DOCUMENT RESUME

ED 050 624	48	FL 002 200

AUTHOR	Mansoor, Menahem, Ed.; And Others
TITLE	Modern Hebrew Literature Reader for Advanced Students: Volume 1, Texts and General Vocabulary.
INSTITUTION	Wisconsin Univ., Madison.
SPONS AGENCY	Office of Education (DHEW), Washington, D.C. Bureau of Research.
BUREAU NO	BR-6-1385
PUB DATE	71
CONTRACT	OEC-3-6-061385-1631
NOTE	436p.
AVAILABLE FROM	KTAV Publishing House, Inc., 120 East Broadway, New York, N.Y., 10002 ($7.95)
EDRS PRICE	EDRS Price MF-$0.65 HC-$16.45
DESCRIPTORS	*Anthologies, Colleges, *Hebrew, *Language Instruction, Literary Perspective, Literary Styles, *Literature, Modern Languages, Second Language Learning, Semitic Languages, Uncommonly Taught Languages, Vocabulary
IDENTIFIERS	*Israel

ABSTRACT

Volume One of a two-volume reader in modern Hebrew literature containing 30 units with selections from modern classical literature assumes the student's mastery of the basic elements of Hebrew grammar, syntax, and vocabulary. The selection is largely representative from a period prior to the establishment of the State of Israel and range from Mendele M. Sefarim to H. Hazaz. Major emphasis in the series is placed upon development of vocabulary and appreciation of style. This volume contains tests and exercises for vocabulary development and a cumulative Hebrew-English dictionary. For the companion document see FL 002 201. (RL)

ED050624

Title VI, Sec. 602, NDEA
PA-48 Bureau #6-1385

FL

MODERN HEBREW LITERATURE READER FOR ADVANCED STUDENTS

in Two Volumes

With Explanatory Notes, Exercises,
Vocabularies and Introductions

U.S. DEPARTMENT OF HEALTH, EDUCATION & WELFARE
OFFICE OF EDUCATION
THIS DOCUMENT HAS BEEN REPRODUCED EXACTLY AS RECEIVED FROM THE PERSON OR ORGANIZATION ORIGINATING IT. POINTS OF VIEW OR OPINIONS STATED DO NOT NECESSARILY REPRESENT OFFICIAL OFFICE OF EDUCATION POSITION OR POLICY.

Edited by
Menahem Mansoor
Chairman,
Department of Hebrew and Semitic Studies
University of Wisconsin

with
Galia Simon and Yemima Rabin — Project Assistants

Volume One
Texts and General Vocabulary

KTAV PUBLISHING HOUSE, Inc.
NEW YORK
1971

"PERMISSION TO REPRODUCE THIS COPYRIGHTED MATERIAL HAS BEEN GRANTED BY KTAV Pub. Co. Inc.
TO ERIC AND ORGANIZATIONS OPERATING UNDER AGREEMENTS WITH THE U.S. OFFICE OF EDUCATION. FURTHER REPRODUCTION OUTSIDE THE ERIC SYSTEM REQUIRES PERMISSION OF THE COPYRIGHT OWNER."

FL002200

All Rights Reserved the University of Wisconsin

SBN 87068-579-1
LIBRARY OF CONGRESS CARD NUMBER: 78-121646
MANUFACTURED IN THE UNITED STATES OF AMERICA

This work was developed pursuant to a contract between the United States Office of Education and the University of Wisconsin and is published with permission of the United States Office of Education.

The printing and publication of the Reader was made possible by subsidies from the Hebrew Culture Foundation of New York and the Wisconsin Society for Jewish Learning.

This Reader in Modern Hebrew Literature is dedicated to all those who helped in one way or another to make it possible to produce it: to our teaching staff, project specialists, typists and secretary and to our students who inspired us to undertake this project.

TABLE OF CONTENTS

Volume One
Texts and Exercises

A. Foreword
B. Introduction
C. Anthology for the following authors with exercises

Mendele Mokher Sefarim (1836—1917) 1
Y. L. Peretz (1851—1915) 14
Ahad Haam (1856—1927) 29
Shalom Aleikhem (1859—1916) 42
D. Frishmann (1860—1922) 52
M. Y. Berdichevsky (1865—1921) 63
S. Ben-Zion (1870—1932) 75
H. N. Bialik (1873—1934) 93
U. N. Gnessin (1879—1913) 111
G. Shofman (1880—) 125
Y. H. Brenner (1881—1921) 131
Y. Fichman (1881—1958) 141
I. D. Berkowitz (1885—1968) 147
Y. Steinberg (1887—1947) 163
Zalman Shneour (1887—1959) 187
D. Baron (1887—1956) 208
Y. Burla (1887—1969) .. .. 23[illegible]
A. Hameiri (1887—) 236
S. Y. Agnon (1888—) 246
A. Barash (1889—1952) 278
H. Hazaz (1897—) 289

D. Cumulative Hebrew-English Dictionary 313

INTRODUCTION

The research involved in the preparation of the Readers was performed pursuant to a contract between the United States Office of Education and the Regents of the University of Wisconsin (Contract No. OEC-3-6-061385-1631) under the terms of Public Law 85-864: National Defense Education Act of 1958.

This volume of 30 units with selections from modern Hebrew classical literature assumes the student's mastery of the basics of Hebrew grammar and syntax and of a fair amount of Hebrew vocabulary. Several units were used successfully, on an experimental basis, by our fourth and fifth year students on the Campus of the University of Wisconsin. With the use of this reader, the student has reached the stage where his attention should now be devoted less to problems of grammar and more to matters of vocabulary and style. Here, we followed the pattern and methodology successfully developed by the University of Michigan in its series of Arabic Readers. Instead of intensive grammatical analysis, the student now needs to expand his vocabulary and gain a feeling for style and idiomatic expressions by reading as extensively as possible. The Reader attempts to facilitate this, with every needed help in reading, by introducing the reader to a collection of classical works in modern Hebrew literature, beginning with Mendele Mokher Sefarim and ending with H. Hazaz. Almost all of these works were written prior to the establishment of the State of Israel. A vast accumulation of literature was written after 1948, and we hope to prepare a new reader covering the period 1948 through 1967.

The following features are designed to aid the student:

1. The reader is published in two volumes, one with the texts and exercises and the other with the explanatory

notes and vocabularies, so that both may be visible simultaneously.

2. Words are translated in terms of the contexts in which they occur. However, other primary meanings of these terms are also given.

3. The annotations are often supported by citations from the Bible, medieval writings and modern Hebrew texts.

4. All annotations, explanatory notes and English glosses are included in a simple listing in the order of their occurrence in the text.

5. An cumulative Hebrew-English vocabulary for ready reference is provided at the end of volume one.

6. A basic Hebrew vocabulary of 800—1,000 words is assumed for the student.

7. Phrases and sometimes entire sentences are translated where the structure may not be entirely clear.

8. Each unit is glossed independently of all others, so that the student is not required to recall a word from a previous selection.

9. Ample provision is made to enable the student to prepare his own glosses and to use dictionaries and other reference works.

10. Numerous and varied exercises are provided to enable the teacher and the student make selections to suit the level and purpose of the course and curriculum.

11. The glosses and vocabularies are given with considerable overlap from one unit to the next. This was pur-

posely designed to enable the student to retain the words which recur.

12. There are numerous exercises designed to help the student master new vocabulary as well as acquire a feeling for word usage and idiomatic style.

13. The selections are reproduced in their entirety and unedited. Deviations from the grammatical nouns are ignored and archaic usage was not revised. No attempt was made to solve the difficult problem of Hebrew orthography and hence orthographical variants were not normalized.

14. On the whole, only the vocabularies and some exercises are vocalized. Generally, the amount of vocalization and orthographical variants differ widely from one selection to another, ranging from *defective* to *plene* orthography. In each case, the original text, as found, is faithfully reproduced, with permission.

The author wishes to acknowledge his sincere appreciation to all those who helped in the preparation of the Reader. He is particularly indebted to Galia Simon and Yemima Rabin, project specicalists in the Department, for their invaluable assistance in the preparation of the explanatory notes and exercises of the units. Their work was highly commended by many specialists in modern Hebrew literature.

The author also wishes to thank Professors Chaim Rabin and Refael Nir, of the Hebrew University and to Aviv Melzer, Instructor in the Department for their invaluable assistance in reading the manuscript and offering valuable observations. Mr. Melzer was responsible for the final proofreading and editing. He wishes to express his thanks to Gila Halpern, for her typing of the texts for the printers; to Itzhak Mader, of "Pinat Ha-Sefer" in Haifa, for the thankless task of preparing the manuscript for the printers, and to the management of "Maran Press' in Jerusalem for the excellent production of the Reader. Last but not least, The author expreses his gratitude to Mr Albert Storm, Mr William Higgins and Dr Carl Epstein of the Office of Education for their encouragement, counsel and assistance.

MENAHEM MANSOOR
University of Wisconsin
1971

	between the New Year and the Day of Atonement
תִּשְׁחֹרֶת	authority (rare); early manhood (youth)
תַּשְׁמִישׁ	implement, article, object of daily use; use utility, handling
תִּשְׁעָה בְּאָב	Ninth of Ab (day of fasting and mourning, day on which the first and second Temple were destroyed)

	ungatory
תִּפְלָה	folly, impropriety, vanity, foolish conduct
נָתַן תִּפְלָה לִפְלוֹנִי	to slander
תְּפִלַּת נְעִילָה	concluding prayer on Day of Atonement
תָּפַס (לִתְפֹּס)	to take, to use
תִּקּוּן	repair, correction, amendation; improvement, reform
תִּקּוּן־הָעוֹלָם	putting the world aright (in the Talmud); reforming the universe
תִּקּוּן חֲצוֹת	midnight prayer in memory of the destruction of the Temple and for the restoration of Israel
תָּקוּעַ	stuck in, inserted
תַּקָּלָה	hindrance, obstacle, fault, mishap
(תקן) הִתְקִין (לְהַתְקִין)	to prepare, to arrange
תַּקָּנָה	remedy, improvement; regulation; rule
תִּקְרֹבֶת	refreshment; gift, offering
תַּרְגּוּם	Aramaic version of the Scriptures; translation
שְׁנַיִם מִקְרָא וְאֶחָד תַּרְגּוּם	reading the scriptural portion of the week twice in Hebrew and once in Aramaic
תַּרְגִּימָא, תַּרְגִּימָה	dessert (sweetmeats)
תַּרְדֵּמָה	deep sleep
(תרה) הִתְרָה (לְהַתְרוֹת בְּ־)	to warn, forewarn
(תרע) הִתְרִיעַ (לְהַתְרִיעַ)	to sound an alarm, to warn; (fig.) to protest vehemently against
תַּרְעֹמֶת	complaint, grudge
(תרס) הִתְרִיס (לְהַתְרִיס)	to debate, to quarrel, to protest against
תַּשׁ, תָּשַׁשׁ (לִתְשֹׁשׁ)	to be weakened, feeble, infirm
תַּשְׁבֵּץ	chequered work or embroidery; crossword puzzle
תַּשְׁבֶּצֶת	applique
תְּשׁוּבָה	reply, answer, response; return; (fig.) repentance
חָזַר בִּתְשׁוּבָה	to regret, to repent of one's misdeeds
יְמֵי תְשׁוּבָה	ten penitential days

General Federation of Jewish Labor, which organizes the sale of farmers' produce and fruits	
lobe of the ear	תְּנוּךְ, תְּנוּךְ אֹזֶן
May his soul be bound up in the bond of everlasting life! inscription on tombstones; benediction for the dead (R.I.P.)	תַּנְצְבָּ־ה (תְּהִי נִשְׁמָתוֹ צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים)
to be deceived, led astray; to confuse, to stagger	(תעה) נִתְעָה (לְהִתָּעוֹת)
duty, purpose, mission	תְּעוּדָה
he achieved his aim	מִלֵּא אֶת תְּעוּדָתוֹ
to lead astray, deceive, swindle	תִּעְתַּע (לְתַעְתֵּעַ)
like somebody who has been deceived	כִּמְתַעְתֵּעַ
orange	תַּפּוּזָהָב, תַּפּוּז
seizing, taking hold of; perception, understanding; viewpoint, outlook	תְּפִיסָה
tastless, saltless; lacking principal ingredient; (fig.) unimportant,	תָּפֵל

innocently (also) aimlessly	
innocently, naively	לְפִי תֻמּוֹ
to be surprised, to wonder; to astonish, astound	(תמה) הִתְמִיהַּ (לְהַתְמִיהַּ)
surprised, astonished, amazed	תָּמֵהַּ
wonder, surprise, astonishment	תִּמָּהוֹן
yesterday; (fig.) the past	תְּמוֹל
as of yore, formerly, as heretofore	כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם
change, permutation	תְּמוּרָה
constant	תְּמִידִי
astonishment, amazement	תְּמִיָּה (תְּמִיהָה)
jackal	תַּן (תַּנִּים)
condition, term	תְּנַאי
marriage contract, engagement, formal betrothal, wedding agreement	־תְּנָאִים־
to tell, describe, count (particularly sad stories); to mourn	תִּנָּה (לְתַנּוֹת)
yield, produce, fruit, output, production; (fig.) fruit of one's labor; a unit in the	תְּנוּבָה

תְּחִיַּת הַמֵּתִים	resurrection of the dead
(לָקוּם עִם כָּל מֵתֵי יִשְׂרָאֵל)	at the arrival of the Messiah
תְּחִנָּה	plea, entreaty, supplication; mercy; prayer
בִּתְחִנָּה	pleadingly, beseechingly
תַּחֲנוּן	prayer for mercy, plea, entreaty; mercy; prayer of supplication ("Ta'hanun")
דִּבֵּר תַּחֲנוּנִים	to entreat (implore) someone, to beseech
תַּחַת	instead of
תַּחְתִּית	bottom, lowest place, saucer
תַּחְתִּית הָהָר	the foot of the mountain, downhill
אֶרֶץ תַּחְתִּית	the grave, the lowest Hell, the nether regions
תִּיכוֹן	middle, central
(תִּינוֹק) תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן	school children
תִּיק	a decorated covering for the Torah
תַּיִשׁ	he-(billy) goat
תַּכְלִית	end, limit; (fig.) end, purpose, object, aim;
	(col.) comfort in life, sound position;
בְּתַכְלִית, תַּכְלִית	absolutely, perfectly, completely
תַּכְלִית שִׂנְאָה	utmost (bitterest) hatred
תַּכְרִיךְ	bundle, packet; cloak, covering
תַּכְרִיכִים	(pl. only) shroud, cerement
תֵּל	mound, hillock; heap
עוֹמֵד עַל תִּלּוֹ	to stand in its place
תִּלֵּי תִּלִּים שֶׁל-	large amounts of, heaps of
תְּלָאָה	trouble, weariness, hardship, suffering
תְּלוּלִית	mound, hillock
תַּלְפִּיָּה (תַּלְפִּיּוֹת)	citadel, fortress
בָּנוּי לְתַלְפִּיּוֹת	built magnificently
תָּם	complete, whole, perfect, pure; simple, artless, naive, unsophisticated
תֹּם	innocence, simplicity, naivety, wholeness, purity; wholeness, perfection
לְתֻמּוֹ	unitentionally,

— ת —

תֵּבָה	written word; box, chest; Ark of Law in synagague; (Talmudic) reader's desk in synagogue
תֵּבַת נֹחַ	Ark built by Noah
יָרַד (עָבַר) לִפְנֵי הַתֵּבָה	to lead the prayers (in synagogue)
תֶּבֶל (תְּבָלִין, תַּבְלִינִים)	spice, seasoning
תֹּהוּ	desolation, nothingness, vanity; (fig.) confusion, disorder
תְּהוֹם	deep waters, interior of the earth; (fig.) abyss depth
תְּהוֹם רַבָּה	abyss, infinite depth
תּוֹאֲנָה	pretext
(תוה) הִתְוָה (לְהַתְווֹת)	to delineate, to outline; to mark
(תוך) תּוֹךְ כְּדֵי	while, in the course of, in the midst (middle) of
בְּתוֹךְ כָּךְ	at the same time, while doing something
מִתּוֹךְ	out of, because of
תּוֹכָחָה, תּוֹכַחַת	chastisement, rebuke, reprimand
תּוֹלָדָה (תּוֹלָדוֹת)	result (s), consequence (s); offspring; (fig.) secondary act; (poet.) nature, universe
תּוֹלֵעָה, תּוֹלַעַת	worm (also fig.)
רִמָּה וְתוֹלֵעָה	(fig.) worthless (said of man of no consequence, a mere worm)
תּוֹר	turn, era, epoch, age, appointed time; line, queue, row, order
אֲשֶׁר לוֹ הַתּוֹר	whose turn it was
תּוֹשָׁב	permanent resident, inhabitant, native
אֶבֶן תּוֹשֶׁבֶת	heavy (immovable) stone
תָּחוּחַ	crushed, crumbled, loose (of earth)
תְּחוּם	boundary, limit
תְּחוּם הַמּוֹשָׁב	Pale, district of residence for Jews in Czarist Russia
תְּחוּם רַבָּה	Sabbath limit (beyond which one may not walk on the Sabbath and certain holy days)

הִשְׂתַּרְבֵּב (לְהִשְׂתַּרְבֵּב)	to be prolonged, to be extended
שִׂרְבּוּב	prolongation, extension, pouting (when followed by שָׂפָה)
שַׁרְבִיט	sceptre; shoot, twig, rod; conductor's baton
שְׂרָד	service, office
בִּגְדֵי שְׂרָד	official uniform or clothes; (in the Bible: the official robes of the priests or covers for the things inside the Tabernacle)
כּוֹבְעֵי שְׂרָד	official hats
לְבוּשֵׁי שְׂרָד	people wearing official uniform
שָׁרָה (לִשְׁרוֹת)	to immerse, soak, saturate
הִשְׁרָה (לְהַשְׁרוֹת)	to cause to rest
שָׁרוּי	found, living, to be in a certain condition (grief, joy, etc.); staying, dwelling, resting; soaked
שִׂרְטוֹן	sandbank, shoal
עָלָה עַל שִׂרְטוֹן	to run aground
שָׂרֶטֶת	scratching, laceration
שָׁרִיר	strong, firm
שָׁרִיר וְקַיָּם	firm and established
שֵׂרֵךְ (לְשָׂרֵךְ)	to twist, to twine
שֵׂרֵךְ דְּרָכָיו	to go astray, deviate from the right path, err
שֵׂרֵךְ דַּרְכּוֹ (נְתִיבוֹ)	(fig.) to go very slowly, to plod
שֵׂרֵךְ רַגְלָיו	to go slowly, to plod (trudge) along
הִשְׂתָּרֵךְ (לְהִשְׂתָּרֵךְ)	to plod (one's way), to trudge
שָׂרָף	an angel; (bibl.) poisonous serpent
שְׂרָף	juice of plants; resin
שַׂרְפְרַף	stool, footstool
שָׂרַר (לִשְׂרֹר)	to rule, to reign
שֹׁרַשׁ	to be uprooted, to be eradicated; (bibl.) to to strike roots
(שִׁשָּׁה) שֵׁשֶׁת	
יְמֵי בְּרֵאשִׁית	
ראה בְּרֵאשִׁית	
שָׁת ראה שית	
שְׁתִיָּה ראה	
אֶבֶן שְׁתִיָּה	

anger, in flaming fury, “overflowing anger”	
to become angry	שָׁצַף
to be alert, keep watch; to be industrious, diligent, persistent	שָׁקַד (לִשְׁקֹד)
(fig.) he goes there regularly	שׁוֹקֵד עַל דַּלְתוֹתָיו
to consider carefully	שָׁקַל (לִשְׁקֹל) בְּדַעְתּוֹ
I considered carefully	שָׁקַלְתִּי בְּדַעְתִּי
(Aramaic) taking	שַׁקְלָא
negotiation, discussion, debate; (lit,: taking and giving)	שַׁקְלָא וְטַרְיָא
to be put in; to be immersed (in a subject)	שָׁקַע
unclean animal, reptile; abomination; (col.) unruly urchin: a young devil (demon) (usually an non-Jewish boy, or a boy who does not study the Torah	שֶׁקֶץ
burning heat (currently) khamsin heatwave	שָׁרָב
to prolong. to stretch	שִׁרְבֵּב (לְשַׁרְבֵּב)

pointed, sharpened; to be put on a spit or a sword	שָׁפוּד
sane, balanced in mind	שָׁפוּי
lower part, extremity; skirt, train (of robe)	שִׁפּוּל, שִׁפּוּלִים
rye	שִׁפּוֹן
slope	שִׁפּוּעַ
ease, comfort	שֶׁפִי
bare hill, height, high hill(s)	שְׁפִי
sewage, liquid refuse, dirty water	(שֶׁפֶךְ) שֳׁפָכִין, שׁוֹפְכִין,
sewers	צִנּוֹרוֹת שׁוֹפְכִין
(trans. v.) to lower, make low, degrade; to humiliate, demean; (intrans. v.) to demean oneself, to be lowered, humiliated	(שפל) הִשְׁפִּיל
to lower his eyes in humility	הִשְׁפִּיל אֶת עֵינָיו
to be sufficient, to have plenty of	(שפק) הִשְׂפִּיק (לְהַשְׂפִּיק)
to set a pot on the fire	שָׁפַת (לִשְׁפֹּת)
lips	שִׂפְתוֹתַיִם (שְׂפָתַיִם, שְׂפָתוֹת)
flow, stream, current	שֶׁצֶף
in violent (slashing)	בְּשֶׁצֶף קֶצֶף

לְמַעַן הַשֵּׁם	for Heaven's sake! for goodness sake!
כְּשֵׁם שֶׁ־	just as, in the same way as
לְשֵׁם	for, for the sake of, in order to
שְׁמוֹנֶה־עֶשְׂרֵה־	the eighteen benetictions recited twice daily; the "Amida prayer" recited on Sabbath and Festivals
שִׁמּוּר	watching, guarding; conservation, preservation; preserves, preserved, canned food
לֵיל שִׁמּוּרִים	watch night; night of vigil
שְׁמוּרָה	eyelash
שֵׁמוֹת	dilapidated leaves from holy books, torn pages from holy books
עֲלִיַּת הַשֵּׁמוֹת	attic of scattered pages from holy books, located in a certain part of the synagogue
שָׁמַט	to drop, let fall; to detach
נִשְׁמַט (לְהִשָּׁמֵט)	to be dislocated
הִשְׁתַּמֵּט (לְהִשְׁתַּמֵּט)	to evade, avoid; to be displaced, dislocated
(שמם) הִשְׁמִים (לְהַשְׁמִים)	to be stupefied, shocked, depressed
הִשְׁתּוֹמֵם (לְהִשְׁתּוֹמֵם)	to be surprised, to be taken aback; to be horrified, to be alarmed, to be shocked
שֶׁמֶץ	particle, a tiny bit
שֻׁמַּר	to be watched, to be guarded; to be preserved, to be conserved
שְׁמָרִים (שֶׁמֶר)	yeast; lees, sediment of wine
שִׁמֵּשׁ (לְשַׁמֵּשׁ)	to serve
שָׁנוּן	sharp, sharpened; sharp-witted, shrewd, clever
שִׁנֵּס (לְשַׁנֵּס)	to gird, to belt
שִׁנֵּס אֶת מָתְנָיו	(fig.) to endeavor, to overcome, to prepare for action; (lit. to gird up one's loins)
שְׁנָת	sleep, slumber
ש״ס (שִׁשָּׁה סְדָרִים)	the Six Orders of the Mishnah or the Talmud
(שעה) מוֹרֶה שָׁעוֹת	watch, clock (abso.)
שִׁעוּר	quantity, size, measure
שְׁעָטָה	trampling, stamping, beating of hooves
שַׁפּוּד	spit (for roasting meat)

שִׂכֵּל (לְשַׂכֵּל)	to transpose, place crosswise
(שכר) הִשְׁכִּיר (לְהַשְׁכִּיר)	to make drunk, intoxicated
שֵׁכָר	strong drink, intoxicating liquor; beer
שַׁלְדָג	kind of bird
שִׁלְהֵי	end, termination
שִׁלְהֵי קַיִץ, שִׁלְהֵי דְקַיְטָא	the end of the summer
שָׁלוּם	completed (in the following phrase)
שְׁלוּמֵי אֱמוּנֵי יִשְׂרָאֵל	faithful (pious) Jew
(שָׁלוֹם) שְׁלוֹם בַּיִת	domestic happiness; internal peace (in society or party)
״שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם״	peace be upon you! (greeting a person arriving from a distant journey); one of the Sabbath hymns
(שֻׁלְחָן) שֻׁלְחָן־עָרוּךְ	authoritative code of Jewish Laws written by Joseph Caro (1488—1575)
שָׁלַט (לִשְׁלֹט) בְּעַצְמוֹ	to control oneself
שְׁלִיבָה	shelf, step; folding, crossing, joining together
שָׁלִישׁ	dry measure, one third of Eipha
בָּכָה בְּדִמְעוֹת שָׁלִישׁ	(fig.) to weep profusely, to shed copious tears, to weep bitterly (lit. with many tears)
שָׁלֵם	whole, complete, intact; healthy, sound, safe
אֵין רוּחוֹ שָׁלֵם אִתּוֹ	insane, mentally ill
שֶׁלְּעָבָר	belonging to the past
(שלש) מְשֻׁלָּשׁ	length of time of three, e.g. three month, weeks etc.
(שלשל) הִשְׁתַּלְשֵׁל (לְהִשְׁתַּלְשֵׁל)	to hand down, to be suspended; (fig.) to develop, to advance, to go forward, to evolve
(שם) ״הַשֵּׁם״	the name of God, God
בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם	with God's help
בְּשֵׁם וּמַלְכוּת	mentioning name and title of God (e. g. God, Lord of the Universe)
יְרַחֵם הַשֵּׁם	one must not lose hope of Divine Mercy

	Jewish communites in Eastern Europe
שָׂטָן	Satan, devil, adversary
הָיָה לְשָׂטָן לִפְלוֹנִי	to act the adversary, to interfere, to interrupt someone's action
אַל יִפְתַּח אָדָם פִּיו לַשָּׂטָן	a man must not open his mouth to Satan (by uttering ominous prophecies, lest he overhears and wishes to carry them out); touch wood!
שְׁטְרַיְימִיל	(Yiddish) a man's hat (mostly used among the orthodox Jews in Eastern Europe)
שִׂיא	height; top, summit; record, achievement
(שׂיח) שָׂח (לָשִׂיחַ, לָשׂוּחַ)	to speak, to tell, to talk, to converse
שִׂיחַ	meditation
״שֶׁיִּחְיֶה״	may he live
שַׁיָּכוּת	connection, relation
שִׁילִינְג	shilling
(שׂים) הַשִּׂים	to place, to put
מִבְּלִי מֵשִׂים	unintentionally, inadvertently
שִׂין שְׂמָאלִית	a "shin" with the dot on the left side, which is "Sin"
שִׁיֵּר (לְשַׁיֵּר)	to leave over
סִפֵּר וְשִׁיֵּר	to tell just part of the story
נִשְׁתַּיֵּר (לְהִשְׁתַּיֵּר)	to be left over, to remain
שְׁיָרִים (שְׁיָר)	remnants, remainders; survivors, last
(שׁית) שָׁת (לָשִׁית)	to place, to put; to place permanently
שֵׂכָּה	thorn
שַׁכּוּל	bereaved of offspring, bereft
שְׁכִינָה, שְׁכִינְתָּא	Divine Presence, Godhead
גָּלוּת הַשְּׁכִינָה שְׁכִינְתָּא בְּגָלוּתָא	the Divine Presence is in exile; disappearence of divine inspiration as a result of the captivity and exile of the people (in the Kabbalah it refers to the last sphere that was captured by evil forces after destruction of the Temple and the exile)
סִלּוּק שְׁכִינָה	departure of Divine Presence

ters, threadbare clothes	
to seek eagerly (diligently), to inquire	שִׁחֵר
to look out for prey	שִׁחֵר לְצַיִד
dawn, darkness of night; meaning, sense, significance	שַׁחַר
before (at) sunrise, while it is still down	מִבְּעוֹד שַׁחַר
meaningless, senseless, absurd; has no sense or foundation	אֵין לוֹ שַׁחַר
pit, pitfall; grave	שַׁחַת
evil spirit, devil	שֵׁד מְשַׁחֵת
	שָׁט ראה שוט
to mock, make fun of, jest	שִׁטָּה (לְשַׁטּוֹת)
to go mad; to make a fool of oneself	הִשְׁתַּטָּה, נִשְׁתַּטָּה (לְהִשְׁתַּטּוֹת)
to stretch (prostrate) oneself, to fall flat	(שטח) הִשְׁתַּטַּח
to pray at the grave of (a relative, saint etc.); (lit.: to prostrate oneself at a grave of)	הִשְׁתַּטַּח עַל קִבְרוֹ שֶׁל
(Yiddish) house of learnings or prayer in	-שְׁטִיבְּל-

Jewish people or a Jewish person)	
cliff; beach	שׁוּנִית
to crush, attack	(שוף) שָׁף (לָשׁוּף)
	שׁוֹפְכִין ראה שֲׁפָכִין
angry, raging ,furious	שׁוֹצֵף
to give abundantly	(שוק) הֵשִׁיק (לְהָשִׁיק)
bull	שׁוֹר
wild bull, buffalo; legendary bull (promised to the righteous in the world to come)	שׁוֹר הַבָּר
legendary bull that lives in the sea	שׁוֹר הַמַּיִם
to twine, interweave, twist	שָׁזַר (לִשְׁזוֹר)
to be interwoven, twined, twisted	הָשְׁזַר
	שָׂח ראה שיח
to pound, to powder, to pulverize	שָׁחַק (לִשְׁחוֹק)
to be fortunate (lucky); fortune smiled on him	(שחק) שִׂחֵק לוֹ מַזָּלוֹ
heaven; clouds (biblical)	שַׁחַק
worn clothing; tattered clothing, rags and tat-	שְׁחָקִים

שִׁדְרָה	spine, spinal, column
חוּט הַשִּׁדְרָה	spinal cord
עַמּוּד הַשִּׁדְרָה	spinal column, backbone; (fig.) tenacity, firmness
שָׁהָה (לִשְׁהוֹת)	to tarry, linger; to be late; to stay, to live
שֶׁהֶחֱיָנוּ ראה חיה	
שֶׁהַכֹּל, שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ	"Shehakkol": bendiction over water or food not grown; "Blessed are you O Lord, our God... by whose word all things exist"
שַׁהֲרוֹן, סַהֲרוֹן	crescent, meniscus (crescent-shaped body)
שׁוֹאֲנוֹת	(adv.) with noise, noisily
שָׁוָה (לִשְׁווֹת)	to be like, to be equal; to be worth; to be worthy, to be fit
שִׁוָּה (לְשַׁוּוֹת)	to compare, liken; to place, set
(שָׁוֶה) שְׁוֵה כֶּסֶף	valuable
שְׁוֵה נֶפֶשׁ	indifferent, unconcerned
(שוט) שָׁט (לָשׁוּט)	to wander, roam, rove; to sail, cruise
(שוטה) אֵין מְבִיאִים רְאָיָה מִן הַשּׁוֹטִים	a fool's behaviour can not serve as evidence
שׁוֹטְלַנְד	Scotland
שִׁוְיוֹן רוּחַ	indifference, apathy
שׁוּלַיִם	rim, edge, skirts; bottom; margin
הִשְׁחִירוּ (נֶהֶפְכוּ) פָּנָיו כְּשׁוּלֵי קְדֵרָה	he was put to shame, he was disgraced (Lit.: his face was as black as a pot")
שׁוּם	something, aught, any (with negative); (Aramaic) name
שׁוּם דָּבָר	something, nothing
בְּשׁוּם אֹפֶן	not at all, by no means
בְּשׁוּם פָּנִים (בְּשׁוּם פָּנִים וָאֹפֶן)	in no case, not by any means
מִשּׁוּם	because of
מִשּׁוּם שֶׁ־	because, for the reason that
יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם..	it has something of...
שׂוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל	(euph) the Jewish people or Jewish person (lit. the enemies of Israel. Expression used when mentioning a bad thing about the

full of years (old)	שְׂבַע יָמִים
satisfied, pleased	שְׂבַע רָצוֹן
the seven days of mourning for a near relative	־שִׁבְעָה־
convulsion, spasm, cramps	שָׁבָץ
apoplexy, heart failure	שְׁבַץ הַלֵּב
exhaustion, anguish	שְׁבַץ הַצַּעַר
splinter	שַׁבְרִיר
sunrays, sunbeams penetrating the darkness	שַׁבְרִירֵי הַשֶּׁמֶשׁ
to be spoilt, destroyed	שָׁבַשׁ
(Aramaic) Sabbath greeting	שַׁבְתָּא טָבָא
fluent; customary, usual, well known	שָׁגוּר
to send	שִׁגֵּר (לְשַׁגֵּר)
evil spirit, devil	(שֵׁד) שֵׁד מַשְׁחִית
the devil knows	הַשֵּׁד יוֹדֵעַ מָה
why the devil	לְאֵיזֶה שֵׁד
chest of drawers; box, console	שִׁדָּה
empty; blasted, scorched	שָׁדוּף
Rabbinic Emissary	שָׁדַ״ר – שְׁלִיחַ דְּרַבָּנָן

complacent, carefree, undisturbed	
flesh, meat; food, nourishment; (fig.) relative, blood relation	שְׁאֵר
blood relation, next-of-kin, kinsman, relative	שְׁאֵר בָּשָׂר
other; remnant, remainder	שְׁאָר
extra strength	שְׁאָר־כֹּחַ
nobility of spirit	שְׁאָר־רוּחַ
all the others	כָּל הַשְּׁאָר
the others, those not included (lit. the rest of the greens); (col.) a mixture of different things, etcetera	שְׁאָר יְרָקוֹת
rest from occupations forbidden on Sabbath and Festivals by Rabbinical Law (but not mentioned in the Torah)	שְׁבוּת
headdress for women, hair net, frontlet, metal ornament; head ornament for women	שָׁבִיס
satiated, full; replete	שָׂבֵעַ
full of anger	שְׂבַע רֹגֶז

רֶקַח	spicing, spice
(רקם) הִתְרַקֵּם (לְהִתְרַקֵּם)	to be formed, devised, designed, to take shape
רָקַק (לָרֹק, לִרְקֹק)	to spit
רְקָק	mire, puddle
דְּגֵי רְקָק	sprats, small fry; common folk
רִשּׁוּם	registration; graphics, drawing; trace; impression; outline
רַשִׁ״י, רַבִּי שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי	Rashi, Rabbi Shlomo Itzchaki (the greatest commentator of the Bible and the Talmud in the 11th century)
רִשֵּׁל (לְרַשֵּׁל)	to weaken
הִרְשִׁיל אֶת רֹאשׁוֹ	to bend the head wearily
הִתְרַשֵּׁל (לְהִתְרַשֵּׁל)	to be lazy, to be careless, to neglect
רֶשֶׁף	flame, spark, flash, (from firearm); destruction
(רתח) הִרְתִּיחַ (לְהַרְתִּיחַ)	to boil, heat; to cause a storm, to agitate; (fig.) to enrage, anger, to become hot, to become angry or excited

— ש —

שֶׁ־	because, since, for
מִשֶּׁ־	as soon as, from the time that...
מִשֶּׁכְּבָר הַיָּמִים	long ago, in bygone days
(שָׁאָה) הִשְׁתָּאָה	to wonder, be astonished amazed
שְׁאוֹל	grave, underworld
שְׁאוֹל נַפְשׁוֹ	the depth of his soul
שְׁאָט (שְׁאָט נֶפֶשׁ)	abhorrence, disgust, repugnance
(שאל) ־שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל־	shy, timid, diffident
־שְׁאֵלָה־	consulting a rabbi about an unclear question regarding the Law and its applications in everyday life
שָׁאַן (לִשְׁאֹן)	to make a noise, roar
שַׁאֲנָן	tranquil, calm, secure;

carpet, covering	
to lean on, cling to, nestle against; (fig.) to yearn, long for	(רפק) הִתְרַפֵּק (לְהִתְרַפֵּק)
to flutter, to float	רִפְרֵף (לְרַפְרֵף)
to become loose, unsteady	הִתְרַפְרֵף, נִתְרַפְרֵף
mud, mire	רִפְשׁוֹן
	רָץ הַקּוֹרֵא ראה רוּץ
strip, bar	רַץ
meteor	רַץ כֶּסֶף
to run (only in the phrase	רָצָא
running back and forth,	רָצוֹא וָשׁוֹב
God willing; with God's help and will	(רצה) אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם
to appease	רִצָּה (לְרַצּוֹת)
to count	הִרְצָה (לְהַרְצוֹת)
a part of the eighteen benedictions of the daily prayer (Shmone Esre) This is the seventeenth benediction and it is also called "Avoda"	״רְצֵה״
to rot, decay	(רקב) הִרְקִיב (לְהַרְקִיב)

to sing, give praise; (fig.) to slander, speak ill of	רִנֵּן (לְרַנֵּן)
bridle, curb; (fig.) restraint, reincheck	רֶסֶן
to take the reins of government	לָקַח אֶת רֶסֶן הַמֶּמְשָׁלָה
veiled	רָעוּל
broken, tottering; weak, frail	רָעוּעַ
to be angry, to complain, to murmur against someone	(רעם) הִתְרַעֵם (לְהִתְרַעֵם)
to drip, drop, drizzle	רָעַף (לִרְעֹף)
to drip, to drop; (fig.) to impart, to confer upon, to shed	הִרְעִיף (לְהַרְעִיף)
to quake, to tremble, to shake; (fig.) to be shaken, shocked, agitated	(רעש) נִרְעַשׁ (לְהֵרָעֵשׁ)
to be weakened	רָפָה (לִרְפּוֹת)
when the day waned, as evening approached	בִּרְפוֹת הַיּוֹם
to leave, to abandon, to desist	הִרְפָּה (לְהַרְפּוֹת)
upholstered, covered	רָפוּד
to be torn, to be worn out	(רפט) הִתְרַפֵּט (לְהִתְרַפֵּט)
upholstering, lining;	רְפִידָה

	lity to understand
רְחָבָה	wide space, open place, square
רְחוֹב	street
נַעֲרֵי־רְחוֹב, יַלְדֵי־רְחוֹב	children of the street, waifs, street urchins
רָחוֹק מֵעִמָּנוּ!	May it not happen to us!
רַחֲמִים	pity, compassion, mercy
(רַחֲמָן)	God, the Merciful One
״הָרַחֲמָן״	(the first word in one of the benedictions over food)
רַחֲמָנָא	(Aramaic) the Merciful One!, God
רַחֲמָנָא לִצְלָן	Heaven forbid! (forfend!)
רָחַף	to tremble, shudder, shake, quiver
רָחַשׁ (לִרְחֹשׁ)	to whisper; to sense, to feel, to move, to stir; to creep
הִרְחִישׁ (לְהַרְחִישׁ)	(trans.) to move
רַחַשׁ	thought, feeling
רֹטֶב	broth, soup; juice
רִטֵּשׁ (לְרַטֵּשׁ)	to tear to pieces, split, crush
רִיבָה	maiden, lass, girl, wench
רִיפוֹת	grits, pounded grain wheat groats
רֵיקִים	empty-headed, good-for-nothing; in the Bible; vain and light fellow, irresponsible
רִמָּה	worms, insects
רִמָּה וְתוֹלֵעָה	(fig.) worthless (said of man of no consequence, a mere worm).
רָמָה	highlands, height (name of settlement located in a high area); high place, platform; (fig.) standard, level, degree
קוֹל בָּרָמָה (בְּרָמָה) נִשְׁמַע	a loud sound (voice) was heard all over
רֶמֶז	hint, sign, allusion; implication, suggestion
רַמַ״ח אֵבָרִים	248 organs which are found in every human body, according to the Jewish sages
בְּכָל רַמַ״ח אֵבָרָיו	all over (within) his body; (fig.) wholeheartedly
רְמִיָּה	(adj.) false; (n.) deceit, fraud

רבש־ע, רִבּוֹנוֹ של עוֹלָם	(abbrev.) God Lord of the Universe
רָגַז (לִרְגֹּז)	to be excited, agitated; to quake, to tremble; to be afraid; to be sorry, to be angry, enraged
רַגְלִי	(adj.) man on foot, infantryman, foot soldier; (adv.) on foot
הַשָּׁאוֹן הָרַגְלִי	the noise of the feet
רָגַן (לִרְגֹּן)	to complain, grumble; to quarrel, revolt
נִרְגַּן	to complain, murmur
רָגַשׁ (לִרְגֹּשׁ)	to roar (sea), rage, be in tumult, be excited
הִתְרַגֵּשׁ	to take by storm, rage, to be excited
(רדם) נִרְדַּם (לְהֵרָדֵם)	to fall asleep, to be asleep
רָהַב (לִרְהֹב)	to boast, be haughty, to behave proudly
נִתְרַהֲבוּ	they were full of pride
רִהֲטָא	(Aramaic) fluency, speed, haste
אַגַּב רִהֲטָא	(Aramaic) through haste
רוֹאֶה	prophet, seer, visionary
רָוֶה	quenched, saturated, well-watered
רָוֵחַ	spacious, roomy, wide
יוֹשְׁבִים רְוָחִים	live comfortably, not cramped
רוּחַ	direction (N.S.E.W.), side (fig.) soul, breath of life, spirit
רוּחַ מְצוּיָה	ordinary wind
רוּחַ רָעָה	evil spirit
רוּחַ תְּזָזִית	spirit of madness, craziness
כָּל עוֹד רוּחוֹ בּוֹ	as long as he could breath
לֹא הָיָה בּוֹ עוֹד רוּחַ	to be dumbfounded
לֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בּוֹ	to be taken aback, to be struck with fear
רוֹטֵט	quakes, trembles
רו־כ (רוּבָּלִים כֶּסֶף)	silver ruble (Russian coins)
(רוץ) רָץ הַקּוֹרֵא (לָרוּץ)	to read fluently
הֵרִיץ (לְהָרִיץ)	to rush, make run; to dispatch
רָז	secret
(רחב) הִרְחִיב (לְהַרְחִיב)	to expand; to become wider, larger; (fig.) to bring relief
הִרְחִיב שְׁתֵּי יָדָיו	he spread his hands expressing an inabi-

(קשה) הִקְשָׁה	to harden, stiffen; to make difficult; ask a difficult question
״אֵין מַקְשִׁין״	one should not try to find logic in this matter
קִשְׁקוּשׁ	beating, striking, rattling
קַשְׂקַשׂ, קַשְׂקֶשֶׂת	scale (of fish)

— ר —

(ראה) ״לֹא יֵרָאֶה וְלֹא יִמָּצֵא״	it has disappeared entirely, neither visible nor findable, into thin air
רָאוּי	fit, suitable, worth
רְאָיָה	evidence, proof
אֵין מְבִיאִים רְאָיָה מִן הַשּׁוֹטִים	a fool's behaviour can not serve as evidence
רֹאשׁ חֹדֶשׁ	the new moon, the first day of the month
עַל רֹאשִׁי וְעַל עֵינַי	by my life! upon my head and eyes!
רָאשֵׁי דְבָרִים	preliminary ideas or thoughts
רִאשׁוֹנוֹת	things that happened formerly, in the past or in old times
רַב	(adv.) enough
רֹב	plenty, abundance; majority
רַבָּא, רַבָּה	(Aramaic) great, big and impressive
תְּהוֹם רַבָּה	abyss, infinite depth
רִבָּה	jam
רִבּוֹא	myriad, ten thousand
רִבּוּי הַבְּרָכָה	all the advantages
רָבִיב, רְבִיבִים	rain, light rain, shower, droplet
רָבִיד	necklace, chain
רְבִיעַ (רְבִיעִים)	quarter
רְבִיעָה	rainy season
רְבִיעִית	quarter
(רבץ) הִרְבִּיץ	to sprinkle water (to prevent dust and dryness); to spread, disseminate; to cause to lie down (crouch)
רֵבֶץ, מִרְבָּץ	lair, fold, resting place
רֵבֶץ שֶׁל חֲמוֹרִים	asses' stall (lair, corral)

קְצוּבוֹת,	(fig.) small cattle, flock
קֶצֶץ	chip, cut wood, timber
ק״ק – קְהִלָּה קְדוֹשָׁה	the Holy Community
קָרָא (לִקְרֹא) לַסֵּדֶר	to call to order
קִרְבָה	closeness, affinity, relationship, contact
קָרָה (לִקְרוֹת)	to happen, occur; to encounter, meet unexpectedly
נִקְרָה (לְהִקָּרוֹת)	to happen, to chance to be
הִקְרָה	to cause to meet, make (let) happen
(קֹרָה) קֹרַת־רוּחַ	satisfaction, pleasure, contentment
קָרוּא	invited, called
(קָרוֹב) בְּקָרוֹב	shortly, soon
קָרוּעַ	torn, tattered; (fig.) wide open
קֹרֶט	particle, grain
קֻרְטוֹב	a small quantity, a pinch of something; very small measure of liquid
קֶרִי	rebellion, hostility, opposition
הָלַךְ עִם פְּלוֹנִי בְּקֶרִי	to treat someone with hostility, to treat rudely
קָרִיקָטוּרָה	caricature, cartoon; (fig.) distortion
קָרַם (לִקְרֹם)	to put on skin, form a crust
קָרַן (לִקְרֹן)	to radiate
קָרְנוּ פָּנָיו	his radiated happiness, his face shone
הִקְרִין (לְהַקְרִין)	to shed light; to radiate, beam; (fig.) to impart, spread
קֶרֶן	horn
קֶרֶן יוֹבֵל	shofar, ram's horn
קֶרֶן אוּמָּן	a glass used for cupping (at the time of the Talmud)
קַרְנֵי אוּמָּן	cupping glasses
קַרְפָּדָה	toad
קַרְפִּיף, קַרְפַּף	fenced area
(קרצף) הִתְקַרְצֵף (לְהִתְקַרְצֵף)	to scratch oneself
קֶרֶת	town, city
עַל גַּבֵּי מְרוֹמֵי קָרֶת	(poet) in the most honorable (important) place in town (from Proverbs 9:3)
קַרְתָּא	town
קֹרַת רוּחַ ראה קֹרָה	

קִמְרוֹן	vault, dome
קִמְשׁוֹן	thistle, thorny plant
ק״ן	one hundred and fifty
קַנְבּוּס, קַנָּבוֹס	hemp, cannabis indica (and maybe trimmed leaves of vegetables known as
(קנה) קוֹנוֹ שֶׁל אָדָם	God, the creator of man and his master
(קנט) הִקְנִיט	to annoy, to vex, to irritate
קִנְיָן	property; purchase; symbolic act of affirming transfer of property
קַבָּלַת קִנְיָן	symbolic act confirming agreement to transaction
קִעְקַע (לְקַעְקֵעַ)	to tattoo; to engrave; to destroy, exterminated
(קפד) הִקְפִּיד (לְהַקְפִּיד)	to be impatient, to be angry; to be strict, to be pedantic, to be particular
קַפְּדָן	strict, pedantic, impatient
קֻפָּה	money (cash) box, safe; fund, treasury; basket
קֻפַּת סְפָרִים	a pile of books
קַפּוֹטָה	robe, coat
קִפַּח (לְקַפֵּחַ)	to rob; to deprive
נִקְפַּח (נִתְקַפַּח)	to be robbed, deprived of his due
קְפִיצַת הַדֶּרֶךְ	miraculous shortening of jurney
קַפֶּנְדַּרְיָא	(Aramaic) short cut
קָפַץ (לִקְפֹּץ)	to shut, to close (hand, heart)
קָץ ראה קוץ	
קֵץ	end; destruction, the end
קֵץ הַיָּמִים	the end of days; the Messianic era
דָּחַק אֶת הַקֵּץ	to be impatient for the awaited end (the coming of the Messiah), to force the issue
קָצַב (לִקְצֹב)	to cut; to allot
קֶצֶב	measure, form, pattern; (in music) tempo, rhythm; (in poetry) rhythm, metre; rhythm (fig.) speed, rate
קִצְבָּה	annuity, allowance
קָצָה (לִקְצוֹת)	to cut
הֻקְצָה	to be set aside, to be allocated
קָצֶה (קְצָווֹת)	end, extremity, edge
אִישׁ קְצָווֹת	extremist, uncompromising person
קָצוּב	fixed, appointed

pettiness, triviality, small-mindedness	קַטְנוּנִיּוּת
to accuse, to prosecute	קִטְרֵג (לְקַטְרֵג)
incense	קְטֹרֶת
bedroom, room, chamber	קִיטוֹן
thick smoke, column of smoke; steam, vapour	קִיטוֹר
steamy, vapourish	קִיטוֹרִי
(Aramaic) endurance, everlastingness	קְיָמָא
lasting, abiding	בַּר (בַּת) קְיָמָא
to mourn, to lament	(קין) קוֹנֵן
events, happenings	קוֹרוֹת
dirge, elegy	קִינָה
to draw an analogy, compare	(קיש) הֵקִישׁ (לְהָקִישׁ)
an argument a fortiore, an inference from minor to major	קַל וָחֹמֶר
shame, disgrace	קָלוֹן
thin (opp. of "dense"), sparse, scanty; meagre, scanty (superficial), weak	קָלוּשׁ
reed, pen	קֻלְמוֹס
to mock, deride, scoff at; to praise	קִלֵּס
to mock, deride, scoff at; to praise oneself, boast	הִתְקַלֵּס
physiognomy; brightness	קְלַסְתֵּר
physiognomy, visage countenance	קְלַסְתֵּר פָּנִים
curtain, partition; curtain (on the stage), screen; sail	קֶלַע
behind the scenes	מֵאֲחוֹרֵי הַקְּלָעִים
parchment	קְלָף
skin, rind, peel; evil, impure spirit (Kabbalah); (fig.) termagant woman, a shrew, a scold	קְלִפָּה (קְלִיפָּה)
(lit.) very thin, like garlic skin; valueless, worthless	כִּקְלִפַּת הַשּׁוּם
ballot box	קַלְפֵּי
corruption, spoiling, bad conduct, failure, sin	קַלְקָלָה
to see a person in his shame	רָאָה בְּקַלְקָלָתוֹ
saving, economy	קִמּוּץ
fold, wrinkle	קֶמֶט
(fig.) to be parsimonious, to be stingy; to save, to economize; to take a handful	קִמֵּץ (לְקַמֵּץ)
handful; small quantity	קֹמֶץ

קֶדֶם	East; ancient days, yore
בֶּן הַקֶּדֶם	one from the East
(קדר) הִקְדִּיר (לְהַקְדִּיר)	to darken, to become dark; (fig.) to grieve, depress, sadden
קְדֵרָה	pot
(קדש) הִתְקַדֵּשׁ (לְהִתְקַדֵּשׁ)	to cleanse oneself
קֵהֶה	sour, unripe; blunt
קַהְוָה	coffee, especially Turkish coffee
קוֹבֵץ עַל־יָד	beggar, pauper
(קול) קוֹל דְּמָמָה דַקָּה	a still (small) voice
קוֹל קוֹרֵא	proclamation, public notice, public appeal
(קום) ־ָם דְּבַר־מָה לִפְלוֹנִי	to be transferred to, pass to
קָמוּ עֵינָיו	his eyes became dim
קוֹמוֹדָה	commode, chest of drawers
קוֹפִיּוּת	monkeyishness, having monkeyish qualities
קוֹפֵיקָה	a Russian coin
(קוץ) קָץ (לָקוּץ)	to abhor, to loathe, to detest, to be sick of
קְוֻצָּה	tress of hair, plait
קוּר	web, spider's web,
	thread; (fig.) flimsy, weak
קוֹרֵא	reader; reader of the Torah
קוּרְדִי	from Kurdistan
קוּרְדִיקִין	boots, galoshes
קוֹרָה	beam; rafter
קוֹרַת גַּג	shelter, a roof over one's head
בָּא בְּצֵל קוֹרָתוֹ	to find shelter in someone's home, to enter someone's home
קֹטֶב	pole, axis; (fig.) principle
קָטֵגוֹרְיָה	complaint; prosecution; category
קָטוּם	covered with soot
קָטוּף	plucked
קְטוּף אָזְנַיִם	ashamed, abashed
יָצָא וְאָזְנָיו קְטוּפוֹת (מְקֻשָּׁפוֹת)	ashamed, with his tail between his legs
אָמֵן קְטוּפָה	shortened "Amen"
מִלִּים קְטוּפוֹת	broken words
קְטוּפָה	velvety, soft like velvet (an adjec. from ״קְטִיפָה״
קְטִיפָה	velvet

צָרַם (לִצְרֹם)	to injure, split, hurt; (Talmud) to cut, pierce; (fig.) to grate (the ear)
(צרר) הֵצַר (לְהָצֵר)	to de distressed, to be in sorrow

— ק —

הק׳ (הַקָּטָן, הַקָּדוֹשׁ)	the small unimportant An abbreviation once affixed to a signature as a mark of modesty; the Holy
קַב (קַבִּים)	dry measure, about 2.2 liters; (fig.) small measure, small quantity
תִּשְׁעָה קַבִּין שֶׁל שִׂיחָה	(lit.) nine measures of talk; (fig.) long talk, gossip, idle chatter
קְבוּצָה	group, team, squad; collective group in Israel working a farmstead cooperatively on national land
קַבֵּל	to complain, to cry out against
(קבל) ־קַבֵּל שַׁבָּת־	prayed to welcome the Sabbath (on the Sabbath Eve)
קַבָּלוֹת	traditions
קִבְלָנָא	complaint
קַבְּלָנוּת	contractorship, contracting
קָבַץ (לִקְבֹּץ)	to collect
קָבַץ עַל יָד	to save (money)
קַבְּצָן	beggar
קֶבָר	coarse flour
פַּת קֶבָר	brown bread, whole wheat bread
קְדוֹרַנִּית	gloomily, mournfully, sadly
קִדּוּשׁ הַשֵּׁם	martyrdom, santification of the Holy Name
קִדּוּשִׁין	marriage
קַדַּחַת	fever; malaria; feverish, excitement
קָדִים	east
קַדִּישׁ	prayer recited by the son after a parent's death. It is also a part of the everyday prayers recited by the cantor; (Aramaic) holy

צָחִיחַ	arid, dry, barren
צִחְקֵק (לְצַחְקֵק)	to chuckle
צִימְבִּיל	cymbal
צִיץ	flower, blossom
צִיצִית	ritual fringes commanded in Num, 15:38; fringe, fringed garment
מְצֻיָּץ	fringed
צִיר	juice, brine, sauce
צָלַח (לִצְלֹחַ)	to be fit for; to succeed, to well, prosper; to cross (a river), pass through
צָלַל (לִצְלֹל)	to sink, dive, plunge; to ring, sound, tingle
צֶלֶם	image, form, semblance; idol; (fig.) cross
צְלָצַל	species of locust
צֶלְצֶל	cymbal (ancient musical instrument)
צִלְצְלֵי שָׁמַע (שֶׁמַע)	loud sounding cymbals; king of cymbals
צִמְצֵם	to reduce; to cover up
צְמַרְמֹרֶת	shuddering, fever; shiver
צִנָּה	cold, coolness
צָנוּעַ	modest, meek; moral, chaste; hidden, sheltered; small, limited
(צנע) הִצְנִיעַ	to hide, conceal
מַצְנִיעַ לֶכֶת	one who conducts himself modestly; a modest person
צְנִעָה	secrecy, privacy
בִּצְנִעָה	secretly, privately
צַנְתָּר	thin pipe, tube
צַנְתַּר זָהָב	(fig.) eminent, distinguished, dignitary (person); (lit.) golden pipe
צָץ ראה צוץ	
(צער) נִצְטַעֵר בּוֹ	he felt sorry for him
צָפָה (לִצְפּוֹת)	to gaze, to look
צָפוּד	dried, shrivelled, wrinkled
צָפוּן	hidden
צְפוּנוֹת	secrets, hidden secrets
צַפַּחַת	water bottle, jar
צַפִּיחִית	wafer, cake, flat cake; (others) nectar
כְּצַפִּיחִית	delicious, ambrosial
בִּדְבַשׁ	like wafers in honey
צָר ראה צור	
צְרוֹר	package, bundle
צָרִיךְ אָדָם לוֹמַר	one must say
צְרִיכַנִי לוֹמַר	I must say

— צ —

״צְאֶינָה וּרְאֶינָה״	a Yiddish book read mostly by women contains a popular and simplified presentation of the stories in the Bible and related stories
צָבָא (לִצְבֹּא)	to assemble, to congregate; to wage war, to take the field
צָבָה (לִצְבּוֹת)	to swell, to become inflated, to puff
צִבּוּר	pile, heap; congregation, public, community
צִבְיוֹן	form, appearance; character; desire, pleasure
צִבְעוֹן	color, tint
אַבְנֵי צִבְעוֹנִין	colored gems
צְבָת	tongs, pliers
צִדּוּק הַדִּין	justification prayer (at a burial, acknowledging the rightness of divine of heavy penalty
צֶדַע (צְדָעִים)	temple
צְדָקָה	justice, right; good deed; charity; justification, excuse
צָהַב (לִצְהֹב)	to quarrel, to shout
צוֹהֵב, צָהוֹב	angry, hostile
(צהר) הִצְהִיר (לְהַצְהִיר)	to brighten; to declare, to proclaim, to state
צֹהַר	window, aperture
צַוָּאר	neck
(צוד) צוֹדֵד (לְצוֹדֵד)	to hunk, to catch, to capture
צוֹדֶדֶת נְפָשׁוֹת	(obsolete) prostitute, whore (lit.: soul hunter)
צודד ראה צוד	
צוֹהֵב, צָהוֹב	angry, hostile
צוֹלֵחַ	successful, prosperous
צוֹם	fast
(צוף) צָף (לָצוּף)	to float; to flow
(צוץ) צָץ (לָצוּץ)	to bloom, blossom
(צור) צָר (לָצוּר)	to tie, wrap up, bind
צוּר	rock, cliff
צוּר מַחְצַבְתּוֹ	origin, nation; (lit.: rock of one's quarry)
צוֹרֵב	caustic, burning; saddening, hurtful
צַוְתָּא	crew, group, team
בְּצַוְתָּא	together

	to revenge, to avenge a wrong
פְּרָעוֹת	riots
פֻּרְעָנוּת	trouble, calamity, suffering, Divine punishment
מָקוֹם מוּכָן לְפֻרְעָנֻיּוֹת	a place designed for trouble, a place haunted by trouble
פָּרְפּוּרְיָה	purple robe (usually for a king or distinguished person)
פִּרְפֵּר (לְפַרְפֵּר)	to quiver, twitch; to fly about
פֵּרַק (לְפָרֵק)	to shatter, to break
פֶּרֶק	part; period; chapter
לִפְרָקִים	at times, occasionally
(פרקד) הִתְפַּרְקֵד (לְהִתְפַּרְקֵד)	to lie on one's back (supine)
פְּרַקְדָּן	lying on the back, supine (adv. and adj.)
פְּרַקְמַטְיָה	trade, merchandise
פֵּרַשׁ, פָּרַשׁ	to retire, withdraw, to leave; to sail, set out (to sea); to separate, segregate
פָּרָשַׁת דְּרָכִים	crossroads
פָּשָׂה (לִפְשׂוֹת)	to spread
פָּשַׁט יָד	(fig.) to be (alms); to stretch out one's hand
פָּשַׁט רֶגֶל	to go bankrupt
(פשל) הִפְשִׁיל	to throw something behind; to roll up (sleeve), to fold up
הִפְשִׁיל רֹאשׁוֹ	he turned his head
פִּשְׁפֵּשׁ	to search, to scrutinize, to examine well
פֵּשֶׁר	meaning, explanation, interpretation
פִּשְׁתָּן	linen, flax
פִּשְׁתָּנִי	flaxen
(פַּת) פַּת קִבָּר	brown bread, whole-wheat bread
פִּתּוּחַ	act of engraving; engraving
פֻּתַּח	to be opened; to be engraved
פִּתֵּל (לְפַתֵּל)	to twist, wind, bend
הִתְפַּתֵּל	to be crooked
פִּתְרוֹן	meaning, explanation; solution

(פקר) הִפְקִיר	to abandon, to forsake
פְּרַאזֵיוֹלוֹגְיָה.	phraseology
פַּרְבָּר, פַּרְוָר	suburb; wing of a building
פָּרָה (לִפְרוֹת)	to thrive; to produce fruit, to be fruitful; (fig.) to be fruitful, to be fertile, to propagate
פָּרָה וְרָבָה	was fruitful and mulitiplied (Gen. 1:28)
פַּרְהֶסְיָה	publicity
בְּפַרְהֶסְיָה	publicly, in public
פָּרוּף	buttoned, fastened, clasped, pinned together
פָּרוּץ	broken, destroyed; passionately attached to something (usually undesirable)
פַּרְוָר ראה פַּרְבָּר	
פֵּרוּר	crumb
פָּרוּשׁ	abstemious; Pharisee; recluse (a Jew who left behind his home and wife and studied Torah in other places)
פָּרוּשׁ	
(פרש) בְּפֵרוּשׁ	explicitly
פָּרַח (לִפְרֹחַ)	to fly
פָּרְחָה נִשְׁמָתוֹ	to die
פִּרְחָח	urchin, youngster, hooligan, hoodlum
פְּרָט לְ־	apart from; with the exception of
פָּרִיץ	violent person, lawless person; name given in former times to Polish estate holder, land owner
פְּרִישָׁה	retirement, separation
פְּרִישׁוּת	abstemiousness, abstinence, self restraint
פִּרְכֵּס (לְפַרְכֵּס)	to move convulsively (spasmodically); to struggle; to make up, paint, embelish
פָּרֹכֶת	curtain, curtain before Ark of the Law
פַּרְנָס	provider; leader (of community), chief
פַּרְסָא, פַּרְסָה	parsang, Persian mile, about 4.5 kms.
פָּרַע (לִפְרֹעַ)	to pay (a debt) defray; to reward, repay; to revenge, avenge, punish
נִפְרַע	to be paid; to collect debt payment (fig.)

הַפְעַל, הוֹצִיא לַפֹּעַל	to carry out
בְּפֹעַל	actually, in reality
פָּעַם (לִפְעֹם)	to beat, strike
הִתְפַּעֵם	to be agitated
פַּעַם	step, foot (used fig.); base; beat, stroke; once, one time
שָׂם לַדֶּרֶךְ פְּעָמָיו	(poet) to set out (lit.: to set one's feet on the road)
פִּעְפַּע (לְפַעְפַּע)	to spread, penetrate; to bubble, rise
פַּפִּירוֹסָה	cigarette
יוֹנֵק פַּפִּירוֹסָה	smokes, sucks a cigarette (obso.)
פְּצִירָה	file (instrument)
פִּצֵּל (לְפַצֵּל)	to split, divide, decentralize
הִתְפַּצֵּל	to be split up, to be subdivided, to branch off
פִּצַּע	to split, to crush, to crack
הִפְצִיעַ (לְהַפְצִיעַ)	to break forth, to part; to split, to divide; to wound, to injure
פָּק ראה פוק	
פָּקַד (לִפְקֹד)	to order, to command; to remember, recall, think of; to call upon, to visit; to count, to number, to hold a census
לִפְקֹד אֶת שְׁלוֹמוֹ	to attend his welfare
נִפְקַד (לְהִפָּקֵד)	to be remembered (for good or evil)
הִפְקִיד (לְהַפְקִיד)	to deposit for safe keeping
פִּקָּדוֹן	deposit, a pledge
פִּקָּה	cap, protuberance
פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ	saving an endangered life
פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ דּוֹחֶה שַׁבָּת	the duty of saving life overrides the Sabbath laws
פַּקּוּעָה	bitter apple, gourd
פַּקֻּעַת שָׂדֶה	name of poisonous mushroom mentioned in the Bible
פִּקֵּחַ	intelligent, smart, clever, shrewd; in possession of all faculties; one who can see; one who can hear
פִּקְפֵּק (לְפַקְפֵּק)	to hesitate, doubt; (Talmud) to shake
(פקק) הִתְפַּקֵּק (לְהִתְפַּקֵּק)	to be shaken, loosened

פִּכֵּחַ	sober; realistic, sober-minded
(פלא) הִפְלִיא (לְהַפְלִיא)	to amaze, to cause surprise; to do wonderfully
הִפְלִיא חַסְדּוֹ עִם פְּלוֹנִי	to do a great kindness to someone
פִּלְבֵּל (לְפַלְבֵּל)	to roll (eyes), to be confused
(פלג) הִפְלִיג (לְהַפְלִיג)	to remove; to divert; to set sail, to depart; to exaggerate; to oppose
(פלה) נִפְלָה (לְהִפָּלוֹת)	to be separated, to be discriminated against, to be set apart
(פלט) נִפְלַט (לְהִפָּלֵט)	to be vomited; to escape, to issue forth inadvertently, to let slip
פְּלֵטָה, פְּלֵיטָה	remnant, survivor
שְׁאֵרִית הַפְּלֵטָה	the few survivors
פֶּלֶךְ	district, region
עִיר־פֶּלֶךְ	the highest city of the district
פִּלֵּל (לְפַלֵּל)	to think, to expect; to pray
(פלסף) הִתְפַּלְסֵף (לְהִתְפַּלְסֵף)	to philosophize; (col.) to philosophize
(פלץ) הִתְפַּלֵּץ (לְהִתְפַּלֵּץ)	to shake, to shudder; (fig.) to be shocked
(פלש) פָּלַשׁ	to be bored through, to be punctured (from end to end); spread wide open, astride
הִתְפַּלֵּשׁ (לְהִתְפַּלֵּשׁ)	to roll, to wallow
פָּמַלְיָא, פָּמַלְיָה	entourage, retinue, household
פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה	heavenly entourage, the Ministering Angels
פַּנְדּוֹרָא	bandore-ancient musical instrument
פָּנִים	
מְכֻרְכָּמוֹת	
ראה מְכֻרְכָּם	
פִּנְכָּה	dish, plate
מְלַחֵךְ פִּנְכָּה	flatterer, yes man, bootlicker (lit.) "dishlicker)
פִּסָּה	piece, portion
פָּסוּל	unfit, blemished (ritually)
פָּסוּק	biblical verse; sentence
פַּסְקָנוּת	(adv.) decisively
פַּסְקָנִי	decisive, definite
פֹּעַל	work, deed, action; wages, reward; verb
הוֹצִיא אֶת	to execute,

הֲצָלָה	slight relief
פּוּרְתָא	
נֶחָמָה פּוּרְתָא	some measure of consolation, little comfort
פּוֹשֵׁט	removing, stripping
פּוֹשֵׁט יָד	beggar
פּוֹשֵׁט רֶגֶל	bankrupt
פָּז	golden, sparkling; fine (pure) gold
פּוּזְמָק (פּוּזְמְקָאוֹת)	sock, stocking
פַּח	trap, snare; (fig.) stumbling block
טָמַן פַּח לִפְלוֹנִי	to set a trap for someone, to ensnare
פֶּחָם	coal, charcoal
פִּחֵם (לְפַחֵם)	to blacken (with coal), to burn to coal
פֻּחַם	to be blackened, coaled
פַּחַת	snare, pit, trap
פִּטֵּם (לְפַטֵּם)	to fatten, stuff; to overfeed, gorge; (fig.) to give in abundance; to mix, compound (ingredients) blend spices
מְפַטֵּם מִלִּים	to be verbose, heap empty talk and false promises
פָּטַר (לִפְטֹר)	to dismiss, send away
פְּטָרוֹ בְּלֹא כְלוּם	to reject someone's request
נִפְטַר (לְהִפָּטֵר)	to depart from, to part from; to be freed, to be released (from responsibility); to die
פֶּטֶר	opening; (Bib.) firstling, first birth
פַּטְרוֹן	patron, guardian
פִּיּוּס	conciliation, appeasement; reconciliation
פִּיחַ	soot, lampblack
פֻּיַּח	to be covered with soot or with dark paint
פַּיְּטָן	poet; liturgical poet, psalmodist
פִּילַאו	"Pilau" — Turkish and Persian dish, made of rice or cracked wheat with meat, fish, etc.
פִּימָה	fat; double chin
פִּיֵּס (לְפַיֵּס)	to conciliate, to appease, to pacify
פִּיק	trembling, shaking, tottering
פִּיק בִּרְכַּיִם	knocking of the knees, trembling

— פ —

פֵּאָה	side lock, side curl; edge, corner, extremity; side, border, facet; region
לְפַאֲתֵי קָדִים	to the East
פֵּאָה נָכְרִית	wig
פְּאֵר	glory, luxury, magnificence
כִּהֵן פְּאֵר	(poet.) to occupy an important position
פַּג ראה פוג	
פָּגוּל	filth; foul thing; (fig.) abomination; putrefied matter, abominable (of sacrifice, on third day after slaughter)
פָּגוּם	defective, notched, blemished, spoiled, incomplete
יָרֵחַ פָּגוּם	crescent moon
פְּגוּמִים בְּמִסְפָּר	an incomplete number
פָּגַע (לִפְגֹּעַ)	to meet, encounter; to come across, reach, arrive; to strike, hit, attack; to insult; to pray, entreat, beg, plead
פַּגְרָא, פַּגְרָה	holiday, vacation
יוֹמֵי דְפַגְרָא	holiday, vacation
פַּדַּחַת	forehead, front part of head
(פה) בְּפֶה מָלֵא	(fig.) wholeheartedly, unhesitatingly
הָיָה לְפֶה לִפְלוֹנִי	to speak on someone's behalf; speak in the name of, act as interpreter (spokesman)
(פוג) פָּג (לָפוּג)	to disappear, to vanish; to evaporate; to grow numb, to grow faint
פּוֹזֵל	cross-eyed, squinting
(פַּמְבֵּי) בְּפַמְבָּה, בְּפַמְבֵּי	publicly, openly
(פוק) הֵפִיק (לְהָפִיק)	to find, to achieve; to yield, send forth
הֵפִיק רְצוֹן פְּלוֹנִי	to please someone, to give someone satisfaction
פָּנִים מְפִיקִים מַחֲשָׁבָה	thoughtful face, face that expresses thought
(פוק) פָּק (לָפוּק)	to totter, to reel
פָּקוּ בִּרְכָּיו	his knees trembled
פּוּרְתָּא	(Aramaic) a little

עָרָה (לְעָרוֹת)	to lay bare, to uncover, to expose; to empty, to pour out
עֲרוּגָה	garden bed
עֶרְוָה	nakedness, pubes
עָרוּץ	ravine, fissure
עַרְטִילַאי	(Aramaic) naked, bare, denuded; (fig.) abstract
נְשָׁמָה עַרְטִילָאִית	disembodied soul (in the Kabbalah, of sinners, roaming the world until forgiven)
(ערטל) הִתְעַרְטֵל, נִתְעַרְטֵל	to undress oneself, to uncover one's body
עָרֵל	gentile; uncircumcised; gentile (ritually, unclean)
(עָרַם) הֶעֱרִים (לְהַעֲרִים)	to cheat someone, act deceitfully towards; to be cunning, to be shrewd
עִרְעֵר עַל	to appeal against finding of court
עִרְעֵר אֶת	to shake
עָשָׂה (לַעֲשׂוֹת)	to behave, to act
עוֹשָׂה אִתָּהּ בְּאַחֲוָה	she treats her nicely, she is friendly to her
עֵשָׂו	Esau; (col.) is sometimes used as a name for a gentile
עֲשָׁשִׁית	lamp, lantern; oil lamp
עֵת	time; season, period
לְעֵת מְצֹא	when opportunity offers, at the right time
בְּכָל עֵת מְצֹא	at the right time; when opportunity offers; on due occasion
כָּעֵת חַיָּה	this time next year
מֵעֵת לְעֵת	day of twenty-four hours; from time to time, periodically
עַד בּוֹא עֵת	till death comes
עִתִּי	(adj) periodical; (adj) opportune
עָתִיד	future, to be about to
(לֶעָתִיד לָבוֹא)	in future, in the days to come; end of days, millennium
(עתק) נֶעְתַּק	to be removed, shifted, displaced
עָתָר	smoke

לְמִישׁוֹר	be made level (Is. 40:4)
עָקֵב	heel of foot; heel of shoe; footprint
שָׁב עַל עֲקֵבָיו	to return in the same way
עָקָה	distress, stress
עָקוּר	uprooted, pulled out by the roots
עֲקַלְקַל	crooked, winding, curved, twisted
עֲקַלָּתוֹן	winding, crooked; labyrinth
בַּעֲקַלָּתוֹן, דֶּרֶךְ עֲקַלָּתוֹן	indirectly, round-about
עִקֵּם (לְעַקֵּם)	to bend, to make crooked, twist; to distort, to contort; to change the meaning
עִקֵּם אֶת הָאַף	to turn up one's nose
עִקֵּם (עָקַם) אֶת חָטְמוֹ	to scorn, to show one's dislike
עָקַף (לַעֲקֹף)	to surround, to go round about, to by pass; (fig.) to act insidiously, to act slily, to evade
עָקַר (לַעֲקֹר)	to change residence, to move (from one place to another); to uproot, to pull out, to eradicate
עָקַר דִּירָה	to change residence
עִקָּר	root; essence, basis; principle
י״ג עִקָּרִים	Thirteen Principles of Faith formulated by Maimonides
עָרַב (לַעֲרֹב)	to guarantee, to be responsible, to vouch for; to pawn, to pledge
עָרַב אֶת לִבּוֹ	to dare, to venture (lit.: pledge one's heart)
עָרַב עַל (לַעֲרֹב)	to be pleasant, to be agreeable
עֵרֶב	mixture; mixed multitude
עֵרֶב רַב	mixed multitude, mob; a medley, a whole mixture of
עֲרָבָה	desert, plain, steppe; (biblical) wilderness; willow
עֲרֵבָה	tub; kneading (dough) trough
עַרְבִית	evening prayer; evening, early evening
עָרַג	to long for, languish
עַרְדָּל (עַרְדָּלַיִם)	galosh, rubber shoe

עָמַם (לַעֲמֹם)	to become dim
עִמְעֵם (לְעַמְעֵם)	to dim, to darken, to obscure
עֹמֶר	sheaf of corn; ancient dry measure
סְפִירַת הָעֹמֶר	counting of the "Omer", 49 days between the second day of Passover and the feast of Pentecost
־לַ״ג בָּעֹמֶר	the 33rd day of the "Omer" — a semi-holiday marking the victories of "Bar Cochba" over the Romans
עָנָה בְּ־	to testify against
עִנְיָן לַעֲנוֹת בּוֹ	a matter to take interest in
עַנּוֹת	singing, shouting
עֲנוֹת	tune, sound
עַנְוְתָן	meek, humble person
(עֲנִיּוּת) לְפִי עֲנִיּוּת דַּעְתִּי	in my humble opinion, if I may suggest
עֵסֶק	business, concern, firm; matter, occupation; dispute, concern
עַסְקִינַן	(Aramaic) we deal (with)
עִפּוּשׁ	bad odour, stench
עֳפִי (עֳפָאִים)	branch
עֲפִיפוֹן	
עִפְעֵף (לְעַפְעֵף)	to wink, to blink
עָפָר	dust, dry earth, soil, sand
הִתְאַבֵּק בַּעֲפָר פְּלוֹנִי	to study under, be the disciple of; (lit.: "to powder oneself with dust of...")
מִי יְגַלֶּה עָפָר מֵעֵינֵי פְּלוֹנִי	who will point out his error to him; if only (he) were alive to see this! (lit.: who would wipe the dust from the eyes of...)
עֲצַלְתַּיִם	laziness, slowness
בַּעֲצַלְתַּיִם	slowly, lazily; "in slow motion"
עֶצֶם	object, thing; reality, in reality, actually; essence, substance
בְּעֶצֶם	in the middle of... in the very... of
בְּעֶצֶם הַיּוֹם	in the middle of the day
עֲצָרָה	public assembly (of official or sacred nature)
עָקֹב	crooked; rugged
וְהָיָה הֶעָקֹב	and the rugged shall

־עָלֵינוּ־	the prayer that closes all congregational services on week days, Sabbath and Festivals
(עלם) הִתְעַלֵּם (לְהִתְעַלֵּם)	to disappear, hide oneself, be concealed; to overlook, ignore, disregard
עָלְמָא	(Aramaic) world
בְּעָלְמָא	without any special motive, vague, by chance
אַסְמַכְתָּא בְּעָלְמָא	a mere allusion
עָלַס (לַעֲלֹס)	to rejoice
הִתְעַלֵּס	to delight in, rejoice; to make love
עִלְעֵל	to turn over (pages)
עֻלַּף	to be wrapped, to be covered
עִם שֶׁ־	while
עַם הָאָרֶץ	inhabitants, nativess, common people; (fig.) ignoramus, illiterate, boorish
עָמַד בְּ־	to withstand, resist, live through
עָמַד לַפְלוֹנִי	to help, to be the support of
כֹּחוֹ עָמַד לוֹ	to stand firm, to retain one's strength, to be able to
עָמַד עַל דָּבָר	to understand, apprehend, grasp; deal with
עָמַד עַל דַּעְתּוֹ	to insist, to be obstinate, to stick to one's guns; to reach the conclusion, begin to see things differently or to begin to think
עָמַד עַל נַפְשׁוֹ	to fight for one's life, to defend oneself
עָמַד עַל עַצְמוֹ	understood himself
הֶעֱמִיד אֶת פְּלוֹנִי עַל רַגְלָיו	to set a person on his feet
לֹא יָכֹל לְהַעֲמִיד אֶת עַצְמוֹ	he could not halt (stop) oneself
הֶעֱמִיד פָּנִים	to pretend, to feign, to make believe
עָמוּם	dim, opaque, unclear; indistinct, unclear (sound or voice), dull sound); obscure, (fig.) full of secrets
(עמל) הִתְעַמֵּל (לְהִתְעַמֵּל)	to do gymnastics; to take pains and suffer
(עָמַל) בְּלִי עָמָל	without any effort

בְּעֵין, בְּעֵינָהּ	unaltered, unchanged
עָמַד בְּעֵינוֹ	unaltered, as before (in status quo)
עֵינַיִם קָמוֹת	dim eyesight, eyes that are struck with blindness
(עיר) עִיר־פֶּלֶךְ	the largest city of the district
עִכֵּב	to hold up, to delay; to prevent, to hinder
הִתְעַכֵּב (לְהִתְעַכֵּב)	to be delayed, to stop, to linger
נִתְעַכֵּב עַל פְּלוֹנִי	to stop for someone
עָכַר (לַעְכֹּר)	to make turbid, to befoul; to disturb, trouble, afflict
עַל	in addition to, over and above; together with; to, towards
רָץ עַל	to run towards
עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה	a fortiori; so much the more
עַל אַרְבְּעוֹתָיו ראה אַרְבָּעוֹת	
עַל בֻּרְיוֹ ראה בֹּרִי	
עַל מְנָת, עַל מְנָת שֶׁ־	in order to, on condition that
עַל מְנָת כֵּן	upon such terms

עַל רֹאשִׁי וְעַל עֵינַי	by my life! upon my head and eyes
־עָלָיו הַשָּׁלוֹם־	May he rest in peace! Peace to him!
עֹל	yoke; (fig.) burden
נָשָׂא עֹל	to fulfill one's duty; to bear the burden
מָשַׁךְ בָּעֹל	to carry the burden
עִלָּאִי	superior, supreme
(עלב) נֶעֱלַב (לְהֵעָלֵב)	to be humiliated, to be insulted
עֶלְבּוֹן	insult, humiliation
תָּבַע (בִּקֵּשׁ) עֶלְבּוֹנוֹ	to avenge (wipe out) demand the satisfaction for an insult
עִלֵּג	stammerer
לְשׁוֹן עִלְּגִים	stammering language
עָלָה בְּיָדוֹ, עָלְתָה בְּיָדוֹ (לַעֲלוֹת)	to succeed, manage
עֲלוּמִים	youth, youthfulness, youthful, vigor
־עֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים־	an idiom used in the Midrashim to express the difference between earthly and divine creatures
עֲלִילָה	deed, action; plot (in story or play); false charge, libel
עֲלִילַת דָּם	blood libel

after life; (lit.) the world of truth	
spiritual world, the divine world (lit. the upper world)	העולם העליון
the under world	העולם התחתון
(col.) gathering, audience, crowd	עולם
Universal God	אלהי העולם
(Aramaic) nonsense! a cock and bull story, a figment of the imagination; (lit.) "The raven has flown away"	עורבא פרח
to hurry, to hasten, to make haste	(עוש) עש (לעוש)
to distort, to spoil	עות (לעות)
to become distorted, to become curved, to become twisted	התעות (להתעות)
to become strong; to be bold	עז (לעז, לעוז)
to dare, to be bold	העז
to put on a brazen face, to be impudent, to defy	העז פנים
court, enclosure; Temple Court	עזרה
woman's court in Temple; woman's gallery in synagogue	עזרת נשים
fountainpen	עט־נובע
weak, feeble, faint; covered, wrapped, enveloped	עטוף
to cover, wrap; to faint, to become feeble	עטף (לעטף)
to cover oneself; to be overcome with weakness, faint	התעטף (להתעטף)
tar, resin (used for fuel)	עטרן
through	ע״י (על־ידי)
deliberation, meditation; deep thought, consideration	עיון
the matter requires consideration	הדבר צריך עיון
books requiring deep study, philosophical literature	ספרי עיון
eye; look, appearance	עין
ill-will, malevolence, disfavour; (lit.) evil eye	עין רעה, עין הרע
"May the evil eye have no influence or power" (said when praising something so that no harm of bad luck befall its owner)	בלי עין רעה, בלי עין הרע

עד שיבוא אליהו	(lit.) till Elijiah comes, "till the Greek Calends" till doomsday
עד שלא	before, until
עדה (לעדות)	to wear (jewels), to adorn oneself
עדוי	adorned, bedecked, bejewelled
עדית	choice soil; first quality goods
עדן (לעדן)	to delight, to improve
עדן	time, period; (geology) era, epoch
עדן ועדנים	a long long time
עדנה	pleasure, rejuvenation (others: menstruation) (in the poetry of the Middle Ages) youth
(עדר) נעדר (להעדר)	to be missing, to be lacking, to be absent
(עוב) העיב	to overcloud, to cover with clouds; (fig.) to cause gloom
הועב	to be darkened, to be overcast; (fig.) to be gloomy
עובר־אורח	traveller, wayfarer, wanderer
עוד	still, yet; as long as
בעוד	while; after
מבעוד יום	while still day
מבעוד שחר	before (at) sunrise, while it is still dawn
עוה (לעוות)	to distort, twist, pervert, corrupt
עוה את פניו	to distort one's face, to make grimaces
נעוה (להעוות)	to writhe, be bent, distorted, crooked
התעוה	to become distorted, to become curved, to become twisted
עוון, עון (עוונות)	sin, crime, iniquity, guilt
בעוונותינו הרבים	because of our manifold iniquities, our sins have brought it on us
עוטה	mourning, wandering astray; clad, wrapped, veiled
עול	baby, suckling, infant
עול ימים	youngster
עולם, עלמא	world; humanity. space
בעולם.	unintentionally,
בעלמא	without significance, merely
בדיחה	merely a joke, a joke
בעלמא	without significance
עולם הבא	the next world, the

(לְהִסְתַּתֵּם)	end, to stop
סְתָ״ם	abbreviation of: Scrolls
(סְפָרִים,	(of the Law), phylac-
תְּפִלִּין,	teries and mezuzoth
מְזוּזוֹת)	
סוֹפֵר סְתָ״ם	scribe (for scrolls of the Law, phylacteries and mezuzoth
אוֹתִיּוֹת סְתָ״ם	"Scroll" type (type fount resembling the letters of the scroll of the Law
סְתָם	vagueness, lack of difiniteness; generally; (adv.) without expressed condition, merely implied, just like that
סְתָם בֶּן אָדָם	a simple man
סַתָּת	stone mason, stone cutter

— ע —

עָב	cloud, darkeness
בֹּקֶר לֹא עָבוֹת	one clear morning
עַבְדְּקָן	thick-bearded man
עֲבִיט	chamber-pot
(עבר) הִתְעַבֵּר (לְהִתְעַבֵּר)	to become angry, to wrath (origin: עֶבְרָה wrath, anger)
(עבר) מֵעֵבֶר הַשֵּׁנִי	on the other (or opposite) side of (the land), beyond
עֶבְרָה	wrath, fury, rage, outburst of anger
יוֹם עֶבְרָה, יוֹם עֲבָרוֹת,	day of wrath, day of trouble and distress
ע״ג (עַל גַּבֵּי)	on
עֲגוּנָה	deserted (abandoned) wife (whose husband has disappeared without divorcing her. She is therefore, legally prevented from remarriage)
עֲגַלְגַּל	roundish, oval
עֲגָלָה	carriage, coach, cart
עֶגְלַת חֹרֶף	sleigh, sledge
עָגַם (לַעְגֹּם)	to be grieved, sad, gloomy
הִתְעַגֵּם (לְהִתְעַגֵּם)	to become distressed, to become grieved
עַגְמוּמִית	sadness
עָגַן (לַעְגֹּן)	to desert one's wife
עַד עַד־	until; while; unless; instead

	lebration of a wedding or other similar occasions
הַסְּעֻדָּה הַשְּׁלִישִׁית	The third of the three meals obligatory on the Sabbath (eaten on the termination of the Sabbath)
סַפָּה	sofa, couch, divan
סָפוּג	permeated with, saturated, soaked; (fig.) full of
סְפוּגָה כֻּלָּהּ מַעֲדַנִּים	full of contentment and pleasure
סִפּוּן	ceiling
סָפִיחַ	after-growth
סְפִינַת־אֲוִיר	airship, zeppelin
(ספף) הִסְתּוֹפֵף (לְהִסְתּוֹפֵף)	to visit frequently
הִסְתּוֹפֵף בְּצֵל פְּלוֹנִי	to find shelter with
סָפֵק	doubt
סָפְרָא	writer, intellectual, scholar
סָפְרָא וְסַיָּפָא	a scholar and man of the world, a scholar and warrior
סְקֶפְּטִי	skeptical
סָרְבָן	refusal
סֵרוּג	leaping, jumping, skipping; netting, covering with netting
(סרוגין) לְסֵרוּגִין	intermittently, by fits and starts
סָרוּחַ	stretched, sprawled; overhanging, dangling
סֵרוּס	mixing up
סֵרוּסִין, בְּסֵרוּסִין	irregularly, out of order, in a muddle
סָרַח (לִסְרֹחַ)	to be dragged, to hang over; to stretch, to spread out
נְעִימָה סוֹרַחַת	(fig.) a dragging voice (melody)
(סרך) נִסְרַךְ	to be dragged along
סְרָק	(Aramaic) emptiness, barrenness
אִילַן סְרָק	a tree bearing no edible fruit; (fig.) a worthless person, one who failed to achieve any worthwhile end
סָתוּם	unclear, undefined; stopped up, blocked; undefined, indefinite
סָתוּר	disarranged, dishevelled
סְתִירָה	destruction; discrepancy, contradiction
(סתם) נִסְתַּתֵּם; הִסְתַּתֵּם	to be closed, blocked; (fig.) to come to an

הִסְתַּלֵּק לְעוֹלָמוֹ, הִסְתַּלֵּק מִן הָעוֹלָם	to die
סַמְבַּטְיוֹן	mythical river, resting on the Sabbath
סָמוֹבָר, סָמוֹוָר	(Russian) samovar
סָמוּי	blind; hidden, unseen; invisible
סָמוֹךְ, סָמוֹכָה	support, strut, arms (of chair, sofa etc.)
סָמוּךְ	dependent, leaning; standing on firm base; adjacent, near, close
לִבּוֹ סָמוּךְ וּבָטוּחַ, הוּא סָמוּךְ וּבָטוּחַ	to be confident, to be absolutely certain
סִמְטָא, סִמְטָה (סִמְטָאוֹת)	lane, alley
סַמְיוּת	blindness
סְמִיכָה	ordination, authorization
סָמַךְ עַל (לִסְמֹךְ עַל)	to rely on someone, to trust someone
סָמַר, נִסְמַר	to become hard, to become stiff (from fear)
סֻמַּר	to be nailed; (fig.) to be stiffened, harden
־סַנְדָּק־	person who holds the child on his knees during circumcision ceremony; godfather
סְנֶה	bush, thornbush (Ex. 3:2 "and behold the bush burnt with fire, and yet the bush was not consumed")
סַנְסַן	twig (of palm tree)
סַנְוֵרִים	blindness, sudden blindness; temporary blindness through strong light
סָעַד (לִסְעֹד)	to support, to assist; to dine, to feast
סָעַד אֶת לִבּוֹ	to dine, to take a meal
סַעֲדָא דְלִבָּא סְעֻדַּת הַלֵּב	(Aramaic) meal
סַעַד	support, assistance; welfare
סְעֻדָּה שֶׁל מִצְוָה	meal at religious ceremony (such as: wedding, circumcision, redemption of the first-born, or completion of the study of a Talmudic treatise)
סְעֻדַּת עֲנִיִּים	a meal given to the poor within the ce-

סוּמָא, סוּמֵא	blind, blind in one eye
סוּמָא מִשְּׁתֵּי עֵינָיו	blind in both his eyes
סוֹמְכוֹת	support, struts, arms (of chair, sofa, etc.)
סְמְקִיּוֹת יַעַר (סוּמָקִיּוֹת)	onorima, the berries of a tree called sumach
סוּף	rush, bulrush, reed
(סוּר) הֵסִיר (לְהָסִיר)	to remove, to take off; to stop, to annul, to turn away
סָח ראה סיח	
סָחוּף	depressed, oppressed; eroded
סָחַט	to squeeze, wring, press out; (fig.) to blackmail, to extort
סָחַף (לִסְחֹף)	to sweep (wash) away
סְטָו, סְטָיו	colonnade
סָטַר	to slap
סַיָּד	whitewasher, plasterer
כַּף סַיָּדִים, כַּף שַׁיָּדִים	plasterer's trowel
סִיֵּד	to whitewash, to plaster
סֻיַּד	to be whitewashed
(סִיחַ) סָח (לָסִיחַ)	to speak, to say, to talk, to converse
סִיֵּעַ (לְסַיֵּעַ)	to assist, aid, help; to support, serve as evidence
סִיעָה, סִיעָה	faction, group
סַיָּפָא (ראה סַפְּרָא)	swordsman
סָךְ	crowd
בַּסָּךְ	in procession
סָכוּי	transparent
סָכַן (לִסְכֹּן)	to be useful, to be of benefit, to be advantageous
הִסְכִּין (לְהַסְכִּין)	to be accustomed, to be used to, to be in the habit of
סִכְסוּךְ	argument, conflict, quarrel
סִכְסֵךְ (לְסַכְסֵךְ)	to entangle, to confuse; to instigate, to incite, to arouse strife
סֻכַּר קָנִים	cane sugar
סֻכָּרָנִית	a sweet candy or cookie, made out of sugar
סַל הַסּוֹרֶג (הַסֹּרֶג)	woven basket
סֻלָּא, סֻלָּה	to be weighed, valued, evaluated
לֹא יְסֻלָּא	invaluable, priceless
סָלַד (לִסְלֹד)	to shrink from
סֻלְיָה	sole (of shoe)
סִלְסֵל (לְסַלְסֵל)	to trill (voice), to curl
סִלֵּק	to remove, to clear
סִלֵּק חוֹב, סִלֵּק חֶשְׁבּוֹן	to pay one's debt

נִתֵּר (לְנַתֵּר)	to jump, hop, leap
נֶתֶר	chalk, lime; nitre, natrium (used in ancient times for cleaning and purification); soda, carbonate of soda

— ס —

(סבב) נָסַב (לְהִסֵּב)	to spread, to turn aside, to extent; to surround, assemble; to be transferred
סָבוּר	thinking, of the opinion
סֻבִּין	bran
סֻבִּין שֶׁל יְשָׁנוֹת	remains of the past
סְבַךְ	thicket, shubbery; complexity, complication
סֵבֶל	burden, load; (fig.) suffering, pain
סָבַר (לִסְבֹּר)	to think, suppose, to be of the opinion
הִסְבִּיר (לְהַסְבִּיר)	to explain
סֵבֶר	appearance, countenance
סֵבֶר פָּנִים	appearance, countenance; kindness, cordiality
סַגִּי	(Aramaic) enough, sufficiently
סַגִּי נְהוֹר	blind (lit. full of light)
בִּלְשׁוֹן סַגִּי נְהוֹר	euphemistically
סְגַלְגַּל	oval, elliptical
סְגַלְגַּלֶּת	ovalness, ellipticity
סְגֻלָּה	remedy; peculiarity, characteristic property virtue
סָגַר עַל פְּלוֹנִי (לִסְגֹּר)	to close in on someone
סַגְרִיר	heavy rain
יוֹם סַגְרִיר	rainy day
סַד	stocks (instrument of torture)
סַדְנָה	workshop, smithy, forge
״סִדְרָה״	series; weekly portion of the Pentateuch
סוּדָר	shawl, scarf; pullover, sweater
(סוּד) סָד (לָסוּד) ראה ״סִיד״	to whitewash

	the other to whet it); to marry (transitive v.)
הִשִּׂיאוֹ לְדָבָר אַחֵר	to divert someone's attention
הִשִּׂיא עֵצָה	to give advice, counsel
(נִשָּׂא) הִשִּׂיא	to lead astray, mislead, enduce, entice
(נשב) הִשִּׁיב (לְהַשִּׁיב)	to cause to blow
־מַשִּׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם־	who makes the wind blow and brings the rain down (prayer)
נָשׂוּא	carried, married; (grammar) predicate
נְשׂוּא פָּנִים	dignitary, notable, person of eminence
נְשִׁיָּה	forgetfulness
אֶרֶץ נְשִׁיָּה	the grave, oblivion
עָלָה מִתְּהוֹם הַנְּשִׁיָּה	(fig.) was recalled from oblivion, (a past event) was revealed
(נשל) הִשִּׁיל (לְהַשִּׁיל)	to cast off, to slough off, to remove
־נְשָׁמָה יְתֵרָה־	oversoul (the extra soul every Jew acquires on Sabbath, according to legend); high spirits
נְשָׁמָה עַרְטִילָאִית	disembodied soul (in the kabbalah, of sinners, roaming in the world until forgiven)
נֵר נְשָׁמָה	memorial candle
פָּרְחָה נִשְׁמָתוֹ	to die
נֶשֶׁף	party, ball; night, evening
נִשְׁתַּיֵּר ראה שיר	
נִתְאַזֵּר ראה אזר	
נִתּוּחַ	cutting; (surgical) operation
(נתז) הִתִּיז (לְהַתִּיז)	to sprinkle, spray; (fig.) to stress (esp. the letter s)
נָתִיב (נְתִיבִים)	way, path, lane, track
נְתִיב הֶחָלָב	the Milky Way, galaxy
נְתִיבָה	path, pathway, road
בֵּית־נְתִיבוֹת	railway station
נִתַּךְ (לְהִנָּתֵךְ)	to be poured out (down), to be spilled; to flow out
גֶּשֶׁם עַז נִתַּךְ אַרְצָה	a torrential rain came down
חֲמָתוֹ נִתְּכָה עַל	his anger was poured out upon
נִתְעָב	abominable, detestable, loathed
נִתְעַרְטֵל ראה ערטל	

נָקַב (לִנְקֹב)	to bore, perforate, punch, pierce; to mention name, specify
־יִקֹּב הַדִּין אֶת הָהָר־	Let justice take its course! (whatever the consequences, though the heavens fall)
נֶקֶב	hole, aperture
נָקוּב	punctured, holed, pierced
הִשְׂתַּכֵּר אֶל צְרוֹר נָקוּב	to earn wages for a bag filled with holes — i.e. to labour in vain
(נקז) הֻקַּז, הֻקַּז דָּמוֹ	to be bled
מֻקָּז	bleeder, one who went through the process of cupping
נָקִיק	crevice, cleft, ravine, gorge
נְקִיטָה	taking, holding
נָקֵל	easily, easy, light
נִקְרָה ראה קרה	
(נקש) הִקִּישׁ (לְהַקִּישׁ)	to beat, to strike, to knock; to pluck strings (of musical instrument)
נֻקְשֶׁה	hardened, stiffened; hard, coarse
נֵר נְשָׁמָה	memorial lamp (candle)
נִרְדָּם ראה רדם	
נִרְדַּף ראה רדף	
נִרְדָּף	persecuted, oppressed
נִרְעָשׁ	(adj.) excited, agitated
נִרְעַשׁ ראה רעש	
נִרְפֶּה	lazy, slack, slothful
נִרְפּוּת	(adv.) lazily, slothfully
נַרְתִּיק	sheath, case, bag
נָשָׂא	to carry, bear, lift to transfer; to take, to contain; to pardon, to forgive; to suffer, to endure
נָשָׂא וְנָתַן	to negotiate, parley; to bargain
נָשָׂא עֹל	to fulfill one's duty, to bear the burden
נָשָׂא פְּנֵי פְלוֹנִי	to discriminate in favor, to favor, be partial; to show favor, to treat with kindness
נִשָּׂא (לְהִנָּשֵׂא)	to rise up, to raise oneself; (fig.) to be lofty, respected; to be carried
הִשִּׂיא (לְהַשִּׂיא)	to transfer, transport; to send; to rub, pass (e.g. one knife over

הֵבִיא אֶת פְּלוֹנִי לִידֵי נִסָּיוֹן	to tempt someone
עָמַד בַּנִּסָּיוֹן	to stand up to the trail, pass the test or the temptation
נִסְמַר ראה סמר	
(נסס) הִתְנוֹסֵס (לְהִתְנוֹסֵס)	to be waved, to be raised (flag); to sparkle, to twinkle
נִסְתַּתֵּם ראה סתם	
נֶעְדָּר	(adj.) missing, lacking; (n.) dead, deceased; (n.) person reported missing after battle
נַעֲוֶה	distorted, wry, perverse, crooked
נַעֲוָה ראה עוה	
נָעוּץ	fixed (stuck) in, inserted; (fig.) inherent
עֵינָיו נְעוּצוֹת בְּ־	his eyes are fixed on...
נָעוּר	shaken out, stirred, empty
נֶעֱלַב ראה עלב	
נֶעֱלָב	(adj) insulted, humiliated, offended
(נער) נִנְעַר (לְהִנָּעֵר)	to be shaken off, stirred; (fig.) to shake oneself after sleep, to bestir oneself, to wake up
נָפָה	region, subdistrict

נָפוּחַ	swollen; blown up
נָפַח (לָפַחַת)	to inflate, to breathe, to exhale; to blow,
נָפַח נַפְשׁוֹ	to breathe one's last,
תִּפַּח רוּחוֹ (נַפְשׁוֹ) שֶׁל פְּלוֹנִי	may he breathe his last; The devil take him; Let him go to hell!
נֵפְט	naptha, mineral oil; kerosene
נִפְטַר ראה פטר	
נִפְלָה ראה פלה	
נִפְלַט ראה פלט	
נִפְעָם	(adj.) excited, moved, throbbing, pulsating
נִפְקַד ראה פקד	
נִפְתָּל	crooked, perverse; struggling; twisted
(נצה) נִצָּה (לְהִנָּצוֹת)	to come to blows, to quarrel
נִצַּח (לְנַצֵּחַ)	to conduct, to supervise, to direct
נְצִיב	pillar, column
נְצִיב מֶלַח	a pillar of salt
(נצל) הִצִּיל (לְהַצִּיל) מִפִּיו	to get to know something from a person, to extract a statement from; (col. to "pump")
נֵצֶר	offspring, young shoot
נִצְרָךְ	needy, indigent

נִיחוּתָא	pleasantness, calm, gentleness
בְּנִיחוּתָא	gently
נִילוֹס	Nile
נִימָה	thread; hair; string of musical instrument; chord; tune, melody, tone
פָּקְעוּ הַנִּימִין	the strings were torn
נָכֵא	gloomy, grieved, depressed
רוּחַ נְכֵאָה	broken spirit
(נכה) הִכָּה (לְהַכּוֹת)	to strike, hit, hurt; (Bib.) to kill, murder, slay; to beat, knock, play (music)
הִכָּה בַּתֹּף	to drum, to beat the drum
נָכוֹן	prepared, ready
נֹכַח	opposite, in front (the face) of
(נכל) הִתְנַכֵּל	to conspire, devise against, plan evil
נִכְסָה ראה כסה	
נָכְרִי	stranger, foreigner; gentile, non-Jew
נִלְאָה ראה לאה	
נִלְעָג	(adj.) ludicrous, ridiculous
נִמּוֹק ראה מקק	
נִמּוּק	reason, argument, ground; reasoning
נִמּוּקוֹ אִתּוֹ	he has his reason
נָמוֹשׁ	weakling, backward; the last of the group of gleaners
נִמְלַט ראה מלט	
נִמְלַךְ ראה מלך	
נִמְנָה ראה מנה	
נִמְרָץ	definite, forceful; strong, vigorous, strict
בְּקִצּוּר נִמְרָץ	with utmost brevity, most succinctly
נִנְעַר ראה נער	
נָס ראה נוס	
נָסַב ראה סבב	
(נסג) הִסִּיג (לְהַסִּיג)	to remove
הִסִּיג גְּבוּל רֵעֵהוּ	to encroach (trespass) upon, to remove one's neighbor's landmark
(נסח) הִסִּיחַ (לְהַסִּיחַ)	to pluck out, to remove, to divert
הִסִּיחַ דַּעְתּוֹ מִן	to divert (distract) attention from; to discard from one's mind, to forget
נִסָּיוֹן	temptation; trail, probation; test; experiment; experience

נְזִיפָה	rebuke
(נזל) הִזִּיל (לְהַזִּיל)	to drop, shed
נִזַּק (לְהִנָּזֵק)	to be injured, hurt
הִתְנַזֵּק, נִתְנַזֵּק	to be damaged, to be injured, to suffer loss
נִזְקַר ראה זקר	
נֶחְבָּא	modest, shy, bashful, retiring
נָחָה דַּעְתּוֹ ראה נוח	
נַחֲלָה	inheritance
נֶחֱלַץ ראה חלץ	
נִחַר (ראה גם חָרַר)	dry, parched (esp. throat or voice)
קוֹל נִחָר	hoarse voice
נִחָרוֹת	(adv.) hoarsely
נַחַשׁ־נִיר	kite
נַחַת	peace, tranquillity, rest; satisfaction, contentment, gratification, pleasure
נֶחְתַּךְ ראה חתך	
נָטָה	to turn aside, to deviate; to bend down low; to be inclined
נָטָה אַחֲרֵי	to agree with, follow, turn after
הִטָּה (לְהַטּוֹת)	to turn away (aside) to bend; to direct
הִטָּה אֹזֶן	to lend an ear, to be attentive
נִטְחַב ראה טחב	
נְטִיָּה (נְטִיּוֹת) רוּחַ	inclinations and tendencies
נְטִילָה	taking, receiving
נְטִילַת יָדַיִם	washing hands (esp. before or after the meals)
נְטִילַת צִפָּרְנַיִם	paring nails
נָטַל (לִטֹּל)	to place, put; to take, lift up
נָטַל מֶמְשָׁלָה בְּיָדוֹ	to take the reins, put things under control
נִטַּל	to be taken, removed; to be imposed, laid
נִטַּל עָקְצוֹ	the sting has been removed; the acuteness is abated
נַטְלָא, נַטְלָה	ewer, small vessel used for pouring water over the hands
נָטַף	to drip
נִטְפַּל ראה טפל	
נִטְרַד ראה טרד	
נִטַּשׁ (לְהִנָּטֵשׁ)	to be spread
נִיחָא	well, good, so be it!
נִיחָא, יְהֵא כִּדְבָרֶיךָ	well, let it be as you say!

נֵד	wall, heap
נִדָּח	banished, exiled; wandering; out of the way, remote
נִדַּח	to be harassed, frightened, expelled
נָדַף (לִנְדֹּף)	to spread, carry, evaporate (odor); to scatter, disperse
נִדַּף (לְהִנָּדֵף)	to be scattered, to be dispersed
נִדָּף	scattered, driven, fallen (leaf)
קוֹל עָלֶה נִדָּף	the slightest noise, "the whisper of a driven leaf"
(נדר) הִדִּיר (לְהַדִּיר)	to forbid by vow, prohibit under oath
הִדִּיר אֶת פְּלוֹנִי מִן	to forbid someone to
נָהַג בִּפְלוֹנִי (נָהַג עִם פְּלוֹנִי)	to treat someone
הִנְהִיג	to lead, to direct; to drive
נָהָה (לִנְהוֹת)	to yearn for, to long for
נְהִי	lamentation, wailing
נָהִיר	clear, bright, lucid
נָהַם (לִנְהֹם)	to growl, to roar
נִהֵם (לְנַהֵם)	to hum (a tune)
	to coo, to moan
נֶהֱנָה ראה הנה	
נָהַר (לִנְהֹר)	to stream, swarm, flow, rush, crowd
נוֹבֶלֶת	withered leaves; unripe fruit
נוֹגֵן	musician, player
נוֹדַע ראה ידע	
נָוָה	dwelling place
נוֹהֵג	customary, usual
נִוּוּל	shame, disgrace, ugliness
(נוח) נָחָה דַעְתּוֹ	to be pleased, to be relieved
הִנִּיחַ (לְהַנִּיחַ)	to leave alone; to put, place, lay down; to permit, allow, let stay; to leave behind
נוֹטֵר	watchman, guard; vengeful, vindictive
נִוֵּל (לְנַוֵּל)	to disgrace, disfigure, disform
(נוס) נָס לֵחוֹ	his natural forces (vitality) declined
נוֹעַד ראה יעד	
נוֹשָׁן	very old, obsolete; chronic
נוֹשָׁנוֹת	(n.) old (outmoded, passe) ideas or customs
נָזוֹלוּ ראה זלל	
נָזִיד	broth, potage, stew

כֹּחוֹ בְּמָתְנָיו	to be strong, to be of undiminished vigor
מֹתֶק (מֶתֶק)	sweetness; pleasantness

— נ —

נָאָה	(n.) a natural beauty spot; pasture; dwelling
נְאוֹת מִדְבָּר	oasis
נְאוֹת רוֹעִים	pasture of the sheperds, sheperd's habitation
(נאה) הִנְאָה (לְהַנְאוֹת)	to give pleasure
נָאוֶה	comely, beautiful
נֵאוֹת ראה אות	
נֶאֱטַם ראה אטם	
נֶאֱלַם ראה אלם	
נֶאֱצָל	noble; influenced, inspired
נִבְדַּל ראה בדל	
נָבוּב	hollow, empty
נָבוֹךְ (נְבוֹכָה)	perplexed, bewildered; confused
נֵבֶךְ	hiding place, secret place
נָבַל (לִנְבֹּל)	to wither, wilt, fade, decay; (fig.) to perish, degenerate, wear away
נִבְעַת ראה בעת	
נִבְצַר ראה בצר	
נָבַר	to peck, to dig with the beak or snout, to gnaw
נֶגֶד	opposite, contrary to, in the presence of, against,
כְּנֶגֶד	in connection with, regarding —; contrary to
נֹגַהּ	brightness, light
נָגַע	to touch
הִגִּיעַ	to reach, to arrive, to cause to reach
הַגַּע בְּעַצְמְךָ, הַגַּע עַצְמְךָ	place yourself in that position! imagine
אֵין יָדוֹ מַגַּעַת, אֵין יָדוֹ מַשֶּׂגֶת	he can not afford
נִגַּר (לְהִנָּגֵר)	to be poured out, to be spilled
נִגָּר	flowing, poured out or spilt
נִגְרַשׁ ראה גרש	

ness, prank, backsliding, capriciousness	
grown-up naughtiness	מְשׁוּבַת גְּדוֹלִים
mistake, fault, error	מְשׁוּגָה
having the colour of copper or rust	מְשֻׁתָּךְ
a part to the "Shmone Esre" prayer	״מַשִּׁיב הָרוּחַ״
to carry the burden	(מָשַׁךְ) מָשַׁךְ בָּעֹל
image, figure; mosaic, ornament	מַשְׂכִּית
(to rule the roots) to rule over the world	מָשַׁל בְּכִפָּה (לִמְשֹׁל)
Purim gifts	מִשְׁלוֹחַ מָנוֹת
messenger, emissary	מְשֻׁלָּח
mission, delegation	מִשְׁלַחַת
apostate	מְשֻׁמָּד
(Aramaic) to let know, mean, teach, indicate	מַשְׁמַע
what does he (it) teach us? what does he mean by that?	מַאי קָא מַשְׁמַע לָן
it is not clear to him, it is not explained to him	״לָא מַשְׁמַע לוֹ״
hearing	מִשְׁמָע
I can not believe (the evidence of) my ears	אֵינִי מַאֲמִין לְמִשְׁמַע אָזְנַי
paragraphs of the Mishna	מִשְׁנָיוֹת
	מִשְׁעִי ראה לְמִשְׁעִי
slanting, oblique, inclined	מְשֻׁפָּע
strong beverage (drink), liquor	״מַשְׁקֶה״
intermittently (adv.)	מִשְׂרָגוֹת
juice, tincture	מִשְׁרָה
liquor (juice) of cherries	מִשְׁרַת דֻּבְדְּבָנִים
surprised, taken aback, astonished	מִשְׁתּוֹמֵם
(Aramaic) town, place	מָתָא
the local Rabbi	הָרַב דְּמָתָא
bit, curb, bridle	מֶתֶג
patiently, in restraint (adv.); (adv.) slowly	מְתוּנוֹת
"yeshiva" (rabbinical) college, religious (theological) seminary	מְתִיבְתָּא
dean of (rabbinical college	רֵישׁ מְתִיבְתָּא
sweets, candy, sweetmeats	(מְתִיקָה) מִינֵי מְתִיקָה
metal	מַתֶּכֶת
giving; present, gift	מַתָּן
secret (anonymous) almsgiving	מַתָּן בַּסֵּתֶר
hip, hips; loin, loins; waist	מֹתֶן, מָתְנַיִם

ostensibly; on face of it	
maculated, stained spotted	מְרֻבָּב
dissolved, macerated	מְרֻבָּךְ
the place for the feet; the bottom, at the foot of (the mountain)	מַרְגְּלוֹת
rest	מַרְגֵּעָה
baker's shovel or peel	מַרְדֶּה
chastisement; pangs of conscience, self reproach	מַרְדּוּת
strokes inflicted by court for refractoriness	מַכַּת מַרְדּוּת
rebellious, rebel	מֹרֶה
gall, bile; gallbladder	מָרָה
melancholy, depression, morbidness	מָרָה שְׁחוֹרָה
bitterness, sorrow, grief	מָרָה, מֹרָה
grief, sorrow	מָרַת־נֶפֶשׁ
annoyance	מֹרַת־רוּחַ
(adj.) wretched; (n.) depression, poverty, wretchedness	מָרוּד
sway, mastery, authority, rule	מָרוּת
to become threadbare, to become ragged	(מרטט) הִתְמַרְטֵט, נִתְמַרְטֵט
"Mercha" name of conjunctive accent or cantilation sign; comma	מֵרְכָא, מֵרְכָה
inverted commas, quotation marks	מֵרְכָאוֹת כְּפוּלוֹת
merchandise	מַרְכֹּלֶת
shabby	מְרֻפָּט
muddy	מְרֻפָּשׁ
to cleanse; to polish; (fig.) to atone for	מֵרַק (לְמָרֵק)
to embitter, to cause bitterness	(מרר) הֵמַר (לְהָמֵר)
burden, load	מַשָּׂא
to be a burden on someone	הָיָה לְמַשָּׂא עַל פְּלוֹנִי
lifting	מַשָּׂאָה
ideal, yearning	מַשְׂאַת נֶפֶשׁ
kneading (dough) trough	מִשְׁאֶרֶת
squared, chequered; inserted; inlaid, brocaded	מְשֻׁבָּץ
distorted, full of errors; confused disorganized	מְשֻׁבָּשׁ
ruin, destruction	מִשְׁבָּת
a little, somewhat; something, anything	מַשֶּׁהוּ (מַה שֶּׁהוּא)
naughtiness, boisterous-	מְשׁוּבָה

מְקֻבְּלַנוּ	it is agreeable, it is accepted by all of us
מְקֻבָּל	(n.) cabbalist, mystic
מִקְדָּשׁ מְעַט ראה בַּיִת מִקְדָּשׁ מְעַט	
מִקְוֶה	gathering of water, pool; ritual bath
מָקוֹלִין, מִקוּלִין	slaughter house; butcher shop
מִקָּח	merchandise; buying; taking, receiving
מְקֻטָּע	cut down, fragmented, fractioned
לִמְקֻטָּעִים	brokenly, interruptedly at intervals
מִקְטֶרֶת	tobacco pipe
מִקְלַעַת	braiding, plaited work
מִקְלַעַת	net, braid, plait; braiding
מְקֻמָּר	vaulted, arched
מֻקְצֶה	set apart
"מֻקְצֶה מֵחֲמַת אִסּוּר"	things that are set apart during Sabbath and holiday and should not be used or eaten
"מֻקְצֶה מֵחֲמַת מִאוּס"	untouchable, a thing that should not be used because of dirt etc.; (fig.) loathsome (thing or person)
מִקְצוֹעַ	corner, angle; edge, side
(מקק) נָמַק, נָמוֹק (לְהִמַּק או לְהִמּוֹק)	to be melted, to perish; to be frightened; to rot, to be consumed
מִקְרָא	reading (especially in the Bible); the Scriptures
שְׁנַיִם מִקְרָא וְאֶחָד תַּרְגּוּם	reading the scriptural portion of the week twice in Hebrew and once in Aramaic
מִקְשָׁה	hammered work, carved work; massiveness, solidity
מִקְשָׁה אַחַת	one piece
מִקְשָׁאָה, מִקְשָׁה	watermelon field, cucumber (and other vegetables) field
מֻקְשֶׁה	questionable, hard and contradictory; hardened, stiffened
מַקְשָׁן	questioner
מָרָא	(Aramaic) master
מָרָא דְּאַתְרָא	the rabbi of the town, the local rabbi
מַרְאִית עַיִן	appearance, semblance
לְמַרְאִית עַיִן	apparently,

(מַעֲשֶׂה)	
מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא יֵעָשׂוּ	misdeeds, things better not done
מַעֲשֵׁנָה	chimney, funnel, smokestack
מְפֻחָם	blackened
מֻפְלָג	distant, remote; expert, prominent, distinguished; great, lofty
מִפְלָט	refuge, escape, shelter, asylum
מְפֻלָּם	humid, viscous
מְפֻלָּשׁ	spread wide open, open (on both sides)
מְפֻרְכָּס	adorned, painted
מְפַשֵּׁר	mediator, arbitrator
מְפֻתָּל	twisted, bent, curved
(מצא) מָצָא ל־, אֶת	to find, to discover, to come upon
לֹא מָצָא יָדָיו וְרַגְלָיו	to be confused, to be unable to make head or tail of
מְצוּדָה	fortress, stronghold; refuge, shelter
מְצוֹדָה	net, snare; trap
מָצוֹק	distress, pressure
מְצִיאָה	thing found; finding; discovery; (coll.) bargain, a find; (philosophic research, obsolete) reality
מָצִינוּ	(talmudic expression) we found
מְצֻיָּץ (ראה צִיצִית)	fringed
מְצִיצָה	sucking
בַּעַל מְצִיצָה	sucker (said of child who sucks his thumb)
מְצִלָּה	bell, chime
מְצִלְתַּיִם	cymbals
מִצְמֵץ (לְמַצְמֵץ)	to blink, to wink
מַצְנִיעַ לֶכֶת ראה צנע	
מַצְפּוּן	hidden thing, hidden treasure; conscience, scruple
מֻצָּע	spread (bed), set (table)
מָצַץ (לִמְצֹץ, לָמֹץ)	to suck, drain out
מֵצֵר	oppressor; sorry depressed
מְצֹרָע	leper; despicable person
מְצֹרָף	attached, enclosed; refined, purified, of one piece
מְקֻבָּל	generally accepted; accepted by tradition, conventional

מְסִלַּת־בַּרְזֶל	railway, railroad
מְסִלַּת־הַבַּרְזֶל הָעִירוֹנִית	tramway
מְסְמַס	to be liquefied; to be softened, to be crushed
מַסְמֵר (מַסְמְרִים, מַסְמְרוֹת)	nail
נָטַע אֶת הַדְּבָרִים כְּמַסְמְרוֹת	to establish (implant) somthing very firmly, so it will not be forgotten
דְּבָרִים כְּמַסְמְרִים נְטוּעִים	fixed, not to be changed ("nailed down")
קָבַע מַסְמְרוֹת בַּדָּבָר	to establish something as law
מְסֻמָּר	nailed, full of nails; bristly, echinate
מִסְפַּחַת	scab; skin eruption mentioned in the Bible
מְסֻפָּק	doubtful
מְסֻפְּקַנִי	I doubt
מִסְתַּמָּא	(Aramaic) apparently, probably, very likely
מַעְגָּל (מַעְגָּלִים, מַעְגָּלוֹת)	circle, ring
(מָעַד) נִמְעַד	to slip, totter, stumble

מַעֲדָן, מַעֲדַנִּים	delicatessen, dainty food; pleasure, delight, luxury
מָעוֹף	flight; (fig.) sweep of vision, imagination
מִמְּעוֹף הַצִּפּוֹר	bird's-eye view
בִּמְעוֹף עַיִן	quickly at the speed of sight
מְעֻוָּת	crooked; perverted
מַעֲטִיפָה מַעֲטָפָה	wrap, cover; envelop
מַעְיָן, מַעְיָנִים	(pl. only) attention, thoughts
מַעְיָן (מַעְיָנִים, מַעְיָנוֹת)	spring, fountain, source, well
מִעֵךְ (לְמַעֵךְ)	to press, to crush
מִעֵךְ אֶת קוֹלוֹ	to lower (drop) one's voice
מַעֲלָה	advantage, virtue, merit; stage, grade, stair; storey, floor
מְעֻלֶּה	excellent, fine, superior
מַעֲלָל, מַעֲלָלִים	action, deed
מְעֻמְעָם	unclear, faint, vague, obscure
מַעֲקֶה	parapet, guardrail, railing
מְעֹרָב עִם הַבְּרִיּוֹת	social person
מְעֻרְבָּב	confused, mixed up

מְמַשְׁמֵשׁ וּבָא	approaching, forthcoming, around the corner
מַנְדָּט	mandate
שׁוֹטְרֵי הַמַּנְדָּט	the Mandatory (British) Policemen
(מנה) נִמְנָה (לְהִמָּנוֹת)	to be counted, numbered, reckoned
נמנה עם (את)	to be reckoned (considered) as, to belong to, be listed among, be included in
נִמְנוּ וְגָמְרוּ	it was decided once and for all
מֻנָּה	to be appointed, assigned; to be destined to
מְנוּסָה	flight, escape
בִּמְנוּסָה	in a hurry
"מִנְחָה"	name of afternoon prayer; the hours of the afternoon in which an orthodox Jew says the "Minha" prayer
מִנִּי	(poet.) since, from
מִנִּי אָז	from then on
מִנְיָן	number; counting (vote, score); a group of ten adult male Jews, the minimum for congregational prayer
מְנֻמָּר	spotted, mottled, dotted, variegated; multicoloured
מָנַע (לִמְנֹעַ)	to hold back, to withhold
מְסֹאָב	dirty, soiled, filthy
מֵסַב	frieze, girder, rim
מְסִבָּה	social gathering; party
מְסֻבָּל	loaded, burdened
מִסְגָּד	mosque
מָסוֹרָה	tradition; traditional text (of the scriptures) Massorah — the traditional annotation to the scriptural text
מֵסִית, מַסִּית	seducer, instigator, inciter
מֵסִית וּמַדִּיחַ	seducer: one who agitates against faith and righteousness
מַסֶּכֶת	web, web of the loom, net; (fig.) tractate (of Talmud), chapter, treatise
מַסֶּכֶת הִרְהוּרִים	web (network) of thoughts and reflections
מַסֶּכֶת שְׁקָרִים	web of lies

מְלוֹא עֵינָיו	eyeshot, as far as the eye can see
תָּהָה כִּמְלוֹא עֵינָיו	to stare absent-mindedly
(מלאכה) מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת	aristic work, master work, masterpiece
מְלֻבָּן	heated to a white heat
מְלֻבָּשׁ	dressed
מְלֻבָּשׁ נָאִים	dressed nicely, wears nice clothes
מִלּוּאִים	a set of gems or precious stons (to be set)
מְלוּנָה	watchman's hut; dog's kennel
מְלַחֵךְ פִּנְכָּה ראה פִּנְכָּה	
(מלט) נִמְלַט	to escape, to run
מְלִילָה	treading, pounding
מֵלִיץ	interpreter; advocate; fine talker (writer), rhetorician
מֵלִיץ יֹשֶׁר	defender, advocate
(מלך) נִמְלַךְ	to consider, to think over, to decide
נִמְלַךְ (לְהִמָּלֵךְ) בְּ־	to consider, to take counsel
נִמְלַךְ בְּדַעְתּוֹ	to consider, to reconsider something, to change one's mind
נִמְלַךְ בִּפְלוֹנִי	to ask someone's advice, to consult someone
(מלך) ־כְּיַד הַמֶּלֶךְ־	lavishly, abundantly (lit.: according to the king's capacity)
(מַלְכוּת) עַד חֲצִי הַמַּלְכוּת	(fig.) I will do my best to grant your wish — even unto half of my kingdom (based on the phrase in Esther 5:3)
מָלַל	to rub; to crush, pound
מְלַמֵּד	teacher, tutor, particularly in "Heder"
מַלְמָד	goad, ox-goad
מֶלְקָחַיִם	tongs, pliers, pincers
מִלְּתָא זוּטַרְתָּא	(Aramaic) trifle, a small matter, bagatelle
מְמֻלָּח וּמְפֻלְפָּל	(fig.) shrewd, sharp — witted; (lit.) salted and peppered
מַמְלֶכֶת הַמּוֹעָצוֹת	(obsolete) U.S.S.R
מְמֹרָט	polished; worn, shabby; plucked (feather)
מְמֻשָּׁךְ	drawn out, permanent prolonged; long
מְמַשְׁמֵשׁ	touching, examining; approaching, forthcoming

מַחֲשֶׁבֶת ראה מלאכת מחשבת	
מֻטֶּה (נָטָה)	(adj.) inclined, slanting
מְטֻלָּא	patched
מְטֻלְטָל	portable
מְטֻשְׁטָשׁ	unclear, blurred
מָטוּתָא	(Aramaic) pardon, asking forgiveness
בְּמָטוּתָא	please, pardon me!
מִמְּךָ (מִנְּךָ)	
מִיל	mil, small coin peruta" (obsolete small coin, one thousandth of a pound)
מֵילָא	be it so!
מִמֵּילָא	of itself; in any case, at any rate
מִילֵּי (מִילְּתָא)	words; things
מִילֵּי דְבֵיתָא	(Aramaic) matters of his home
(מַיִם) מַיִם אַחֲרוֹנִים	water used for washing the hands before reciting Grace after meals
מַיִם אֶמְצָעִיִּים	water used for washing hands between courses
מַיִם רִאשׁוֹנִים	water used for washing hands before meals
מֵינֶקֶת (מֵינִיקוֹת)	wet nurse, foster mother, nany
מְיֻעָץ (מְיֻעָצִים)	one who listens to advice
מְיֻשָּׁב	settled; seated; sedate, at ease; answered (problem, question); populated, inhabited
אָדָם מְיֻשָּׁב	a sedate person (or/and also a settled person)
מִיתָה מְשֻׁנָּה	unnatural (unusual, violent) death
מִכְמֹרֶת	net, fishing net, trawl,
סִירַת מִכְמֹרֶת	trawler
מְכֻרְכָּם	yellow, saffron-hued off color
פָּנִים מְכֻרְכָּמוֹת	yellow (green) face, shame face, gloomy look
מָלֵא	to be full, to become full
מָלְאוּ יָמָיו	his time came, his days were fulfilled
מִלֵּא (לְמַלֵּא)	to fill; to fulfil; to complete, to fill in
מִלֵּא אַחֲרֵי פְּלוֹנִי	to complement or add to someone's words
מְלָאוֹ לִבּוֹ	to dare
מְלֹא, מְלוֹא	fullness, plenitude, amplitude, multitude

containing Deut. 6:4–9; 11:13–17	
one who causes damage or injury, harmful; demon, evil spirit; (col.) unruly person, a "devil", mischief maker	מַזִּיק
constellation, a group of fixed stars; planet; (fig.) luck, fortune, fate	מַזָּל
(fig.) to suffer bad luck, to meet with mishap (lit.: his luck was broken)	אִתְרַע מַזָּלוֹ
to be fortunate, "fortune smiled on him"	שִׂחֵק לוֹ מַזָּלוֹ
plot, plan, evil intention	מְזִמָּה
regular, fixed, appointed; ready, prepared	מְזֻמָּן
to be softened, to be battered	(מזמז) הִתְמַזְמֵז (לְהִתְמַזְמֵז)
sideboard, cupboard; buffet, snack bar, refreshment room	מִזְנוֹן
little	מִזְעָר
very little	מְעַט מִזְעָר
quite shortly, very soon	עוֹד מְעַט מִזְעָר
the national religious party	״הַמִּזְרָחִי״
(intrs.) protest against	מָחָה (לִמְחוֹת)
to protest against someone	מָחָה בְּיַד פְּלוֹנִי
compasses, dividers	מְחוּגָה
corset	מָחוֹךְ
tobacco	מַחוֹרְקָא
pain, ache	מֵחוּשׁ
festival prayer book; cycle, circulation	מַחֲזוֹר
inescapable; obliged, forced	מְחֻיָּב
pardon, forgiveness; renunciation	מְחִילָה
I beg your pardon	בִּמְחִילָה, בִּמְחִילָה מִכְּבוֹדוֹ
to forgive, to pardon; to renounce, to yield	מָחַל
I yield to you	מוֹחֲלֵנִי לְךָ
cave; burrow	מְחִלָּה
samovar, tea kettle	מֵחַם
beloved, favorite, needing, compassion	מַחְמַל נֶפֶשׁ
because of, for the reason that	מֵחֲמַת
rough, scaly	מְחֻסְפָּס
inciter, provocator, trouble maker	מְחַרְחֵר

מְהַלֵּךְ עַל שְׁתַּיִם (מְהַלְּכֵי שְׁתַּיִם)	two-legged, biped
מַהֵר אֶת (מִהֵר)	to spur, to hasten
(מוג) מוֹגֵג (לְמוֹגֵג)	to melt, dissolve, soften
מוֹדָעָה	notice, advertisement, poster, announcement
מְסִירַת מוֹדָעָה	statement, declaration
מוֹזֵג	publican, barkeeper, one who sells alcoholic drinks
מוּחַרַם	(Arabic) Muharam — the first month in the Moslem calendar
מוּחָשׁ	concrete, perceptible, tangible
מוּחָשִׁי	concrete, tangible, real
מוֹךְ (מוֹכִין)	cotton wool; downy — hair (of poultry)
מוֹכְסָן	tax collector
מוֹנִיטִין	coin; fame, repute
יָצָא (יָצְאוּ) לִפְלוֹנִי מוֹנִיטִין	to become famous, to be renowned
מוֹנִים (מוֹנֶה)	times (pl. of מוֹנֶה)
מוּסַר־הַשְּׂכֵּל	moral, instructive lesson
מוֹעֵד	festival time; fixed time
בֵּית מוֹעֵד	neeting house, club,
לָבוּשׁ מוֹעֵד	dressed, festively
מוֹצָא	East (where the sun comes up in the morning); exit, outlet; origin, source
מוֹצָאֵי שַׁבָּת	Saturday night, the night following the Sabbath
מוֹקֵד	fire, heat, pyre
עָלָה עַל הַמּוֹקֵד	to be burnt, to go up in flames
(מור) הֵמִיר (לְהָמִיר)	to change, to exchange
הֵמִיר דָּתוֹ	to be converted to another religion
מוֹרֶה	very bitter, depressed
מֵעִיף מַבָּט מוֹרֶה (ראה מרה)	shooting a stubborn and rebellious or very bitter glance (see מֹרֶה)
מוֹרֵה שָׁעוֹת ראה שעה	
מוֹשַׁב לֵצִים	convivial gathering
מוֹתָר	remainder, surplus; advantage, superiority
מוֹתָרוֹת	luxuries
מְזוּזָה	doorpost; “Mezuzah”, scroll of parchmenet fixed on doorpost,

(obsolete) policemen	מְגִנֵּי הַסֵּדֶר
clothing, dress, garment	מַד
uniform	מַדִּים
sparse, loose, thin	מְדֻבְלָל
sparse (wispy) beard	זָקָן מְדֻבְלָל
to measure	מָדַד (לִמְדֹּד)
to estimate something with a look (with a glance)	מָדַד בְּמַבָּטוֹ
to stretch oneself	הִתְמוֹדֵד (לְהִתְמוֹדֵד)
to wrestle, pit oneself against	הִתְמוֹדֵד עִם
rhythmic; measured	מָדוּד
sickness, disease, pain	מַדְוֶה
saddle (mortarshaped esp. for women) seat; mortar; (fig.) problem	מְדוֹכָה
(fig.) to meditate on a problem	יָשַׁב עַל הַמְּדוֹכָה
every time that, as often as	מִדֵּי
daily, day after day	מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ
seducer, one who incites, one who misleads, instigator	מַדִּיחַ
seducer; one who agitates against	מַסִּית וּמַדִּיחַ
faith and righteousness	
very distinguished men, either judges or rich and honoured men who sit on the bench or sit in judgement (a poetic image taken from Judges 5:10)	(מִדִּין) יוֹשְׁבִים עַל כֵּס מִדִּין
imaginary, simulated	מְדֻמֶּה
grade, step	מַדְרֵגָה
slope, declivity	מִדְרוֹן
what's wrong with this? what does it matter?	(מה) מַה בְּכָךְ?
a matter of no importance, trifle, triviality	דָּבָר שֶׁל מַה בְּכָךְ
what does he care?	מַה לּוֹ?
what's the need of...?	מַה מָּקוֹם לְ..?
whatever be your opinion; what do you think about? think as you wish, either... or; anyhow, at all events, in either case	מַה נַּפְשְׁךָ, מִמַּה נַּפְשָׁךְ
the case is not so (as regards...)	מַה שֶּׁאֵין כֵּן
essential, nature, quality, essence	מַהוּת
walking, move, distance; behavior	מַהֲלָךְ

(לקח) לָקַח דְּבָרִים עִם	to talk to somebody, to consult somebody
לָקַח	to take
לָקַח חֵבֶל (חֵלֶק) בְּ־	to take part in
הִתְלַקַּח (לְהִתְלַקֵּחַ)	to be inflamed, to catch fire, to flare up; to spread
לֶקַח	learning, teaching; lesson
לְרַבּוֹת	including, inclusive of
לְרֶגֶל	in view of, owing to
לְשַׁד	fat, fatness; marrow of the bones, sap; (fig.) one's vigor, one's sap
לָשׁוֹן	style, expression

— מ —

מְאוֹרָר	cursed, damned
מְאוּשָׁשׁ	strong, solid, firm
מַאי	(Aramaic) why? how?
אֶלָּא מַאי?	so what? but what happens?
מַאי נָפְקָא מִנַּהּ	what comes out of this?
לְמַאי נָפְקָא מִנַּהּ?	what difference does it make?
מַאי קָא מַשְׁמַע לָן	(Aramaic) what's the point of it? what does it (he) teach us?
מֵאֵלָיו	of one's own accord of oneself, automatically
מֵאֵן	to refuse
מְאֵרָה	curse, malediction
מֻבְהָק	clear, outstanding, par excellence
מָבוֹי (מְבוֹיִים)	narrow lane, alley
מְבוּשִׁים	(pl. only) genitals
מַבְכִּירָה	a woman giving birth to first child; an animal giving birth to first offspring
מְבֻסָּם	slightly drunk, tipsy
מְבֻתָּר	cut, cleft (mountains)
מִגְדָּן (מִגְדָּנוֹת)	sweetmeat, confection; gift
מָגוֹר (מְגוּרִים)	residence, duelling place, domicile
מְקוֹם מְגוּרִים	address, dwelling
מַגִּיד עֲתִידוֹת	fortune teller
מַגְלֵב	whip, lash
מֻגְלָה	pus, matter, discharge
מֵגֵן (מְגִנִּים)	defender

after	לִכְשֶׁ־
to teach somebody to do something, to teach him a lesson	לִמֵּד (לְלַמֵּד) פֶּרֶק בְּ־
why do you ask?	לָמָּה לְּךָ
(poet.) to	לְמוֹ
experienced, trained; accustomed, used	לָמוּד
(adv.) clean, smooth, cleanly	לְמִשְׁעִי
as compared with, in comparison with; opposite, facing	לְנֶגֶד
robber	לִסְטִים (צורת הרבים: לִסְטִים)
intermittently, by fits and starts	לְסֵרוּגִין
pharynx, pharyngo in compound words); mouth of wild animal; crater (of a volcano)	לֹעַ
to stammer	לָעָה (לִלְעוֹת)
to slander, to speak ill of someone; to speak (use) a foreign language	לָעַז (לִלְעֹז)
to speak ill of someone	הִלְעִיז (עַל)
to bring about the speaking of a foreign tongue	הִלְעִיז
a foreign language (note: it is popularly, but erroneously, thought that לעז is an acrostic of לְשׁוֹן עַם זָר	לַעַז
opposite, against; as compared with	לְעֻמַּת
just as, in the same way as	כִּלְעֻמַּת שֶׁ־
according to	לְפִי
because, since, seeing that, on account of	לְפִי שֶׁ־
to suffer from purulent eyes, to emit pus (from the eyes)	לִפְלֵף (לְלַפְלֵף)
to be wrapped up	לֻפַּף
at times, occasionally	לִפְרָקִים
to clasp, to embrace tightly	לָפַת (לִלְפֹּת)
turnip; vegetables eaten with bread	לֶפֶת
dried up turnip (or another vegetable)	לֶפֶת מְצֻמֶּקֶת
jesting, joking, prank, ridicule	לָצוֹן
to jest, play pranks	חָמַד לוֹ לָצוֹן
to be beaten; to be affected (with desease)	לָקָה (לִלְקוֹת)

(לְהָבִים)	knife or sword
פָּנָיו כִּלְהָבִים	he looks very excited, his face is burning
לְהַבְדִּיל	not to be compared! not to be mentioned in one breath; expression used when mentioning name of important person or saint, and immediately afterwards that of an inferior person or thing
לַהַג	silly talk, nonsense
לָהוּט	greedy for, eager, excited, enthusiastic
לִהֵט	to set ablaze, burn
לַהַט (לְהָטִים)	enchantment, magic, sorcery
לְהַלָּן (הַלָּן)	there, below; as follows, later, afterwards
(לח) הֵלִיז	to slander, to defame
(לוט) הֵלִיט (לְהָלִיט)	to cover up, to swathe
לִוְיָה	wreath, garland
לִוְיַת חֵן	ornament, additional charm
לְוָיָה	accompaniment; funeral, procession
בֶּן לְוָיָה	companion, escort
לֵחַ (לֵיחַ)	freshness, vigor
נָס לֵחוֹ	his natural forces (vitality) declined
לִחֵךְ (לְלַחֵךְ)	to eat up, to consume, to lick, to destroy, to annihilate
מְלַחֵךְ פִּנְכָּה	flatterer, yes-man, bootlicker (lit. “dishlicker”)
לַחְלוּחִית	dampness, moisture; freshness
לָטַשׁ	to whet, to sharpen, to polish
לָטַשׁ אֶת עֵינָיו	to stare, to be all eyes, to sharpen one’s eyes upon
דֶּרֶךְ לְטוּשָׁה	a smooth road
לִידֵי	to the condition of; to, unto
(לילה) לֵיל שִׁמּוּרִים	watch night; night of vigil
לִילָךְ	lilac
(ליץ) הִתְלוֹצֵץ (לְהִתְלוֹצֵץ)	to jest, laugh, joke
לֵית	(Aramaic) there is not,
בְּלֵית בְּרֵירָה, בִּדְלֵית בְּרֵירָה	as there is no alternative, since there is no choice, with no way out
לִכְאוֹרָה	on the face of it, apparently, at first sight

כָּרֵת	extermination, annihilation. On the basis of its Biblical context, it was interpreted as death by heavenly agency or divine punishment by premature death
(כשל) נִכְשַׁל (לְהִכָּשֵׁל)	to stumble; (fig.) to fail
כְּשָׁפִים	charm, magic, sorcery, spell
כָּשֵׁר	fitting, suitable; ritually fit
כַּת	group, sect
כְּתָב עֵת, כְּתָב	newspaper, periodical
עִתִּים	journal
כְּתִיבָה תַּמָּה	calligraphy
כָּתִישׁ	pounded, crushed, ground
כֶּתֶם	(poet.) fine gold
כֶּתֶם אוֹפִיר	gold of Ophir (fine gold)
(כתר) הָכְתַּר	to be crowned; to receive a title (degree)
כִּתֵּת (לְכַתֵּת)	to pound, beat, crush
כִּתֵּת אֶת רַגְלָיו	to take a lengthy and tiring walk, to trudge needlessly; (col.) to pound the pavement

— ל —

לָאָה (לִלְאוֹת)	to be weary, exhausted, tired
נִלְאָה (לְהִלָּאוֹת)	to be unable to, to be tired, wearied
לֹא עֲלֵיכֶם	may you be saved from this
לֹא יִצְלַח (לֹא יִצְלַח)	a luckless person, a good-for-nothing
(לב) לִבּוֹ גַּס בִּפְלוֹנִי	to be overfamiliar with someone
לִבֵּב (לְלַבֵּב)	to charm, fascinate, arouse love in someone
לֶבֶד	felt
לַבָּה	flame; lava
לֶבֶט (לְבָטִים)	trouble, exertion
(לבן) הִתְלַבֵּן, נִתְלַבֵּן	to be whitened, to be bleached; to become clear, to be clarified
לִבְנֶה	Styrax, birch, white poplar
לֹג	"log" (liquid measure)
לִגְלֵג	to mock, to scorn, to scoff
לַהַב	flame; sheen; blade of

(לִכְפּוֹת)	throw off, turn over; invert
כָּפָה מָרוּתוֹ עַל פְּלוֹנִי	to force someone to obey
כָּפָה עַל פְּלוֹנִי הַר כְּגִיגִית	to force someone to do something, to exert very strong pressure on (lit.: to hang a mountain over him like a pale)
כּוֹפִין אוֹתוֹ עַד שֶׁיֹּאמַר רוֹצֶה אֲנִי	to be forced to consent, (lit.) he is pressed until he says "I will"
כְּאִילוּ כְּפָאוֹ שֵׁד	unwillingly, (demon.) like one possessed by a devil
כַּפָּה	palm, branch; palm (of the hand)
כָּפוּף	bent, bowed, hunched up; subject to subordinate
כָּפוּת	shackled, bound hand and foot; bound, tied
כְּפִיפָה	basket made of palm leaves
בִּכְפִיפָה אַחַת	lit.: "in the same basket", together, in the same circumstances
כַּפָּרָה	atonement, forgiveness
כַּפְתּוֹר וָפֶרַח	ecellent!, first class!
כִּרְבֵּל (לְכַרְבֵּל)	to wrap up, cover
כָּרוּךְ	attached, tied, bound, bound up with
כָּרוּךְ בְּ־	to be connected with, involved with
כָּרוּךְ אַחֲרֵי	attached to, clinging
כֹּרַח	necessity
עַל כָּרְחוֹ, בְּעַל כָּרְחוֹ	against one's will, perforce
כְּרַךְ	city
כְּרַכֵּי הַיָּם	(in the Talmud) Maritime cities of the Mediterranean
כְּרַכִּי	city dweller
כִּרְכֵּם (לְכַרְכֵּם)	to paint yellow or orange, to yellow; (fig.) to make a sour face
פָּנִים מְכֻרְכָּמוֹת	yellow (green) face, shame face, gloomy look
כִּרְכֵּר (לְכַרְכֵּר)	to dance; (fig.) to go round in circles
כֶּרֶס (כְּרֵסוֹת)	belly
כֶּרַע (כְּרָעַיִם)	leg (of animal), lower part of the thigh, knee
(כרת) נִכְרַת (לְהִכָּרֵת)	to be cut off; (fig.) to be destroyed, to be exterminated

כְּלָל	total; general law, principle, rule, regulation; the general comunity, the public
כִּמְדֻמֶּה לִי, כִּמְדֻמַּנִי ראה דמה	
כְּמֵהָה (כְּמֵהִין)	truffle (kind of edible mushroom)
כִּכְמֵהִין וּכְפִטְרִיּוֹת	like mushrooms (which spring up overnight)
כַּמּוֹן	cumin (plant or spice)
כָּמוּס	hidden, concealed
כְּמוּסוֹת	secretly
כְּמוֹת	like, as
כְּמוֹת שֶׁהוּא	as it was
שֶׁכְּמוֹתוֹ	like him
כְּמִישָׁה	withering, fading wilting
כִּמְעַט	almost, nearly, not quite; a little somewhat
־וְכִמְעַט שֶׁלֹּא הִגִּיעוּ לִידֵי חִלּוּל שַׁבָּת־	they almost desecrated (broke) the Sabbath
כִּמְעַט קָט	very little; very soon
כָּמַר (לִכְמֹר)	to become warm, burn; to contract
נִכְמַר	to become hot, be dried
נִכְמְרוּ נִחוּמָיו (רַחֲמָיו)	he took pity, his compassion was stirred
כָּמְרִיָּה	monastery, convent; nun
בֵּית כָּמְרִיּוֹת	monastery, convent
כָּנַס (לִכְנֹס)	to gather, to assemble; to collect
כִּנֵּס (לְכַנֵּס)	to gather together, to collect
(כנף) הִתְכַּנֵּף (לְהִתְכַּנֵּף)	to huddle, to huddle together
כָּנָף	corner, extremity; (fig.) protection
(כסה) נִכְסָה (לְהִכָּסוֹת)	to be covered, concealed, hidden
כִּסְכֵּס (לְכַסְכֵּס)	to rub clothes (in washing); to crunch, grind
כֻּסֶּמֶת	buckwheat, pelt
כָּסַס	to chew, to grind with the teeth
כָּסַף (לִכְסֹף לְ־, אֶל)	to yearn, long for
נִכְסַף	to yearn, long for
כֶּסֶת	feather bed
כֵּף	cliff, rock, cape, headland
כַּף סַיָּדִים (שַׁיָּדִים)	plasterer's trowel
כָּפָה	to force, compel, press;

״כְּיַד הַמֶּלֶךְ״ ראה יַד	
כֵּילָף	sharp axe, hatchet; pickaxe
(כל) כָּל כָּךְ (כ״כ)	so much
כָּל הֵיכָן שֶׁ־	everywhere
״כָּל נִדְרֵי״	prayer recited on the Eve of the Day of Atonement
כָּל שֶׁכֵּן	all the more so, certainly, so much the more
שֶׁהַכֹּל ראה שֶׁהַכֹּל	
(כֶּלֶב) כָּאן הַכֶּלֶב קָבוּר	(fig.) here is the heart (key) of the problem, that is where the shoe pinches, (lit.) the dog is buried here
כָּלָה	to end, to be finished, to perish; to yearn
כִּלָּה (לְכַלּוֹת)	to finish, to complete; to destroy, to annihilate
הָחֵל וְכַלֵּה	from beginning to end
כִּלּוּי	end, destruction
כְּלוּם	something, anything; nothing (after words as לא, אין (preceding a question) is there..? has..?
וְלֹא כְלוּם	nothing, anything
אֵין לִי עָלָיו וְלֹא כְלוּם	I have nothing (no complaints) against him
מַעֲשֶׂה שֶׁל כְּלוּם	anything, something
כְּלוֹנָס	pole, bar
(כלי) כְּלֵי זֶמֶר, כְּלֵי זְמָר	popular musicians (orchestra, band at wedding etc.); musical instruments
כְּלִי אֵין חֵפֶץ בּוֹ	useless, unwanted (article, person)
כִּלָּיוֹן	destruction, ruin
כִּלְיוֹן לֵב	great yearning for something
כִּלְיוֹן עֵינַיִם	longing, yearning; impatience
כְּלִיל	crown, wreath, garland
כִּלְכֵּל (לְכַלְכֵּל)	to hold, contain; to endure, to bear. The verb in these cases is usually used in negation: to be unable to bear; to feed, sustain, support
כִּלְכֵּל דְּבָרָיו	to put one's words in order, to marshal one's words

tine of persons from a particular country)	
to direct; to fix, to adjust, to regulate; to intend	(כּוּן) כִּוֵּן
to prepare oneself, to make oneself (get) ready; to be founded, to be established	הִתְכּוֹנֵן
"May it be built and well-founded" added when a Jew mentions the name of Jerusalem	תִּבָּנֶה וְתִכּוֹנֵן
a people being established	עַם מִתְכּוֹנֵן
attention, intention, devotion, concentration; tendency, purpose; meaning	כַּוָּנָה
capital of pillar, crust	כּוֹתֶרֶת
to be strong, be of undiminished vigor	(כֹּחַ) כֹּחוֹ בְּמָתְנָיו
potentially, potential	בְּכֹחַ
potentially but not actually	בְּכֹחַ וְלֹא בְּפֹעַל
thin, lean, meagre	כָּחוּשׁ
bluishness	כַּחֲלוּלִית
to the extent of lying	כְּדֵי שְׁכִיבָה
about	לִכְדֵי
beyond what is required, more than	מִכְּדֵי
in vain	(כְּדִי) בִּכְדִי
so, thus; now; here	כֹּה
May it be so next year! Congratulations!	כֹּה לֶחָי!
thus, in this fashion	בְּכֹה
one says this and one says that	זֶה בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה
anyhow, at any rate	בֵּין כֹּה וָכֹה
(Aramaic) similarly	כְּהַאי גַּוְנָא
properly, as it should be	כְּהֹגֶן
to be darkened, to be dim; to be weak; to spit, expectorate	כָּהָה (לִכְהוֹת)
to admonish, to reprove	כִּהָה (לְכַהוֹת)
like them	כָּהֵנָּה
so much more; more and more	כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה
alcove, niche, small and narrow corner; crypt, pit, sepulcher	כּוּךְ
group, community (especially Jewish community in Pales-	-כּוֹלֵל-

— כ —

כ׳; כְּבוֹד	His Honour
כִּבֵּד (לְכַבֵּד)	to honour; to sweep the floor, to clean
כִּבּוּד	refreshment; treat; honouring, respect
(כבוד) בִּכְבוֹדוֹ וּבְעַצְמוֹ	he himself, in person
כָּבוּל	hair net
כָּבוּשׁ	subjugated, conquered; compressed; hidden, restrained
(כִּבּוּשׁ) כִּבּוּשׁ הַכַּעַס	restraint of one's anger, self-control
דִּבְרֵי כִּבּוּשִׁין	admonition, reproof
כִּבְשׁוֹן	secret, mystery
כִּבְשׁוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם	the mysteries of the world
כְּבִיָּה	extinction, quenching
כִּבְיָכוֹל	as it were, as though it was possible to say so, so to speak
(כבס) הִכַּבֵּס	to be washed, cleaned
כְּבָר	already, long ago; so, then, finally
מִכְּבָר, זֶה מִכְּבָר	long ago
בְּשֶׁכְּבָר הַיָּמִים	in bygone days, long ago; in the long run
כְּבָרָה	sieve
גּוּפוֹ נַעֲשָׂה כִּכְבָרָה	to be riddled (with bullets), to be pumped full of holes; (lit.) his body was like a sieve
(כְּבָרָה) כִּבְרַת אֶרֶץ	plot of land; an old measure of distance
כִּבְרַת אֲדָמָה	a small plot of land
כָּבַשׁ	to hide; to conquer, to occupy; to suppress, subdue; to press, to preserve, pickle
כָּבַשׁ יִצְרוֹ	to restrain one's desires
כָּבַשׁ כַּעֲסוֹ	to master one's anger
כָּבַשׁ פָּנָיו, כָּבַשׁ פָּנָיו בַּקַּרְקַע	to hide one's face in shame, to lower one's head in shame
כְּדַאי	(adj.) fit, suitable, worthy; (adv.) worthwhile, desirable
כִּדְבָעֵי	well, properly, as it should be
כְּדֵי	in order that, to the extent of, according to the measure of, about

(לְהוֹקִיר)	to become dear
הוֹקִיר רַגְלָיו מִבֵּית פְּלוֹנִי	to stop visiting someone, to keep away (lit.: to make one's legs scarce from his house)
הִתְיַקֵּר בְּ־ (לְהִתְיַקֵּר בְּ־)	to be proud in, to be honoured by
(יְקָרוֹת) אוֹר יְקָרוֹת	brightness pleasant light
שְׁקוּפַת יְקָרוֹת	clear and shiny
(ירד) יָרַד לְחַיֵּי פְּלוֹנִי	to embitter someone's life, to torment
יָרַד לְסוֹף דַּעְתּוֹ	to fathom the meaning (thoughts) of
יָרַט	to be spoiled, defective; to go down, to go astray; to cause to fly, to raise
הָיוּ... יוֹרְטִים אֶת דַּרְכּוֹ	they disrupted his way
יְרִיָּה	shooting, shot
יָרֵךְ	thigh, hip, loin
יוֹצְאֵי יְרֵכוֹ	descendants, offspring, the fruit (issue) of one's loins
יְרֵכָה (יַרְכָתַיִם)	stern, afterpart, hindpart, rear, depth
יַרְכְּתֵי סְפִינָה	abaft, stern (of ship)
יַרְמוּלְקָא, יַרְמוּלְקִי	skull cap
(ישב) הִתְיַשְּׁבָה עָלָיו דַּעְתּוֹ	to be quieted, to be clear-minded
יֵשׁוּת	being, existence
יְשִׁימוֹן	wilderness, desolation; (lit.) the desert around the Dead Sea
יֶשַׁע	deliverance, salvation
(ישר) הֵישִׁיר (לְהַיְשִׁיר)	to advance in a straight line; to straighten
יָתֵר	excessive, superfluous; great, advantageous
יִתְרוֹ	Jethro, Moses' father in law and priest of Midian
שְׁמוֹת יִתְרוֹ	Jethro's names (According to the legend Jethro had seven names); (fig.) too many names

יֶלֶק	firts step in the development of locust; a very young locust
יָנַק (לִינוֹק)	to suck; to absorb
יוֹנֵק פַּפִּירוֹסָה	(obs.) smokes, sucks a cigarette
(יסף) הוֹסִיף שֶׁמֶן לַמְּדוּרָה	to add fuel to the fire, to pour oil on the blaze; (fig.) to complicate matters, to increase annoyance
(יסד) נוֹסַד (לְהִוָּסֵד)	to be established, founded; to take counsel, to consult together
יע״א (יְכוֹנְנֶהָ עֶלְיוֹן אָמֵן)	may the Lord found it well; (blessing on mentioning a place-name)
(יעד) נוֹעַד (לְהִוָּעֵד)	to be assigned, to be appointed
״יַעֲלֶה״, יַעֲלוֹת	name of one of the prayers of the Day of Atonement
יַעַן (יַעַן אֲשֶׁר־ יַעַן כִּי־)	because (on account) of, for the reason that
יָעֵף	weary, tired
יִפּוּי כֹּחַ	authorization, power of attorney
יִפְעָה	beauty, brilliance, brightness, splendor
(יצא) יָצָא יְדֵי חוֹבָה	to fulfill one's duty
יָצָא לַאֲוִיר הָעוֹלָם	to be born, to see the light of lay
יָצָא מִדַּעְתּוֹ	to go out of one's mind, become crazy (insane)
הוֹצִיא אֶת פְּלוֹנִי מִדַּעְתּוֹ (לְהוֹצִיא)	to drive one out of his wits
הוֹצִיא לַהֶרֶג (לַהוֹרֵג)	to execute, to put to death
הוֹצִיא אֶל הַפֹּעַל	to execute, to carry out
לֹא הוֹצִיא שְׁנָתוֹ	to die before the year is out
״הַמּוֹצִיא״	name of benediction over bread; (col.) piece of bread
צְאֶנָה וּרְאֶינָה ראה צאנה וראנה	
יְצִיר	creature, being; (poet.) limb, organ of a human body
(יצת) הִצִּית (לְהַצִּית)	to light, set on fire, ignite
יָקַד (לִיקֹד)	to burn, glow
יוֹקֵד	burning, glowing
יְקוּם	the universe; (substance) living things
(יקר) הוֹקִיר	to honour, to esteem;

known	יָדוּעַ
as it is well known that...	בְּיָדוּעַ שֶׁ־
"A righteous man regardeth the life of his beast" (Proverbs 12:10); (fig.) a man knows his subordinates, or those who live with him	(ידע) ־יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ־
to be informed; to become known, to be made famous	נוֹדַע (לְהִוָּדַע)
to make oneself known, to reveal oneself; to make aquaintance of	הִתְוַדַּע (לְהִתְוַדַּע)
to give	יָהַב
urging word: let us...	הָבָה...
ram; ram's horn, shofar; jubilee year (in Bible); period of fifty years; a year marking lapes of a certain period (celebration of certain anniversaries)	יוֹבֵל
shofar, ram's horn	קֶרֶן יוֹבֵל
very seldom, once in a blue moon	פַּעַם בְּיוֹבֵל
the shortest Friday; falls in the winter around the month of December, when the days get shorter	(יום) יוֹם הַשִּׁשִּׁי הַקָּצָר
the High Holidays (New Year and the day of Atonement); (lit. days of Owe)	יָמִים נוֹרָאִים
in the course of time, some time later	לְיָמִים
Middle Ages	יְמֵי־הַבֵּינַיִם
ancient days, olden times	יְמוֹת עוֹלָם
from time immemorial	מִימוֹת עוֹלָם
	יוֹמֵי דְפַגְרָא ראה פַּגְרָא
daytime; daily	יוֹמָם
burning, glowing	יוֹקֵד
hope, expectation	יִחוּל
relation, treatment, connection; lineage, family tree	יִחוּס
genealogy, descent (honour)	יַחַשׂ - יַחַס
relation, connection; noble, lineage	יַחַשׂ, יַחַס
brandy, spirits, strong alcoholic drink	יַיִן שָׂרָף (יַיִן שָׂרוּף)
wailing, sobbing, cry; howling	יְלֵל, יְלָלָה
howling wilderness	יְלֵל יְשִׁימוֹן

טָרוּט, עֵינַיִם טְרוּטוֹת	bleary-eyed
טֵרוּף	madness
טֵרוּף הַדַּעַת	confusion, distraction
טָרוּף	mixed, confused, beaten; torn to pieces (by a wild animal)
בֵּיצָה טְרוּפָה	scrambled egg
שָׁעָה טְרוּפָה,	time of emergency,
יָמִים טְרוּפִים	troubled days
טָרַח (לִטְרֹחַ)	to take trouble, to take pains
טֹרַח	trouble, burden
טִרְטֵר (לְטַרְטֵר)	to hum (motor), make noise, rattle
טָרַף (לִטְרֹף)	to mix, shuffle
טָרַף בְּיָדָיו	to move (shake) his hands nervously
טֶרֶף	prey; (fig.) food
טֶרֶף, טָרָף	leaf
טְרַקְלִין	parlour, reception room, drawing room
טָשׁ ראה טוּשׁ	
טְשׁוֹלֶנְט (״חַמִּין״)	Sabbath food of the Jewish communities in Eastern Europe (cholent) It is some kind of a meat stew

— י —

(יאשׁ) הִתְיָאֵשׁ (לְהִתְיָאֵשׁ)	to despair, to be despondent
הִתְיָאֵשׁ מִן	to give up hope, to lose faith in
יְבָבָה	howling, wailing
״יְבָרֶכְךָ״	a part of the prayer and blessing of the "Kohanim"
יָגוֹן	grief, agony, sorrow
כּוֹס הַיָּגוֹן, כּוֹס הַיְגוֹנִים	cup of lamentations, cup of sorrow
יְגִיעַ	toil, effort, fruit of one's labor
יְגִיעַ כַּפַּיִם	toil of one's hands
(יַד) ״כְּיַד הַמֶּלֶךְ״	in plenty, lavishly, abundantly (lit. according to the king's capacity)
לִידֵי	to the condition of; to, unto
עָלָה (עָלְתָה) בְּיָדוֹ	to succeed, manage
יָדוֹ עַל הָעֶלְיוֹנָה	to have advantage over, to have the upper hand, come out on top

טַיֶּלֶת	promenade, esplanade, board walk
טִכֵּס עֵצָה (לְטַכֵּס)	to hold council, to seek advice, to sit in council
״טַל וּמָטָר״	a part of the "Shmone Esre" prayer
טְלַאי	patch
טָלוּל	dewy, full of dew, bedewed
(טלל) הִטְלִיל (לְהַטְלִיל)	to dew, bedew; to wet, moisten
טֶלֶף	hoof
טֻמְאָה	impurity, uncleanness, defilement; (fig.) sin
אַב הַטֻּמְאָה	principal cause of defilement, source of evil; sinner
וְלַד טֻמְאָה	secondary cause of defilement
טִמְיוֹן	government treasury; (fig.) loos, destruction
הָלַךְ (יָרַד, יָצָא) לְטִמְיוֹן	to be lost, go to the dogs, to go down the drain
טָמִיר	secret, hidden, latent, intimate
(טָמַן) טָמַן פַּח לִפְלוֹנִי	to set a trap for someone, to ensnare
טָעוּן	full, charged with; burdened, loaded; requiring, needing

טַעַם לְשֶׁבַח (לְשֶׁבַח)	a flavor that improves the taste of food, good taste; (fig.) a pleasant feeling; sound (good) reasoning
טָפַח (לִטְפֹּחַ)	to strike, knock, clap; to moisten, dampen
הִטְפִּיחַ	to moisten, dampen
טֶפַח	span, hand-breadth
מְגַלֶּה טֶפַח וּמְכַסֶּה טְפָחַיִם	to cover up more then one reveals
טַפִּיט	rug, carpet, wallpaper
(טפל) נִטְפַּל (לְהִטָּפֵל)	to join, cling to, attach oneself to
טָפֵל	additional, subordinate, of secondary importance; tasteless, unsalted
אֱמוּנָה טְפֵלָה	superstition
טֹפֶס	copy (of a book); blank, form; mold, model; typical example; formula
טָרַד (לִטְרֹד)	to bother, annoy; to push; to drive away, expel, banish
נִטְרַד (לְהִטָּרֵד)	to be mixed up, to be confused; to be busy; to be banished, driven away

חָשַׁשׁ לְ־	to be concerned about
חָשַׁשׁ בְּ־	to feel pain
(חָשַׁשׁ) חָשׁ	to be anxious, fear, worry
חִתּוּל	swaddling bands, diaper; bandage
חָתוּם	closed; sealed; signed
(חתך) נֶחְתַּךְ (לְהֵחָתֵךְ)	to be cut; (col.) to be scratched; to be decided; to be articulated; to be intersected
נֶחְתַּךְ מִגְּדֻלָּתוֹ	(fig.) to be deprived of his high rank and importance (to lose his high rank)
חֲתֻלָּה	swaddling bands, wrapping
חָתַם (לַחְתֹּם)	to seal
(חתן) הִתְחַתֵּן עִם, בְּ־ (לְהִתְחַתֵּן)	to marry; to become related by marriage
חֲתַן־ בְּרֵאשִׁית־	title given to person called to the reading of the Law for the portion of Genesis on the Feast of the Rejoicing of the Law
חָתַר (לַחְתֹּר)	to undermine; to row across; to act to the detriment of someone's interest; (fig.) to endeavor, to achieve something or reach something.

— ט —

טַבּוּר	center; navel
טִבְחָה	slaughter, killing, massacre; cattle led to slaughter
טְבִילָה	immersion, dipping; bathing
כְּזֶה שֶׁעָלָה מִטְּבִילָה	like one who has just came out of the water
טֶבַע שֵׁנִי	second nature, habit
טִגֵּן (לְטַגֵּן)	to fry
טִהֵר (לְטַהֵר)	to clean, to purify
טוֹפֶל, טֹפֶל	tasteless or valueless thoughts
(טוש) טָשׁ (לָטוּשׁ)	to fly, to come down upon
(טחב) נִטְחַב	to become damp
טָחוּב	humid, damp
טִיאָרָה, טַיָּרָה	(Arabic) kite
טִיחַ	plaster

הַחַרְטֻמִּים	illegible (indecipherable) writing
חֶרְמֵשׁ	scythe; crescent of moon
חֶרֶס, חֶרֶשׂ	clay; potsherd
כַּחֶרֶס הַנִּשְׁבָּר	valueless thing (lit. like a broken potsherd)
חַרְצָן	kernel; grape-pip
חָרַק (לַחֲרֹק)	to scratch, squeak, grind, gnash
חָרַק שִׁנָּיו עַל פְּלוֹנִי	to gnash one's teeth at, to grind one's teeth
חָרַר (לָחֹר)	to be not, be dry
נִחָר, נָחַר	to burn, be very dry
נִחָר גְּרוֹנִי	my throat is dry
נִחַר בְּ־ ראה חרה	
חֲרָרָה	thin flat cake or bread
עֲנִיִּים הַרְבֵּה מְהַפְּכִים בַּחֲרָרָה אַחַת	many poor men looking for crumbs of the same loaf of bread
חָרָשׁ	craftsman
חָרַשׁ בַּרְזֶל	blacksmith
חָרַשׁ עֵץ	woodworker, carpenter
חָרַשׁ אֶבֶן	mason, builder
חֹרֶשׁ	thicket, grove
חָשׁ ראה חוש	
חָשׁ (חָשַׁשׁ)	to be anxious, fear
חֲשַׁאי	silence, stillness
בַּחֲשַׁאי	secretly
חָשַׁב	to appreciate, to esteem, respect
חָשַׁב בְּ־	to think of
לֹא חֲשָׁבוּהוּ	they did not appreciate him
חָשַׁד (לַחְשֹׁד)	to suspect
(חשה) הֶחֱשָׁה (לְהַחְשׁוֹת)	to be quiet, to hold one's peace; to silence
חָשׂוּךְ	saved, laid (put) by; lacking
חֲשׂוּךְ בָּנִים	childless
חֲשׂוּךְ מַרְפֵּא	incurable
חָשָׂךְ	cessation, intermission
בְּלִי חָשָׂךְ	unceasingly, without restraint
חָשַׂךְ (לַחְשֹׂךְ)	to withhold, to keep back
חָשַׂךְ רַגְלוֹ מִבּוֹא	he stopped coming
חַשְׁמַל	electricity
חַשְׁמַלִּית	street car, electric tram, trolley car
חֹשֶׁן	breast plate (of High Priest) vest, waistcoat
חָשַׁק	to be fastend together, to be pressed together
חָשַׁשׁ (לַחֲשֹׁשׁ)	to fear, to be apprehensive

מְלֹא חָפְנַיִם	by handful; (fig.) plenty
חֵפֶץ	wish, desire, delight; article, thing, object
חָפַר (לַחְפֹּר)	to dig; to spy, search; to be put to shame, to be ashamed
״חֲצוֹת״ (״תִּקּוּן חֲצוֹת״)	midnight prayers in memory of the destruction of the Temple and for the restoration of Israel
חֲצִי	half; middle
בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם	in the middle of the sky
חָצַץ (לַחֲצֹץ)	to divide, separate, partition
חֹק (חֻקִּים)	law, decree, rule; portion, share, task
חֹק וְלֹא יַעֲבֹר	a fixed and irrevocable law
הִשְׁלִים אֶת חֻקּוֹ	to fulfill one's task or share; complete one's task
(חקה) הִתְחַקָּה עַל (לְהִתְחַקּוֹת)	to investigate
הִתְחַקָּה עַל שָׁרְשֵׁי הַדָּבָר	to investigate something thoroughly
(חקק) נֶחְקַק (לְהֵחָקֵק)	to be engraved; to be carved in stone; to be written, to be inscribed; to be legislated
חַקְרָן	investigator, inquirer, philosopher; casuist, one who philosophises too much
חֶרֶב	sword
פִּי הַחֶרֶב	edge of the sword
חֹרֶב	dryness, drought; dry heat; desolation, destruction
חָרֵב	dry, dried up; waste, destroyed, ruined
חָרַד (לַחֲרֹד)	to be afraid, tremble, be frightened; to be worried about something or someone
(חרה) נִחַר בּוֹ	to tease, to mock, to incense
חָרוּל	thorn, nettle
חֵרוּף	abuse, curse, blasphemy
חֵרוּף נֶפֶשׁ	great devotion, great risk (to one's life) exposing oneself to danger
חֲרוּרִית, חֲרָרָה	a thin flat cake or bread
חַרְטֹם	magician (in ancient Egypt or Babylonia); Egyptian sage
כְּתָב	hieroglyphics; (col.)

הִתְחַמֵּץ	to become fermented, to become leavened, to become sour; (fig.) to deteriorate, to become spoilt
לִבּוֹ הִתְחַמֵּץ	to be sorrow-stricken, to be bitterly moved
־פְּלוֹנִי הִתְחַמֵּץ־	someone who deserted the Jewish faith and way of life
חָמֵץ	leavened (bread); any bread or vessel not kosher for Pessah-"Hametz"
בִּעוּר חָמֵץ	removed of leavened (bread) (on the eve of Pessah)
מְכִירַת חָמֵץ	fictitious sale of "Hametz" to a gentile on the eve of Pessah (and therefore it can be bought back and used after Pessah)
חִמֵּר (לְחַמֵּר אַחֲרֵי)	to drive an ass, to drive an animal
מְחַמֵּר	donkey or horse driver, coachman
חֵמָר	loam, clay; asphalt, bitumen
חָלִיל שֶׁל חֵמָר	a flute made out of clay
(חֲמַת) מֵחֲמַת	because of, for the reason that
חֵן יְקָרוֹת	splendor, beauty
חִנְגָּא, חִנְגָּה (ראה הִלּוּלָא)	joyous, festivity
חָנַן (לָחֹן)	to favor, pity; to grant amnesty; to bestow, grant, endow
חִנָּנִי	graceful
חַס וְשָׁלוֹם!	on no account! God forbid!
חָסוּת	refuge, protection, patronage
חָסוּת־גֶּשֶׁם	(obsolete) umbrella
חָסִיל	kind of locust; second step in the development of locust
חָסַר	to lack, to want; to decrease, to diminish; to be absent
חֲסַר אוֹנִים	helpless, powerless
חֶסְרוֹן	drawback, defect
(חָפָה) חֻפָּה	to be covered
חָפַז	to be in a hurry, to hasten; to cause to hurry, to urge
חָפַז זְנָבוֹ (בִּזְנָבוֹ)	to wag its tail quickly (hastily)
חִפָּזוֹן	haste, hurry
חֹפֶן (חָפְנַיִם)	palm, hollow of hand; handful

חִלּוּק	distribution; division; difference of opinion
חִלְחֵל (לְחַלְחֵל)	to penetrate, to infiltrate; to shake, cause to tremble
חָלִילָה	heaven forfend! far be it! don't!
חֲלִיפוֹת	in turn, by turns
חֳלִי־רָע	cholera
חֵלֵכָה, חֵלְכָה	poor, unfortunate, wretched person
חֻלַּל	to be profaned, to be desecrated
(חלל) הֵחֵל (לְהָחֵל)	to begin, to commence
חֲלַל הָעוֹלָם, חֲלָלֵי דְעָלְמָא	space, the vault of heaven
חֵלֶף	for, instead, in exchange, in return for
(חלץ) נֶחֱלַץ (לְהֵחָלֵץ)	to be extricated, to escape, to be delivered, to be pulled out; to be ready for, to pioneer
חֵלֶק	part, share; lot fate
הָיָה חֶלְקוֹ עִם, שָׂם חֶלְקוֹ עִם	to link one's fate with, participate
חֶלְקָה	bald (smooth) part
חֶלְקַת לָשׁוֹן	flattery
חֲלָקוֹת, חֲלַקּוֹת	flattery, hypocrisy
שְׂפַת חֲלָקוֹת	flattery, hypocrisy
חָם	Kham, one of Noh's sons; (col.) a rude and ignorant person who does not follow the laws of the Torah
חָמַד (לַחְמֹד)	to covet, desire, lust for
חַמּוּק	curve, bend
חֹמֶט	lizard
חַמִּין	warn drink (esp. tea); Sabbath meal kept warm from Friday
חָמָס	violence, wrong oppression
חֲמָסִי עָלֶיךָ	you are to blame!; may you suffer for the wrong done to me!
אִישׁ חָמָס	man of violence, wrongdoer
עֵד חָמָס	false witness
צָעַק (זָעַק) חָמָס	to complain about wrong suffered
שִׂנְאַת חָמָס	undeserved hatred
חָמַץ	to become sour, to be leavened
הֶחְמִיץ	to become (turn) sour; (fig.) to become heretical; to delay, miss

חַי	fresh; raw, alive
חִידָה	puzzle, enigma; riddle; proverb
(חיה)	May he live!
״שֶׁיִּחְיֶה״	
הֶחֱיָה נַפְשׁוֹ (לְהַחֲיוֹת)	to refresh, revive
״שֶׁהֶחֱיָנוּ״	benediction) "Blessed... who has kept us alive and sustained us to reach this present time". It is said at the beginning of certain holidays, and also over any fruit or vegetable that was not available for a long time. Also said over new clothes or a new home.
(חיים) חַיֶּיךָ	by your life!, upon your life!
חַיֵּי שָׁעָה	transient (ephemeral) life
חַיִל	power, strength, valour, courage, wealth
אָזַר חַיִל	gird on strength (to become strong)
אִישׁ (אֵשֶׁת) חַיִל	a man (woman) of valour, brave
(הָלַךְ) מֵחַיִל אֶל חַיִל	(to go) from strength to strength, from success to success (to be very successful)
יִישַׁר חֵילְךָ!	well done!
נָתַן חֵילוֹ לְ-	to devote one's energy to, to spend one's money on
עָשָׂה חַיִל	to succeed greatly
(חיל) חָל (לָחִיל)	to have birth pangs, tremble, fear
חַיִץ	partition, wall
חֵיק	bosom, lap; (fig.) midst, inside
חָכַךְ (לָחֹךְ)	to rub, to scratch; to hesitate
הִתְחַכֵּךְ, נִתְחַכֵּךְ (לְהִתְחַכֵּךְ)	to rub oneself, to scratch oneself
חַכְלִילִי	reddish
חָל ראה חיל	
(חָלָא) הֶחֱלִיא	(intr.) to be soiled, rust, to be polluted; (trans.) to cause sickness
חִלּוּל	desecration, profanation
חִלּוּל שַׁבָּת	desecration of the Sabbath
חִלּוֹנִי	secular, profane; lay

חִזָּיוֹן	drama, play, vision, revelation; phenomenon
בָּמַת חִזָּיוֹן	(poet.) theatrical stage
(חזק) הֶחֱזִיק (לְהַחֲזִיק)	to hold, seize; to strengthen
הֶחֱזִיק אַחֲרָיו	to encourage someone, to follow (assist) someone
הֶחֱזִיק לוֹ טוֹבָה	to be grateful to someone; to be obliged to someone
הֶחֱזִיק עַל יָדוֹ	to help, to participate
הֻחְזַק, הָחֳזַק (ל־)	to be considered, to be regarded
חֲזָקָה	holding, occupying; right of pre-emption, right of possession, established claim; supposition, accepted opinion
חֶזְקַת הָרַבָּנוּת	having the right for serving as the town rabbi
חֲזָקָה עַל פְּלוֹנִי שֶׁ־	it may be supposed that... one can be sure that he...
בְּחֶזְקַת	in the state of, considered as
(חזר) חָזַר בִּתְשׁוּבָה	to regret, to repent
חָזַר חֲלִילָה	to be repeated again and again, to recur
חָזַר (לַחֲזוֹר) עַל הַפְּתָחִים	to go begging
חִזֵּר	to go round and round; to woo, to court, to take a lot of trouble over a thing
הֶחֱזִיר	to return, turn back; to go round and round; to reflct (light)
חֲזָרָה	return; repentance; remedy, improvement
חֲזֶרֶת	horseradish
חָח	nose ring, ring, hook
(חטא) הִתְחַטֵּא, הִתְחַטָּא (לְהִתְחַטֵּא)	to act like a spoiled child, to lean on, to yearn; to apologize
חַטָּא	sinner, transgressor
חֲטוּפוֹת	hastily, quickly, in a hurry
חִטֵּט (לְחַטֵּט)	to scratch; to pick holes in; (fig.) to delve into minute details
(חטיפין) בַּחֲטִיפִין	hastily, quickly, in a hurry

to struggle, move convulsively; to exert oneself, to try hard; to prostrate oneself (in prayer)	(חבט) הִתְחַבֵּט (לְהִתְחַבֵּט)
rope, cord; region, district; portion, lot	חֶבֶל
slumber, bonds of sleep	חַבְלֵי תְנוּמָה
to take part in	לָקַח חֶבֶל בְּ־
pain, pang	חֵבֶל
pre-Messianic tribulations (which would affect the world before the advent of the Messiah)	חֶבְלֵי מָשִׁיחַ
burial society	חֶבְרָה קַדִּישָׁא
(col.) a group of associated people	־חֶבְרֶה־
(Arabic) Haj-one who has made the pilgrimage to Mecca; pilgrimage	חַג׳
ravine, cleft	חָגָו
sharpness, edge, point	חֹד
sarcasm, joke, wit, jest; sharpness, acuteness; sharpening	חִדּוּד
to stop, cease	חָדַל (לַחְדֹּל)
thorn, thorn bush	חֵדֶק
to stick in	(חדק)

to be driven into	הִתְחַדֵּק
religious elementary school	־חֶדֶר־
duty	חוֹבָה
to do one's duty, fulfill one's obligation	יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ
to deem it one's duty	רָאָה חוֹבָה לְעַצְמוֹ
Yeshiva student, diligent student of Jewish Law	חוֹבֵשׁ בֵּית־הַמִּדְרָשׁ
to state, make known, pronounce (one's opinion)	חִוָּה, חִוָּה דַעְתּוֹ (לְחַוּוֹת)
to show, show with a gesture	(חוה) הֶחֱוָה (לְהַחֲווֹת)
opinion	(חַוָּה) חַוַּת דַּעַת
lease, contract, agreement	חוֹזֶה
large	(חוֹמָה) בֵּית־חוֹמָה
apart from	חוּץ, חוּץ מִן
law, statute; custom; portion	חוֹק
seal, stamp, signet ring; (fig.) mark impression	חוֹתָם
sealing wax	חֹמֶר חוֹתָם
appearance; vision, prophecy, revelation	חָזוּת
his appearance discloses, or gives evidence	חָזוּתוֹ מוֹכִיחָה עָלָיו

(זעזע, הִזְדַּעְזַע (לְהִזְדַּעְזֵעַ)	to be shocked; to shake, to tremble
זָעִיר	little, tiny, miniature
זַעַף	anger, rage, wrath; (fig.) tempest, stormy rain, raging wind
זָקוּף	erect, upright; perpendicular (geom.)
זִקְנָה קָפְצָה עָלָיו	to age prematurely
זְקֵנִים (־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל־)	elders or patriarchs of the community
(זקר) נִזְקַר	to peap, to be thrown
זָר	stranger, alien
אֵל זָר	idol, strange god
אֵשׁ זָרָה	(fig.) strange fervour, strange enthusiasm; strange fire (not from altar), idolatrous fire
עֲבוֹדָה זָרָה	idolatry
זָרָא	loathing, nausea
זָרָה, זֵרָה (לִזְרוֹת, לְזָרוֹת)	to scatter, disperse; to throw away
זָרָה מֶלַח עַל פְּצָעָיו	to pour salt on wounds, (fig.) to add insult to injury, to annoy
(עֵינַיִם) מְזָרוֹת זַעַם	(fig.) full of anger
זְרוֹעַ	arm; (fig.) strength, power, force
אִישׁ זְרוֹעַ	man of violence, bully
בִּזְרוֹעַ	by force, with a strong hand
זֵרֵז (לְזָרֵז)	to urge
זֶרֶק	stream, flow

— ח —

חֹב	bosom
בְּחֻבּוֹ	in himself, within himself (inside)
חב״ד	"Habad"-Hassidic sect
חִבּוּט	beating
חִבּוּט הַקֶּבֶר	tortures after death, administered by evil angels, according to popular belief
חֲבוּרְתָא קַדִּישְׁתָּא (חֶבְרָה קַדִּישָׁא)	(Aramaic) burial society
חֲבִיטָה	blow, beating

— ז —

a Jew	זְ׳יד
bristle	זִיף
olive	זַיִת
a bit, the size of an olive, as big as an olive (as an example of a minimal size)	כַּזַּיִת
to be found worthy; to succeed, win; to win a lawsuit, to be declared innocent	זָכָה (לִזְכּוֹת)
to cause someone to gain	זִכָּה (לְזַכּוֹת)
ancestral (paternal) merits, hereditary title	זְכוּת אָבוֹת
"forget-me-not" (plant)	״זְכְרִינִי״ (זְכְרִיָּה)
(Aramaic) sparsely-bearded (person)	זַלְדְּקָן
slender branch, tendril (vine)	זַלְזַל
to be shaken, to quake, to quiver	(זלל) נָזֹל (לְהִזּוֹל)
songs; hymns, Sabbath hymns	(זְמִירָה) זְמִירוֹת
to invite; prepare; arrange a meeting	זִמֵּן
to chance, to meet by chance	נִזְדַּמֵּן, הִזְדַּמֵּן

poor quality soil; a thing of poor quality	זִבּוּרִית
gold	זָהָב
fine gold, gold of Parvayim	זְהַב פַּרְוַיִם
goldsmith	זֶהָבִי
glow	זַהֲרוּר
glow of the setting sun	זַהֲרוּרֵי חַמָּה
reddish, glowing	זַהֲרוּרִי
that; which, who	זוּ
bell, gong; the sound bow (of a bell)	זוֹג
wife, female, mate	זוּגָה
to be proud, to be haughty	(זוח) זָחָה עָלָיו דַּעְתּוֹ
bottom; ebb, low tide	זוֹט
bottom of the sea, sea bed; ebb, low tide	זוּטוֹ שֶׁל יָם
corner; angle (geom.)	זָוִית
forsaken corner	קֶרֶן זָוִית
an overcoat, worn by the Jews in Eastern Europe	זוּפִּיצָא, זוּפִּיצָה
	זָחָה עָלָיו דַּעְתּוֹ ראה זוח
pride, conceit, vainglory	זְחִיחוּת (הַדַּעַת, הַלֵּב)

הִתְעַוָּה ראה עוה	
הִתְעַוֵּת ראה עות	
הִתְעַלֵּם ראה עלם	
הִתְעַמֵּל ראה עמל	
הִתְעַרְטֵל ראה ערטל	
הִתְפַּגֵּל ראה פגל	
הִתְפַּלְסֵף ראה פלסף	
הִתְפַּלֵּץ ראה פלץ	
הִתְפַּלֵּשׁ ראה פלש	
הִתְפַּקֵּק ראה פקק	
הִתְפַּרְקֵד ראה פרקד	
הִתְקַדֵּשׁ ראה קדש	
הִתְקִין ראה תקן	
הִתְקַרְצֵף ראה קרצף	
הַתְרָאָה (משרש: תָּרָה)	warning
הִתְרִיס ראה תרס	
הִתְרִיעַ ראה תרע	
הִתְרַקֵּם ראה רקם	
הִתְרָה ראה תָּרָה	
הִתְרַעֵם ראה רעם	
הִתְרַפֵּט ראה רפט	
הִתְרַפְרֵף ראה רפרף	
הִתְרַשֵּׁל ראה רשל	

— ו —

וַדָּאוּת	certainty
וַדָּאִי	(adj.) certain, sure
וָלָד (וְלָדוֹת)	child, infant; young of animal
וַעַד	committee
וַעַד פּוֹעֵל	executive committee
וָתִיקִין	pious Jews zealous to fulfil the precepts

הִתְגַּדֵּל ראה גדל	
הִתְגַּדֵּר ראה גדר	
הִתְגּוֹרֵר ראה גור	
הִתְגַּלְגֵּל ראה גלגל	
הִתְגַּלֵּם ראה גלם	
הִתְגַּלַּע ראה גלע	
הִתְדַּחֵק ראה דחק	
הִתְוַדַּע ראה ידע	
הִתְוָה ראה תוה	
הִתּוּל	derision, sarcasm, mockery
הִתְחַבֵּט ראה חבט	
הִתְחַטֵּא ראה חטא	
הִתְחַכֵּךְ, נִתְחַכֵּךְ ראה חכך	
הִתְחַקָּה ראה חקה	
הִתְיָאֵשׁ ראה יאש	
הִתִּיז ראה נתז	
הִתְיַחֲדוּת	isolation; communion, unification
הִתְיַשֵּׁב ראה ישב	
הִתְכּוֹנֵן ראה כון	
הִתְכַּנֵּף ראה כנף	
הֵתֵל, הִתֵּל (לְהָתֵל)	to mock
הִתְלַבֵּן ראה לבן	
הִתְלוֹצֵץ ראה ליץ	
הִתְלַקַּח ראה לקח	
הָתָּם	(Aramaic) there
דְּהָתָם	in there, of that place
מֵהָכָא לְהָתָם	from here to there
הִתְמוֹדֵד ראה מדד	
הִתְמַזְמֵז ראה מזמז	
הִתְמִיהַּ ראה תמה	
הִתְנוֹסֵס ראה נסס	
הִתְנַכֵּל ראה נכל	
הִתְעַבֵּר ראה עבר	
הִתְעַגֵּם ראה עגם	

בְּלִי הֶרֶף	without a stop, incessantly
הִרְפָּה ראה רפה	
הַרְפַּתְקָה	adventure, perilous feat, hazardous feat
הִרְצָה ראה רצה	
הִרְקִיב ראה רקב	
הִרְשִׁיל אֶת רֹאשׁוֹ ראה רשל	
הִרְתִּיחַ ראה רתח	
הַשָּׂגָה	achievement, attainment, obtaining; perception, grasp, conception; criticism, comment, objection
הָשְׁזַר ראה שזר	
הִשִּׂיא ראה נשא	
הִשִּׁיב ראה נשב	
הִשִּׁיל ראה נשל	
הֵשִׂים ראה שׂים	
הֵשִׂיק ראה שוק	
״הַשְׁכָּבָה״	prayer for the dead, requiem
הִשְׂכִּיר ראה שכר	
הִשְׁמִים ראה שמם	

(השקט) בְּהֶשְׁקֵט	quietly
הִשְׂרָה ראה שרה	
הִשְׁתּוֹמֵם ראה שמם	
הִשְׁתַּלְשֵׁל ראה שלשל	
הִשְׁתַּרְבֵּב ראה שרבב	
הִשְׂתָּרֵךְ ראה שרך	
הִתְאַבֵּךְ ראה אָבַךְ	
הִתְאַבֵּק בַּעֲפַר ראה אבק	
הִתְאוֹשֵׁשׁ ראה אשש	
הִתְאַזֵּר ראה אזר	
הִתְאַזְּרוּת	strengthening oneself
הִתְאָרֵס ראה ארס	
הִתְבַּדָּה ראה בדה	
הִתְבּוֹלְלוּת	assimilation
הִתְבַּסֵּם ראה בסם	
הִתְבַּסֵּס ראה בסס	
הִתְגַּבֵּר ראה גבר	

הִפְלִיג ראה פלג	
הִפְצִיעַ ראה פצע	
הִפְקִיד ראה פקד	
הֶפְקֵר	licentiousness, lawlessness, anarchy; unclaimed (ownerless) property
בַּת הֶפְקֵר	prostitute, licentious woman
אַדְמַת הֶפְקֵר	no-man's land, ownerless terrain
יֶלֶד הֶפְקֵר	abandoned child, child with no upbringing
זָכָה מִן הַהֶפְקֵר	to gain something without exerting any effort
הֶפְקֵרוּת	anarchy, lawlessness (irresponsibility)
הִפְשִׁיל ראה פשל	
הִצְהִיר ראה צהר	
הִצִּית ראה יצת	
הִצְנִיעַ ראה צנע	
הֵצֵר ראה צרר	
הַקְדָּחָה	burning, spoiling
הַקְדָּחַת הַתַּבְשִׁיל	spoiling the dish

הִקְדִּיר ראה קדר	
הֶקְדֵּשׁ	consecrated property; communal hostel for poor and aged
הַקָּזַת דָּם	cupping
הֵקִישׁ ראה קיש	
הִקִּישׁ ראה נקש	
הִקְנִיט ראה קנט	
הִקְפִּיד ראה קפד	
הִקְרִין ראה קרן	
הִקְשָׁה ראה קשה	
הִרְבִּיץ ראה רבץ	
הַרְחָבַת הַדַּעַת	high spirits, contentedness
הִרְחִיב ראה רחב	
הִרְחִישׁ ראה רחש	
הֲרֵי	here is; is it not that
הֲרֵי שֶׁ־	let us suppose that...
הָרַס (לַהֲרֹס)	to climb, strive upwards, dare
הִרְעִיף ראה רעף	
הֶרֶף	cessation, stop, pause
הֶרֶף עַיִן	twinkle, a moment
כְּהֶרֶף עַיִן	in no time, very quickly, in the twinkling of an eye

הֵמִיר ראה מור	
הַמְצָאָה	invention
הֵמַר ראה מרר	
הֵן	surely (interj.); if (adv. conj.)
הִנְאָה ראה נאה	
(הנה) נֶהֱנֶה מִזִּיו... (לֵהָנוֹת)	to enjoy the glory or splendor of
הִנְהִיג ראה נהג	
הִנִּיחַ ראה נוח	
הָנֵץ, הֶנֵּץ	shining, glittering, rising (of the sun)
הָנֵץ הַחַמָּה	sunrise
הֶסַּחַ	removal, diversion
הֶסַּח הַדַּעַת	lack of attention, absentmindedness
בְּהֶסַּח הַדַּעַת	unthinkingly, unexpectedly
הֶסֵּט, הֲסָטָה	moving, shifting
הִסִּיג ראה נסג	
הִסִּיחַ ראה נסח	
הֵסִיר ראה סור	
"הִסְתַּדְּרוּת הָעוֹבְדִים"	General Federation of Jewish Labor
הִסְתּוֹפֵף ראה ספף	
הִסְתַּלֵּק ראה סלק	
הֶסְתֵּר	hiding, concealing
בְּהֶסְתֵּר	secretly

הִסְתַּתֵּם ראה סתם	
הֵעִיב ראה עוב	
הֶעְלֵם	forgetfulness, oblivion
בְּהֶעְלֵם אֶחָד	at one stroke, simultaneously, at the same time
הֶעֱמִיד ראה עמד	
הֶעֱרִים ראה עָרַם	
הֲפוּגָה	pause, intermission, cessation; truce, ceasefire
בְּאֵין הֲפוּגוֹת, לְלֹא הֲפוּגוֹת	unceasingly, unremittingly
הַפְחָתָה	reduction, diminution, decrease
הַפְטָרָה	reading from the prophets in the synagogue
הִפֵּךְ (לְהַפֵּךְ)	to stir, mix, engage in
הִפֵּךְ בְּדָבָר	to fight hard for, make efforts in order to attain something
הֵפֶךְ	contrary, reverse, opposite extreme
הֲפַכְפַּךְ	fickleminded, changeable; crooked
הִפְלִיא ראה פלא	

(היה) הָיֹה לֹא תִהְיֶה!	It shall never be!
(הֵיכָן) עַד הֵיכָן	to what extent
הֵימֶנּוּ	from him
הַיְנוּ	(Aramaic) (adv.) this is, that is, namely
הַיְנוּ הָךְ	it is all the same, it makes no difference, one and the same
דְּהַיְנוּ	that is to say
הִיְשִׁיר ראה ישר	
הֻכְבַּס ראה כבס	
הִכָּה ראה נכה	
הַכְנָסַת כַּלָּה	dowry collected for a poor bride, bridal fund
הַכְנָעָה	submission, humbleness, subduedness, capitulation
הַלָּה	that (m. and f.)
הִלּוּלָא, הִלּוּלָה	festivity
הִלּוּלָה וְחִנְגָּא	joyous festivities, festivity and dancing
הֲלוּם רַעַם (ראה גם הלם)	thunderstruck; (fig.) shocked, overwhelmed
הַלָּז	that one there
הֵלִיט ראה לוט	
הֲלִיכָה	going, walking; manners, conduct
הֲלִיכוֹת הַחַיִּים (הָעוֹלָם)	society manners, behavior
הֲלִיכוֹת הַבַּיִת	house management
הִלֵּךְ	to walk, to be on the go; to spread
הִלֵּךְ עַל פְּלוֹנִי	to cause, cast upon a person (tediousness etc.)
מְהַלֵּךְ עַל שְׁתַּיִם	two-legged, biped
הֲלָךְ	mood (in compound words); manner
הֲלָךְ־נֶפֶשׁ	frame of mind, mood
הֲלָךְ־רוּחַ	mood, state of mind
הֵלֶךְ	wanderer, passer-by
הֲלָכָה	law; the legal part of Jewish traditional literature
כַּהֲלָכָה	properly
כְּהִלְכָתוֹ	properly, correctly, as prescribed by law
הָלַם (לַהֲלֹם)	to hit, strike; to beat, smite; to stupefy, stun
הָמָה (לַהֲמוֹת)	to be noisy, to make a noise, to hum
״הַמּוֹצִיא״	name of benediction over bread; (coll.) piece of bread on which the mentioned above benediction is said

1005

הִדּוּר	adorning, beautifying; honouring, respect
הִדּוּר מִצְוָה	fulfilment of a precept in accomplished or embellished form
הֶדְיוֹט	simple, ordinary, lay (secular); ignorant person, idiot, unskilled, incompetent
הֶדְיוֹט קוֹפֵץ בְּרֹאשׁ	the fool always likes to make himself conspicuous, "fools rush in where angels fear to tread"
הֵדִיחַ ראה דוח	
הִדִּיר ראה נדר	
הוֹאִיל וְ־	since
הוֹגֵן	suitable, fair
הוּגַף ראה גוף	
הַוָּה	trouble, distruction, mischief; evil, device
לְהַוָּתִי	unfortunately
(הָוָה) הֲוֵה אוֹמֵר	hence, from this you may infer, you must say then
הֲוָיָה	existence, being
דְּבָרִים כַּהֲוָיָתָם	things as they are
בְּכָל הֲוָיָתוֹ	with all his might
הֲוָיוֹת הָעוֹלָם	customs, manners
הוֹמֶה	noisy
הוֹסִיף ראה יסף	
הוּעַב ראה עוב	
הוֹצָאָה	expenditure, expense, charge
הוֹצִיא ראה יצא	
הוֹקִיר ראה יקר	
הוֹרָאָה	teaching, tuition, instruction; command, order; meaning, significance
הִזְדַּעְזַע ראה זעזע	
הִזִּיל ראה נזל	
הַזְכָּרַת נְשָׁמוֹת	memorial prayer for the dead
הֶזֵּק	damage, loss
הֶחֱוָה ראה חוה	
הֶחֱזִיק ראה חזק	
הֵחֵל ראה חלל	
הֶחְמִיץ ראה חמץ	
הִטָּה ראה נטה	
הֵיאַךְ ראה הָאֵיךְ	
הַיְדָמָקִים	Haidamacks; Russian brigand bands of the 18th century
(היה) הָיָה לְאִישׁ	to be successful, to reach a high social position
(היה) הוֹיָה (הֹוָה)	the present form (fem. sing.) of the verb "to be"

דַּרְדְּקָא	novice
דַּרְדְּקִי, דַּרְדְּקָאִי	childish
דַּרְדְּקֵי	(little) young children who begin to study reading
דִּרְדֵּר	to roll (transitive), to roll away and disperse
הִתְדַּרְדֵּר, הִדַּרְדֵּר נִדַּרְדֵּר	to roll (intransitive), roll down, deteriorate
(דרך) דֶּרֶךְ אֶרֶץ	good manners
דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר	(fig.) the right way, upright conduct; the straight path, the direct way
דֶּרֶךְ עֲקַלָּתוֹן	indirectly, roundabout
דְּרָקוֹן	dragon
דְּרָשָׁה	sermon, interpretation
דַּשׁ	lapel, flap

— ה —

הֶאֱהִיל ראה אהל	
הָאֵיךְ, הֵיאַךְ	how? in what manner?
הַאי מַאי	(Aramaic) what is this?
הֲבַאי	exaggeration; vanity, meaningless talk
־הַבְדָּלָה־	“havdalah”-benediction over wine at the conclusion of Sabbaths and festivals
הִבְהֵב (לְהַבְהֵב)	to flash, glitter; to flicker, scintillate
הִבְהוּב	flickering
הֶבֶל	vanity, emptiness, nothingness; vapor, breath; in vain
הִבְרִיחַ ראה ברח	
הֶגֶה	sound; sigh, moan
הָגִיג	deep meditation; original idea, thought
הֵגִיחַ ראה גיח	
הֵגִיס ראה גסס	
הִגִּיעַ ראה נגע	
הַגַּע עַצְמְךְ ראה נגע	
הִדְאִיב ראה דאב	
הִדֵּד (לְהַדֵּד)	to echo, to resound

דָּלְלוּ מַעְיָנָיו	the sources of his income were exhausted
דָּם	blood
לַחַץ הַדָּם	blood pressure
דִּמְדֵּם	to flicker, emit dim light; to rave, daze, be bewildered
דָּמָה (לִדְמוֹת)	to be like, resemble; to imagine
דּוֹמֶה אֲנִי	it appears to me
נִדְמָה (לְהִדָּמוֹת)	to appear like, resemble
דֻּמָּה	to appear (seem), be understood; be like; be imagined, fictitious
כִּמְדֻמֶּה לִי, כִּמְדֻמֶּה אֲנִי	it appears (seems) to me that, I believe
דְּמִי	silence, rest, quiet
בִּדְמִי הַלַּיְל	in the still of the night
בִּדְמִי יָמָיו	in the middle of life, in the midst of his days
דְּמָמָה	silence
דָּן ראה דִּין	
דְּנַן	(Aramaic) this, the one in question
הַבָּחוּר דְּנַן	this young man
(דֵּעָה) דֵּעוֹת חָפְשִׁיּוֹת	free views; (fig.) sceptic or atheistic views
בַּעַל דֵּעוֹת חָפְשִׁיּוֹת	irreligious Jew, one who does not observe Jewish customs and laws
דָּעַךְ (לִדְעֹךְ)	to flicker, be near extinction, fade, die out
(דַּעַת) לְפִי עֲנִיּוּת דַּעְתִּי	in my humble opinion; if I may suggest
דֹּפִי	fault, blemish
מָצָא דֹּפִי בְּ־	to find fault with
הֵטִיל (נָתַן) בּוֹ דֹּפִי	to defile, tarnish reputation
נָקִי מִדֹּפִי	faultless
דֹּק	very thin gauze, veil, curtain
דִּקְדּוּק	precision, exactness
לְכָל פְּרָטָיו וְדִקְדּוּקָיו	down to the smallest detail
דִּקְדֵּק (לְדַקְדֵּק)	to be precise, meticulous, strict, pedantic; to deal with grammar; crush, pound into small pieces
דָּרְבוֹן	spur; goad
כְּדָרְבוֹנוֹת	(fig.) pungent, stinging (as spurs or nails)
דַּרְגָּשׁ	sofa, couch, divan
דַּרְדָּק,	pupil, beginner, child,

faded, pale, faint in colour	דַּהֶה
fishing boat; small boat	דּוּגָה
to be sick, be in sorrow	דָּוָה (לִדְווֹת)
sad, sick, dolorous	דָּוּי
to rinse, flush, wash out	(דוח) הֵדִיחַ (לְהָדִיחַ)
one who anticipates the coming of the Messiah, one who forces the issue	דּוֹחֵק קֵץ
the grave, Hades	דּוּמָה
(in Rabbinic legend) the angel set over the dead	מַלְאַךְ דּוּמָה
like, similar to; it would appear, it seems	דּוֹמֶה
it appears to me; it seems to me	דּוֹמֶה אֲנִי
(adv.) silently, in silence	דּוּמָם
	(דון) דָּן ראה דִּין
generation; age, period (of a man's life); era, time	דּוֹר
the generation of the Tower of Babel, (lit.: the generation of separation)	דּוֹר הַפְּלָגָה
for generations, forever; for ever	(דּוֹר) לְדוֹרוֹת
falling, about to give way, shaky; postponed repelled	דָּחוּי
hard up; pressed, compressed; scarce	דָּחוּק
to push, to thrust aside; to urge, press, opress	דָּחַק
to push oneself through, thrust oneself	הִדָּחֵק. הִתְדַּחֵק
sufficient, sufficiently	דַּי
as much as	כְּדֵי (ראה כְּדֵי)
storey, floor	דְּיוֹטָה. דְּיוֹטָה
portrait, image	דְּיוֹקָן
his image	דְּמוּת דְּיוֹקְנוֹ
amnesty	דִּימוֹס
to resign (from office)	יָצָא בְּדִימוֹס
to dispute, argue; judge; rule; punish; litigate	(דִּין) דָּן (לָדִין לָדִין)
a litigation before a Rabbinical Court	(דִּין) דִּין־תּוֹרָה
dinar (coin)	דִּינָר
sheepfold, sheep pen	דִּיר
woodshed	דִּיר עֵצִים
foul, polluted	דָּלוּחַ
to pursue, run after	דָּלַק (לִדְלֹק)
to become poor, be low, weak	דָּלַל

גְּרוֹגֶרֶת	dried fig
גְּרוֹגֶרֶת דְּרַבִּי צָדוֹק	(based on a Talmudic tale) dried fig; (fig.) lean gaunt person
גָּרוּף	cleaned, swept
גְּרוּשׁ	coin, piastre, ten prutot (one "Agora")
גֶּרֶם	bone; body (celestial)
חֲמוֹר גֶּרֶם	strong-boned ass; (fig.) very stupid, an absolute ass
גֵּרַע (לִגְרוֹעַ)	(trans.) to lessen, reduce, diminish
גֵּרֵף (לִגְרֹף)	to clean, sweep, remove dirt
גְּרָף	Graf, Count
(גרש) נִגְרַשׁ (לְהִגָּרֵשׁ)	to storm; (fig.) to be very excited
גִּשֵּׁם	to materialize (give a concrete form to an abstract idea or feeling); to execute, carry out
גֶּשֶׁם	matter, substance
גַּשְׁמִי	material, corporeal
גִּתִּית	"gittit" (name of a musical instrument in the Bible); guitar

— ד —

דְּ	(Aramaic) of
(דאב) הִדְאִיב (לְהַדְאִיב)	to cause sorrow, pain, to distress someone
דְּאָבָה	sorrow, grief, anxiety
דָּבַב	to speak, whisper
(דבב) דּוֹבֵב	to speak, whisper; to cause to speak
דָּבוּב	hated, disliked; hostile
בַּעַל דְּבָב	opponent, antagonist enemy
דִּבּוּק	ghost, evil spirit (possessing a person's body); joining, attachment
נִכְנַס בּוֹ דִּבּוּק	to be possessed by an evil spirit
דְּבֵלָה	figcake, figroll
דִּבֵּר	(n.) ability of speech, word, saying
·דָּבָר אַחֵר·	(euphemism) pig, pork
דֶּבֶר	plague, pest, pestilence
דְּבַשְׁנִית	honey cookie
דְּגָנִיָּה	cornflower
דִּדָּה (לְדַדּוֹת)	to hop, skip, toddle

skull, head	גֻּלְגֹּלֶת
skin; scab, crust, rind; wall of vessel; skin of onion	גֶּלֶד
fritters	גִּלְדֵי שֻׁמָּן
to reveal, to uncover	גִּלָּה (לְגַלּוֹת)
if only (he) were alive to see this! (lit. who would wipe the dust from the eyes of...)	מִי יְגַלֶּה עָפָר מֵעֵינֵי...
decorative ball on top of column; small ball; vaulted roof, dome	גֻּלָּה
rolling (folding) up, (fig.) cigarette; cloak, robe	גְּלוֹם
ice	גְּלִיד
to be embodied; to pupate	(גלם) הִתְגַּלֵּם (לְהִתְגַּלֵּם)
shapeless matter; amorphous mass; human figure modeled in caly, snow etc.	גֹּלֶם (גְּלָמִים)
lonely, deserted, forsaken	גַּלְמוּד
to burst out, break out, erupt	(גלע) הִתְגַּלַּע (לְהִתְגַּלֵּעַ)
papyrus, bulrushes	גֹּמֶא
to gulp, to swallow	גִּמֵּא (לְגַמֵּא)
perfect; finished, completed, ripe	גָּמוּר
sip, quaff	גְּמִיעָה
hidden, secret, latent, concealed	גָּנוּז
shame, disgrace	גְּנוּת
to slander someone, to speak dishonourably of someone	דִּבֵּר בִּגְנוּתוֹ
to be rude, insolent	(גסס) הֵגִיס, הֵגֵס (דַּעְתּוֹ, לִבּוֹ)
he talked in a rude voice, he made his voice rude	הֵגִיס אֶת קוֹלוֹ
hand, arm; wing	גַּף
alone, by oneself	בְּגַפּוֹ
reed fence, hedge	גַּפָּה
to caress, embrace, cling, hug; to encircle, surround	גִּפֵּף (לְגַפֵּף)
stranger, foreigner; proselyte, convert	גֵּר
glutton, voracious	גַּרְגְּרָן
gluttonous	גַּרְגְּרָנִי
neck, throat; gullet, wind pipe	גַּרְגֶּרֶת
larynx, Adam's Apple	פִּקָּה שֶׁל גַּרְגֶּרֶת
to excite, iritate, stimulate; to tease. to stir up	גֵּרָה (לְגָרוֹת)

הַשְׁפָּעַת גּוֹמְלִין	mutual influence
גַּוָּן	colour; tone, hue, nuance
גּוֹנֵב דַּעַת	deceiver
(גוף) הוּגַף	to be shut, closed
גּוּף הַמַּעֲשֶׂה	the essence of the story
גּוּפָא	body, the very thing; (Talmud) let us return to the essential subject
אוֹתָהּ גּוּפָהּ	she (it) herself
(גור) הִתְגּוֹרֵר (לְהִתְגּוֹרֵר)	to stay, to dwell
גּוֹרָל	fate, fortune, chance, destiny;life, existence; result; lot
גְּזַר דִּין	verdict, judgment, decree
נֶחְתַּם גְּזַר דִּינוֹ	his fate was decided, judgment was given against him
גְּזֵרָה	evil decree, edict, prohibition, restrictive law; percept or law for which no reason is given; enactment
גְּזֵרָה שֶׁמָּא (גְּזֵרָה מִשּׁוּם)	an anactment for preventive reasons, so that not . . .
גַּחְכָן	laugher; jester
גַּחַל, גֶּחָל	burning coal, ember
גַּחֶלֶת לוֹחֶשֶׁת	glowing coal
גַּחְשָׁ״א (גְּמִילוּת חֶסֶד שֶׁל אֱמֶת)	act of true loving kindness (towards the dead), preparation of the dead
מוֹסַד גַּחְשָׁ״א	burial society
גֵּט	divorce
(גיח) הֵגִיחַ (לְהָגִיחַ)	to break forth, to burst out
גִּיכַ״ק	the four palatal sounds (letters)
גִּימַטְרִיָּה	use of letters as numerals, numerology
גִּימְנַזְיָה	gymnasium, secondary school
גִּלְגּוּל (גִּלְגּוּלִים)	wandering, adventures; reincarnation; rolling, revolving; metamorphosis, transfiguration (transmigration) of soul
גִּלְגֵּל	to roll; to bring about
גִּלְגֵּל לְיָדוֹ	to cause to happen
גִּלְגֵּל עִמּוֹ בְּשִׂיחָה	to talk with; to enter into conversation
גִּלְגֵּל דְּבָרִים עִם	with
(גלגל) הִתְגַּלְגֵּל	to be exposed to many experiences; to be reincarnated
גַּלְגַּל עֵינוֹ שֶׁל אָדָם	orb of the eye, eyeball

1070

to act in an unwanted manner, to be beside oneself	
body; back	גֵּו
(poet.) limb, part of the body	יְצוּר (יְצוּרֵי) גֵּו
(Aramaic) inside, interior	גֵּו
there is something (a reason) in it; not in vain was this done	יֵשׁ דְּבָרִים בְּגוֹ
savior, the Messiah	גּוֹאֵל
the arrival of the Messiah	בִּיאַת הַגּוֹאֵל
a gentile who puts lights on or off in the synagogue or Jewish houses on the Sabbath, and does any other work forbidden to Jews on that day.	גּוֹי שֶׁל שַׁבָּת
(originally) burial stone covering the entrance of a burial cave; stone put on the corpse in the grave	גּוֹלֵל
the burial service is over; (fig.) all is over and done	נִסְתַּם הַגּוֹלֵל
reciprocity, mutuality	גּוֹמְלִין, גּוֹמְלִים
mutual relationship	יַחֲסֵי גּוֹמְלִין

organized on military lines; group or band of people organized for a certain purpose	
troops of Jewish volunteers that served in the British Army during First World War	״הַגְּדוּד הָעִבְרִי״
to enlarge; to grow big, to grow	(גדל) הִגְדִּיל (לְהַגְדִּיל)
to boast, to praise oneself, to aggrandize oneself	הִתְגַּדֵּל
to abuse, insult, curse; to refute attack on, ask a difficult question (in a Talmudic argumentation)	גִּדֵּף
to distinguish oneself; to pride oneself	(גדר) הִתְגַּדֵּר
to find a way to distinguish oneself, to find an opportunity to show one's capacity	מָצָא מָקוֹם לְהִתְגַּדֵּר בּוֹ
fence; precaution, preventive law	גֶּדֶר
to be guilty of an outburst of passion,	יָצָא מִגִּדְרוֹ

עַל בֻּרְיוֹ	perfectly, properly
בְּרִיאָה, בְּרִיָּה	nature, creation
־בְּרִית־, בְּרִית מִילָה	circumcision
־בְּרִית שָׁלוֹם־	"Brit Shalom" A Jewish-israeli association (1925—1930) that tried to deal with the Arab-Israeli problem and find ways to solve it by peaceful means, accepted by both sides
בְּרַם	but, however
בֻּרְסְקִי	tannery; tanner
בִּשְׁבִיל שֶׁ־	for, in order to, for the sake of; because
בַּשָּׂם (בַּשֶּׂמֶת, בַּשָּׂמִית)	perfumer, manufacturer of perfumes
בָּשָׂר וָדָם	human heing, mortal, flesh and blood
בַּשְׂרָנִי	fleshy
בַּת צְחוֹק	smile
בַּת קוֹל	echo; divine voice; rumor
בֻּתַּר	to be cut (into pieces), torn

— ג —

גַּאֲוָה	greatness, glory, majesty; haughtiness, pride, arrogance; high tide
גַּבַּאי (גַּבַּי)	warden of synagogue or charity institution; collector of taxes (or charitable contributions)
גְּבָבָא, גְּבָבָה	stubble, wood splinters
גְּבוּרָה	valour, strength, courage; might, power
גְּבוּרוֹת	old age, the age of 80 and over (octogenary)
הִגִּיעַ לִגְבוּרוֹת	to reach the age of 80
גָּבִין (גְּבִינִים)	eyebrow
גְּבִיר	a very rich man; master, lord
(גָּבַל) הֻגְבַּל	to be bounded in; to be limited to
גַּבְנוּן, גַּבְנֹן	peak, hummock, rounded summit; hunch, hump
(גבר) הִתְגַּבֵּר (לְהִתְגַּבֵּר)	to strengthen oneself; to grow in intensity
גֶּבֶר	male, man; cock, rooster
גְּדוּד	regiment, troop; group

בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם (יִתְבָּרַךְ)	with God's help!
בַּעַל עֲגָלָה	coachman, waggoner
בְּעָלְמָא	without any special significance or importance; by chance
אַסְמַכְתָּא בְּעָלְמָא	a mere allusion
בַּעֲצַלְתַּיִם	slowly, lazily; "in slow motion"
בִּעֵר (לְבַעֵר)	to clear, remove (destroy, annihilate); to graze, to eat up entirely
בִּעֵת (לְבַעֵת)	to terrify, frighten
(בעת) נִבְעַת (לְהִבָּעֵת)	to be frightened, to be terrified
הִבְעִית	to terrify, frighten
בְּפָמְבֵּי ראה פָּמְבֵּי	
בְּפַרְהֶסְיָה ראה פַּרְהֶסְיָה	
בְּפֵרוּשׁ ראה פֵּרוּשׁ	
בִּצְבֵּץ (לְבַצְבֵּץ)	to sprout, to burst forth, to make an appearance
בִּצְבּוּץ	sudden appearance, sprouting
בִּצָּה	marsh, swamp
בָּצַץ (לִבְצֹץ)	to drip; to sprout, make an appearance; to be filled with mud
(בצר) נִבְצַר	to be withheld from, to be beyond someone's ability
בָּקִי	expert, learned
בְּקֵרוּב	approximately, in a general way
בַּר	(Aramaic) son
בַּר־אֲבָהָן	(Aramaic) of a good family, highborn
בַּר בִּטְנִי	my son
בַּר	except, without, outside of
בַּר מִינָן	(Aramaic) deceased, dead person, excluding us, apart from us
(בְּרֵאשִׁית) שֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית	the six days of creation
מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית	from very old times
״בָּרוּד״	(Arabic) explosion!, dynamite
בָּרוּר	certain, plain, obvious, evident; clear, bright; selected, choice
(ברח) הִבְרִיחַ (לְהַבְרִיחַ)	to close with bar, to bolt
בֹּרִי	health, soundness; clearness, truth

	name of a valley near Jerusalem); (fig.) the Exile
בִּכְדִי (כְּדִי)	in vain
בָּכוּת	mourning, weeping
אַלּוֹן בָּכוּת	the oak of weeping (lamentation)
בכ־ז (בְּכָל זאת)	at any rate, nonetheless
בַּל	not (preceding a verb in the future form)
בְּבַל יֵרָאֶה וּבַל יִמָּצֵא	not to be seen anywhere
בְּלָאוֹת, בְּלָאִים	rags, tatters
בִּלְבּוּס	tuber; potato
בָּלוּי	worn out, ragged, tattered
בָּלוּם	closed; full
אוֹצָר בָּלוּם	great treasure
(בלט) הִבְלִיט בּוֹ אֶת עֵינָיו	stared at him with protruding eyes
בְּלִי	without, excluding, except for; not
בְּלִי מֵשִׂים	unintentionally, not noticed
לִבְלִי	without
בְּלִיל	mixture, medley; mixed fodder
בְּלִימָה	nothingness, naught
(– בְּלִימָה)	
תָּלוּי עַל בְּלִימָה	ill founded, hung by a hair; (fig.) questionable, dubious
בִּלְתִּי	not, except, without
לְבִלְתִּי	in order not...; so that no...! so that not to.., lest
בַּמְבּוּס	bamboo
בִּמְחִילָה, בִּמְחִילָה מִכְּבוֹדוֹ	I beg your pardon!
בְּמַפְגִּיעַ	emphatically, forcibly, categorically
בֶּן אֱלֹהִים	angel
בֶּן זְקוּנִים	child born in old age; the youngest son
בֶּן לְוָיָה	companion, escort
בֵּן	during; son of
בֵּן רֶגַע	in a moment, instantly, immediately
(בסם) הִתְבַּסֵּם (לְהִתְבַּסֵּם)	to become drunk
בִּסֵּס	to strengthen, to consolidate, to set a firm foundation
הִתְבַּסֵּס, נִתְבַּסֵּס	to base oneself, to strengthen oneself
בְּעוֹד	while; after
מִבְּעוֹד שַׁחַר	before (at) sunrise, while it is still down

	abolish, stop, suspend
בַּטְלָן	idle, idolent person, good for nothing, idler; unpractical person; poor Jew who spends his time in Jewish studies and is maintained by public funds
בַּטְנוּן	contrabass, double bass; ancient musical instrument
בַּטְנוּנִית	cello
(בִּיאָה) בִּיאַת הַגּוֹאֵל	the arrival of the Messiah
בִּיב	gutter, sewer
־בִּילוּ־	"Bilu"- the first Zionist movement founded in Russia in 1882
הַבִּילוּיִים	"Bilu" members
(בין) בֵּינִי וּבֵינִי	in the meantime, meanwhile
בֵּין הָעַרְבַּיִם	twilight, dusk
בִּירָנִית	stronghold, citadel
בִּישׁ	(Aramaic) bad
כִּנּוּי בִּישׁ	bad nickname
בֵּית זְרוֹעַ	(obsolete) sleeve
בֵּית חוֹמָה	large house, mansion
בֵּית יָד	(obsolete) glove; (obsolete) sleeve
בֵּית יִרְאָה	place of worship (for non-Jews: e.g. church, mosque)
בֵּית כָּמְרִיּוֹת	monastery, convent
בֵּית כְּנִיסָה	church
בֵּית מוֹעֵד	meeting house, club
בֵּית מִקְדָּשׁ מְעַט (מִקְדָּשׁ מְעַט)	(fig.) a sanctuary, a substitute for the temple (e. g. the synagogue); a place of learning
בֵּית מִקְרָא	(obsolete) library
בֵּית מַרְזֵחַ	inn, tavern, pub
בֵּית נֶפֶשׁ	(obsolete) ancient ornament worn by women; scent box
בֵּית נְתִיבוֹת	railway station
בֵּית עוֹלָם, בֵּית עָלְמִין	cemetery
בֵּית קַהְוָה	coffeehouse
בֵּית שֶׁבֶת תַּחְכְּמוֹנִי לְמַדָּעִים	(obsolete) university, academy
(בַּיִת) מִבַּיִת וּמִחוּץ	inside and outside, from within and from without
בָּכָא (בְּכָאִים)	name of tree mentioned in the Bible
בָּכָא	(singular only) weeping, mourning
עֵמֶק הַבָּכָא	vale of weeping, Vale of Tears (originally:

בְּדֹלַח	crystal
בֶּדֶק	repair, overhaul, maintenance; breach, gap
בָּהָה	to stare, to look with puzzled and bewildered eyes
בָּהוּל	worried, concerned; hasty, in a hurry
בָּהִיר	clear, plain, simple
בְּהֵמָה	cattle
בְּהֵמָה גַּסָּה	large cattle; name for a stupid and rude person
בְּהֵמָה דַּקָּה	small cattle
בֹּהֶן	thumb, big toe
הָלַךְ עַל בְּהוֹנוֹת רַגְלָיו	to tiptoe
בְּהֶשְׁקֵט ראה הֶשְׁקֵט	
(בוא) לֹא יָבוֹא וְלֹא יִהְיֶה	May it not happen!
בּוֹחֵל	loathing, detesting; repulsive, loathsome
בּוּל עֵץ	block of wood; (fig.) an unintelligent person, blockhead
בּוֹלְשֶׁבִיקִים	bolsheviks
בּוּמַ״ף	the four labial sounds (letters)
״בּוּנְד״	"Bund" a Socialist Jewish Party (1897 1917)
בּוֹרֵא	creator
בּוֹשׁ	to be ashamed; to be disappointed
עַד בּוֹשׁ	a long while (lit. till they were ashamed), till they were tired of waiting
בִּזָּה	robbery, booty, spoil, plunder, prey
בָּזוּי	despised
בָּזַק	to sprinkle, spread, scatter
בָּזָק	lightning
בִּמְהִירוּת הַבָּזָק	as quick as lightning; off like a shot
״בַּחוּר גְּמָרָא״	a youngster who studies the Talmud
בַּחֲטִיפִין	hastily, quickly, in a hurry
בְּחִינָה	examination, test; analysis, experiment; aspect, point of view
בְּחִינַת, בִּבְחִינַת	in the capacity (sense) of, like
מִבְּחִינַת, מִבְּחִינָה שֶׁל	from the point of view of
בַּחֲשַׁאי	secretly
בִּטֵּל (לְבַטֵּל)	to cancel, nullify; to despise, belittle; to

אֵת	with, together with, and
אִתְגַּלְיָא	(Aramaic) revelation
אִתְכַּסְיָא	(Aramaic) hiding, concealing
אֲתַר, אַתְרָא	place
מָרָא דְּאַתְרָא	the rabbi of the town, the local rabbi
אִתְרַע (תְּרַע)	(Aramaic) to be broken (esp. in the following phrase)
אִתְרַע מַזָּלוֹ	(fig.) to suffer bad luck, to meet with a mishap; (lit. his luck was broken)

— ב —

בָּבוּאָה	reflection, image
בָּבָה, בָּבַת עַיִן	apple of the eye, pupil (of the eye)
בָּבַת עֵינוֹ	(fig.) a person's most precious possession
בְּבַת רֹאשׁ	all at once
בִּגְדֵי לָבָן	white clothes; linen, underclothes
בַּד	branch (of a tree); portion, part; lie, fabrication; cloth, material, textile
בַּד בְּבַד	in equal parts; at the same time as, together with
(בדה) הִתְבַּדָּה (לְהִתְבַּדּוֹת)	to be caught lying; to be proved false
בְּדוּתָא, בְּדוּתָה	false matter, fabricated story; imaginary report, fairy tale, fiction
בָּדֵל	separate, detached, aloof
(בדל) נִבְדַּל (לְהִבָּדֵל)	to withdraw oneself; to separate oneself; to be different from, to be set apart
יִבָּדֵל לְחַיִּים	expression used when a dead and a living person are mentioned at one and the same time (lit: "May he be separated or set apart for life")
לְהַבְדִּיל	not to be compared; not to be mentioned in one breath; (phrase separating sacred from profane)

(אפק) הִתְאַפֵּק	to restrain (control) oneself; (fig.) to caese, stop
אֵפֶר	ashes
אַפִּרְיוֹן	canopy
אִפַּרְכִּיָה, אִפַּרְכִּיָא	province, town government
אַפְּרַקְדָּן ראה פְּרַקְדָּן	
אֶצְבַּע צְרֵדָה	middle finger
אַצָּה	alga, seaweed
אִצְטַבָּה	shelf; bench fixed to wall
אִצְטְלָא	robe, gown
הִתְעַטֵּף בְּאִצְטְלָא דְּרַבָּנָן	he pretends to be a scholar; he has pretensions (lit.: he wraps himself up in a rabbi's robe)
אַצִּיל, אַצִּילָה	arm (of a person)
אָצַל	to impart
אֵצֶל	near, at; to, into; with
מֵאֵצֶל	from the place of (near to)
קָרַב אֶצְלוֹ	he approached (came near) him
״אַקְדָּמוּת״	name of hymn recited on Pentecost
אֶרְאֵל	angel
אַרְבַּע, אַרְבָּעוֹת	four
(ארבע) עַל אַרְבְּעוֹתָיו	on his four legs (like an animal)
אַרְגָּעָה	quieting, pacifying, calming, relief
אוֹת אַרְגָּעָה	all-clear (signal)
אֹרַח	path, road; mode, manner
אֹרַח חַיִּים	way of life
עוֹבֵר אֹרַח	traveler, wanderer
אֲרִי, אַרְיֵה	lion
אֲרִיכְתָא	(Aramaic) long
אֲרַמִּי	gentile; Aramean, Aramaic
(ארס) הִתְאַרֵס (לְהִתְאָרֵס)	to become betrothed
אֶרֶס	poison, venom
(אִשָּׁה) אֵשֶׁת נְעוּרִים	wife of one's youth, beloved wife
אַשְׁכְּנַזִּי	German; Jew from central or Eastern Europe
אַשְׁפָּה	dirt, dung, garbage
אֲשֶׁר	that
(אשש) הִתְאוֹשֵׁשׁ (לְהִתְאוֹשֵׁשׁ)	to gain courage, to come to oneself, to regain strength
אֵשֶׁת נְעוּרִים ראה אִשָּׁה	
אֶשְׁתָּקַד, אֶשְׁתְּקַד	(Aramaic) last year

downwords; about 68 cms.	
builder's cubit	אַמַּת הַבִּנְיָן
four cubits	ד׳ אַמּוֹת
within the precincts of—, in the immediate vicinity of—	בְּד׳ אַמּוֹתָיו שֶׁל־
sewer, aqueduct	אַמָּה, אַמַּת מַיִם
nation, people	אֻמָּה
gentile nations	אֻמּוֹת הָעוֹלָם
superstition	אֱמוּנָה תְּפֵלָה (טְפֵלָה)
well-to-do, affluent, rich	אָמִיד
middle, indirectly	אֶמְצָעִי
intermediate, being at neither extreme	דֶּרֶךְ אֶמְצָעִית
directly	בְּאֹפֶן בִּלְתִּי אֶמְצָעִי
middleman, mediator; means, medium, measure	אֶמְצָעִי
plausible reason; pretext, excuse	אֲמַתְלָה, אַמְתָּלָה
to bring about	אִנָּה (לְיָדוֹ)
forced; a person forced to do a certain thing; Jew constrained to change his faith, Marrano	אָנוּס
plummet, plumb line; vertical line	אֲנָךְ
(Greek) anecdote	אֲנֶקְדוֹטָה
sparrow	אַנְקוֹר
(pl.) chains, shackles	(אֵסוּר) אֲסוּרִים
a prohibition on the enjoyment of something	אִסּוּר הֲנָאָה
plaster, adhesive bandage; poultice	אִסְפְּלָנִית
nose; anger, wrath	אַף
against his will, inspite of him	עַל אַפּוֹ וְעַל חֲמָתוֹ
and so	אֵפוֹא, אֵיפוֹא
darkening; blackout; obscuration, obfuscation	אִפּוּל
epicurian; heretic	אֶפִּיקוֹרוֹס
darkness, gloom	אֹפֶל
dusk, dimness	אַפְלוּלִית
mode, manner, way	אֹפֶן
appropriately, as it should be	עַל אָפְנָיו
by no means, on no account	בְּשׁוּם אֹפֶן
end; nought	אֶפֶס
the ends of the horizon	אַפְסֵי אָרֶץ
rein	אַפְסָר
to surround, compass, encircle	אָפַף

	achieve any worthwhile end
אֵימָה	fear, awe
אֵימַת, אֵימָתַי	when?
מֵאֵימָתַי	since when?
כָּל אֵימַת שֶׁ־	whenever, anytime
אֵין	not
אִיסְפַּנְיוֹלִית	Ladino (Latina) a Jewish-Spanish dialect spoken by the exiled from Spain
אֵיפוֹא, אֵפוֹא	however, consequently then
אִירוֹנְיָה	irony
אִישׁ־דְּבָרִים	eloquent speaker, orator (Ex. 4:10)
אִישׁ מְדִינָה	(obsolete) diplomat, statesman
אִישׁ מַעֲלָה	(Talmudic expression) a man of good deeds
אִישׁ קְצָווֹת	extremist, uncompromising person
אִישׁוֹן	pupil (of the eye), eyeball; middle (of night, usually), darkness
בְּאִישׁוֹן לַיְלָה	in the darkness of night
שָׁמַר אוֹתוֹ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ	to treasure (keep) as the apple of one's eye
אֵיתָנִים	strong, firm; great forces of nature
צְרִיחַת אֵיתָנִים	powerful scream, strong shriek
אֻכָּף, אוּכָּף	saddle
אָלָה	oath, curse
(אֱלֹהִים) בֶּן־אֱלֹהִים	angel
(אלם) נֶאֱלַם (לְהֵאָלֵם)	to be silenced, struck dumb, dumb founded, grow silent
נֶאֱלַם דֹּם	was silenced, was struck dumb
אֵלֶם	dumbness; silence
יְדוּעַ אֵלֶם	one who is usually silent
אַלְמֹג, אַלְגֹּם	coral; sandalwood
אַלְמָוֶת	immortality, deathlessness
אַלְמוֹתִי	immortal, everlasting
אַלְמוֹתִיּוּת	eternity, immortality
אִלְמָלֵא, אִלְמָלֵי	were it not for . . ., if not; if
אֲלֻנְטִית	towel
(אֶלֶף) כְּבָר אֶלֶף שָׁנִים	thousand years ago
אֶלֶקְטְרִיּוּת	electricity
אֵם הַדֶּרֶךְ	crossroads
אַמָּה	ancient length measure; cubit (roughly from elbow to finger tips); lower arm, from elbow

התאזר	to gird oneself
אחוז	taken hold of, grasped, seized; bound, fastened, connected
אחוז שנה	sleepy, drowsy, falling asleep
(איכרים)	(peasants)
אחוזי שוט	holding a whip
אחורני	(adj.) backward, of the rear
(אותו) נאחז (להיאחז)	to be caught, to be seized
אחיזת עינים	conjuring, optical illusion
אחר	other, another; stranger; symbolic name applied to Elisha Ben Avuyah who deserted the Jewish faith
אחרית	end; remnant
אחרית הימים	last days, end of days, millennium
אחת היא	it is all the same
אטום	obtuse, dim, unclear; shut solid, impermeable; imperforated; opaque
באטימות	(adv.) unclearly, obtusely
אטם (לאטום)	to shut, to close
אטם אזנו	to refuse to listen, to close one's ears to
נאטם (להיאטם)	to be closed, shut
איטריות	macaroni, noodles
אי	(prefix denoting negation) dis-, il-, in-, un-, less, without
אי אתה מכירני?	Don't you recognize me?
אי	if
אי הכי	if this be so
אי לכן	therefore
אי	Woe, Oh, alas! Ah me!
אי שמים	O Heaven!
אי אלו	some, certain; which
איד	disaster, calamity
אי״ה (אם ירצה השם)	God Willing
איזה	who?; which; some, any, a little
אילך	further, afterwards, onwards
אילך ואילך	hither and thither, to and fro, back and forth
מכאן ואילך	from now on, henceforth
אילן סרק	a tree bearing no edible fruit; (fig.) nickname for a worthless person, one who failed to

(אבק) הִתְאַבֵּק	to be covered with dust
הִתְאַבֵּק בַּעֲפַר פְּלוֹנִי	to study under, be the disciple of; (lit. "to powder oneself with dust of...")
אַגַּב אוֹרְחָא, אַגַּב אוֹרַח	incidentally, casually; unintentionally
אֲגוּדָל	thumb, big toe
אַגָּן	bowl
אֲגַף	wing (of a bird, of a building); department
אַדְּהָכִי	meanwhile (Aramaic)
־אָדוֹם־	ducat
אָדָם מִן הַיִּשּׁוּב	civilized person
אַדְּרַבָּה, אַדְּרַבָּא	(Aramaic) on the contrary
(אהבה) אַהֲבַת נֶפֶשׁ	profound love
רֵאשִׁית אַהֲבָה	first love
(אהל) הֶאֱהִיל (לְהַאֲהִיל)	to pitch a tent; to shield, shade, cover
אַוָּה	lust, craving, strong desire
כְּכָל אַוַּת נַפְשְׁךָ	to your heart's desire
אוה״ע (אֻמּוֹת הָעוֹלָם)	gentile nations
אוֹי, אִי	Woe! Alas!
אוּכְלוּסִיָּה,	population; large
אוּכְלוּסִין	crowd, multitude
אוּכָף, אֻכָּף	saddle
אוֹלָר	penknife, pocket knife
אוֹן	strength, power, potency; wealth, substance; offspring
חֲסַר אוֹנִים	helpless, powerless
(אור) אוֹר הַגָּנוּז	the light of the seven days of creation held in store for the righteous (according to Jewish legend)
אוֹרְלוֹגִין	clock
אִוְשָׁה	rustle
(אות) נֵאוֹת (לְהֵאוֹת)	to be willing, to agree to, to consent
(אות) אוֹת אַרְגָּעָה	all-clear (signal)
אֵזוֹב	hyssop, moss; aromatic plant
אֵזוֹב קִיר	plant symbolic of small insignificant thing; (lit. "hyssop that springs out of the wall")
כּוֹס אֵזוֹב	glass of herb tea
אִזְמָרַגְד	emerald,
אָזַר	to gird, put on
אָזַר כֹּחַ	to take heart (courage)
הִתְאַזֵּר,	to gird, to equip,

HEBREW–ENGLISH VOCABULARY

The following Hebrew-English vocabulary contains most of the words used in the texts of the units with the exception of the more familiar basic vocabulary. When using the vocabulary, it is important to bear in mind that the meaning given here represents, in most cases, contextual usage only.

Words are listed according to their Hebrew root. Hence the meaning of הוסיף will appear under יסף Adjectives are usually entered in the masculine singular. Verbs are entered in the third person masculine singular (the "he" from) of the perfect or past tense. The infinitive of most irregular verbs is also given. With rare exceptions, nouns are entered in the singular form. Irregular plurals are also supplied.

– א –

"אַבָּא"	"Father" God
אַבּוּב	oboe; flute (at the times of the Holy Temple); tube
אָבוּס	fattened, well-fed
אַבְטוֹמוֹבִּיל	car, automobile
(אָבַךְ) הִתְאַבֵּךְ	to roll up (as volume of smoke), rise, soar (smoke from flame)
אֵבֶל יְחִידִים	mourning of few people; mourning for an only son
אֶבֶן שְׁתִיָּה	foundation stone (in the temple: rock on which the Ark stood); (fig.) foundation basis; foundation of the earth
(אָבַק) הִתְאַבֵּק, נֶאֱבַק	to wrestle

הכל... כל מה שיש בלבי... ולאחר זה אני לא רוצה לומר כלום. אין לי עוד מה להוסיף... די!

הוא עקר ברעש את הכסא ממקומו והפיל עצמו עליו מתוך כבדו, העביר בכף־ידו את הזיעה מעל פניו וישב נרתח ופניו חמומות ולבו מפעמו ורקותיו נוקפות.

דממה ירדה לבית. דממה מעין זו שלאחר קטטה ודין ודברים. דממו החברים וישבו נבוכים ותוהים ופניהם משונות ואין לבם ברור ואין דעתם נוחה, דומים נטולים כלום[46] וחסרים כלום, כאילו נעקרו ממקומם ועדיין לא הגיעו ותלויים ועומדים.

מתוך כך זקף ראש־החבורה עיניו והגיס את קולו[47] יותר מכשיעור:[48]

— אתה גמרת?...

מיד נזדעזע יודקה וקפץ ממקומו.

— תיכף, תיכף... — נחפז ואמר בפנים נבהלות. — אני הרבה הרבה דיברתי יותר מדי... אני לא רציתי כך, לא חשבתי. זה יצא מאליו. השד יודע מה... שטויות כאלה! דברים צדדיים של מה־בכך בנוגע שם לאידיש והשמות... זה היה מגוחך, מיותר לגמרי. אני בעצמי רואה... אבל דוקא הדברים הצדדיים הבלתי־חשובים, יודעים אתם, הם נדחקים וקופצים בראש... נו, היינו הך, אני, העיקר, בשביל לבאר לכם את העיקר... אני כבר לא יודע איך לומר לכם... את התוך, את המטרה שלי. אני לא סתם ככה... כן! ועכשיו לעיקר. אני מבקש עוד רגעים אחדים סבלנות ושקט...

בני־החבורה נזקפו כולם ונחה דעתם עליהם כאילו הוציא אותם ממבוכה גדולה, לרבות[49] ראש־החבורה, שהרכין את ראשו וישב לו מסתכל בצפרני ידיו.

— אמור את דבריך. — אמר. — והשתדל עד כמה שאפשר בלי פילוסופיה...

לגמרי. זאת אומרת... נו, לא־כלום. אתם מבינים? ושום דבר לא יועיל, לא סבא וסבתא ולא סובין של ישנות[38] ולא הספרות העברית שהיא נתעקשה ותקועה לשלעבר[39], לעיירה הגלותית. טרחה לבטלה. קפוט![40] אני ארשה לעצמי פרט אחד קטן שאין לו שייכות ישר לענין אלא מהצד ובעקיפין... ביטוי מצוין, יודעים אתם — נתרפטו[41] שפתיו בבת־צחוק מעוותת[42]. — עגול כזה וחלק: בעקיפין... ובכן, ידוע שהישוב מתבייש לדבר אידיש, כאילו יש בה בזיון ופגם. אני בכוונה אומר: מתבייש, לא שונא, לא מפחד, לא מסרב, אלא מתבייש. אבל עברית ודוקא בהברה ספרדית שהיא רחוקה וזרה הוא מדבר בפנים זקופות, במין גדולה, באיזה גאון ידוע, אף־על־פי שאינה קלה ואינה נוחה כמו אידיש, ואף־על־פי שאין בה אותה חיוניות ולא אותה חריפות ובריאות רעננה של לשון עם. מה הדבר הזה? מהי הסיבה? סתם בעלמא[43] קיבלו עליהם עול כבד, משא קשה כזה? אלא פשוט מאד: היא לא המשך, היא אחרת, מיוחדת לעצמה, היא כמעט לא ענין יהודי, כמעט בהחלט לא יהודי... כיוצא בזה מתבייש אדם מן הישוב להיקרא בשם יהודי מצוי ורגיל והוא מתגאה להיקרא, נאמר, ארציאלי או אבניאלי. חיימוביטש, הסכימו בעצמכם, זה שם יהודי, יותר מדי יהודי, ואילו אבניאלי — זה ענין אחר, השד יודע מה[44], מצלצל באופן משונה, לא יהודי, בגיאות כזו![45] משום כך יש לנו הרבה גדעון, אהוד יגאל, תרצה... מה?... ואין בכך כלום שגם לשעבר היה מעין זה, שזו דרך של מתבוללים. שם זה מובן, שם היינו בין זרים, בין שונים ואויבים, והיה צורך להסתתר, להיבטל, לסמא את העינים, להיות אחרים ממה שהננו באמת. אבל כאן? הרי אנחנו בתוך שלנו, בינינו לבין עצמנו, ואין שום בושה ואין שום צורך להסתתר ואין גם בפני מה להסתתר. ובכן, איך תצוו להבין את זה!... זהו! זה הכל אחת לאחת. ברור, לא המשך אלא קרע, ההיפך ממה שהיה, התחלה מחדש... פרט קטן, בלתי חשוב, לא היה כדאי כל כך להאריך בו, אבל הוא בא ללמד על הרבה... אני נטיתי הצדה. לא אעכב עוד אתכם הרבה. אני גומר. במלה אחת, הכוונה: עם אחר, ובראש ובראשונה עם היוצר לו את תולדות ימיו בעצמו, בכוחו ורצונו, ולא שאחרים עושים אותם לו, היסטוריה ולא פינקס של קהילה, ולא פינקס. הנה האיך הוא הדבר! כי עם שאינו חי בארצו ואינו שולט על עצמו אין לו היסטוריה. זוהי היא האידיאה שלי. אני כבר אמרתי לכם את זה והנני חוזר ואומר, ותמיד תמיד אחזור על זה יומם ולילה... מובן? מובן?... — נתערבב פתאום מדבריו ורגש ונעשה קולו קרעים קרעים, והיו עיניו תועות אילך ואילך כזה שאינו יודע באיזה דרך מהלך. — בזה אני אמרתי הרבה.

— אל תפריע! — נתן פניו בו ופסק ואמר.

יודקה ספק לא שמע ספק לא הגיע לסוף דעתו ועמד מעורבב [27] ומחייך.

— אני עוד מעט אגמור... — התנצל ואמר בבת־צחוק של חולשת־דעת.

שעה קלה תהה וכיוון דעתו וחיפש מהיכן יפתח.

— כן... — נשתעל פעמיים ושלוש. — אני תיכף... מה רציתי לומר? זה... בנוגע לציונות. כן! במלה אחת, שעדיין איש לא אמר את המלה... את... הסמוי, את הגנוז בה... איש לא גילה את עומקה, לא פירש, לא מיצה... רק כך, דברים אלמנטריים בנליים יודעים אתם, פראזיולוגיה [28] ריקה ומטושטשת...

— כבר פירשו. — ליגלג אחד מן החברים ונכנס לתוך דבריו. — „ברית שלום" [29], חכמי האוניברסיטה ושאר הדייטשלאך [30]...

— אין מביאים ראיה מן השוטים [31]. — נענה אחד ואמר כלאחר־יד.

— ארנסט פייג... — חזר זה ואמר רמז כנגד עסקן אחד שהוא מוחזק שוטה והדיוט קופץ בראש [32].

— ארנסט אינו פייג ופייג אינו ארנסט... — נענה חברו אחריו ואמר לשון של חידוד [33].

— אני אבקש שלא להפריע ולא להיכנס ביניכם בשיחה! — זקף עצמו ראש־החבורה ונטל ממשלה בידו [34]. — בבקשה להמשיך!

— טוב. — חזר יודקה לדבריו ונדחק וחכך בדברים. — בודאי שאני לא יודע לומר מהי ציונות. לא אני האיש לזה. אף־על־פי שאני שיברתי לי את ראשי עליה והירהרתי הרבה הרהורים. אבל זה לא חשוב... דבר אחד ברור. הציונות לא המשך, לא רפואה שם למכה. שטויות! היא עקירה והריסה, היא ההיפך ממה שהיה, הסוף... כמעט שאין לה חלק עם העם, תנועה לא עממית בהחלט, לא עממית יותר מן הבונד [35], יותר מן ההתבוללות [36], יותר מן הקומוניזם. אדרבא, היא מסיחה דעתה מן העם, מתנגדת לו, הולכת נגד רוחו ורצונו, חותרת תחתיו ועוקרת אותו ופורשת ממנו לדרך אחרת, למטרה רחוקה ומסוימת. היא וקומץ אנשים בראשה. גרעין של עם אחר... בבקשה לשים לב: לא חדש ולא מחודש, אלא אחר. ומי שאינו סבור כך, הנני מצטער מאד, או שהוא טועה או שהוא מרמה את עצמו. מה? שמא לא כן? אני מאמין שארץ־ישראל זה כבר לא יהדות. כבר אפילו עכשיו, כל־שכן [37] לעתיד־לבוא. ועוד חזון למועד, כמו שאומרים. זהו הגרעין השמור בה, זהו הכוח הגנוז בה. כן! על כל פנים יהדות אחרת. אם רוצים אתם לרמות עצמכם ולשמור דוקא על השם הזה. אבל לא אותה שהיתה שני אלפים שנה, לא אותה לגמרי

לפחד? ומה אם היהדות עוד איך שהיא מחזיקה מעמד בגולה ואילו בארץ־ישראל מ—סו—פק?... ומה, אם עתידה ארץ־ישראל לתפוש את מקומה של הדת והיא סכנה גדולה לקיום האומה, שינוי ממרכז קיים למרכז חולף, מיסוד מוצק ליסוד של שוא ותוהו? ומה, אם ארץ־ישראל מכשול וקטסטרופה, אם היא קץ וסוף הכל?...

בת־צחוק משונה, יגעה ואין [14] מיושבת יפה, נגעה ולא נגעה בשפתיו.

— נו?... — זקף להם בעיניו ועמד כממתין לשמוע, — ואם הם צודקים? ואם החוש שלהם אינו מטעה אותם?... צאו וראו, אפילו פה, פה, בארץ־ישראל, הם נגדנו, כל הישוב הישן, כל אלו היהודים האדוקים, יהודים סתם כמות שהם בכל מקום ובכל זמן. הלא פניהם מעידים בהם ומכריזים ואומרים: ״אנו איננו ציונים, אנו הננו יהודים יראי־שמים! אנו אין אנו רוצים במדינה עברית ולא בבית לאומי. רוצים אנו שנהיה עולים להר הזיתים ואין מפחדים, יורדים לכותל ואין מתיראים...״ הלוא דבר הוא! אנשי ה״מזרחי״ [15] אינם באים בחשבון, אלו הם ה״משכילים״ הקטנים, הנאיביים, של התנועה הציונית. אני מדבר על העם, על העם ביסוד ושורש, ואז איך?... אני אגיד לכם! לפי שלי, אם לפי שלי, אין הציונות והיהדות דבר אחד, אלא שני דברים שונים זה מזה, אולי גם שני דברים הסותרים זה את זה. בודאי שני דברים הסותרים זה את זה! על כל פנים לא היינו הך [16]. כשאדם אינו יכול להיות יהודי הוא נעשה ציוני. אינני מגזים. הבילויים [17] בראש וראשונה היו יהודים קלושים [18] מאד. לא הפרעות גרמו להם — הפרעות זו שטות, הם מבפנים היו רעועים, מבפנים עקורים והרוסים. הציונות מתחילה ממקום הריסת היהדות, ממקום שתש כוחו של העם. זו עובדה! עדיין לא נאמר דבר למהותה [19] של הציונות. היא הרבה יותר עמוקה, הרבה יותר הרת תוצאות גורליות, ממה שהיא נראית לעין וממה שנאמר בה. הרצל לא אמר בה אלא ראשי־דברים [20]. אחד־העם [21] לא אמר בה ולא־כלום, כך סתם ״רעיון״ של יהודי חקרן [22]. לכל היותר, יעץ לבני־אדם שעלה בדעתם לעשות ישוב חדש שייסדו תחילה חברה ש״ס [23] או שיבנו בית־מדרש או בית־עלמין... מה? — החזיר פניו אצל אחד מחברי הועדה שפתח פיו לומר.

— לא־כלום. גיחוך זה. — נזכרתי דבר אחד. היה לי דוד, יהודי ממולח ומפולפל [24]. הבולשביקים [25] הרגו אותו. חינם על לא דבר הרגו אותו. הוא היה אומר: ״אחד־העם זה הבונד [26] של הציונות״...

החברים שמעו בדבר ונהנו ואילו ראש־החבורה ראה חובה לעצמו לנזוף בו.

וטף? במה זכתה שכל כך חדרה עד דם התמצית ונעשתה כמין עיקר של אמונה ודת, ונעשתה יסוד לחיי כל העם לכל הדורות, לרעיון הלאומי שלו, לחזיונו ההיסטורי, לתכניתו הפוליטית וכו׳ וכו׳? אבל זכתה, זו עובדה. משמע[8], יש קשר בינה ובין רוח העם אם כל כך חדרה, קשר יסודי! משמע, יש התאמה עמוקה, יש אחדות שלמה וגמורה בינה ובין כוונת העם, בינה ובין רצונו של העם ודרכו בכיוון הרצוי לו... אין כל ספק בדבר. זה ברור!

שתק רגע, פניו כהו והצהיבו, כאילו העלו חלודה. היתה דממה בבית, דממה מעין זו שהיא מצויה בעונת הגשמים עד שלא ירד הגשם, דומה מחכה, כבושה ושוממת.

— כן———ן... משך בהברה סורחת[9] ואמר ממה שנתכוון בלבו. — זו היא ההזיה הנלהבת, המרותחת, הלילית שלהם... ההזיה הצריכה למעשה, לשם כוונה ידועה ותכלית ידועה. כבר אני אמרתי לכם... מפני... מפני...

הדברים נפסקו מפיו ונתקשה לומר ושתק. אולם תוך כדי כך החזיר עיניו על פני כולם מתוך החפזון ומתוך הבהלה.

— מפני שאינם רוצים שייגאלו! — נחפז ואמר בהעלם[10] אחד כזה שנתקצרה לו השעה.

חזר ושתק ונסתכל לצדדים אילך ואילך כאילו חושש היה שמא נתבדה[11] ונאחז[12].

— מפני שאינם רוצים שייגאלו — ישב עצמו בדברים וכפל ואמר. — זוהי הכוונה הידועה של האגדה ההיא, זוהי התוצאה המעשית, מדעת או שלא מדעת, שלא ייגאלו, שלא יחזרו לארץ אבותיהם לעולם... איני אומר, דוקא מדעת. אבל אם שלא מדעת הרי זה עוד יותר רע... דוקא הם מאמינים בגאולה שתבוא, אני חוזר על זה עוד הפעם, מאמינים באמת ובתמים, מיחלים לה, נושאים נפשם אליה, ואף־על־פי־כן מתכוונים שלא תבוא. זו לא רמאות, לא דו־פרצופיות כלל. אני בטוח, אני בטוח... כאן פועל מה שמתחת להכרה, מה שטמון בעומק הלב, שלא מדעת... לא לחינם היא כל כך נתקבלה על דעת העם וחביבה עליהם ושולטת בהם ובמיני פיטנים שאינם מן הישוב[13] ואין להם בעולמם אלא דברי פיוטין ודברי אגדה. שני אלפים שנה הם חיממו ידיהם בה ועמדו, ועוד שני אלפים שנה יחממו עצמם לאורה ויהנו בה ויתאבלו ויחכו ויפחדו ממנה בסתר ולא ייעשו לעולם. וזה כל עיקר היהדות. כל מבעם של ישראל וחיבת הארץ וקדושת הארץ ולשון־הקודש וקץ־הימים והכל הכל... אבל נעזוב את זה. ומה אם יש להם ממה

וזהו כל הענין שהם מאמינים! אבל בכל זאת, בכל זאת, בסתר לבם, יודעים אתם, עמוק עמוק, באיזה קמט, באיזו נקודה אחת נסתרת שבלב, קצת אינם מאמינים, קצת מן המקצת, לכל הפחות שעכשיו יבוא, שברגע זה יבוא, שבחייהם ובימיהם יבוא, וזהו העיקר... לא יתכן שלא לא יאמינו, אף־על־פי שבכלל הם מאמינים באמונה שלמה! מה?... זה גם כן קו יהודי, מאד מאד יהודי: להאמין באמונה שלמה, באמונה לוהטת, מטורפת, בכל לבבם בכל נפשם, ובכל זאת קצת לא להאמין, מעט מהמעט, ויהא המעט הזה מכריע... אני לא יודע להסביר יפה אולם זהו כך. אני לא טועה! עד כמה הכל מסובך!... הגאולה היא ראש מאוייהם, כל עיקר תקותם, ויחד עם זה קשרו את עצמם, אסרו את ידיהם ורגליהם בכבלים וחתמו על עצמם גזר־דין ומחמירים בו ומדקדקים בו לשמרו ולקיימו שלא ייגאלו לעולמי עולמים! נו, ועכשיו... ועכשיו... חבלי משיח[5]... זהו פרק בפני עצמו, פרק מענין מאד... מפני מה מוכרחות, לפי השקפת העם, להיות לפני הקץ צרות גדולות? מפני מה?... מדוע אי אפשר בלי צרות? הרי הוא משיח והוא יכול הכל... מדוע לא יבוא מתוך שמחה, מתוך טובה וברכה, מתוך שלום?... ושימו לב! לא צרות באופן מיוחד על שונאי ישראל, על אומות העולם, אלא דוקא על ישראל! ולאו דוקא צרות, נאמר, בשביל שיחזרו בתשובה[6] וכיוצא בזה, אלא סתם צרות לשם צרות, בלי שום טעם וצורך, צרות רבות כנהר, גזירות ופורעניות ויסורים שונים, עד שיכלו עיני ישראל ביגון ואנחה, עד שלא יוכלו לעמוד ויתיאשו מן הגאולה... מה זה? השקפת־עולם? חכמת־חיים? או אולי מה שאין הפה מגלה ללב: פחד מפני הגאולה?... אני משתומם!

הוא באמת נשאר עומד ומשתומם. דומה, כאילו נשתכח רגע אחד מעצמו ולא הכיר את מקומו.

— נדמה לי, שמעתי פעם, — אמר בבת־צחוק חולנית לתוך חללו של בית. — שאיזה חכם או צדיק, איני יודע, כבר אמר: ״יבוא ולא אראנו״[6א], או משהו מעין זה... אפשר זו הלצה או ציניזם או סתם פטפוט. ויכול להיות, אמת גדולה, גילוי סוד, גילוי סוד עמוק... ואיך בכלל נוצרה האגדה המשונה הזו? לא נוצרה, לא... אני לא זה רוצה לומר... שבתחילה בודאי לא היתה אלא תקוה וגעגועים על מלכות בית דויד... אלא איך היא נעשתה למה שנעשתה אחר כך, היצירה הקלאסית של האומה, היצירה, אפשר לומר, הגאונית, הנצחית, של עם ישראל? במה היא זכתה יותר מכל האגדות כולן שנעשתה כל כך עממית, משותפת לכל העם, לרבנים וגאונים ולהמון העם, לתלמידי־חכמים ולעמי־הארץ[7], לאנשים, נשים

חיים הזז

"הדרשה"

(חלק ב׳)

חזר ראש החבורה וביקש להפסיקו מדבריו, שנראו לו הדברים אינם ענין לגבי הועדה. הטה עצמו לצדדים ונמלך[1] בעיניו בין חברי הועדה: "מה אתם סבורים?" רמזו לו שיניח לו. קיבל עליו ונחה דעתו.

יודקה לא הרגיש באותה שיחת־רמזים שבינם ונמשך בדברים והלך:

— עכשו שוב אינכם צריכים. שוב לא צריך לחשוב ולא לעשות כלום, לא מחשבה אחת ולא הרהור אחד ולא מעשה כל שהוא. מלך המשיח הוא יעשה הכל בשבילם. והם אין להם אלא לשבת ולחכות עד שיבוא. אדרבא, אסור שיכניסו עצמם בדבר הזה, שידחקו את הקץ[2]. אסור! מה הדבר הזה? — נרעד קולו. — מה הדבר הזה?... מצווים, מצווים להישאר בגולה עד שמן השמים יגאלו אותם. לא ברצונם הם ולא במעשה עצמם, אלא מן השמים, שלא כדרך הטבע על ידי נסים ונפלאות... מבינים אתם?

הוא החזיר את עיניו על פני המסובים ועמד לו תוהה ומשתומם.

— מבינים אתם?... — חזר ואמר מתוך התמיהה ומתוך דכדוך הנפש. — אינם עושים כלום. שום מאמץ. כלום כלום. רק יושבים ומחכים... המציאו להם משיח בשמים. וזה לא מעשה אגדה של העבר אלא לעתיד־לבוא — וזה חשוב מאד. נורא חשוב! — ומובטחים בו שיעשה ויעשה להם ויגאלם. והם בעצמם פטורים מלעשות כלום. לגמרי... איך הם יכולים להאמין בדבר כזה! ועד כדי כך להאמין! ושני אלפים שנה להאמין! שני אלפים שנה!... באיזה אופן, באיזה אופן אנשים שאינם תמימים כלל, שאינם טיפשים כלל, אדרבא אנשים פיקחים[3], אנשים סקפטיים[4] לא פעם, אנשים מעשיים, מעשיים קצת אפילו יותר מדי, יכולים להאמין במין דבר כזה, במין דבר כזה. ולא סתם להאמין, אלא לבטוח בו ולתלות בו את כל חייהם, את כל עיקר חייהם וקיומם, את גורלם הלאומי ההיסטורי?... ברצינות! ברצינות! והלא הם מאמינים בזה באמונה שלמה...

זה כל העולם אינו כדאי [76] לו, כל העולם ולוחמיו וגיבוריו וחכמיו וסופריו כולם! אימה חשכה! תהום... לא, אפשר להשתגע!

את הדברים האחרונים פירש בשפתיו בלחש ועמד כאילו כשפים [77] עשו לו, ופיו פעור ועיניו זקופות [78] ופניו חיוורות.

ראש־החבורה זימן [79] אותו לישב.

— שב. — הראה לו באצבע על כסא פנוי.

— מה?... — ננער יודקה ואמר מתוך פיזור־הדעת. — אבל זו לא רק הזיה, לא רק הזיה... כן, הזיה, נכון. אבל הזיה הצריכה... מפני מה צריכה? לאיזה דבר? מאד צריכה, אודיע לכם, מאד מאד אפילו צריכה! הזיה למעשה, לשם כוונה ידועה, לתכלית ידועה, וכולה היא מחושבת לכל פרטיה ודקדוקיה... כאן, רואים אתם, יש קו אחד דק מן הדק, אניקדוטה [80] אחת שתוצאותיה מרובות, מרחיקות לכת... אני מדבר על האמונה בביאת המשיח. זו ההזיה היהודית הטיפוסית, הטיפוסית ביותר! מה?... אגדה אחת שנשארה כסיום וסוף לכל מה שהיה, לכל אותה דרמה גדולה, לאחר השופטים, הנביאים והמלכים, לאחר בית ראשון ובית שני, לאחר המלחמות והגבורות, נו, ושם כל השאר... זהו מה שנשאר: אגדה תמימה אחת, זה הכל. לא הרבה? אתם טועים. להיפך, הרבה מאד. הרבה יותר מדי. לכאורה, דברים של מה־בכך, אגדה בשביל תינוקות של בית־רבן. ולא הוא כן. לא כל כך של תינוקות. יש בה, יודעים אתם, ערמומית כזו של זקנים בקיאים ורגילים, ערמומית דקה מן הדקה, אומללה, פודליה [81] כזו, זאת אומרת מנוולת... אגב, אציין: אגדה נפלאה, גאונית, אם כי, מלבד השקפת־העולם והסמל שיש בה, לא בלי קריקטורה[82], לא בלי הומור וחידוד יהודי מר: רוכב על חמור![83] דמות גדולה, קולוסלית, עולמית — לא על סוס אביר, אלא דוקא על־גבי חמור, על־גבי בהמה קלה ועלובה... והיא היא שחתכה את גורל העם וכיוונה את דרכו בעולם לדורות, לנצח, היא ולא מחלוקת שמאי והילל[84]. אני לא בקי בדברים הללו, אני תלמוד לא למדתי, אבל ברור... זה דבר ברור, בטוח, שאילמלא האגדה הזו היה הכל אחרת. שאילמלא האגדה הזו סוף סוף מוכרחים היו או לחזור מיד לארץ־ישראל או לעבור באיזה אופן מן העולם. על־כל־פנים לחשוב קצת ולעשות משהו, כך או כך ולשים קץ לדבר...

אין לנו שום שאיפה, שום רצון לזה. אדרבא, אנחנו רק נכנעים, סובלים עד אין סוף ועד אין קץ, ברצון ובאהבה. משמע: אתם לא תנצחו אותנו, אתם לא תשברו אותנו, אתם לא תכלו אותנו! אין כוח כזה בעולם... מפני שיש איזה גבול לכוח, אבל אין שום גבול לסבל, שום גבול... להיפך, על ידי זה שמשעבדים אותנו אנו מתגדלים[68], על ידי זה שמשפילים אותנו אנו מתכבדים על עצמנו, וכל מה שמביאים עלינו יסורים אנו מתחזקים בהם. מפני שהם הסטיכיה[69] שלנו, מפני שהם לנו סם־חיים... יפה מסודר! אופי כזה, יודעים אתם, נטורה[70], טבע כזה... ובזה מתבאר הכל: גלות, קידוש־השם, משיח... זה שלושה שהם אחד, לתכלית אחת, לכוונה אחת... איך נאמר שם באיזה מקום? — חוט המשולש...

— והחוט המשולש לא במהרה יינתק[71]. — סייע לו אחד מחברי הועדה.

— הוא הוא! — נאחז יודקה בכתוב והרתיח[72]. — לא במהרה יינתק! לא במהרה! לעולם, לעולם... שלושה אלה הם תומכים זה את זה, מסייעים זה לזה, שלא תהא להם גאולה לעולם... שיהיו נדים מגוי אל גוי וממדינה למדינה, דור אחר דור עד סוף כל הדורות, והגזירות יורדות להם והיסורים עולים להם והצרות מצויות להם ואויבים מקיפים אותם ושנאה הולכת לפניהם... גלות, גלות... או — — — ח, איך הם אוהבים אותה ואיך הם מחזיקים בה! היא קדושה, אהובה, אינטימית, קרובה כל כך ללב, קרובה יותר מירושלים, יהודית יותר מירושלים, שרשית יותר, רוחנית יותר. הרבה, אין להשוות! פרדוכס? אבל זהו כך... המתינו, אל תדברו! — נחפז ונטרד[73] לצדדים אילך ואילך אף־על־פי שאיש לא ביקש להיכנס לתוך דבריו. — אני אודיע לכם איך אני מביט על זה...

הוא העביר בידו על גב פניו ושפתיו כזה שעלה מטבילה[74] ומיעך את קולו ולחש כמין דבר שבלב:

— הגלות זוהי הפירמידה שלנו, אשר יסודה קידוש־השם ושיאה[75] — משיח... ו... התלמוד זה "ספר המתים" שלנו... עוד מימים ראשונים, עוד מהבית השני, התחלנו בבנינה. כבר אז דאגנו לכך, כבר אז הנחנו את היסוד... גלות, קידוש־השם ומשיח... האם אתם מרגישים את עומק תעתועי ההזיה הנלהבת, המרותחת, הלילית?... האם אתם תופשים? תחשבו רק, תחשבו! מיליונים בני־אדם, עם שלם משקיע עצמו בהזיה ושקוע ועומד בה שני אלפים שנה! מקריב עליה את חייו, את קיומו, את טבעו, מקבל יסורים, סובל עינויים. ויהא שזו הזיה אוילית, מטורפת. אבל הזיה, זאת אומרת, חלום אידיאל... איזה עם משונה! איזה עם נורא ונפלא! נפלא, נפלא עד כדי טירוף הדעת! הרי

וסתירה... הצער נעשה אידיאלי יותר מן השמחה, הכאב נעשה יותר מובן מן האושר, הסתירה[65] יותר מן הבנין, השעבוד יותר מן הגאולה, החלום יותר מן המציאות, התקוה יותר מן העתיד־לבוא, האמונה יותר מן השכל הישר, וכך עד סוף כל ההפכים[66]... איום! נוצרת פסיכולוגיה אחרת, כמין פסיכולוגיה של לילה... יש פסיכולוגיה מיוחדת ללילה, שונה משל יום. לא פסיכולוגיה של האדם בלילה, זה לחוד, אלא של הלילה עצמו. אתם אולי לא שמתם לב, אבל יש, יש. אני יודע זה. אני מרגיש זה בכל פעם שאני עומד על משמרתי. כל העולם נוהג באופן אחר משהוא נוהג ביום, כל הטבע מתעורר באופן אחר, כל עשב, כל אבן, כל ריח. באופן אחר, אחר...

יודקה, — הפסיקו ראש־החבורה מדבריו ואמר כמין ליצנות ותחנונים. — דבריך יפים מאד, אבל חוס ורחם. בשביל מה כינסתי את הועדה?

— המתן, המתן... — נזדרז יודקה. — אני לא אמרתי את העיקר. אתם עוד לא יודעים... לי יש מטרה, לי יש מטרה... תיכף תיווכחו. רגע אחד של סבלנות...

— שידבר. — נענה אחד מחברי הועדה. — תן לו שידבר.

— אבל... — פיקפק ראש־החבורה ופתח לומר.

אולם באותה שעה גער בו יודקה בהיסח־הדעת, שלא בכוונה תחילה:

— שקט!

נאנס ראש־החבורה וכפף עצמו ושתק.

— אני לא מתרחק מן הנושא. אני מדבר על העיקר, על השורש... — תהה יודקה כמלוא[67] עיניו ועמד, והיו פניו טרודות ודעתו מעורבבת ומופלגת, ניכרת היא יגיעה, מושכת וחותרת.

לא היו רגעים מועטים עד שחזר ואמר:

— כבר הודעתי לכם ואבקש מכם לזכור, שנוצרה בנו פסיכולוגיה מיוחדת, הפוכה, פנטסטית, אם אפשר לומר כן, לילית, שונה מכל עם ועם, מכל הבריות... אנו מחבבים יסורים, שהיסורים מכשירים אותנו להיות יהודים, שאנו משתמרים בהם ומתקיימים בהם ונראים על ידיהם גיבורים ועזים, עזים יותר מכל העמים שבכל העולם כולו. ואמנם, הנני מודה, הנני מוכרח להודות, שזוהי במובן ידוע גבורה. בני־אדם, יודעים אתם, משתמשים לרעה בהרבה מלים יפות ונעלות... במובן ידוע הסבל הוא גבורה. במובן ידוע גם הניוול גבורה והכיעור גבורה... ואנחנו הננו בדיוק עם כזה. אנחנו לא נלחמים, לא כובשים ולא שולטים.

תרשו נא לי עובדה אחת, עובדה קטנה אחת. ידוע, בכל העולם ילדים קוראים ברצון רומנים היסטוריים. שם, יודעים אתם, מעשים ועלילות [51] גדולות, גיבורים, לוחמים וכובשים עזי־לב ועזי־נפש. במלה אחת, עולם מלא גבורה. והנה דוקא כאן, בארץ־ישראל, הילדים שלנו אינם רוצים לקרוא, אם הם רק לא קולפאקים. אני יודע זה בדיוק, אני התענינתי. כן, הם קוראים, אבל רומנים היסטוריים של הגויים ולא של היהודים. מדוע זה ככה? זה לא לחינם, זה לא סתם ככה. פשוט, ההיסטוריה היהודית משעממת, לא מענינת. אין בה לא מעשים ועלילות, לא גיבורים וכובשי־עולם, לא שליטים ובעלי־מעשים ואדוני כל המעשים, רק ציבור של דוויים [53] וסחופים [54], נאנחים ובוכים ומבקשי רחמים. הסכימו בעצמכם שזה לא מענין. לכל הפחות, לא מענין. אני בכלל הייתי אוסר ללמד [55] לילדים שלנו את ההיסטוריה היהודית. לאיזה שד [56] ללמד אותם קלון [57] אבותיהם? אני פשוט הייתי אומר להם: "חברה! [58] לנו אין היסטוריה! מיום שגלינו מארצנו אנחנו עם בלי היסטוריה. אתם פטורים. לכו לשחק בכדור־רגל"... אבל זה אגב־אורחא [59]. ובכן אני ממשיך. אתם, כמובן, לא תחשדו [60] אותי. אני יודע שיש גבורה בזה שאנחנו עמדנו בכל הגזירות והפורעניות. אני הבאתי בחשבון גם את זה... אבל! הגבורה הזו [61] לא מוצאת חן בעיני. אל תצחקו... לא מוצאת חן בעיני! אני הייתי בוחר לי גבורה אחרת, ממין אחר. ראשית כל, בבקשה להבין אותי, זו היא גבורה בלית ברירה [62], ובלית ברירה כל אחד הוא גיבור, רוצה לא רוצה — מוכרח, ואין בזה כל זכות או שבח. ושנית, שהגבורה הזו סוף סוף נעשית חולשה גדולה, גרועה מחולשה, מין כשרון מיוחד של ניוול [63] וכיעור. זהו כן! וגיבור כזה סוף שהוא מתחיל להתפאר ב"גבורתו" ולהתגאות בה: ראו איזה פורעניות גדולות אני מקבל! ראו איזו חרפה ואיזו בושה אני סובל! מי כמוני?... הן אנחנו לא רק מקבלים את היסורים. יותר מזה: אנחנו גם אוהבים את היסורים, יסורים בכלל... אנחנו רוצים ביסורים, להוטים [64] אחריהם, משתוקקים... היסורים משמרים אותנו, מקיימים אותנו. בלעדיהם אין לנו חיים... האם ראיתם מימיכם ציבור של יהודים בלא יסורים? אני לא ראיתי! יהודי בלא יסורים זוהי בריה משונה, זה כבר כמעט לא יהודי, חצי גוי... הוא שאמרתי: ה"גבורה" הזו היא חולשתנו... יסורים, יסורים יסורים! הכל שוקע מסביב ליסורים... שימו לב: מסביב ולא בתוכם. יש כאן הבדל ענקי... הכל, הכל שוקע מסביב להם: תולדות הימים, כל החיים, כל המעשים, ההווי, הכלל והפרט, הספרות, התרבות, שירי העם... הכל הכל! העולם נעשה צר והפוך. עולם של חושך, של שלילה

ראש־החבורה משך בכתפו והרחיב שתי ידיו[40] כזה שלא סבור[41] ולא שמוע[42] לו.

— דבר! — קיצר לו וגזר כמין גזירה.

יודקה נשתנה להיות כבתחילה: בהול ונבהל, כאילו הורע מזלו באותה שעה ובא לידי פורענות ולידי יסורים.

— כבר אתם יודעים, — נשתעל מגרונו שיעול ש׳ אשמה ושל ערבוביה שבלב ופתח ואמר. — (שאני מתנגד להיסטוריה היהודית.) אני רוצה לבאר למה. סבלנות רגע אחד... ראשית, אני אתחיל מזה שאין לנו היסטוריה כלל. זו עובדה. וכאן היא הזגווזדקה[43]. איני יודע איך אומרים זה בעברית... בקיצור, כאן הכלב קבור[44]. שלא אנחנו עשינו את ההיסטוריה שלנו, כי אם הגויים עשו אותה לנו. כמו שהם היו מכבים לנו את המנורה בשבת[45] וחולבים לנו את הפרה בשבת ומסיקים את התנור, כך הם גם עשו לנו את ההיסטוריה כרצונם וכדרכם, ואנחנו רק קיבלנו אותה מידם. אבל היא לא שלנו, לא שלנו כלל וכלל! משום שאנחנו לא עשינו אותה, משום שאנחנו היינו עושים אותה אחרת, משום שלא רצינו שתהא כזו, ורק אחרים רצו והם הכריחו אותנו לקבלה, בעל כרחנו[46], וזה כבר ענין אחר לגמרי... במובן זה, וגם כן בכל שאר המובנים, שימו לב: וגם כן בכל שאר המובנים, אין לנו היסטוריה משלנו, משל עצמנו. האם יש לנו? זה ברור! משום כך אני מתנגד לה, איני מכיר בה והיא לא קיימת בשבילי! יותר מזה: איני מכבד אותה, אף על פי ש״איני מכבד״ זו לא המלה, בכל זאת איני מכבד... מאד מאד! והעיקר שאני מתנגד לה. זאת אומרת, איני מקבל אותה...

הוא נסער מבפנים ורגש, ניטלטל לצדדים אילך ואילך כבהמה שמונעת צוארה מן העול, טרף[47] בידיו בחללו של בית כמסיע אבנים ומפקפק[48] קורות, ונמשך בדברים ושוב לא יכול להעמיד את עצמו[49].

— איני מקבל אותה! — כפל ואמר מתוך עקשנות יתירה של אדם שהוא מסויים בדעתו ומוחלט בדבריו. — אפילו פרט אחד, אפילו קו אחד, נקודה אחת. כלום כלום... לגמרי! האם תאמינו לי? תאמינו לי?... אתם לא יכולים אפילו לתאר לעצמכם איך אני מתנגד לה, איך אני שולל אותה ואיך... איך... אני לא מכבד אותה! הביטו! תחשבו רגע... מה יש בה? הנה, השיבו לי: מה יש בה?... גזירות[50], עלילות[51], רדיפות וקידוש־השם[52]. ועוד הפעם גזירות, עלילות, רדיפות וקידוש־השם. ועוד הפעם ועוד הפעם ועוד ועוד, וכך עד אין סוף... הנה היא מה, וזה הכל! סוף כל סוף זה... זה... משעמם עד מות, פשוט משעמם!

החברים התמיהו אלו אל אלו, ואילו אותו שחייך בתחילה לא שלט בעצמו[28] ופרץ בצחוק חטוף ונמהר.

— איני מכבד את ההיסטוריה היהודית! — חזר יודקה ואמר כתקוע לאותו דבר. — ״איני מכבד״ זו לא המלה, אלא כמו שכבר אמרתי: אני מתנגד לה...

חזר ופרץ אותו חבר בצחוק, שהיה הוא גחכן[29] מטבע ברייתו[30], והחזיקו[31] אחריו כל השאר[32] ממנו.

יודקה הפך ונסתכל בו.

— זה אתה צוחק, — מיעך[33] את קולו ואמר במתינות ובכובד־ראש מרובה, שלא במידה. — מפני שלקחת את אשתי ממני...

מיד שתקו כולם וגרעה[34] קומתם, כאילו נתלה על ראשם דבר של פורענות, ואותו חבר שצחק נבהל ונזדרז לכאן ולכאן ושמט וישב וערפו שבור ועיניו מפלבלות[35].

ראש־החבורה הכה במצילה בכל כוחו ארבע וחמש פעמים וחזר והכה שלוש אחרות, שנדהם ונתערבב ולא מצא לומר דבר לשעה.

— אני חושב שזהו כך. — המתין יודקה עד שפסק קול המצילה — לו אני הייתי במקומו גם כן הייתי צוחק בכל פעם שהייתי רואה אותו... לא ישר לתוך העינים, רק ככה... זה צחוק אחר! לא הייתי יכול שלא לצחוק, לא הייתי מעז... מפני שאי אפשר לעשות כלום או לומר כלום... שאני הייתי אז נעלב מאד... מאד מאד! הן לא לדבר עמו באמת על ספרות, למשל. או נאמר, להתוודות לפניו ולבכות... איני יכול להסביר יפה, אבל זה הוא ברור! אני שקלתי[36] בדעתי והוחלט אצלי שהדבר הוא כן, אבל זה לא חשוב...

שעה קלה היתה דממה בבית, דממה גמורה, מסויימת.

עד שזקף ראש־החבורה עצמו, הרחיש[37] גבות־עיניו הכבדות ואמר מתוך בדיחות־דעת קפדנית, נזעמת:

— חבר יודקה, אני קורא אותך לסדר![38] אם יש לך לומר דבר־מה — בבקשה, ואמור בקיצור, שום דבר שלא מן הענין. ואם רצונך לדבר על היסטוריה, עליך לפנות להר הצופים![39]

— זה מן הענין, זה מן הענין! — נזדרז יודקה ואמר בבת־צחוק של פיוס. — ובלי היסטוריה אי אפשר לי עכשיו. אני הרבה חשבתי על זה, הרבה לילות, כל הלילות שאני בשמירה...

— אתה רצית לעשות איזו הודעה. — הציץ בו ראש־החבורה בדרך עקמומית, מן הצד. — אם כן דבר, שומעים אותך.

חברי הועדה, מהם החזירו פניהם לצדדים, מהם תלו עיניהם בחללו של בית, ושתקו.

עד שסוף[21] העביר יודקה ידו על גב מצחו ואמר בנעימה קטופה[22] ומרוככת זו שהיא נוהגת באנשי דרומה של רוסיה:

— אני לא באתי הנה לנאום, רק לומר דבר נחוץ... בעצם, הייתי צריך לגמרי לשתוק... האם מבינים אתם מה זה לדבר בשעה שאתה צריך לשתוק?...

הוא החזיר עיניו על פני המסובים ושפתיו נתפקקו[23] בבת־צחוק של ניזוק, חולנית ורופפת.

— אבל אני מוכרח לדבר! — תלה עיניו בחללו של בית ופניו נשתנו להיות כיום המעונן. — אני לא מבין כלום... אני חדלתי להבין. זה שנים על שנים שחדלתי להבין...

— מה אינך מבין? — שאלו ראש־החבורה בנחת כדיין זה שהוא למוד[24] לסבול את הציבור.

— הכל! — קרא יודקה ברגש. — הכל! אבל זה שטויות. נעזוב את זה לעת־עתה. אני רק רוצה לדעת: מה אנחנו עושים כאן?

— היכן? — לא סבר לו[25] ראש־החבורה.

— כאן! בבית הזה, בארץ־ישראל. בכלל...

— איני מבין — הרחיב ראש־החבורה שתי ידיו בתמיהה ושפתיו נתעוותו בחיוך של לגלוג. — גם אני איני מבין...

— זאת היא אי־הבנה אחרת. — החזיר לו יודקה. — זה אתה בודאי ככה בשביל להקניט[26] אותי.

אחד מחברי הועדה הרחיב פיו בבת־צחוק וטפח בראשי אצבעותיו על־גבי השולחן. יודקה הרגיש בו צוחק, אלא עשה עצמו כאינו רואה והשפיל את עיניו למטה.

— לענין! — הכריז ראש־החבורה. — עשה ההודעה שיש לך להודיע ואל תיכנס בויכוחים.

— אני רוצה להודיע, — ננער[27] בו יודקה ואמר בקול נמוך ורגוש. — שאני מתנגד להיסטוריה היהודית...

— מה?... — החזיר ראש־החבורה עיניו אילך ואילך.

134

חיים הזז

הדרשה[1]

(חלק א׳)

יודקה לא היה דברן. מעולם לא דרש ברבים, לא התווכח באסיפות ובועידות ולא עירער[2] בפרהסיה[3] דבר של כלום. בשביל כך הוחזק[4] אדם שאין כוחו בפיו. ואף־על־פי שלא הוא כמות[5] שהוחזק, גברה עליו חזקתו[6], שנעשתה לו סגנון וטבע, ושוב לא היה יודע לפתוח־פה ברבים ולומר דבר כתיקונו, לא דבר הכבד[7] ולא דבר הקל. אי לכן[8] התמיהו[9] עליו בני־החבורה משמשמעו בו[10] נכנס לדרוש בפני הועדה, והועדה, זו שאינה גלויה אלא לצנועים וליחידים המזומנים[11] לה, כל עצמה לא נכנסה לישיבה באותה שעה אלא לשמוע את דבריו.

חברי הועדה ישבו בשורה אחת ליד השולחן הירוק, מימינו ומשמאלו לראש־החבורה[12], כולם ברורים[13] ועזים, כמיני ראשי־גייסות וגיבורים עושי־מלחמה. מתוך הסקרנות תלו עיניהם בו ממתינים לשמוע ממנו כמין דבר שאינו נשמע ואינו מצוי. פרט[14] לראש־החבורה שקבע פניו לשולהן, ודעתו ספק מופלגת[15] ספק בטלה, ועיניו צוננות.

כמצווה ועושה פתח ראש־החבורה ואמר דברים מועטים לשם הענין ושתק וישב, כאילו לא אמר כלום ולא נמצא עמו אדם בבית.

יודקה זקף עצמו כקורה והיו פניו בהולות ונבהלות, שפרחו הדברים מלבו ולא היה יודע מהיכן יפתח ומה דבר[16] יאמר.

דבר תמוה הוא עד היכן[17] נבהל ועד היכן נחפז! סתת[18] זה, שהוא מפרק[19] הרים ומשבר סלעים, ויוצא בלילה יחידי לקראת אויב ואין מפחד, כיון שהגיע לדבר בפומבי לפני חבריו, מיד לא שלט בעצמו ונתירא.

המתינו לו לומר ולא אמר. חזר ראש־החבורה ואמר כנגד המפה הירוקה שעל־גבי השולחן:

— רשות הדיבור לחבר יודקה.

יודקה נימוק[20] ועמד, וטיפות זיעה נתגלגלו ועלו ברקותיו.

עד שהגיעו קול פרסות־חמור מטפחות על פני הכביש וננער בו[89]. זקף עיניו וראה את הסבל שהוא חיור ובא לקראתו. מצמץ בעיניו[90] והביט בו כמי שלא הכירו מעולם.

כיון שהגיע אצלו, עיכב את חמורו ועמד.

— אדון! אדון!... שמע... — אמר לו בפנים משונות ובפנים עלובות, כאילו ביקש רחמים לפניו — אדון!... אל תהא עצוב... בחיי... יהא טוב! בחיי! ירחם השם...

מנשקה שתק ולא אמר לו כלום.

— ירחם השם... — חזר ואמר לו בבת־צחוק של פיוס[91] וריצוי — אל תהא עצוב... בחיי! על ראשי ועל עיני[92]... יהא טוב!

וכבר נפטר[93] זה ממנו ונעלם מעיניו ועדיין היה מנשקה עומד כאילו הארץ אחזתו, לבו נפעם ורוגש ונפשו הומה בקרבו בהברה חרישית, ארוכה ומעומעמת, כהד רחוק זה שנתלה בתוך חללה של ערבה[94] ותלוי ועומד. ולא משמע לו[95]. כאילו אירע בו דבר, כאילו... כאילו... — ולא משמע לו. רק בת־צחוקו של אותו סבל ופניו שקרנו[96] מאהבה ורחמים לא זזו מנגד עיניו ופייסו אותו והגביהו את נפשו על כל הקלקלות ועל כל התקלות, על כל הקטיגוריה ועלבונם של חייו כולם.

לשעה עקר[97] את רגליו ונפנה והלך לו. ירד לתוך שדה שוממת המשובשת[98] בקוצים יבשים, באבנים תושבות[99] ועצי־זית מועטים, זקנים ומעֻוותים[100]. תחת אחד מן העצים הפכו חמש־שש כבשים את ראשיהן אלו תחת אלו ועמדו כמכושפות.

לאטו הוריד עצמו למטה וישב על־גבי אבן. תלה עיניו בהרי מואב ששממו בתכלתם ואין רישומם[101] ניכר, ספק הם נבלעו בשמים ספק השמים נבלעו בהם. אולם לנגד עיניו עמדה דמות־צורתו של הסבל ובת־צחוקו ולא זזה ממנו. משך ונאנח, ומתוך שנפשו הומה ולבו נכנע ומחלחל בדמעות, נזכרה לו בהיסח־הדעת אותה נעימה שנתעלמה בתחילה ממנו. שלא מדעתו פתח ונהם[102] לעצמו בחשאי חרוזים שמזמרים היו התינוקות בכפר־גלעדי, אז בימי המצוקה והרעב:

בכפר גלעדי, בחצר העליונה,
על־יד התעלה, בחבית הגדולה
אין אף טיפת מים...

הוא, מזאכו [77]. יודע הוא זאכו?... אחד יום שמע יש גדוד בארץ־ישראל, אנשי־מלחמה מבני־ישראל. אמר: רוצה להיות איש־מלחמה עברי — מה יש! עמד והלך מזאכו למוצל וממוצל לבגדד ומבגדד לבצרה. וכבר בבצרה היה הוא "עבד" אצל יהודי אחד שיש לו "חנות ללבוש", עשיר גדול, הרבה ברכה יש לו, ברוך השם. היה "עבד", עשה כל מלאכה, כל כל מלאכה. עשה להם, עשה מאכלים, כל כל... מפני שהאיש יותר כשר [78] למלאכה מאשו, כשר הרבה יותר... ואז מבצרה הלך לבומביי, שהדרך לדמשק היתה אז, קודם קודם, סגורה בשביל המלחמה של הטורקי. ישב בבומביי שני חדשים, וכל יום, כל יום מטייל בגן של סניור ששון, אוכל ושותה ומטייל... עד שסוף הלך לארץ־ישראל. חיפה יודע הוא?... עדיין אז בחיפה המרכז המסחרי לא היה, אי! אמרו לו שם הבחורים בחיפה: הישאר אצלנו, רחמים! ולא רצה — לירושלים, אל הגדוד העברי! [79] ובא לירושלים והגדוד איננו...

— לא יש! — טפח שתי ידיו זו על זו ואמר במין נעימה ירודה וסורחת [80].

שעה קלה שתק וניטלטל על אוכפו [81] וישב. תלה את עיניו בהיסח־הדעת [82] במנשקה בזפרוזוני ופניו נשתנו. כאילו דבר־מה תמוה עלה לו על דעתו באותה שעה.

— מה זה אתה עצוב ככה?... — אמר בקול עגום ותוהה.

כיון שלא החזיר לו מנשקה בזפרוזוני דבר, נתחכך [83] פעמים־שלוש בערפו.

— כבר מאוחר. — הגביה ראשו כלפי מעלה.

נטל עצמו ודחק לו לחמור ומשך במושכות שבידו. החמור טרף בראשו אילך ואילך, עמד עמידות עמידות, עמידה כאן ועמידה כאן, ובא מקפץ ברגליו ודוהר.

— קח לך אשו! ירחם השם... — הפך את פניו כנגד מנשקה וקרא — שלום! שלום על ישראל!

החמור שינה ממהלכו והתחיל מדקדק בפסיעותיו בזריזות ומטפח על פני הכביש בטלפיו [84] הקטנים.

מנשקה בזפרוזוני נשאר לבדו, והיה מהלך לו בפני עצמו ורגליו מתעצלות לו ונפשו שחוקה ויגעה. הרהורים שונים נתרגשו בלבו והלכו סירוגים [85], סירוסים [86] וקיטועים, מין בשאינו מינו: סתומם של ימי־ילדותו, עסקי הבחורה שלו "שנסתבכה" וכל אותם העינויים והטירופים כולם. נזכר לאותם הימים של טבריה, מגדל, תל־יוסף וכפר־גלעדי, ונעימת שיר שאין היא ברורה לו [87] נתרפרפה בלבו והיתה טורדת בו, נגלית ונכסית [88], נכסית ונגלית, ואין יודע לעמוד עליה.

הרבה תתני לי את טבעתך, וכל זמן שאני רואה אותה על אצבעי אני זוכרך ומתגעגע עליך. ואותה יפת־תואר שפיקחת היתה, לא ביקשה ליתן לו את טבעתה, אלא אמרה לו: לא כך, אלא בכל פעם שאתה מסתכל אצבעך ורואה אין טבעתי עליה אתה זוכר אותי שלא נתתיה לך ומתגעגע עלי...

כך אמר ופרץ בצחוק.

— חה־חה־חה... — הפשיל[66] ראשו כלפי ערפו ומילא את כל הרחוב צחוק קולני וגבוה — וכך גם אתה, חה־חה־חה...

מן הצחוק הזה שצחק ומן המשל שמשל לו חלשה דעתו של מנשקה בזפרוזוני. שלא ברצונו נתכוון לבו בבחורה שלו ובמידות שבידה ועקמומית שבה וכל אותה פרשה כולה.

היה החמור נתון לעצמו ומהלך בעצלות ובכבדות, והיה אותו סבל מיטלטל לו על גביו ויושב, פניו משותכים[67] כנחושת, זקנו פרוץ[68] בשחוק של הנאה ודעתו יפה, משל כאילו כל העולם כולו כדאי הוא לו.

מנשקה בזפרוזוני נתן בו את עיניו ונסתכל בו היאך הוא יושב על־גבי החמור, בין כלי־עציו וחבליו ומתכותיו[69], קצר־קומה וגבור, דומה כמין אדם כפול ומכופל. כביכול, קומתו מכופלת לרחבה, שדרתו[70] כפולה, שיניו כפולות וצחוקו הולך מסוף הרחוב ועד סופו, וילדות בו, והקדוש ברוך הוא עמו, קרוב אליו, מעורב בביתו, בין בניו ונשיו, תרנגולותיו וחמורו...

לאטו הפסיע והלך על ידו ושיער בו היאך הוא בביתו. הנה, הרהר לו מפורש מן הסתום, הוא יושב לעת־ערב לפתח־ביתו, בתוך החצר, על־גבי בור המים המרוצף אבנים. התינוקות, ערימה מעורבבת של תינוקות, נתלים עליו מכל הצדדים ורועשים וצווחים. הנשים עסוקות על־יד המדורה. מבשלות הן ארוחת־הערב ורבות ביניהן בשבילו. שתיהן כבדות הן כשתי מיטות מוצעות[71] וכמיני ערוגות[72] עשויות לזריעה, והוא מכניס שלום ביניהן: נותן בזו עין של חיבה ובזו — ביותר, וכל מבט שלו כחמשה גשמים לקרקע. מן הצד מוטל אביו החולה, כמין תלולית[73] של סמרטוטים מוטל הוא בזוית, זקן וימיו קרובים למות. המדורה דולקת בעליצות ובזריזות, הקדירה רותחת ואחת מן הנשים נותנת קולה בשיר ומסלסלת[74] כנגד הכוכבים ומעדנת[75] וממשיכה...

— איך נתגלגלת לארץ־ישראל? — הפסיק מהרהוריו ושאל.

— בעזרת השם!

ולא באו רגעים קלים עד שפתח וסח לו את כל גלגוליו כולם. כך וכך קורדי[76]

ואילו חמור טוב ואשה טובה אין טוב מהם בעולם. משל כפילאוו[56] שמן וכחמין בשבת! וברוך־השם, מרויח הוא את לחמו. ירחם השם! פעמים שילינג[57] ליום, פעמים גם שני שילינגים, ויש אף לא אחד מילים[58]. יש ויש... כולו יש!

— מתי היה טוב, קודם קודם... — הפליג ידו כלפי ערפו ואמר — הרווחתי ארבעה שילינגים גם! אז היה טוב...

הוא נתן את ידו לתוך סל הלולבים שלפניו והוציא מתוכו ביצים מלוכלכות אחדות.

— קח את הביצים... — הושיט לו ואמר — קח, אדון... טריות כ״תנובה״![59]

מנשקה בזפרוזוני לא ביקש לקחת.

— יש לך לול? — שאל מתוך שדעתו נחה עליו[60].

— ברוך־השם! יש לי שבעה תרנגולות! — אמר בהנאה ובזחיחות־דעת[61] — כולם עושים ביצים, ביץ[62] ליום, ביץ ליום... קח, אדון! בבקשה, כ״תנובה״... תרנגולות טובות, ברוך־השם!

אילמלא, אמר, כסף שצריך לו היה הוא עצמו אוכל את הביצים ש״עשו״ לו תרנגולותיו, כל כך טובות הן הביצים האלו! אלא שבתו הקטנה מוטלת חולה ב״הדסה״ והפרוטה אין מצויה. אתמול הביא לה בננות בחצי גרוש[63] ואכלה.

— כבר אוכלת! — אמר כמין בשורה גדולה ופניו האירו מבת־צחוק של טובה ואושר — כבר אוכלת, ברוך השם!

עד שהחזיר זה את הביצים לתוך הסל, הציץ מנשקה בזפרוזוני וראה שתי טבעות נתונות לו על אצבעותיו, שתי טבעות של נחושת ואבני צבעונין[64] קבועות בראשן.

אמר לו:

— מה הן אלו?

קפץ[65] את ידו ועשאה כמלוא קשר גדול ונסתכל בה מתוך תמיהה.

— זה?... טבעות. ולך לא יש?

— לא יש.

— זהו, — חייך לתוך זקנו ואמר — אגיד לך דיבור אחד מספרים אצלנו בבבל...

התחיל מספר לו ואומר מעשה באדם אחד שאהב אשה יפת־תואר. פעם נזדמן לילך בדרך רחוקה. אמר לה לאותה יפת־תואר: גברת! בשביל שאני אוהב לך

— ירחם השם! — עמד בעל־החמור על דעתו — הוא הכל יודע. אני לא יש כלום [48] והשם לא יעזבני.

— זה אתה וזה אני.

— מה יש, אי! צריך שכל טוב. היה לי שכל ויש אשו! הרבה טוב...

הוא שיקע את ראשו בין שתי כתפיו ועצם את עיניו מרוב ההנאה ונחת־הרוח.

הרבה טוב, ברוך השם! — פקח את עיניו לשעה קלה וחזר ואמר — הרבה טוב... אחד יום הייתי בחנות, הבאתי ארגזים, ראיתי יש שם אחת אשו... תחילה, קודם קודם, נתנו לי אשו ולא היתה הצלחה. השם לא נתן... שמעתי, אמרו לי, יש אשו באה מבבל רוצה להתחתן. הולך לגבעת־שאול — וזו האשו מן החנות... מן השמים, אי! לא היה לי כסף — לא יש כסף, מה תעשה! הנה הנה, לקחתי בבנק ששה לירות ועשיתי קנין [49]. במוחרם [50] עשיתי חמשה לירות גם — והתחתנתי. ברוך־השם, הרבה טוב... קך לך אשו, פועלת, שמנה, יהיה טוב. ירחם השם...

טפח בשני סנדליו הממוסמסים [51] על בטנו של החמור שהלך לו לאטו, ונטל זיו־הפנים ופניו נתרחבו [52] והבהיקו יפים כשתי קדרות של נחושת.

— לא יכול איש בלי אשו! — שינה עצמו ממקום ישיבתו והרתיע כלפי אחוריו של החמור ואמר מין לשון של ודאי שאין אחריה כלום — לא יש הר בלי ראש ולא בטן בלי טבור, לא יכול איש בלי אשו!

— וכמה נשים יש לך? — עיקם [53] לו מנשקה בזפרוזוני בעינו — שתים, שלוש?

— שתים, יש שתים. — שטח זה את כפות ידיו כלפי מעלה, כאומר: בוא וראה, אין לי אלא שתים.

— ושלום ביניהן?

— אי! הר אל הר מביט וביניהם בקעה... — הראה לו מלוא־פיו שיניים לבנות וגסות — אם יש בבית ילדה, הזקנה טרד... טרר...

— וכמה אתה מרויח? סבל אתה או מה?

— כן, אדון!

מתוך שנתבסס [54] יפה במקום ישיבתו, פתח ואמר לו את כל ענינו. בתחילה, אמר, היה הוא סבל כך ועכשיו סבל בעל־חמור! זה החמור שמתחתיו כבר הוא שמיני לו ומכאן ואילך שוב לא ירמו אותו. כבר הוא מבין גדול בחמורים, "רופא חמורים" זקן ובקי! מפני חמור רע ואשה רעה, אמר, זיקנה קופצת [55] על האדם,

היה. היה החום קשה כשל תנור מלא גחלים לוחשות [28] והאור מלובן [29] ויתר [30] עד כדי סמיות־עין וטישטוש החושים. כמתוך החלום נתרפרף [31] הרחוב וניטשטש באור, ספק הוא מקום של טרשים ספק שדה שהפקירוה [32] הבריות מפני הבצורת, ספק סתם דמות בעלמא [33] ולא כלום וכל־עיקר. השמש סכסכה [34] באבנים ובחלונות וארגה את הישוב מפירושו וקיומו. מתוך השרב והחורב [35] הצהיבו שפועי [36] ההרים בקצה האופק ועמדו השמים בטהרתם, בכל עצמה ועיקרה של תכלת זו שיש בה משום נצח ועולמי־עולמים.

קול צווחה הפסיקו בדרך. חמשה־ששה ערביים קפצו בבהלה לתוך המונו של הרחוב וצווחו בקולי־קולות, כאילו לסטים נפלו עליהם:

ברוד [37]! ברוד!...

עמד לו מנשקה בזפרוזוני בתוך חבורה של בני־אדם, עד שנתרעש הרחוב ואבנים נעקרו למעלה ונתפזרו בערבוביה אילך ואילך.

לשעה קלה, כיון שחזר לילך, נטפל [38] עמו אדם אחר שהיה רכוב על גבי חמור.

— קול, אי! — הפך את פניו אליו בבת־צחוק של הנאה והתפעלות.

זה היה איש קצר־קומה, גבות־עיניו עבות ושחורות, זקנו כיער, פניו בריאים כקדירה של נחושת וחזהו גיבור ורחב שלא במידה. היה הוא לבוש בלאות [39] ושחקים [40], קרע לפנים מקרע וטלאי [41] על־גבי טלאי, חבל חגור לו על מתניו וסל של לולבים נתון כנגד לבו, על־גבי החמור.

מנשקה בזפרוזוני הציץ בו ולא אמר לו כלום. אלא שזה בא נכנס עמו בשיחה ומושכו בדברים והולך.

— יש לך אשו? [42] — היטה עצמו אליו מעל־גבי החמור ושאל.

לא אמר הוא "אשה" אלא אשו.

— ולמה לך? [43] — חתר [44] בו מנשקה בעין של זעף.

— אין לך אשו? — התמיה עליו שעל החמור.

— אין לי, אין לי! — פסק לו מנשקה והחזיר פניו ממנו.

— לא טוב... — נצטער בו [45] בעל־החמור כאילו רואה לפניו מין דבר שאינו מתקבל על הדעת — קח לך אשו!

— עני אני ואין לי כלום. מהיכן אפרנס את אשתי? — נמלך [46] מנשקה עצמו ואמר לשון שחציה בדיחות וחציה תרעומת.

— ירחם השם! [47]

— איך ירחם השם? כבר אני בחור זקן ועד עכשיו לא ריחם אותי!

חיים הזז

רחמים[1]

באחד מימות־החמה טלטל עצמו מנשקה בזפרוזוני בחוצות ירושלים והיה מהלך כחוש[2] ככלונס, פניו חולניות וחרותות קמטים קמטים, פיו בשרני[3] ואדום שלא במידה, ועיניו עגומות והן נראות מזרות[4] זעם וכל רע.

מרירות רעה חלחלה[5] בלבו כארס. מרירות־לב קשה שסתומה[6] מרובה מפירושה, עיקר כללן[7] של רוב שנותיו שיצאו ולא זכה לכלום, לא למשפחה ולא למנוחה ונחלה; תמציתם[8] מרה[9] וחשכה של קדחת[10] ורעב, של חבורות טרופות[11] ומטולטלות וטירופי־עינויים ולבטי־לבטים[12] עד כדי סילוק הדעת וכילוי[13] כל הכוחות וכיוצא בזה מעשים ועלילות שלעבר, וחוסר־עבודה וחולי לבסוף, עכשיו.

מפני יאושו קצה[14] דעתו עליו. כל מיני רעות נשתלטו בו, הרהורים רעים וקטיגוריה[15] מרה על הסתדרות העובדים[16] ועל הציונות, ״השלטון האימפריאליסטי הציוני״ הזה, ועל כל העולם כולו. כביכול[17], כאילו אפשר לומר כן, הכל טוב ויפה, העבודה מצויה לו וקורת־נפשו[18] באה לו לטובה וייחול־[19] לבבו בחפנו[20] וכל החיים כקרן אורה, אלא המנהיגים ירודים הם והשלטון האימפריאליסטי הציוני מעכב.

זו היתה קטיגוריה של אדם מדוכא ומיואש, שיותר משהוא מבקש תקנה[21] לעצמו, הוא מבקש לצעוק חמס[22] ולמרוד ולהרתיח את כל העולם. אך הקטגוריה לא היתה שלמה. רוצה ולא רוצה, גדול היה בו כוחה של חיבת־הארץ וגדולה חיבתה של הלשון העברית, אהבה עמוקה ועזה של סמיות־דעת[23] ועקשות לב, שהיא למעלה מכל הדעות והכוונות, למעלה מכל תכלית ועיקר. ובשביל[24] שלא היתה הקטיגוריה שבלב שלמה, היה מקטרג[25] ביותר, כופר בכל ועוקר הכל ואין מגיע לידי מעשה של כלום[26], ואין נוח לו בעולמו.

על[27] כל המרירות שבו, היה מיוגע מן החום המרובה. אותו יום תקופת אב

מספריו:

״אבנים רותחות״, ת״א, תש״ו; ״סיפורים נבחרים״, ת״א, תשי״ב; ״צל הפוך״, ת״א, תשט״ו; ״דלתות נחושת״, ת״א, תשט״ז; ״חגורת מזלות״ (סיפורים), ת״א, תשי״ח.

״כל כתביו״ ארבע־עשרה ספרים, הוצאת עם־עובד.

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצא׳ יבנה, 1959, עמ׳ 246—250.

סופרים עבריים בני זמננו, מאת א. כהן, הוצ׳ מ. מזרחי, תל־אביב, 1965, עמ׳ 57.

ספרות על פרשת הדורות, מאת י. זמורה, הוצ׳ מחברות לספרות, תש״י, עמ׳ 94—107.

חיים הזז, לקט ומבוא, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ מפעלי תרבות וחינוך, 1961.

שלוש אשמורות, מאת אלי שביד, הוצ׳ עם עובד, 1964, עמ׳ 71—89.

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 171—178.

שיחות עם ח. הזז, מאת א. ח. אלחנני, ״מאזניים״, חוברת ה־ו, כרך ו׳, עמ׳ 34.

ח. הזז — סיפורים נבחרים, הוצ׳ דביר, תשכ״ב.

חיים הזז

(1897 —)

חיים הזז נולד בשנת 1898 ברוסיה, בכפר שהוא חציו יהודים וחציו גויים. שם עברו עליו ימי ילדותו ושם למד תורה מפי מלמדים ומורים. מגיל שש־עשרה גלה למקום תורה בערים הגדולות של רוסיה. בימי המַהפכה ירד לקושטא ומשם למערב אירופה. שנים מספר עשה בפריס, ובשנת 1932 עלה לארץ־ישראל.

ב־1968 יצאה בהוצאת הספרים ״עם עובד״ מהדורה חדשה של כל כתביו. ספריו — ריחיים שבורים, היושבת בגנים, יעיש ד׳ חלקים, אבנים רותחות, בקץ הימים, דלתות נחושת שני חלקים, חגורת מזלות, בקולר אחד.

מדעת הביקורת:

משזר של שלימות פלסטית וכליל תפארת של הבעה ומלאכת מחשבת גדולה ורחבה שאיני רואה דוגמתם לדמיון, לתבונה ולחריפות ולדקות בספרות העברית.

ראויה יצירה זו — — — — שילמדו ממנה סופרים ואמנים, שיתבשמו ממנה ציירים ומשוררים — — —.

כלום הרבה יוצרים — — — יכולים להשתבח בכנסת דמויות כזו, בשפע כזה של תמונות, בקצב כזה של חיים ותנועה?

ח. הזז, שאת מכלול יצירתו ניתן לכנות בשם ״הקומדיה היהודית״, הוא אחד מסופרי־הסגולה בזמננו שהביאו תמורה רבת־משמעות בפרוזה העברית — — —.

האמנות המיוחדת של הסיפור ההזזי, שהיא אמת ואומן ושאין לה כל מטרה אחרת מלבד אמת שירית — — —.

״הדרשה״, ״רחמים״

שני סיפורים אלו מעלים לפני הקורא צד אחד של דעותיו המורכבות של הזז על מהותה ומטרתה של הציונות וההתישבות בארץ ישראל.

ואת הקרבות של מחר, את מפקדיו ואת המסע לקראת אומן, לקראת המבצר, הכל הכל — הוא רק מתיחד עם נשמתו של המעונה. הוא מצליף ולבו מברך את היהודי המוטל לפניו ומתפלל אליו. הזקיפים כבר התירו את אסוריו[49] והוא לא הניד אבר. דומם הוא שוכב, פניו כשעוה, אך העינים חיות וצופות מתוך מעמקים אל מעמקי נפשו של זורבילו המצליף בידים מתות.

ישראל־מיכל מרגיש כמו מנדנדים ונושאים אותו למעלה, למעלה, אל מול שער השמים, אל שלות הנצח והאור הגנוז[50], אך בעיניו יראה אדם מעונה, טורח ועמל בשארית הכחות, באחרית הנשימה, והוא רוצה לדבר אל האומלל, לנחמו.

הצל הגיע אל טבורו של המעונה, וזורבילו ראה פתאום כחפץ־תנועה בשפתים הכחולות והעינים הקדושות קראו לו להכפף. הוא מציית לקריאת־אלם זו, בעוד ידיו המתות מצליפות אל הרגלים המתוחות, פרצופו אפל כעפר והזיעה יורדת בזרמים לתוך פי־כתנתו. הוא גחן ואמץ את אזניו, ומתוך השפתים הנפערות שמע בקול לחש בהיר ובלשונו את המלים האלה:

— עיפת בני, נוחה, נוחה רגע, נוחה...

ופתאום פרצה שאגה כחרחור של גוסס, מתוך חזה הענק המצליף, המגלב נשמט מידו והוא נפל כרע על ברכיו לרגלי המעונה.

הזקיפים והסקרנים קפצו ועמדו על רגליהם בבהלה. אך על שפתי המעונה קפא כבר החיוך האחרון, המואר באור אלהי הרחמים והסליחות.

חתונות, בריתות. הוא שומע את מקהלתו של החזן ב״ויאתיו״[45], בגון עליז ומלא אורה. הוא פורש את הטלית לקראת ״חתן בראשית״[46]. הוא הולך בטל השחר להעיר את הישנים לעבודת הבורא. הכל ברור, הדור, נאה, מלא אור וזיו.

העינים עצומות — וזורבילו מצליף.

מבית־המרזח באים, מתנודדים, שכורים יחידים. נגשים, מביטים, יורקים בגוף השוכב והולכים להם — וזורבילו אינו מפסיק.

ישראל־מיכל שוקע אל עולם הילדות, אל עולם העדן. אילנות מלבלבים וכרובים מתהלכים בדמות בן־אדם. הלב רץ־פועם והנפש מחייכת — וזורבילו מתנענע כבתפילה.

החמה כבר שפלה מרומה. בית־הכנסת כבר משרה צל, הבולע את כל ראשו של המעונה וגם באלכסון כלפי בית־התפלה. הקולות הנשאים מבית־המרזח מתגברים ונעשים מאימים. נשמעת שבירת חלונות ודלתות. בתי ישראל נפרצים לשוד ולביזה. עגלות חורקות, סוסים צוהלים. טוענים את הביזה להובילה אל הכפרים. פה ושם עולות להבות ותימרות עשן — וזורבילו מצליף באמונה, ברכיו כושלות כבר מרוב עמידה, לבו מתפלץ[47] מרעב ומהתאמצות. אך אסור להפסיק, כל עוד ינוע החזה המוטל לארץ אין להפסיק. הזקיפים כבר נסו פעמים ושלש למשש את הגוף הפצוע והמפוצל, אך חומו עוד לא פג — וזורבילו מוסיף להצליף.

והנה פקח ישראל־מיכל את עיניו. מבטן כה בהיר ושלו! נר נשמה בהן! רואה הוא את הגוי הענק הכפוף עליו ואת הרצועות היורדות על בשרו בתמידות ובקצב ואינו מניד עפעף. גם שני הזקיפים היושבים למרגלותיו והנמושות הסקרנים, החצר, מחיצת־הקרשים שמול בית־הכניסה — הכל בהיר וגלוי ומובן, אף מעין חיוך נראה על השפתים הדקות והכחולות, אך הוא מובלע בצל המגיע עד חצי הצואר ונראה כחותכו.

זורבילו מוסיף להתנענע. כוחותיו הענקיים הולכים ופוחתים, הולכים וכלים. הוא החליף כבר את ידיו עשרת מונים[48], אך חש הוא שהן כמאובנות ומונדות רק מתוך הרגל. הוא כבר מתירא להפסיק. לא את אבא גונטא הוא ירא. את זה שכח לגמרי, אבל חושש הוא, שאם יפסיק לא יוכל עוד להניע יד. הוא הוציא כבר את כל רוחו, את כל נשמתו, בצליפות האלה. ומבטו מרוכז עתה כולו בפניו של המעונה. מרגע שנפקחו עיניו של זה, הוא כמו רותק אליו ואינו יכול לגרוע ממנו עין. מבטו של הלז זורם לתוך נפשו, לתוך לבו וממס שם דבר־מה. הזוך והתמימות הקדושה השופעים משם משכחים אותו הכל, את הטביחות של אתמול

ברצועות את הרגלים. קצות הרצועות נפתלו והקיפו את עצם הרגל, את שתיהן יחד, ועשו להן רבידים[39] וענקים... מבהונות הרגלים שב אל החזה ועלה למעלה כלפי הראש, עד הצואר הגיע, ובפנים לא נגע! אחרי־כן ירד והתחיל שוב במקום שהתחיל בראשונה.

הזקיפים והסקרנים, שעיפו מעמוד, ישבו לארץ והביטו מתוך מתיחות כבדה. פני המעונה נעוו[40]. הוא חש את הכאב בגופו, כאב חד שעבר ונעשה עמום עד אשר נגע בלב וכוצו. האברים הכפותים כאילו נתאבנו, ביחוד נאטמה[41] ונשתתקה הרגל הפצועה. הדם ששתת מתוכה נקוה לשלולית קטנה על הארץ, והשלולית נקרשה והבריקה בשמש, והדם החם שנוסף צף עליה מלמעלה.

מבית־המרזח שבטבור העיירה נשא קול חליל ותוף ומצהלות שכורים. ומוחו של ישראל־מיכל הבוער בכאב וברעב נאחז בדמיונות. בעינים עצומות ראה את אחיו. קהילת ישראל בטטייב נרדפת ונשחטת בחוצות העיר. ההידמקים רודפים אחריהם בחרבות שלופות וברצועות שורקות. רומסים אותם בסוסיהם. נושאים תינוקות שפודים[42] על כידונים. אשתו מוטלת על מפתן ביתו רצוצת קדקוד, כי חסמה את הדרך בעד הקוזקים המתפרצים, ובניו ובנותיו הטבוחים מתבוססים על הרצפה בדמם. אבל המחזה אינו מרגיזו. להפך, הוא חש איזו נעימות בכל מראה־הדמים הלזה. הצליפות היורדות עליו בקצב קובעות משטר וסדר בדברים, והם נעשים מובנים ומוצדקים. לוהט בלבו רק פחד טמיר[43] אחד, שמא תפסקנה הצליפות.

החמה גוברת. מעל האילנות הגדלים בצד בית־הכנסת עונות הצפרים לקולות הנשאים מבית־המרזח. מתוך איזו חצר שוממה קורא תרנגול נשכח בעקשנות ובחוצפה, וזורבילו הענק עומד נטוע בשתי רגליו־עמודיו, כפוף קצת — ומצליף. פניו האדימו. הוא השליך את מצנפתו לתוך חיקו של אחד הזקיפים וראשו הגזוז מבהיק. על פרצופו האוילי נגרים פתילי־זיעה ויורדים על צווארו. הזקיפים יושבים ברגלים מקופלות ומחכים לשני נערים, ששלחו לבית־המרזח להביא להם בקבוק יי״ש. הנערים שבו עם בקבוק גדול. הזקיפים גמעו מתוכו זה אחר זה. גם לזורבילו הציעו, אבל הוא הניע בראשו לאו: אסור להפסיק רגע, כן צוה ״אבא״ — והוא מצליף.

ברוחו של ישראל־מיכל באה תמורה. לאות מתוקה תקפה את כולו. הלב צובט, הגידים נמתחים ומושכים, כל הגוף הפך אדום־כחול, כאילו צבה[44], אבל כאב לא יחוש וטוב לו. כל מראות הדמים של ההידמקים נעלמו מתחת לעפעפים העצומות, והוא רואה חלומות ומחזות נעימים: חגים ומועדים בבית־הכנסת,

עליו, שנים למראשותיו ושנים למרגלותיו[35], ואיבן זורבילו (החייל הענק נדחק מתוך ההמון ועמד לפני המפקד) ילקהו במגלב[36]. לאט ילקהו, צליפה אחרי צליפה. ככה, אך אל יצליף בחזקה. ככה, ולא יפסיק, אף לרגע לא יפסיק, עד אשר תצא מתוכו הנשמה הכלבית השחורה. לאט־לאט, בזהירות, באהבה, ברחמים במסירות־נפש — עד אשר תצא נשמת השד, חה־חה־חה! (הקוזקים דעתם נטרפה מחריפותו של מפקדם) ועתה, ילדים, נלך לרקוד בבית־המרזח, בנותי ברוסושקי רוקדות אף הן — על כירים מלובנות, שהסיקו להן הליאכים הארורים, תנזף אמם! בואו! (דמעות נוצצו בעיני המפקד).

— תחולל אמם! אין דבר, אבא, אנחנו נשחטם, עד אחד נשחטם!

הריע ההמון ופנה כזרם אדיר אל מול בית־המרזח.

ג

בחצר בית־הכנסת נשארו רק ארבעת הזקיפים, איבן זורבילו הענק המלקה (את ההרוגים והפצועים העבירו אל הככר העגולה), עוד איזה גויים נמושות[37] סקרנים, שהתעצלו ללכת לבית־המרזח, ובתוך, על הארץ, ראשו אל מפתן בית האלהים ורגליו מול בית־הכניסה — ישראל־מיכל השמש, ערום ומבושיו[38] מגולים, כפות בידיו ורגלו הפצועה זבת דם.

הענק התחיל בעבודה. קודם כל לקח את המגלב הקלוע ופתח את רצועותיו, יהיו לארבע לשונות חדות. הפכו, והתבונן בקת, החליקו פעם ופעמים, בעיניו נוצצו דמעות, אך האש הזרה יבשה אותן עד מהרה. הזקיפים משכו שפמם באצבעותיהם, אחר־כך התחיל מלקה.

ארבע לשונות המגלב לפתו את הגוף הכחוש באהבה רבה. היתה בהן מעין תשוקת ההתדבקות בגוף הקדוש. חרש בלי שריקה, אך בכח עצור, כנושקות, נחו על החזה, נתלפתו אל מתחת לצלעות, וכשהורם המגלב נכרו ארבעה פסים אדומים. מן הצליפה הראשונה נזדעזע הגוף, נתעקם קצת, הפנים נבעתו וגם מעין צוחה נשמעה. אך באמצע הפסיקה המעוּנה, עצם את עיניו ונשך את שפתו, ומאז דמם.

הענק הצליף באמונה, בזהירות, באהבה, פעמים לא הלקה במקום אחד. הוא נהנה בראותו את פסי־הדם מתרבים ומצטרפים למסכת על פני הגוף, וכן היה יורד מן החזה למטה עד השוקים, אך נזהר שלא להכות על המבושים. הוא זכר, כי בילדותו פגע בו אביו, ברדפו אחריו, בשוט באותו מקום, ועדיין לא נמחה מחושיו הכאב העמום ההוא. לא, במקום זה לא יפגע! תחת זה נהנה ללפות

ורוכבו, וטרם הספיקו להתבונן ולהתרחק, התגוללו פצועים וחללים אחדים על פני הארץ, והסוסים נשאו ראשם בצהלה מחרידה והדפו באחוריהם הדיפה מגולגלת.

— באלהים! ״אלהיהם״ נלחם בנו.

— ישו ומרים! ראו איזה אבנים. אבני שמים!

— בחיי ״אבא״! אדם לא ירים אבן כזאת!

— מכשפים הם, תחולל [32] אמם.

— צריך להביא את המקלעים!

— ״חם״! צריך לקרוא ל״אבא״ ויפקד!

והאבנים עדיין נזרקות זו אחר זו בהפסקות שוות, אך הן נופלות עתה בחבטה עמומה על האדמה הרכה, או קוטלות קוזק קטול.

בא אבא גונטא בכבודו ובעצמו, והוא מנענע מפלי גופו הקטן ימין ושמאל לקצב היי״ש הרונן בקרבו, ובראותו את שדה־המערכה, צוה לירות בשער. ירו, ירו עד שעשו את השער ככברה [33], אך סמבטיון [34] האבנים לא פסק.

אבל בו ברגע, ואחר יריה בשער, נפסקה פתאום זריקת האבנים.

אחרי רגעים אחדים של שתיקת תמהון נצטוו הקוזקים לגשת לשבור את השער בקרדומות־הצבא. ומה עצם תמהונם, כאשר מצאו בפרוזדור רק יהודי אחד בא בימים, והוא יושב על הרצפה ליד גל אבנים, לופת רגל פצועה ונושך שפתיו מכאב, פניו טובלים בזיעה ובדם ובעיניו יוקד השגעון. הם דלגו עליו והתרוצצו בחרבות שלופות בכל בית־הכנסת לחפש אחרי מתבצרים אחרים, אך לא מצאו איש. אז שבו וגררו את ישראל־מיכל הפצוע אל החצר והטילוהו לרגליו של מפקדם:

— הנה, אבא, השד הורג אחינו!

אבא גונטא התבונן בו רגע, בעט בו ברגלו, הפכו, אחר כך ירק בו וצוה לסחבו הצדה ולהכניס את הסוסים אל ״האורוה״.

כשהוכנסו הסוסים המבוהלים זה אחר זה אל בית הכנסת, עמד אבא גונטא לשפוט את השמש, שגרם למות שלשה חיילים וסוס אחד, ופצע ארבעה חיילים וחמשה סוסים. הקצינים עוזריו עמדו מימינו ומשמאלו וכל ההמון לפניו. הוא הזעים את גבותיו העבותות, שפמו נתלה מפוזר, ראשו נטה קצת הצדה תחת משא המצנפת הקוזקית, שיחק רגע בנצב־הכסף אשר לחרבו הארוכה. אחר הכריז את פסק־הדין במתינות, כמונה מעות:

— יפשיטוהו ערום ויניחוהו כפות, ראשו אל השער. ארבעה זקיפים יעמדו

כשהלכו ראשי ה"הרודמה" נגשו שני קצינים קוזקים חבושים בקולפקים[29] פולנים, עמדו עמידת כבוד ושאלו:

— ומה נעשה, הוד המפקד, בסוסים?

— החצי אל ה"קוסטיול"[30] והחצי אל בית־הכנסת של הז׳ידים.

הקצינים הלכו למלאות הפקודה, וגונטא ישב לשתות מן היי"ש, אשר הובא לו בשני בקבוקים גדולים מבית־המרזח. מיום שבגד את הבגידה הגדולה בפולנים ובמצביאו מלדנוביץ, והתחבר אל אחיו ההידמקים, כפל ושלש את מנת היי"ש ששתה דבר יום ביומו.

יותר משלוש מאות סוסים עלו בחלקו של בית־הכנסת. הקוזקים נהגום במתגם[31] בצעדי מתינות אל האורוה הקדושה. הסוסים היו רחוצים ורטובים ממים, האוכפים וכלי־הזין היו תלויים עליהם ברשול ובלי סדר, ובהצליפם בזנבותיהם הארוכים הגיעו אלה כמעט עד אזניהם הקטנות. הקוזקים עצמם נשאו דליי הפח המלאים בידיהם, מהם גם שקי מספוא מופשלים על כתפם, ומראיהם היה שלו וכמעט תמים, כאותם העבדים המשרתים בכפרים בבתי האכרים העשירים. לבם לא נבא להם כל רע.

עוד מרחוק ראו ששער בית־הכנסת סגור.

— סגרו הכלבים! — קרא אחד.

— חבל שברחו, בראשיהם המצורעים היינו פותחים — התלוצץ שני.

— צריך להביא מקלע.

— הו, גם באֲלה פשוטה נשברנה, את הדלת.

— טרס ישען באחורו וב... אחת יפתח לנו.

— הו־הו, מ"רוחו" של טרס — כל מבצר יהרס.

וכן היו הולכים ומנבלים פיהם בהלצות עד שהגיעו סמוך לשער. והשמש ישראל־מיכל, כשמעו את שאון ההמון המתקרב עברו גל של התעוררות, בידיו הוצק ברזל, ובלבו — אש. הוא קפץ ממקומו, הציץ בעַד חור המנעול, הרים ידיו מול ההיכל פנימה לצד ארון הקודש והודה לאלוהים, אשר הביא את הגויים אל נחלתו לעשות בהם שפטים. גחן ונטל אבן גדולה מאבני הערמה, ובקפיצת נער קלה עלה על השולחן, מן השולחן על הכסא, ובלי להביט זרק את האבן דרך האשנב המפורץ לתוך המחנה. האבן קרעה את אזנו של אחד הקוזקים ונתקה זרועו מקנה. לקול צעקתו נתבלבל המחנה ובלי משים נדחף קדימה ונצטופף אל חזית הבית. אז נתכו אבנים כבדות, זו אחר זו, בהפסקות שוות, על סוס

ובכן נותרו בטטייב שני יהודים בודדים: האחד מוזג יין לטמאי הגויים, והשני רובץ כארי [21] לפתח בית־האלוהים לשמור על הקודש.

ב

על סוס לא גבוה, שמן־שוקים וקטן־ראש, ישב איתן אבא גונטא. מצנפת־הקוזקים הגדולה שמוטה לו על אזנו וחרבו הארוכה כמעט לארץ מגעת. עיניו קטנות וחבויות בערמה בתוך שומן פניו המזהירים, ושפמו החום יורד לו משני צדי פיו האדום כשני זנבות נחשים. אחריו הולכים ברגל הנוגנים [22] בכל כלי־שיר, ובעקבותיהם פוסעים לאטם המון הפרשים וחרבותיהם מוצלבות על גבי הסוסים, אחריהם יבואו רגלים אספסוף המורדים מזוינים בכל כלי משחית מחצר האכר, ולאחרונה העגלות המובילות את הצידה והביזה הכבדה. משני עברי המחנה יטושו [23] השלישים על סוסיהם רצוא ושוב לפקד את החיל.

משני צדי הרחוב עמדו כל בני הכפר, אנשים, נשים וטף, רובם בבגדי מועד, והריעו לצבא העובר, נופפו סודרים ודגלים וגם זרקו פרחים. השמים היו שמים שלפני מתן תורה: רחוקים, צחים ושלוים. בעוד שבוע צריך להיות חג השבועות.

המחנה חנה בטבור העיירה על הככר העגולה. ההמון נדחק ונצטופף ליד הבתים המוגפים. אבא גונטא נאם מעל הסוס, והלהיב את העם עד לידי תרועות וזריקת המצנפות באויר. אחרי כן הקימו לו אוהל־אפריון [24] בצל הצלב, שטחו לו שטיח־צמר אדום והוא ישב לפקד.

ראשונה צוה להציג לפניו את ראשי ה״הרומדה״ (עדת האכרים). כרגע עמדו לפניו בחצי עגול שנים־עשר חשובי האכרים, מצנפותיהם מקופלות בידיהם והם משתחווים אפים ארצה.

— יובא לפני כל ז׳יד [25] וכל ליאך! [26] — הרעים עליהם אבא גונטא בקולו.

— ברחו, אבא, ברחו — ענו האכרים מתוך התנצלות שבהכנעה.

— ולא נותר אף אחד?

— מן הליאכים אף אחד.

— ומן הז׳ידים המצורעים? [27]

— אף אחד, רק את חמקא המוזג עצרנו, להשקות את ה״בריות״ יין ושכר. יצוה, אבא, להחיותו לטובת ה״הרומדה״.

— טוב, יחי לפי שעה. ועתה ילכו שנים מכם ויביאו לי ממבחר היי״ש, ואתם יתרכם לכו זיינו את העם, כי מחר עם הנץ [28] נזוז לקראת אומן.

של אבא הוא לבלי יעשה דבר שלא בפניו. ובכן נמנו וגמרו [11] להמתין; אלא שבית המרזח עכב: כיצד ישאר זה סגור והוא מלא על כל חביותיו? נמצאו משיבי־טעם שהשיאו [12] עצה טובה: בצאת ישראל מטטיב, יארבו עם קצה החורש עשרה בחורים מגבורי הכפר וקרדומות בידיהם, ובעבור שם המחנה ובהגיע אל מקום המארב "חמקא" המוזג, יחטפוהו וישיבוהו אל העיירה והוא ישקם בעל־כרחו אך בהיתר.

וכן עשו. מתחילה היה נחמיה המוזג כאיש נדהם. עקור בכח מתוך משפחתו ועדתו לא מצא לו אחיזה ואימת הגויים בעתתהו[13]. זקנו ופאותיו הצהובים כאילו הלבינו לגמרי ועיניו המבוהלות נוצצו ביגון חיה מובלה בשלשלת. אך כעבור יום הבין את אשר לפניו, והיה משקה את מעניו־מיודעיו, ומשיב על הלצותיהם, ואפילו רשם בפנקס מתוך הרהור בטחון: "שלח לחמך על פני המים"... [14] יהודי אפילו על פתחו של גיהנום אינו חוזר מעסק.

ובטטייב העיירה יהודי שמש במיטב שנותיו, ישראל־מיכל שמו, עבות־זקן ושתקן, והוא מכהן פאר [15] בבית הכנסת זה כעשרים שנה, בתוקף החזקה[16] שבידו מאבות אבותיו. ויהי כאשר גמרה קהלת טטייב באספה בבית־הכנסת לברוח, התחמק ישראל־מיכל בלאט מן האספה ונתחבא בתוך "עלית השמות"[17] בתוך חבית גדולה, ואיש לא ידע. ובצאת הקהלה והדממה נשתלטה בעיירה יצא חרש אל החצר, ויעבור את גל האבנים, שהיה מונח שם לתקון בדק[18] הבית, ק"ן[19] במספר, אבנים כבדות בלתי מסותתות, וישאן בידיו האיתנות אך הרועדות אל פרוזדור הבית, ויערמן שם לערמה גדולה, כי כה אמר ישראל־מיכל בלבו: אם יבואו טמאי הגויים לטנף את בית־אלהים, לקרוע ולטמא את הש"סין[20] ויתר הספרים הקדושים (את ספרי התורה לקחו הגולים אתם, ואת יתר הספרים השאירו מאין יכולת לשאתם) ולפזר את ה"שמות" המכונסים — לא יתנם לבוא אל הקודש פנימה; בק"ן האבנים אשר צבר יסקול את כל הקרב. נעל את השער והעמיד שולחן על־ידו, ועל השולחן כסא, ובכן הגיע אל האשנב, פרץ את ה"מגן דוד" בעל ששת הצבעים, כדי שהחור יהא מספיק לזריקת האבנים. וכשכלה את מלאכתו זאת בדק שנית את השער אם הוא נעול יפה. ואחר כך שכב על הרצפה הקרה לרגלי השולחן. וכן שכב רבץ שם יומים, ללא אוכל וללא משקה, וחכה לבוא המהרסים. את אשתו וחמשת ילדיה, שיצאו עם הגולים, לא זכר, כל הקהל הקדוש נמחה מלבו, רק קדושת הבית מלאה את בתי נפשו וראשי הערלים המרוצצים גרוה ורוממוה בתענוג הנותן חיות וגבורה.

אשר ברש

מול שער השמים

א

כשקרב אבא גונטא בקיץ שנת 1768 [1] עם חילו, חיל הקוזקים, אל טטייב היה מראה לבה של העיירה משונה: הבתים היו דוממים, התריסים מוגפים, ומן הארובות לא עלה העשן אל שמי הבוקר הטהורים. רק מתוך בית שפל־גג וכפוף קצת נשאו קולות שכורים צרודים. משני העברים, אגפי הכפר אשר לעיירה, נמשכו מתונות איכרים בודדים, לבושי מועד [2] עם מגפים משוחים בעטרן [3], אל הבית החי. להב בית־המרזח משך את הפרפרים הכבדים האלה לאט אך בבטחה. צלב העץ הגדול נמנם בשרב הקיץ, וישו הקטן, עקום הגו, הפקיר את ערותו [4] העלובה לשממת הככר העגולה. זה מול זה, מעל לעשרות ראשי בתי יהודים, נשקפו בית־הכנסת הרם ועבש־הכתלים, כתלי האבן הישנים, ובית־הכניסה [5] בנוי־העץ, המשחיר עם צעצועי המגדלות הקלים. היתה, כביכול, מדידת־כחות אלמת בין שניהם.

עוד לפני שלושה ימים הגיעה השמועה לטטייב על קרבו של אבא גונטא אל העיירה. הצבא הפולני התבצר באומן, וגונטא, שנתחבר אל ז׳לזניאק, מפקד מרד ההידמקים [6], נוסע לקראת המבצר ההוא מסע דם ואש. השמועות הברורות על טבח ההמונים ושרפת יגיע [7] ישראל בלי רחמים, בלי כל דרך הצלה פוררו כל חפץ וכל יכולת לעמוד. הלבה [8] המתגלגלת השאירה רק דרך פתוחה אחת — דרך המנוסה. קהלת טטייב ברחה בסדר ובהצלת כל אשר ביד יוקח. האכרים טמנו את עגלותיהם ועמדו בשערי החצרות, ידיהם בכיסיהם, לראות במחנה הבורחים אל העיר והאם, ששכנה על אלפי יהודיה אחרי מהלך שלושת ימים. מנין הפולנים נספח אליהם, ויהי להם לאות תקוה ובטחון עור, ולא ידעו כי כתום שבוע יטבחו יחד.

עוד טרם התרוקנה טטייב מתושבי לבה, התיעצו הערלים [9] יושבי האגפים, אם לשלוח יד בביזה [10] מיד או להמתין לבוא ״אבא״. יודעי דבר ספרו, כי רצונו

כתבי אשר ברש, הוצ׳ מסדה תל־אביב, תשי״ב, 3 כרכים, הקדמה מאת ההוצאה.

תורת הספרות העברית והכללית, מאת א. ברש, הוצ׳ מ. ניומן, תש״ח, ת״א.

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 157—170.

אשר ברש

(1889 — 1952)

מספר ומשורר. נולד בגאליציה המזרחית. רכש בבית הוריו חינוך עברי וכללי. בשנת 1914 עלה לארץ ישראל.

נושאי יצירתו של א. ברש לקוחים מחיי היהודים בגאליציה ומהחיים בארץ ישראל. יש בהם נטיה בולטת לאידיאליזציה ולרומנטיקה. הנימה הלירית מודגשת אף בתאוריו הריאליסטיים.

״מול שער השמים״

יצירה זו מעלה את סיפורו המזעזע של יהודי פשוט המת על קידוש השם. ברש מצליח להפיח רוח־חיים בגיבורי הסיפור, ולא רק ביהודי אלא גם ובעיקר בקוזק המכהו עד מות. החרדה והאכזריות המתגלות לפנינו מקבלות משמעות עמוקה יותר, ומאלצות את הקורא לראות את הסיום שבמות כאמצעי להעלאת והדגשת ערכם של החיים והאמונה.

מספריו:

״תמול״ (שירים), יפו, 1915; ״חברים״ (סיפורים), ת״א, תרפ״ו; ״פרקים מחיי יעקב רודורפר״, ת״א, תרפ״ח; ״תמונות מבית מבשל השכר״, תרפ״ט, תשי״ב; ״אהבה זרה״, ת״א, תרצ״ט; ״גננים״, ת״א, תש״ד; ״צל הרים״ (שירים), ת״א, תש״ט; ״כתבי״, שני כרכים, תשי״ב.

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 162—163.

בשמו. החזיר ראשו כנגדי ולא אמר כלום. שאלתי את עצמי למה הוא שותק ולמה אינו מראה לי סימן של ידידות. כלום אינו רואה כמה חביב הוא עלי. כמה אני אוהב אותו.

לחש לי בחור אחד, אבא סומא[55] הוא. הצצתי וראיתי שהוא סומא משתי עיניו[56]. קשה היה לי שלא לשמוח בידידי וקשה היה לי לשמוח בידידי, שכשהנחתיו ויצאתי לחוצה לארץ היו עיניו מאירות ועכשיו הן סומות.

רציתי לשאול לשלומו ולשלום אשתו. כיון שפתחתי לדבר דיברתי על דירתי. עלו שני קמטים מתחת עיניו ונדמה היה שהוא מציץ ומביט מהם. מישמש פתאום בידיו והטה עצמו לצד בנו ואמר אדון זה ידידי היה. ניענעתי לו ראשי ואמרתי כן הדברים, ידידך הייתי וידידך אני. אבל לא דברי האב ולא דברי אני עשו רושם על הבן ולא השגיח בי. לסוף שעה קלה אמר מר צורב לבנו לך וסייע[57] אותו למצוא את דירתו.

עמד הבחור ושהה[58] משהו[59]. ניכר היה שקשה לו להניח את אביו יחידי. לסוף פקח את עיניו ונסתכל בי. האירו שתי עיניו הנאות וראיתי את עצמי עומד אצל ביתי.

בה וקרעתיו שעה קלה קודם לכן. התחלתי קורא בעל פה שמות של ערים ועיירות, של מלכים ושרים, של חכמים ומשוררים, של אילנות ופרחים, כל כינויי רחובות, שמא אזכור שם הרחוב שלי ולא נזכרתי.

פקעה סבלנותו של דוקטור רישל והתחיל מקעקע[42] ברגלו את העפר. הרהרתי בלבי אני בצער והוא מבקש להניחני[43]. לא ידידים אנו, לא בני אדם אנו, היאך מניחים אדם בצרה שכזו. היום חזרה אשתי מן הדרך ואני איני יכול להגיע אצלה, מפני סיבה קלה זו ששכחתי היכן אני דר. אמר דוקטור רישל עלה לקרון וסע עמי. שאלתי את עצמי מפני מה הוא נותן לי עצה שאינה הוגנת[44] לי. תפסני בזרוע ועלה עמי.

נסעתי שלא בטובתי והרהרתי מה ראה רישל למשכני לחשמלית[45] זו. לא די שאינה מביאתני לביתי הרי היא מרחיקתני מן הרחוב שלי. נזכרתי שראיתי את רישל בחלום מתאבק[46] עמי. קפצתי מן החשמלית והנחתיו.

משקפצתי מן הקרון נמצאתי עומד אצל בית הדואר. באה מחשבה בלבי לשאול שם לכתובת שלי. בא לבי ואמר לי הזהר, שמא יראה אותך הפקיד כמשוגע, שדרכו של אדם מיושב[47] להיות יודע את מקומו. מצאתי שם אדם וביקשתי ממנו שישאל הוא את הפקיד.

נכנס אדם שמן מלובש נאים[48], סוכן לחברה לביטוח, חיכך את ידיו זו בזו מתוך קורת רוח והנאה ונטפל לו והפסיקו בדברים. נתמלא לבי עברה ואמרתי לו גס רוח שכמותך, שני בני אדם מסיחים זה עם זה מה לך ליכנס לתוך דבריהם. יודע הייתי שלא נהגתי יפה. אלא שבהול[49] הייתי ולא השגחתי בנימוסין. הציץ עלי הסוכן בתמיהה כאילו אומר היה כלום רעה עשיתי לך שביישת אותי. ידעתי שאם אשתוק ידו על העליונה[50]. חזרתי וצעקתי אני צריך לחזור לביתי. אני מבקש את דירתי, אני שכחתי את שם הרחוב שלי ואיני יודע היאך אגיע אצל אשתי. התחיל הוא וכל אותם שנתקבצו לקולי מלגלגים. בתוך כך סגר הפקיד את האשנב והלך לו בלא שידעתי את כתבתי.

כנגד בית הדואר עמד בית קהוה[51]. ראיתי שם את מר יעקב צורב. מר יעקב צורב בנקאי היה בעיר אחרת ואני הייתי מכירו קודם לימות המלחמה. וכשיצאתי לחוצה לארץ ושמע שאני דחוק[52] שלח לי מעות. מיום שפרעתי[53] לו את החוב לא כתבתי לו כלום. אומר הייתי בין היום למחר אחזור לארץ ישראל ואפייסנו. בינתיים עברו עשרים שנה ולא ראינו זה את זה. עכשיו שראיתיו קפצתי לתוך בית הקהוה ותפסתי את שתי ידיו מאחוריו וגיפפתי[54] אותן בשמחה וקראתי אותו

לי. אשה צעירה קשה לה לעמוד ולהראות עצמה בפני הבריות בזמן שהיא עייפה ועצובה.

דרך הילוכי הכנסתי ידי לתוך חיקי והוצאתי מעטפת או מכתב ועמדתי וקראתי, עיקר הנסיון [36] של איוב, לא של איוב היה אלא של הקדוש ברוך הוא כביכול, שמסר את עבדו את איוב בידו של שטן. כלומר גדול נסיונו של הקדוש ברוך הוא מנסיונו של איוב, איש תם וישר היה לו ומסרו בידי השטן. אחר שקראתי את דברי קרעתי את המעטפת ואת המכתב ופיזרתי את הקרעים לרוח, כדרך שאני נוהג בכל מכתב, פעמים קודם קריאה ופעמים בשעת קריאה.

אחר שעשיתי כך אמרתי לי צריך אני למצוא את אשתי. הטרידוני מחשבותי וירדתי מן הדרך ונמצאתי עומד פתאום ברחוב אחד שלא הייתי שם מעולם. אותו רחוב לא היה משונה משאר כל רחובות העיר, אף על פי כן ידעתי שנתגלגלתי למקום שאיני מכיר. אותה שעה כבר ננעלו כל החנויות ופנסים קטנים האירו בחלונות בין כל מיני סחורה. ראיתי שנתרחקתי מביתי וידעתי שאני צריך לילך בדרך אחרת ולא ידעתי באיזו. נסתכלתי במדריגות שמוקפות משתי רוחותיהן [37] גדר של ברזל ועליתי בהן והגעתי אצל חנות של פרחים. מצאתי שם סיעה קטנה של בני אדם עומדים ואחוריהם כלפי הפרחים, ודוקטור רישל עומד ביניהם ומציע לפניהם את חידושיו בדקדוק ובלשון.

נתתי לו שלום ושאלתי היכן ל... לא הספקתי לומר שם הרחוב עד שהתחלתי מגמגם. לא שכחתי את שם הרחוב, אלא שנסתתמו [38] דברי בפי.

קל להבין נפשו של אדם שמבקש את מקומו וכשעומד לשאול אינו יכול להגות את השם. אבל אני נתגברתי ועשיתי עצמי כאילו התלוצצתי. כיסתני פתאום זיעה קרה. מה שביקשתי לכסות הוצרכתי לגלות. כשחזרתי ושאלתי היכן הרחוב חזר הענין כבראשונה.

הדוקטור רישל עמד כאילו כפאו שד [39], עומד היה באמצע הרצאת חידושיו ובאתי אני והפסקתיו. בתוך כך פירשו [40] חבריו ממנו ובשעת פרישתם הביטו בי וליגלגו. הבטתי לכאן ולכאן. ביקשתי לזכור שם הרחוב שלי ולא זכרתי. פעם נדמה לי הומבולד שם הרחוב ופעם נדמה לי מערב שמו. כיון שפתחתי את פי לשאול ידעתי שלא הומבולד שמו ולא מערב שמו. הכנסתי את ידי לחיקי שמא אמצא שם מכתב ואראה את כתבתי. מצאתי שני מכתבים שלא הספקתי לקרעם, אלא שאחד היה שלוח אלי על שם דירתי הישנה שיצאתי משם ואחד היה שלוח פוסטא ריסטאנטא [41]. מכתב אחד בלבד קבלתי בדירתי זו שאני דר

הימים. לבי היה כעוס ולא אמרתי לי אם נזדמן לך אדם ואין אתה יודע מה לך ולו בידוע [17] שלא יצאת ידי חובתך [18] כנגדו קודם לכן וחזרתם ונתגלגלתם [19] לעולם כדי לתקן מה שפגמת בחברך בגלגול [20] אחר.

עד שאני יושב [21] עם כעסי אמרה מרת קלינגל לאשתי את חביבתי נסעת, בינתיים עשה לו בעלך לילי תענוגות. ובשעת דיבורה זקפה אצבע כנגדי ואמרה מתוך שחוק איני מספרת לאשתך שבחורות נאות באו אצלך.

כמה רחוק הייתי אותם הימים מהתענוגים. אפילו חלומותי לא ניתנו להתענג בהם. ובאה זו ואומרת לאשתי בחורות נאות ביקרו אצל בעלך, תענוגות עשה לו בעלך עמהן. נתמלא לבי עברה [22] עד שרחפו [23] כל עצמותי. קפצתי ממקומי וגידפתי [24] אותה בכל מיני גידופין. כל מלה של גנאי שידעתי אמרתי לה בפניה. הביטה היא ואשתי עלי בתמיהה. ואף אני תמהתי על עצמי, שהרי בדיחה בעולם [25] אמרה מרת קלינגל ומה מקום [26] לכעוס ולהעליבה כל כך ? אבל לבי היה כעוס וכל מלה שהוצאתי מפי או חירוף [27] או גידוף. לסוף נטלתי את אשתי בזרועה ויצאתי בלא ברכה.

ביציאתי נתקלתי בשלוש חברותיה של מרת קלינגל ודומני ששמעתי שאחת אמרה לחברתה לצון [28] משונה התלוצצה [29] מרת קלינגל.

אשתי נגררה והלכה אחרי. משתיקתה ניכר היה שנצטערה. ויותר ממה שנצטערה על שביישתי את מרת קלינגל נצטערה על שבאתי לידי כעס. אבל היא שתקה מאהבה ולא אמרה ולא כלום.

כך הלכנו ולא דיברנו דבר. פגעו בנו שלושה בני אדם. שנים מהם לא הכרתי ואחד מהם הכרתי. אותו שהכרתי מורה עברי היה שיצא לכרכי הים וחזר עשיר, יושב הוא לו ומפטם מלים [30] בכתבי עתים [31]. המורים הללו אפילו תלמידיהם הגדילו עדיין הם נוהגים בהם מנהג מלמדי תינוקות ומלמדים אותם דברים של מה בכך [32]. אבל במאמר אחד ממאמריו מצאתי דבר טוב ומכיון שנזדמן לי אמרתי לו שבחו. האירו פניו והציגני לפני חבריו, שאחד מהם סינטור בפולין ואחד מהם אחיה של אחת משלש חברותיה של מרת קלינגל או אולי אני טועה ואין לה לזו אח.

ראוי היה לשאול את האורחים המכובדים אם מצאו קורת רוח [33] מן העיר וכן כל כיוצא בזה, אלא שאשתי היתה עייפה מן הדרך ושרויה [34] בצער והיה קשה לי להתעכב. קיצרתי בדברים ופרשתי מהם.

אשתי לא המתינה לי והלכה לה קודם לכן. לא התרעמתי [35] עליה שלא המתינה

ש. י. עגנון

ידידות

אשתי חזרה מן הדרך ואני שמחתי שמחה גדולה. אבל טיפה של עצבות נתערבה בשמחתי, שמא יבואו שכנים ויטרידוני. אמרתי לאשתי נלך אצל פלוני או אצל פלונית, שאם יבואו אצלנו לא במהרה נפטר [1] מהם, מה שאין כן [2] אם נלך אצלם, שיכולים אנו לעמוד ולהפטר מהם כל אימת [3] שנרצה.

נזדרזנו והלכנו אצל מרת קלינגל. לפי [4] שהיתה מרת קלינגל רגילה לבוא אצלנו לפיכך הלכנו אצלה תחילה.

מרת קלינגל אשה מפורסמת היתה ומנהלת בית ספר היתה קודם לימות המלחמה. משנשתנו סדרי העולם נחתכה מגדולתה [5] ונעשתה מורה פשוטה. ועדיין היתה נוהגת חשיבות יתירה [6] בעצמה והיתה מדברת עם הבריות כדרכה בנעימה של פטרונית [7]. וכל מי שיצאו לו מוניטין [8] בעולם היתה מתקרבת אצלו ויוצאת ונכנסת לביתו. אשתי הכירתה בזמן שהיתה מנהלת לפיכך היתה כרוכה אחרי [9] אשתי, כשם [10] שהיא כרוכה אחרי כל מי שראה אותה בגדולתה. נוהגת היתה באשתי ידידות יתירה והיתה קוראת אותה בשמה. אף אני הכרתי את מרת קלינגל מימי גדולתה, אבל מסופקני [11] אם שחתי עמה. קודם לימות המלחמה, שעדיין לא היו הבריות דבובין [12] זה לזה, היה אדם פוגע [13] בחבירו ורואה אותו כאוהבו, אפילו לא דיבר עמו.

מרת קלינגל שכבה על מטתה. רחוק קצת ממנה על דרגש [14] של קטיפה ישבו שלוש מחברותיה שלא הכרתי אותן. בכניסתי נתתי שלום לכל אחת ואחת מהן ולא אמרתי להן את שמי ולא הטרחתי עצמי לשמוע את שמותיהן.

מרת קלינגל חייכה כנגדנו בחיבה ופיטפטה כדרכה. כסיתי את פי והרהרתי בלבי באמת אין לי עליה ולא כלום [15], אבל טרחה היא לי. הרי שאני [16] יוצא לרחוב ואיני רוצה שירגיש בי אדם פתאום באה זו כנגדי ואני שואל בשלומה ובא לידי פיזור הנפש. וכי בשביל שהכרתי אותה לפני כמה שנים משועבד אני לה כל

נפטרתי והלכתי לי, כשאני מהרהר והולך, תהלה נפטרה והלכה לה, נפטרה והלכה לה. ביני [116] ביני נמצאתי אצל ביתה של תהלה. פתחתי את דלת חדרה ונכנסתי.

מנוחת השקט היתה בחדר, כבחדר תפילה לאחר התפילה. ועל קרקע החדר ניגרו [117] שיירי המים שטיהרו בהם את תהלה.

ואנו סבורים שהגיע זמנו לבטלו. נבהלה תהלה ואמרה, מה אתה שח? אמר לה, הלוא כבר הוצאת עצמך מחברת השטארבער״ס [109] (=ההולכים לעולמם). עם שהוא מחייך על בדיחותו פנה ואמר לי, תהלה שתחיה ותאריך ימים ושנים נוהגת לבוא בכל שנה לקיים את שטר המכירה על מקומה שבהר הזיתים. כך בשנה שעברה וכך לפני שתי שנים ושלוש שנים ולפני עשר שנים ועשרים שנה ושלושים שנה וכך עתידה היא לעשות עד ביאת הגואל [110]. אמרה תהלה, יבוא הגואל, יבוא הגואל. והלואי שימהר ויבוא. אבל אני לא אטריחכם יותר. שאל הסופר בתמיהה, אפשר שאת הולכת לקבוצה, כאותן הצעירות שקורין להן חלוצות. אמרה תהלה, לקבוצה איני הולכת, הולכת אני למקומי. אמר הסופר, חוזרת את לחוצה לארץ? אמרה תהלה, לחוצה לארץ איני חוזרת, חוזרת אני למקום שבאתי משם, כמו שנאמר ואל העפר תשוב. צייץ הסופר בשפתיו ואמר, נא נא נא, סבורה את שמא אין לחברא קדישא [111] מה יעשו. אם את שומעת לי המתיני עוד עשרים שלושים שנה. מה כל החפזון הזה? לחשה ואמרה, כבר זימנתי לי את המטהרות [112] והמרחצות ואין דרך ארץ [113] לשחק באותן הנשים הטובות. נתעגמו פניו של הסופר וניכר שהיה מצטער. אחר כך אמר, כמה טוב לנו לראותך עמנו כאן, שכל זמן שאנו רואים אותך יש לנו דוגמא של חיים ארוכים, ועכשיו שאת מבקשת להניח אותנו חס ושלום כאילו את נוטלת ממנו הדוגמא. אמרה תהלה, אם עדיין יש לי שנים לחיות הריני נותנתן לך ולכל מי שחפץ חיים. הא לך החוזה, חתום עליו.

לאחר שחתם הסופר על שטר המכירה נטלתו תהלה והניחתו בבגדה ואמרה, מכאן ולהבא לא אטריחכם. יהי השם עמכם יהודים יקרים, עתה אלך למקומי. עמדה והלכה אצל הדלת ועמדה והגביהה פיה עד למזוזה, נשקה את המזוזה ויצאה.

ראתה שאני הולך עמה עמדה ואמרה, חזור לעסקיך בני. אמרתי לה, כשאמרת לי לאשר את החוזה את הולכת סבור הייתי לחוזה של ביתך נתכוונת, ולבסוף, נפלה לתוך דברי ואמרה, ולבסוף הלכתי לאשר את החוזה על בית עולמי [114]. הלואי שלא אצטרך לדור שם הרבה ואקום עם כל מתי ישראל [115]. שלום לך בני. בהולה אני לביתי, בודאי כבר ממתינות לי המרחצות והמטהרות. עמדתי דומם ומחריש והיא הלכה ונתעלמה בין הבתים והסימטאות.

בבוקר הלכתי לעיר לראות את שלום תהלה. מצאני אותו חכם שהראתה לי תהלה את ביתו. עמד ומשכני בדברים. כשפירשתי ממנו ביקש ללוותני. אמרתי לו, איני הולך לביתי, הולך אני אצל תהלה. אמר לי, תלך אחר מאה ועשרים שנה. ראה שאני תמיה. הוסיף ואמר, אתה תחיה. אותה צדקת עזבה אותנו.

אתה לכתוב מעצמך. עם שהיא מדברת חזרה והניחה ראשה על מקלה.

נטלתי את הנוצה וכתבתי. לאחר שסיימתי את המכתב הגביהה תהלה ראשה ואמרה, כבר סיימת? עמדתי וקראתי לפניה כשהיא עוצמת עיניה, כאילו הסיחה דעתה מכל הענין ואין לה חפץ לשמוע. לאחר שסיימתי את הקריאה פתחה עיניה ואמרה, טוב בני טוב, נתכוונת לדעתי. יכולים היו הדברים להכתב באופן אחר, אבל אף כך כפי שכתבת אתה הדברים מבוררים כל צרכם. עכשיו בני תן לי את הנוצה ואחתום את שמי על המכתב ואשים את המכתב בכד, אחר כך אלך לאשר את החוזה.

טבלתי את הנוצה בדיו והושטתי לה. נטלה את הנוצה וחתמה את שמה. אחר כך העבירה את הנוצה על כמה אותיות כדי שיהיו ברורות יותר. אחר כך קיפלה את המכתב ונתנה אותו לתוך הכד וכרכה עליו פיסת קלף. אחר כך הדליקה נר ונטלה חומר חותם ואחזה אותו אל מול הנר עד שנעשה רך, אחר כך חתמה את הכד בחומר חותם. אחר כך עמדה ממקומה והלכה אצל מטתה. כשהגיעה אצל מטתה הגביהה את השמיכה והניחה את הכד תחת כר המטה. אחר כך הביטה עלי בעינים טובות ואמרה בלשון[105] רך, אזדרז ואלך לאשר את החוזה. ברוך תהיה בני שלא חשכת טרחתך ממני. מכאן ואילך לא אטריחך. עם שהיא מדברת יישרה את השמיכה ונטלה את מקלה והלכה אצל הדלת והגביהה עצמה למעלה ונתנה פיה על המזוזה[106] והמתינה לי עד שיצאתי. יצאה ונעלה את הדלת והלכה בזריזות. נטפלתי לה והלכתי אחריה.

דרך הילוכה הביטה בעינים טובות על כל מקום שעברנו ועל כל אדם שעבר עלינו. פתאום עמדה ואמרה, אמור אתה בני היאך מניחים מקומות קדושים שכאלו ויהודים כשרים שכאלו? ועדיין לא ידעתי להיכן הדברים מגיעים. כשהגענו לפרשת דרכים עמדה ואמרה לי שלום. אמרתי לה, אלך עמך. פסענו כמה פסיעות וחזרה ועמדה ואמרה, כבר הגעתי למקומי. שלום. ראתה שאני מתאמץ לילך עמה ולא אמרה דבר. עלתה במעלות הרחבות שעולות לחצר של גחש״א[107]. נכנסה ונכנסתי אחריה.

נכנסנו לבית גחש״א, בית פקידות החיים והמתים. ישבו להם שני סופרי גחש״א פנקסיהם לפניהם וקולמוסם[108] בידם וישבו וכתבו כשהם מפיחים בכוסות של קהוה שחורה. כשראו את תהלה הניחו את קולמוסם ועמדו לכבודה ואמרו ברוכה הבאה ונזדרזו והעמידו לה כסא. אמר לה הזקן שבהם, מה זה מביא אותך לכאן? השיבה ואמרה, לקיים את החוזה באתי. אמר לה, לקיים את החוזה באת,

משבתות וימים טובים, ואף הם, חצי היום לבית הכנסת וחצי היום לקבלת אורחים. לכאורה לא היתה בתי צריכה לי, ששכרתי לה מורות והיתה שוקדת על לימודיה, ואני כונסת [94] שבחים הרבה בגלל בתי. ואפילו האומות [95] שמלגלגים עלינו שאנו מדברים בלשון עלגים [96], משבחים היו את בתי שהיא מדברת בלשונם כטובים שבהם. וביותר היו המורות הנכריות מתייקרות [97] בה ומזמנות אותה לבתיהן. קראתי לשדכנים והם מצאו לה חתן מופלג בתורה [98] ומוסמך לרבנות. אבל לא זכיתי להוליכם לחופה, שנכנסה רוח רעה [99] בבתי ונטרפה דעתה. ועכשיו מה אני מבקשת ממך בני, כתוב לשרגא שאני מחלתי לו על כל הצרות שנתגלגלו לי על ידו, וכתוב לו שאף הוא צריך למחול לי, שכבר לקיתי [100] דיי.

ישבתי דומם ומחריש ולא אמרתי דבר. אחר כך הושטתי אצבע לעיני ומחיתי את דמעתי. אחר כך אמרתי לה לתהלה, בבקשה ממך, מיום שקרע אביך את התנאים כבר יצאו למעלה מתשעים שנה, כלום סבורה את שעדיין שרגא חי? ואם הוא חי, כלום נתגלה לך מקומו? אמרה תהלה, שרגא אינו חי, שרגא מת. לפני שלושים שנה נפטר. מהיכן אני יודעת שנת פטירתו. אותה שנה, בז׳ אדר הלכתי להתפלל מנחה [101], אחר קריאת ההפטרה [102] בשעת הזכרת נשמות [103] שמעתי שמזכירין את שרגא. אחר התפילה שאלתי את השמש, שרגא זה שהזכרת מי הוא? אמר לי, פלוני בן פלוני קרובו ציוה לי להזכירו. הלכתי אצל פלוני ושמעתי מה ששמעתי.

אמרתי לה לתהלה, אם שרגא מת היאך את מבקשת לשלוח לו מכתב? אמרה תהלה, סבור אתה שמרוב שנים נטרפה דעתה של הזקנה, שהיא סומכת על בתי הדואר שהם ימסרו את המכתב לאדם מת. אמרתי לה, אם כן מה תעשי?

עמדה ונטלה את הכד שעל גבי השולחן והגביהתו כלפי מעלה ודיברה כמין שיר, אטול את המכתב, ואשים אותו בכד, ואטול חומר חותם, ואחתום [104] את הכד, ואקח עמי את הכד עם המכתב.

הרהרתי בלבי, ואם תטול את הכד עם המכתב עדיין איני רואה היאך יגיע המכתב אצל שרגא. הבטתי עליה ושאלתי אותה, להיכן תטלי את הכד עם המכתב? שחקה תהלה שחוק מתוק ואמרה בנעימה, להיכן אטול את הכד? אטול אותו לקברי, לקברי אטול הכד עם המכתב. שם בעולם העליון מכירין את שרגא ויודעים היכן הוא. ונאמנים הם שלוחיו של הקדוש ברוך הוא שיגיעו את מכתבי לידו. ושוב שחקה תהלה שחוק מתוק, מעין שחוק של נצחון כתינוקת שניצחה בחכמתה זקנים ממנה. אחר כך הניחה ראשה על מקלה ודומה היה שהיא מנמנמת. אחר כך הגביהה ראשה והביטה בי בתוקף ואמרה, עכשיו שכל הענין ברור לך יכול

ונזדעזעתי[86] ונרעשתי[87], ששני הדברים הרעים אירעו באותו היום ובאותה השעה. ואפילו אין זה אלא מקרה הרי יש להרהר בזה.

לאחר שתי שנים הגיע אחיו למצוות. הגיע ולא הגיע. מעשה והלך עם חבריו ליערה של עירנו להביא ענפים לחג השבועות. עם שהם ביער הניחם והלך אצל הסופר לראות את תפיליו ושוב לא חזר. סבורים היינו צוענים[88] חטפוהו, שראו להקה של צוענים עוברת בעיר. אחר ימים מצאו את גופו מושלך בתוך הבצה הגדולה שאצל היער, וידענו שתעה הילד בדרך ונפל לתוך הבצה.

משעמדנו מאבלנו אמרתי לבעלי, מה נשתייר לנו, לא נשתייר לנו אלא תינוקת קטנה. אם לא נבקש מחילה משרגא סופה כסופם של אחיה.

כל אותן השנים לא שמענו על שרגא כלום, שאחר שהוא וכל משפחת בית אביו הלכו להם מעירנו נשתכחו ולא ידענו היכן הם. אמר בעלי, שרגא הוא חסידו של פלוני, אסע אצלו ואשמע היכן שרגא. בעלי לא היה מחסידיו של אותו רבי, אדרבא צוהב[89] היה אותו, מחמת המחלוקת שהיתה בין הרביים, בשביל שוחט אחד שזה מינה אותו לשוחט וזה העבירו משחיטתו. באותה המחלוקת נהרג אדם מישראל ונעקרו כמה משפחות וירדו כמה בעלי בתים מנכסיהם וכמה מהם הוציאו ימיהם בבתי האסורים.

נסע בעלי אצל אותו רבי. לא הגיע למקומו עד שמת הרבי וחילקו הבנים ביניהם את רביותו והלך כל אחד מהם לעיר אחרת. חיזר בעלי מבן לבן ושאל על שרגא ולא היו יודעים. לבסוף אמרו לו, על שרגא אתה שואל, החמיץ[90] שרגא ונעשה מתנגד. היכן הוא לא ידעו.

כשאדם חסיד אתה יכול למצאו. אם אינו חסיד של רבי זה חסיד הוא של רבי אחר. סתם יהודי אם אין אתה יודע את מקומו היאך אתה יכול למצאו. בעלי עליו השלום רגיל היה בנסיעות והיו עסקיו מביאים אותו למקומות הרבה. היה נוסע ושואל על שרגא. בגלל אותן הנסיעות תשש כחו של בעלי והתחיל כוהה[91] דם. פעם אחת נסע למקום שנסע וחלה ומת.

אחר שהעמדתי מצבה על קברו חזרתי לעירי ונכנסתי לעסקים. כבר בחיי בעלי הייתי מסייעתו[92] בעסקיו, כיון שמת נכנסתי לעסקים בכל כחי. והשם יתברך הכפיל כחי עד שהיו הבריות אומרים כאיש גבורתה[93]. טוב היה אילו ניתנה לי חכמה במקום גבורה, אלא אל דעות ה׳ ואינו נזקק לדעתן של בריותיו לומר לו מה טוב. חשבתי בלבי, כל מה שאני עמלה אני לבתי, ארבה הון וארבה טובתה. מרוב העסקים שהיו מתרבים והולכים לא הייתי פנויה לביתי, חוץ

שאינו תלוי אלא בדעת שוכריו ואינו מחוייב לקבל כל תלמיד. מאחר שבאו בגפם[69] היו סועדים על שולחננו בשבת. בעלי שמרוב עסקיו לא הספיק לקבוע עתים לתורה היה שמח באורח שכזה בשביל שהיה שומע ממנו דברי תורה. ואני והילדים שמחים היינו בשביל ניגוניו הנאים שהיה מנגן על השולחן. ולא ידענו שהוא חסיד ותורתו חסידות וניגוניו ניגוני חסידים, שבשאר הדברים מתנהג היה כשאר כל שלומי[70] אמוני ישראל. פעם אחת בליל שבת אמר המלמד דבר תורה, אחר כך עצם עיניו וניגן זמר נאה וערב, עד שיצאה נפשנו מרוב מתיקות. שאל בעלי את המלמד, מהיכן נוטלים כל כך הרבה יראת שמים. לחש לו, יסע מעלתו אצל רבינו שיחיה ויקבל כפלי כפליים. לאחר כמה ימים נזדמן בעלי לעירו של רבו של המלמד והביא עמו מנהגים חדשים שלא ראיתי כמותם אצל אבא, וידעתי שהם מנהגים של חסידים. הרהרתי בלבי, מי יגלה עפר מעיניך[71] אבא שריחקת את שרגא בשביל חסידותו, והרי חתנך שנתת לי במקומו של שרגא עושה מעשה שרגא. אם לא בא הדבר לשם כפרת[72] עון[73] איני יודעת לשם מה הוא בא.

אחי וגיסי ראו ולא אמרו דבר, שכבר נשתנה הדור ולא היה אדם בוש[74] מקרוביו שהם חסידים, שבינתיים באו חתנים עשירים מערים אחרות שהיו מתנהגים בחסידות, ואף עשו להם בית חסידים והיו נוסעים אצל רבותיהם בפומבה[75]. בעלי לא קבע תפילתו בבית החסידים, אבל מתנהג היה בחסידות וחינך את הבנים לחסידות והיה נוסע מזמן לזמן אצל רבו.

שנה אחת קודם שנעשה בננו הבכור בר מצוה בא דבר לעולם והרבה חלו מן הדבר[76] רחמנא ליצלן. לא היה בית שלא היה שם חולה. פגעה בנו המחלה וחלה בננו הבכור. לסוף ריחם עליו השם יתברך, אבל לא לימים הרבה. אחר שעמד ממחלתו התחיל לומד הלכות תפילין מתוך השולחן ערוך[77] הגדול. ואני רואה ושמחה שחסידותו לא קיפחה את תורתו.

יום אחד השכים בננו לבית המדרש. מצא שם אדם לבוש תכריכים[78] כמת. אותו מת לא היה מת, אבל מטורף רחמנא ליצלן שהיה עושה מעשים משונים. נבעת[79] הילד ונשמטה[80] נפשו ממנו. בקושי החזירוהו לחיים. לחיים ולא לחיים ארוכים. מכאן ואילך היה דועך[81] והולך כנר נשמה[82] עם תפילת נעילה[83]. לא הספיק להניח תפילין עד שהוציא נשמתו ומת.

בשבעת ימי האבל ישבתי והרהרתי, בני מת במוצאי שבת אחר ההבדלה[84], שלושים יום קודם הנחת תפילין, ובמוצאי שבת אחר ההבדלה שלושים יום קודם שעמדתי להכנס עם שרגא לחופה קרע אבא את התנאים. כיוונתי[85] את הימים

מאותה שמועה כמעט שפרחה נשמתו[53] של אבא, שלא היה אבא יודע שאביו של שרגא הוא מאנשי הכת[54], שהיה מסתיר חסידותו, שעדיין היו החסידים בזויים[55] ונרדפים[56], ואבא ראש לרודפים היה, שהיו החסידים בעיניו כאילו יצאו חס ושלום מכלל ישראל. אחר ההבדלה קרע אבא את התנאים[57] ושלח את הקרעים לבית המחותן. ביום השלישי חזר המחותן עם שרגא מן הדרך ובאו אצל אבא. הוציאם אבא בנזיפה[58]. קפץ שרגא ונשבע שלא ימחול לנו[59] על העלבון[60]. ולא חש אבא לבקש מחילה משרגא, אף על פי שהיה אבא יודע שאם מבטלין שידוך צריכין לבקש מחילה מן הנעלב[61]. וכשהיתה אמא מתחננת לפני אבא לפייס[62] את שרגא היה אבא מלגלג עליה ואומר אל תתייראי, מן הכת הוא. כל כך בזויים היו החסידים בעיני אבא עד שלא השגיח בדבר שהכל זהירים בו.

צרכי החתונה היו מוכנים. שקי הקמח וחביות הדבש מילאו את הבית והלשות והאופות כבר הוזמנו לעשות חלות ועוגות. הקיצור הכל היה מוכן לחופה. לא היה חסר אלא חתן. קרא אבא לשדכן ומצאו לי חתן אחר שנכנסתי עמו לחופה.

מה שאירע לשרגא איני יודעת, שאבא גזר על אנשי הבית שלא יזכירו את שמו של שרגא. אחר ימים שמעתי שהוא וכל משפחת בית אביו עקרו[63] את דירתם לעיר אחרת, מפני שחששו לחייהם, שמיום שביטל אבא את השידוך לא קראו אותם לעלות לתורה, ואפילו לא בשמחת תורה, ולעשות להם מנין לא היו יכולים, שאבא שראש הקהל היה לא הניח לעשות מנין מחוץ לבתי התפילה הקבועים, ואלמלא שלא הלכו לעיר אחרת שקראו אותם שם לעלות לתורה לא היו מוציאים את שנתם[64].

לאחר שלוש שנים לנשואי נפקדתי[65] בבן זכר. ולאחר שתי שנים חזר ונולד לי בן. ולאחר שתי שנים נפקדתי בבת.

השנים נהגו כשורה והפרנסה היתה בשופי[66]. הילדים גדלו והצליחו ואני ובעלי עליו השלום רואים ושמחים. שכחתי את שרגא ושכחתי שלא קיבלתי ממנו שטר מחילה.

אמא ואבא נפטרו לחיי העולם הבא. קודם פטירתו ציוה אבא זכרונו לברכה את עסקיו לבניו ולחתניו ופקד עליהם שיעשו כולם כאחד. העסקים היו טובים וניהלנו את ביתנו בכבוד. החזקנו מלמדים טובים לבנינו ומורה נכרית[67] לבתנו, שבאותם הימים היו יראי השם מרחקים את המורים היהודים, שהיו מוחזקים לאפיקורסים[68].

אותם המלמדים היה בעלי מביא ממקומות אחרים, שהמלמדים שבעיר מוכרחים לקבל כל תלמיד ואפילו שאינו הגון, מה שאין כן המלמד שמביאים מעיר אחרת

אספר כל הדבר אקל עליך את הכתיבה. את שמו הרי כתבת. שרגא שמו. עכשיו אספר לך כל הדבר מתחילתו.

זקפה עיניה והביטה אילך ואילך. כיון שראתה שאין שומע בינינו פתחה ואמרה, כבת אחת עשרה שנה הייתי באותו פרק[49]. ומהיכן אני יודעת בת כמה הייתי, שאבא זכרונו לברכה נוהג היה לכתוב על חומשיו כל תינוק שנולד לו, ואף לידתן של הבנות היה כותב. טול את החומש וראה. כשעליתי לירושלים וויתרו אחי עליהם השלום על חומשיו של אבא ונתנום לי. מה אמרתי, דברים עתיקים הם. דברים שאירעו לפני תשעים שנה ושלוש שנים. אבל אני זוכרת אותם יפה. אני אספר ואתה תבין דבר מתוך דבר. אם אתה שומע אספר לך. נענעתי לה ראשי ואמרתי ספרי.

חזרה ואמרה, ובכן כבת אחת עשרה שנים הייתי. לילה אחד אחר תפילת ערבית בא אבא עליו השלום מבית הכנסת ועמו כמה מקרובינו וביניהם פתחיה מרדכי אביו של שרגא. כשנכנסו קראה לי אמא עליה השלום וציוותה עלי לרחוץ את פני וללבוש שמלה של שבת, ואף היא לבשה שמלה של שבת וכרכה מטפחת של משי לראשה ונטלה אותי בידי ונכנסה עמי לחדר הגדול אצל אבא ואורחיו. הביט עלי אביו של שרגא ואמר, תינוקת לא מכוערת. החליק אבא את לחיי ואמר לי, תהלה יודעת את מי דיבר עמך, אביו של חתנך דיבר עמך. מזל טוב לך בתי, הלילה הזה נתארסת[50] והרי את כלה. מיד בירכו אותי כל האורחים בברכת מזל טוב וקראו לי כלה. חטפה אותי אמא והחזירתני לחדרה משום עין הרע ונשקה לי ואמרה לי, מכאן ואילך ארוסתו של שרגא את ואם ירצה השם בעוד שנה ביום שיגיע החתן להנחת תפילין נעשה לכם חופה.

אני הכרתי את שרגא, שהיינו משחקים באגוזים ובמחבואים, עד שהגדיל[51] והתחיל לומד גמרא. משנתארסנו הייתי רואה אותו בכל שבת, שהיה בא אצל אבא וחוזר לפניו על כל מה שלמד בימות החול, ואמא נותנת בידי מגדנות[52] ואני מביאתם לפניו ואבא מחליק את לחיי ומאיר פנים לחתני.

בינתיים התחילו מכינים את צרכי החתונה. אביו כתב לו תפילין ואבי קנה לו טלית ואני תפרתי לו תיק לתפילין ותיק לטלית של שבת. מי עשה לו שק לטלית ותפילין איני זוכרת.

שבת אחד כארבעה שבועות לפני אותו היום שקבעוהו לעשות בו את החופה לא בא שרגא אצל אבא. במנחה שאל אבא עליו בבית המדרש ושמע שנסע. להיכן נסע, אצל רבן של חסידים נסע, שלקחו אביו להתברך מפיו להנחת טלית ותפילין.

הימים לילך ברגל לא כדאי לי לשנות ממנהגי. מה אמרת, אמרת לבוא מחר. אם חפץ השם להשלים את חפצי יאריך רוחי עמי עוד יום. נפטרתי והלכתי לי ובבוקר חזרתי.

איני יודע אם הייתי צריך למהר ולבוא. אפשר שאילו דחיתי את הדבר אפשר שהיתה מאריכה ימים.

כשנכנסתי ראיתי שנעשה בה שינוי. כל הימים היו פניה מאירים, אותו היום האירו כפליים. וכשם שפניה האירו כך האיר חדרה, אבני הרצפה מצוחצחות היו, כיוצא בהן כלי הבית. וסדין לבן היה פרוס על המטה הקטנה שבמקצוע [38] ושולי [39] הכתלים מסויידים [40] היו בסיד כחול, ועל השולחן עמד הכד כשהוא מכוסה בקלף [41] וחומר חותם [42] ונר מונחים לצדו. אימתי סדה [43] את הכתלים ואימתי הדיחה [44] את הרצפה ואימתי צחצחה את כליה? אם מלאכים לא עשו את מלאכתה היא עשתה כל הלילה.

הגביהה עצמה בכבדות ואמרה בלחישה, יפה עשית שבאת. סבורה הייתי שמא שכחת ורציתי לילך לעסקי. אמרתי לה, אם את צריכה לילך לכי, ואני אבוא אחר כך. אמרה, לאַשר את החוזה [45] אני צריכה, אבל מאחר שבאת שב ונכתוב ואחר כך אלך בשביל החוזה.

עמדה והציעה לפני את האיגרת והביאה את הדיו ואת הנוצה. נטלתי את הנוצה וטבלתיה בדיו והמתנתי עד שתאמר לי מה אכתוב. אמרה, מוכן אתה. אף אני מוכנת. וכשאמרה מוכנת אני האירו פניה במאור ברכה וצחוק מתוק עיטר את שפתיה. חזרתי וטבלתי את הנוצה והבטתי עליה. הרגישה בדבר ואמרה, במה סיימנו, סיימנו בכבוד הרבני המופלג וכו׳. עכשיו כתוב את שמו. חזרתי וטבלתי את הנוצה והמתנתי עד שתאמר לי את השם. לחשה ואמרה, שרגא שמו. כתבת? כתבתי. קימצה עיניה כמנמנמת. אחר כך עמדה מכסאה והביטה בכתב וחזרה ולחשה שרגא שמו, שרגא שמו. חזרה וישבה ושתקה. לסוף נינערה [46] ואמרה, אגיד לך בקירוב [47] מה תכתוב. שהתה כמה ששהתה וקימצה עיניה ואמרה, רואה אני שאני צריכה לספר תחילה כל המאורע, שמתוך כך אתה עומד על הדברים ויודע מה לכתוב. מאורע ישן הוא, מאורע שאירע לפני שנים הרבה. לפני שלוש שנים ותשעים שנה. נטלה את מקלה וסמכה ראשה עליו. אחר כך הגביהה את ראשה והביטה שעה קלה כמשתוממת [48], כזה שדימה שיושב יחידי ולבסוף מוצא אדם זר. הלכה כל שלוותה ולבשו פניה צער ורוגז. גישׁשה במקלה והניחתו וחזרה ונטלתו וסמכה עצמה עליו והעבירה ידה על מצחה עד שנתפשטו קמטיו. חזרה ואמרה, אם

טבלתי את הנוצה בדיו והצעתי את הנייר והמתנתי עד שתאמר לי תהלה מה אכתוב. היתה היא תפוסה במחשבותיה ולא הרגישה בי. ישבתי והבטתי עליה והקפתי בעיני כל קמט וכל חריץ שבפניה. כמה הרפתקאות[34] עברו עליה. רגילה היא לומר שראתה דברים טובים וגם דברים טובים מהם. כפי ששמעתי אני לא טובים הם הדברים. עליה אמר החכם, צדיקים אבלם בלבם וצהלה על פניהם. הרגישה בי והפנתה ראשה אלי ואמרה, התחלת ? אמרתי לה, עדיין לא אמרת לי מה אכתוב. אמרה היא, תחילת הדברים אתה יודע בעצמך, פותחין בשבחו של מקום וכותבים בעזרת השם יתברך. החלקתי את הנייר והניפותי את הנוצה וכתבתי בעזרת השם יתברך. זקפה עצמה והביטה בכתב ואמרה, יאה יאה. ועכשיו מה תכתוב ? כתוב פה עיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן[35] במהרה בימינו אמן. בשעת שיחה אומרת אני ירושלים בלא תוספת כלום, במכתב צריכין להזכיר את קדושתה של ירושלים ולהוסיף בקשה על בניינה, כדי שהקורא יעלה את ירושלים על לבו וידע שהיא זקוקה לרחמים ויתפלל עליה. עכשיו בני כתוב את היום ואת פרשת השבוע ואת השנה.

אחרי שכתבתי את התאריך הוסיפה ואמרה, עכשיו בני הנף את ידך וכתוב למד דגולה. כתבת ? הראני היאך יצאה. אי אפשר לומר שאינה נאה. מכל מקום כדאי היה לרומם את דגלה. עכשיו בני סמוך לה כף, ואחר הכף כתוב בית ואחריה וו. וו אמרתי, ועכשיו באה דלת. הראני היאך יצאה תיבת[36] לכבוד. נאה נאה. ראוי הוא זה שהאיגרת נכתבת לשמו לכבוד נאה. עכשיו כתוב הרבני המפורסם. מה, כבר כתבת ? ידך מהירה ממחשבותי. עד שאני מכנסת[37] את מחשבותי כבר העלית אותן על הכתב. אביך יאיר לו אלקים את עדנו לא הוציא עליך שכר לימוד לבטלה. מחול לי בני, עייפה אני. נדחה את כתיבת המכתב ליום אחר. מתי יש בידך לבוא ? אמרתי לה, מחר ? — מחר ? רוצה אתה לבוא מחר ? איזה יום הוא מחר ? ערב ראש חודש. ערב ראש חודש יפה לאותו דבר. ובכן אם מחר, יהא מחר.

ראיתי שעגמה עליה נפשה. חשבתי בלבי, ערב ראש חודש, יום שמרבין בו בתפילה ובתחנונים, יום שהולכים לקבר רחל ובוודאי אינה פנויה למכתבה. אמרתי לה, אם אין את פנויה מחר אבוא ביום אחר. — ולמה לא מחר ? אמרתי לה, הרי מחר ערב ראש חודש. אמרה, בני הזכרת לי צערי, ערב ראש חודש ואין אני יכולה ללכת אצל רחל אמנו. — למה ? — למה, מפני שרגלי אינן נושאות אותי. אמרתי לה, הרי יש עגלות, הרי יש אבטובוסים. אמרה תהלה, כשבאתי לירושלים עדיין לא היו אבטובוסים ואפילו לא עגלות והיינו הולכים ברגל, ומאחר שנהגתי כל

על הדור הזה שכל חידושים שהוא מחדש אינם אלא להרע. הרי המציאו תנור מטולטל והמציאו מין עט שכזה, ואפשר שהמציאו שאר דברים לתועלת הבריות. מוסיף שנים מוסיף לראות. מכל מקום טול נוצה זו שהכינותי אני וטבול אותה בדיו זו. איני מפקפקת בעטך, אלא רוצה אני שאיגרתי תכתב משלי. הא לך גליון נייר, נייר קיסרי, משומר[24] הוא עמי מימים שעברו, מאותם הזמנים שהיו עושים נייר טוב. למעלה משבעים שנה הוא אצלי ועדיין הוא כמו חדש. עוד אחת אני מבקשת ממך, כתוב באותיות של הסידור או באותיות של התורה. חזקה[25] על סופר, אם לא זכה לכתוב לו ספר תורה מגילה ודאי כתב. אמרתי לה, כשהייתי נער כתבתי לי מגילה כשרה כהלכתה[26]. ואם תאמיני ואם לא תאמיני, כל שראה את המגילה שיבח אותה. אמרה תהלה אף על פי שלא ראיתיה שיערתי שיודע אתה לכתוב כתיבה תמה[27]. אלך ואבשל לך כוס איזוב[28] ואתה תכתוב בינתיים. אמרתי לה, אל תטריחי, זה עתה שתיתי. אמרה היא, אם כן במה אכבדך ? אתן לך פרוסת צוקר ואתה תברך ואני אענה אמן.

הוציאה פרוסת צוקר ונתנה לי. שהתה שעה קלה ואמרה, טול את הנוצה וטבול אותה בדיו וכתוב. אני אומר לך באידית ואתה תכתוב בלשון הקודש. שמעתי שמלמדין את הבנות לדבר ולכתוב בלשון הקודש. רואה אתה בני, הקדוש ברוך הוא בחסדו מנהג את עולמו בכל דור ודור יפה יותר. כשהייתי אני ילדה לא היו נוהגין כך. מכל מקום מבינה אני תפילה בסידור ופרשה חומש ומזמור תהלים ופרקי אבות. אוי לי בני, לא סיימתי היום את היום.

ידעתי שהיא מתכוונת ליומו של תהלים ואמרתי לה, את אומרת אוי והרי עליך לשמוח. — לשמוח ? אמרתי לה, מן השמים עיכבוך, כדי להוסיף לך יום על ימיך. נתאנחה ואמרה, אילו ידעתי שמחר יבוא משיח הייתי שמחה להתגורר[29] עוד יום בעולם הזה. אבל כשאני מוסיפה ימים ומשיח צדקנו שוהה ואינו בא מה חיי ומה שמחתי. חס ושלום שאני קובלת[30] על שנותי, אם יפה לו להקדוש ברוך הוא לחיותני אף לי יפה. אלא שאני שואלת את עצמי עד אימתי יהא צרור עצמות זה מטלטל עצמו בעולם הזה. צעירות ממני זכו להשכין גופן בהר הזיתים ואני שוחקת[31] את רגלי עד שישחקו עצמן. וכי לא יפה יותר לבוא לעולם העליון כשכל האיברים שלימים ולהחזיר את הפקדון[32] כשהוא שלם. איני אומרת שצריכין להרבות בשר, שטורח הוא לנושאי המיטה, מכל מקום איברים שלימים יפים למת. שוב אני מרבה דברים. אבל כבר אין חילוק[33]. פחות מלה יותר מלה. כבר מוכנת אני להחזיר את הפקדון לבעליו. טול בני את הנוצה וכתוב.

השולחן הייתי מדמה את חדרה לחדר תפילה. אף כליו המועטים, מנורת נחושת קלל ונטלא[18] של נחושת ומנורת הנחושת של כמה קנים שנשתלשלה מן התקרה ולמטה וכן השולחן שהיו מונחים עליו סידור וחומש ועוד ספר השרו[19] על החדר מעין חנו של חדר תפילה.

הרכנתי את ראשי ואמרתי לה, ברוכה הנמצאת. השיבה ואמרה, ברוך הבא. אמרתי לה, הרי את דרה כבת מלכים. השיבה ואמרה, כל בנות ישראל בנות מלכים הן ואני תהלה לאל חי בת ישראל אני. יפה עשית שבאת. ביקשתי לראותך. ולא לראותך בלבד, אלא לדבר עמך. אפשר שמוכן אתה לעשות לי טובה? אמרתי לה, עד חצי המלכות[20]. אמרה היא, יפה שהזכרת מלכות, שכל ישראל בני מלכים הם ומעשיהם מעשי מלכות. וכשאדם מישראל עושה טובה לחבירו מעשה מלכות הוא עושה. שב בני שב. נאה ישיבה לדיבור. כלום איני מקפחת[21] את זמנך. ודאי בעל עסקים אתה ואתה צריך את זמנך לשם פרנסתך. נשתנו העתים שהיינו משובעים בזמן ושמחנו להוציא שעה יתירה מתוך שיחה. עכשיו הכל בהולים, הכל ממהרים ורצים. מרגילים עצמם לרוץ, שאם יזכו ירוצו לקראת המשיח. רואה אתה בני פטפטנית נעשיתי. נשתכחה תורתו של אותו זקן שהזהירני מלדבר דברים יתירים.

ישבתי לפני תהלה והמתנתי לשמוע על שום מה זימנה אותי. והיא כאילו נזכרה תורתו של אותו זקן ושתקה. לסוף הציצה בי וסילקה עיניה ממני וחזרה והביטה בי, כאדם שבודק את שלוחו אם ראוי הוא לשליחותו. לבסוף פתחה וסיפרה בפטירתה של הרבנית שבין לילה מתה כשתנורה דולק וחתולה מתחמם לאורו, עד שהוציאוה נושאי המטה ובא מי שבא ונטל לו את התנור. רואה אתה בני, אמרה תהלה, אדם עושה מצוה, והמצוה עושה מצוה. אתה עשית מצוה באותה עניה והמצוה עצמה עשתה מצוה באדם אחר שאף הוא מבקש לחמם עצמותיו בקרה. ושוב הביטה עלי ואמרה, ודאי שאתה תמיה שהטרחתיך לבוא אצלי. אמרתי, אדרבא שמח אני. אמרה היא, אם אתה שמח אף אני שמחה. אני שמחה שמצאתי אדם שמוכן לעשות לי טובה, אתה על שום מה אתה שמח? שהתה שעה קלה ואמרה, שמעתי שאתה בעל עט, מה שקוראים היום סופר, אפשר שתשאיל לי עטך לשם איגרת קטנה. כמה שנים ביקשתי לכתוב איגרת אחת. אם באמת אתה מוכן כתוב לי האיגרת.

הוצאתי עט־תמיד[22]. נסתכלה בעט ואמרה, מטלטל אתה עטך עמך, כאותם שנושאים עמהם כף, שאם יזדמן להם תבשיל הכף מוכנת להם. אמרתי לה, התבשיל הוא בתוך הכף. הסברתי לה מעשה העט. נטלתו בידה ואמרה, אתה אומר שיש בו דיו ואני איני רואה טיפת דיו. חזרתי והסברתי לה. אמרה, אם כן לחינם מליזים[23]

שציוה לאביו של זקנה של אשתי לקרות את בתו תחיה, ואשתי נקראה על שמה. אמרתי לו, אתה אומר לפני ארבעה חמשה דורות, וכי כל כך זקנה אותה זקנה? חייך ואמר לי, שנותיה אינן חקוקות על פניה והיא הרי אינה נוהגת לספר בת כמה היא, ואלמלא לא נפלט[9] הדבר מפיה לא היינו יודעים. מעשה שבאה תהלה לברכנו לחתונת בננו ובירכה אותו ואת אשתו שיזכו ויגיעו לשנותיה. אמר לה בני, מה ברכה זו שברכת אותנו ואמרה לו בת תשעים שנה ואחת עשרה אני. וזה מעשה שהיה לפני שלוש שנים. נמצאת היא עכשו בת תשעים וארבע עשרה, כלומר בת מאה וארבע.

אמרתי לו, הואיל[10] והזכרת אותה אמור לי מי היא. נענה ואמר, מה יש לספר עליה, צדקת היא, צדקת, פשוטה כמשמעה. ואם בא לידך לראותה לך אצלה. אבל מסופקני[11] אם תמצא אותה בביתה, או שמבקרת חולים או שמכבדת[12] ומרביצה[13] לפני חשוכי[14] מרפא או שהלכה לשם מצוה אחרת שאין לה דורשים. ואולי אפשר שתמצא אותה בביתה, שבין מצוה למצוה היא נכנסת ובאה לביתה ויושבת ומתקנת פוזמקאות[15] ובגדים ליתומים עניים. לשעבר שהיתה עשירה עשתה צדקה בממונה ועכשיו שלא נשתייר לה אלא שירי שיירים כדי מזונותיה המצומצמים עושה היא צדקה בגופה.

הביאני אותו חכם עד לפתחה של תהלה. בדרך חזר והרצה לפני את חידושיו. ראה שאיני שומע. חייך ואמר, משעה שהזכרתי את תהלה הסחת דעתך מכל העולם. אמרתי לו, רצונך — ספר לי דבר על תהלה. אמר לי, מה שהיא עכשיו סיפרתי לך, מה שהיתה בחוצה לארץ איני יודע, חוץ ממה שהכל יודעים, שהיתה עשירה גדולה ובעלת עסקים גדולים, לסוף מתו בניה ומת בעלה ועמדה והניחה את עסקיה ועלתה לירושלים. אמא עליה השלום רגילה היתה לומר כשאני רואה את תהלה רואה אני שיש פורענות[16] קשה מאלמנות ומשיכול בנים. מהי פורענות זו לא אמרה אמא, ואיני יודע מה היא ולא נדע לעולם, שכל הדור שהכיר את תהלה בחוצה לארץ כבר מת, ותהלה הרי אינה מרבה דברים. ואפילו עכשיו שנעשה בה שינוי ומדברת יותר משהיתה רגילה אינה מספרת על עצמה. כבר הגענו אצל ביתה. מסופקני אם תמצא אותה בביתה, שעם ערוב היום היא מחזרת על חדרי תורה לחלק מיני מתיקה לתינוקות.

אחר שעה קטנה נמצאתי בביתה של תהלה ומצאתיה יושבת סמוכה[17] לשולחן וכל עצמה כאילו המתינה לי. חדרה קטן וקירותיו מעובים ותקרתו כחדרי ירושלים של הדורות שעברו. ואלמלא מטה קטנה שבפינת החדר וכד של חרס שעמד על

ש. י. עגנון

תהלה

(חלק ב׳)

משיצאו התיירים מירושלים ראיתי את עצמי כאדם שאינו יודע מה יעשה. נסיתי לחזור לעבודתי ולא חזרתי. עמדתי והלכתי לעיר וסיירתי כל המקומות שהראיתי להם לתיירים. מה ראיתי ומה לא ראיתי. המחדש בטובו כל יום מעשה בראשית מחדש בכל שעה את עירו. בתים חדשים אינם נבנים. נטיעות חדשות אינן ניטעות, אבל ירושלים עצמה מתחדשת והולכת. כל אימת שאני נכנס לעיר דומה היא עלי כחדשה. איני יודע מה חידושיה. יבואו המפרשים הגדולים ויפרשו לנו.

מצאני אותו חכם ומשכני לביתו והרצה לפני כל מה שחידש באותם הימים. ישבנו כמה שישבנו. אני שואל והוא משיב. אני מקשה והוא מתרץ. אני מעמעם[1] והוא מסביר. מה טוב ומה נעים לשבת לפני חכם מחכמי ירושלים וללמוד הימנו[2] תורה. ביתו פשוט וכליו פשוטים ואילו חכמתו מרחיבה והולכת. כגוונים אלו שנראים מן החלון ולמעלה על הרי ירושלים. שוממים הרי ירושלים. היכלות ובירניות[3] אין עליהם. מיום שגלינו מארצנו באות האומות בזו אחר זו ומחריבים והולכים. אבל ההרים מתגוססים[4] ברוב הדרם ומחושקים[5] ברקמי גוונים מפוארים בעדי עדיים. וביניהם הר הזיתים. יער צומח עצים[6] אין בו. אבל מעוטף הוא בקברי צדיקים שבחייהם ובמותם כל מעיינם[7] בארץ.

כשעמדתי לילך באה בעלת הבית ואמרה לבעלה. שכחת מה שהבטחת לתילי. נענע ואמר. הפלא ופלא. מיום שאני מכיר את תהלה לא ביקשה ממני דבר ולא שמעתי שביקשה דבר מאדם. ועכשיו ביקשה ממני לומר לך שהיא מבקשת לראותך. אמרתי לו. מתכוין אתה לאותה זקנה שהראתה לי את ביתך. אם איני טועה לא כשם שהיא נקראת קראת לה. ענה ואמר. תהלה הוא שם הקודש של תילי. מכאן אתה למד שכבר לפני ארבעה חמשה דורות היו אבותינו קוראים לבנותיהם שמות שדומים כאילו נתחדשו היום. כיוצא בה שם אשתי תחיה. שבוודאי אתה סבור המצאת[8] דור התחיה הוא ובאמת מיסודו של הגאון בעל חידושי הרי"ם הוא.

174

נכנסה תילי ובידה קדירה[143] של תבשיל. ראתה אותי ואמרה, אתה כאן, שב ידידי שב. ביקור חולים מצוה גדולה היא. פניך רבנית מיטיבים והולכים. ישועת השם כהרף עין[144]. השם יתברך שולח רפואתו כל שעה יותר. הבאתי לך כף רוטב כדי[145] גמיעת[146] הפה. הגביהי ראשך יקירתי ואני אסעד[147] את הכר. כך כך יקירתי. חבל בני שאין אתה דר בעיר ואין אתה רואה היאך הרבנית שתחיה מבריאה משעה לשעה.

אמרתי לה, וכי לא בירושלים אני דר? וכי נחלת שבעה אינה ירושלים? אמרה תילי, חס ושלום, מי אומר כן? אדרבא[148] עתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל צדדיה עד דמשק, אלא עין שראתה את ירושלים שרויה כולה לפנים מן החומה לא הרגילה לראות כל שנבנה מחוצה לחומות ירושלים כירושלים עצמה. ארץ ישראל כולה קדושה, ואין צריך לומר סביבות ירושלים, אבל לפנים מן החומה מקודש קדושה מעולה. יודעת אני בני שלא אמרתי דבר שאין אתה יודע יפה ממני, אם כן למה אמרתי כל זה, כדי לספר בשבחה של ירושלים.

הרגשתי בעיניה של הרבנית שהיא מצירה[149] שתילי מדברת עמי ולא עמה. נפטרתי והלכתי לי.

טרדות שונות הטרידוני ולא באתי לעיר. אחר כך באה טרדת התיירים. הלוא אתם מכירים את התיירים, שוחקים היו עלינו ועל הארץ, כיון שהרחיב[150] לנו המקום קצת בארץ התחילו אף הם באים לראות. וכשהם באים רואים הם אותנו כאילו לא נבראנו אלא לשמשם. ברם דבר טוב יש בתיירים, שמתוך שאנו מראים להם אף אנו רואים. פעם ושתי פעמים כשהלכתי עמהם לעיר להראותם את הכותל המערבי מצאתי את תילי. אם איני טועה נתחדש בה דבר, שכל הימים היתה יוצאת בלא מקל ובאותם הימים היתה נשענת על מקל. מפני התיירים לא נתעכבתי[151] עליה. הרי לראות את הארץ באו, ולא לשם זקנה אחת שלא נכתבה בתכנית שלהם.

ראתה שעה טובה מימיה. אפילו את שונאי איני מברכת ביסורים שנתייסרה בהם תילי. סבור אתה הואיל ואינה זקוקה לחסדי הכוללים חייה חיים של ברכה, ואני סבורה שאפילו עני המחזר על הפתחים לא היה מחליף צרותיו בצרותיה. מיחושי מיחושי, אני מבקשת להסיח דעתי[129] מהם והם אינם מסיחים דעתם ממני.

ראיתי שהרבנית יודעת יותר ממה שסיפרה, אלא בשביל שידעתי שאם אשאל לא תענה, עמדתי מכסאי לילך. אמרה היא, לא הספיק מנקה הארובות להכנס לתוך הארובה וכבר פניו מפוייחות[130]. עדיין לא ישבת וכבר עמדת לילך. חפזון[131] זה למה? אמרתי, אם את רוצה שאשב אשב. שתקה ולא אמרה דבר.

התחלתי מדבר עמה על תילי ואמרתי לה, אפשר שתספרי לי משהו עליה. ענתה ואמרה לי אם אספר כלום יקל לי, או כלום יקל לה? אני איני אוהבת סיפורי מעשיות. מדביקין קורי[132] עכביש לקורי עכביש ואומרים מעשה טרקלין[133] הוא. דבר אחד בלבד אומר לך, חס הקדוש ברוך הוא על אותו צדיק, לפיכך הכניס רוח רעה[134] באותה משומדת[135] ימח שמה. מה אתה מביט בי? אי אתה שומע לשון יהודית? אמרתי לה, לשון יהודית אני מבין, לשונך שלך רבנית איני מבין. מי הוא אותו צדיק ומי היא המשומדת שקללת? אמרה הרבנית, שמא אברך אותה, שמא אומר יפה עשית משומדת שהחלפת את דינר הזהב בפרוטה מחוקה. שוב קבעת פניך בי כאילו סחתי בלשון טורקית. אתה שמעת שבעלי זכרונו לברכה רב היה, לפי שקוראים לי רבנית, ולא שמעת שאף אבא שלי רב היה, רב שכל הרבנים כנגדו דרדקאים[136]. כשאני אומרת רבנים, לרבנים ממש נתכוונתי, ולא לאותם שבכאן שלובשים איצטלא דרבנן[137] וקוראים להם רבנים. אוי עולם עולם, אתה שקר וכל מה שבך שוא ושקר. אבל אבא שלי זכר צדיק לברכה רב אמיתי היה כבר מילדותו, לפיכך היו כל שדכני המדינה בהולים[138] לשדכו. היתה אלמנה אחת עשירה. אם אני אומרת עשירה, עשירה ממש היתה. היתה לה בת יחידה, ולואי ולא היתה. נטלה חבית מלאה דינרי זהב ואמרה להם לשדכנים, אם אתם משדכים אותו לבתי הרי חבית זו נתונה לו, ואם מעט היא הריני מוסיפה לו. לא היתה אותה הבת ראויה[139] לאותו צדיק, שהוא צדיק היה והיא תיפח רוחה[140] משומדת היתה, כשם שסופה הוכיח על תחילתה, שברחה ונכנסה לבית הכומריות[141] והמירה[142] את דתה. ואימתי ברחה, בשעה שהוליכו אותה לחופתה. בזבזה עליה אמה חצי הונה כדי להוציאה משם. עד הקיסר הגיעה האם העלובה, ואף הוא לא הועיל כלום, שכל הנכנסת לבית הכומריות שוב אינה יוצאת משם לעולם. יודע אתה אותה משומדת מי היא, בתה של... הס, הנה היא באה.

אצל מטתה נזדעזעו לקולה. אמרתי לה, חולה אַת רבנית? גנחה מלבה ונתכסו עיניה דמעות. ביקשתי לנחמה ולא מצאתי מלים של תנחומין. קבעתי עיני בארץ ואמרתי, חולה וגלמודה[116]. גנחה ואמרה, חולה אני, חולה גמורה. אין בעולם כולו חולה שכמוני. מכל מקום איני גלמודה. אפילו כאן בירושלים שאין מכירין אותי ואין יודעים באיזה כבוד שרויה[117] הייתי בעירי, אפילו כאן אשה אחת מזדמנת לי, נכנסת אצלי ומביאה לי כף רוטב[118] וסועדת אותי על משכבי. מה אתה שומע מבן בני? ודאי מתרעם[119] הוא עלי שלא כתבתי לו איגרת תודה על התנור. אמור בעצמך, כלום יכולה אני לילך ולקנות דיו ועט ונייר ולכתוב מכתבים. בקושי אני מגעת כף תבשיל לפי. תמיהה אני שעדיין תילי לא באה.

אמרתי, אם לאותה זקנה חיננית אַת מתכוונת, הרי אמרה לי שהיא תבוא בקרוב. אמרה הרבנית, אם חיננית היא איני יודעת, בעלת מעשים ודאי היא. בוא וראה כמה נשים צדקניות יש בירושלים שהן מזומזמות כדבורים תפילות ותחנונים, שמא באו; אחת מהן לשאול אותי, רבנית שמא צריכה את דבר. ראשי ראשי, אם מכאובי לבי לא יוציאוני מן העולם מיחוש[120] ראשי יוציאני מן העולם.

אמרתי לה, רואה אני שקשה עליך הדיבור. אמרה, אתה אומר קשה עלי הדיבור ואני אומרת אני כולי קשה עלי. אפילו החתול מרגיש בדבר ומוקיר[121] רגליו מביתי. ועדיין הבריות אומרים שדרכו של חתול להיות כרוך[122] אחרי ביתו. ודאי עכברים של שכנותי ערבים עליו[123] מכל מעדנים[124] שאני מאכילה אותו. מה ביקשתי לומר? כל מה שאני מבקשת לומר אני שוכחת. תילי אינה כן. היא שחבילות חבילות של שנים על כתפיה עדיין כל חושיה משמשים[125] אותה. והרי שנותיה כפליים משנותי. אילו היה אבא זכר צדיק לברכה חי היה נחשב לפניה כתינוק. אמרתי לה, מי היא תילי זו? אמרה הרבנית, ולא אתה הזכרת אותה? עכשיו אין מכירין את תילי, לשעבר היו הכל מכירין את תילי, לפי שהיתה עשירה גדולה ובעלת עסקים הרבה. וכשהניחה את עסקיה ועלתה לירושלים הביאה עמה כמה חביות מלאות זהב, ואם לא חביות, תיבה אחת מלאה זהב ודאי הביאה. אמרו לי שכנותי אמרו להן אמותיהן, כשבאה תילי לירושלים היו כל גדולי ירושלים מחזרין[126] אחריה, מי בשביל עצמו ומי בשביל בנו. והיא השיבה את פניהם ונשתיירה אלמנה. תחילה אלמנה עשירה, אחר כך אלמנה אמידה[127], ולבסוף סתם זקנה.

אמרתי, כשרואין את תילי דומה כאילו לא ראתה שעה קשה מימיה. לגלגה[128] עלי הרבנית ואמרה, אתה אומר שלא ראתה שעה קשה מימיה ואני אומרת שלא

על פטפוטי, חבל על תינוקת זו, אם היא מבזבזת כל דבריה בילדותה, מה ישתייר לה לזיקנתה. נפל עלי פחד ויראתי שמא למחר אני אילמת. לימים[99] ירדתי[100] לסוף דעתו של הזקן, שלא יוציא אדם בזמן מועט מה שנקצב לו לכל ימי חייו. הרגלתי עצמי לבדוק כל מלה אם צריכה שתיאמר ונהגתי קימוץ[101] בדיבור. ומתוך שנהגתי קימוץ בדיבור נשתייר לי אוצר של דיבורים. האריכו לי שנותי עד שאגמור אותם הדברים שקצובין לי. ועכשיו שנשתייר לי קומץ[102] של מלים אתה מבקש שאוציאן. אם אוציאן אני מקצרת את ימי. אמרתי לה, על מנת[103] כן ודאי לא ביקשתי. מה זה, אנו מהלכים והולכים ועדיין לא הגענו אצל הרבנית. אמרה הזקנה, אתה זכור את החצרות שהיינו עושין אותן קפנדריא[104], ועכשיו שרוב העיר מיושבת מערביים צריכים אנו לעקוף[105] עליהן ומרבין עלינו את הדרך.

הגענו לחצר אחת. אמרה לי, רואה אתה חצר זו, ארבעים משפחות מישראל היו בה ושני בתי כנסיות היו בה והיו מתפללין ולומדים ביום ובלילה והניחוה[106] ובאו ערביים ותפסו בה. הגענו לבית קהוה[107]. אמרה, רואה אתה בית זה, ישיבה גדולה היתה בו ולומדי תורה היו יושבים ולומדים והניחוה ובאו ערביים ותפסו בה. הגענו לרבץ[108] של חמורים. אמרה, רואה אתה רבץ זה, בית תבשיל היה כאן ועניים בני טובים היו נכנסים רעבים ויוצאים שבעים והניחוהו ובאו ערביים ותפסו בו. בתים שלא פסקו מהם תורה ותפילה וצדקה עכשיו ערביים וחמורים מכרכרים[109] בהם. עכשיו בני מגיעים אנו אצל חצרה של הרבנית. הכנס ואף אני אכנס אחר כך. אותה עלובה בשביל טובה מדומה שבחוצה לארץ אינה רואה את הטובה האמיתית. אמרתי לה, הטובה האמיתית מהי? חייכה ואמרה, אי לך בני שאתה שואל כך, לא קרית[110] אשרי תבחר ותקרב ישכן[111] חצריך, ואיזו הן חצרותיו של הקדוש ברוך הוא. חצרות אלקינו בתוככי ירושלים. דרכם של בני אדם כשהם מזכירים את ירושלים מוסיפים ואומרים עיר הקודש, אני כשאני אומרת ירושלים איני מוסיפה מלה, שקדושתה בשמה, בשמה עצמו. עלה בני עלה ואַל תכשל[112] במדריגות. פעמים הרבה אמרתי לגבאי[113] הכולל[114] שהמדריגות צריכות תיקון, ומה תשובה השיב לי הגבאי, החצר ישנה ועומדת להחרב ואינה כדאית שנבזבז עליה פרוטה. כך נחרבים בתיהם של ישראל עד שמניחים אותם ובאים הישמעאלים ומחזיקים בהם. בתים שנבנו בדמעותיהם של אבות הבנים מניחים אותם. שוב מפטפטת אני ומקרבת את קצי.

נכנסתי אצל הרבנית ומצאתיה שוכבת במיטה. ראשה חבוש ואספלנית[115] נתונה על צווארה והיא משתעלת בקול רם, שאפילו צלוחיות של רפואות שעמדו

ענתה ואמרה לי, ברוך הוא וברוך שמו, אינני חסרה עמו כלום. הקדוש ברוך הוא נותן לכל בריותיו לפי מידת הצורך ואף אני בכלל בריותיו. ביותר צריכה אני להודות לו היום שהכפיל לי מנתי. אמרתי לה, מהי? ענתה ואמרה לי, בכל יום אני מסיימת יום אחד של תהלים והיום סיימתי שני ימים של תהלים. עם שהיא מדברת נתעגמו[87] פניה.

אמרתי לה, נסתלקה שמחתך. שהתה שעה קלה והשיבה לי, כן בני שמחה הייתי ועכשיו אינני שמחה. עם שהיא מדברת חזרו והבהיקו פניה. הגביהה עיניה כלפי מעלה ואמרה, ברוך אלהים שהסיר[88] יגוני מאתי. אמרתי לה, מפני מה היית שמחה ואחר כך עצובה ועכשיו שוב את שמחה. אמרה בלשון חיבה, אם אין אתה מקפיד[89] אומר לך, לא כך היית צריך לשאול, אלא במה זכית שהסיר אלקים את יגונך. שהשם יתברך הכל שווה בעיניו, כשמחה כעצבות. אמרתי לה, אפשר שאקפיד שלימדתני כיצד צריך אדם לדבר. הרי מקרא מלא הוא, אשרי האיש שלא ישכחך. אמרה, אדם טוב אתה ופסוק טוב פסקת לי, ואף אני לא אמנע[90] ממך דבר טוב. אתה שאלת על שום מה הייתי שמחה ועל שום מה הייתי עצובה ועל שום מה שוב אני שמחה. ודאי אתה יודע כמוני, שכל מעשיו של אדם קצובין[91] לו משעת לידתו ועד למיתתו, ואפילו כמה פעמים יאמר אדם תהלים. אבל הבחירה היא בידו, כמה מזמורים יאמר בכל יום. יש אדם שזוכה[92] לסיים בכל יום כל הספר כולו, ויש אדם שזוכה לומר ספר אחד או יום אחד בכל יום. אני מנהג עשיתי לי לומר בכל יום יום אחד. היום נמשכתי אחר המזמורים ואמרתי שני ימים. כיון שהרגשתי בדבר נעשיתי עצובה, שמא מיותרת אני בעולם ומבקשים להפטר ממני וזירזוני[93] להשלים חוקי[94] ולגמר קצבתי[95], והרי טוב להודות לה׳, ואם אני מתה אינני יכולה לומר אפילו מזמור אחד אפילו תיבה אחת. ראה הקדוש ברוך הוא בצערי והפליא[96] חסדו עמי לדעת שכך רצונו יתברך. ואם חפץ השם להמיתני מה אני שאתעצב. מיד הסיר אלקים את יגוני מאתי. ברוך הוא וברוך שמו.

הצצתי עליה והרהרתי, מהיכן באים לידי הכנעה[97] שכזו. חשבתי[98] בדורות הראשונים שהיו מלאים מידות טובות. דיברתי עמה בדורות שעברו ואמרתי לה, יותר ממה שאמרתי ראית בעיניך. ענתה ואמרה, כשמאריכין לו לאדם ימיו ושנותיו זוכה ורואה דברים הרבה, גם טובים וגם טובים מהם.

ביקשתי ממנה, ספרי לי מאותם הדברים הטובים. שהתה שעה קלה ואמרה, במה אפתח? אתחיל בימי ילדותי. כשהייתי תינוקת פטפטנית הייתי. ממש מקימה ועד לשכיבה לא פסק פטפוט מפי. היה זקן אחד בשכנותי. אמר לאותם שהיו שמחים

כבר יצא רוב החורף ונראו ניצני האביב. השמים עמדו בטהרם והאדמה נתערטלה [66] מעגמימותה [67]. החמה שיחקה ברקיע והעיר צפה [68] באורה. ואלמלא הצרות שתקפו אותנו היינו שמחים. הוי צרות רבות ורעות באו עלינו, ממש עד שהראשונה פקודה [69] שניה ממהרת לבוא.

משער יפו ולמעלה עד לכותל המערבי נמשכים והולכים אנשים ונשים מכל העדות שבירושלים עם עולים חדשים שהביאם המקום למקומם ועדיין לא מצאו את מקומם.

ברחבה [70] שלפני הכותל בסוכת שוטרי המנדט [71] ישבו להם שוטרי המנדט כדי שיראו שאין שמירה למתפללים אלא הם. רואים זאת מחרחרינו [72] ומחרחרים. מתכנפים [73] המתפללים ונדחקים לאבני הכותל. מהם בוכים מהם תוהים. ואתה ה׳ עד מתי? כבר ירדנו למדרגה התחתונה ואתה שוהה לגאולנו.

מצאתי לי פיסת [74] מקום אצל הכותל. פעמים עמדתי בין המתפללים ופעמים בין התוהים. תוהה הייתי על אומות העולם. לא דיים שטורדים [75] אותנו מכל הארצות, אלא שטורדים אותנו אף בביתנו.

עם [76] שאני עומד נדחקתי ממקומי על ידי שוטר משוטרי המנדט שדחק [77] במגלב [78] שבידו. מה הרגיז לבו של זה שכל כך היה זועם? חולנית אחת זקנה הביאה עמה שרפרף [79] לישב עליו. קפץ השוטר ובעט בשרפרף והפיל את הזקנה ונטל את השרפרף, לפי [80] שעברה על החוק, שחקקו חוקקי המנדט, שאסור למתפלל שיביא ספסל לכותל. ראו המתפללים ושתקו, שהרי מי יכול לדין [81] עם שתקיף ממנו. באה אותה הזקנה שהכרתי והביטה בו. השפיל [82] השוטר עיניו והחזיר את השרפרף.

קרבתי אצלה [83] ואמרתי לה, יפה כח עיניך מכל הבטחותיה של אנגליא, שאילו אנגליא נתנה לנו דקלרציא של בלפור ומשלחת בנו את פקידיה לבטלה, ואת זקנתי נתת עיניך באותו רשע ובטלת את מזימותיו [84] הרעות. ענתה ואמרה לי, אל תאמר כן, גוי טוב הוא, שראה בצערי והחזיר לאותה עניה את שרפרפה. התפללת מנחה? למה אני שואלת, שאם פנוי אתה אגלגל לידך [85] מצות ביקור חולים. הרבנית שתחיה חלתה. עכשיו חולה ממש היא. אם רצונך בוא ואראה לך דרך קצרה. נטפלתי [86] לה והלכתי עמה.

משתלשלים אנו מסימטא לסימטא ומחצר לחצר, ועל כל פסיעה ופסיעה עמדה, כדי ליתן פרוסת צוקר לתינוק ופרוטה לעני ולשאול לאיש לשלום אשתו ואשה בשלום בעלה. אמרתי לה, מאחר שאַת שואלת בשלום כל אדם אשאל אני לשלומך.

גדולות מאותן שבירושלים. ולענין רוחות וגשמים, עליהם אנו מודים ואומרים משיב הרוח ומוריד הגשם [56]. מצוה גדולה עשית, עצמות זקנות החיית. התנור ששיגרת לרבנית מחמם את נפשה. הורדתי את ראשי כאדם שבוש לשמוע שבחו. הרגישה בדבר ואמרה, מצוות לאו להתבייש ניתנו. אבותינו שהיו עושים מצוות הרבה לא היו מפרסמים את המצוות, אנו שאנו ממעטים במצוות, מצוה לפרסם כל מצוה שעושים, כדי שישמעו אחרים וילמדו ממעשינו. עכשיו בני לך אצל הרבנית ותראה כמה מחממת המצוה שעשית.

נכנסתי אצל הרבנית ומצאתיה יושבת אצל התנור הדלוק וטיפין של אורה מנטפות ויוצאות מתוך נקבי [57] התנור והבית מלא חום וחתול כחוש [58] מונח לה על ברכיה, והיא מביטה בתנור ומדברת עם החתול ואומרת, דומה עלי שאתה נהנה מן החום יותר ממני.

אמרתי לה, רואה אני שהתנור דולק יפה ומעלה חום. מרוצה את ממנו? אמרה הרבנית, ואם מרוצה אני. כלום ימעט את ריחו או יוסיף חום? תנור היה לי בביתי שהיה בוער ממוצאי סוכות ועד ערב פסח והיה מושך חום כחמה בתקופת תמוז והיו מוצאין בו נחת רוח, לא כאותם התנורים הקלים שחמימותם רגע. באמת אין לבקש מן המחדשים שיהו עושים מעשים גמורים [59], דיים שהם מראים פנים כאילו עושים. דבר זה אמרתי להם לאנשי עירי לאחר פטירת בעלי הרב שיהא מליץ יושר [60] בעדי, כשהביאה לה העיר רב חדש. אמרתי מה אתם מבקשים, שמא שיהא כרבכם שנפטר. דיו לזה שאינו עושה צרות. כיוצא בזה אמרתי לשכנותי שבאו לראות את התנור ששלח לי נכדי על ידך. אמרתי להן, התנור לפי הדור [61] והדור לפי התנור. מה כתב לך נכדי? לא כתב כלום? אף לי אינו כותב. סבור הוא שמאחר ששלח לי כזית [62] תנור כבר יצא ידי חובתו [63].

אחר שפירשתי [64] מן הרבנית אמרתי לעצמי, אף אני סבור שיצאתי ידי חובתי ששלחתי לה כזית תנור ושוב איני צריך לילך אצלה. לסוף חזרתי אצלה, על ידי אותה הזקנה החיננית, שעדיין לא נשלמו כל הראיות שהיו מיועדות לי לראותה.

ושוב צריכני [65] לומר, אין דעתי לספר כל שאירעני באותם הימים. מרובים ענייניו של אדם, ואלמלי באנו לספר אין הפה מספיק. ברם כל שהוא ענין לזקנה כדאי לספר.

ערב ראש חודש הלכתי אצל הכותל המערבי, כדרך שאנשי ירושלים נוהגים, שבערבי ראשי חדשים באים להתפלל אצל הכותל המערבי.

תפסתי מידה[34] של ערמה ואמרתי לה, נכדך שלח בידי מעות לקנות לך תנור, תנור מטולטל[35] שממלאים אותו נפט ומציתים את הפתילה והוא דולק ומעלה חום. הוצאתי את ארנקי ואמרתי, הנה הכסף. השיבה לי בתרעומת[36], היאך אלך ואקנה תנור, וכי רגלים יש לי? גלידי[37] קרח יש לי. צינה זו עד שלא תביאני להר הזיתים תוציא אותי מדעתי[38]. ושם בחוצה לארץ אומרים שארץ ישראל ארץ חמה. חמה היא לרשעים בגיהנם. אמרתי לה, מחר תזרח החמה ותעביר את הצינה. אמרה היא, עד שלא תבוא הנחמה, תצא הנשמה. אמרתי לה, בעוד שעה שתי שעות אשלח לך את התנור. צמצמה[39] עצמה בתוך כריה וכסתותיה, כאילו להראות למיטיבה המדומה[40] שאין לסמוך[41] על טובותיו.

נפטרתי[42] והלכתי לרחוב יפו ונכנסתי לחנות של מוכרי כלים וקניתי תנור מטולטל מן המעולה[43] שבתנורים ושלחתיו לה לרבנית הזקנה. אחר שעה חזרתי והלכתי אצלה, שמא אינה בקיאה[44] בתנורים המטולטלים ואלמדנה את תורת ההדלקה. דרך הילוכי הרהרתי, ברכת הודייה ודאי לא אשמע מפיה. לא כל הזקנות שוות. זו שהראתה לי את ביתו של אותו חכם נוחה לכל אדם וזו ששיגרתי[45] לה תנור אינה נוחה אפילו למי שמבקש טובתה.

וכאן צריכני להקדים מעין הקדמה קטנה. אינני מתכוין להגיד שבחה של אחת מתוך גנותה[46] של חברתה, כל שכן לספר מעשה העיר ויושביה. גלגל[47] עינו של אדם מצומצם ואינו יכול להקיף עירו של הקדוש ברוך הוא. אם כן למה אני מזכיר את מעשה הרבנית, שבכניסתי נזדמנה[48] לי אותה הזקנה.

הטיתי עצמי ופניתי לה דרך. עמדה ושאלה בשלומי, כמי ששואל בשלום קרובו. עמדתי תמיה[49], כלום אפשר שהיא מאותן הזקנות שהכרתי בירושלים קודם שירדתי לחוצה לארץ, והרי רובן ככולן כלו[50] ברעב בימות המלחמה, ואם מקצתן נשתיירו[51], הרי אני נשתניתי, כשיצאתי מירושלים הייתי בחור ועכשיו שנים שעשיתי בחוצה לארץ עשאוני זקן, והיאך זו הכירה אותי.

ראתה שאני תוהה. שחקה ואמרה, אי אתה[52] מכירני. הרי אתה הוא שביקשת לטלטל את פחי כשהלכת אצל איש פלוני. אמרתי לה, את היא שהראית לי את הדרך, ואני עומד ותוהה, כאילו לא הכרתיך. צחקה ואמרה, וכי מחוייב אתה להכיר כל הזקנות שבירושלים? אמרתי לה, והיאך הכרת את אותי? ענתה ואמרה לי, ירושלים מתוך שעיניה צפויות[53] לכל ישראל, כל שבא לכאן נחקק[54] בלבנו ואין אנו שוכחים אותו. אמרתי לה, יום צונן היום, יום גשמים ורוחות, ואני עומד ומעכב[55] אותך בחוץ. אמרה היא בלשון חיבה, כבר ראיתי קרירות

ביציאתי ביקשתי לשאול אותו, זקנה זו שהראתה לי את הדרך מי היא, שמאור פניה שלום וחיבת קולה נחת רוח. אבל כלום אפשר להפסיק חכם בשעה שהוא מערה [15] את חידושיו.

לאחר כמה ימים שוב הלכתי לעיר בשביל זקנה אחת אלמנתו של רב, שקודם חזירתי לירושלים הבטחתי לבן בנה לפקוד [16] את שלומה.

אותו היום זמן רביעה [17] ראשונה של יורה היה. הגשמים כבר התחילו יורדים והחמה היתה כבושה בעננים. יום שכזה בחוצה לארץ רואים כיום אביב, ירושלים שהיא מפונקת שבעה שמונה חדשים בחמה, יום שאין החמה זורחת בכל תקפה דומה כחורף ומתחבאים מפניו בבתים ובחצרות ובכל מקום שיש שם פינת גג.

טיילתי לי אילך ואילך [18] כשאני מריח את ריח הגשמים שיורדים ברננה ומתעטפים בערפלים המגוונים ומשיקים [19] על כתלי הבתים ומרקדים על הגגות ומנטפים [21] ועושים שלוליות, שפעמים הן עכורות ופעמים הן צלולות ומבהיקות מזהרי החמה שמבצבצים [22] ויוצאים לסירוגין [23] מבין העננים לראות הקלו המים, שבירושלים [24] אפילו ביום של גשמים החמה מבקשת לעמוד בתפקידה.

נכנסתי לבין החנויות המקומרות [25] אצל הצורפים, ומשם אצל הבשמים, ומשם אצל הסנדלרים ואצל אורגי שמיכות, ומשם אצל מבשלי תבשילים ומשם לרחוב היהודים. מעוטפים בסמרטוטי סמרטוטים ישבו העניים כשהם מתרשלים [26] להוציא ידיהם מתוך עטיפותיהם והם מביטים בזעף [27] על כל שעובר עליהם ואינו מושיט ידו לכיסו. היה עמי כיס של פרוטות, הלכתי מעני לעני ונתתי להם. לבסוף שאלתי על ביתה של הרבנית והראו לי.

נכנסתי לחצר אחת מאותן החצרות שכל הרואה אותן מפקפק [28] אם דר שם אדם ועליתי בשש שבע מעלות [29] שבורות והגעתי אצל דלת עקומה. נתקלתי בחתול מבחוץ ובערימה של אשפה בפנים. מחמת הבלה [30] של הצינה [31] לא ראיתי כל אדם, אבל שמעתי קול מרוגז שואל וכוהה [32], מי כאן ? נטלתי עיני וראיתי כמין מטה של ברזל ועליה גל של כרים וכסתות [33], ובתוך הגל שוכבת זקנה מבוהלת וכעוסה.

אמרתי לה שלום וסיפרתי לה שאני בא מחוצה לארץ ובידי ברכת שלום מבן בנה. הוציאה ידה מתוך כסתותיה ומשכה את הכסת עד למעלה מצווארה ושאלה, כמה בתים יש לו ואם משרתת מצויה בתוך ביתו ואם יש לו שטיחים נאים בכל הדר. לבסוף נתאנחה ואמרה, צינה זו מוציאה אותי מן העולם. משראיתי שכל כך קשה עליה הצינה אמרתי לעצמי תנור של נפט היה מיקל עליה את יסוריה.

ש. י. עגנון

תהלה

(חלק א׳)

זקנה אחת היתה בירושלים. זקנה נאה שכמותה לא ראיתם מימיכם. צדקת היתה וחכמה היתה וחיננית[1] היתה וענוותנית[2] היתה. אור עיניה חסד ורחמים וקמטי[3] פניה ברכה ושלום. אלמלא שאין הנשים יכולות להדמות[4] למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלקים. ועוד זאת היתה בה, זריזות של עלמות. אלמלא בגדי זקונה שעליה לא ניכר בה שמץ[5] זיקנות.

עד שלא[6] יצאתי מירושלים לא הכרתי אותה. משחזרתי לירושלים הכרתי אותה. והיאך לא הכרתיה קודם? היאך אתם לא הכרתם אותה עכשיו? אלא כל אדם נועד[7] לו להכיר את מי שיכיר ובאיזה זמן יכיר אותו ובאיזו סיבה יכיר אותו.

באיזו סיבה נתוודעה[8] לי? מעשה והלכתי לבקר חכם אחד מחכמי ירושלים שהיה דר סמוך לכותל המערבי ולא מצאתי את הבית. מצאתי[9] לאשה אחת באה בפח מים ושאלתי אותה. אמרה לי, בוא ואראך. אמרתי לה, אי את צריכה לטרוח[10], אמרי לי היכן אפנה ואלך לי. חייכה ואמרה לי, מה איכפת לך אם זקנה זו תזכה במצוה. אמרתי לה, אם מצוה היא זכי בה, אבל תני לי פח זה שבידך. חייכה ואמרה, למעט את המצוה אתה מבקש. אמרתי לה, לא למעט את המצוה אני מבקש, אלא למעט את טרחתך. אמרה, לא טורח[11] הוא, אלא זכות הוא, שנתן הקדוש ברוך הוא כח לבריותיו להביא צרכיהם בידיהם.

דילגנו בין אבני הרחוב ונשתלשלנו[12] מסימטא לסימטא[13] ונטינו מפני[14] הגמלים והחמורים ושואבי מים והולכי בטל ומרדפי חדשות. עד שעמדה בת לוויתי ואמרה, כאן ביתו של זה שאתה מבקש. אמרתי לה שלום ונכנסתי.

מצאתי את האיש בביתו כשהוא יושב לפני שולחנו. איני יודע אם הכירני אם לא הכירני. מאחר שבכניסתי חידש חידוש גדול העלה לפני את חידושו. ומחידוש זה לחידוש אחר.

אמנות הסיפור, מאת לאה גולדברג, הוצ׳ ספרית הפועלים, 1963, עמ׳ 204—221.

בדרכי ספרות, מאת אריה ל. שטראוס (עיונים בספרות ישראל ובספרות העמים), הוצ׳ מוסד ביאליק, תשכ״א, עמ׳ 148—153.

הוראת יצירות מן הספרות העברית והכללית, חוב׳ ד׳, הוצ׳ האוניברסיטה העברית, ירושלים, המחלקה להכשרת מורים לבתה״ס העל־יסודיים, תשכ״ד, עמ׳ 95—104.

כל סיפוריו של ש״י עגנון, הוצ׳ שוקן, ירושלים, תשט״ו.

S. Y. Agnon, The Writer and his Work ; "Ariel", A Quarterly Review of the Arts and Sciences in Israel, Number 17, 1966—67.

פרופ׳ ב. קורצוויל הרבה לטפל ביצירת ש״י עגנון (לפני שנים מספר יצא גם קובץ בעריכתו, מטעם אוניברסיטת בר־אילן).

המתפתחות ומשתנות תחת השפעתן של תורות שונות. תהלה אינה רק אשה תמה אלא משל לדמותו של דור. שאותו המספר מעריץ אולם עם זאת הוא יודע שאין לו עוד קיום.

״ידידות״

סיפור זה נמנה על סיפוריו המאוחרים של עגנון. בהם המציאות והחלום משמשים מקום שוה בחיי הגיבורים. גיבורים אלו מנותקים מערכי העבר (שאותם מסמלת תהלה) ואינם מוצאים לעצמם מקום בעולם קר ונטול ערכים.

ספריו:

והיה העקוב למישור, יפו, תרע״ב; ״על כפות המנעול״, סיפורי אהבים, ברלין, תרפ״ב; ״בלבב ימים״, ברלין, תרצ״ה; ״שבועת אמונים״, ירושלים ת״א, תש״ג; ״כל ספרי ש״י עגנון״, י״א כרכים.

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית. מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 571—575.
לעגנון ש״י — קובץ בעריכת ד. סדן וא. אורבאך, הוצ׳ האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1962.
ספרות על פרשת הדורות. מאת י. זמורה, הוצ׳ מחברות לספרות, תש״י, עמ׳ 70—94.
תולדות הספרות העברית החדשה. מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 148—156.
יצירתו של ש״י עגנון. מסת מחקר מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ תרבות וחינוך, תל־אביב, 1960.
על ספרותנו. מסת מבוא מאת ד. סדן, הוצ׳ ראובן מס, ירושלים, תש״י, עמ׳ 22, 34, 50, 60.
שלוש אשמורות. מאת אלי שביד, הוצ׳ עם־עובד, תל־אביב, 1964, עמ׳ 50—70.
מסכת הרומאן. מאת ברוך קורצווייל (שני מחזורי מסות על שמואל יוסף עגנון), הוצ׳ שוקן, תל־אביב, תשי״ג, עמ׳ 147—169.

יוסף שמואל עגנון

(1888 —)

נולד בגאליציה המזרחית לאב שהיה חכם גדול בתורה. רכש השכלה מסורתית ביהדות ובהדרכת אביו אף קרא בספרות ההשכלה. בעודו נער התחיל לפרסם שירים, ומאוחר יותר השתתף בעריכת העתון "העת" בלבוב. בתקופה זו הושפע מאד מברנר. סיפורו הראשון "עגונות" פורסם כשעלה לארץ ישראל (1908). ישב בגרמניה בשנים 1913—1924. ולאחר מכן שב לארץ והתיישב בירושלים. בשנת 1967 זכה בפרס נובל לספרות.

בניגוד לסופרים שקדמו לו ש"י עגנון דן במציאות היהודית באופן טהור וללא כוונות דידאקטיות. המציאות של העיירה היהודית מהווה עבורו נתון מבלי על הטוב והרע שבה. הוא משתמש באמצעים אמנותיים על מנת להעביר עולם שנחרב ולא יקום שנית. כל תקופה המתוארת בסיפוריו נושאת עמה סממנים אוניברסאליים המתאימים אף לתקופות אחרות. היסודות הפרימיטיביים של סיפורי־העם, תאור חיי העיירה הקטנים אינם מונעים ממנו שימוש במוטיבים סימבוליים ואידיאיים. מכאן קיומם של הסיפורים הרבדים השונים ביצירת עגנון, הבונה את סיפוריו על בסיס של עולם אפל בו שוררים יסודות מקאבריים ומשלים בעלי השלכות לענינים השונים מן המהלך החיצוני של הסיפור. ביצירותיו המאוחרות יותר ("ספר המעשים", "עד הנה") מתבלטים עוד יותר היסודות הסימבוליים והחלום והמציאות משמשים בהן בערבוביה. מבחינה לשונית גילה עגנון אוצרות חדשים במדרש, בספרות הרבנית ובסיפורי החסידות וצירפם וגיבשם לסינתיזה עשירה ויחודית במינה.

"תהלה"

הסיפור "תהלה", שלפי תוכנו אינו אלא מעשה באשה אחת, הנראית כלבנה הנאה עלמה, והמבקשת מחילה במותה, מעלה לפנינו את אופיה של החברה היהודית

רעש העיר הגיע לאזניו כנבואת־אדוני מקרב לבבו העיף. — פתאום רבץ על ארבעותיו [47], שכב רגע ואחר כך התחיל מטפס למעלה אל ראש הגבעה בזהירות, לאט־לאט, כגנגבה. — וכבגנבה הזקיף את ראשו, את צוארו המתוח, למעלה־למעלה, אל ראש הגבעה — לראות את העיר! מדי פעם שב והתכופף, כמתוך פחד, כאורב. — אך הנה הרים שוב את ראשו וראה דבר, שמילא את עיניו אור־שחר:

שם, רחוק, בשמי־התכלת, משתובבת טיארה בעלת זנב ארוך.

הוא לא האמין. התכופף שוב, כבפחד מפני חזון־שוא מצודד ומדיח. שוב הזדקף, טיפס עוד צעד והביט, הביט והביט. — אחר כך קם על רגליו, עלה על ראש הגבעה, וכשראה שהטיארה אינה חלום — הביט בטיארה שלו כמתועתע [48], עצם את עיניו רגע ואחר כך הביט באמו, וכמי שיודע כל הזמן שאמו בצדו, פנה אל הזקנה, האורבת כל הזמן לתנועותיו, ואמר:

— אמא. —

— מה בני? מה יקירי?

— אמא — הנה — שם ילד: טיארה. —

ופתאום:

— למה אנו עומדים פה, אמא?

אגרופו הקמוץ נפתח והטיארה שלו השתחררה ועפה לה.

ח

— אביו יראה לו את הילד ראשונה — אמר הרופא.

וכשנתעורר לפנות ערב במטתו — עמד אביו הזקן ולטף אותו כששפתיו מלמלות תפלת הילד בהרדמתו. הוא הביט באביו ארוכות. אחר־כך לקח את התינוק, נשק לו ואמר, כאורח עיף הבא ממרחקים

— כמה גדול הוא התינוק! — —

— הוא כבר לומד אלף־בית — אמרה האם בזהירות.

— אתה רוצה עפיפון? — שאל את הילד. — אני אעשה לך עפיפון עם מכסי־רוח — אמר בפשטות, וכל הדבר נדמה לו כמעשיה מפליאה, שהוא עצמו סיפר אותה לילדו.

האם פרצה בבכי־אושר מרפא.

וככה הלכו שלשתם: הזקנה, בנה והטיארה העליזה, המשתובבת בשמים. — וכשפנה מישהו אליה בדברים — עצמה את עיניה היבשות ורמזה בידה:

— הניחו, הניחו! אל תפריעו.

ולא הפריעו, לא בחוצות ירושלים ולא בדרך־המלך לתל־אביב.

כשהגיעו אל גבול תל־אביב — מצמץ הבן רגע בעיניו, עפעף והביט, עצם את עיניו ופקחן חליפות — והאם הביטה בו בתקוה מתוקה: — הוא מתעורר.

— מנחם — הפסיקה בפעם הראשונה את שתיקתה הארוכה — מנחם שלי. — תל־אביב — תל־אביב! —

וחכתה.

והבן התחיל צועד פתאום בצעדי ענק. האם לא יכלה לרוץ עמו ברגליה הזקנות.

רצה, קפצה, נכשלה וקמה — אך לא עזבתו.

השמש התחילה שוקעת — והשלישיה נחפזה ללכת כלפי העיר. האם ובנה למטה והטיארה למעלה. —

כוחותיה האחרונים כלו. היא נפלה באין אונים ליד פרדס, בלי להשמיע קול. — אסור לקרוא אחריו בשמו. — רק עיניה הביטו אחריו. אחרי בנה הרץ. —

וכשקמה בהתאמצות ומיהרה אחריו רגעים מספר — מצאה את בנה שוכב, בירכתי גבעת־חול, וישן. וחוט הטיארה בידו הקמוצה כברזל.

החול היה רטוב והטל ירד ברביבים [63].

אי אפשר היה להזיזו ממקומו. סלע־צחיח [64] בולט מן החול.

ושכבה גם היא. — על ידו. לחממו.

ז

כשהאיר השחר וקרני שמש־מזרח נגעו בהם — התעורר הבן, הרים ראשו והביט סביבו. התעוררה גם האם והראתה לו בידה אל עבר הגבעה:

— שם, מנחם שלי, שם, תל־אביב.

— איפה? — שאל פתאום הבן.

האם נזדעזעה בכל גופה היבש: הוא שואל! תחית מת־מדומה שרק לבו לא פסק מלדפוק.

— שם — שם בני, שם — שם! —

הבן קם על רגליו והתחיל עולה על הגבעה.

הלך הלוך והתפלא — הטיארה טסה אחריו ומגן־הדוד שעליה התנפנף כברכת־שלום עברית עליזה לאומות העולם. בידיו עצמו עשה את הטיארה ותמיד תיקן אותה אחרי הגשם. וכשהיה נשאל עליה, ענה בפשטות:

— אני הנני הילד הראשון של תל־אביב. הולך אני הביתה[41], יען כי אבי גזר גזרת מות על הילד הראשון. אמות שם, והעיר תיבנה על תלה. כן יהי רצון אמן ואמן סלה.

והשומעים היו מוכרחים לענות אחריו אמן.

ובינתים לא ידע ולא הרגיש בעצמו, שדרכו מובילה אותו חזרה. בהרבה ערים הכירו אותו השוטרים והילדים. איש לא נגע בו.

— המשוגע הארצישראלי, מדבר עברית.

הגבולות היו פתוחים לפניו כמו לפני הרוח השובבה, שנפנפה את הטיארה שלו בשמי התכלת העמוקים.

עד שהגיע חזרה, לירושלים.

האם לטפה את ראשו הפרוע, הטלילה[42] אותו בדמעותיה: טל תחיה עלה שיח נובל.

כשבאה אשתו לראותו — לא הכיר אותה — הביט בה בעיני־זגוגית ושאל כנוזף:

היכן הטיארה? הא, איפה היא?

לפי עצת הרופא לא הראו לו לעת עתה את ילדו. לא התוכחו עמו ולא הרבו לדבר אליו. הרופא יעץ להובילו הביתה, לתל־אביב — אך לא בזרוע[43]. ילך מאליו, ואם לא יאבה — יעשה מה שיעשה, ובלבד שלא להפציר בו. —

לשבת ברכבת או במכשיר־נסיעה אחר לא רצה בשום אופן, רק ברגל, ויחד עם העפיפון. אביו ואשתו הקדימו ועברו בנסיעה, בעצת רב הכולל, לתל אביב, אל ביתו; אך אמו לא עזבה אותו אף רגע; הלכה אתו ברגל מירושלים לתל אביב.

הדרך ארכה כששה ימים.

אשה זקנה מרודה[44] לאטה, ולפניה: יהודי צעיר, מזוקן וממעל־לו טיארה מעופשת. שחוט־הרסן שלה נתון בידו הימנית — בשתיקה. — ורק לעתים רחוקות אומר הוא בנעימת ויכוח מובהקת:

„ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה?"

— אתה היית בתל־אביב? ובכן מה שלום הילדים שם? אך הגד־נא את האמת, חביבי.

ככה עבר ארצות ועמים. יש ורגעים שפויים עברו עליו, אז לא היה מאמין למשמע[31] אזניו: העיר הולכת ונבנית, הולכת ומתפתחת, חמשת אלפים תושבים!

לכל אלה האמין בפקפוק, אך למציאותם של ילדים שם לא האמין. זה לא. הילדים נולדים שם מתים. את זה הוא יודע ברור. כולם מרמים אותו למען השקיטו.

כן, אי אפשר שיהיו שם ילדים. זה ברור. קללתו של אביו לא קללת הדיוט[32] היא, כולם משקרים. אולי נולדים — אך מתים.

ולא האמין גם לשבועה. כל שבועה כזו, שבועת שקר היא. ואפילו בשם ומלכות![33] כן! — פעם פנה אל המדבר אליו ושאל אותו בתחינה:[34]

— ובכן, טוב — אמר בעינים שמחות ודומעות כאחת — טוב מאוד — — אם ככה, אמור לי: אם נכון הוא שראית שם ילד, תן אות ומופת! תן סימן!

— סימן? הנה סימן: ראיתי ילד, המעיף עפיפון, גבוה גבוה בשמים, ועליו מגן־דוד יפה!

המטורף הבליט את עיניו הטרופות[35]. הביט משתאה, אחר כך הוריד ראשו, עצם עיניו וכבש פניו בקרקע. כעבור רגעים נשא את עיניו הבולטות השמימה, פתח פיו לרווחה ופניו נתרחבו בעוית־גיל:

— אההה! — אמר, כפי שמצא את אלהיו הקדושים — אה! טיארה![36] — עפיפון! — דרקון[37] עברי! —

וכך, בפה פעור ובעינים נעוצות בשמים, שם לדרך פעמיו[38], כשהוא מדבר באותה הנעימה עצמה, המתפלאת ושמחה:

— טיארה! — עפיפון! — —

ה

בעיר הגדולה שבאירופה התיכונה, כבר הכירו אותו ברחובות: "המשוגע העברי בעל העפיפון".

וכך הלך לעיר וממדינה למדינה, לבוש מכנסים קצרים, שהכותנת נגנבת מאחוריהם. מושך אחריו באויר אוירון־ילדים ומפטפט בכונה בגמגום ילדותי, ב"שין" שמאלית[39] וב"ריש" מבוטאת "למד".

— "שתים עשלה לבוא אדם"[40] — שתים עשלה לבוא אדם" (שתים עשרה רבוא אדם).

רק אותה מצאו עומדת ברחוב מסומרת [21] לקרקע ואינה יכולה לזוז. — השמש סחב אותה אחורנית, אי אפשר היה להזיזה מן המקום. אלון־בכות [22] נובל, ששרשיו מגיעים לעמקי הגיהנום. — עד שיצא הרב בעצמו.

האשה ספרה את כל שלשלת העינויים שלה ושל בעלה; המארה הנוראה. הולד המת. — ואחר כך הוסיפה ביללה:

— לו לכל הפחות היה עושה זאת תיכף בשעת מעשה. תיכף אחרי האסון. אך לא. הוא התעקש אז ואמר:

על אפו ועל חמתו [23] של השטן! ″לא יומתו בנים על אבות!″ [24] צעק כל הזמן.

— וכעת, וכעת כשאני שוב נמצאת בחודש השלישי — גזר עלי פתאום לעזוב אותו ואת ביתו ואת הכל.

התעלפה בבכיה ונשתתקה.

ד

והוא נדד ברוח.

— איזו עיר היא זו? — שאל את השוטר בגשתו אליו בבת־צחוק על פניו.

— טיפליס — אמר השוטר בחמלה — טיפליס. — אף כי לא היה בטוח שהבין את השאלה בשפה הזרה לו.

— טיפליס — חזר המטורף — טיפליס־תיפלה [25] — אמר לעצמו, תיפלה פירושה דופי [26].

אחר כך פנה שוב אל השוטר ואמר:

— אם אלך ככה, שמה, כלפי צפון, אתרחק יותר ויותר מתל־אביב?

— כן־כן — ענה השוטר, מבלי להבין אף מלה.

והוא הלך לדרכו, בבת־צחוק על פיו הנעוה [27], ויש אשר הלך הלוך וזמר בטעמי המקרא:

— ″הגידה נא לנו, בשלמי הרעה הזאת לנו, מה מלאכתך ומאין תבוא. מה ארצך ואי־מזה עם אתה″ [28].

ופתאום פרץ בזעקה מרה

— קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה! [29] — —

הזעקה משכה אליו קהל ובתוכם יהודים. אחד מהם אסף את המטורף העברי אל ביתו, האכילהו והשקהו — אך אי אפשר היה לו להציל מפיו [30] דברים של טעם, חוץ משאלה אחת ברורה:

— וכי אתה הוא המיסד, מנחם ? למה תראה סיוטים ? — רטנה אשתו, אחרי אשר נודע לה הכל.

ללא הועיל, האב הצעיר לא שקט.

וכשבא החרש [14] להציב את הדלתות בביתו החדש — לא הרשהו.

— נוסיף לחכות — אמר בהרהורי ערבוביה — נחכה קצת. נתלה יריעות־סדין על הפתחים.

אשתו הסכימה. גם היא נלכדה בעולמו המפחיד והמנבא רעות.

אך הפעם נצנצה מחשבה במוחה והיא אמרה לו פתאם:

— להיפך, מנחם, להיפך, נציב את הדלתות. עוד לא נולד הילד. אדרבה, אינך מבין ? אחרי־כן שוב לא תהיה לו לשטן שליטה עלינו. מובן ?

הוא הסכים. מובן. —

אך המארה לא כלתה מקרבו פנימה. היא לבלבה בקרבו והכתה שרשים גם בקרב אשתו.

לשוא הריץ [15] אל אביו מכתב סליחה ובאורים יפים. ללא תועלת.

המאדיארי [16] הזקן — רטנה אשתו בפחד — המאדיארי העקשן, כולכם ממין זה. "יקוב הדין את ההר" ! [17] — זאת היא כל תורתכם, אתם יהודי הונגריה המאוררת ! [18] —

ופרצה בבכיה בלתי צפויה. —

ג

והילד נולד מת. —

הוא נתן לה גט [19].

קודם עזב הוא את בית הרב ואחר כך היא. הוא — בראש פרוע ובעינים בולטות ואדומות, והיא — בראש מורד ובעינים עצומות, שמעינות הלב שטפו בחשאי דרך ריסיהן השחורים וההדוקים. — אך עזבו את בית הרב, פנה אחד הדיינים אל הרב ואמר בחרטה:

— רומני, שעבודתנו פסולה. הוא אינו שפוי [20], הוא דבר כאדם שנטרפה עליו דעתו: הגט אינו גט. —

הרב הרהר קצת ואמר בפחד:

— אפשר. דומני גם אני: נכון.

ותיכף הוסיף בבהלה: — קרא אותם חזרה, כרגע!

הבחור נרתע לאחור והזקן הרשיל את ראשו [6] הכבד על חזהו ואמר לעצמו בעצימת עינים:

— יפו, — עיר הקללה. — "וירד יפו". — "ויקם יונה לברוח תרשישה, וירד יפו". — חוף יפו — מקום מוכן לפרעניות [7].

— הנביא המורד באלוקים בורח מפניו — מפני האלוקים. — "וירד יפו". — נינוה. נינוה!

נאנח אנחה עמוקה ואמר:

"טוב מותי מחיי!" [8]

הבחור רצה לנסות שוב לגשת אל אביו — האם עכבה בעדו. אין צורך, זה ירגיז אותו עוד יותר.

הבחור עמד כארז צעיר בסער. הוא הרגיש מכבר [9], שזה יהיה הסוף: יבוא יום, והויכוחים על דבר התנועה החזקה שם, ברחבי הגולה, יצאו ללהב [10] בין שניהם: בינו ובין אביו — והנה, היה הדבר ובא.

היכוף את ראשו וישב על הגמרא — וימשיך?

ופתאום — מחשבה אכזרית! הוא יוסיף לחכות זמן מה עד שאביו יהא נפטר — —

— חלילה! לא! אביו יחיה לאורך ימים ושנים בעזרת השם. — להיפך! הוא יבנה את ביתו ויכניס לתוכו את אביו הזקן: את אביו ואת אמו. יושיב את שני הזקנים בחדר מיוחד; זוג־שכינה בבית־מקדש מעט [11]; ובחדר — ארון קודש עם ספר תורה. כך.

ב

את ביתו בנה בידיו, ואשתו הצעירה, אשת נעוריו הטהורה, עזרה על ידו. — אך המארה [12] רבצה במוחו התוסס.

— "בבכורו ייסדנה" — הרהר נוראות ושתק ורעד. אשתו לא ידעה את צערו ולא הבינה את סבת יגונו הקודר.

פעם נכנס הביתה בפנים מאירים אל אשת־נעוריו:

— ברכה! יודעת את? לראש־העיר אין ילדים. מיסד העיר חשוך בנים [13] הוא! — קללת אבא קללת שוא היא! —

ואכל את ארוחתו בשמחה.

וכשהראתה אשת נעוריו סימני הריון, שוב התחילה התוגה שורה עליו. פחד נורא תקפהו: קללת אביו —

אביגדור המאירי

העפיפון[1]

א

וכשהגיעה השמועה אל בין חומות ירושלים העתיקה — הופר שלום־הבית בביתו של מרדכי הותיק. בנו־יחידו המופלג בתורה, לא עצר ברוחו עוד:

— בעקבות המשיח אלך! — אמר ברטט וביראת הכבוד מפני אביו הזקן. — תל־אביב, זה שם העיר הנבנית שם על חוף יפו. כבר ששה בתים עומדים בנויים לתלפיות[2].

קם והוסיף בהחלטה, כמגלה סוד נורא:

— כבר זכיתי לקנות לי שם מגרש. הבית שלי יהיה השביעי.

העקשן הזקן נזדעזע כנשוך נחש. הביט רגעים אחדים בבנו המרדן — ועצם את עיניו. לא, זה לא יאמן! — בן־יחידו מזדווג לאותם שם! לדוחקי הקץ[3] —

אחר כך פקח את עיניו הזקנות לרוָחה וגור בזוָעה, בחרוק שנים ובעינים בולטות:

— "בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה!"[4] —

האם הזקנה, שהרגישה כבר במלה הראשונה כי קללה נזרקת מפי האב — קפצה אליו, כמעט שמה את ידה על פיו — אך איחרה את המועד.

הגזרה נגזרה.

ומנחם, הבחור הרועד, נעץ את עיניו המתחננות בפניו הקמוטים והמאיימים של אביו ומלמל:

— אבא! —

ראשו של הזקן התחיל מסתחרר. הזקנה עזרה לו לצנוח אל תוך כסאו. וכשגם בנו נגש אליו בבהלה חטאית — התעודד הזקן, הבליט בו את עיניו[5] ודחה אותו במבטו הנורא:

— לך!

מוואנדסבק״ לארנולד צוויג; מחזות לתיאטרון העברי: ״ירמיהו״ לס. צוויג; ״החיל האמיץ שוייק״ להאשק; ״מזימת האהבה״ לשילר; ״השד״ לפרנץ מולנאר; משיריהם של פטיפי ואנדרי אדי.

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 259—261.

סופרים עבריים בני זמננו, מאת אדיר כהן, הוצ׳ ספרים מ. מזרחי, ת״א, 1965, עמ׳ 162—170.

תולדות הספרות העברית בדורנו, מאת א. בן־אור (אורינובסקי) הוצ׳ יזרעאל, 1958, כרך ראשון, פרק שני.

אביגדור המאירי (פויארשטיין)

(1887 —   )

משורר, מספר ועתונאי. נולד בהונגריה, קיבל חינוך מסורתי והמשיך לימודיו בישיבת פרסבורג ובגימנסיה של בודפסט. שיריו ומאמריו הראשונים פורסמו ב"השלוח" ו„הצפירה" וב־1912 יצא לאור קובץ שיריו הראשון. ב־1918 עבר לאודסה, ב־1921 עלה לארץ ישראל. במרוצת השנים פרסם שירים, סיפורים, מחזות ותרגומים לתיאטרון. הוא נודע כמבקר קיצוני וחריף.

יצירתו של א. המאירי מבועה בחותם האכספרסיוניזם. יש בה מן היסוד הדראמטי והפסימי. המאירי רחוק מן הראיה האידיאלית של הדברים. האמונה והזעם שלובים יחדיו בעיקר בשירים שכתב בימי מלחמת־העולם השניה; ובספריו נמצא תאורים קודרים וסותרים, בד בבד עם ויומור ועוקצנות.

"העפיפון"

המשבר שבין הדורות ובין תפישות־עולם שונות מועתק בסיפור זה לירושלים העתיקה. הדמויות המתוארות הופכות לסמלים ולנציגים של השקפות־עולם מנוגדות, כדי להוכיח את הפער הקיים ביניהן.

מספריו:

"תחת שמים אדומים" (סיפורי מלחמה), ת"א, תרפ"ה; "קשת יעקב" (סיפורי מלחמה), ת"א, תרפ"ו; "השגעון הגדול", ת"א, תר"ץ; "בין שיני האדם", ת"א, תר"ץ; "בגיהנום של מטה", ת"א, תרצ"ב, תרצ"ט; "מסע באירופה הטראגית", ת"א, תרצ"ח; "המשיח הלבן", ת"א, תש"ד; "[illegible]" (מחזה), ת"א, תרצ"ה.

תרגומים:

"[illegible]" [illegible]; "מסעי הברון [illegible] מינכהויזן", "[illegible]"

ומרוב התלאות [39] והיגונות חלתה הגבירה ימים רבים — ואמרו עליה כי לקתה במוחה, וכשהבריאה (לא לגמרי, כפי שנראתה אחר כך כל הימים) — חלה אז הגביר. שנים אחדות התהלך שבור וחולה לב. וממון רב נמוג בשנות הרעה האלו (ודאי ארכו כעשר שנים) עד כי דללו מעיניו [40]. כאשר יאמר המשל: ״להוציא ולא להכניס — תראה התחתית״. וכשנפטר — נודע כי עצמו חובותיו מאד. ולא נשאר לגבירה אלא פירורים.

לא עברו ימים מועטים ונתנה את דעתה על עליה לארץ ישראל. אספה את המעט אשר לה ונסעה לירושלים. וכשנפטר אחר כך גם בעלה של מלכה — קמה ועלתה גם היא לעיר הקודש.

הנה אלה הקורות, שיצאו מפי מקוצרים, כפי שנשארו בזכרוני. אבל אשרינו ומה טוב חלקנו שזיכנו הבורא לראות אותן בחיים כאן — בפרוש ירושלים את שלומה עליהן. זכות ירושלים עשתה זאת ובזכות התורה ודאי ודאי נסלח להן כל מה שחטאה אשה לאחותה.

והרב ח׳ יעקב שהיה משתומם ומשתאה [41] לגלגולי האדם מידי הבורא שיבח את בוסה שרהג׳י, שיפה יפה סיפרה, כאילו היתה ״עד ראיה״ לכל הענינים, ושאל: שמא קרבת משפחה יש ביניהן?

— לא. קרבת משפחה אין כאן. אבל... אולי יותר מזה...

— יותר מזה? כיצד?

הרכינה הזקנה את ראשה ואמרה בענוה: אותה אומנת — אני הייתי.

הוא ישמרנו — כשיכורה מנצחון כשקרעה את המסווה וגילתה את הסוד הסמוי והרסה את הבנוי. היא גילתה לעין כל, שהגבירה לא הרתה ולא חלה [32], לא ילדה ולא זכתה בפרי בטן, היא אותו ״חרוב יבש״ כאשר היתה.

— כיצד? — שאלו בבת אחת השומעים את סיפוריה של בוסה שרהג׳י, וח׳ יעקב, שהקשיב רב קשב לדבריה, תמה ושאל: הן סיפרה לנו שהגבירה הרתה בכפר וגם ילדה בן שם?

— כן, כן — שאפה רוח בוסה שרהג׳י ואמרה: — היא, מלכה, גילתה את הסוד שהבן — בן האומנת היה, שגרה באותו כפר סמוך למעון הגבירים. היא גילתה, שהגבירה בהיותה בכפר ובדעתה, שהאומנת היתה הרה בחדשים הראשונים — שפכה את לבה לפני האומנת בדמע ובתחנונים על יגונה ועל עינויי נפשה מפני רעת אחותה. והאומנת ובעלה נכמרו רחמיהם מאד, כי אנשים טובים וגם אנשים עניים היו ולהם שלשה ילדים. ויאותו [33] לחפץ הגבירה ולכל אשר ערכה בסוד, בהסתר [34] דבר ובשכל טוב. והוסכם ונכתב ונחתם בנייר, כי יאָמר אשר בזמן הריונה של האומנת גם הגבירה הרה. הגבירה תעביר הקול בעיר, שהרתה בשעה טובה, גם תצא פעם ופעמיים בכרס מלאה כלפי הבריות (וכך היה: ״המסכנה ההיא״ — חגרה פעם ופעמיים כר קטן לבטנה ויצאה לרחוב), ובשעת הלידה של האומנת, בשעה טובה, יאָמר שגם היא הגבירה, ילדה (את הכל ערכה ברוב תבונה) ומיד יעלו את הנולד אליה, והוא יגדל כבן־מלך בבית הגביר. ועל אודות הילוד של האומנת יאָמר כלפי הבריות (לא יבוא ולא יהיה) [35] שנפטר בעת היולדו. וכן היה. האומנת היתה מינקת כלפי הבריות ואם כלפי בנה. וגרו כל הימים יחד. והיה התנאי ביניהם: במלאות לילד שמונה עשרה שנה — יסעו כולם, שתי המשפחות, לירושלים. ושם הרשות בידי הורי הילד לעשות עם בנם ככל אשר ירצו, או להשאירו כל הימים בבית הגביר ויהיה גם היורש כבן ממש.

ומלכה בקנאת לבה גילתה את הכל. איך עשתה את דברה ואיך ידעה לגלות כל הצפונות? [36] — לא נודע. נלאה כל איש למצוא איך הגיע ה״נייר״ של התנאים לידה. ועד היום חידה היא.

אבל רבים, גם זרים ונכרים, שפכו על ראש האחות קללתם — כי היה לבה לב אבן ורחמי אחות ורחמי אדם לא ידעה.

וגם מן השמים שילמו למלכה כרעתה. בנה האחד לא הוציא את שנתו [37]. זוכרים אנו אותו יום שבת שנפל הילד מן הגג ומת בו במקום. ואחר שנה או שנתים חלתה הילדה ומתה ונשארו שכולים [38] מכל.

אכן מי שנתן עין בוחנת בפני הגביר הבחין, כמו דבר־סתר יעיב [28] אור עיניו; משהו, חוצץ [29] ולא חוצץ, עמד בינו ובין כל אותה השמחה. יש ולפתע כמו קפא מבטו רגע קל — ושב מיד והתעורר מהרהוריו. אולם כל אשר ערך וכל הממון אשר פיזר וכל אשר דיבר — בשמחה ובטוב לב עשה.

וכעבור ימי השמחה והחיים שבו למסלולם — היה העולם נוהג כמנהגו. הגבירה יצאה עם התינוק בין הבריות בלוית המינקת והנערה העוזרת. הלכה פעמים העירה לבית קרובים לביקורים וקיבלה בביתה אורחים — ועולם כמנהגו נוהג.

וכל אשר ראה את הגבירה בצאתה החוצה וילדה עמה — ראה מה רב הטוב אשר ינחיל העושר לבעליו. פני הגבירה היו תדיר זוהרים ועליזים כפני בחורה בריאה. ולמה לא? שמא עיפה מנדודי לילות, או משאת את הילד בזרועותיה? הרי כל אלה מונו [30] למינקת־האומנת ולא לגבירה.

ואמנם גם לאומנת לא חסר דבר. באמת אמרו: מטוב המלך טוב גם לעבדיו.

ויהי כי נגמל הילד ושבו העירה, לקחו עמם את האומנת ותגר עמם בביתם בקומה הראשונה — היא ומשפחתה.

והילד גדל — ויהי ילד בין הילדים. ואם כי יפה־תאר לא היה, אך נחמד למראה היה במלבושיו ובהליכותיו כבן עשירים.

ואולם, נשוב ונראה מה היה למלכה, האחות השניה, בתקופת חמש או שש השנים הללו. כל שינויים וחדשות לא התחוללו בביתה. מה לעני ולתמורות? יום אתמול כיום מחר. עוני ומחסור אתמול וצער ומצוק מחר. אך תמורה אחת היתה בה עצמה: מרה שחורה [31] פקדה אותה ולא הרפתה ממנה. בודדת ורוגזת ישבה כל הימים משמימה בביתה. וכי נזדמן לה לעת מצוא לשיח עם איש ופתחה, כדרכה, דברי תלונה ומרי על בוראה כי המר לה מאד... כי שימח את אויביה וכי השפילה עד עפר.

ויקר המקרה באחד הימים, שראתה בביתם של מקורבים את הילד נתן. משנתנה את עיניה בו — היתה כנועצת מסמרות בילד, ואולם החרישה ולא דיברה אליו מטוב ועד רע.

אותה שעה החרישה ולא דיברה מטוב ועד רע, אך לאחר ימים — כימי חודש או חדשיים — לא היה מחסום לפיה. וכזרם מים בעת שטפון, אשר יעבור ויחדור בכל אשר יפגוש, כן הציפו דבריה כל בית וכל מושב־אנשים בין גדולים ובין קטנים — בכל רחבי העיר רודוס. אכן רבים היו השומעים שעינם דמעה לשמע הדברים. כה נגעו הדברים גם אל לב אנשים רבים. אבל היא, מלכה, היתה —

רחוק מאתנו — למרה שחורה. שגעון דבק בה ולא הסירה עיניה מבעלה אף לרגע. גם בלכתו לעסקיו ולדרכיו נודעה[21] מכל אשר יעשה. וכששלח מתן יד בסתר[22] לגיסו או לגיסתו — מיד נגלה לה על ידי "מלאכים שחורים" — וערכה לבעלה "גיהינום" בביתו.

מאליו יובן, שגם אחותה, מלכה, לא הדביקה לשונה לחיכה. שנאת עולם שנאה את אחותה. והיא, העניה והנצרכה, במה יכלה להקניט את הגבירה ולהכאיב לה? מה כוחו של נצרך כנגד עשיר? רק זאת יכלה: בכל עת ובכל הזדמנות שבאה לידה לא קראה לאחותה בשמה, אלא "לה חארובה סיקה" (החרוב היבש). ותמיד נמצאים מלאכים רעים שמוכנים להוסיף בחינם שמן על המדורה[23]. וכן הגיעו לאזני הגבירה כדבר יום ביומו דברי לשון־הרע ורכילות, שנשאה מלכה בפיה על "החרוב היבש". ונמשכו הדיבורים והקנטורים כל הימים כאודים עשנים[24].

ובאחד הימים נשמע הקול: בוליסה רבקה הרה. סוף סוף ראה אלהים את עוניה, והיא אז כבת שלושים וחמש. רבים שמחו שמחה נאמנה. שבח לאל יתברך — אמר כל השומע את הבשורה — עתה תתנחם ותשקוט הגבירה. הקולות יחדלו ותמו הקנאות — והקץ לימים הרעים!

הבשורה נשמעה בימות הקיץ, בעת שהגבירים התגוררו במעון קיץ שלהם בהרים כמנהג העשירים. ואין מן הצורך לאמר כמה שמרו על הגבירה. הרופאים ציוו שעל הגבירה לשכב ולבלי התהלך[25] בחוץ עד לאחר החודש הששי. הם מצאו כי טוב לגבירה יותר אויר הרים — ועליה להישאר שם עד אחרי הלידה. וכן היה. כתום החודש הששי היתה יורדת לעתים לטייל שעה קלה בכפר.

ועכשיו היו המלאכים הרעים באים לזרות מלח על פצעי[26] לבה של מלכה. הם באו וסיפרו פעם בפעם על הגדולה והתפארה של הגבירה בחדשי הריונה. עת תרד לטיוליה ברחוב הכפר או בגנים משרת ומשרתת ילווה, מכל פגע קל ישמרוה וכמו ימנו מספר פסיעותיה ויצפו לפקודותיה.

ומלכה שומעת אלה הדברים — ובאו אל לבה כנשיכות עקרבים. עיניה מקור דמעה ולבה — קרעים קרעים. על מה עשה אלהים ככה? למה השפילה עד עפר? אין זאת — אמרה וחטאה בשפתיה — שגם הוא, הבורא, על צד העשירים...

ואולם — נספר בקיצור — במלאות ימיה ללדת[27], הגיעה הבשורה הגדולה: בן זכר ילדה. ילד בריא וטוב. ילא כל פה לספר עד מה היתה השמחה גדולה: משתאות, סעודות וצדקות לעניים וקול רינה ושירה — ולשמחת יום־הברית אין קץ! ויקראו שמו נתן — כי אמרו — נתון הוא מהבורא לה.

אמרתי, היה גורל אחד לשתיהן: לא הרו ולא ילדו. מלכה ילדה במאוחר פעמיים בן ובת, — אלא רחוק מעמנו [8] — קברה אותם בחייה.

אבל בעלה של בוליסה [9] רבקה, יוסף רוסו, שהיה בבחרותו נאה, זריז ופיקח — גבר ועשה חיל. לא עברו חמש־שש שנים מעת הינשאו — והיה לאיש [10]. ההצלחה היתה צועדת לפניו. באשר שם ידו — היה לזהב. עד מהרה נקרא בפי כל: סיניור [11] יוסף רוסו, בפה מלא [12]. ואחר עשר שנים כבר היה גביר [13]. שתי חנויות גדולות, בית בן שתי קומות, משרת ומשרתת, טיולים ותענוגים — בקיצור: עושר. מאום לא חסר. חסר היה רק ילד. נפשה ונפשו יצאו לילד, אבל — יודע דרכיו [14] הוא — ילד לא היה.

ומזלו של רפאל קאפילוטו, בעלה של מלכה, להיפך — מזל שחור. באשר שם ידו — יבש הכל. גם הוא היה סוחר וניסה את מזלו בכמה וכמה ענינים ומעשים — אבל תמיד הלך לאחור ולא לפנים. זכורני: שתי פעמים פשט את הרגל [15]. וכל ימיו נשאר עלוב ונצרך [16]. גיסו, סיניור יוסף, העמידו פעם ופעמיים על רגליו [17], סייע לו גם בכסף וגם בעצה, אבל לשוא. המשל אומר: ״אם חסר־מזל אדם נוצר — לא יושיעהו גם אוצר״. ובין כה וכה [18] ילדה מלכה במאוחר קצת, כאשר אמרתי, את הבן הראשון. ואין פלא אם הגביר סיניור יוסף שם לבו לטובה על הילד והיה מעניק להם כל אשר יחסר לקטן. ומטוב לבו (ומעגמת לבו בסתר) היה מחבב את הילד והיה סר כל הימים לראותו ולהשתעשע בו, אבל מחששו פן ידאב לבה של בוליסה רבקה היה בא לפקוד את הילד בחשאי והבריות היו מרננות [19] — כמנהגן — ואומרות: את אֵם הילד. וכן היה שולח כל מה שדרוש לילד מעט בגלוי והרבה בסתר. אבל חדה עין אשה מעין הנשר. אז החלו עולים קוצים וברקנים בין שתי המשפחות. הוא ישמרנו מקנאה אוכלת לב. כאש אוכלת היתה קנאתה של בוליסה רבקה באחותה. יום יום רוגז וצער, מריבה ונאצה, רכילות ומלשינות. והגיעה שנאתה של בוליסה רבקה לאחותה עד כדי כך, שפעם, לפנות ערב, באה לפתע לבית אחותה — כי ידעה שבעלה שם — זעם בעיניה ובלבה מרירות — ואמרה לשפוך גפרית ואש על ראש בעלה ואחותה. אבל משראתה אותו, את בעלה, נושא בזרועותיו את הילד בצחוק וגיל — נאלמה לשונה, זעקה זעקה גדולה ומרה, נפלה והתעלפה שעה ארוכה.

מאז מנע הגביר רגלו מבית גיסתו. בוליסה רבקה עמדה כלביאה ולא הניחה לבעלה להעניק להם דבר. אז גדלה הרעה בין שתי האחיות והשנאה היתה ללהבה — לא עלינו — שמלחכת [20] כל אשר סביב לה. הקנאה נהפכה בלבה של הגבירה —

ערבית (חלק ב׳)

ה

פשר הסוד

כמה ימים לאחר שבועות היו יושבים בין הערבים [1] על המצעים הרכים שבפינת החצר בביתו של הרב כמה שכנים ושכנות. גם ״הזוג העליז״ ישב עמם. אותה שעה נכנס גם ח׳ יעקב לחצר וישב בפינת מושבו.

בעלת הבית, אשת הרב, היתה כמתלוננת באזני המסובים על ח׳ ג׳ליבון ושרהג׳י, שכמה פעמים ביקשו מהם כי יספרו להם מקורות [2] האחיות — והם משתמטים, וכלום כך נאה?

גם הרב עצמו נצטרף לבקשת הרבנית ואמר כי ראוי להם למלא רצון הבריות, ״כדי להעמיד, פשוט את הדברים על אמיתותם״.

— אם כ׳ [3] הרב מבקש — אין מסרבין, — אמרה שרהג׳י, — ספר להם אתה, ג׳ליבון, הרי לך הדברים נהירים ביותר.

— לא, בתי, לך נאה ויאה לספר.

— אגיד נאמנה: בחפץ רב הייתי מספרת אלא שאיני יודעת איך לפתוח ואיך לסיים. דומה אני [4], שאם אספר הכל כהויתו [5] — ימים רבים לא יספיקו לי. כמה ימי רוגז, דאבה ושברון לב, וכמה דמעות נשפכו באותם הימים — לא יעמוד לי כוחי [6] לספר את הדברים כמו שהיו.

— תספר שהרג׳י את העיקר, בלי אריכות דברים, קיצורו ועיקרו של דבר — יעץ הרב עצה טובה.

— טוב, למען כבודו לא אסרב...

— הנה... את שתיהן זוכרת אני מימי הנעורים. אביהן, ח׳ נסים, היה יהודי הגון, סוחר פשוט בחנות קטנה. ואף כי איחרו הבנות להנשא לאיש — הצליח בכל זאת להשיאן, כל אחת בשעתה, טרם ילך לעולמו — עליו השלום.

בתחילה לא עבר דבר ביניהן; כל פגע וכל נגע, אם כי מעודן, כנראה, לא ״לקחה אחת מידותיה של רעותה״ [7] ולא היו מחבבות זו את זו. בראשיתן, כאשר

203

תלמידי חכמים ואנשי מעשה[84] יצאו לפני ספרי התורה בריקודים וזימרו פיוטי קודש.

בתוך ההמולה הרבה נכנסו השכנים, הזוג העליז, הזקן ח׳ ג׳ליבון ואשתו שרהג׳י ובקרבם אל מושב האחיות — קמו אלו נפעמות ונרגשות ונפלו אשה אשה על צוארי בוסה שרהג׳י והיו כמו דבקו אחת בזרועות רעותה כשעיניהן דומעות בלי הפוגות. ברם[85], ממראה פניהן שנהרו מגיל ניכר שבכין בכי שמחה הוא. והוא, ח׳ ג׳ליבון, עמד כמשתחוה, מלא רחשי הוקרה לאחות הבכירה בוסה רבקה, וסח עמה מתוך עמידת כבוד — עד שהגיעה העת להביא את ספרי התורה לבית הכנסת ויצאו הכל בשירה ובמחולות.

— אחות? — אמרה משתוממת — כן, אבל מה לאחות ולענין משאלותיה לאחר יומה האחרון?

— ודאי, אין זה ענין לכאן, אלא סתם כך רצה לדעת, שהרי הכיר אשה זקנה שגם היא מרודוס וגם שם אמה ג׳ינטיל.

— איך נודע הדבר לכבוד הרב?

סח לה הרב כל המעשה — שגם היא הביאה אתו סכום כסף וגם שאלתה דומה לזו שהיא שואלת ממנו.

— כך? — לחשה הזקנה בתמיהה — אשריה... אף היא חסכה פרוטה לפרוטה... והיא ביותר עמל ממני. אני עשרים שנה טרחתי לאותה מצוה, והיא — חמש עשרה שנה... צדקה אחותי ממני...

— ובכן, אמא טובה, האין טוב שיצאו שני הספרים יחד מביתי לבית הכנסת בחג השבועות? הרי גם המצוה כפולה וגם השמחה כפולה. מתנת שתי אחיות — הרי השמחה כפולה ומכופלת...

שלחה עיניה האשה למולה מתוך תהיה וּפקפוק ואחרי הרהרה רגע ארוך אמרה חרש: אני מסכימה, אבל יש לדעת אם היא רוצה בכך...

הרב הבטיח לחקור את אחותה, ולאחר שבא עמה בדברים קיבל גם את הסכמתה.

דבר האחיות היה סתום איפוא גם בעיני הרב. אף הוא היה סקרן לדעת יותר על עברן.

ניסה לשאול את פי שכניו, הזוג העליז, שהיו מיוצאי רודוס.

משמעו שניהם מפי הרב פרטי הענין ואת דבר הסכמתן לחוג יחד את שמחת המצוה — הביטו זה אל זו מבטי־חידות והיו כמסתירים דבר. והזקן נזדרז ואמר: כן, סיניור רב, אנו מכירים אותן שילידות רודוס הן. אבל אין אנו יודעים דבר וחצי־דבר על אודותן.

וביום השבועות המה ביתו של הגבאי מהמון רב. שני ספרי התורה עמדו על דוכן גבוה, זקופים ונוצצים מברק קישוטי הכסף, ועליהם עדיי פאר — סודרי [80] משי רקומים פז — והיו כאראלים [81] שירדו משחקים לאצול [82] קדושה עילאה [83] על הנאספים, שעינם דבקה בהם ולא שבעה אותם.

ועל יד הדוכן ישבו שתי הזקנות לבושות פסים, כמנהג נשי רודוס, ומאור קדושת שני האחים — ספרי התורה — היה אור קדושה זרוע על פניהן הזוהרות של שתי האחיות ולגיל נפשן ואשרן אין קץ.

להם בחיוך של רצון, כמחזיקים טובה[71] לו על רוח קלה ומשעשעת זו שהוא מפזר על סביביו.

ד

שני ספרי־תורה

ח׳ יעקב משולם, גבאי בית הכנסת, היה חשוב ויקר מאד בעיני כל, על מידת גדולתו בתורה וביראה.

בימים ההם, לאחר חג הפסח, ביקשה זקנה אחת לקחת דברים עם[72] הרב והוכנסה ל״ישיבה״[73] שבביתו. האשה, דקת־גו וחיורת־פנים, היטיבה את פיה ודיברה אל הרב בלשון ענוה:

— סיניור חכם, רצוני לנדב ספר תורה בבית הכנסת שלו. הנה עמי שלושים נאפוליונס[74] זהב. הוגד לי, שיספיקו לקניית התורה ולתיק[75] משובץ כסף ולהוצאות ביום שמחת המצוה, בחג השבועות, כשיוצא מכאן לבית הכנסת.

ותוסף לדבר: אין היא מבקשת מכבוד הרב אלא שני דברים: האחד, שיכּתב על תיק הספר הקדוש שניתן מאת **מלכה בת ג׳ינטיל** לכפר על נפשה ממשוגותיה[76] עלי אדמות. ושנית, שכבוד הרב יאמר ״קדיש״ אחריה, בכל השנים ביום פטירתה, שאין לה לא קרוב ולא גואל. בודדה היא לנפשה. קבורה ותכריכין[77] כבר קנתה לה; וכל ״הוצאות״ יומה האחרון — ערוכות עם הכולל, לא יהא טרחת הרב אלא ״קדיש״ ו״השכבה״[78] בכל שנה ליום פטירתה. מתביישת היא מאד שאין בידה להעניק דבר לרב על טרחתו. אין אתה עוד מאומה, אף הממון הזה בזיעת־אַפים ובעמל לא־יתואר חסכתו. פרוטה לפרוטה צירפה יום יום בתקופת חמש עשרה שנה — מעת בואה ירושלימה.

השיב לה הרב דברי עידוד ונהמה כלשונו הטובה עליו[79], שיבח את פעלה, שאין גדול כמוהו, והבטיח לה לקיים רצונה **ולהוסיף** ״כבוד״ לה, אחר ימים ארוכים, כראוי לאשה כשרה וצדיקה כמוה.

כעבור ימים אחדים סרה זקנה אחרת לבית הרב ונכנסה למקום מושבו בישיבה. היא השמיעה את חפצה באזני הרב מתוך בקשת סליחה ומחילה ברוב דברים. ועצם דברה היה כדבר הזקנה שקדמה לה לפני ימים מספר. ואף תנאיה ומשאלותיה היו כמעט ממש אלו של אותה זקנה. משמע הרב, ששמה **רבקה בת ג׳ינטיל** ושגם מוצאה מרודוס שאל בזהירות:

— האין לה, אמא שלי, אחות כאן, בירושלים?

באורחים: מבשל קהוה[63] ומגיש כיבוד[64]. ובין שמעירים האורחים על כך ובין שאינם מעירים, עומד הוא, תוך כדי התעסקותו באשר יהיה, ומסביר לאורחים "עולם הפוך" שבביתו: לא מאהבה יתירה אליה ישא בעול ככה, אלא משום חשבון... כלומר, משום חשבונות שלה... רבים החשבונות אשר בפיה... למראית עין, אינה אלא יונה תמימה, "צימוק מתוק", אבל אין איש יודע את האֵש העצורה בקרבה...

ובשעה שהוא מגלגל דברים כאלו על חשבונה, יושבת היא בין האורהים, בת צחוק שכולה טוב וחיבה על שפתיה והיא כמו ספוגה כולה מעדנים[65] וקובלת אף היא בנקיטת[66] סגנונו ובדיחותו:

— וכי מה חשבונות בפי? מה אמרתי לו? מתי אמרתי דבר? הן לא יניח לי להשמיע קולי —

— עוד זה אני חסר, שתרים גם את קולה... ודאי שאיני מניח לה לדבר... משום... משום שיודע אני את הרהורי לבה... בטרם תפתח את פיה, יודע אני את הרהורי לבה — חמשים שנות חיים!... אפשר לדעת... יודע אני, שודאי כך בדיוק תהרהר בלבה: בימי זקנה חייב הבעל לעשות הכל, כל מלאכת הבית, והיא, האשה, — מקומה בפינת הבית. שהרי בימי הבחרות האשה יגעה פי כמה מן הגבר: תשעה ירחי הריון, חבלי לידה, חינוך הבנים, נדודי שינה וכהנה וכהנה[67]... ותכפילו כל אלה — אומרת היא בלבה — חמש פעמים (שכן זיכנו האֵל בשלשה בנים ובשתי בנות, שיהיו לנו לאורך ימים), הרי לפניכם חלק מה מן היגיעות שיגעה היא בעוד שהבעל בילה ימיו ולילותיו בכל טוב. ואימתי יסלק הבעל את החשבון[68] הגדול? הוי אומר — לעת זקנה... כך הם חשבונותיה. ואני מה אענה אחריה? צדקה ממני. ומטבעי אוהב צדק אנכי. וחוץ מזה, מלא חששות אני — בגיל כזה... אין לבטוח בה... אינכם יודעים למה מסוגלת יפת־תואר זו... ולמען "חיים טובים" לעת זקנה — מוכן אני לשאת בעול... תעמיס עלי ככל אשר תעמיס — הרי לימוד צואר[69] זה מידה של זו... חמשים שנות חיים!

וכשיקרה לעתים שיכנס אל ביתו ולא ימצאנה (כי סרה אל אחת השכנות או אל החנות הקרובה), הרי הוא חוזר אחריה משכן אל שכן ושואל בדאגה: לא ראיתם את זו שלי? שמא שמעתם דבר? עם מי הלכה? שמא בעל ממון הוא? מה הבטחה הבטיח לה? הלב חרד... כל ימי אני ירא, שמא ילך לבה אחר טוב ממני...

וחוזר הוא משכן אל שכן ומגלגל[70] דברי בדיחותיו, וכל דרי השכונה נענים

הזוג התגורר בחדר אחד בחצרו של ח׳[55] יעקב משולם, גבאי בבית כנסת גדול שבעיר. ועד מהרה נודע טיבם של אלו — ביחוד של הזקן — וקראו להם: הזוג העליז.

ה״חיים הטובים״ (שלום בית) שלהם היו שופעים חן יקרות[56], שלות־אמת וטוב־לבב עד שנראה הזוג הזה בעיני המסתכל כדוגמא חיה למידת התעלותו של האדם.

מצוין הזקן בדברי בדחנות שלו, שאינם פוסקים מפיו כל הימים. אולם בדחנותו אינה נוגעת ואינה מכוונת כלל כלפי אחרים. כל שפע דברנותו יזיל מסביב לנושא אחד — סביב ״אשת נעוריו״[57]. כדרך זקנים, מצויים הם תמיד יחד ולא יפרדו אף לשעה קלה. על כך אומר הזקן, שהיא באַפו (נשמת אפיו) שלו, ומובן שאינו יכול לחיות רגע בלעדיה. אלא שמאחורי גבה — כביכול — הוא מוסיף ומשמיע באזני שומעיו דברי לחש מתוך אנחה: האמת היא שאין לבטוח בה... אין הוא יכול עד היום לבטוח בה — ״יודע צדיק״[58]. בגיל כזה — היה אומר — חייב אדם לנהוג זהירות... דוקא גיל זה מסוכן.. שאם, חלילה, תשא את עיניה עכשיו אל מי שהוא, או מי שהוא יחשק בה — ״אנא אני בא?״[59] לפנים לא היה חושש על כך... אם היתה הולכת אחר שרירות לבה — אדרבא: תלך לה. מה הדאגה? גם הוא כוחו עוד במתניו...[60] והיה יכול ״למשוך״ טובות ממנה... אלא שעכשיו — היא נוחה להסתגל לכל מי שיהיה... כוח הסתגלות שלה — עצום!... יודע צדיק... והוא, בגיל זה, אינו כרוך אלא אחריה[61] — לא מאהבה רבה, אלא מחמת הרגל. ״סוף־סוף — הוא אומר — חמשים שנה שאנו יחד״ (בני עשרים התחתנו) והרי עשרים השנה הראשונות — חשבן לנסיון והיה מותר לה על הכל — אף הקדחת תבשיל[62] וקריצת עין לאחרים. כן... כן... בעשרים השנה השניות נוכח למדי שאינה ראויה לו, אלא נשאר עמה.... מרחמנות. מרחמנות יותר על עצמו מאשר עליה... ובעשרים השנה שהולכות ונמשכות — מצא שאין טובה לו הימנה... הרבה עושה ההרגל... אבל היא — כח הסתגלותַ שלה מפחיד... לפיכך הוא חושש. אין הוא ישן במטתו בבטחה... בכל יום הוא רואה אותה כחדשה בביתו...

בכל מלאכת־בית — בבישול, בכביסה, ואף בשטיפת הרצפה הוא לוקח חלק בראש. בשרוולים מופשלים, מעוטף בסינר לבן, עוסק הוא מתוך שמחה במלאכתו בעוד שהיא יושבת ליד החלון ועוסקת לאטה במלאכת ידה.

וכשנכנסים אנשים לעתים אליהם ״לבלות השעה״ — לרוב מטפל הוא

במלה, וכן בכל עת מצוא הוא פוקד מעונה ושומר דברה. ואחר פטירתה הריהו כבן לאמו — לקדיש[40], ללימוד משניות[41] לנשמתה ולכל צרכי הנפטרת בעולם האמת[42]. ותמורת זאת — ביומה האחרון יורש ה"פאדרינו" כל אשר לזקנה. וכמה חכמים בעלי מזל זוכים ב"מדרונה"[43] כזו, שכדאי להם לחכות לה[44] אף אם תתמהמה...

ואולם זקנות שאין ידן מגעת[45] לקנות להן "פאדרינו", "מסתדרות" עם ה"כולל"[46]; הן מוסרות לו בחייהן כל אשר להן בכסף ובשוה כסף[47] ומקבלות קצבה קטנה חדשית עד יומן האחרון. ואולם מכאן ואילך אין לכולל כל חובה עליהן. זקנות כאלו, שנבצר מהן[48] לזכות ב"יורש", עגומות מאד כל ימיהן בעולם הזה.

ו"החכמים" שבדקו אחר צרורן[49] של שתי הנשים הללו, של כל אחת בשעתה, להם נודע, אם כי לא מפיהן ממש, כי אחיות הן. ומשדפקו על דלתותן נוכחו שאין בצרורן של אלו מאומה. הן "נסתדרו" עם הכולל. אך קצבתן זעומה מאד מהספיק להן די מחיתן. משום כך ודאי עמלות הן, כל אחת לפי דרכה, בלא הפוגות[50] להשלים את החסר להן כדי קיום דל.

אולם בכל אלה — טעם הסוד שבאחיות אלו לא פג כלל: אם כה דלות ונצרכות הן, מאין להן זו השלוה, זה הבטחון באחרית ימיהן? ואיכה תוכלנה זקנות למצוא את סיפוקן ב"סידור" שבעולם הזה באין "עולם הבא" מסודר כל עיקר?

הרי תוספת סוד בדמותן של אלו האחיות.

ג

הזוג העליז

שנים רדפו שנים. שנה על שנה הלכו הימים במסלולם. זקנים וזקנות רבים עלו להסתופף[51] בצל ציון וכמה וכמה נסתלקו לעולמם[52] בתקופת עשרים שנה שעברו — ובאורח חייהן של שתי האחיות לא חל כל שינוי, אם כי תמורה רבה חלה בהן עצמן: חותם הזקנה טבוע למדי במראיתן. ואף הסקרנים שבין הבריות, שאין דרכם להסיח דעתם מעניגם של אחרים כל זמן שלא הוברר להם ברור על אפניו[53] — התיאשו מהבין לדרכן. קבע חייהן של אלו, כל אחת בשלה, גבר על מידת הסקרנות של הבריות. בהשקט[54], בדומיה ובשקידת נמלים עשו דרכן, זו מכאן וזו מכאן, עד שבאה השעה לדעת פשר סודן, עם עליתו של זוג חדש מרודוס, זקן וזקנה בני שבעים ומעלה.

בירושלים זכית — מה חסרת? לא, אחא, כי הגעתי לכאן — לא אכסוף לדבר.

ועל משכנה, זה חדרה הצר — תשמיע אמריה:

— טוב לי, טוב בחדרי הצר מכל ההוד והרוחה אשר במעוני־אחוזתי מאז, שם ברודוס. כן אגיע בטובה ליום אחרון, שאמת לאמיתה בפי. היש ארמון אשר ישוה לזוהר אשר בירושלים? כי ישכין אדם מבטו על ״בית אל״ (בית כנסת למקובלים)[28] או על ״הקהל הגדול״ (בית כנסת על שם ר׳ יוחנן בן זכאי) ואף כי על כותל המערבי — וימלא לבו שמחת אור, ומה דמיון וערך לארמונות מלכים לעומת קדושת ירושלים? לו אך ייטיב ״האב הגדול״ עמי לאספני בשמחה באחריתי! אני לא אלאה[29] מהודות ל״שמו הברוך״.

כזאת וכזאת תזיל[30] מפיה תדיר אמרים טובים, מרגיעים, גם דברי שיח טפלים בכל עת מצוא[31].

ובצאתה כל הימים בבתי שכנים קרובים ורחוקים — פיה מלא דברי הודיה וידיה נתונות למלאכת מה בסריגה או טויה. ובאשר תיכנס תשלח ידה לעזור במלאכת הבית בזה או בזה, ותמורת זאת לא תדרוש דבר. אך אם תיקרא לסעוד לחם בבוקר, בצהרים ובכל עת שהיא — לא תסרב.

ואילו האחות השניה יושבת בית היא. שתקנית יתר על המידה וסגורה בתוך עצמה. מבוקר עד ערב דבוקה היא למכונת התפירה (מכונת יד); שלובת ברכים תניע ידה במכונה בלי חשך[32], בלי הפסק — בתפרה מלבושים פשוטים לכפריים ערביים בשכר פעוט ודל.

לעתים רחוקות תצא לרחובה של עיר. ובצעדה, צנועה ותמה, תישיר צעדה בלא הפנות מבטה ימינה או שמאלה — כמו חוששת היא פן יעצרנה מקרה פגע בדרכה. כל הליכותיה כמו תאמרנה: אין זאת כי נתונה האשה הזו לחפץ־מה בכל לבה ונפשה.

כך ארכו הימים, כימי שנים מספר, עד אשר נודע לבריות כי אחיות הן.

ואיכה נודע הדבר ומי ידעו?

תלמידי חכמים, בעלי התורה — להם נודע הדבר בראשונה.

תלמידי חכמים בירושלים — מדרכם שהיו אורבים לזקנות בודדות כציידים משחרים לציד[33]. זקנות אמידות, בעלות יכולת, קונות לעצמן ״פאדרינו״[34] (מעין ״אבא״), היינו תלמיד חכם הגון, שמקבל עליו לעמוד לימין הזקנה כל הימים אשר נחתכו[35] לה עוד על פני האדמה, כגון: קורא לפניה בכל ערב ראש חודש[36] ה״מודעה״[37] (י״ג עיקרים)[38] בלשון איספניולית[39] והזקנה ממללת אחריו מלה

ואולם ביותר תימשך העין אחר מראה הזקנות, היחידות, הבודדות, אלו העזובות מאחוריהן עולם מלא: חום משפחה, משען־חיים, אהבת בנים ונכדים, והן מתגוררות לבדן כאן בחדרים הקטנים ובמצוק [15] — כי אהבת ירושלים עזה בנפשן מאהבת כל יקרות־חיים.

ואף הן תיראינה כמו תפרוקנה כאן מעליהן סבלות־חיים שבעבר על שאונם והמונם, ששונם ויגונם.

ב

שתי אחיות

הן לא היו זקנות ביותר בעת בואן מרודוס האי לירושלים. הבכירה, בוסה [16] רבקה, כבת חמשים וחמש, והשניה מלכה, צעירה ממנה בשבע־שמונה שנים. ימים רבים לא ידע איש בירושלים כי אחיות הן. רחוקה אשה מרעותה גרו לבדן, זו בקצה אחד של רובע היהודים וזו בקצהו השני. ולכשנודע במאוחר, מקץ שנים מספר לבואן, כי אחיות הן עורר הדבר חשד סתום בין הבריות. להתנכרות מה זו עושה? [17] מהו הסוד הצפון בין שתי אלו? ודאי דברים בגו [18]. אולם איש לא ידע מה הם הדברים שבגו.

משנתגלה כי אחיות הן, הביטו הבריות לפתע לאחור ומצאו, שאכן נפלים [19] ומשונים מהלכיהן [20] של אלו מכל הזקנות. עצם היותן אחיות היה כמוטל בספק. אחיות — והן אינן דומות זו לזו במאומה, לא במראה פנים ולא במידות נפש. הבכירה, בוסה רבקה, נמוכה, פניה חכלילים [21], גוה מלא, ומבטה, מהיותה חובשת משקפים, שלוח תדיר אל על, כאילו צועדת היא תדיר במעלה הר וראשה נטוי כלפי מעלה... והצעירה, מלכה, גבוהה, צנומה, וחיורת־פנים. הבכירה מעורבת עם הבריות [22], סקרנית ודברנית במדה יתרה. בכל עת מצוא תשמיע לאוזן איש־שיחה — אם ישמע ואם לא ישמע — רוב דברים, ויותר מכל תסיח על דבר עשרה ותפארת עברה שם, ברודוס. אכן כל שומעיה ידעו אשר, לשבחה, לא בדאבה [23] תסיח על העבר, ואף שמץ תלונה אין בפיה. אדרבא, תמיד משמיעה היא טובות, בטחון ושביעת־רצון, ואין היא מחכה כלל לאיש הנקרה [24] לה כי יפתח בדברים. היא תמיד הפותחת, בחינת: [25] ”טרם יקראו ואני אענה“ [26]. ואכן כמו עונה היא לשואלה אף כי לא ישאלה:

— ברוך הוא יום יום. אני — כמלכה במעוני, האחסר דבר? וכי מה אני חסרה? [27] תמהה אני אם יאמר שוכן בירושלים כי יחסר דבר.

ערבית (חלק א׳)

א

זקנים בירושלים

בכל חצר מחצרות ירושלים העתיקה היית נתקל בהם, בזקנים ובזקנות הללו, עולים מארצות־תבל שונות בערבית חייהם, השוכנים, ביחידות או בצותא, בחדרים־כוכים, בקיטונים[1] אפלולים, כנזירים־כוהנים בבית־מנזר גדול. ואולם הכרת פניהם שונה לגמרי ממראה פני נזירים שוממים. אדרבא: שלוה ונחת עמם. בפני רבים מהם ישכון אור־טהרה, בטחון וחדות ודאות[2] גדולה שורה בכל הליכותיהם[3], החדוה שלאחר חיסול כל החשבונות והיגיעות, הטלטולים והטרדות אשר בדרך הגדולה, דרך חיי אדם.

ובשרכם דרכם[4], מתונים מתונים כפופים על משענתם, בין מצרי סימטאות, תוך אפלת קמרונים[5] ותלי רחובות מפותלים[6] — כמו יצהל מבטם מאור כפול, אור בוקע מבית ומחוץ[7], מתוכם ומסביבם. כי הנה ירושלים החרותה מאז בלבבות, הנכספה מדורות, החמודה מכל החמודות, היא כיום מנת־חלקם, היא ששון ישעם[8], והיא תרעיף[9] עליהם יום יום אור קדושה ותפארה. אם עוד ישרכו דרכם כה וכה, אם עוד תנוח עינם בזה או בזה — לבם נתון שמה — מעבר לאופק, לשם יכינו צעדם, לשם יתקינו עצמם[10]. ואיש איש מהם יראה עצמו כנודד־עולם, אשר עבר ימים על ימים ארחות אין מספר, ובאחריתו — הנה עומדות רגליו לפני מחוז חפצו.

וכמספר תפוצות ישראל כן תיראינה בירושלים דמויות מדמויות שונות בין אלה הזקנים והזקנות, השומרים בפיהם לשון ארצות־מוצאם, הדבקים במנהגיהם, מלבושיהם ואורח חייהם. ליד ספרדים יוצאי אנטוליה, המהלכים תדיר דרך אצילות, זהירים בהידור[11] מדיהם[12] כבהידור מצוה, יראו עולי בבל ותימן, בוכארה ופרס, יוצאי רוסיה ופולין, אשכנז והונגריה ויתר ארצות תבל — קיבוץ קיבוץ חותם[13] מולדתו בשפתו ובהליכותיו. ועם זה: כולם כאחד כמו יפגינו בלא אומר ודברים את עוז האהבה וקשר הנצח שבלב נפוצי ישראל לצור מחצבתם[14] — ירושלים.

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה 1959, עמ׳ 90—91.

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 129—140.

על ספרותנו, מאת דב סדן, מסת מבוא, הוצ׳ ראובן מס, ירושלים, תש״י, עמ׳ 18, 54.

סופרים עבריים בני זמננו, מאת אדיר כהן, הוצ׳ מ. מזרחי, ת״א, 1965, עמ׳ 49—57.

נשים, מאת יהודה בורלא, סיפורים, הוצ׳ עם עובד, תש״ט.

יהודה בורלא

(1887 — 1969)

מספר. נולד בירושלים. עם תום תקופת לימודיו עסק בהוראה, בתרגום ובביקורת הספרות העברית והערבית.

יצירתו הענפה מתרכזת בתאור ריאליסטי של בני עדות המזרח בארץ ישראל ובגולה. הגוונים האכזוטיים המיוחדים, האוירה הניאו־רומאנטית, התאורים הריאליסטיים — כל אלה יוצרים תמונה בעלת צבעים חזקים וחושניים, גדושים לעתים, אבל נאמנים למסורת המזרחית. בהמשך דרכו הושפע בורלא מן הנאטוראליזם הצרפתי והגרמני והכניס בסיפוריו משמעת אירופית. הוא ריסן את הלהט והדמיון המזרחיים וכיוון את הסיפור לאפיקים רצויים לו. עם זאת נשאר נאמן לייחודו של ההווי שאותו תאר.

״ערבית״

הסיפור ״ערבית״ נכלל בקובץ ״נשים״. נשים אלה, רובן ככולן נרתעות מפני החיים עם כל מכשול הפוגע בהן. משברים בחיי הנישואים, אהבה נכזבת, מותו של קרוב, כל אלו מהוים גורמים הרסניים בחייהן. הריאליזם הפשטני שבסיפור ״ערבית״ מעורב ביסודות ניאורומאנטיים של י. בורלא.

מספריו:

״אשתו השנואה״, ת״א, 1925, 1952 (בצרוף הסיפור ״לונה״ — סיפורו הראשון של בורלא, שהודפס בתרע״ט); ״בלי כוכב״, ת״א, 1927, 1952; ״נפתולי אדם״, ת״א, 1928, 1951; ״כיסופים״, ת״א, 1943; ״מאבק״, ת״א, 1946 (חלק ג׳ עדיין לא ראה אור); ״עלילות עקביה״, ת״א, 1954; ״נשים״ (סיפורים), ת״א, 1949.

בקרבה היה כבר מנסר אז כמעשה המשור בגזע של עץ — עשתה את הדבר, אשר הבינה כי אין לדחותו עוד.

היא שלחה להגיד לבני משפחת הקבלן הכרפי[77], אשר ידעה כי רפת לבנים להם, כי מוכנה היא למכור להם את הפרה, והאנשים שם אשר שמעו את שמעה של זו (הפרה שלהם מתה לפני איזה זמן), קיבלו את ההצעה ברצון.

הגבירה בעצמה באה וגמרה את הדבר בלי משא ומתן כמעט.

היא הניחה את ידה עם טבעת־היהלום על גב הבהמה המזהיב, כאילו לשם אישור הקניה, וזו, הפיקחית, אשר הבינה כי בה ידובר, הפנתה אליה את ראשה מתוך געית רצון.

— את תיהני ממנה — רק יכלה האשה הנחלשת להגיד.

ועוד באותו יום התלבשה בבגדיה הטובים, ירדה עם הפרה אל השביל שמאחורי כרי המרעה והגיעה אל המבוא האחורני[78] של חצר הקבלן, במקום שנערה כפרית אמיצה ובעלת סבר טוב, לקורת־רוחה של האשה, כבר חיכתה להן.

אז הלכה והציצה אל הרפת, שהיתה עשויה אמנם לבנים, ורצפה מוצקה כזו שבבתי־מגורים לה, ושבה והביטה אל השביל שבו טבועים היו עוד בשורה העקבות שלה ושל הפרה — דרכן האחרונה בצותא, ואחר חצתה את החצר ויצאה דרך המבוא השני, הראשי.

מאחר שלהשכים ביום המחרת אל החליבה לא היה לה עוד צורך, שתתה אחר כך בבית את הסם המרגיע והמרדים שנתן לה הרופא. ואמנם הרפו ממנה המכאובים מיד. וביחד עם חבלי השינה לפף אותה אור, ששפע ובא כאילו מזריחת־שמש לא נראית, ואשר לפי זהרו המופלא הבינה כי הוא הנהו זה, שלדברי הזקן העיור מזומן הוא לאלה שנתמרקו בעולם זה על ידי היסורים.

בעת ההיא עשתה לה תנור־אופים בצריפה, ותחת להוציא את כוחה בחוץ אפתה פה בבית לחם שיפון[63] ועוגות כוסמת[64], אשר אחריהן להוטים ילדי ה״חדרים״, וכן גם הכפריים הבאים אל ה״ירידים״.

כבר הוריקו אז בקיץ בערוגות שליד צריפה עלי הצנון והבצל, והחצר כולה נדף בה ריח של משקי כפר, אשר בשבתות נמזג לתוכו ניגון הזמירות[65], כי אכל פה ביום זה את ארוחותיו הפרוש[66] הזקן סגי־הנהור[67] — איש התורה ורב התבונה, אשר כבש לו בעוורונו שביל של אור למחשכי נפשה של האשה. וממנו היה זה, אשר היא התחילה לבקר בבתי־הכנסת בשעת התפילה וגם פתחה את ידה לדלים ונצרכים במקום.

סינר רחב, רב קפלים היתה חגורה, כדרך נשים אמהות הנושאות בעול[68], ופניה, במסגרת המטפחת הצבעונית, מאירים באור של המקופחים, אשר הוויתם[69] הפגומה באה לידי תיקון[70] — משל לפנס ריק שנקבע בו נר דולק. ואלה אשר ראוה ברדתה לשם מעשה הצדקה[71] שלה אל הגיא, עטופה סודר[72] של אמידים, והילוכה אין בו עוד כמעט כלום מן הצליעה, תמהו: הזאת חיה־פרומה?

והם לא ידעו אשר אפילו אדמת המדבר המלוחה, אם רק תשוטף ותדושן, ומי המעיין החיים ירווה, סופה שתשתבח ותתחיל להצמיח צמח.

בשנה השמינית לשבתה של האשה בשכונת־הגשר, כאשר הצריף והחצר קמו[73] לה כבר למקנה[74], והפרה הביאה לעולם את ולדה השביעי, קרה פעם שתקף אותה פתאום כאב, אשר היא, שלא ידעה חולי, לא נתנה בתחילה את דעתה עליו. אבל כשהדבר חזר ובא, והתיאבון ניטל ממנה, וגופה בתוך כך הלך ונידלדל, הבינה כי מחלה היא זאת, כעין תולעת המתיישבת בלב פרי ומעט מעט תכרסם אותו. ובהיותה אשת משק נבונה, שהכל אצלה מחושב מראש, סקרה יום אחד את עניניה ועמדה לסדר אותם.

היא מסרה לשכן אחד את עסק האפיה, ומן החלב לא התקינה עוד מעתה תוצרת, כי אם מכרה אותו חי. ובריווחי הפנאי שנתהוו על ידי כך עסקה במעשי־צדקה, או שהקשיבה לשיחו של איש התורה הזקן, שפתח לפניה בשכל מליו עולמות חדשים.

בימים ההם התקינה מעקה למדרגות בית־הכנסת של הגיא, וגם קנתה מנורת־קנים בשביל עזרת הנשים[75], כדי שהמתפללות יהיה להן במחיצתן אור משלהן, ולא הבבואה הבאה מעזרת האנשים. וכאשר בתוך כך בא החודש אלול ובאוויר התחיל מהדד[76] קולו של השופר, שבו שמעה כעין קריאה או התראה — והכאב

בבוקר מסרה את הפרה לידי הרועה, והיא עצמה יצאה אל הרחוב הארוך, או לרחבת ההר, להשתכר מה באיזו שהיא עבודה.

היא רחצה רצפות בחדרי מגורים, שטפה כלי־אוכל ולשה עיסות בבתי האופים, באספה בתוך כך[53] לסלה קרומי לחם ופסולת של ירקות. ובשובה הביתה עירבבה את כל זה בעביט[54] במלח, סובין ורותחין. וכאשר הפרה באה הציגה לפניה את הבליל הריחני הזה, וישבה על שרפרף בסמוך לה עם ספל החליבה ביד.

שעת התיחדות[55] היתה זאת לשתים, ישיבה בצותא[56] שיש בה מן הנועם של השפעת־גומלין ואותה הויה מופלאה אשר ידועי האלם[57] שומעים בדממתה את קול הלב.

הקונים נתקבצו ובאו בינתים עם כליהם, אז מזגה להם האשה את מנות חלבם, ואחר יצאה עוד להתהלך קצת עם הפרה. ירדה לשפת הנהר או שעלתה אתה למגרשי הפרבר, במקום שזו, מלבבת[58] בראשה הקטן, ועורה, בנגוהות השקיעה, קורן בגון הזהב, ליחכה לקינוח סעודה את העשב שבצדי הגדרות.

— האם מקמינקה הבאת אותה? — שאלו עוברים ושבים את האשה.

— מן הכפר — השיבה — אבל מוצאה הוא מחוות הגרפית[59].

— אה, בהמה יפה היא — אמרו, מתוך אותה הבעת אהדה אשר לה השתוקקה כל כך כל הימים.

ודאי אשר היו גם טרדות ודאגות:

סערות הגשם בקיץ, בהיות העדר בשדה, סכנת השטפונות עם גיאות הנהר, והפחד מפני המגפות הפורצות לפעמים בעדרי הבקר שבסביבה.

פעם ,בצאתה אל החצר, מצאה את מוטי הקצב, כשהוא עומד ומודד[60] את הפרה במבטו.

יום חג היה זה והאיש רק התעכב פה לתומו[61], בדרכו לבית־הכנסת, ובכל זאת עברה אותה צמרמורת פחד ולבה עמד מדפוק.

והן היו גם ימי ה״ציפיה״, וחרדת הלב שבסוף ימי העיבור — באביב על פי רוב — וגעגועי העצב אחרי כן על העגל שנלקח, מאחר שברפת לא היה מקום בשביל שנים.

את הולדות מכרה לא לשחיטה, כי אם לבעלי המשקים, לגידול, ובכסף מחירם רכשה לה כלים בשביל התקנת מעשי החלב, כי רבה היתה התנובה, וחוץ מן החלב החי[62] מכרה גם חמאה וגבינה.

האפר הקטן שמאחורי הגשר, מקום החציר הדשן, והפרה — אדמונית היתה ושמה ריז׳קה — ניכר היה בה שכאבה שכך, ומראיה העגום לא היה לה עוד. ואף היא עצמה הוקל בתוך כל אלה הכובד שבקרבה, וברוח האביב וחומה של השמש הרגישה שכאילו טחב רב־שנים הולך ופג ממנה. וכאשר בשעת ערב פעם, בשבתה בבדידותה בפתח הרפת, נפנתה אליה הפרה בתנועת חיבה וליקקה בלשונה המחוספסת את ידה, היה זה לה כאילו התפשט חיוך פנימי בקרבה — היא, אשר לא ידעה צחוק — ולבה השמם, הסגור על מסגר, כמו נמלא המון שברירי אור.

באחד מן הימים ההם היה זה אשר איש המקשאות — רב כוח היה עדיין, אם כי מופלג בזקנה — נחלה פתאום ומת.

ביום גשם קרה הדבר, כאשר הוא, בשבתו בבית מאונס, חש כעין עייפות, והלך ושכב במיטתו כדי לנוח קצת — ולא קם עוד.

שלושה בנים היו לו בחוות הסביבה ובת בעיירה הסמוכה, והם באו כולם ועשו פה את שבוע ה״שבעה״ [51].

הטוחן שמעבר לנהר בא אליהם בכל יום עם בניו כדי להשלים את ה״מנין״ [52], והאשה באותו הזמן התקינה בשבילם מירק הגנים תבשילים, שאותם הגישה בין תפילה לתפילה בנימוס, בלי להשמיע מתוך כך כל שאון, כי חלוצת נעלים התהלכה אף היא כמוהם מחמת האבל.

רחשי תודה העירה בלב האנשים ביחוד בהתנהגותה ההוגנת ביחס לחלוקת הירושה, שהיתה מסתלקת והולכת בכל פעם שהדברים הגיעו אצלם לידי מחלוקת, ועשתה אפילו את עצמה כלא רואה כשהאחד מהם סחב בחשאי איזה חפץ והניחו באמתחת־הדרך שלו.

כשהגיע לסוף התור שלה והיא נשאלה לכתובתה, הלכה והביאה את הנייר הזה, אבל שאלה ביחד עם זה אם לא תוכל לקבל במקום הכסף את ריז׳קה, הפרה. וזו ניתנה לה.

אז שהתה עוד פה עד אשר אל הבית שנמכר באו בעליו החדשים, ואחרי אשר שלחה את חפציה אל העיירה על ידי אחד הירקנים, יצאה היא ללכת שמה עם הפרה ברגל.

בקצה רחוב הגשר, ליד הטחנה, נמצא שם צריף, אשר מחמת החשש לשטפונות נמנעו האנשים לשבת בו, ואותו שכרה. התקינה לעצמה במחציתו חדר מגורים, והחצי השני שימש לה רפת.

לפנים, בשעת לינת החסד בגיא, חשה שהיא כאילו תלויה על בלימה[45], ללא סעד ואחיזה.

שולחן האוכלים בחדר הגדול היתה הרצפה מסביבו משופעת והולכת וגבוהה בכיוון למקום עמדו.

והנה היא, בשעה שהביאה מן המטבח איזה דבר אוכל או כלי, נשאה שמה את עיניה, כמי שעומד עולה מן החשכה למקום האור, מתוך ציפיה לאיזו שהיא הסברת־פנים. אבל האיש שם, במקום שבתו, הפליג[46] במבטו דרך החלון — שהיה מצוחצח וצלול עכשיו — אל השדות, וכאשר היא, לאחר שהוא קם והלך, יצאה החוצה, היתה פה מסביב אותה ההתנכרות.

הבתים לאורך הרחוב הפנו הנה את קירותיהם ה"סומאים"[47], חסרי החלונות, מזה ומזה. ובעליהם, שם, בפנים, נהגו בה אותו מנהג של הפיכת העורף. ואז חזרה ובאה הביתה וביקשה לה עוד מה בין הכלים שלא הביאה אותו לזיו הרצוי לה. ציחצח שוב את קנקני־הנחושת והאגנות[48], ושבה ושיפשפה את ספסלי־העץ עד כי נראו כאילו עברו עליהם במקצוע, ואחר הורידה, כמו לפנים עם גמר העבודה בגיא, את שולי הבגד, ועשתה תנועה בידה כמבקשת לאחוז בסל כדי להיפטר וללכת.

כאשר עברו עליה כן כימי שנה ושוב היה אביב, הודיע לה פעם הזקן שקנה בחוה הסמוכה בהמה לחליבה.

ואכן הובאה בעוד זמן־מה אל החצר פרה צעירה — מבכירה[49] היתה, אשר עגלה הרך נשאר בחצר בעליה — שנאבקה בכוח עם האנשים המחזיקים בה והתאמצה להיחלץ מידיהם.

הזקן, לאחר שהכניסוה אל הרפת, קשרה לאחד העמודים, ועל האשה ציוה שלא תקרב אליה משום שזועפת היא ונרגזה.

ואולם זו, כאשר הגיע אליה אחר כך קול הבהמה, מין געיה הדומה לבכי, לא התאפקה ובאה והציצה אליה, והנה לא היה לה כלל מראה של זעף או רוגז, ואליה, כשבאה פנימה, נשאה את מבטה כמתוך בקשת השתתפות, בעוד היא גועה מר כנגד אותו הצד ששם נמצאת חות מולדתה. ואז הניחה עליה את ידה והשמיעה כמה מלים של שידול מאלה שדימדמו[50] עוד בה מימי ילדותה, אחר הביאה לה עשב מן הדשאה וקש נקי למצע, וגם הוציאה אותה אחרי כן אל החצר, שכן יכלה, תוך כדי עבודתה במטבח, להשגיח עליה. ומאחר שאל כר המרעה הכללי חששו עוד בימים הראשונים לשלחה, יצאה אתה לפעמים אל

— הן לא לעולם תהיי נוברת [36] באשפות זרים — אמרו.

במעט הכסף, שחשכה משכר העבודה, עשו לה שמלת־צמר וחלוק צבעוני, ועל הכרים שהביאה מבית אמה, העלו ציפיות עם מילואים [37] ממעשי תשבץ [38]. וביום השוק, כשבעל־המקשאות בא, נקבע אתו הזמן של חג הנישואין, וזה נערך, לפי בקשת הקרובים, פה בבית, על משקאות ותבשילים, שהותקנו במיוחד בתנור האופים.

לידי מבוכה הביא האיש את קרוביו, כאשר הוא, ביום המיועד, הופיע בראש של קרון עמוס ביכורי ירקות, אבל הקידושין [39] סודרו אחרי כן באוירה חגיגית וכדין.

מתחת לכיפת השמים בחצר הועמדה חופת הקהל העשויה אטלס, והנערה הוכנסה אליה עוטה לבנים ונחלשת מן הצום [40], כנהוג, וגם לוותה כתום הטקס על ידי ילדי הרחוב — אף זה כפי המקובל — בקריאת הידד, שהיתה אולי הפעם רבת־משמעות וארוכה יותר מן הרגיל. ולמחרת בבוקר ניטלטלה כבר בקרון בדרך העולה לקמינקה. חבושה מטפחת ראש וקרועת [41] עינים תוהות לתוך המרחב, אשר כעין בבואה מסביבות כפר מולדתה ראתה בו — אותו הזיו הירקרק השופע מן השדות, ואותו רנן הצפרים הממוזג בתוך הדממה הכחולה, אשר כאילו הד רחוק מקול אמה היה עדיין מחלחל בה.

פעם בפעם, כשהאיש היושב לצידה הפנה אליה את ראשו, נתרפרפה [42] עליה שיבת זקנו בתוך נחשול של עשן המקטרת, ואז ניפנפה מסביב במטפחת שלתוכה בכתה אמש, בשעת ה״הושבה״ [43], את בכיה.

בבית אחר כך התהלכה זמן־מה כה וכה, בלי שתוכל למצוא מקום מתאים לארגזה. חלצה את נעלי־השרוך, אשר, כפי שנדמה לה, הן הן שגרמו ל״אי־הנוחות״ שבקרבה, ומאחר שהיום היה עוד גדול, והחדרים — ראתה — רבה בהם העזובה, לבשה את בגד החול וניגשה לעבודת הניקוי.

עתה פשה [44] הטתב בקרבה וחשכת השממון היתה כזו של התא, אשר אין עוד כל דורש ופותח לו.

לא שהאיש, שאתו באה לשבת, בחל בה, אלא שהוא, פשוט, טרוד היה תמיד בעסקיו. יצא בבוקר אחרי התפילה החטופה אל הגנים. בצהרים אכל את ארוחתו בחפזון, תוך כדי משא־ומתן עם הירקנים מבני העיירות, ובערב, עם גמר האכילה, הצית את המקטרת והניח לפניו את פנקסי־החשבונות. והיא, לאחר שהסתובבה כה וכה, הלכה ושכבה בקצהו של ספסל, או בפאת התנור, וכמו

בת אשר במראה העירה בה אותו הרגש שרחשה רק לזכר אמה.

טובת־מזג היתה, ועורה צח, ועיניה, בשעה שהצטחקה, נתנצנצו בהן זיהורים שמשיים, חמים.

והנה פעם, ביום ששי, בשעת חפיפת הראש, כאשר זו הטילה לתוך אפלולית המטבח את גוש הזהב של שערה הסתור [23], עמדה והגיעה [24] אליו ברטט, כלמשהו קדוש, את אצבעותיה.

הנערה, באספה את השער, רק נרתעה קצת כבתוך הפתעה לא נעימה, ואולם האם, מלפני תנור האפיה, הסתערה עליה בחמת כוח, עם המרדה [25] ביד.

— למה את זוחלת אליה ב״בולי־העץ״ [26] שלך — קראה.

ואז הביטה רגע בעצב לכפות ידיה, שהיו רטובות ממי הרחצה, ותלתה את מבטה, כמתוך בקשת השתתפות, באשה הדיירה, שהיתה אף היא פה. אבל זו, ככל אלה שנשאה אליהם עינים נוהות [27], או מפללות [28], לא נענתה לה — משל לקיר חלק שהאחד מוצא במקום הראי שבא להסתכל בו — והיא יצאה והלכה לבלי שוב עוד אל בני הבית הזה, וגם בין כל האחרים התחילה להתהלך מעתה בעינים מושפלות, ואת העבודה, ככל שזה ניתן לה, עשתה בריחוק מקום מהם.

מוטב היה לה להתיחד בקצה החדר או בפינת המטבח עם העצמים הדוממים, שכן הקלחת שציחצחה העלתה לפניה ברק של סבר טוב, והעצים בכירה, כשהציתה אותם, נצטהלו כנגדה בלהבה עליזה.

וכך הנה נהיה זה, אשר דיבורה, באלם השתיקה, נעשה כבד ומעומעם [29] במשך הזמן, והיא כולה, מקצף הסבון, חבל הכבסים ומי־הרחצה, הלכה ונטחבה [30] מעט מעט, בדומה לתא עזוב זה, שהוא סגור על מסגר וחשכת השממון תמלאהו.

בשבתה בבית האופה מרחבת ההר, אשר שם נשכרה לאחרונה לעבודה קבועה, ראה אותה פעם בעל המקשאות [31] מכפר קמינקה, בלושה גוש של בצק בתוך המשארת [32], והוא — איש אלמן היה, אשר בניו נישאו כבר כולם והלכו — ביקש את בעלת־הבית קרובתו, שתהיה ל״מתווכת״ ביניהם. והאשה, אשר הדבר, בדרך כלל, נראה לה, נאותה [33] לכך.

היא לא פנתה לעוזרתה בימות החול, כדי שלא תבוא מתוך [34] הרהורי הלב לידי התרשלות בעבודה, אבל בצהרי השבת, בשבתן על האצטבה בחוץ — באביב היה זה — הציעה לפניה את הענין.

— תוכלי לאפות לך שם לחם משלך עצמך — הסבירה לה, והנשים משכונת־הגיא, שעשו פעם מה לטובתה של הנערה, מילאו [35] את דבריה.

זריזות של עושי־מצוה. שכרו בשבילה מקום קבוע בבית־האכסניה וגם הביאו לה לחם ומרק.

אבל אך קמה ועמדה על רגליה, הסתלקו כולם. והיא היתה שוב ל״נערת־הרחוב״[11], ואת מחיתה מצאה, כמו לפני כן, מזה שעשתה עם נשי הגיא במשקיהן, עכשיו בפחות זריזות, אמנם, מחמת הליקוי ברגלה וגם מפני כובד הגוף, כי מן האוכל, שניתן לה בשפע בזמן החלמתה, עבתה ונתרחבה. ואולם אם תנועותיה, מתוך כך, נעשו אטיות יותר, הרי חזקו תחת זאת[12] שריריה, וכמעט תמיד הפיקה רצון[13] מאלה אשר נזקקו לכוחה.

בשנתה השתים־עשרה ידעה כבר לשפות[14] מיחם[15], להסיק תנור ולהביא מים מן הבאר, והכבסים, לאחר שהפכה אותם כה וכה בכפות ידיה ה״דוביות״ בתוך העריבה[16], סימאו את העינים בלבנם.

בתי העוני שבשכונה, אשר חדר המגורים משמש שם, על פי רוב, גם סדנה או מקום ממכר לאיזו סחורות, היתה זאת היא אשר השרתה בהם את הנקיון בערבי השבתות.

שמשות החלונות, לאחר שביצעה פה את מעשה הרחיצה, נזדכך זיו העולם בהן, והרצפה לא באו בני הבית לדרוך עליה, אלא אם כן השילו[17] מעל רגליהם את הנעלים.

בתנופות יד אחדות הביאה את ספסלי־העץ לידי הצהיבות של החלמון והעלתה על הפמוטות את גון הזהב, חבטה את כרי הנוצות, עד כי תפחו והתרוממו כמגדלות למראשותי המיטות, ומעודדת משאר כוחה[18], בתוך ההבל החם של מאכלי השבת וסברה[19] הטוב של בעלת־הבית, העושה אתה באחוה[20], יש אשר התעוררה בה כעין תקוה למשהו המבטיח חסות ושיתוף הנאה באוירה ההולכת ומשתררת פה.

ואולם אך גמרה לעשות את זה שהוטל עליה ניתן לה שכרה, והיא הורידה את שולי הבגד ויצאה והלכה עם סלה.

הנה חיה־פרומה העקומה — קראו אחריה הילדים תוך כדי משחקם ברחוב, ואולם המבוגרים, אלה שהם מטילים כעין חרם על כל מי שאין בו כדי להנאות[21] את מבטם, לא ראו אותה, קיפלו, כביכול, ואספו את הנימים של יחסי־הגומלין[22], המתמשכות, כרגיל, מאיש אל רעהו, ואז היה זה לה כאילו נתרוקן מסביבה החלל, והיא הלכה וכשלה בו בצליעתה.

שמש בית־הכנסת, שבביתו שטפה לפעמים את כלי־האוכל, היתה לו

דבורה בארון

שברירים[1]

אל העיירה הובאה מכפר ביכוב לאחר שמתו שם עליה הוריה, והיא אין אתה אלא חבילה של כלי־מיטה ומעט חמימות מטיפוחה של יד אם, אשר התנדפה מהר בתוך צינת הנכר.

לידי איזו[2] נשים משכונת־הגיא מסר אותה הכפרי שהביאה, ובמשך כמה ימים עברה פה, ככלי אין חפץ בו[3], מיד ליד.

אלה אשר הלינו אותה בביתם הקצו לה בדוחק מקום בקצה איצטבה[4] או בפאת התנור, ולפני כן ביקשו לדעת אם אין היא נגועה במחלת־עור וגם לעמוד על נקיונם של החפצים, שהיו ארוזים בחבילתה.

בעינים מעוגלות הביטה אז — חיה־פרומה היה שמה והיא אז בת חמש — היאך כריה מתערטלים מציפוייהם ונחבטים מתוך זלזול בידים זרות.

עדיין היתה ידה נתלית ברפיון מחוסר כף־היד שבה רגילה היתה להיאחז, ובנשיבת היתמות פה רעדה כציץ, אשר העץ, שבצלו חסה, נכרת.

זקנה אחת מרחבת ההר אספה אותה מתוך רגשי רחמים לביתה, אבל לא יכלה לעמוד בפני רעבתנותה הגדולה והחזירה אותה אל הגיא; והיא שבה איפוא להתהלך פה בחלוקה הכפרי, פרועת שערה המדובלל[5], הדהוי, כשפניה אין למצוא בהם שום קו של חן. ובכך נמנע ממנה אותו קורטוב[6] של אהדה, אשר האנשים, אגב הנאת העין, מזכים[7] בו לפעמים גם את היצור הזר.

בהיותה בת שמונה קרה, אשר[8] פעם, ביום חורף, בלכתה בהשכמת הבוקר אל הבית, ששם הובטחה לה ארוחתה, נמעדה[9] ונפלה, ורגל אחת שלה נשבּרה.

בכיה על פני חלקת הקרח, לאור קרני הזריחה הקרות, היה מחריד כל כך, עד כי מתפללי ה״ותיקין״[10] שבבית־הכנסת הסמוך יצאו והכניסו אותה לאחד הבתים וגם הזמינו את הרופא. ובמשך איזה זמן טיפלו בה אחר כך רבים מתוך

ת״א, תש״ט; ״פרשיות״, ירושלים, תשי״א; ״מאמש״, ת״א, תשט״ו.

תרגומים:

״מאדאם בובארי״ לפלובר, ת״א, 1932.

ביבליוגראפיה:

הערכות וביקורת: מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 138—139.

לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מאת ג. קרסל, הוצ׳ ספרית הפועלים, 1965, כרך א׳, עמ׳ 335—336.

ספרות על פרשת הדורות, מאת י. זמורה, הוצ׳ מחברות לספרות, תש״י, עמ׳ 115—131.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך ג׳, עמ׳ 251—258.

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, תל־אביב, 1953, עמ׳ 140—147.

הוראת יצירות מן הספרות העברית והכללית, חוב׳ ד׳, הוצ׳ האוניברסיטה העברית, ירושלים, המחלקה להכשרת מורים לבתה״ס העל־יסודיים, תשכ״ד, עמ׳ 65—95.

פרשיות, מאת ד. ברון (סיפורים מקובצים), הוצ׳ מוסד ביאליק, ירושלים, תשי״א.

פ. לחובר: ״ראשונים ואחרונים״, ספר שני, תרצ״ה, עמ׳ 179—181.

ש. שטרייט: ״פני הספרות״, ספר שני, תרצ״ט, עמ׳ 310—317.

י. פיכמן: ״אשה מספרת״, ״מאזנים״, כרך עשירי, ת״ש, עמ׳ 430—435; 456—552.

י. כהן: ״דמות אל דמות״, תש״ט, כרך ג׳, חוברת י״ד, עמ׳ 123—125.

בארון דבורה

(1887 — 1956)

מספרת. נולדה ברוסיה הלבנה. אביה כיהן כרב העירה והקנה לבתו את ידיעת התנ״ך והאגדה. סיפוריה האנושיים והלבביים מקורם ברשמים וחוויות משנות ילדותה. ב־1911 עלתה לארץ ישראל.

ביצירתה בולטים מוטיבים פסיכולוגיים, ריאליסטיים ורומנטיים. היא מבטאת את נשמת העירה, לבו של הפרט. ראית האנשים והדברים ראיה פנימית היא. בבואתו של העולם נתונה במסגרת והוא מתואר לא לרוחבו אלא לעומקו. בסיפוריה ניכרת השפעת האסכולה האירופית של הסיפור הקצר בסוף המאה ה־19 וראשית ה־20, הממזגת את הקווים הריאליסטיים בדקות הציור האימפרסיוניסטי. דבורה בארון הושפעה במידה מסוימת מדרכי כתיבתם של ג. שופמן וברדיצ׳בסקי, אבל עם זאת שומרת היא בסיפוריה על עצמיותה המיוחדת. לדעתה של דבורה בארון סיפור טוב הוא זה ״אשר בקראך אותו עליך לשהות קמעה אחרי כל פסקה ופסקה, כמו עם לגימת יין מתוק ומשובח. ואשר בגמר הקריאה, כמו עם גמר השתיה, אתה חש עצמך כמבושם״ (״אגב אורחא״, ליקוטי אמרות מפי דבורה בארון שלוקטו בידי בתה).

״שברירים״

סיפור זה נושא את שמו של קובץ אחד מקובצי סיפוריה של ד. בארון. הכלל החברתי של העירה וערכי־המוסר של תושביה מוארים ומתבטאים על־ידי יחסם אל חיה־פרומה, היתומה שהובאה מן הכפר. הסיפור מעלה שורה ארוכה של שברירים וקטעי מאורעות, המביאים להתפתחותה של הגיבורה כדמות עצמאית ואינדיבידואלית.

מספריה:

״ספורים״, ת״א, 1927 ; ״קטנות״, ת״א, 1933 ; ״משם״, ת״א, 1946 ; ״שברירים״,

בתחתית הצפחת. רכות ומרובבות נעשות הן, וצבען דהה וצורתן פגומה. וקם הדוד אורי והחרידן מרבצן [165], מקרקע הצפחת לתוך פינכה קטנה.

הדבר חל תמיד במוצאי־שבת אחר ההבדלה [166], בשעה שהנשמה היתירה [167] מסתלקת ושעמום של חול רוחש מכל הזוויות. אז יבקש הדוד אורי דבר־מה להחיות נפשו [168] בו. ונזכר בשיירי [169] קליפתו של התפוזהב, הספוגים יי״ש וסוכר.

והפך הדוד אורי, במחילה מכבודה, את הצפחת הרחבה והכרסתנית מעל לפינכה, וסטרה בזהירות־שבכוח על תחתיתה הנבובה [170].

— פום־פום־פו־הום... — כך תענה הצפחת בקול בכייני־עמום על פני כל הבית, בין צללי־החול של מוצאי־שבת.

בהד קולה זה ישמע כעין אנחה עמוקה ונפחדת. בת־קול [171] של באֵר עתיקה שנתרוקנה. נדמה: צורחת הצפחת, כי מוציאים ממנה, בהכאה, את נשמתה, את תמצית חייה האחרונה... ומגרונה, גרון־הזכוכית, מטפטפות אותה שעה ונופלות פתים צהובות, מרובכות ומדובקות, מעוררות תיאבון.

דממת מוצאי־שבת לבית. הדוד אורי מברך על השיירים, טועם מעט ונותן לטעום לכל בני־משפחתו.

הילדים מסכימים עם אבא, שאף על פי שמאכל זה ללא־שם מגרה [172] קצת את קצה־הלשון, מכל מקום מורגש בו טעמו של התפוזהב של פורים, עליו השלום [173], מלפני ימים ושנים...

אולם באותה שעה עצמה, עת נעלם מבית הדוד אורי זכרו האחרון של התפוזהב המפורסם, צצו ועלו זה כבר ה״יורשים״ שלו — החרצנים שנשרו במים ונבטו — בעציצי בתו הנשואה של הדוד אורי. כשלושה־ארבעה בני־עלים מחודדים וספוגי־שרף [174] בקעו ויצאו מכל חרצן לאויר העולם.

זה לא כבר פינו מעליהם את הכוסות ההפוכות והמזיעות. והנה הם מתרגלים, בלי עין־הרע, לאקלימה של שקלוב וצצים לאט־לאט בחיוך עצור וירקרק, שלקחו אתם, ודאי, בארצות מולדתם החמות וטמנו בתוך תוכם.

בעלת־הבית הצעירה משגיחה עליהם בעין טובה. יום ביומו היא משקה אותם. ואחד־במרומים יודע את הגדולות והנצרות, הצפונות עוד להם, לעתיד לבוא [175].

מניחים, איפוא, את המעט, במשך הלילה, בתא־התנור הפושר, לשם יבוש. וחתיכות הקליפה האדומות־זהבהבות, שעוד אתמול רענן ומבהיק היה צבען והיו רכות וגמישות למגע, היום בבוקר — מקומטות הן, שחרחרות־חומות למראה, מעוקמות וקשות כ״מזוזות״ עתיקות. ונטלה הדודה פייגה את סכין־המטבח הממורט [144] וחתכה אותן ל״אטריות״ [145], ואת אלו — לפתים־פתים, כעין הזויות המחודדות, והטילה אותן לתוך צפחת [146] גדולה של יי״ש, והמתיקה את מזלם [147] בקמח סוכר. והעמידה את הצפחת במקום־הצנעה [148], במזנון [149].

בתוך היי״ש מתעוררות החתיכות החומות והיבשות לתחיה, מתמתקות ומתנפחות, פורחות מאליהן ומקבלות את מראן משכבר הימים [150]. וכי ימלאו כוס קטנה ויטעמו, ועלו טעמה וריחה של קליפת התפוזהב, כבראשית בריאתה, והתפשטו בכל האברים.

ובאו שאֲרי־בשר ל״כיבוד״ ובירכו ״שהכל״ [151] על המשקה ונשקו שפה ונהנו. ונמנו וגמרו כולם יחד, כי יפה זה לקיבה. והקרובות מתקנאות ומתנכלות לירד לסוף סודה [152] של הדודה פייגה: היאך באה לידי המצאה שכזו? ממי קיבלה?..

— הנה כי כן... — פונה הדוד זשומי אל מיכלה זוגתו בעודו מוצץ את שיירי המשקה מתוך שפמו, — אצלך הכל הולך לטמיון [153]. שמא לא היה גם לך ״פומיראנץ״ בחג־הפורים?.. היכן הקליפה? עורבא פרח! [154]

והפסיקו הדוד אורי:

— מילא, זשומי אחי, מוטב שנטעם שנינו עוד טיפה אחת! ומחייך בעין אחת פוזלת לאשת־החיל שלו, לדודה פייגה.

אז יחבשו שוב את הצפחת. קרע בד לבן לראש הפקק, חשש שמא יתנדף הריח הטוב. והעמידוה באֲפלולית המזנון שתשתקע. ועמדה שם הצפחת פרושה וגלמודה כעגונה [155] צנועה זו תחת שביסה... [156]

חג הפסח ממשמש ובא [157]. ומכרו יהודים את החמץ [158] שלהם לאליקסייקה שואֲב־המים, זה הגוי הגוץ, המסורבל שערות פשתניות [159] ומלוכלכות. ועברה גם צפחת המשקה לרשותו של הערל. שבוע תמים היא עומדת ומשתעממת, מכורה ואסורה בהנאה [160]. וכלתה נפשה עד שיפדוה. ושוב יהודים עבדקנים [161] ונשים חבושות פאות־נכריות [162] מברכין עליה ברכת ״שהכל״ ומספרים בשבחה וזריזותה של הדודה פייגה.

ויש שבמשך שנים נשמרת צפחת שכזו. מפעם לפעם יוסיפו לה יי״ש חדש ויטעמו לעתים רחוקות; עד שיפוג [163] ריחן וינוס ליחן [164] של פתי־הקליפה

אגרוף, שמחירו שמונה קופיקות וחצי?.. ואולם מעופו של הדוד אורי גבוה יותר. לא לחינם ביקר לפנים את היריד הגדול בניז'ני*. בעיניו הפוזלות יחייך אל חטמו שלו: לאו! אילו עשיר מופלג הוא, היה סוחט[133] את עסיסם של... שלושה פומיראַנצין בבת אחת והיה שותה בכוס. הנה כי כן!

פייגה והילדים נעשים נציבי־מלח[134] למשמע פנטסיה מרהיבה שכזו. בדמיונם — כוס מלאה עסיס ורוד של תפוחי־זהב, מעלה קצף לבן, ובקצף חרצן צהוב צף מלמעלה...

מתוך דמיון נהדר זה משתתקים כולם ומביטים בעינים חולמות אל החרצנים הצהובים שבכוס, זה המַס שלקחה הבתולה המאורשה מאת כל המשתתפים ב"שהיינו". מים נתנה עליהם ומונה אותם בעד הזכוכית הקעורה: אחד, שנים, שלושה, ארבעה... תשעה חרצנים שלמים יש לה. כן, בעוד שבוע תזרעם בעציצי הפרחים. ואחרי חתונתם, אם־ירצה־השם[135], תקחם עמדה ותציגם לראוָה על ספי־חלונותיה, כדי שיהיו נובטים בחמה תחת כוסות הפוכות...

ודאי חושבים אתם כי זהו סוף־מעשה? אם כן, שכחתם, במחילה מכבודכם, כי גם קליפה יש לו, לתפוזהב.

ד

אחד הקטנים בא לידי גילוי, כי בשעה שסוחטים חתיכת קליפה של תפוזהב, מול העששית, מיד פורץ ממנה זרק[136] קטן של טיפות דקות, שקופות וריחניות; ובשעה שמכוונים את הללו לתוך עיניו של אחד האחים, הרי זה מתחיל ללפלף...[137] אך טרם הספיק הבחור להביא את התגלית שלו לידי התפתחות, הריהו מקבל סטירה הראויה להתכבד בה על גב ידו, וכל גזרי־הקליפה נעלמים בסינרה הרחב של הדודה פייגה:

— אכן, שום מעשה־אשר־לא־יעשה[138] לא יפלא מהם, מהממזרים הללו! משל, כאילו היו אלה קליפות־בולבוסין... לאו. אילו יכולה היתה להשיג עוד קליפה אחת של פומיראנץ, היתה מטגנת[139] ריבה[140]. כה לחי[141] — ריבה היתה מטגנת...

ואולם אמירה זו אינה אלא משאת־נפש[142] רחוקה. עד שתאסוף כמות ראויה של קליפות־תפוזהבים לטיגון ולריבה — יבוא אליהו[143].

ניז'ני־נובגורוד מפורסמת ביריד השנתי שלה.

ודמעות עומדות לו, לתינוק, בעיניו. בפזיזות עכבר הוא מצליף מבט לכאן ולכאן. אל אחיו הבכירים הוא מציץ. הללו שותקים כביכול. ואולם, ברור לו לקטן, כי גזר־דינו [121] נחתם. שוב לא תועיל לו שום זכות־אבות[122]. מהיום והלאה ירדו [123] לו לחייו. מהיום והלאה נוסף לו כינוי־ביש [124] חדש ובהטעמה מיוחדת:

”בעל־החרצן!”

שאר חלקיו של התפוזהב נחלקים כסדר. מלמטה למעלה ומקטן לגדול, עד שמגיע תורו של ”בחור הגמרא”. הלה נוטל את חלקו, משתעשע בו קצת לאור העששית, נועץ שיניו וטועם. אותה שעה הוא מרגיש גם טעם לשבח [125] וגם פריסת־שלום מתוקה מארץ־ישראל, ארץ רימון ותאנה, שעליה חלם לא פעם ב”חדר”. וכידוע, גם מקום גידולם של תפוחי־זהב הנהו אך ורק בארץ־ישראל.

— וברכה? — תופסו הדוד אורי בשעת קלקלתו [126] ונועץ בו את עיניו הפוזלות כשיני־צבת [127] עמוקות.

— ברוך אתה ד׳ . . . — ממלמל בחור־הגמרא והוא מבויש ומטושטש, וחתיכת התפוזהב עומדת לו בגרונו. הופרעה, בעוונותיו הרבים [128], פריסת־השלום מארץ־ישראל!

אבל הדוד אורי אינו מסתפק בזה. לאו! מוסר קשה הוא מטיף ל”בחור־הגמרא”; מוכיח לו באותות ובמופתים, כי . . . כיצד־מברכין עליו ללמוד מפי בן־הזקונים. כן, כן. מן הראוי שילמד מפיו. ולא זה בלבד, אלא שעתיד הוא, בחור־הגמרא, להסיק תנורים אצל בן־הזקונים. כן, כן! הסק יסיק . . .

ואולם פתאום באמצע הוא נזכר:

— פייגה! מדוע אין אַת ניגשת לטעום?

נס מן השמים, ממש, שנזכר! אילמלא [129] זה, השם יודע, אימתי היה גומר את מוסר־ההשכל [130] שלו.

— אף זה ענין! — עונה ואומרה הדודה פייגה בעקימת פה, שיש בה מסקרנות שבאשה ומן הבושה שבחולשה זו. אף על פי כן היא ניגשת, מברכת ”שהחיינו” ותוהה מתוך הנאה גדולה: הוי, הוי. כמה דברים מופלאים ישנם בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא!.. ושיחה רחבה משתפכת והולכת בענין תפוחי־זהב.

הדודה פייגה אומרת: ”אילו עשירה מופלגת היא, היתה אוכלת מדי יום ביומו . . . מחצית ”פומיראנץ”. לתפוזהב שלם אין ההשגה [131] שלה מגיעה. ובאמת, היאך ליטול באמצע יום־חול ולגלגל את הלוע [132] פרי־זהב גדול כגודל

הכל מטים אוזן[108] ומקשיבים כיצד רוחשת[109] הקליפה הבשרנית, הקשה קצת מלמעלה ורכה מבפנים. לאט־לאט נפרדות חתיכות העור האדמדמות, הרחבות באמצע, מחודדות בקצותיהן ושוות בגודל. אולם — מקומות שהתפוזהב מצומק שם במקצת, ויחד עם הקליפה נטרפים חלקי ״בשר״ קטנים ועסיסיים... במקום שכזה בולע הדוד אורי קול: ״פ—פ—ט!״... משל, כאילו יכאַב לו לעצמו. ומיד הוא מזדרז לתחוב את להב האולר אל המקום המסוכן ועושה ניתוח מהיר, ועובר מזה והלאה; עד שמתגלגל התפוזהב ויוצא ערום וצהבהב מחיתוליו האדמדמים והריחניים ונחלק, על ידי הדוד אורי, בדין וביושר, לשהרונים־שהרוֹנים[110] שוים, חלק כחלק.

— ילדים! — מוציאה הבתולה המאורשה ״קול־קורא״[111], כשהיא מעמידה גביע־זכוכית גדול באמצע השולחן, — אל נא תשכחו את החרצנים[112]. למען השם...[113] הטילום כאן! למען ישרום[114] במים ויזרעום...

פונה היא לכאורה אל אחיה הקטנים ומכוונת גם לאבא ואמא.

הקטנים מבטיחים לעזור לאחותם בקבלנות[115] זו של בעלת־בית מתחילה, שעתיד גדול צפוי לה, ועיניהם נטויות לשהרונים הענוגים והוֹרודים שבפינכה.

את הברכה הראשונה מברך הדוד אורי בכבודו ובעצמו[116]. בכובד־ראש הוא לועס את חלקו ובולעו בכונה יתירה. סוגר עין אחת פוזלת ואת השניה הוא נושא לתקרה ומנענע בראשו לכאן ולכאן, מנענע ומכריז:

— ״פומיראנץ״ חריף! ילדים, גשו הנה...

בתחילה ניגש בן־הזקונים. זוהי החזקה[117] שלו: בכל מיני תרגימה[118] הוא הראשון, תמיד אחרי אבא. מתוך בהילות גרגרנית[119] הוא מברך בקול דק וצורם וחוטף את חלקו... ה״שהרון״ עודנו בין שיניו והוא נחנק כבר בעסיסו ומשתעל.

אַל־נא בחטיפין![120] — מיעץ לו הדוד אורי במתינות יתירה. — איש לא יגזול ממך.

— והיכן הוא החרצן? נועצת הבתולה המאורשה את עיניה בגרגרן הקטן ומגישה את הגביע אל פיו ממש, — ה־ח־ר...

— כן, כן, היכן הוא החרצן? — תומך הדוד אורי בטענת בתו הצודקת.

— נ... נ... נבלע!.. — מתבהל בן־הזקונים ומתאדם עד למעלה מאזניו.

— נבלע — ע ע??

— כ... כ... כן.

תאוָה לברך ״שהחיינו״. אין מקשין [93] על החתן בשעת תנאים. כלום אין אמא חולקת לו תמיד את המוּבחר שבמנות?

אך החתן דנן [94] בן־שקלוב הנהו. חתן עניו וישר־לב. יודע הוא נאמנה, כי תפוזהב לא נוצר כדי שיזללוהו חתנים בשעת אירוסין, אלא לפאר את השולחן. רק רגע אחד הוא אוחזו בידו הצנומה, ופיקת־גרגרתו [95] עולה ונחבאת בגרונו וחוזרת ויוצאה. עברה הסכנה. ואישיותו הפרטית של התפוזהב נשארת שוב בשלמותה, בלי פגם כל־שהוא, חס ושלום.

סוף־סוף מגיע ובא ליל יום־הששי המבורך. התפוזהב אינו עגלגל [96] עוד כבתחילה וריחו אינו נודף. עלומיו [97] חלפו ואינם. אך אין בכך כלום. מכבודו לא נגרע, חלילה, תפוזהב כמו שנאמר... אחר סעודת הערב של שבת מתעלה מצב הרוח והלב מצפה. על ידי השמש מברודי לא בישרו שום בשורה לאיש. אך הפרחחים מרגישים בחוש שלהם, שהפעם ברך יברכו ״שהחיינו״, ומעמידים פנים [98] של אינם־יודעים־לשאול [99]. על בהונות רגליהם יתהלכו [100] וקולם אין נשמע. אפשר לחשוב, באמת, כי התפוזהב לא היה ולא נברא, ורק משל היה [101].

פתחה הדודה פייגה ואמרה לדוד אורי:

— אורי, קח וחלוק בין הילדים את ה״פומיראנץ״! * למה יהא מתגלגל עוד?

הדוד אורי שיחיה, יהודי מטופל זקן ובעל עינים פוזלות [102], אֲכלן מומחה של תפוחי־זהב, שגילגל, ודאי, בימי־חייו עלי אדמות, כחצי תריסר ״פומיראַנצין״, אם לא יותר, יושב ישיבה מאוששת [103] בראש השולחן, זוקף את הלהב הגדול של אולר־ [104] הבור ** שלו — זויאַלוב *** עתיק — וניגש לעצם ״הניתוח״ [105]. הילדים ניצבים מסביב לשולחן ונועצים עיניהם באבא מתוך יראַת־הכבוד, כמו בעושה־להטים [106] מופלא במינו. ואגב, רוצים היו לזכות ולהציץ קצת אל פנים הקליפה. ולא זה בלבד — אלא גם לטעום. הרי אינם אלא בני־אדם בזעיר־אנפין והלב חומד... אך הדוד אורי — יש לו פנאי. לאט־לאט ובעסק גדול הוא מסמן וחותך בפרי קוים שוים, מן ה״קוטב״ [107] האחד אל השני. בתחילה הוא מסמן ארבעה, אחר כך שמונה קוים מקבילים שכאלה. קו לקו ורוח אחד בין כולם. ומפליא לעשות מאין כמוהו. ומלאכת הקילוף זה אך החלה...

---

* התפוזהב.

** לא של בשר ולא של חלב.

*** שם בית־חרושת לסכינים, מפורסם לפני שנים רבות, שכבר עבר ובטל מן העולם.

חיוך עייף ומצונן במקצת משליחויותיו הרחוקות בסימטאות מושלגות ובליל זר ומוזר, כליל הפורים ליהודי שקלוב.

— הביטו בי, ילדים! הנה שבתי כאשר אמרתי... ומה לכם כי יראתם?

ג

חג־הפורים חלף עבר והתפוזהב עודנו מתפרקד[76] בקומודה, שלם בתכלית השלמות; וחם לו וטוב לו. ממחבואו יוצא הוא רק פעם או שתים, כשמגישים לאורחים ״כיבוד״[77] של שבת, ותופס מקום בלב התקרובת[78], כבן־מלך בין תפוחים ואגוזים עמי־הארץ. ובדקו אותו המסובים ושאלו למחירו וחיוו דעתם[79] כעשירים מופלגים, שלבם גס[80] בפירות ממין זה. וחוזרים ומניחים אותו במשקע־מקומו המיוחד לו, בלב הצלחת. התפוחים הקהים[81] והאגוזים הקשים הולכים ונעלמים בזה אחר זה, אך התפוזהב גדול־היחש משתמט, כפעם בפעם, מידיהם הגורפות של קרובי הדודה פייגה ונשאר שלם בגופו. הקרובים דק״ק שקלוב אינם לא זוללים ולא סובאים חלילה. יודעים הללו מה לקלוף ומה לפצח ומה להניח לשם נימוס.

ו״משנכנס אדר מרבים בשמחה...״[82] כעשרה ימים לאחר חג־הפורים מתנים ״תנאים״[83] בביתה של הדודה פייגה. הדודה פייגה שתחיה מאריסה[84] את בתה הבכירה לבר־אבהן[85]. ושוב נדחק התפוזהב בראש, תחת זיו רוממותה של עששית־[86] המאור התלויה; כאילו שמחת המשפחה כולה אינה אלא בשבילו. אמנם, לחיו האחת כבר נצטמקה במקצת, כאותה של גנראל זקן שיצא בדימוס[87], בכל זאת ועם כל זאת מראהו עדיין מראה־כוהן. את כל השולחן מפאר הוא בזרותו המזרחית ובעושר־צבעו. תינוקות של בית־רבן, למן תלמיד הדרדקי ועד ״בחור הגמרא״ בן הי״א, כבר הזכירו לא פעם לאמא ורמזו רמיזה דקה לאבא, שהנה... לפי עניות דעתם[88] שלהם... כבר הגיעה השעה לטעום מזה...[89] מן האדום־האדום... כלומר: עיקר כונתם — לברך ברכת ״שהחיינו״[90]. תאוָה אחרת מלבד ברכת ״שהחיינו״ אין להם כלל וכלל...

אך הדודה פייגה בועטת בכונתם הטהורה וגוערת בם בנזיפה: ריקים[91] שכמותכם! זוללים ומלחכי־פינכה![92] כשיגיע הדבר לברך ברכת ״שהחיינו״ יודיעו להם על־ידי השמש מברודי... אבא ואמא לא יאכלו בעצמם. אַל ייראו נא ואל יפחדו!

במשך ליל־התנאים מלא לב הקטנים חרדה. יראים הם שמא יתאווה החתן

מבינות גוניהם של ״הדברים־הטובים״ — יצירות אופי שקלוב — מופיע בבשורת עשירות ואושר — התפוזהב. הילדים נפתעים מזהרו האדמדם. מחג־הפורים של אשתקד[60] עוד נשאר בלבם צל־ריח וצל־מראה של פרי־עץ־הדר מעין זה. והנה קם הפלא הנשכח לתחיה. אותו הריח ואותה הסגלגולת[61]. הנה הוא! עד השנה הבאה, כעת חיה[62], לא יראה ולא ימצא[63].

ידים דקות ממשמשות בפרי, עינים לוהטות תוהות עליו, נחירים תאֵבים רועדים.

— מה נפלא ״מאכל״ זה! — פולט בן־הזקונים[64] ברטט, — מה נעים ריחו!

— זה גדל בארץ־ישראל! — פוסק ״בחור הגמרא״ מתוך כובד־ראש ושפתים נפוחות; וכבוד התפוזהב מתעלה.

הדודה פייגה סוגרת אותו, כתכשיט יקר, בקומודה[65]. אך הפרי הסגלגל, הריחני והלוהט חי בדמיונם של הילדים כחלום מתוק. מתוך עושר וחידוש זורח הוא מעל לכל התפוחים הירוקים והקישואים החמוצים, שראו הילדים וחזרו וראו במשך כל החורף.

משהגיעה, למזל טוב, סעודת־הפורים תפס לו התפוזהב מקום בראש. בין חבריא שלמה של דובשניות[66] וסוכרניות[67] ותאנים ושקדים. מבריק הוא ביניהם, כאלמוג[68] גדול מתוך תשבצת־משכית[69] רבת־צבעים, שנתחברה בשבילו ולא הוא בשבילה.

וכיסתה הדודה פייגה את מנת־המשלוח באלונטית[70] צחה ומסרה לשמש, כדי שילך וישא... אז יבליט התפוזהב את קדקדו מתחת לאלונטית, לאמור: ״בריא אני ושלום לי... חג־טוב לכם, ילדים!״... אבל הילדים מלווים את הנוסע האמיץ בעינים מלאת חרדה וגעגועים. יודעים הם כי הרבה גלגולים יתגלגל, עלוב זה, עד שיחזירהו השמש לביתם.

וכך הוה. דודה אחת חולצה אותו מתוך משבצתו המגוונת, ממלאה את מקומו בלימון ושולחת את התפוזהב לדודה אחרת. נמצא, איפוא, לימון ברשותה של הדודה פייגה. ושלחה הדודה פייגה את הלימון לאותה הדודה. נפגש הלימון בתפוזהב שאר־בשרו ומחליפים מקומותיהם זה בזה. כך מקבלה הדודה פייגה בחזרה את יחידה מחמל־נפשה[71], את התפוזהב הקנוי בשמונה קופיקות וחצי.

מפשילים[72] את האלונטית הצחורה והנה הוא יושב, גונב־דעת[73] שכמותו, באותו מקום־התוך, כמלך בגדוד, ומולך על צפיחיות[74] בדבש ועל ממתקים ודבלות[75] וצימוקים. צינתו של ליל־הפורים שרויה עליו כטל. ונדמה כאילו הוא מחייך

בצוהר, ובאה לקנות למשלוח־מנות... וכאן מתחיל אלמותו של התפוזהב!

אפורים ימי רייסין, דלים חיי ליטא. ומקצתו של הדר־הטבע, המתגלגל לכאן מזמן לזמן, נספג מעט מעט, בשכל רב ובכל חמשת החושים. אף טיפה קטנה אחת לא תוצא לבטלה מפרי נאה וגולה זה. העבודה! אילו היה התפוזהב גלגול [46] של נשמה ערטילאית בלבד, אף זה היה מוצא, בבית הדודה פייגה, את תיקונו.

ב

— ובכן, גם בשמונה קופיקות [47] אינכם רוצים? היו שלום!

הבשמית יודעת מאד, כי אין לה לדודה פייגה מקום אחר לקנות תפוחי־זהב, אף על פי כן היא מושכתה בקצה הסודר [48]:

— יהי רצון, שיהא נאה כך חג־הפורים אצל כל ישראל, כשם שנאה הסחורה הנמכרת לך... אין כונתו אלא ל״פוצ׳ין״ *.

— אין כונתנו אלא לפוצ׳ין! — חוזר אחריה אלי הבשם, המפרק המומחה לארגזים טעונים פירות.

דינר חסר ודינר יתר... [49] הדודה פייגה בוחרת בתפוזהב היותר משובח, רענן למראה וכבד במשקל, מעטיפה [50] אותו נייר ותוחבתו לתוך הסל, בין ביצים, בצלים וצנון וכל מיני־מתיקה [51] לפורים — מלאכת־מחשבת [52] של אופי שקלוב. כיון ששבה הדודה פייגה הביתה, מיד צובאים [53] עליה ה״בנים המשחיתים״, למן ״בחור הגמרא״ [54], שטרם מלאו לו י״א שנה, ועד התינוק של בית־רבן [55] — נער דרדקי [56], החפשים בזכותו של ערב־החג מעול תורה, והבדיקה בסלה של אמא הנה החלה:

— אמא, מה הבאת? מה הבאת, אמא?

והרגיעה אותם הדודה פייגה. את זה היא מכבדה, לכבוד יום־טוב, בחביטה [57], את השני בבעיטה ואת השלישי במריטה:

— אוי לי ואבוי לנפשי, כדבורים סבוני!

ואף על פי כן היא נותנת להם ליהנות מזיו [58] קניותיה:

— הביטו וראו, מזיקים [59], הולודראנצים! **

---

* התחלה טובה.

** יחפנים.

קפוטות מרובבות[18], ואת מקומם בחנות תפסו בינתים פירות אחרים. תפוחי־צפון ואגסי־חורף, לרבות בולבוסין ושאר ירקות. אין יחש[19] בכרך! רק קרעי קליפתם עוד התגלגלו זמן־מה על המרצפת, כזהרורים קפואים של חמה יוקדת[20], רחוקה. ואיש לא הבין כי מתגוללות כאן פריסות־שלום של ארצות־שמש ושל שמים העומדים תמיד בתכלתם. סוליות[21] מסומרות[22] רמסו אותם, פרסות סוסים הלמום[23], עד שקם שומר־הרחוב עם המטאטא שלו וביער[24] אותם, בלי רחמים, עד לתוך תיבת־האשפה. הקץ לתפוחי־הזהב! הקץ לאותו הפלא שגדל בין עלי־איזמרגד[25] ריחניים ונקטף לתוך סלי־במבוס ונשלח מעבר לים־התיכון, עד לארץ צפון.

הגיע הארגז השני, כעבור ימים אחדים, לשקלוב. ימים ולילות נעו־נדו תפוחי־הזהב בקרונות צרים של נכרים, הזדעזעו בתוך עגלות מחופות[26] של יהודים, עד שזכו להציץ אל הסביבה החדשה.

פתחה פיה הבשמית[27] השקלובית וקראה לבעלה שיחיה:

— גש־נא, איש־חיל[28] שלי, ופתח את תפוחי־הזהב למשלוח־מנות[29]!

אלי הבשם, עם כל האירוניה[30] הדקה של אשתו, הריהו מפרק־ארגזים מומחה. מעבד הוא את הארגז הסגור במשך שתי שעות רצופות. לאט־לאט הוא נועץ את הפצירה[31] בסדקי המכסה; מנקש בכילפות[32] ומושך ראשי מסמרים במלקחים[33]. וכל זה בזהירות גדולה ובחכמה רבה, כאותו זהבי[34] העושה בתוך תכשיט יקר. בינתים וזוגתו אשת־החיל עומדת על גבו ומטיפה עצות. לסוף ובשעה מוצלחת נפתח הארגז, ומבין עטיפות הנייר הכחול מדמדמות[35] לחייהם הסגלגלות[36] של תפוחי־הזהב, וריח רוה וחגיגי מתפרץ ונודף לתוך חללה הטחוב[37] של החנות.

כעבור שעה מועטת מופיעים תפוחי־הזהב בצוהר[38] היחידי שבחנות ומציצים אל השוק המרופש, אל השמים האפורים והנמוכים, אל ציבורי[39] השלג השחרחר שעל־יד הביבים[40] ואל איכרי־רייסין העטופים פרוות־כבשים גסות, צהובות ומטולאות[41]. זר ומלוכלך כל העולם הקטן הנראה מסביב. צפוני הוא, טחוב, רקוב משהו... ותפוחי־הזהב עם ריחם החגיגי ועם צבע קליפתם הלוהט מופלאים כל־כך, חדשים ומקרינים[42] בסביבה משונה ועניה זו, כפורפוריה[43] של מלכות באכסניה של קבצנים.

ופתאום נכנסת הדודה פייגה... ערדליה[44] העמוקים על רגליה, מטפחת הצמר על ראשה וסל־הסורג[45] בידה. ראשונה היתה לרואים את הסחורה הנאה

זלמן שניאור

אלמותו[1] של תפוזהב[2]

א

שני ארגזים טעונים[3] תפוחי־זהב מפליגים בים־התכלת. התפוחים מאלג׳יר באו; עגולים הם, עסיסיים, כבדים; ומראה קליפתם כעין אודם־להבה — גוונם[4] של בקרי אפריקי[5].

מתפארים תפוחי־הזהב שבארגז ראשון: אנחנו לוארשה אנו הולכים, לבירתה העתיקה של פולין המדינה. מה לבנות השינים אשר ינעצו בנו, מה נאוים[6] הפיות העתידים למוץ[7] את מתק[8] דמנו!

שותקים אלה שבארגז השני, כובשים[9] לחייהם זה בזה ומאדימים מבושה. יודעים הם, ברוך השם, שמושכים אותם לאיזו עיירה קטנה ברייסין[10]; ואלוהים הוא היודע לידיהם של אי־אילו[11] אביונים יתגלגלו בסוף דרכם. העבודה[11א]! לא כדאי היה לספוג ימים רבים את נגהה[12] של שמש אפריקי, לילות ארוכים — את טלליה הקרירים של ארץ אלג׳יר, להתפנק באוירו המבושם של הפרדס הפורח. ידים חומות ומהירות של כושיות־לבנות קטפו אותם וטענום בתוך סלי־במבוס...[13] כלום כדאי היה עסק גדול זה?

ובכן הבה נראה, גורלם של מי עלה יפה? זה של תפוחי־הזהב שהובאו לוארשה, או זה של אלו שהגיעו לשקלוב — עיירה נידחת ברוסיה הלבנה. נראה ונקח מוסר.

הגיע הארגז הראשון של תפוחי־זהב לוארשה. עמד החנוני וצברם לראוה, זה על גב זה, בדמות פירמידות, קטנות. זרחו התפוחים, מאחורי זגוגית חלונו, ככדורי־אש. אך מזלם לא שיחק[14] להם זמן רב. בו ביום מכרום עד אחד. הרחוב הרועש והזולל בלעם ברעבתנות גסה. אנשים עייפים תחבום לתוך כיסיהם, ריטשו[15] את קליפת־זהבם האדומה והעסיסית באצבעות טמאות. השליכוה הלוך והשלך על־פני המדרכות המרופשות[16]. בלעם ההמון בתוך כדי הליכה, מעשה כלב, בלי ברכה. עסיסם המחיה נפשות ניתז על גבי זקנים מאובקים, על דשי[17]

דממה דקה[114] ובקיצור נמרץ[115]. וכיצד הם מברכים בשעת־מעשה, ואת מי הם מברכים — אסור לגלות כלל וכלל, שמא תשלט "עין הרע"...[116]

אחרי פריסת־שלום זו מהלך הייתי ימים אחדים ברוח נכאה[117], עד שבאתי לידי רעיון להציג מצבת זכרון לכל זה שהיה ועבר ובטל.

והנה!.. כתבתי, בעזרת השם[118], את הספר הזה הבא להלן[119].

במקהלה את ההימנון הבין־לאומי. ספרי־התורה מבית־הכנסת דליובאוויץ׳ מוטלים כערימת קצצים של עצי־לבנה[88] בבית הגבאי הזקן, ואת עטרות־הכסף ואת ״ידי החיים״[89] ואת הפעמונים של זהב נטלה ה״קאזנא״, כלומר: אוצר המדינה.

בנות־ישראל פנתה צניעותן, פנה טעמן. חצופות נעשו כולן ומעשנות גלומי־קטורת[90] ומנקשות במכונות־כתיבה ב״גוסטורג״[91] וב״ליסטורג״, ובשאר ראשי תיבות וגימטריאות[92] מעין אלו. בחתונות שלהן ובגטין שלהן בכל יום שני וחמישי לא יתערב הרב דמתא[93], ואפילו הוריהן ושאֵרי־[94] בשרן. ולכשיתערבו[95] — הרי הועל לא יועילו.

את היערות מסביב לעיירה קיצצו, עד לשורש, עמי־הארצות[96], שהתקוממו לאחר המלחמה, עוד בימי קרנסקי...[97] ולשם ״זוברובקה״ וסומקיות מכתת אדם[98] רגליו תחומי־שבת רבים עד שמוצא אותן. ואף אלו דלו והתנוונו.

הטחנה הגדולה, שבשבילה נוצר האגם, עלתה על המוקד[99]. נשאר לפלטה[100] רק גלגל־המים הענקי בלבד. אבל אין הוא זז ממקומו ומרקיב[101] בתוך בצה ירוקה. נהרס הסכר ומי־האגם השחורים נסו לתוך עמק־הדניאפר. ובסוף אין קולו של ״שור־המים״ הולך. מת מיתה משונה[102], כפי הנראה.

אין בעלי־בתים ומרעה איננו. פרות אינן רצות מן השדה, לא אדומות ולא שחורות... ואי־אפשר לדעת את טבעו של המחר, היום חמה יהיה זה, או יום סגריר[103].

התנ״כאי גוע כבר ברעב, והיכן נעלמו התנ״ך הזעיר שלו עם מלמֵד העצם — אין איש יודע. אומרים שבמוסקבה מוצגים הם לראוה במין מוזיאון, במחלקה של ״אמונות תפלות״[104].

שוטרים טובי־לב עם כובעי־שרד שדהו אינם עוד במציאות. במקומם לקחו את רסן־[105] הממשלה בק״ק שקלוב פרחחים[106] חשודים לשעבר וכובעי ג. פ. או.[107], מקומטים מתוך שחצנות, חבושים לראשיהם המטומטמים. הלא הם: ״חצ׳י־בוזאני״ — רמז לקופיות[108] שבקלסתר[109] פניו הקטן והשעיר, פישקה ״טראטי ביק״ — כלומר: ״שור־הבר השלישי״, יוצא ירך[110] הסבא חנא ״פאֶרוי ביק״, שלישי, איפוא[111], למספר. וחברם ״מנדיל גוי״... שלושה צנתרי־זהב[112] אלו אינם עושים קטנה או גדולה אלא מחפשים חיפוש חמור בבתים ובסדקים, שלא יהיו יהודים שולחים, חלילה, ידיהם במסחר ולא יגרמו, חס ושלום, הפסד לממלכת־המועצות[113].

וכשהיהודים שותים ״לחיים״ אין הם שותים אלא לעתים רחוקות, בקול

— ולחיים!

— ויהי רצון... רצון יהיה, רבונו של עולם —

— כמה שנאמר.

— לתקן עולם...[80]

— ובמה?

— באותו ענין.

— חי־חי־חי...

— במלכות שדי?

— הרי!

— הנה מה טוב ומה נעים...

— לשיח זה עם זה —

— דברים ברורים ויקרים...

— לחמם את הנפש.

— ולפנות את הלב.

— ובכן, לחיים, יהודים!

— לחיים טובים ולשלום!

ככה תתעלה הצנצנת ממדרגה[81] למדרגה. אצבעות מרוממות אותה, זקני־שיבה ינענוה כגלים, מלים תתנה לה כנפים, עינים צוחקות ומעוקמות למרום תלוינה את מעופה. ככה תתעלה ותלך עד שתגיע למעלה ומעל לכל מעלה: עד "שכינתא בגלותא"[82] ועד "זעיר אנפין"...[83] אחזו בה בצנצנת! עוד מעט מזער![84] עוד רגע אחד קטן!.. אי־אפשר לאחוז בה עוד! כבר הגביהה לעלות. הראש הולך סובב. העינים נסגרות... וכאן נהפכה הצנצנת, מתוך אנחה חרישית ו"שהכל נהיה"[85] היא חוזרת ונשפכת מהעולמות העליונים לתוך הגשמיות, ומחיה נפש מישראל שנחלשה. ויהודים רבים מסביב לה מקשיבים בכונה ונענים בעינים סגורות:

— אמ־מן!

אולם פתאום באמצע נודע לי, כי לשוא קויתי.

זה לא כבר בא אורח מאותם המקומות. יהודי מהגר. והלה סיפר לי דברים שונים ומשונים. בשלושים בתי־הכנסת דק"ק שקלוב הולכים הצעירים מחיל אל חיל[86] ומנצחים במלחמתם הקדושה את הקדוש־ברוך־הוא, אותו ואת מצוותיו, כגון שבת ויום־טוב לרבות[87] את יום־הכיפורים. ובמקום פיוט מזמרים שם

— הכונה היא לזה!

— לזה, הא!

— לאותו דבר.

— והרי שאול תשאלו: מה הדבר?

— כן, כן!

— קושיה, הי־הי!

— התירוץ הוא ש... ש...

— שעיקר העיקרים הוא —

— נו נו!

— אדרבא!

— הנקו...?

— הנקודה־ה. אה!

— כן, כן.

— הכונה היא... לנקודה.

— היא הנותנת.

— הקטנטנה.

— הרי, הרי!

— הזעיריה![78]

— היא, היא.

— הפירי־יה![79]

— חי־חי־חי!

— הוי, אילו הנקודיה שלמה!

— טצ, טצ...

— מה נאמר ומה נדבר.

— ענין אחר לגמרי.

— פססס!

— חובה, איפוא, לקוות ש... ש... ש...

— אומ־הו!

— עם כל ישראל!

— דוקא!

— אם ירצה השם.

הן: מי ומי יהיה חתנן ומתי יבוא?.. והחוזה הגוץ, אף הוא מקבל, כמתבייש, את שכרו — מטבע של נחושת; תוחב מְלמד [70] קטן של עצם לבין דפי התנ״ך שלו ופותח במקום הנפתח במקרה — שם יקרא ומשם ינבא. ומאותו דף והלאה, יגיד מה שהיה והווה ויהיה. ועוד לא אירע מאורע, שללקוחות זכרים תיפתח לפניו סדרה של נקבות, כ״חיי־שרה״ למשל ו״אשה כי תזריע״. ולהיפך ללקוחות נקבות עוד לא פתח המלמד מעולם פרשה של זכרים, כגון: ״לך־לך״, ״בלק״ וכדומה... בתנ״כאי שכזה הכתוב מדבר.

לרואה [71] הזה נשאתי את לבי כל הזמן, לסור אליו לפנות ערב, כדי שיחזה לי, בשכר חמישיה של נחושת, ברוח הקודש וינחש לי את מזלי לעתיד הקרוב, בארצות־נכר.

וזה שנים רבות שחשקה נפשי לקחת מעט ״משקה״ [72] בחברת יהודים דהתם. כשמגיע הדבר ללגימה של יי״ש ב״שטיבל״ [73] או בסעודה של מצוה [74], אין יהודי־שקלוב ניגשים לענין בפשטות של חול, סתם לקוח וברך ושתה... חס ושלום! אלא כל צנצנת וצנצנת מתנודדת על גבי מלים קטופות [75], אנחות חטופות, רמיזות שטופות ובנות־צחוק טרופות, שלכאורה [76] אין האחת שייכת לחברתה ואין אחת נדבקת לחברתה. ואף על פי כן כונה יתירה נודעת להן. הנה, למשל:

— ובכן יהודים, לגימה!
— ממה נפשך... [77]
— הי־הי.
— האמת ניתנה להיאמר, כי, כי...
— הנה כי כן!
— מאליו מובן.
— כלומר: מזונות.
— לאו דוקא!
— בני, חיי...
— המ... גם מזונות משמע.
— אם אין קמח אין תורה.
— הי־הי.
— כן, אבל —
— הרי יהודי חכם אתה!

סוכר קשים למה נעשו? כדי שיהיו בני־אדם מכרסמים אותם עם שתית התה, פירורים, פירורים, בחשבון ובשכל. בעלי־העגלה שותים שם עד היום את התה שלהם עם סוכר־קאנד[49]. מעלה יתירה נודעת לו לסוכר־קנים זה, שאינו פוחת והולך במהירות ואינו מזדהם בתוך המכנסים של מוכין. וזבה הטוחן נסתבך פעם בעניני חובות ושטרות. באה התשחורת[50] והניחה חותמות על רהיטיו. ועד היום מסבירים את המעשה הנאה בתכלית הפשטות:

— וכי מה אתם רוצים? ותה מומתק לא שתו החזירים הללו?

עכשיו קחו את המאכלים. כדורי קנבוס כתוש[51] עם קישואים כבושים אתם מכירים? אין אתם מכירים. נזיד־[52] ריפות[53] עם פולים ירוקים וכמהין[54] אתם מכירים? אין אתם מכירים. גלדי־[55] שומן של אוזים עם קליפות־בצל מטוגנות ועם חזרת[56] מרוסקה מכירים אתם? גם את זה אינכם מכירים. אם כן, איפוא, מה אתם מכירים בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא? תאב הייתי לדעת.

שמוע שמעתי שם פעם אחת כיצד סבא זלדקן[57] אחד, עם עינים קטנוּנות וסרוטות[58], עומד וקובל[59] על נכדו המפונק, מתוך תמיהה גדולה הוא קובל:

— הטו אוזן ושמעו! לא יאֻמן כי יסופר...[60] מגישים לו לארוחת־הבוקר כרוב חמוץ זרוע סוכר וגם בזה אינו רוצה. שקץ[61] שכזה! כמדומה... מה יטעם ומה יערב מכרוב חמוץ שבזקו[62] עליו סוכר?

ולאמיתו של דבר, ובינינו לבין עצמנו: כלום יש לך בעולם מאכל יותר ערב מכרוב חמוץ עם סוכר? הגיעו בעצמכם![63]

בחורשה אחת דהתם גדל פרא מין עשב קשה ונוצץ: מראהו כמראה שער מגודל וירוק. שער בלי ראש... עשב שור־הבר הוא, זוברובקה קוראין לו בלע״ז[64]. כשממעכים אותו ביד ועלה ממנו ריח חריף של קינמון. ערלים מלקטים עשבים אלו ומצרפים אותם לחבילות קטנות וארוכות, כמו שהם עושים לזיפי[65] החזיר. יהודים בעלי־מיחוש קונים אותו ושורין[66] אותו ביין שרף[67]. משקה הוא זה היפה לקיבה... הנה בעשב זה חשקה נפשי להתפרקד[68], לשכל[69] את רגלי כמספרים גדולים, לקשר את כפות ידי למראשותי ולהינפש אחרי עשרים וחמש שנה של נדודים.

עיקר שכחתי: גם תנ״כאי ישנו בשקלוב, על שם התנ״ך שהוא מתנבא ממנו. יהודי גוץ הוא עם עינים עצבות וכחולות. וכל מר־נפש רץ אליו, כדי שינבא לו עתידות. ושפחות שעברה בגרותן באות אליו, עם דמדומי ערב, כשהן מתביישות ומטפחותיהן החמות מורדות על עיניהן. לשאול את פי החוזה באות

מקלעת[25]. על גבי ערפים מגולחים יורד ונשפך דם־יהודים כמים. ואין איש שם אל לב... וכשיוצאים החוצה מוקזים[26], מצומקים ומחודשים, ושמעו השומעים רוח מצויה[27] צוחקת ומזעזעת את חוטי הטלגרף. ימי בינים[28] והמצאות העת החדשה נצטרפו כאן לחיים של שלום, ואין אלה מסיגים גבוליהם[29] של אלו.

חומות של ארנים גבוהים מקיפות את העיירה. פה ושם פרוצות החומות הללו על ידי שערים ירוקים גדולים ופתוחים לרווחה. הרי הם דרכי־פרא המובילות לפוליסיה[30]. בימות־החול זוחלים ויוצאים משם איכרים בזעיר אנפין[31], עם סוסים פעוטים ועם עגלות גדולות טעונות תבן וקצצים[32]. ובימי השבת מטיילים שם בחורים מישראל עם כלותיהם ומלקטים גרגרים... בפיותיהם. שהרי בידים אסור מחמת מוקצה[33]. מלאכה נקיה וקלה!

מלבד הדניאפר ישנו שם אגם חביב ושוקט, שתחילתו אמת־מים[34] בעבי היער, וסופו רחב כים. משׁשת ימי בראשית[35] נוצר אגם זה, כדי לנפול אל עמק־הדניאפר ולהסב גלגל מים ענקי של טחנה גדולה. יהודים שאכלו טשולנט[36] די שבעם מהלכים תחום שבת עד לפס־האדמה שבין מים־עליונים ומים־תחתונים[37] ומביטים אל גלגל המים החוזר וראשם סובב ובטנם המלאה מתקרצפה[38]. "מוטב שלא להביט למטה!" — כך הם מיעצים, ואין חכם כבעל־הנסיון. ואף על פי כן הכל מביטים: המיעצים והמיועצים[39].

מין קרפדה[40] גדולה יושבת שם בסוף, על חוף אגם זה. וכשהחמה שוקעת מתחילה זו להתאנח כנשמה ערטילאית[41]: "בו־הו! בו־הו־ו!." ומשיחות הנשים ש"שור־המים"[42] הוא, והוא המתאנח כך. דייגים, אומרות הן, צדוהו לא פעם במכמרתם[43] והוציאוהו לחפשי. אסור, אומרות הן, לנגוע בו, פן... אומרות הן — פן מה?.. ומה מראהו? אין איש יודע.

מעבר לאגם, המבהיק בין בתים אפורים ושדה ירוק, יש לראות את הפרות כשהן שבות ממרען. פרה אדומה כי תרוץ לפני העדר — יום חמה יהיה מחר. ואם פרה שחורה — סימן מובהק[44] הוא שמחר ירד גשם. דבר בדוק ומנוסה.

אצבע כי תיפצע — מחבשים אותה קורי־עכביש[45]. וכל המרובים באבק הרי הם משובחים. פעמים רפוא תירפא האצבע ופעמים היא צבה[46] ביותר. ואולם לתת דופי[47] בתרופה נעלה זו, העולה חינם אין כסף, אין בן־שקלוב מעז מעולם ועד עולם.

תה מומתק אין אדם הגון שותה שם, מלבד חולים ופושטי־רגל[48]. וגזרי

זלמן שניאור

אנשי שקלוב

פתיחה

אחת מי יודע?[1] אחת אני יודע. עיירה על חוף הדניאפר ברוסיה הלבנה ושקלוב שמה. שם נולדתי ושם למדתי "עברי"[2]. לפיכך מיטב אני לדעתה.

נר־החיים בוער שם בצנעה. אין דוחק בו כי יתלקח[3]. מקמצים[4] בו כמו בנפט[5]. שלהבתו אינה מפציעה[6] וגם עשן אינה מעלה. ולמה הוא דומה? לנר־התמיד בבית־הכנסת הקר.

סתם[7] בן־אדם אין לו שם אורלוגין על הקיר ולא שעון בתוך הכיס. מדי בוקר, בהתריע[8] אנית־הקיטור, המפליגה בדניאפר, וידעו כי הגיעה השעה העשירית... ולפנות ערב, כשזו שבה ופולטת נהימה רוה[9], קיטורית[10] וממושכת: "זבבבו־ו־ו", סימן הוא שהגיעה שעתה של ארוחת־הערב, חצי השמינית[11].

שני שוטרים רוסיים משרכים[12] שם רגליהם ברחובות. טובעי־השרד[13] שלהם דהו זה כבר ואין מכיר צבעם, ואין איש יודע בעצם: ערלים אלו למה הם באים? הרי קהילה קדושה בכאן, רבנים וגבאים מושלים בכיפה[14]. אם כן, איפוא, מי זקוק למפקחי־סדר אלו? ובכל זאת, כשהם מתחילים לחפש מקום להתגדר בו[15], מיד מגישים להם צנצנת יי"ש והרודית[16] של חלה, והכל בא על מקומו בשלום[17].

בנות־ישראל דהתם[18] אינן מתבשמות ואף על פי כן נודפים מהן ריחות משובחים: ריח של חציר רענן, של לחם־כמון[19] חם ושל סומקיות־יער[20]. לפנות־ערב תשבנה על האגנים[21] הירוקים שלפני בתיהן, מסמסות אמותיהן החסומות על כתפיהן הדקות, ושיר עצוב הומה מתוך לבן: כך מתגעגעות הן לבן־זוגן. אלו כי תינשאנה לאיש — מיד יושבות בחורות אחרות במקומן ומושכות בשירי־העם שנפסקו. כדבורות[22] גידהות[23] הומות הן ומצפות לתורן...

בקרן־זויתו של בית־המרחץ, בתוך אד צפוף ואפל, מרכיבים שם עד היום קרני־אומן[24]. קלונימוס הגבוה מרכיבן, לאורו האדמדם של נר־דונג עשוי מעשה־

ביבליוגראפיה:

י. קלוזנר, ״יוצרים ובונים״, כרך ג׳, ספר א׳, עמ׳ 76—111.

״ז. שניאור״, מונוגראפיה, הוצ׳ יבנה, תש״ז.

י. רבינוביץ, ״דרכי מיתוס בשירת שניאור״, ספר השנה ליהודי אמריקה, תש״ז, עמ׳ 462—476.

מ. ריבלוב, ״פרקי שניאור״, ספר השנה ליהודי אמריקה, תרצ״ט, עמ׳ 215—227.

שטרייט שלום, ״פני הספרות״, ספר שני, עמ׳ 119—129.

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 858—862.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, עמ׳ 16—44 (כרך ג׳).

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, תל־אביב, תשי״ג, עמ׳ 31—39.

ספר הגות, מחקר, פיוט ובקורת, מאת א. פריצקר, הוצ׳ ״תרבות״, תל־אביב, תשי״ח, עמ׳ 227—235.

עתון ״מעריב״ מיום 27.2.1959, מאמרים — שבעה לפטירת ז. שניאור.

סופרים, מאת א. אפשטיין, הוצ׳ עוגן, ניו־יורק, תרצ״ה, עמ׳ פב.

ספרות על פרשת דורות, מאת י. זמורה, הוצ׳ מחברות לספרות, תש״י, עמ׳ 34—40.

אנשי שקלוב, מאת ז. שניאור, הוצ׳ עם־עובד, תל־אביב, תשי״א.

לוחות גנוזים, מאת ז. שניאור, הוצ׳ עם־עובד, תל־אביב, תשי״ב.

שירים, מאה ז. שניאור, 2 כרכים, הוצ׳ דביר, תל־אביב, 1958.

זלמן שניאור (זלקינד שניאור)

(1887 — 1959)

משורר ומספר עברי ואידי. נולד בשקלוב שברוסיה הלבנה. החל מפרסם שירים בגיל רך. רכש חינוך אקדמאי במדעים הומניים בסורבון ולאחר מכן השתלם ברפואה באוניברסיטת ברלין. בשנת 1941 עם פלישת הנאצים הצליח להימלט לארה״ב, שם המשיך בעבודתו הספרותית. בשנת 1951 עלה לארץ ישראל.

ביצירתו מודגשים מוטיבים אוניברסליים ולאומיים. בולטת נימה מרדנית — השקפת־עולם אכסיסטנציאליסטית, התובעת לחיות את החיים במלואם. לפי השקפתו אין חיים של ממש בלי תנועה, בלי תשוקות, בלי רצונות עזים. הוא מעריץ כוח טבעי, איתן, ועל כן אהב וכיבד את העם ואת העממיות. תאור אנשי שקלוב מהווה ביטוי ממצה לתפיסתו זו. המחבר מדגיש את כוחותיו הטבעיים של האדם, אותה אופטימיות חיונית ובריאה המצויה באנשי שקלוב. בכתביו מוצאים אנו שירה, נוֹבלה, סיפורים, ביוגרפיות ודברי ביקורת ספרותית. חלק מכתביו תורגם לשפות רבות.

״אנשי שקלוב״ (״פתיחה״ ; ״אלמותו של תפוח הזהב״)
הספר עוסק באנשיה המופלאים של שקלוב, מנהגיהם ונימוסיהם ושאר פרטי ההוי שנתגבש בעירה שקלוב במשך דורות. שניאור שם את סיפורו בפיו של ילד תמים, ואמצעי ספרותי זה משמש מעין תריס בפני גודש של שכלתנות והבטחת ערוצם האֶפי של הציור והעלילה. ארבעה הם היסודות ב״אנשי שקלוב״: סיפורים, תיאורי הוי, הומורסקות ואֶטיודים פסיכולוגיים.

מספריו:
״כל כתבי״, הוצ׳ ״דביר״ ; ״אנשי שקלוב״, הוצ׳ עם־עובד, תש״ד ; ״פנדרי הגבור״, הוצ׳ עם־עובד, תש״ו.

מלאתי את האויר געגועים זרים. והוא לא עצר כוח; הנה הוא בורח, דמותו חגה, מלופפת[94] באדים, הנה הוא נראה כפוף במדרון; דומה כי הוא יורד לארץ תחתית. רק כלבו עוד שולח אל עבר פני נביחה עמומה.

מהר מתוך מעגל הקסמים אשר מסביב לאבן השתיה ושבתי בעוד זמן־מה אל יצועי; גם יומם הרהרתי לא מעט בחג׳ המוזר, שהיה קוסם[80] את עצמו בכל לילה לישיבת תרדמה על האבן; לא הייתי מעורר עוד חצות[81] לחפצי, למען הגות וכלות בגעגועי לילה טמירים[82]; דבר־מה עמד לי לשטן.

ופעם אחת נהיה דבר־החידה[83] — בלילה זר ומוזר, אשר נחרת בזכרוני כליל שמורים[84]. הקיצותי בלב הולם ושמתי עלי את כל לבושי עד שרוך נעל, כיוצא לדרך רחוקה; בחוץ קדמוני אדי ערפל לבנבנים, אשר נישאו כנדים[85] טחובים במהירות רבה. הירח הפגום, אשר בגלל העננים המרחפים על פניו היה נראה כשט ועומד חליפות[86], שיוה על המקום קסם ומזימה. האויר היה עשן כולו אד וטחיבות, ורק מנגד, מעבר הגבעות והלאה, נערם ענן־טללים כהה אשר לא זע והיה נראה כמכסה על פני תהום רבה. שילבתי את זרועותי על חזי, כי עצמותי רחפו[87] מקרירות, אך לבי הלם בחזקה, כאילו צפה לדבר־מה. צעדתי לפני מבלי חשוב את הדרך ועם כל אבן מכשול אשר פגעה בי עבר בקרבי זרם של כאב מתוק, לחצתי את ידי בשארית־כוח אל לבי והייתי כאוזר גבורה ותבונה גם יחד; היה לי טוב; תפסתי הכל מחדש: את המולדת ואת הלילה. עיני הביטו נכחן, אל האדים אשר רצו באלכסון בחלל העולם. והם נדמו, האדים החיים האלה, לגעגועים אשר דמות להם. זה היה הטוב או האמת אשר עברני: שפתי הריעו בחצי־קול, ואני נחפזתי ללכת. ופתאום התאפקתי[88] כרגע, כי פגעתי באבן־השתיה. דמות הזקן, אשר בצבצה מתוך חיורון האדים הדקים, נראתה כמתוחה לרוחב, כנטוית גרם[89] לכל העברים, אך אנכי לא יכולתי להתמהמה ועשיתי את דרכי מסביב לאבן, כשאני מרטן בשפתי וצועד צעד אחרי צעד בחזקה. רק עיני הסבו את קצה־מבטן לעבר האבן; ופתאום הקיש המטה — הקשת־מריבה יחידה, אשר הבהילה את לבי. נעצרתי מלכת וראיתי את הזקן אשר נזדקף בבת אחת ובזעף. הוא זע, פרוע מעיל, צעד צעדים אחדים למולי, ועמד; מטהו התחיל מקיש באדמה במהירות רבה, ונחירת גרון שוצפת[90] אשר לא היתה דומה לדבור, התיז[91] הנוטר במשך רגע לעבר פני. ידעתי כי הוא מקלל אותי, אך עמדתי בלי נוע. הוא כרבל[92] פתאום את שולי המעיל על גופו והתחיל פונה והולך לעבר גבעת הנחל. הבטתי אחריו, כשאני רוטט מתמהון והבנה גם יחד. ההבנה, הבאה לפעמים במהירות הבזק[93] בשעה שחידת המעשים היא גדולה יותר מדי, עברה עלי בחפזון ברגע שהחג׳ הלך הלוך והעלם באד; ידעתי, כי הוא רצה לתפוס מחדש את המולדת כמוני. הציקותי לו, לילה, לילה;

אימה כיללה, עם חמודותיה המתעלמים[66] בימי אלף שנים[67] כמו ביום אתמול, עם אמתה[68] אשר דורות עצומים ורחוקים עשו אותה בראשיתה מרמס תחת כפות רגליהם. אך הנה נשמע קול צעדים. האם זה ההלך אשר שב? לא, הלזה נתעה[69] ללון בנאות חדרה, והאיש אשר בא הוא גבה־קומה וכפוף שכם כאחד, את פניו יעטר זקן־שיבה מסולסל ובידו מטה מוזר ואדיר. זהו החג׳ המצטרף לשמירה בלילות, האיש בן־הקדם[70] אשר יסופר עליו, כי לא נאות ללכת מן המקום הזה, ביום אשר רכשוהו אדונים חדשים, ויואיל לשבת עם האנשים ולהיות נוטר[71] עד בוא עת[72]. הנה הוא הולך אל אבן השתיה, כשהוא מקיש אחת ואחת במטהו. מדי עברו עוברת רוח חדשה על המסובים; מן הסב הזה, אשר איננו בעצם מערביי הסביבה, יורדת כעין בשורת נכר.

בלילות הייתי מתעורר לפעמים לפתע פתאום — יקיצה בעצם הלילה ללא חלום, ללא הלמות לב, ללא שארית סנוורים[73] של שינה. בני־עלומים אמיצי־גו, כשהם אוהבים בפעם הראשונה אהבת־נפש[74], יש שהם מקיצים באמצע הלילה והוזים בעינים פקוחות על דבר האהבה; היום ימעט להם, הערב יקצר ורק לב־הלילה ימלא להם. גם בעיני לא נחשב דבר־היקיצה כפלא; בימים ההם, בטרם ידובר על עם מתכונן[75] בארץ יהודה, אהבו רבים את המולדת ראשית[76] אהבה: ללא תכלית, ללא תקוה, מבלי ליחד את דמותה. חקרנו והזינו ימים וערבים, אך במסתרים ערג הלב לתפוס את הכל מחדש; בכל פעם, כשהייתי מקיץ בלא־עת, הייתי כנכון, כיודע דבר מראש. לבוש בגדים הייתי עובר בלאט וברוח נכונה את מפתן הבית, ואולם בחוץ, כשהגיע אלי קול הריטון של כלב הנוטר, הייתי פתאום כמתמהמה. כעבור רגע נשתתק הכלב, מתוך עצלות של זקנה או מפני שהריח בי ריח המקום. אך אנכי הוספתי לצעוד בלאט כמתנכר למקום־נכר. באור הירח, שהיה מלא בלילות ההם, ראיתי את הדמות הרבה[77] של החג׳ הערבי, כשהיא כפופה על־גב אבן השתיה; מטהו האדיר היה נתון בידו בזקיפות גמורה ואיש הלילה, שישב בלי נוע, היה נראה על ידי כך נמרץ לאין קצב. הוא לא הפנה ערפו, אף על פי שצעדי נשמעו בדומית הלילה, בלכתי הלוך והתקרב לא זע העיגול[78] על ראשו. לילה אחרי לילה נשנה הדבר: הכלב רטן ונדם, אנכי צעדתי מעבר ערפו והוא לא זע, אנכי סבותי לעבור מנגד פניו והוא לא הביט אלי. פעם אמרתי לו מרחוק ״שלום״, הוא ענה לי: ״עליכום סלם״[79]; אבל קולו עבר לבדו — קול צרוד מזקנה וצרוד מבדידות או מזעף. הסתלקתי

כמו בלילות ירח נשקפה לכל אחד מן האנשים המעטים כעין שארית טובה. הנה אתה יושב לשעה קלה על האבן הגדולה הקבועה באמצע המגרש שלפני הבית, זו הדומה לאבן השתיה[44] של המקום, ואתה מכוון במוקדם את לבך כלפי מדרון הגבעה הגדולה, במקום שפזורים שיחי עצים דלי־קומה; אתה רואה אותם בדמיונך כשהם מכונסים כל אחד במעגל חיים קטן, העשוי עפר תחוח[45] וטוב, ולבבך נרגע עד מהרה ואתה מחוה[46] לעצמך שמץ מתיקות של אם, של אב עניו ורחום. זאת היא חידת הלילה הנפתרת על ערש הילד, בגחון עליו האם ונפשה מלאה לאין הכיל מאשר לא תמלא אף פעם לאור היום. מה־מוזר היה בלילות רגש המרחב; הלילה המצמצם מטשטש גם את הגבולות, ובאישון[47] אפלה יודע הדמיון לשער על נקלה חוק אחד, גורל תמים, מולדת אחת מצורפת[48]; הדל בין אנשינו היה אוהב לספר בערבים על כל נפות[49] הארץ; גם שומרון, אשר לא מלאו ימיה עד תום, היתה כאחת מהן. כזוהר הירח נעלתה דמות המולדת שקופת־יקרות[50] כבדולח[51], בעלטה אשר בערבי הקיץ היא שטה מסביב עטויה בכל מלבושי הרזים. צללי הגבעות, המתוארים מעבר הבית מנגד, שיוו[52] עלינו שלום ופרישות, כנוף־הרים רב השם גבולות ובטחון; איש עתי[53], שהיה יוצא בערב ללכת לחדרה, היה יורד ברגל קלה, כיליד־הרים החושק לשוט[54] בערבים על פני ערבה מודעת, פוריה, זרועת בתים ואחוזות. דבר־ההלך[55] השרה גם על הנשארים כעין רגש חדש; חדרה אשר בעמק גדלה אף נסבה[56], הפכה להיות המון שכנים[57] טובים וכבודים, אשר הרחיבו את שבתם לכל רוחות השמים. בערבים כמו אלה, כשהאנשים היו פגומים[58] במספר, היתה מתכוננת חבורת מאחרים שהיתה ממתינה להולך ושב; היו מתפלשים בטל הלילה והיו משיחים בנקודות ישוב, אשר שם עברו או ישבו האלמונים בטרם בואם אל המקום הזה. שמות הנקודות כשהיו יוצאים מפי המדבר, חרתו בדמיון השומעים רושם בהיר וברור; האנשים היו משולים למלחים הנוקבים[59] את מגדלי־האור אשר עברו עליהם בימי נדודיהם. ככל אשר האריכו לשבת כן הרגישו את המרובה מתוך המעט; דברו על אמיצי לב אחדים והיו משערים, כי אצורה בארץ גבורת פועלים ושומרים לאין קצב[60]; הזכירו בשניה ובשלישית צורות־ישוב בלויות[61], והיו מחשבים במעוף עין[62] את ריבוי הברכה[63] של צורת חיים יחידה. לאחרונה, כשהיה שט אד־טל על פני הירח ומפני הרחקת החיים[64] של חצות היה רחש הים כבא מארץ רחוקה, — בשעת חצות כזאת עלול היה ילל[65] תנים, המקיף את הגבעות, לעורר בלב המסובים הרגשה של מולדת מלאה: עם רזים המהלכים

הדלת הפתוחה השקיפו המסובים אל במת החוף, אל נקיק הנחל ואל הגבעות האפורות אשר מעבר[21] השני; גם עם אכילת הנחת[22] אשר עם תבשיל הערבים העידה בהם הבעת פניהם, כי הם מדמים את מראה עיניהם לבמת־חזיון[23]. הדבור לא נראה כשגור, השתיקה שמסביב השולחן היתה דומה לשתיקת מצוה של נזירים; כשהיו מתחמקים מאצל השולחן היה בין־רגע[24] כמעט משתרר שקט רב; רק קול ענות[25] אחד היה הולך ובא במקום: זה האיש אשר לו התור[26] התכונן לצאת בסוס ועגלה למען שאוב מים. כל המסובים על המפתן הביטו אחריו בדממה בצאתו אל הנחל; הזוג[27] אשר על צואר הסוס צלצל לאט לאט ובמעט תעלומה; קולו הלך הלוך ורדת. דומה היה כי איש העגלה יורד אל ארץ תחתית[28], אשר במהרה ישוב ממנה. הנה נדם השאון הרגלי[29], נעלם המחזה החוזר יום יום, והאנשים ניטשו[30] במנוחתם, כשהם מתרפקים על קיר הבית או על אבן ועפר שיש בהם כדי שכיבה[31]. אלה נראים כאחים, כנעלים, כמסורים בלי־עמל[32] לדבר־מה נאצל; על ידם, כאחים ליד אחים, היו סרוחים היגעים, הנעורים[33] מכל. נוף ארץ אחד עשה גם זה וגם זה; אויר ארץ שומרון הילך[34] על האנשים הזיה ענוגה מאוד, אבל הוא נסך עליהם לפעמים תמהון אשר אין לו שחר[35] בין הגבעות הנכריות האלה, הגולשות ביחד עם מי־נהר יקרים אל הים, נעורה אהבה לא ברורה למולדת נכריה כמעט אשר חדלה[36] את גורלה[37] בלא עת ואת מתק חייה ללא פתרון[38]. פה התגאו על חזון המולדת לא פחות מאשר ביהודה הרוויה זכרונות ומאשר בגליל הנערץ. אבל פה היתה האהבה מהולה בעצבות של רגש נכזב מבראשית. בין ערבים, עם גמר יום העמל, היה צריך להרהר בדבר־מה, להעלות בזכרון דמות רחוקה מאוד. ביהודה היה הדבר מובן הרבה יותר; שם היו הלבבות פונים רק אל העתיד — אל העתיד אשר כולו תמים, אשר קל לשיר עליו שירים מלב טוב, לחרות את דמותו בחלומות אמונה. בפינת השומרון נטל[39] על האנשים לתהות גם על העבר; בשעות געגועים ושקט, כשאנשי הקבוצה המעטים היו תועים כה וכה, בין ספיח חרולים[40] אשר על הגבעות העזובות או בין שיחי־העצים אשר במדרון הנטוע, — בשעות כאלה היה דומה, כי פה עדיין הולך ונמשך אבל יחידים[41] על אפרים ילד שעשועים[42].

יומם נשא המקום את אנשיו בדממה, כמסתיר מהם דבר־מה, ואולם בלילות היו מתגלים חסדי־חיים. יש אשר נתלתה מסביב אפלה מנומרת[43] כוכבים, ויש אשר עמד הסהר מעל מי הכסף השטוחים מתחת; ואולם בלילות אפלים

יעקב שטינברג

החג׳[1] מחפצי־בה

מחדרה, מקום החורש[2] הטוב, עליתי באחד הימים אל גבעות הקבוצה[3] אשר בחפצי־בה. המקום, נוף־שברים[4] שומם הנשקף על־פני הים, נראה לי כה גלמוד וכה מסותר, — באין אף כברת ארץ[5] בינו ובין חדרה הנטועה. חמדתיו[6] וישבתי שם ימים. לא במהרה קניתי לי הרגל־תפיסה[7]: העצים הרכים, שהייתי מעדר תחתיהם במורד הגבעה, נראו לי כענוגים או כעמוסים חובה; רצועת המים המשחירה, הכפופה[8] אל הים בתוך נקיק[9] נחל צר ועמוק, נראתה לי כרחוקה, כנתונה בשפי[10], כיוצאת מן הסדר הרגיל של רמזי מולדת[11]. לא נועזתי כמעט לרדת אליהם, אל המים אשר יקרי־דמות הם בכל מקום בארצנו; ברפות היום[12], באין להט שמש, הייתי בוחר לשבת במרום החוף התלול והייתי צופה אל פני הנחל הנפתל, זה אשר גם בקצה דרכו, מדי גשתו אל חיק הים, היה נראה כריק מכל הד מרחקים. משמאל השתרע הים ומראהו היה תאוה לעינים, ככל משטח מים רבים הנראה מגבוה; ואולם אף הוא, הים הגדול, הנוהר[13] והשב לעומתך גם יחד, זה אשר מדי הביטך אליו אתה רואה אותו תמיד כזר לארץ יקרה, — אף הוא נראה לי בימים ההם כהוד ללא־אדונים, כלוית[14] עוז או תפארת אשר נקרעה לפני עידן ועידנים[15] מאת אדמת אבות קדמונים. מימין התנוססה רמת גבנונים[16] חשופה, הסף הצהוב לארץ שומרון המשוערת; משם נשקפה אלי דמות מולדת והייתי הוזה אהבה. בשעות הזיה כאילו לא הילכה נפשי[17] את אהבתה במלוא הארץ, מדן ועד באר שבע; היא כאילו התרפקה[18] על הר־אפרים לבדו, — זאת קדמות־אושר אשר הויה[19] בה בראשונה הגורל, תואר מולדת נחמד אשר נמוג בלא־עת.

האנשים, אשר אכלתי אתם לחם־עמל, ימים ספורים, לא הסכינו[20] במקום הזה לצאת ולבוא, אף לא הרבו לשוחח; קהלם הקטן היה יושב ברווחה מסביב לשולחן האוכל, שהיה דומה לשולחן אבות אשר במשפחה רבת־צאצאים. בעד

שרטט התאוה יוצר את כליון הנפש העורג לדבר־מה שאין לו סוף, — במבט קופא כזה מביטה עכשיו הזקנה אל הרחוב אשר מעבר לחלון, במקום שהוריה, — אב ואם מעולפים בצל וצמודים לדמות אחת, — עלולים להראות בדרך חזרה מבית הכנסת, או כאלו גלגל של רוח רזים [22] נכון להשתער עכשיו על פני חוץ, להקדיר את הכל לרגע אחד ולהעלם כלעמת שבא. ועל פני חוץ, מעבר לחלון, צפים ועולים צללי אנשים, אשר הזקנה תראה אותם כראות העין צבור של עצים רחוקים — כאלו הם צומחים כלם מגזע אחד; הצללים מתקרבים יותר ויותר, עד שהם נוגעים כמעט בחלון, אך צללי משפחתה הנחפזים אינם מביאים את הזקנה אף לידי רגש כל שהוא, כנהר אשר פני מימיו המאפילים ישלו לפעמים לפני סער, עת במרום ינשאו כבר העבים בחפזון, — היא, הזקנה, שוהה עדין מעבר החלון אשר מבפנים, והיא נשקפת מחכה. הזקנה מביטה ומחכה מתוך מצוקה כל כך עצומה, עד כי לבה, לב הבשר אשר בקרבה, מתפרץ לצאת מגדל הכאב. ופתאם מתחיל לבה הולם במהירות רבה, לא מתוך דפיקות חיים, כאלו היה זה לבה של הילדה הקטנה הנשענת אל החלון, אלא כמו מטולטלת של שעון הנתקלת עם כל נענוע בארג של צמר — על פני חוץ מעבר לחלון הופיע דבר־מה.

מעבר החלון השני נראה דבר מה ללא דמות, אשר לא יעורר שאון בלכתו ואשר צל לא ילוה אליו; ודרך אין לו לדבר ההוא, לא מפנים ולא מאחור הוא בא, אלא מתוך החוץ אשר מעבר לחלון הוא מתהוה; כאשר יגלה עצם הדבר אחרי אשר יגולל מעליו המכסה, כך מתגלה דבר זה שאין לו דמות מתחת לפני החוץ הנגללים בלאט הלאה, הלאה, הלאה. ובמקום אשר יעלם קרום העולם העליון, שם ימוג האור, ועלטה חסרת צבע, אשר אין להשקיף בעדה, מליטה [23] כבר גם את החלון, אשר הזקנה עוד תביט בו, מבלי לחכות לדבר־מה. הזקנה אינה מחכה עוד, ואולם מבטה פונה עדיין כלפי העלטה הזאת, שדבר לא יחדור בעדה, והוא מתלבט, מבט אחרון זה, כמבט ראשון של איש שזה אך הוכה בעורון, ואובד לסוף ביחד עם החלון בתוך העלטה. ואז נשארת הזקנה לבדה, בלי כל דבר אשר יפריד אותה מדבר, וחרש כמו צל רועד בקרבה צער לא־צער, שאין בו ממשות כלפי הזקנה כמו עשן הפתילה הכבויה כלפי החשכה. ורגע אחד — כנצח נצחים — צפה אחרי כך הזקנה על פני הדבר ההוא שאין לו דמות, עד אשר יתנדף צערה לא־צער והיה ללא־כלום.

עובר כרפרוף על פני נפשה, משום שהשיבה המופלגת נעשית כמו זרה כלפי עצמה בשעת קבלת שמחה או יגון. אך חלום הצער הזה של הזקנה, הדומה לחבלי ילד שבשעת שנה, מזעזע בקרבה את הרגזנות, אשר תמצא תמיד בנפשם של יצירים עתיקי ימים, כאשר ישמש חללו הריק של אילן זקן מדור לחיות קטנות המכרסמות בשנים חדות, — וביחד עם הרגז המזדעזע בקרבה צפה ועולה לפניה גם דמותה של הסבתא חיה, זו בתה אשר היא, הזקנה, מקניטה אותה מן הבקר ועד הערב, משום שגזירה היא מלפני החיים שהטובה תצמד אל הרעה ורגז ישלים את החבה, בכדי שישוב הכל להיות אחד כמו מבראשית.

דמותה של הבת צפה ועולה לפני הזקנה. וכמו אשר ישתנה מהלך הרוח במקום פרשת דרכים, כך משתנה רגזה של הזקנה לרגש של חבלי רחמים, כמו שבכי ילדים טורד מסתים באנחה ברגע שהם נרדמים; ומתוך געגועי פלאים עורגת עכשיו הזקנה על בתה, כמו על דבר שהיה לפנים היא בעצמה, הגעגועים השוטפים מתלכדים לאט לאט לרגש של אהבה, ועזה היא אהבה זו המשתוקקת לצרף בחזרה את החיים שנפרדו בימי קדם, כמו אהבת הסוד אשר תחלק חיים. וכאשר יקום להיות הדבר הזה, עת מתוך צער עכור תשוב אל הזקנה תמצית החיים שנטלה ממנה לפנים מתוך תענוג עכור, אז ישתפך בנפשה כעין לשד[21] אונים חדש, ועיני רוחה תפקחנה אז לראות היטב את כל אשר יאיר באורו אותו הנעלם המתהלך בקרבה. וכמו אשר לפנות ערב תופיע בפאת מערב תכלת הרך השקופה אשר תהיה כמוה גם עם דמדומי בקר, כך תראה עכשיו הזקנה את זהרי חייה הראשונים, ושנות ילדותה מרפרפות על פני נפשה מתוך נגיעה רכה, כנגון הלווי החשאי החוזר ונשנה בנעימות ערבה עם גמר הזמרה. ושנות הילדות, בלי הרמז לעתיד לבוא, אותו הרמז שאי אפשר לו בלי משהו של צער, עומדות דוממות לפני הזקנה. וכשהיא רואה את עצמה נשענת אל חלון ונשקפת על פני רחוב, — ודמות הרחוב תראה לעיני רוחה כה רופפה ומעולפת, כמו דבר־מה המרומז בשעת דבור במלת־תאור אחת, — ומסביב תהיה דממה רבה כאשר ישקט הכל ברחוב בבקר של יום שבת או כדממה המקיפה את היציר שאינו עלול כבר לשמוע, אז יתואר כל המחזה הזה בדמיון הזקנה — דמיון אחרון שאינו מאבד ואינו מחדש כבר כלום — כמו דבר הדבק אליה דבק עולמי, כאלו מראשית ילדותה, עת נקרה להיות המחזה הזה, ועד עתה לא חדלה היא, הזקנה, מעמוד אל החלון ולהשקיף החוצה מתוך צפיה לדבר־מה אשר יבוא. והיא מביטה עכשיו במבט שאינו זע, משום שאין לזקנה עכשיו חיים אחרים חוץ מהבטה זו, שכדומה לה תצא גם מעיני נאהבים, בשעה

שולח את מבטו לעבר מטתו של הנער ואחרי כך הוא תולה אותו לרגע במראשותי הזקנה, שמשכב רגליה קרוב אליו בכדי נגיעת יד. פני הזקנה כבושים עמוק בתוך הכר, והסבא שב בחזרה, כשהוא גונח גניחה שיש בה כבר מטעמה של שנה קרובה. וכשהוא סוגר את עיניו בכדי להרדם, הוא מביט רגע אחד אל אשתו: זו ישנה, כשהיא מכוסה בכסת עד למעלה מצוארה.

IV

אחרי שהיא בולעת את חוט הבשר האחרון, מורידה הזקנה את ראשה על הכר ופורשת למנוחתה, מבלי אשר ירחש[17] דבר־מה במוחה, — פתח נפשה הצר, הפתוח עדין כלפי העולם, נסגר בחשאי תיכף כשהיא שוכבת, כאשר ירד בלאט המכסה על גב תבה נרקבה וישנה, מבלי לעורר כל שאון בנפילתו. אבל מה שנרקב אינו עלול להדבק היטב: כמו מתוך חלום מרחפת מעל לזקנה הזמרה שבשעת ברכת המזון, הצעדים, הנשמעים בבית לפני השנה, תועים על פני הדממה שבמוחה ככתמים חורים, ואחרי כך, כשתהיה כבר הדממה מסביב והזקנה שוכבת עדיין בעינים פקוחות, ישהה עוד בקרבה הד רפה מכל הקולות האלה, והוא תועה זמן מה לבלי להמוג בתוך ערוצי[18] מוחה הנקשה[19]. ושנתה של הזקנה, כענן ערב שחור הרובץ בקצה האפק, היתה יכולה להמשך כך עד שהזקנה היתה מתעוררת לבסוף על ידי הרגז התועה תמיד בקרב נפשה, כאויר המרעל הכלוא בתוך חורבה עתיקה וסגורה, — אך לפתע פתאם, כאלו לתוך חורבה, העומדת בריחוק מקום מן הישוב, היה מי שהוא נעלם נכנס בחצות הלילה עם לפיד בידו, מתמלאים אור כל חדרי נפשה של הזקנה, וכמו הד של שאון מתהלך בקרבה, כאלו מי שהוא צועד שם ומעביר נשכחות חיים ממקום למקום. ולאור זה, שיד נעלמה נושאת אותו אילך ואילך בקרב נפשה, רואה הזקנה הרבה דברים כהפוכים וכחדשים, כמו שהיא הכירה אותם לפני ימים רבים, ובהתקים הפלא הזה רגע אחרי רגע, יקרה פתאם שאותו הנעלם יכנס עם לפידו לתוך קרן זוית חבויה שבנפש הזקנה, ואז, כשהיא כלה שרויה בעלטה, מלאה הפנה היחידה הזאת אור בהיר, והזקנה רואה אז היטב, — כאשר ניטיב להביט מן החשכה לתוך האור, — דבר־מה שהיה שיך לה לפני ימים רבים ואשר עכשיו אין לה כבר חלק בזה, כיון שנתק כבר משלשלת הזכרון. וכשירעד האור הזה, עת אשר הנעלם יהלך את לפידו על פני צללי שנים שנגוזו, או ידאב כמעט[20] לב הזקנה, — לא מתוך כאב עצמה, כאב ממש, אלא כעין זכרון של צער חיור התלוי ביציר זר

מכאן הוא להעמד בחזרה אל החיים ומכל רגעי הפליטה [illegible] מרצנת נפשו בדרישה את כל תמצית החיים שבהם. ותוכב לו הסבא בלי אונים. כל חושיו נאלמים, ורק עיניו מביטות כמו מקודם אל השער המקלים החודר מן החדר השני. רגליו, שהסבא רצה לאמץ תחתיו והפסיק באמצע, בולטות מבעד לכסת, וברכים עולות חדות אלו מתחילות פתאם לרעוד מתוך רעד בלתי פוסק. משום שהסבא מתחיל פתאם לפחוד כי יאחז בבליטות הברכים אותו הדבר הנעלם, המרחף מסביב; אך גם לפתוח את רגליו אין בכחו של הזקן. כבר ברור לו, כי הוא חולה. ואולם הוא סובל יסורים שלא כדרך הטבע לרגלי [illegible] זה שאין ביכלתו לעצום את העינים ולהפקיר את עצמו למחלה, כאשר יעשו החולים. והסבא מתקין לאט לאט את אצבעות היד המונחת על לבו. ותמורת כל זה, שיש בו משהו מהרגשת הגוף והרגלים, מעורר לרגע אחד ספק בלבו, שמא איננו חולה כלל. ואולם קול הנשימה, המתמתק בחדר השני, נשמע לאזני ממרחקים כה רבים. כאשר ישמע לאזן החולה. כל נשיפת רוח, שהוא קונה לעצמו במחיר תמצית חיים, כאלו היה נושם מבעד לפליטה של בד. — כל זה אומר ברור לסבא, כי לא חולה רגיל הוא ואינו יכול לגור בבטחה [illegible] אחת עם מחלתו.

אין המחלה, שהסבא חולה בה, נקלטת לתוך יסודיו; וכמו ילד שהמחירו אותו הוא מרבב בלי קול. כך מכסים עפעפיו פניו של הזקן ברשת של קמטים לאין ספורות, משום שלבו. לב אנוש שקנה לו אחרי יגיעת חיים ארוכים את האמת, שאין לך דבר בעולם שאי אפשר יהיה לקבל ממנו מרות. לב זה רוצה גם עכשיו לקבל הכנעה. אך כל עמלו לשוא, מרגעות זו שבאה על הסבא איננה נקלטת לתוכו וגם הוא איננו יכול להשלים אתה. ויסורים אחרונים, שהוא סובל אותם נכפה פתאם על לתבונה ולפני נפש. כדבר הנבער אשר יהיה באחרונה לאפר [illegible] נדף [illegible], יסורים כאלה תוקפים את הזקן. ואולם מיד הם מסתלקים, כאש אשר תמוג מעל האפר; וכמו אשר תבין אף רוח קלילה את הדבר הנבער, כך מתנער פתאם הזקן ויושב על משתו. בשמוע שומע מן החדר השני את קול צעדי נבדה, או קול שאון אחר, אשר נאלם אחרי רגע קצר.

הסבא יורד מעל המטה, והוא תמה רק על זה שהשאירו את עצמו לרדת בקרירות של לילה; הוא רוצה בינתיים להביט אל נבדה, ובפני שיקים חובת הורים זו, די לו רק להוציא את ראשו לתוך החדר השני. כשהוא אוחז באחד מהמצפי הדלתות, רק את ראשו יוציא הסבא לרגע לתוך חדר האבל. משום שהוא חושש שמא שוכבת הזקנה בעינים פקוחות, כמו שמביטה בלילות אפל וקנים מושלים [illegible]. הסבא

שבתן מנצנץ ונעלם חליפות כשלהבת הנר אשר תנוע לפעמים בלי רוח. מאליה תבוך לפעמים שלהבת הנר. כאלו יש דבר נעלם המושך אותה הצדה. — כך יהודר עכשיו גם מבטו של הסבא דרך חצאי הדלתות שאינם סגורים כדבעי[7], והוא שוהה שם, מבטו הזקן, וסוקר לתוך החלל הנעלם.

ואחרי רגע של הסתכלות, כאשר ידע כבר הסבא, כי בחדר השני יש דבר מה אשר יביט אליו, נעצמות פתאם עיניו כמו מאליהן. כה מהר הן נסגרות כמו שממהרים להוריד את המכסה על גב הארגז ברגע שנתן לתוכו דבר הטעון העלמה. וזה כבר אצור עכשיו בקרבו, אותו הדבר הנעלם, אשר הסתכל בו הזקן לפני רגע. ומצפרני הרגלים, העטורות מתוך קרירות אל האצבעות, ועד השערות, המכבידות בכבדות זרה על הראש, נגלה מכל ישותו של הזקן אותה המנוחה אשר תהיה בשלום תאומים עם החטים הקרשים של הזקנה. לבו הולם מתוך מרוה[8] מהר. כמו אצל ילד בטרם יפרוץ בבכי; הולם כשביחד עם המרירות, המתחילה מפעפעת בין שניו. הוא גורר מתוך כחו גם את הבטול הרגיל של זקנות. אז גורם לו דבר זה יסורים שלא חש כמותם מעולם. כמו לו כל צורות עצמותו, מן הילדות הנעלמה ועד הזקנה, נתקרבו פתאם לשיבה אחת, המסתכלת מתוך עיניים, שאין הבטול, שהוא רק מחלת השיבה, חל בהם. והצער המשונה הזה מתעצם תיכף כשהסבא מעביר את ידו על פניו ותוחב את האצבעות לתוך הזקן. כאלו תוספת החיים של ימי עברו, המתגנבת עכשיו בקרבו, מסתלקת ברגע לרשום שערות השיבה של הזקן. ואולם פתאם ירעד הסבא בכל גופו כשהוא שומע את חריקת המטה מתחת לגפי אשתו, המתהפכת מצד אל צד. כדרך הזקנים רועד הוא הסבא, בשרק רגליו המרושות מקרשות זו בזו וכשהוא מרגיש דקירות של כאב בקרבו. פניו כבושים בכר כמו מקודם, ורק שרביט[9] זקנו המחזיר מרשם כלפי מטתה של האשה, שראשה וחצי צורתה המגולה נראים עכשיו לעיניו. הצואר מקומט זה, הנראה כצריך לחסד זה, גורם לו את היסורים אשר יהיו הולכים בשעה שהוא רואה את מכאוביו של חברו, המצטרף אתו במחלה אחת. הסבא אינו יכול להסב את עיניו מן המטה הזו, מבטו נעוץ במחשוף הצואר, שלא ראה אותו במערומיו זה מכבר. הצואר המרזר זה, עם הגידים המבולטים מתוכו, מטיל בלבו מועקה שהוא לעולה מכח אבית. והצעתו של הסבא להחנות בחשאי;

ירכתי של עולמי — —

ואחרי כך, כאלו ברגע הולמס יצא דבר מה מתוך גופו, נשאר הסבא שוכב בלי ניד, בתקליף מפחד. — כך ירום הבנין לגויעה, בשעה שהוא מחכה לחליץ;

שנקשה תחת עגלות חרף, ואת עצמו הוא רואה, כשהוא מחזיק את המפתחות החבויים למחצה בתוך השרוול החם. וכל הנראה מתלכד למחזה קטנון אחד. הכל מופיע בבת אחת ונמוג אחרי כך ביחד, כשלהבת של אור שהפילו עליה דבר מה לכסותה. ורק הוא, הסבא, נשאר לבדו, כלשון אור יחידה שיצאה מתחת לכסוי. ודמות עצמו זו עוד תועה רגע אחד בנפשו של הזקן, כעלולה להביא את הנפש לידי מבוכת הרהורים. ואולם הרטט הקל של הריסים, אשר יוריד אותם הסבא על גב עיניו, מכבה פתאם את הכל. מחו של הזקן נעשה פתאם ריק, כה ריק כמו בשעת שנה.

ואולם לפתע פתאם, כמו אושה חשאית שאין בה בכדי קליטת אזן, עובר רפרוף קל של דאגה במחו של הסבא.

לא מתוך מחשבה ולא מהרגשת הגוף באה דאגה זו. רק דומה היא לאי המנוחה אשר יחוש אדם למראה כל שנוי קל; הכל עוד כמקודם. אבל בלבו של הסבא, אף על פי שהוא שרוי עדיין בשקט, זה כבר איזה שנוי אלם, כשנוי הזכוכית הלבנה אשר תגע בה קרן אור מגוונת. והסבא עוד טרם יכיר, כי נשתנה בו דבר מה; ידיו, המוטלות על עצמות הברכים, אין בהן בכדי הרגשת הגוף, סגורות עיניו אין בהן אף משהו של כבד. רק רעיון תמוה ומוזר, אשר יקום פתאם בקרבו לרגלי הכסת, שהוא חש אותה כלא צמודה אל בשרו ממש, אלא כתלויה בגובה של טפח או טפחים מעל לגופו. רעיון זה כופה אותו להניע יד ולמשוך את הכסת הכבדה. ואז, כשהוא מקרב את המרבעה, שגופו המקופל נתון בתוכה, הוא גונח כדרך זקנים בגניחה שלא מדעת, והוא מרעיד את עפעפיו לנגד האור הקלוש, המסתנן מן החדר השני.

עיניו של הסבא יונקות מן האור הזה, ומחו, שנעשה על ידי זה יותר צלול, אינו מבחין עדיין לראות או לשם מה הדעת הנודד אחריו תנומה. אין הסבא מתכונן לנדודי שנה. אך הכבדה זו, שאין בה כונה וצרך, מרגיזה אותו; ומתוך רגז קל כלפי עצמו הוא משלב את רגליו המחוממות זו על גב זו. קטעי מבוז מתחילים [illegible] בשעה שנשלים אותה לגמרה. ולבו נעדר עכשיו מתפרחת מזרח. כאדם המחכה לסוף דבר בזמן שהתחלתו נעלמה כליל מזכרונו. המתחלה נגעה בלב הסבא נגיעה כל כך קלה כמו נגיעת העל המרפרף מאחורי אדם. וכל הגוף העיור מתאמץ מתוך עמל מנדים להעביא את זה אשר אבד. אך גוף זה של הסבא, שחל בו כבר רפיון הזקנה, מתעטם במהרה מן העבודה הקשה. יצורי הבשר נפטרים מהרגשת הדאגה, וכל עמל המציקה מתכנס לתוך העינים. שנוהר

יעקב שטינברג

מות הזקנה

(חלק ב')

III

בלי תסיסת הלב התפלה[1], המצויה לפעמים אצל בני אדם לפני השנה, עולה הסבא על משכבו. אין לבו נלחץ מן הכאב הסתום, אשר כל אדם יחוש אותו במקצת עם גמר הבל[2] יומו, כאלו היה זה הפחד מפני הפחתת[3] החיים. הזקן מתכונן להרדם מתוך שביעת רצון, זה רגש הזקנים, שכמעט אחד הנהו עם צערם שהם חשים למראה הימים ההולכים ופוחתים. וכשהוא מוטל כבר במטה, שוכב הזקן תיכף על צדו, כדרך אנשים באים בימים, מקיף באחת מידיו את עצמות הברכים הבולטות. אינו מכון את מבטו לשום דבר ואינו חש משום מה צרך בדבר להביט הבטה רגילה שלפני שנה אל אשתו, שנחרתה יוצאת כבר מתחת לכסת. עפעפיו של הסבא לא ירעדו רעד כל שהוא למול האור הקלוש החודר מן החדר השני, ומבטו הקים בפני עצמו, מבלי להתלות בשום דבר, אינו מביא אותו לידי הרהורים. עיניו, כעיני הזקנים בשעה שהם פרושים[4] לשנה, מאירות רק לעצמן, והאור העמום הזה, שאינו פורש לחלל העולם, מאיר מאליו את קרום נפשו של הסבא, השומר עדין את רשמי היום האחרונים. ואולם אין הסבא זקוק עכשיו להרהור התלוי ביום המחרת, משום שלזקנה, כמו לילדות, נתנים הימים בלי קשר, כעצמות משחק קרות ודומות זו לזו. ורק בתקופת הגבורה[5] אנחנו מקבלים את החיים כמו פקעת של חוטים מרובי צבעים, ההולכת ומתגוללת בלי הפסק.

וכבת שוכב הזקן בלי ניד, וגם מבטו, הפונה אל הנפש פנימה, אינו זע במשך רגעים אחדים; ורק אחרי כך, כשהוא נוגע פתאם בזקנו מתוך תנועת סלסול אחרונה, שיש בה כעין גלוי של החבה השמורה בלב אדם גם לעת זקנתו, אז ירעיד גם רעד כל שהוא את נפשו, הפולטת ברגע זה ציורי חיים, שלא נטשטשו עדין לגמרי. הסבא רואה אז את החנות ברגע הסגירה, את יוסלה העומד נחון ובוחן את המנעול. אז, מגרש השוק עם חריצי הדרך המתנוצצים משלג

לו נפל מבלי ראות לתוך בור; ואחרי כך, כשהוא שוכב שוב בעינים פקוחות לרוחה ומבלי הניד אבר, מביט יוסלה הבטה ממושכה למראשותי הזקנה, ונדמה לו, כי הקיר, אשר מראשותי המשכב נשענים אליו, נעתק[55] ממקומו עד למרחוק, ואינו משמש כבר לחיץ[56] בפני מבט השגתו, אשר הוא, יוסלה, שולח עכשיו עד למרחקים. הקיר אינו חוצץ כבר בפני השגתו, והנער מרגיש, כי העולם שהתודע אליו לפני זה מתוך גלוי של דממה, חדר פתאם בעד הקיר ויהי לבליל[57] אחד עם משכב הראש המפחיד; וגם מבטו אינו פוגש כבר כל מעצור, והנער מביט עד למרחקי אין גבול, אף על פי שאינו רואה כלום בעיניו; וזה גורם לו מצוקה ללא הכיל, הכרה מוזרה זו של הנער, כי הוא אחד ונבדל ומסביב לו הכל מגולה ופתוח לאין חיץ וגבול. ובגדול הכאב עד לקצר נשימה, מתנער פתאם יוסלה ממקומו ויושב על משכבו, מוריד מעל גבו בתנועה מהירה את השמיכה, ומתוך חפץ עז, הכופה אותו להטמן במקום מחויץ וצר, הוא נשמט ברעש לארץ.

הוא נשמט מעל משכבו מבלי אשר ידע את הנעשה אתו, וצועד הוא מבלי לחוש את הקור הלופת את מערומי רגליו. הוא הולך ומתאפק וצועד שוב לעמת מטתה של הזקנה, ומדי לכתו, מתוך הרגשת הקרירות שברגליו, הנטפלת אליו פתאם למעוף עין אחד, צף ועולה לפניו כעין זכרון חור ורופף של עולם צפוף ומרובה תתומים; וזכרון זה הולך ומתגלם במהירות של נשימה. הקור הצורם את רגלי הנער עובר כצמרמרת בכל גופו, וברגע שהוא עומד מצעוד את צעדו האחרון ליד מטת הזקנה, אז מראהו כבר כילד שכל איבריו רועדים מקור עד לעורר רחמים, ומתוך עיפות, המרובה כבר על הפחד שבנפש הנער, מביט יוסלה בפנים הכמושים, שאור הנרות הגוועים מרעיד עליהם כתם חור, הדומה לבת צחוק שבשעת שנה. עוד רגע יביט הנער בפני הזקנה הנקשים, ואחרי כך הוא הולך ושב אל משכבו, ומבלי אשר יתפלא בנפשו לכל נדודי הלילה, הוא מוריד את הריסים על גב העינים העיפות, שתנומה נאחזת בהן כבר בדרך הליכה.

ובעוד רגע יישן כבר יוסלה, כשהוא שורה בתוך חמימות של לילה וכשמוחו מעולף בצעיף אטום של תרדמת ילדים חזקה.

מבקש אז. בעד האצבעות המפולשות [49] מוסיף עוד הנער להביט אל עבר משכב הדרגש של הזקנה, ומתוך צמצום של כל החושים, אשר יתהוה אצל איש גדול בשנים בשעה של אסון, הוא מסתכל בזקנה הנאלמה, שחורי עיניה, — לא סגורים למנוחת שנה ולא פקוחים לרוחה של חיים, — מצערים את יוסלה כדמות דלתות סגורות ולא נעולות של חורבה עתיקה, המעולפת תעלומה. וזמן־מה ישהה ככה הנער. על פניו נסוכים ענויי סנורים רעים, כאלו צער ילדות ומכאובי אנוש מעורבים עכשיו בנפשו. ואולם לאט לאט, כשהוא מתמודד בזהירות ונשאר לסוף שוכב אפרקדן [50], תרד עליו כעין מרגעה [51], ומכל חושיו הוא מרכז רק חוש אחד, כאשר יעשה אדם בשעת עיפות של יגון קבוע, — הוא שומע.

בפעם הראשונה בחייו הוא משיג את גלוי העולם הבא מתוך הדממה. יודע הוא הנער להבחין עכשיו את השקט הנשא על פני שקט, וכשהוא שוכב אחרי כך כשידיו נתונות מתחת לערפו, כאיש גדול בשנים שהפקיר את עצמו לנדודי שנה, ופניו הגלויים מוארים באור העינים הצלולות, המזהירות מתוך מחשבה, אז יבין יוסלה ראשית בינה, כי יש עולם הקים בפני עצמו וכי הוא, הנער, בודד הנהו בעולם הזה.

יוסלה מרגיש את עצמו בודד בתבל, אשר יראה עכשיו בעיני רוחו את גדלה; וכעין רגש של תקלה [52] שאין לה חזרה [53] עולמית לוחץ עכשיו את לבו, המטופל לכאורה בהרהורים קלים. הוריו הזקנים נדמים לו ברגע זה כרחוקים ממנו מרחק אשר לא ישוער. השעון מתקתק בתחום עולם זר. ורק ראשה המצומק של הזקנה קרוב הנהו משום מה אל יוסלה. והנער אינו תמה על זה, וגם פחד היא איננה מטילה בו כבר. זקנה זו שהתכוצה על משכב הדרגש שלה מתוך פרישות של זקנה מופלגת, ובכל זאת יודע יוסלה כי הפחד קים ואורב לו. והוא תוהה מתוך מנוחה שאינה בת קימא [54], כאדם הירא את החשכה ושומר בעיניו את האור ההולך וגוע בחדר ריק. ויוסלה, כמבקש להחבא מפני המוראים המתרחשים לבוא עליו, מתכווץ מתחת לשמיכה אשר הרים אותה עד למעלה מעיניו. ואולם דרך עפעפיו המפולשים הוא שולח מבט בוחן כלפי מטתה של הזקנה. לאט לאט הוא מוליך את מבטו, החל משתי כרעי הדרגש הנשענות אל תבצי הדלתות של חדר המשכב. ומתוך נשימה עצורה הוא הולך וסוקר בזהירות לארך כל הדרגש; ואחרי כך, מתוך יראת רז של אדם החש רק בצלו של השונא האורב לו, מוסיף יוסלה להוליך את מבטו עד למראשותי הזקנה. ופתאם, מתוך חרדה חשאית, כה מהירה עד כי זעקת הפחד הצמודה אליה תמוג בטרם שתתפרץ מן הנפש, יסתובב עליו ראשו של הנער. כמו

הוא לבוא לידי הרהורים מרפרפים, כרגיל אצלו תמיד בשעה שהוא שוכב ומחכה במנוחה כי ירדם, ואולם כל הקטנות, שהרהוריו מטפלים בהן עכשיו, אינן מצטרפות משום־מה לוילון אחד החוצץ בפני העינים. יוסלה מתאפק רגע להבחין את הפלא שבנפשו, תמהון זה, ככל תמיהת ילדים, עובר חיש מהר לרגש של צער. ועוד מעט והתמהון מסתלק מתוך הרהורי הנער, נשארת רק הרגשת צער, ויוסלה דומה לחולה המוטל במכאוביו וזכרון מחלתו אינו אתו; אך כאלו מי־שהוא נעלם מרחם פתאם על הנער ומעלה לפניו את זכרון הבאר העזובה אשר על מגרש השוק, — אותה הבאר, אשר כל דלי המשולשל לתוכה ינגף שם באבן וישוב למעלה ריק בלי מים. יודע יוסלה בנפשו, כי באר זו באה להמשיל על דבר־מה, ואולם גוו, המתענה מנדודי לילה, תובע אותו לצלול כפעם בפעם לתוך נבכי [44] השנה ולהנגף שם באיזה דבר קשה ומכאיב. ובהתהפכו מצד אל צד יחוש הנער פעם ראשונה בחייו, כי רע לו, ויודע הוא, אם כי לא ברור עדין לגמרי, כי לבדו הנהו עם הרעה אשר באה עליו; ואולם דרכו של הילד להושיט יד אל הדבר הקרוב אליו. גם את הטוב וגם את הרע תולה הילד רק בדברים הקרובים אליו בכדי [45] ראית־עין, — ונפשו של יוסלה יונקת עכשיו משארית ילדותו, שכאלו נתלכדה בקרבו לגוש אחד בטרם שתסתלק; וחטיבה אחרונה זו של ילדות נמשכת מתוך תרעומת כלפי משכב הדרגש אשר מנגד. הנער מושיט את שתי ידיו למול הזקנה, אגרופיו קמוצות כנגדה, עיניו פקוחות לרוחה והוא סוקר מתוך התאמצות יתרה את הפנים הכתומים, שאור הנרות משוה עליהם כעין דמות חדשה ומפחידה, — כמו רוך של ילדות נסוך עליהם עכשיו, ודומים הם הפנים האלה גם לעלה נובל שנשר ומתנוצץ לעין השמש. וכמו ילד, אשר בהביטו לפעמים אל דבר שאינו שיך לו, יחלוף פתאם רטט של כאב ביצורי פניו, ותבע ללכת אל אמו או ילחץ אל מי־שהוא אשר יאחז בו ברוך, — ככה יהיה גם עם יוסלה אחרי אשר ירבה להסתכל בפני הזקנה המוזרים: נפשו תקוץ [46] פתאם במראה הפנים האלה, שאין בהם עכשיו כלום משלו, ומתוך תנועת ילדים הוא מעוה [47] את שפתיו ולוחש תלונה חשאית וקצרה: ״לא צריך!״

ופתאם, כאלו עם לחש המלה האחרונה נסתלקה ממנו שארית ילדותו לבלי שוב לעולם, מרגיש יוסלה חולשה גמורה בכל בתי־נפשו, והוא רובץ על משכבו מתוך הכנעה של אדם מבוגר, את פניו הוא מסתיר בתוך כפות ידו, כאלו הוא מצרף גם את הידים אל ישותו [48], הדורשת שלמות בשעת הצער הראשונה, וכאלו בא לידי גלוי הסוד, כי בודד הוא החי בשעת הרעה ורק את שלמות עצמו הוא

אינו מביא אותם גם עכשיו לידי סגירה מעולה [39]. הסבתא חיה יוצאת שוב לראות בשכיבת הילד, מרימה את קצות המפה של השלחן, אשר בינו ובין הקיר נקבע מצע הכסאות של יוסלה, והיא מכניסה את השמיכה מתחת לרגלי הנער... מסביב היתה כבר דממה. הזקנה מתנערת פתאם ויושבת רגע גחונה על משכבה, ואולם יוסלה מתחפש כמביט אל הנרות, אשר נתן להם לדלוק עוד הרבה זמן.

II

ככל יציר [40] אדם בטרם ירדם [41] את שנתו, יוריד גם יוסלה בין חיים ושינה את המסכת של ציורי דמיון קלילים, המתנועעת לפני עיני רוחו ומשיבה עליו תנומה. מבעד רקמת הדמיון הדקה נשקפת שלהבתם של זוג הנרות, שנשארה להם עוד שעת קיום ארוכה, שתי לשונות האור מתמתחות לרצועות ארוכות, המתערבות בעוד רגעי מספר זו בזו ונהיות למסלה ארוכה אחת, והנער שט ומחליק על פני משטח הזהר, הרועד ומתפשט לכמה עברים. כה חלק הוא עור בשרו של יוסלה, עד כי הוא חש ואינו חש בו, ובעוד רגע ילך גם האור אשר מסביבו הלוך וחור, נמוג הוא לבסוף ומתערב בתוך החלל כמים המתערבים במים, ויוסלה שט על פני בליל אור ועלטה זה כה קל, כה חרש כמו אויר הצף בתוך אויר, עיניו עצומות לבלי לראות, לבו נשתתק לבלי לחוש, ואולם כעגול של אור רמיה הצף לפני העין הסגורה, כך רועדת המולה קלילה, שאין לה חליפות, מסביב לעור הנער אשר נסגר על בשרו; על גופו של הנער, שידיו מונחות בלי נוד על ברכיו, נסגר העור רק כדלת־חוץ, הסגורה כבר בזמן שפנים הבית לא נכנס עדין בשלמות לרשות השינה. ורגע כמעוף עין יקום להיות בבית כגבול בין לילה ותרדמה: כל אנשי הבית שוכבים כבר, אסורי שנת [42] או אחוזי תנומה; הדלת אשר אל הרחוב סגורה על מסגר, ורק האחד, אשר לא נרדם עדין, עלול לקבל חרדה מכל ניד של תריס, — וכמקרה הזה יקרה עכשיו גם את יוסלה: משהו אחד יש עדין בקרבו העלול לבוא לידי חרדה; דבר־מה נוגע פתאם בו נגיעה כל שהיא, ריסי עיניו מתרוממים מתוך רעד קל, והנער מתעורר.

הנער פוקח את עיניו. וכשגופו כפות עדין לתנומה וידיו מוטלות על ברכיו כבדלות [43] בפני עצמן, הוא מעיף כבר את העינים לעבר מטתה של הזקנה; יוסלה תמה אמנם על הבטה זו, אך מצטער הוא בכל זאת על שאיננו מבחין אם עצומת־עינים תשכב הזקנה ברגע זה; ומיד מתהפך הנער מצד אל צד, מתמודד מתוך רעש בכל גופו, כאשר הסכין לעשות מדי עלותו בימות החול על משכבו. רוצה

לבכות, ואולם גם ידוע ידע, כי לא יוסיף כבר עד עולם להגיד כדברים האלה, והלך מתוך רצון של הכרח אחרי הסבא... — ועכשיו יודע יוסלה בנפשו, כי הפה פולט לפעמים דבור אחרון כזה, ברגע אשר יחדל דבר־מה להיות; ואולם אין הכרה כבדה זו נעצרת בתוך מסכת[28] הרהוריו הרכים של הנער, ויוסלה נשקף מתוך בקשת פתרונים אל פני הסבא, אבל אין הוא יכול להבין את הרשום על הפנים האלה, כמו לו נתקשה בכתב אותיות שנתרחק מן העין, ובכל זאת דומה לו, כי יש דבר־מה כמוס[29] גם עם הזקן, משום שהלז זורק לו משלו שירי בשר ואומר לו לנכדו מתוך רגז קל, כמו יתן לו צו לסור מאיזה דבר:

״אכול!״ — וידי הסבתא חיה רועדות כשהיא גוררת לתוך הצלחת חוטי בשר בשביל האם הזקנה.

ואחרי כך, כמו בעת אשר תהיה הרוחה, נאכל לפתן השזיפים מתוך הנאה ובפצוח גרעינים, ומבלי אשר יגישו ממנו גם לזקנה, שכבשה בכר את פניה הצומקים, הסמויים[30] עכשיו מן העין... כשהאם שוכבת נוהגים שלא לתבוע אותה לחלק תבשיל, — ועוד מעט והקערות מנקשות האחת על גב השניה, והסבא משפשף עוד קשקשת אחרונה מעל האצבע כשהוא נוטל את ידיו במים אחרונים[31]. כשהוא הולך ומגיד את ברכת ״רצה״[32] של שבת אז ידמה לו רגע אחד, כי היה חש תענוג של גן־עדן אלמלי[33] התמתח כבר במטה מתחת לכסת[34] הנוצות; ואולם יוסלה מסלסל את ברכת ״רצה״ העדינה בנעימות כל כך רכה, עד שהסבא פוסק באמצע, מכון ואינו מכון את לבו לזמרת הנער, וכשזה נלאה אחרי כך למצא את הפסוק שהפסיק שם, הוא מדלג בבת־אחת עד למחרזת של חרוזי ״הרחמן״[35], ובלחש קולו המהלך בלי חליפות הוא כופה[36] את הנער, החש פתאם כעין צורך של בושה למהר ולהגיד אף הוא את ברכת המזון. ואולם בחרוז ״הרחמן״ נוהג פתאם הסבא סלסול שלא מדעת, חוזר ושונה את אמירתו, מטעים אותו מתוך זמרה של כליון לב[37] עוד פעם ועוד פעם: הרחמן, הרחמן... ככה יקרה לאיש אשר יעבור לפני ערים מרובות, במהרו למקום מקלט אשר ינוח שם, כי יביט בשויון־נפש אל השמות החרותים על פני התחנות הזרות, ורק כתם הדרך יצמד פתאם מבטו לפנה מעולפת[38] קסמים, ולבו יערוג אליה כרגע כאל אושר אשר לא נתן להתקים. — והסבא נפטר בקימה מן ״הרחמן״ האחרון וגומר את ברכת־המזון כשהוא מטפל ביחד עם נכדו לסדר את הכסאות למשכב לילה; הסבתא חיה מביאה את הכר בשביל הנער כשהיא מסימת את הפסוק שלפני שינה. והסבא גורר אחרי כך את כנפי הדלתות של חדר־המשכב בכונה לסגרם. ואולם כמו בכל לילה הוא

"כבר עם החתול"... ואת מעט המרק מגישה לה היא בעצמה דרך פיוס בתוך קערה עמוקה וקטנה. ועוד מעט וכף־האכל של הסבא תנקש פעם אחרונה בקערה, ובנערו את זקנו תולה הזקן את מבטו בפני אשתו, שעינה האחת עצומה ברגע זה מתוך נמנום; עיני הסבא ממצמצות, כאלו לא ערב המאכל לחכו, או כמו לו יחפוץ להגיד דבר־מה לאשתו נאלמה[22] לבלי תת אזן לדבריו; ואולם פתאם מתחילה הסבתא חיה לגנוח: "אח, אח" — מוציאה היא גניחה אחרי גניחה, ידיה מוטלות על חזה ועינה האחת פקוחה עדיין... יוסלה מעורר אותה מתוך עקשנות: "סבתא! סבתא!" — והסבתא מתנערת כרגע, כאלו לא קרה אותה דבר, ויוסלה אומר בחשאי מבלי אשר יכון[23] מקודם את מחשבתו:

— ליל שבת שלא היה כמותו.

יוסלה משתתק ומתביש, והסבא נפטר מן הצורך שהרגיש להגיד דבר־מה, כמו לו השיח הנער את הרהור הלב שהצר לו, לזקן. ותיכף אחרי זה פותח הזקן ב"כל מקדש"[24], כשהוא משתף באמירת הזמר גם את יוסלה, שאינו מוסר באמון גמור את קולו המסתלסל ברשות הפזמון הקשה הזה, שבין חרוזיו מסתבך עוד מעט גם הסבא בעצמו; ואולם הפעם הזאת אין הסבא פורש מתוך הרחבת דעת[25] דוממה לישיבה ארוכה שבין המרק ובין תבשיל הבשר, — זו הרחבת הדעת שכעין יד חשאית פורשת אותה מדי ליל שבת על פני לבות צנועים של יהודים, שנתמעטה בהם דמות החיים; גם את זקנו מנער עכשיו הסבא בתנועת יד שיש בה מקצר־רוח, והוא תובע את אשתו לגמר סעודה:

— הגישי את הבשר.

וכעין בת־קול נשמע פתאם דבור חשאי:

— חיה'לה, הגישי את הבשר.

כל המסובים יושבים בלי ניד מסביב לשלחן, לבם רך כמו בעת שמתבישים לבכות. ויוסלה מאהיל[26] רגע ארוך על עיניו כשהוא מביט לעבר מטתה של הזקנה; מכיר הוא הנער, כי כעין דבר ידוע לו מכבר נקרה[27] עתה להיות בבית: אותו הדבר נהיה ברגע אחד קצר, כה קצר כמו הגבול אשר בין תקופת חיים אחת לשניה. הוא עמד אז ושחק באגוזים עם חבריו, ונהנה הנאה מרובה מן המשחק הנלהב והאחרון הזה, שחל עם פנות יום החג האחרון של סכות, ובדרך עברו תבע אותו אז הסבא לתפלת המנחה. והוא, יוסלה, מדי עמדו גחון על גב חריץ המשחק, סלק את עצמו מתביעה זו מתוך סרוב של ילדות: "אני משחק באגוזים?" והוא נתביש אז לדברי עצמו. וכף ידו הקמוצה לא השמיטה את זוג האגוזים המיועדים לזריקה. הוא בוש

ואולם דברים אלו יכולים להשמע גם כמלמול של סתם תרעומות, השכיח בפי הזקנה, והסבתא חיה מטילה כנגד האם אמירה של תוכחה, שאף היא, אמירת קרי זו, יכולה לצרום [15] את הלב בסתם ארס שבה, אותו הארס שלא לצורך שגורמת אותו הזקנה הממשמשת ובאה כבר גם על הסבתא; ולסכסוך דברים רגיל זה מרגיש הסבא כעין הרוחת הלב, והוא משפשף מתוך הנאה בקשקשת האחרונה הדבקה לקצה אצבעו ומַשיר אותה, כמו מתוך כונה גלויה, לעבר מטתה של הזקנה. ותאר השבת הנכון שב להיות בבית: אחרי הסבא מקדש יוסלה בעל־פה על הכוס, וקולו הצלול נשמע כמפשר [16] בין החיים של הזקנים, הנוטים מדי רגע שלא מדעת מעל הדרך הישרה; גם את פרוסת ״המוציא״ [17] יגיש יוסלה לזקנה, הולך הוא גם אחרי כך בשליחות הסבא ומוסר לזקנה את חתיכת החלה, המתרפקה בתוך כף ידו כרמז רך וחי של ילדות, ואולם כשהוא חש את מגע האצבעות הקטנות והחומות, המנצנצות לרגע מתחת לשמיכה, אז אובד מאליו כל הענג של הילד, ואל השלחן יושב אחרי כך יוסלה כמבויש או כנפחד, וראשו מורד על גב הצלחת אשר בה הוגש לו חלקו בדגי השבת, ואשר הסבא, הנהנה לבצוע את הפת בסכין שנשחז מבעוד־יום [18], הניח לו בקצה של צלחת זו חתיכה אמצעית של חלה רכה, שעדין צמודה אליה מלמעלה הכתרת [19] השחומה, המגרה את עין הנער.

בחדר שוררת דממה. יוסלה וגם הסבתא, שיצאה אל המטבח, גמרו כבר שניהם לאכול את הדגים, רק האם הזקנה מטפלת עוד מתוך שכיבה לחצאין בעצמות שבצלחת, והזקן אף הוא מלקט עדין בנעימות את השירים של ראש הדג. החתולה השחורה, שימי דורות חתולים עברו עליה בבית הזה, מטילה את עצמה לארץ, כשהיא קופצת קפיצה חשאית ממקום רבצה ליד קיר התנור החם; את שאון הקפיצה קולטת רק אזנה של הזקנה, ומעל משכב הדרגש נשמט כמו בלי כונה עצם דק מבשר הדג; החתולה מתמתחת ליד המטה, תולה את עיניה הכתומות בפני הזקנה, ושתיהן מסתכלות רגע זו בעיני זו, — לא לשם הבנה, אלא כמו שנצמדים לפעמים מבטי ילדים קטנים: מתוך ריחוק הדעת וקרבת הלב כאחד. ואולם הזקנה, כמו לו הקדימה היא לקבל בחורה את השגתה [20], השגת בת אנוש, זורקת פתאום עצם בפני בת־זונה האלמת, כמתכונת לגרש את החתולה מעל פניה;

— סורי! אין כח לסבול ממנה...

והסבתא חיה שבאה ברגע זה עם הקדרה בידיה, רואה היא הכרח לעצמה להקניט [21] את האם;

266\3

פני הזקנה השרויים בצל הכר. ואולם האם הזקנה, שמתוך תשישות זקנה ומחפצה להכעיס היא שוכבת כל הימים על מטתה, עונה עכשיו לבתה מענה מלא על ברכת־השבת, מענה מלא ועוד כעין תוספת לו: ״שבתא טבא, שבתא טבא לך!״ ולקול זה, הנוח שלא כדרכו, מתפשט דבר־מה בלתי רגיל על פני הבית. ואולם אחרי רגע כל שהוא תתנודד כבר האם על משכבה מתוך גניחה מתרעמת:

— אני חשה לקרירות [7] — את הדלת, את הדלת! — —

כל היום היא מתרעמת, זקנה זו, ואף הסבתא חיה תדבר אתה תמיד דברי קרי [8], ואולם לתביעת ההבל של גל העצמות החי נענית עכשיו הסבתא מתוך פהוק ממושך, כאשר יתענגו לפהק בלילי שבתות הנשים הזקנות, השופכות את כל ענג שבתן ואת הענג של כל החיים בפהוק הנאה ממושך, שסופו אנחה קצרה וחטופה; ותיכף ומיד, כמדירה [9] לעצמה הנאה מפהוק השבת הערב הזה או כאדם המרגיש אחרי אכל מתוק טעם תפל בפיו, אומרת הסבתא חיה לבעלה, כשהיא מתכוצת מתחת למטפחתה:

— כבר זמן לקדש?

יוסלה, שפרש רק באמצע קיץ זה מבית רבו, מלעלע [10] עכשיו בסדור־התפלה של הסבתא, ומטיל מתוך אמירת הפזמון של קבלת־שבת כעין רמז של תוכחה קלה בפני הסבתא, הדוחקת את רגעי ההמתנה החמודים שבשעת הזמר של ״שלום עליכם״ [11], ואינו נמנע בכל זאת גם מלגרום נחת־רוח לעצמו, כשהוא מונה את ההרהורים מתוך יראת שמים של ילד; והזקן מצרף אף הוא מתחלה את קולו העבור, הנגר [12] בלי חליפות, לקול הילד המזמר. ואולם עוד מעט והוא משתתק מתוך הליכה מפנה לפנה על פני החדר; אך טיול רצון זה שבין קיר לקיר, שיהודי טועם את טעמו הטוב בליל שבת מתוך מצמוץ עינים בזוג הנרות, המרעידים רמזי אור שלום על פני המפה המשומרת, — טיול־ההנאה הזה מתנדף פתאם כמו מאליו. והסבא נשאר עומד ליד השלחן, מסתכל הוא בעינים קופאות בשלהבת הנרות, כאיש אשר לא ידע את נפשו, עד שמבטו נטפל לסוף לקצות אצבעותיו, שקשקשות [13] של דגים־מלוחים מנצנצות מעליהן; רגע הוא מעסיק את דעתו לקלוף את שרידי התבל האלה מעל הצפרנים. ואולם בעוד רגע הוא מסב את ראשו הצדה, ומתוך עקימת פנים שיש בה משהו של צער, הוא מתפלא, כשאר אנשי הבית, לדברים הכבושים [14] שהאם הזקנה משמיעה כלפי עצמה, כשפניה מוסבים אל הקיר:

— שוב אני חשה לקרירות — לו ישבו כבר אל השלחן — —

יעקב שטינברג

מות זקנה

חלק א׳

I

בשעת חזרה מבית־הכנסת היה יוסלה הולך וצועד ליד הסבא, כשהוא מנקש מתוך רצון ומקור במגפיו הכבדים משלג. ואולם במסדרון הבית, שהקור החשאי נדמה שם יותר חזק מאשר בחוץ ובמקום שהעלטה היתה ספוגה פרישות [1] של ליל שבת, עמד הנער תוהה וממתין לסבא, שהבריח [2] את הדלת במוט של עץ, והיה מנער בינתים את השלג מעל רגליו, כשהוא נשען אל חבית המים הטעונה גלידי קרח מבחוץ. ובפתח הביאה לפת [3] אותו כעין רטט של פחד, ואז נלחץ יוסלה אל זקנו כשהוא צועד בצעדים כבושים דרך המטבח, במקום שהפתילה החשופה מחלב הטילה מתוך דפוס של טיט את אורה הגווע. אחרי כך היה צריך לעבור את הפרוזדור הצר, אשר לפני חדר־האוכל, ששם היה מפעפע כבר החם השופע מקיר התנור הלוהט, ואז פגר הנער ללכת מאחרי זקנו, — לבו נלחץ בקרבו ודמיונו צייר לו, יותר ברור מאשר בלילי שבתות אחרים, את משכב הכסאות המוצעים לשנת לילה, במקום שבימות החול היה כובש את עצמו לשינה רק אחרי הסמר [4] בשרו מקור בחנות המלונה [5] של זקנו, ששם הוא שוהה מדי לילה עד שעת הסגירה המאוחרת. אך את ברכת־השלום של שבת מקדים הוא להגיד לפני הסבא. אומר יוסלה את ברכתו בפה מלא ומתוך נחת לב, משום שהוא מבחין ברגע זה בנרות השלחן, שנפחתו רק עד חצי קומתם, ורק ״השבתא טבא״ [6] של הזקן, אמירת שלום עיפה של יהודי פשוט, נבלעת בקיפולי מטפחת הצמר, שהוא מתיר אותה מעל צווארו מתוך גניחות שעול. וגם הסבתא חיה, כשהיא נענית לשניהם, נשמע קולה כבא מתוך עיפות או כקול שנשתנה משום־מה; ועוד מעט, כשהיא קמה ממושבה לרגע אחד ומבלי כונה, היא נוגעת באצבעותיה בבקבוק המאדים עד חציו מיין, כאיש שנזכר ולא ידע במה, וכשהיא שבה מיד לשבת על מקומה, היא חוזרת ומגידה עוד פעם: ״שבתא טבא, שנה טובה״, — וקולה כבר צלול, והיא מביטה אז אל אמה, כשהיא סוככת בידה על המצח, בכדי שתיטיב לראות

268

ביבליוגראפיה:

הערכות וביקורת: מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 823—825.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, כרך ג׳, עמ׳ 112—120.

על ספרותנו, מסת־מבוא, מאת ד. סדן, הוצ׳ ראובן מס, ירושלים, תש״י, עמ׳ 56.

כל כתבי יעקב שטינברג, הוצ׳ דביר, תל־אביב, 1959.

הרצאותיו של ש״י פנואלי, ״השירה העברית החדשה מביאליק ועד ימינו״, במסגרת הרצאותיו באוניברסיטת תל־אביב, בשנת 1959.

י. ח. ברנר, כרך ח׳, ספר א׳, עמ׳ 118—121.

מ. ריבלוב, ״סופרים ואישים״, ניו־יורק, תרצ״ו, עמ׳ קצט—רו.

בן־ציון בן־שלום, ״י. שטינברג המשורר״, ״גזית״, שנה שניה, חוב׳ ג׳—ד׳.

נתן גרינבלט, ״מבקרים בספרותנו״, תש״ד, עמ׳ 125—129.

י. ליכטנבוים, ״מתחום אל תחום״, תש״ד, עמ׳ 192—199.

269

יעקב שטינברג

(1887 — 1947)

משורר, מספר ומבקר. נולד באוקראינה, רכש חינוך אקדמאי באוניברסיטת ברן בשוייץ וחזר לוארשה, שם השתתף בעריכת עתונים עבריים ואידיים. ב־1914 עלה לארץ ישראל והמשיך בעבודתו העתונאית והספרותית.

את יצירתו לא ניתן לשייך לזרם מסוים. שירתו הלירית יסודה תמיד בחויה נפשית והיסוד הפסימי שבה קבוע. עקרונות הספקנות והסגפנות מוצאים את ביטוים ברעיונותיו הפיוטיים והוא מתגלה כאיש המוסר והחומרה, בפרקי הפרוזה שלו וכן בסגנונו ולשונו.

”מות הזקנה“, ”החג׳ מחפצי־בה“

בשני סיפורים אלו מתגלה לפנינו יעקב שטינברג כאמן המסוגל לתאר בדקות רבה מצבי־רוח וטלטולי רגש ומחשבה. סיפור העלילה מצומצם ומועט, ועיקר תשומת־לבו מופנה לעולמם הפנימי של הגיבורים והתיחסותם אל כל התרחשות שהיא.

הסיפור ”החג׳ מחפצי־בה“ הנו הסיפור היחיד (בין 24 סיפוריו) המתרחש בארץ ישראל. עיקרו ניתוח בעית ההשתרשות בארץ החדשה, ומבחינה זו הוא קרוב יותר לרשימותיו ומסותיו של יעקב שטינברג.

מספריו:

”כל כתבי“, תל־אביב, 1957.

תרגומים: ”מכתבים מהטחנה“ לא. דודה; ”הרינסנס“ לז. א. גובינו; ”המכשפה מפריז“ ו”עלובי החיים“ לו. הוגו; ”יומן הנעורים“ להרצל; ”סיפורים“ ל. טולסטוי.

גשם דק התחיל מטפטף, והמתעסקים נחפזו לעשות את מלאכתם. ליד הקבר הפתוח עמדו שני גויים פולניים ומגרפות בידיהם, ולסתותיהם המגולחות והדורסניות הביעו קרירות של בוז לכל התכונה הנכריה אשר לפניהם.

— אחוז בראשו, יוזש! — קרא האחד אל חברו בקול זועם, בהראותו במגרפה על ראש הארון.

מהרו לסתום את הגולל, והיהודי גזוז הזקן הצהוב במגבעת העמוקה התחיל להתנועע, נחפז לקרוא את צידוק־הדין [83] בקול צרוד ובניגון זר, שנדמה כשאול מן ״אקדמות״ [84] של שבועות. אחר־כך הפך את זקנו הצהוב אל החבורה, שעמדה צפופה מסביב לגל־העפר הרענן בפנים סקרניים ונעצבים, ושאל בקול רוגז ומפקד:

— נו? איה הבן? קדיש! [85] קדיש!...

הגשם חזק והיה למטר סוחף. האויר נתערפל, ומתוך האד הכהה, ההולך ועוטה את השדות העירומים, נשקפו גבעות ומצבות רחוקות, כדמויות דוממות מעולם אחר. המלוים נחפזו אל מרכבותיהם, ברוצם זה לפני זה. מר רבינס קרא אל מרכבתו אחדים ממכיריו, בפתחו לפניהם את הדלת בפנים רטובות ושוחקות. המרכבה התנודדה שוב על־פני הכביש המעוקם, כולה שטופה במטרות־עוז. הזקנה ישבה דחוקה בקרן־זוית, בין גברים זרים מגולחי־פנים, עוצמת עיניה ושוקעת בתהום אפלה של הזיות עמומות, רואה בחזון עכור קרונות גדולים ושחורים טעונים פחם, שדות נדחים ושוממים בקצה השמים, מצבות זרות מבריקות בגשמי־סתיו, רואה את עצמה עזובה ובודדה בחשכת קבר, כרותה מאלהים ומזכרון משפחה, שוקעת ואובדת לעולמים...

כשחזרו מן הלויה, הזמין מר רבינס את מכיריו אל ביתו לסעוד את לבם. מרת רבינס העמידה לכבוד האורחים ולכבוד הגשם משרת[86]־דובדבנים חריפה, והמסובים נתחממו, סיפרו בענין הלויה, בדחו את דעתם בכשלונו של האבל באמירת הקדיש וצחקו לתיאבון. בעצם השיחה נזכר מר רבינס, כי אמו לא הספיקה בבוקר להכין לעצמה את ארוחת־יומה הכשרה, והלך אל חדרה לראותה. כשנגש אל החדר, נדמה לו, כי שומע הוא מן החדר קול מוזר, כקול תינוק בוכה בחשאי. מר רבינס פתח לאט את הדלת ונרתע לאחוריו בתמהון:

על ארגז הספרים ישבה אמו הזקנה ישיבה משונה, שחוחה משהיתה, והיא מנענעת ראשה בשתי ידיה ומיבבת בקול נהי [87] חרישי, ללא תקוה ונחומים, על יתמותה בזה ובבא [88]...

ואקחך עם מרת מארקוס אלי. המכונית ריקה — רק אני ואמי הזקנה.

— וכי אומר אתה להובילו היום לקברות ביחד עם אביו? הנח לו, הלא עול־ימים [76] הוא עדיין! — התלוצץ אחד מן החבורה, וכל העומדים מסביב בפרוזדור הריעו לעומתו בצחוק. בעל־הבית עצמו חשף אף הוא את שני־הזהב. ואולם מיד נזכר, כי לא נאה לו לצחוק היום יחד עם שאר הבריות, והקדיר את פניו [77] מתוך הבעה של כובד־ראש.

נפתחה דלת החדר הסמוך ונגלה ארון ארוך וצר, מעוטף שחורים ומכוסה פרוכת [78] ישנה ודהה [79]. מבעד הפתח נזדקר ראש יהודי במגבעת קשה ועמוקה, היורדת עד לאזניו, בזקן צהוב, קשה וגנוז ובעינים קשות ורוגזות.

— נו? למה אתם מתמהמהים, למה? — קרא היהודי בקול צרוד ומפקד, כמי שהעולם נתן הפעם ברשותו. — איפה הוא הבן? יביאו לכאן את הטלית, את הטלית יביאו לכאן!...

הלויה היתה חטופה ומבוהלת. האבטומובילים טסו בזה אחר זה בשורה ארוכה, עברו במרוצה על־פני רחובות שוממים ושדות חשופים, ונראו כמחנה שדים שחורים דולקים [80] אחרי המת, הבורח מפניהם. הזקנה התנודדה יחידית במרכבת בנה, הציצה בלב נעכר בעד החלון הקטן, ראתה במרחק בנינים קודרים וזרים, גשרי־ברזל מתנשאים באויר המעונן, כתלויים על בלימה [81], מעשנות בתי־חרושת משחירות בערפל... אחר־כך עברה הלויה בסמטאות נדחות בין בתים ישנים ורעועים, נתקלה בשורות ארוכות של קרונות גדולים, טעונים פחם, עצי־בנין, סמרטוטי־נייר... האבטומובילים האטו מרוצתם והתנודדו מתוך קפיצה על־פני אבני כביש עקור [82] ומעוקם. מחצרות הבתים נראו פה ושם מצבות־אבן מוצגות לראוה, מתנוצצות בזהב אותיותיהן — מצבות יהודיות ומצבות נכריות עם צלבים בראשיהן. לבסוף נגלו שדות־סתיו עירומים עם גבעות ובקעות שוממות, עם אילנות בודדים, העומדים אבלים על שלכתם.

הלויה עמדה. המלוים יצאו ממרכבותיהם ועברו לאט אחרי נושאי המטה דרך שער־הברזל, שנפתח לפניהם לרוחה. משני עברי הדרך, המרוצפת חצץ דק, הלבינו מצבות גדולות וקטנות עם כתובות אנגליות על גביהן. נשקפו פה ושם אהלי־שיש בנויים לתפארת.

— הרואה את, אמא, את כל הנעשה פה? — אמר מר רבינס לאמו, בהוליכו אותה בזרועה, כמי שמוליך את חברו לסייר את נכסיו. אכן לא רע פה כלל. בי נשבעתי!...

ד

בפיו: לאחד ממכיריו, היושב לא־רחוק מפה, מת אביו הזקן, והרי אנשי השכונה עורכים לו לויה נהדרה. הוזמנו שנים־עשר אבטומובילים! ומאחר שמרת רבינס אינה אוהבת דברים כאלה, לפיכך בא להציע לפני אמו, כי תסע היא אתו במכוניתו ללוית המת. ראשית, תזכה במצוה גדולה: הנפטר היהודי חסיד היה. אמרו עליו, כי מיום בואו לאמריקה לא בא אל פיו כל אוכל, חוץ מלחם ובצלים. שנית, רוצה הוא לכבדה בנסיעה במכוניתו. ודרך־אגב תראה בעיניה בית־קברות יהודי באמריקה.

— בית־קברות יהודי?... — שאלה הזקנה ונבהלה כולה ותמהה על עצמה, שבכל ימי היותה פה לא העלתה על דעתה אפילו פעם אחת ענין גדול וחשוב כזה. את העיקר הסיחה מלבה!

— סמטרי [70] יקרא לזה פה, — הסביר לה הבן בנחת. — כדאי יהיה לך לראות את המצבות, שיהודי אמריקה מציבים לעצמם על קבריהם! מוצאת את פה מיני מצבות, הבנויות כבתים נהדרים ועולות, בלא גוזמא [71], לעשרות אלפים!...

הזקנה לבשה את מלבושה הרחב, שמה את השביס השחור על ראשה ויצאה בפיק־ברכים [72] אחרי בנה. כשישבו במרכבה לנסוע אל מקום הלויה, הפך מר רבינס את ראשו אל אמו ואמר לה:

— אל תיראי ואל תפחדי, אמא! בטחי עלי, כי לא תאונה לך כל רעה. נעשיתי, בעזרת השם, בעל־עגלה מומחה מאין כמוני!

לפני הבית, שבו נמצא הנפטר, הבהיקה שורה ארוכה של אבטומובילים שחורים מצוחצחים. על המרפסת הרחבה ובפרוזדור הפתוח עמדו חבורות אנשים, דיברו ביניהם בנחת, צחקו, עישנו סיגרות. מר רבינס ברך את מכיריו לשלום וטפח בדרך־הלוכו לכל אחד על שכמו בפנים שוחקות. הזקנה צמצמה עצמה ליד הדלת והמזוזה, עמדה שחוחה והביטה אל הנאספים, הסובבים אנה ואנה בפנים חילוניים — אותם הפנים השבעים, העגולים והנהנים מעצמם. הנשים חוזרות בין הגברים פרופות [73] ורעולות [74], כאילו באו על יום טוב. ובעל־הבית עצמו, בנו של הנפטר, עומד נשען אל הקיר, כשידו האחת נתונה בכיס מכנסיו, ומדבר ארוכות על־פי [75] הטליפון בקול שוקט ובוטח. לא נשמע קול בכי ומספד, לא נראה שום סימן של אבילות — לויה משונה!

— הלאו, מַרקוסל! — ברך מר רבינס את בעל־הבית בטפיחת־יד על שכמו, לאחר שזה כילה לדבר על־פי הטליפון. — אמנם מת הזקן, הא? צר לי מאד, בי נשבעתי!... ואף־על־פי־כן, באמת אמרו: לוא לא ימותו צעירים מאלו... שמע־נא, מארקוס, שמא רצונך במושב רך בתוך מכונית חדשה —

סגורה ומסוגרת בחדרך ואומרת בלבך, כי מלבד כתנות ופוזמקאות[60] של נשים ותחתונים לבנים אין אמריקה מצמיחה כלום... חכי כמעט רגע — הבה אלמד את תורת בעלי־עגלה[61] על־בוריה, אז אקחך עמי ואראך את חמדת הארץ הזאת!...

בערבים היו אורחים מתכנסים לבית, שכנים ושכנות, רובם זוגות צעירים, היו יושבים מסובים לשולחן, שותים תה ומשחקים בקלפים עד שעה מאוחרת. המנצחת[62] על המלאכה היתה מרת רבינס, שבשעת משחק הקלפים נשתנתה כולה ולא נכר מראיה כלל: פניה נתלהבו והאדימו, עיניה הכחולות בערו באש זרה[63] וזכוכיות משקפיה נתערפלו... בשעת שתית התה קראו גם את הזקנה מחדרה אל השולחן. כדי להנות את אמו, פתח מר רבינס את הגראמופון וערך עליו את התקליטים היהודיים. מתוך לחישת המכונה נשמעו שירי בדחנים יהודים, נגינות כלי־זמר[64] לחתונה, זמירות המשחקים בתיאטראות יהודים, ובתוכם גם תפלת כל נדרי[65]. הזקנה ישבה בתוך החבורה הזרה בפנים נכנעים ומבוישים, הקשיבה בתהיה אלמת אל הקולות והניגונים הידועים, הבוקעים ועולים מתוך לחישה צרודה, ושוותה לנגדה דמות־דיוקנו של אותו היהודי האומלל, שנחבא אל כלי־הקסמים, עשה את התפלה הקדושה מין זמר למושב־לצים[66], מכר את נפשו לשטן באגורת־כסף...

בלילות התהפכה הזקנה על משכבה בנדודי־שנה ובחלומות קשים. פעם ראתה בחלומה את עיר־מולדתה הקטנה במראה חדש: כולה בנויה בתים חדשים וזרים, הנמשכים והולכים למרחקים. תועה היא ברגלים כושלות ברחוב ארוך וצר ומבקשת את ביתה, במקום שיושב בעלה ומחכה לה, אך מימינה ומשמאלה מנפנפים לבנים מתיבשים ומכסים מפניה את אור היום. והנה היתה עלטה, ובתה באה ממרחק הגן, רומזת וקוראת לה, כי תבוא אחריה. שם, שם תמצא מנוח לרגליה הכואבות! והיא עפה במכונית, עפה וצועקת אל בתה בכל מאמצי כוחה, כי תעמוד רגע, רק רגע אחד, כי בלתה[67] תאבד דרך בתוך הכתנות והפוזמקאות הרבים. ובעופה — והנה המכונית מתחמקת מתחתיה, והיא נופלת בכל גופה על ארגז הספרים, שהושלך החוצה. "ארגז הספרים!" — קורא מאחריה קול גולגולת[68] אחת הצפה בעלטה, גולגולת המכשף היהודי, המנגן כל־נדרי, והקול מעורר זועה, כמאיים ומבשר רעה קרובה...

מתוך חלומות אלו היתה מתעוררת מדומית הלילה, שוכבת בפחד אלם בתוך החשכה ותופסת בבהירות מבהילה את המרחק הנורא, המבדיל בינה ובין העירה הנעלמה, ותופסת את כל מוראה של התהום, שנפתחה לפניה בערוב ימיה.

פעם אחת, בבוקר מעונן, נכנס בנה לחדרה בפנים מגולחים למשעי[69] ובשורה

בבדידותה ביתר עוז, פגה פתאום מאליה. נפשה נתערטלה [53] ונתרוקנה, והיא עצמה עיניה, היתה כמתעלפת, שקעה בחשכת תהום רבה [54].

— אין אלהים פה... — נישא במוחה המשמים רעיון קר מחריד־לב. — איננו, איננו...

אחר־כך, כאשר ישבו בביתו של מר רבינס אל סעודת־ערב של חג והתחילו לצלצל בכפות־הכסף, התחמקה הזקנה בחשאי מחדר האוכל, נרדפת מן ריח הלפתן החם והשמן, שהיה לה עתה לזרא [55] עד מחנק־נפש. ואז פרשה לחדרה הקטן, עמדה שם לפני החלון, הנשקף אל חשכת שדות דוממים ואל שמים אפלים וריקים, עמדה כשבויה לפני חלון כלאה הנדח, כולה קופאת בתפלה אלמת, בלא כוונה ובלא דברים, ערוכה לאל רחוק ונעלם מעבר לימים, בעירתה הרחוקה...

ג

הגיעו ימי סתיו קודרים וגשומים עם לילות ארוכים ושוממים, והזקנה הרגישה יותר ויותר בבדידותה הקודרת בנכר. חלון חדרה נשקף אל קרפיף [56] צר וארוך, שבו היו מתיבשים בגדי־לבן [57] מכובסים, תלויים שורות־שורות בחבלים מתוחים. הזקנה ישבה שעות ארוכות אל החלון, הציצה אל שורות הלבנים המתנפנפים באויר הכהה, והרהרה על שארית ימיה, העוברים עליה במקום זר ומוזר ללא קרבת אלהים ואדם, ללא חסד וחנינה לנפשה האבלה. פעמים היתה מנמנמת בישיבה זו, וסביבה מרחפים בעלטה המון דמויות וצללים נשכחים מימי העבר הרחוק, ובעלה מתהלך בתוכם בקומתו הזקופה ובזקנו השחור, נגש אל גיגית המים אשר בפרוזדור ליטול את ידיו, ושב ומתהלך בעלטה ומנגן תפלתו בהמיה מתוקה, קרובה ועגומה, המרמזת על מנוחת־עולמים...

ובבית בנה נפל דבר חדש בימים ההם. מר רבינס קנה לעצמו אבטומוביל [58], וכל הבית נתעורר לחיים חדשים לרגל המאורע הגדול. הכל לימדו את ידיהם להנהיג [59] את המכונית: הבעל ואשתו, ושני אחיה של מרת רבינס הגרים בשכונתם, ושותפו של מר רבינס, שבא פעמים אחדות מן העיר לראות את הפלא בעיניו. מר רבינס עצמו התהלך כל הימים בזרועות חשופות עד המרפק ובפנים מפוחמים ומבהיקים, כולו עסוק וטרוד באשרו החדש, כאיש אשר ההצלחה פתחה לו את כל צנורות השפע וידיו קצרות מקבלו בבת אחת. פעם נכנס אל חדר אמו הזקנה בפנים צוהלים מתוך נצחון:

— היום כמעט הרגתי איש במכוניתי... ואת, אמא יקירה, עדיין יושבת

וקול־הסופראנו הנמרץ והמפקד של מרת רבינס, ולעומתו קול־הבריטון הרך, הנכנע והמתחנן, של מר רבינס. ולמחר בבוקר בא מר רבינס אל חדר אמו בפנים צוהלים, מגולחים ורעננים, כדרכו:

— ובכן, אמא יקירה, הכל אָלראיט! וכי מה סבורה היית, שבאת אלי לאמריקה לרעוב חלילה? אכן תכלית נאה היא זו, בי נשבעתי!... בקיצור, אמא יקירתי, הכל נתישב בעזרת השם יתברך על הצד היותר טוב! מן היום הזה והלאה תבשלי לך את ארוחתך כחפצך וכטעמך. בשר כשר נתן לך מן המובחר, כשר לכל הדעות, עם חותמת כשרה — ואֶת עשי בו ככל אַות נפשך: [45] מלחי לך, הדיחי לך, בשלי לך ואכלי להנאתך!

ואז התחילה הזקנה להכין את סעודתה בפני עצמה. בושה ואשמה עמדה בקרן־זוית תבויה בחדר־הבישול, מצמצמת עצמה ומאפילה על מלאכתה, וטיפלה מתוך יגון אילם בארוחת־יומה. אחר־כך התבודדה בחדרה לפני קערתה, יושבת ותוהה עליה שעה ארוכה בלי־נוע.

כשהתקדש ליל ראש־השנה, חבש מר רבינס צילינדר חדש לראשו, קרא לשני נעריו, וכולם הלכו עם הזקנה אל בית־הכנסת.

— כסבורה אַת, אמא, שזה הוא בית־הכנסת של עירתנו? — התפאר הבן בדרך הליכה לפני אמו. — הנה תראי, מה טיבם של בתי־הכנסיות, שקולומבוס בונה ליהודיו באמריקה. חייך[46], שבית־כנסת כזה לא תקני בחצי מיליון!

דחוקה בתוך קהל רב וצפוף, הדור ומבהיק במלבושים יקרים, ישבה הזקנה הקטנה ליד בנה בלבוש־החג הרחב, הלבן־כתמתם, בשבים־המשי המסורג ממעל להפאה הנכרית[47] ובעגילים העתיקים המתנועעים אשר לאזניה. בישיבתה זו הפנתה את ראשה הרועד לכל העברים, הביטה בעינים תוהות, ראתה סביבה המון גברים רחבי־כתפים, כרסניים, בעלי פנים שמנים, חילוניים[48] ונהנים מעצמם, ראתה נשים בריאות־בשר, עדויות[49] וחשופות־צואר, מבריקות בזהב שניהן, שמעה דיבור זר, שאון חילוני עליז, צחוק רם, הפורץ מגרונות שבעים ומלבבות בוטחים ושאננים. מרחוק, ממעל לראשי הקהל, נגלה החזן בלבושו הלבן, המשוררים התיצבו במקהלה בכובעיהם השחורים, כאנשי־חיל במערכה, פצחו רנה זרה וקרה, ששטפה והלכה הרחק מן הלב. בחום האויר הדחוק כאילו נשבה רוח קרה של חול והאורות הבהירים של מנורות־החשמל כהו והועמו. הזקנה ישבה לפני המחזור[50] הישן והביטה אל דפיו המכורכמים[51] בפנים אלמים ושוממים. כל חרדת־הקודש לקראת ימי־התשובה[52] הנוראים, אשר תקפה אותה

מנורות־הכסף המצוחצחות, המבריקות בברק עתיק ומשומר מימים רחוקים. מן החדרים הסמוכים השוקטים הגיע לפעמים קולה של מרת רבינס בדברה עם המבשלת — קול קפדני ותקיף של שוררת[42] בביתה. פעמים היו נכנסות אצל בעלת־הבית שכנותיה הצעירות לבקרה, ואז נשמע במשך שעות רצופות קול דברים עליזים וצחוק זר צוהל, שהחריד את הזקנה מהרהורי־יגונה העמוקים ובלבל את המראות והחלומות, המרחפים לפניה בחזון רחוק.

פעם אחת, כשתעתה מחדר אל חדר, נכנסה בחשאי לחדר־הבשול, אל המבשלת הכושית, עמדה רגע בפתח כחוככת, כמי שנכנס למחיצה זרה ובלתי־בטוחה. האשה הכושית הסבירה לה פנים שוחקות מטוב־לב, חשפה את שניה הלבנות והמבהיקות, הגישה לה כסא ורמזה לה מתוך יראת־כבוד לשבת. הזקנה התבוננה רגעים אחדים בסקרנות רבה אל שחרורית פניה המבהיקים של הכושית השמנה, שנראתה לה מקרוב כחזיון־פלא; אחר כך נתנה את לבה מתוך אותה סקרנות להתבונן אל דרכי עבודתה. ופתאום ראתה דבר זר ומבהיל, אשר זעזע את נפשה עד היסוד. נבוכה ,נסערה, בעינים מחשיכות, יצאה מן חדר־הבשול. מגודל הבהילות לא מצאה את הדרך אל דלת חדרה, פתחה דלת אחרת ונתקלה שם בכלתה, שעמדה מפורכסת[43] וחציה ערומה לפני הראי והידקה לגופה את המחוך[44]. זו הפנתה אליה את עיניה הקרות בתמהון וקראה קשות:

— מה רצונה של אֵם בכאן?

באותו ערב, בשעת הסעודה, לא טעמה הזקנה כל מאכל מעל השולחן, השתמטה מפני בנה בהתנצלות, כי חשה היא בראשה. ואולם כשעברו יום ויומים והאם סרבה לאכול, נבהל מר רבינס ונכנס לחדרה לחקור לפשר הדבר. ואז התחילה פתאום לבכות ולהתחנן לפניו, כי יתן לה רשות להחיות את נפשה בביתו במאכלי־חלב בלבד, או כי ירחם על שארית ימיה וישיב אותה דרך הים למולדתה ולעירתה.

— לא אוכל, בני, לא אוכל לעמוד בזה... — בכתה הזקנה בקול נחלש. — כמה עוד נשאר לי לחיות בעולמי? לא אוכל, בני, להעביר על טבעי...

— אבל מה ראית שם? — התפלא מר רבינס, כולו נבוך. — דומה, שעשינו הכל כשר. אפילו כלים חדשים קנינו. סטריקטלי כשר.

— בודאי כשר, בני... וכי מה אני אומרת חלילה? אבל לא אוכל להעביר על טבעי, לא אוכל. ראובלי...

עד חצות הלילה נשמעו מחדר־משכבם של בעלי־הבית קול דברים וטענות —

מאירות מטוב לב. הזקנה החליקה לו על ראשו המגולח בגחוך נוגה, כמו שמחליקים לילד חביב מילדי הגויים.

את מנורת־הכסף קיבלה מרת רבינס מידי חמותה בתנועת־ראש קלה ואמרה: “יפה!” למחר מצאה הזקנה את המנורות על שולחן חדרה, כשהן מצוחצחות ומבהיקות כחדשות ונרות־שעוה נעוצים בהן. מר רבינס הסביר אחר־כך לאמו מתוך בת־צחוק של תחנונים, כי המנורות הללו הבאות מיורופ אין זווגן עם כלי־בית אמריקאיים עולה יפה. אמנם הוא עצמו אינו משגיח בדברים אלו, אבל היא, כלומר, פלורנס, מקפידה על סדרי הבית במאד מאד. על כל פנים, הלא היא בעלת־הבית, וילידת המקום, ויודעת בנוסח אמריקה יותר מכולנו. נאטהינג דואינג...

בימים הראשונים הוליך הבן את אמו בכל פנות ביתו. הורידה אל המרתף, הראָה אותה את הכלים הנאים אשר ממעל ואת התנורים הנפלאים אשר מתחת, לימדה פרק [39] בשימוש הפחם להסקה ובהכנת מים רותחים, ובדרך־הילוכו קרא במחיר כל דבר ודבר והרצה אותו תוך־כדי־דבור לכסף “יורופ”. ואז נהגה והביאה גם אל גנו, מנה לפניה אחד אחד את גדוליו ואת נטעיו ואת גדר־השיחים אשר לו — כולם מעשי ידיו להתפאר. הימים היו ימים מעוננים בשלהי קיץ [40], ומכל מעשי ידיו של מר רבינס לא נשתיירו בגן הקטן אלא נטעי עצים רכים, שכבר התחילו להשיר את עליהם, וצמחי חסה שלא נעשו יפים, הנעוצים פה ושם בגומות הערוגות החרבות. מר רבינס נוכח מיד, כי בעצמו של דבר אין לו פה עדיין מה להראות, ואולם הבטח הבטיח את אמו, כי כעבור עשר או עשרים שנה יעלה ויצמח הגן הזה כפרדס נהדר, וכאשר יבנו בשכונה זו מסילת־ברזל מתחת לאדמה — אז יגדל מחיר הבית עם הגן פי־עשרה. בכסף יורופ יעלה איפוא הסך הזה בערכך לחתיכה הראויה להתכבד!... הזקנה שמעה את הדברים הזרים והרחוקים האלה, נענעה ראשה לעומת בנה הצולח [41] והמאושר בגחוך נוגה ומוותר והתבוננה על סביבותיה מתוך עגמת־נפש רבה. ביתו של מר רבינס נמצא באחד הפרברים החדשים מחוץ לעיר, במקום שוקט ושומם, ומאחורי הגן, מתוך הערפל הקל, נשקפה עזובת שדות חשופים ודרכים מאובקות, הנמשכים והולכים למרחקי יערים משחירים — רחבות שוממה ונכריה ללב מיצר ובודד.

אחר־כך התחיל מר רבינס לנסוע העירה מדי יום ביומו לרגל עסקיו. והזקנה תעתה בחדרים המפוארים, שחוחה ודואגת, כמבקשת דבר שאבד לה. או שהיתה יושבת שעות רצופות אל שולחן חדרה ומעפעפת בעיניה הדועכות לעומת

תודה לאל, במחלקה הראשונה, אל הבית הזה, עם רהיטים יקרים, עם תכשיטים, עם... עם... כל טוב... ועכשיו, כשאני רוצה לזכור את כל הדברים ההם, לא אוכל להעלותם על זכרוני בשום אופן... ול, נַאטהינג דואִינג...* שכחתי הכל... את העיקר שכחתי...

בפתח החדר נראתה מרת רבינס, והיא מישירה את משקפיה לעיניה ושואלת, בלי פנוֹת אל שום איש, בנעימות קרירה:

— אולי רוצה אֵם לאכול? השולחן ערוך.

— רוצה את לאכול, אמא? — חזר מר רבינס על שאלת אשתו.

— לא, בתי, איננה רעבה, — ענתה הזקנה ופנתה אל כלתה בחבה גלויה.

— אִם אֵם רוצה לאכול, אין לה לירוא. — הרכּה בעלת־הבית את קולה. — אנחנו עשינו בבית הכל כשר.

הזקנה הרימה אליה את עיניה בתמהון.

— פלורנס אומרת... — עמד הבן להסביר לאמו, כשהוא מעיף באשתו עינים מתרעמות־מתחננות. — כלומר, כונתה של פלורנס היתה, כי בביתנו הרי הכל... כלומר, כי... כי נוהגים אנחנו בביתנו כיהודים גמורים... כלומר, מאכלנו הוא כשר... סטריקטלי כשר...** אין לך לחשוש חלילה לשום דבר...

— חס ושלום! — התחלחלה הזקנה.

ב

את ארגז הספרים העמידו בחדרה הקטן של הזקנה, שיחדו לה בפנת הבית, סמוך לחדר הילדים. הזקנה עמדה לטפל בארגז בפנים נכלמים ודוממים, פתחה אותו לעיני שני נכדיה, פשפשה[38] והוציאה מבין הספרים הגדולים הישנים שני סדורי־תפלה קטנים חדשים והושיטה אותם לידי הנערים ברמיזה אלמת. הנער הבכור פתח את הספר הקטן וחזר ועיין בו בלא אֵמון, ומיד חזר והניחו בארגז בתנועה של ביטול, כאדם האומר: "מה יושיעני זה?" ורק אחיו הקטן היה שבע־רצון ממתנת הסבה: כשקבל את הסדור, מיד יצא אל חדרו, וכעבור רגעים שב, נגש אל הזקנה, הראה אותה באין אומר ודברים, כי מתנתה יקרה לו — הוא כרך את הספר הקטן בתכריך נייר צהוב; בשעת מעשה הביט אליה בעינים

---

* אכן, כלום לא תועיל.

** כשר בהחלט.

להיות למעמסה עליך ועל אשתך ועל ילדיך שיחיו, אשר גם את לשונם לא אבין...

— אל־נא, אל־נא, אמא! אל־נא, יקירתי!... — התרגש מר רבינס, ישב ליד אמו והחליק לה על שכמה הכפוף ברחמים רבים. — חלילה לך... אדרבה[30], להפך... שנינו, אני עצמי וגם היא, כלומר פלורנס, נכונים אנו בכבוד גדול!... הנה תתרגלי אלינו ועוד תשבעי נחת ממנו... אמנם אינה דומה אמריקה ליורופ[31]. הרבה דברים נראים פה מתחילה שלא כדרכם... אבל הלא לכך היא אמריקה! אמריקה, עליך לדעת, אמא יקירה שווה[32] בכל. משלמת היא ביד רחבה. יש לה לאמריקה די והותר!

מר רבינס התרגש וקם מעל הכסא. עשן סיגרה, העמיק ידיו בכיסי מכנסיו, התמתח בכל מלוא קומתו, הביט רגע על הזקנה בעינים מבריקות ודבר בחום:

— היודעת את, אמא יקירתי, כי איש עשיר אני פה, תודה לאל? לכמה, סבורה את, עולה הוני עכשיו, הא, אמא? הלא לך מותר לגלות את הסוד... חוששני, שבמאה אלף לא תקני אותי כיום הזה! אם נֵרצה[33] את זה לכסף יורופ — לכמה יעלה איפוא הדבר? ועדיין לא הבאתי בחשבון את הבית הזה עם הגן והכלים והתכשיטים — כולם שלי הם! בעצם ידי עשיתים! בעשר אצבעותי אלה! אמנם מים רבים עברו על ראשי עד אשר הגעתי לעמידתי זאת!...

ומר רבינס עמד לספר לפני אמו הזקנה ברגש של נצחון את פרשת התלאות[34], אשר מצאוהו בשנים הראשונות לבואו לאמריקה, ואת כל המעשה אשר עשה עד הגיעו למעמדו הנכון כיום הזה. והאם הזקנה ישבה שחוחה ונפעמת[35] והקשיבה בפנים עגומים ומגחכים לא אל דבריו, אלא אל קולו, שהלך ונצטלל ונתברר לו יותר ויותר ונשמע לאזניה הכבדות מזוקן כקול ידוע ויקר מימים רחוקים: קול בעלה, קול בעלה המת לכל טעמיו ותנועותיו!...

— שמונה־עשרה שנה!... — דבר הבן מרוב רגשותיו, בהשיבו מפיו את עשן הסיגרה אל התקרה. — כמה הרפתקאות עברו על ראשי מאז ועד עתה!... היודעת את, אמא יקירתי? בואי וראי, כמה משונה הדבר הזה, חי נפשי... נזכר אני עתה... בימים הראשונים, כשהייתי חי פה על לחם ודג מלוח ונושא עדיין את נפשי לשוב הביתה, הייתי שוכב על משכבי בלילות, חושב מחשבות ומצייר לעצמי, כיצד אשוב אל אבא ואמא לנוח קצת, כיצד אשב בערב אל המיחם[36] לספר לכם דברים רבים, אשר ראיתי ואשר עוניתי פה בנכר, בימי עניי ומרודי[37]... ימים ושנים שמרתי בלבי את הדברים ההם... אך מאז עברו מים רבים, והכל נשתנה ונתחלף. ובינתים מת גם אבא... והנה באת אַת היום אלי לאמריקה, הבאתיך,

28018

הבכור, נער בן ארבע־עשרה שנה, צהוב־שער וכחול־עינים כאמו, נגש אל הזקנה ברגל ישרה, שאל את אביו בדרך־הילוכו בקול אדם מתון ודייקן, הרוצה לדעת בדיוק את אשר לפניו: "הזאת היא האם הזקנה?" — ועמד ונשק לה מתוך קרירות מעשית, כאיש מנומס, היודע לקיים את חובתו בשעתה. וכנגדו הצעיר, נער כבן עשר, בעל עינים שחורות ושוחקות כאביו, התרגש והאדים כולו, בהרגישו על צוארו את ידיה הצנומות והרועדות של אמו־זקנתו, שבאה אליהם מעבר לים.

— שניהם גויים! גויים גמורים! — העיד עליהם אביהם בבת־צחוק של איש מאושר. — אינם יודעים אפילו מלה יהודית אחת. נערי אמריקה, עליך לדעת...

הזקנה ישבה לפני בני־משפחתה החדשים בטרקלין הנאה מחרישה ומרוחקת. הביטה בלב מהסס אל ברק העושר הזר אשר מסביב, אחזה באצבעותיה הנקשות והרועדות בצרורה המונח לרגליה, כמבקשת בו סעד[26] וסיוע בסביבה נכריה זו. בני־הבית התיצבו סביבה ושתקו אף הם, התבוננו מתוך צפיה סקרנית אל הזקנה הקטנה וקמוטת־הפנים, שנראתה פה משונה כל־כך בשביסה אשר לראשה ובמלבושה הנושן, הרחב והשחור. דומה היה, כאילו סרה זו אל הבית רק לרגע, ועוד מעט תקום ותקח את צרורה ותלך מפה אל המקום אשר משם באה. הראשון, אשר הפריע את הדומיה, היה הנער הבכור. הלה פרש מן החבורה, כמי שקצה[27] נפשו בכל הענין הזה, התהלך רגעים אחדים בחדר בעינים נשואות אל התקרה, ופתאום נגש אל הקיר וטפח עליו בכף־ידו טפיחה גדולה.

— זבוב! — קרא כאילו מתוך נזיפה אל בני־הבית הנבהלים, בבארו להם את פשר המעשה אשר עשה.

כשנשארו שניהם בחדר לבדם, הרימה הזקנה את ראשה אל בנה ובחנה אותו רגעים אחדים בעיניה הכבות באין אומר ודברים. אחר־כך נשתרבבו[28] שפתיה פתאום ועיניה מלאו דמעות:

— אבל מה תאמר, ראובלי, למכאוב כמכאובי? מתה, מתה עלי גם שפרהלי... בת אחת נשארה לי מכל מחמדי, ולקח גם אותה אלהים. כולם, כולם הלכו ממני, ונשארתי אנכי לבדי, כחרס הנשבר[29]... והוא, חתני, אוי ואבוי לשנותי, לא המתין אפילו שנה אחת ומהר ולקח לו אחרת, אם חורגת ליתומי בתי העלובים... כלום יכולתי לראות כל זאת בעיני?... והנה באתי אליך, בני. קראת לי — ובאתי... כי מי יש לי עוד בעולמי, בעוונותי הרבים?... נשאתי את עצמותי הזקנות לאמריקה, אף כי אלהים יודע את לבי, כמה קשה לי

281

— לא הכרתיכם... אמנם לא הכרתיך. בני! זמן רב כזה — שמונה־עשרה שנה לא התראינו... אבל מביטה אני עליכם: מי הוא האיש הזר? והנה אתה הוא זה, ראובלי!... הלא מובילה אני אתי את תמונתך, אבל שם פניך אחרים, כמו שהיית בבית, עם שפם...

— השפם, אמא יקירה, כבר נסתלק מן העולם! — ענה הבן ואמר בשחוק עליז. — למה לי שפם, אם כסף יש לי?...

— נו, מכיון שכך, נודה לאל... אינני מדברת חלילה כלום, בני... אַיה איפוא הארגז? ראשי סובב־הולך, וגם עיני, ברוך השם, אינן רואות עוד כהוגן... רק ארגז אחד לי. הלא הבאתיו לך, בני, ירושה מאביך, עליו השלום, — ארגז מלא ספרים. ולאשתך אני מובילה מתנה לחוד — סדר מנורות של כסף, אלו מנורות הסבה, תבדל ממנה לאורך־ימים[22]...

בבית הבן קידמה את פני הזקנה אשה צעירה וזקופת קומה, צהובה, גזוזת־שער ומשקפי־זהב לעיניה. זו יצאה לקראת האורחת בפסיעה מתונה ושאננה, הסירה משקפיה מעל אפה, העיפה על הזקנה עינים כחולות וקרות כשואלת, האירה לה רגע פניה הקשים והחטובים מתוך תנועה נימוסית, קראה באויר: ”הלאוֹ, אָם!“ — ונשקה לה בלחיה נשיקה מרפרפת, כאילו דרך־אגב. אחר־כך הרכיבה שוב את משקפיה על אפה ועמדה להתבונן אל האורחת בסקרנות קרה. הזקנה כאילו נבהלה מפניה ונרתעה לאחוריה.

— הלא זוהי פלורנס, אמא, המיסיס[23] שלי! — הציג הבן את אשתו מתוך זחיהות־הדעת[24].

— רואה אני, בני, מבינה אני... — אמרה הזקנה בקול נמוך והביטה אל כלתה במבוכה.

— אשה טובה היא, ורק בעלת־בית קפדנית — ישמרנו אלהים ויצילנו! — הוסיף הבן לדבר באותו הטון וחבק לאשתו בכתפיה. — וכי פללת, אמא יקירה, למצוא כלה נאה כזו, גזוזת־שער ובמשקפים?... כך הוא הנוסח פה, עליך לדעת... לכשתרצי, תוכלי לקרוא לה בשמה היהודי — פייגה־לאה. סבתה קראה לה כך...

— אל־נא, בבקשה, לא פייגה־לאה! — התריסה[25] מרת רבינס נגד בעלה במין לשון שרובה אנגלית ומיעוטה יהודית, התחמקה מזרועותיו ועקמה פניה. — אינני אוהבת את כל הענין הזה!

מן החדר הסמוך באו לנשק את האם הזקנה גם שני בניו של מר רבינס.

אילנות ירוקים ומנענעים ראש אחריה: לאן? לאן אַת בורחת מפנינו?... בחוץ, מאחר כתלי האניה, נהם הים בזעפו, ובדממת הלילה הרימה הזקנה ראש סחרחר מעל הכר, כמתעוררת מתוך עולם אחר, ישבה והביטה בעינים קמות [10] על מטות שכניה הישנים. לא יכלה להבין, מי הם אלה לפניה, לא יכלה להשיג, מה לה פה ולאן מוליכה גורלה הנפתל [11] בימי־חייה האחרונים. ההכרה הבודדה שהבהבה [12] לפניה מתוך העתיד, כניצוץ מהבהב מתוך החשכה, — זכר הבן החי באמריקה — ניטשטשה במוחה המעורפל ללא גוף וללא דמות הגוף.

פעם אחת בבוקר עוררוה מתוך הזיותיה והודיעוה, כי האניה כבר קרבה אל החוף. הקימוה מעל משכבה, הוליכוה דרך מסדרונות ארוכים וצרים, העמידוה לפני פקידים לבושי שרד [13], חקר, עליה מפי אנשים טובים, שעמדו לה בשעת דחקה, וכתבו את הדברים בספר. אחר־כך הוציאוה לאויר העולם [14]. נתגלה בבת אחת עולם חדש וזר עם המולה חדשה וזרה של המוני אנשים, הנדחקים כולם למטה, אל מחוז חפצם, בפנים נרגשים, נבהלים ועליזים. נצנצה שמש חמה ובהירה, אניות לבנות עם מעשנות [15] זקופות הבהיקו באויר הזך, החליקו על פני המים אנה ואנה כבסך [16], נשמו בעתר [17] עשנן, צרחו כלפי שמים עמוקים צריחת־איתנים [18] אדירה. הזקנה הקטנה התנודדה על רגליה הכושלות, הציצה מבין הנוסעים הרוגשים בשביסה [19] השחור מתוך מבוכת־נפש רבה, כתוהה ושואלת את עצמה, אם לא טעות היתה כאן. בַרדתה בסולם האניה, נהוגה ביד אחד המשרתים הנושא את צרור חפציה, הרגישה בבן־אדם אחד, שנדחק מבין ההמון מלמטה ונחפז לקראתה בשלבי הסולם, כולו נרגש, מנענע ידיו ושוחק בברק שנים מוזהבות. רגע נמשך לבה אחרי האיש הזה, שמבט עיניו השחורות והשוחקות נדמה לה קרוב וידוע מכבר־הימים, ואולם הברק הזר של זהב שניו כאילו דחפה מעל פניו. ובעוד היא חוככת [20] ונוטה לצדדים, והנה האיש נופל על צוארה ומחבקה בזרועות אמיצות וחמות:

— אמא, את היא זאת?... האם לא הכרתיני, אמא יקירה?

— מיסטר רבינוביץ? — שאל המשרת.

— מיסטר רבינוביץ, מיסטר רבינס — אחת היא, ידידי! — ענה הבן בקול עליז וחוגג. אני, אני הוא האיש אשר תבקש!

כפופה ורפויה, נשענת על יד בנה רם־הקומה ורחב־הכתפים, התנהלה הזקנה הקטנה בין צבורי הארגזים והצרורות, המושלכים בתחנת הנמל, עפעפה [21] בעינים כהות מדמעה כלפי הפנים הזרים והמגולחים של האיש הקרוב לה, ושפתיה המקומטות בכו וצחקו חליפות:

י. ד. ברקוביץ

כרת[1]

א

מאורעות הדרך מן העירה הליטאית השאננה עד ניו־יורק הרחוקה עברו על דבורה הזקנה כבחלום. הנסיעה המהירה במסילת־הברזל במשך ימים ולילות רצופים, בתי־הנתיבות[2] הגבוהים וההומים מעבר לגבול, שהד בני־אדם זרים מנסר בחללם, חליפות המראות והפרצופים, המדינות והלשונות הנכריות, המרוצה והבהילות הנואשה של בני־לויתה היהודים — כל אלה נדמו לה כחזיון רב־ענין שכבר היה לעולמים, כאגדה נשכחה מימי־הילדות הרחוקים, החוזרת ונשנית לעין באורח־פלא. בדמיונה הזקן, העומם, ניעורו מראות עתיקים מתוך ספורי ה״צאינה־וראינה״: [3] מעשה דור־הפלגה[4] וצוחת אנשים ונשים שאינם מבינים איש את שפת רעהו, נסיעת בני יעקב למצרים וכניסתם בשערי חומת־העיר הנכריה, מחנות של גולי יהודה אסורים באזיקים, עם נשים וטף עטופים ברעב, נהוגים בידי נבוזראדן[5] רב־טבחים... בלילות, מתוך חשכת השדות החולפים במרוצה, עלתה בברק־הזכוכית השחור של חלונות הרכבת דמות־דיוקנה של רחל המבכה על אם הדרך[6] — בבואת[7] בתה המתה, כשהיא רצה לקצב הגלגלים בידים פרושות וקול יללתה מתלכד עם קול צריחת הקטר. אחר־כך באו ימי עלטה ללא דמות ותואר — הנסיעה על הים. באפלולית התא, תחת כיפת התקרה הנמוכה, בתוך שאון הים העמום וחריקת האניה שאינה פוסקת, התהפכה הזקנה על משכבה הצר בבדידות אלמת, כולה תוהה על־פני תהום רבה המשחירה תחתיה. ששים ושמונה שנות חייה בעיר־מולדתה הקטנה נשקפו לה מאחריה כאי רחוק, בודד ונעזב — כאותו האי המופלא, עם הריו וסלעיו המוארים בזוהר השקיעה, שהלך ונתעלם ביום הפלגת האניה מן החוף בערפלי בין־ערבים. ניעורו וקמו במרחק כל חמשת בניה ובנותיה שמתו על־פניה בנעוריהם, איש איש בקומתו ובצביונו[8], ניעור גם בעלה מקברו, ועוד המון צללים של שכנים ומכרים מתים נאספו ועלו מתהום הנשיה[9] — כולם מביטים אליה מעל גבעת בית־הקברות השאנן, המלבין במצבותיו הנמוכות, מציצים מבין

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה 1959, עמ׳ 160—162.

לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מאת ג. קרסל, כרך א׳, הוצ׳ ספרית הפועלים, 1965, עמ׳ 380—381.

סופרים, מאת א. אפשטיין, הוצ׳ עוגן, ניו־יורק תרצ״ה, עמ׳ קפו—קצה.

ספרות על פרשת דורות, מאת י. זמורה, הוצ׳ מחברות לספרות, תש״י, עמ׳ 29—34.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, עמ׳ 177—194, כרך ג׳.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ׳ דביר, תרפ״ז, כרך ג׳, חלק ב׳, עמ׳ 32, 215.

כל כתבי י. ד. ברקוביץ, הוצ׳ דביר תשי״ט, כרך א׳ — ״סיפורים ומחזות״.

סופרים ואישים, מאת מ. ריבלוב, ניו־יורק, תרצ״ו.

י. ד. ברקוביץ — ליובל השישים, מאת מ. אונגרפלד, ״גזית״ כרך ח׳, חוברת ז—ח, תש״ו.

יצחק דב ברקוביץ

(1885 — 1967)

מספר ומתרגם. נולד ברוסיה הלבנה. רכש חינוך מסורתי וכללי והחל מפרסם מפרי־עטו בירחונים שונים כבר בגיל רך. ב־1910 הודפס הקובץ הראשון של סיפוריו.

ברקוביץ ישב פרקי־זמן שונים בוילנה, וארשה, ארה״ב, שווייץ ואיטליה, כשֶׁהוא עוסק בהוראה, תרגום ועריכה. ב־1926 פרסם את הספר ״הראשונים כבני אדם״ על חייו של שלו מעליכם (שהיה אף חותנו) ותרגם את כתביו ומחזותיו לעברית. ב־1928 עלה לארץ ישראל עם משפחתו. סיפוריו של י. ד. ברקוביץ קצרים וריאליסטיים ומאוכלסים בדמויות של אנשים פשוטים ורגילים הנאבקים על חייהם בעולם זר ומעורער. ביצירתו מצויים גם יסודות קומיים, ובכך הוא מושפע משלום עליכם.

״כָּרֵת״

בסיפור זה מעלה י. ד. ברקוביץ אחד המוטיבים המצויים ביותר בסיפוריו: תלישותו של אדם והיטלטלותו בין עולם חדש וזר מחד ועולם מוכר אולם מעורער מאידך. לגיבור זה אין מקום ושורשים אף באחד משני העולמות, ומכאן הנימה הטראגית העולה מן הסיפור. הדמויות מתוארות בריאליזם רב, הפותח פתח לעולמן הפנימי. ריאליזם זה הוא אחד מסימני־ההיכר של י. ד. ברקוביץ.

מספריו:

״כל כתבי״, 10 כרכים, תל־אביב, 1951—1954; ״מנחם מנדל בארץ ישראל״, ת״א, תרצ״ו; ״ימות המשיח״, ת״א, תרצ״ח.

2868

הֲוָיָתֵנוּ הַקְּצָרָה, מְיַשֶּׁבֶת וְהוֹלֶכֶת כַּחֲלוּלִית[43] רָמָה זֹה שֶׁמֵּעַל לִשְׂדֵה־הַמַּיִם, מְשַׁדֶּלֶת רוּחַ זוֹ רְטֻבָּה, רָוָה, הַהוֹדֶפֶת, בּוֹלַעַת, עוֹשָׂה אֶת כָּל כֹּבֶד[44] נְטוּל־מַמָּשׁוּת – עוֹקֶרֶת אוֹתְךָ מִמְּקוֹמְךָ וְנוֹטַעַת אוֹתְךָ בִּתְחוּמָהּ שֶׁל הֲוָיָה אַחֶרֶת.

לֹא, גַּם בְּיַרְכְּתֵי[45] הַהֲוָיָה הָעֶצֶב לֹא עָזַב אֶת מְקוֹמוֹ, אַךְ קַל מִשֶּׁהָיָה, וְיֵשׁ שֶׁנִּדְמֶה לְךָ, כִּי הִתְעָרֵב עִם הַחֶדְוָה. נִתְבַּטְּלוּ הַתְּחוּמִים. בְּעָמְדְךָ נִשְׁעָן עַל הַמַּעֲקֶה אַתָּה טוֹעֵם אֶת טַעַם שְׁנֵיהֶם. לֹא תִיעַף מִלַּעֲקֹב אַחַר זִרְמֵי הַמַּיִם, הַהוֹלְכִים וְשָׁבִים, הָלוֹךְ וְחָתוֹר אֶל הַקִּיר, וּבִמְלֹא זְרָמָם הֵם צְלוּלִים־שַׁאֲנַנִּים, צוֹנְנִים קִמְעָה, כַּחֲרוּזֵי־שִׁיר טוֹבִים. הִנֵּה הֵם מְכַסִּים עַל הַשִּׂרְטוֹנוֹת[46] הַכְּבֵדִים, אֲשֶׁר עִם הַחוֹף, וּבָבוּאוֹת צִלְלֵיהֶם נָעוֹת, רוֹעֲדוֹת כְּצִמְחֵי יָם כֵּהִים, מִתַּחַת לַמַּיִם. גַּם הֵם לֹא עָזְבוּ אֶת מְקוֹמָם, אַךְ קַלּוּ עִם הַזֶּרֶם הַגָּדוֹל, בָּטְלוּ בְּנִשְׁמַת הָעוֹלָם הַגְּדוֹלָה.

ח

בְּאֵין שֶׁפַע עֶרְטַל כָּל הַלִּכְלוּךְ עַל קַרְקָעוֹ. הִנֵּה שׁוֹנִית[30] מַאֲפִירָה כְּשֶׁלֶד חֲרוּכָה, כְּלָה קֶמֶט עַל גַּבֵּי קֶמֶט. נוֹבְלוֹת[31] אַצָּה[32] וַאֲזוֹבֵי־יָם מוּטָלִים סְחוּפֵי חוֹל, נְטוּלֵי צֶבַע. הַשַּׁלְדָּג[33], אַף הוּא עָג מַשְׁמִים[34] עַל תְּהוֹם הַמַּיִם הָרֵיקָה.

אָכֵן. יֵשׁ וְהִכְזִיב גַּם הַיָּם. שְׁכִינָתוֹ נִסְתַּלְּקָה לַחֲלוּטִין. – הַאִם לֹא חֹק הוּא שֶׁדַּוְקָא אוֹתָם, – אֶת הָאֵיתָנִים הַגְּדוֹלִים, פּוֹקְדִים לְעִתִּים מְזֻמָּנוֹת יָמִים שֶׁל סִלּוּק שְׁכִינָה[35] בְּכָל שִׁמְמוֹנָם? לֹא נוֹחַ לִרְאוֹת אֶת בַּעַל־הַשֶּׁפַע בְּדִלְדּוּלוֹ. דּוֹמֶה, שֶׁעִמּוֹ פָּסַק הַשֶּׁפַע בִּכְלָל, שֶׁעִם דִּלְדּוּלוֹ דַּלּוֹנוּ כֻּלָּנוּ.

אָכֵן מַה מְּאֹד נִשְׁתּוֹמֵם עִם עֶרֶב בְּשׁוּבֵנוּ אֵלָיו, וְהִנֵּה הוּא שָׁב וְעוֹלֶה בְּרִנָּה עַל סְלָעָיו הַמְּרֻטָּבִים. שָׁב וְנוֹשֵׁם מִמְּלֹא לְבָבוֹ – נְשִׁימַת עֶרֶב עַזָּה, צוֹנֶנֶת, מְעוֹדֶדֶת. כְּאִלּוּ בִּשְׁעַת הַהַפְסָקָה תָּר אֶת מַעֲמַקָּיו, הִכִּיר אֶת רִפְיוֹנוֹ וְהִכִּיר אֶת כֹּחוֹ – וְשִׁירוֹ נַעֲשָׂה, מִשֶּׁהִכִּיר אֶת שְׁנֵיהֶם, עָמֹק מִשֶּׁהָיָה.

תש״ד

נְשִׁימַת יָם

אֲנִי יוֹרֵד כְּמִנְהָגִי, גַּם בְּבֹקֶר תִּשְׁרִי זֶה אֶל הַיָּם. אַף שֶׁהוּא מְדַבֵּר תָּמִיד לְלִבִּי, לֹא תָּמִיד אֲנִי חָשׁ אֶת הֲוָיָתוֹ הַגְּדוֹלָה, הָאֲמִתִּית. יֵשׁ וְהוּא כּוֹלֵא אֶת נְשִׁימָתוֹ וּבִשְׁתֵּי פְּסִיעוֹת מִמֶּנּוּ שַׁלֶּטֶת בִּמְלוֹא אוֹנָהּ הַיַּבָּשָׁה, אוֹיַבְתּוֹ הַנִּצְחִית. דַּוְקָא בִּימֵי הַקַּיִץ אַתָּה מוֹצֵא אוֹתוֹ לְעִתִּים קְרוֹבוֹת מַשְׁמִים, שְׁוֵה־נֶפֶשׁ[36], נְטוּל־יְצָרִים, כְּפַיְטָן בְּשָׁעָה שֶׁל סִלּוּק־שְׁכִינָה... אַךְ מִשֶּׁנִּכְנַס תִּשְׁרִי בָּאִים לוֹ יְמֵי הִתְעוֹרְרוּת, וְהוּא שָׁר אַחֶרֶת, נוֹשֵׁם אַחֶרֶת. דּוֹמֶה, שֶׁרַק עַתָּה מִתְיַשֶּׁבֶת עָלָיו דַּעְתּוֹ[37]. סוֹף־סוֹף עָמַד עַל עַצְמוֹ[38], עַל סוֹד עַצְמוֹ, וְאֵיזוֹ מַחֲשָׁבָה עַלִּיזָה מִתְרַקֶּמֶת[39] בְּמַעֲמַקָּיו. וּכְאִלּוּ הִרְגִּישׁ בְּכֹחוֹת שֶׁנּוֹסְפוּ לוֹ, הוּא נוֹשֵׁם עַז וְשׁוֹקֵט עַד אַפְסֵי הָאֹפֶק[40]. קֶצֶב הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מִשְׁתַּנֶּה עִמּוֹ. וּמַה שֶּׁהָיָה, עוֹבֵר עַתָּה – מִתְרַחֵק וְהוֹלֵךְ, שׁוֹקֵעַ וְהוֹלֵךְ בְּרִנְנַת הַגַּלִּים הַמְּדוּדָה[41].

אָהוּב עָלַי הַיָּם בִּימֵי תִּשְׁרִי. אֲנִי מַרְגִּישׁ שׁוּב בְּקִרְבָתוֹ. מַרְגִּישׁ שׁוּב, שֶׁהוּא הוֹגֶה לִי יְדִידוּת, כְּאָז, בַּהֲאִירוֹ אֶת דְּמִי בִּיגוֹן נְעוּרַי – אָז כְּשֶׁטִּלְטֵל אוֹתוֹ בָּרִאשׁוֹנָה טִלְטוּל אֲבִיבִי וְאִישׁ לֹא הָיָה עִמִּי, וְלֵב לֹא קָרַב אֵלַי – וְרַק הוּא בְּמֶתֶק זַעְפּוֹ אֲפָפַנִי[42], חִבְּקַנִי כִּבְזְרוֹעוֹת חֲבִיבוֹת. הִנֵּה שׁוּב מְתַחְיֶה, כְּאָז, מַשֶּׁהוּ רָחָב בִּתְחוּמֵי הַמַּיִם, וּבְרֹחַב זֶה בָּטֵל מֵאֵלָיו כָּל כָּל דִּכְדּוּךְ, בְּטֵלָה מֵאֵלֶיהָ כָּל מַחֲשָׁבָה קְטַנָּה. כָּל מַה שֶּׁעוֹכֵר אֶת יוֹם חַיֵּינוּ, אֶת לֵב

42364

יֹפִי מַזְקִין

נָשִׁים מַזְקִינוֹת, שֶׁהָיוּ פַּעַם בֶּאֱמֶת יָפוֹת, יָפְיָן מִתְגַּלֵּם [15] עִם הַכְּמִישָׁה [16] בְּהִבְהוּב [17] חֵן מְיֻחָד, מִסְתּוֹרִי כִּמְעַט, שֶׁמִּדֵּי הִגָּלוֹתוֹ בְּכָל טָהֳרוֹ, אָנוּ עוֹמְדִים נִרְעָשִׁים [18] לְפָנָיו כִּלְפְנֵי חִידָה לְלֹא פִּתְרוֹן. יֹפִי מַרְעִיד זֶה, שֶׁהָיָה בּוֹ פַּעַם כְּדֵי לְרַוּוֹת עוֹלָם מָלֵא, מְגָרֶה עַתָּה בְּכֹחַ, בְּשִׁירֵי פְּלָאָיו, בְּמַשֶּׁהוּ דַּק יוֹתֵר, צוֹרֵב יוֹתֵר מִכָּל עֶדְנָה [19] אֲבִיבִית. וְכַמָּה הוּא נַעֲשֶׂה שַׁלִּיט דַּוְקָא אָז, בְּשָׁעָה שֶׁהוּא מַתְחִיל דּוֹעֵךְ לְאִטּוֹ וְהוּא כְּאִלּוּ עוֹמֵד עַל נַפְשׁוֹ, מִתְחַנֵּן עַל נַפְשׁוֹ!

זֶה הַיֹּפִי הָאַחֲרוֹן, שֶׁעָמֹק מֵרֹב כְּאֵב, מִסֵּבֶל שֶׁאֵין שֵׁם לוֹ, מוֹשֵׁךְ בְּאֵיזֶה רֹךְ נַפְשִׁי, בְּמַשֶּׁהוּ נֶאֱצָל [21] שֶׁבְּנוֹף מִתְרַחֵק וְהוֹלֵךְ, שֶׁבְּרֵיחַ עֹנֶג בְּטֶרֶם הִתְנַדֵּף כֻּלּוֹ. אָכֵן אֵין אַתָּה בָּא לְעוֹלָם עַד חֵקֶר קְסָמָיו. דּוֹמֶה, בַּהֶרֶס עַצְמוֹ, בַּפְּגָם עַצְמוֹ שֶׁהוּטַל בּוֹ, נוֹסָף לוֹ מַשֶּׁהוּ, בָּאוּ לִידֵי גִּלּוּי כָּל דַּרְגּוֹת שִׂגְשׂוּגוֹ, כִּצְמִיחָה חוֹזֶרֶת, כְּהִתְאַזְּרוּת [22] עֶלְיוֹנָה. דּוֹמֶה, שֶׁרַק בּוֹ נִרְמְזָה סוֹף־סוֹף הַתַּכְלִית, נִשְׁלְמָה הַבְּשֵׁלוּת הַגְּמוּרָה, הַמֻּחְלֶטֶת.

כַּף־יָד קְטַנָּה, חֲוַרְוֶרֶת זוֹ שֶׁבְּאֶצְבְּעוֹתֶיהָ הַדַּקּוֹת, הַשְּׁקוּפוֹת כִּפְרָחִים בְּטֶרֶם יִגְוְעוּ! אוֹר עָיֵף זֶה, שֶׁהָעֵינַיִם רוֹעֲפוֹת כְּטִפּוֹת דְּבַשׁ מְזֻקָּק – מֵהַרְהָרוֹת, עוֹגְמוֹת[23], זוֹכְרוֹת רִאשׁוֹנוֹת[24]. אוֹר עָמֹק זֶה שֶׁבִּלְבְלוּב כּוֹאֵב נֶחְבָּא אֶל הַקְּמָטִים הַמְּסֻמָּנִים כָּלְשֶׁהוּ; יֹפִי זֶה שֶׁוִּתֵּר, שֶׁהִשְׁלִים אֶת חֻקּוֹ[25], וְלֹא יֹאבֶה בְּפֶלֶא נוֹסָף, בְּנִסָּיוֹן נוֹסָף – מַזְמִין וְדוֹחֶה כִּמְבַקֵּשׁ רַחֲמִים. אֲנַחְנוּ מְאֹהָבִים בּוֹ, וְיָמִים רַבִּים לֹא נַכִּיר בְּאַהֲבָתֵנוּ. אָכֵן שַׁלְהֶבֶת זוֹ מְשַׂחֶקֶת אֲרֻכּוֹת בְּדָמֵנוּ כְּסַעַר חָבוּי, וְיֵשׁ שֶׁהִיא מִתְלַהֶטֶת בְּחָזְקָה, מַרְעִישָׁה כַּאֲשֶׁר שֶׁאַחֵר, שֶׁהָיָה בּוֹ כְּדֵי לְפַיֵּס עַל כָּל הָאַכְזָבוֹת.

תש״ד

זוּטוֹ [26] שֶׁל יָם

לֹא טוֹב בְּשָׁעָה שֶׁהַלֵּב אֲכוּל יָגוֹן לִרְאוֹת אֶת הַיָּם בִּירִידָתוֹ. אַתָּה מַשְׁכִּים אֵלָיו בַּבֹּקֶר כְּדֵי לְהִתְאוֹשֵׁשׁ [27] בְּקִרְבָתוֹ, וְהִנֵּה גַּם הוּא רוֹבֵץ עַל אַרְבְּעוֹתָיו [28] חִוֵּר־פָּנִים וְיָגֵעַ, כְּמוֹ לְאַחַר לֵיל נְדוּדִים, וְהִרְחִיק מִן הַחוֹף, מֵעֵבֶר לַסְּלָעִים הַמְרֻפָּשִׂים[29], הוּא מוּטָל וְשׁוֹתֵק בְּעֶלְבּוֹנוֹ. הֵיכָן גְּבוּרוֹתָיו? הֵיכָן זְמִירוֹתָיו? בְּאֵין שֶׁפַע, נֶחְבָּא קוֹלוֹ, נֶאֱלַם לִבּוֹ, וְלֹא טוֹב, לֹא טוֹב עַכְשָׁו בִּשְׁכֵנוּתוֹ.

יעקב פִיכמן

סְתָו

תִּשְׁרֵי. נְשִׁימַת סְתָו. עִם בֹּקֶר נִרְאֶה הַשַּׁחַק [1] מְעֻנָּן, מְבֻתָּר [2] – עוֹטֶה קַדְרוּת מְעוֹדֶדֶת. עֲצֵי הַגַּן מְשֻׁבָּשִׁים [3] בִּשְׁיָרֵי אֳדָמִים, וּבְכָל עָנָף תְּלוּיָה הַצִּפִּיָּה לְדָבָר שֶׁיִּתְרַחֵשׁ.

אַךְ עִם שְׁיָרֵי הָאֵד מִתְפַּזֶּרֶת גַּם הַצִּפִּיָּה. וְשׁוּב יָמִים צְהֻבִּים חַמִּים, קְפוּאֵי־שֶׁמֶשׁ, כִּבְדֵי־רוּחַ, הַכֹּל שׁוּב דָּבֵק אֶל מְקוֹמוֹ כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם [4] וּבְכָל פִּנַּת־רְחוֹב אַתָּה שׁוֹהֶה נָבוֹךְ: לְאָן? לְאָן? רַק בַּעֲרָבִים הָעוֹלָם נָע, מִתְרַחֵב, נֶעֱקָר מִמְּקוֹמוֹ. הַכּוֹכָבִים מִתְלַקְּחִים. וַעֲצֵי הַגָּן נוֹשְׁמִים כָּל הַלַּיְלָה בְּחָזְקָה: דְּבַר־מָה יְהְיֶה!

דַּוְקָא הַיָּם עוֹמֵד עַתָּה כָּל הַיָּמִים בְּעֵינוֹ[5]. כָּחֹל וְרָחָב וְשַׁאֲנָן, מִשֶּׁפָּסַק לַחַץ הַגִּילוֹס [6] עָלָיו, נָח מִזַּעְפּוֹ. עַכְשָׁו הוּא פָּנוּי לְנַפְשׁוֹ וּמִשֶּׁנִּצְטַלְּלָה עָלָיו דַּעְתּוֹ, הֲרֵיהוּ מְהַרְהֵר אֲרֻכּוֹת, וְעוֹשֶׂה מִבְּלִי־מֵשִׂים [7] אֶת חֶשְׁבּוֹן תְּמוֹלָיו. דְּבָרִים רַבִּים, נִשְׂגָּבִים עַתָּה מִבִּינָתוֹ. עַל מָה וְלָמָּה רָגַשׁ, רָעַשׁ? אֶת מִי זָעַם? כָּל הִרְהוּרָיו הַכְּחֻלִּים אוֹמְרִים עַתָּה: לֹא כְדָאי!

וְזֶהוּ סְתָו.

עַל מַעֲקֵה [8] הַטַּיֶּלֶת [9] נִשְׁעֶנֶת אִשָּׁה וּפָנֶיהָ אֶל הַמַּיִם הַשַּׁאֲנַנִּים. עֵינֶיהָ הַיָּפוֹת, הַחַמּוֹת עֲדַיִן, רוֹעֲפוֹת [10] אוֹר שׁוֹחֵק וְכָל גּוּפָהּ שֶׁהִבְשִׁיל מָלֵא, כְּכַוֶּרֶת־דְּבַשׁ, מְתִיקוּת מְאַחֶרֶת, נֹעַם שֶׁל בֹּשֶׂם גּוֹוֵעַ. אָכֵן הָעוֹלָם פָּרוּשׂ לְפָנֶיהָ כֻּלּוֹ, כְּיוֹם סְתָו צָלוּל זֶה, וְכָמוֹהוּ גָּלוּי עַד לַאֲפָקָיו הָרְחוֹקִים. אַף הִיא, מִשֶּׁפָּסַק לַחַץ הַדָּם עָלֶיהָ[11], הֲרֵי הִיא מְהַרְהֶרֶת לְנַפְשָׁהּ אֲרֻכּוֹת, עוֹשָׂה אֶת חֶשְׁבּוֹן תְּמוֹלֶיהָ, כְּשׁוֹאֶלֶת: הֲיֵשׁ עוֹד לְהַשִּׂיג בִּשְׁיָרֵי קְסָמֶיהָ אוֹתוֹ הָאֹשֶׁר הַמֻּפְלָא, שֶׁלֹּא הֻשַּׂג בִּמְלֹא לִבְלוּבָהּ? וּבִגְלַל רִגְעֵי אֹשֶׁר קְטַנִּים, חוֹלְפִים, מִתְפּוֹרְרִים תּוֹךְ כְּדֵי [12] בּוֹאָם, שֶׁאוֹתָם יָדְעָה הַרְבֵּה בְּחַיֶּיהָ – כְּלוּם כְּדַאי לַעֲכֹר [13] צְלִילוּת זוֹ שֶׁיָּרְדָה לְעוֹלָמָהּ, שֶׁאַף הִיא הֻשְּׂגָה בְּמַכְאוֹבִים רַבִּים כָּל־כָּךְ? וְכָל חֲזוּתָהּ [14] הַמְחַיֶּכֶת־הָעֲגוּמָה אוֹמֶרֶת: לֹא כְדַאי.

וְגַם זֶהוּ סְתָו. חֶשְׁבּוֹנוֹ שֶׁל סְתָו.

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 605—608.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך ג׳, עמ׳ 92—112.

יעקב פיכמן בשיר, ובמסה, מאת ב. י. מיכלי, הוצ׳ תרבות, תל־אביב, תשי״ב (מטעם הועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים בבסאראביה).

כל כתבי פיכמן, הוצ׳ דביר, תל־אביב, תש״ך.

סופרים, מאת א. אפשטיין, הוצ׳ עוגן, ניו־יורק, תרצ״ה, עמ׳ קיז—קכז.

על ספרותנו, מאת ד. סדן, מסת מבוא, הוצ׳ ראובן מס, ירושלים, תש״י, עמ׳ 52, 56, 65.

י. ח. ברנר, כל כתבי, כרך שמיני, ספר א׳.

ש. שטרייט, ״פני הספרות״, ספר שני, תרצ״ט, עמ׳ 100—110.

ש. י. פינלס, ״דמויות בספרותנו החדשה״, עמ׳ 62—71.

י. ליכטנבוים, ״מתחום אל תחום״, תש״ד, עמ׳ 185—191.

יעקב פיכמן

(1881 — 1958)

משורר ומבקר. נולד בבסרביה. התחנך על ברכי המסורת היהודית בד בבד עם קריאתו בספרי ההשכלה. ימי נעוריו עברו בנדודים ותלאות, עד שבא לאודסה ב־1901. שם נכנס לחוג הסופרים העבריים והחל מפרסם שירים וסיפורים. ב־1925 עלה לארץ ישראל והשתקע בה, כשהוא משתתף בקביעות במפעלים ספרותיים שונים. בין היתר ערך את ״מאזניים״ ואת ״ספר ביאליק״.

פיכמן הליריקן הוא בעיקר משורר הטבע והנוף. לתיאור נודעת אצלו חשיבות גדולה יותר מאשר לעיצוב דמויות או לציור חיי הנפש. פיכמן הצטיין גם בתחום אחר של יצירה — בשדה הביקורת, והוא נחשב ליוצר המסה הספרותית העברית. ביקורתו אינה אלא שירה בפרוזה, כשהקו המנחה אותה היא האינטואיציה של המשורר ולא ההגיון האנאליטי של המבקר. ברוח זו יש לקרוא את רשימותיו ומאמריו הביקורתיים.

מספריו:

״חיים נחמן ביאליק, חייו ומעשיו״, ת״א, תרצ״ג; ״פאת שדה״, ירושלים—ת״א, תש״ה; ״שירת ביאליק״, ירושלים תש״ו; ״דמויות קדומים״, תש״ח; ״אמת הבנין״, ירושלים תש״י; ״סלעים בירושלים״, ת״א, תשי״ב; ״רוחות מנגנות״, ירושלים, תשי״ג; ״ערוגות״, ירושלים, 1954.

תרגומים:

״הורדוס ומרים״ לפי הבל; ״נרקיס וגולדמונד״ לה. הסה; ״מוגנס״ לי. פ. יעקבסן; ״ילדים וילדות״ לא. פראנס; משירי גתה, היינה, בונין ועוד.

לא זה, יסורים דכולא עלמא [75] ובלי סוף, אך לא רגע של טירוף כזה...״ לא! הוא מנענע ביד ומסיר את הדוק [76] שעלה על מוחו! הלא הוא חש בו, ויש לאל ידו להסירו. הסר יסיר את הכאב הזה שאין על עפר משלו. אך ידו לא תנוע, ידו לא תנוע — אימה; אין איש בא לעזרתו. אין איש בא לעזרתו — אימה; בדד הוא עומד בעבר הזה, בדד הוא עומד בעבר הזה — אימה. מה זאת? על פני החלון מעבר השני עובר הלז... זה שלבו נמשך אחריו, אות הרואה ואינו נראה, עובר, חולף... אויה, מדוע לא יוכל להתעורר? לבו מתכווץ בקרבו על לבלתי נשוא והוא מתחזק לשאוף רוח. הכל אבד! אותו הנסתר מעבר לחלון הלך. אופל [77] מתלבן [78]... החלון נסגר.

מלחמו שהוא לועס לתיאבון (מאין לקחהו — אינו יודע. מן!) והמצרי, הדומה לגברילוב השיכור, מניף עליו את גרזנו. ״אתה גרזן, ואני רחמנות״ — אומר לו אברמזון. ומאז מתחלת אצלו הרחמנות הנוראה. רחמנות נוראה אוכלת לב ונפש, אל אילני־הסרק [67], אל הכפים [68] והסלעים, אל המצרים והערבים...

הדרך היתה קשה וארוכה, ארוכה וקשה. הארץ לא רחוקה מן השמים — ״ונקל, איפוא, לנפול גם לבעלי־חלומות״. בלבו של ההלך ציפיה פתאומית גדולה, גדולה, גדולה. הוא מצפה, הוא מחכה, עוד רגע ונבקעו השמים ונולד איזה דבר גדול, גדול, גדול. הוא פוסע פסיעות גדולות, לוקח מקלו, קושר בו מטפחת אפו — דגל מחנה יהודה — ופוסע פסיעות גדולות, גדולות. פתאום מעכבים אותו. מי הוא זה המעכב אותו? ״שא עיניך וראה, — אומרת היא לו —הנה במרומי השמים נקודה״. הפחד תוקף אותו שנית הוא אוזר [69] שארית כוחותיו לעבור מעבר לגבולה, מעבר לגבול הנקודה, אך לשוא: אין מעבר. הנקודה גוזרת את לבו. אחת היא. נקודה אחת, קטנה, שחורה, איומה... הוא אומר להקיף עליה, להקיף את הדרך והוא מסתובב מסביב לה. מעגל־קסמים. שפתיו דובבות: עוד מעט, עוד מעט... ונדמה לו, כי הוא קופץ ודולג עליה, אך כרגע הוא נוכח שטעות בידו: הן הנקודה בשמים היא ולא על הארץ, ואיך יעברנה? ״הלא עוון אין בידי — מתמלא הוא מרי — מטפחת־אפי לבנה היא!״ אך הוא צועק ואין קולו נשמע. הנקודה עומדת בעינה [70]. שופה [71] כל הדרך. נקודה אחת ואין שניה לה. עד הנקודה — ואין מעבר.

ודורות עוברים...

— — —

ישנית הוא בעיר־מולדתו הקטנה.

״עוד זו לא הכל״ — הוא מתנחם ושמח להרגיש בקרבו נטיית לב למטורפים. כן, מטורפים רבים־רבים תועים בחוצות ה״תחום״ [72] ובבתי מדרשיו, אך הוא נמשך, נמשך יותר אל דודו המשוגע. הוא יודע ברור, כל קרביו צועקים בו, כי לא היה לו מעולם דוד משוגע, אך הוא נמשך אליו. ״היאך? — הוא מוחה בכל כוחו — היאך זה אפשר, שאין לי דוד משוגע? הלא על פי האַטאוויזם [73] של מרת חברשטיין מחויבים להיות במשפחתי משוגעים, מחויבים! ואמנם, ישנם, ישנם! אני בעצמי, אני בעצמי, חי־חי...״

אברמזון צחק מתוך שנתו את צחוקו הקטן, אשר גזר את לבו ופלח את כליותיו. ״איני רוצה, איני רוצה — בכה בדמעות שליש [74] — הכל, הכל, אבל

אני שומר את צעדיך. עמוד על מקומך! כפר גדול יש מעבר לנהר שטבלת בו. כפר גדול אשר לא יבין את לשונך. אחיך בני עמך ישבו ויעבדו אלוהים אחרים. ועתה הרואה אתה את הגוי הגדול הזה?

— חמס, חמס ושוד! — התפרצה היא פתאום מאחד הבתים ותפול מלוא־קומתה ארצה.

אימה גדולה נפלה על אברמזון. רצה למהר לעזרתה — ורגליו נתונות בסַד [59], הוא אינו יכול להזיז אחד מאבריו. ריבונו של עולם! כמה מצוקת־נפש! אין מנוס מצר! מלפניו — כפר; מאחוריו — הרבי (ורבים הם עושי דברו, ורבים הם עושי דברו, ורבים הם עושי דברו); הרים ובקעות מימינו ומשמאלו. נפץ זכוכיות החלונות. המולה ארוכה, ממושכה... דליקה?

— פרעות... — צעקה היא וגם קולה יצא הפעם כאילו הוא בוקע לתוך קדירת־חרש — פרעות... דם ואש ותימרות־עשן [60]...

— — —

שלג מסביב בכל הארץ. ים־הקרח.

אברמזון עומד בלא נעלים בתוך השלג הקר. רק כתונת אחת לעורו ועליה זוחלים פשפשים־פשפשים, אינטליגנטים, יחפים, עובדים. הוא רועד־רועד, ומסביבו עומדים אותם הפשפשים, האינטליגנטים, היחפים, העובדים...

— מה העבודה הזאת? — שואלו אותו האיש ההולך מעמו.

— תמה אני, — מנענע אברמזון כתפיו — הלא זוהי הקולוניה, אשר יסדת אתה בשעה שהלך לבך לאחד את הפשטות הגדולה של טולסטוי עם אי־האפשרות הנשגבה של ניטשה [61]. ״ניטשה פרי נפש אסתיטית־פיוטית ולא פילוסוף״ — השכחת לשונך ממש? הלא זו היא הקולוניה על יסודות חדשים אשר יסדנו, בעזבנו את אירופה החולה ואת אנשיה. הלא מן הקולטורה [62] עלינו... לכונן מושבה בארץ־ישראל ולהילחם את הפקידים. ועתה אני עומד פה וסופר את הכוכבים. אוריאל! אתה הולך ממני. לך־לך! לכה! מסתמא [63] צריך אתה ללכת, ולא אהיה לשטן על דרכך. ואולם לבי מתמזמז [64], מתמזמז... נשמתך מרחפת מסביבי כצפור. לא מֵת. הכל שלך. וזה הדבר אשר אומר לך: זקנך מגולח, אבל אילו היה לך זקן כמוני — אין כל ספק שהיה שחור ורחב והיה מעיד בך, כי אבות־אבותיך היו מיקירי־ירושלים!

ופתאום נעלם הכל. והוא נשאר עוד פעם לבדו תועה ביליל־ישימון [65], במדבר הגדול והנורא. לבסוף הוא מוצא מצרי עטוף [66] ברעב, והוא נותן לו

דמחננו[41] נעשה לשד״ר[42] של ישיבת ה״רבי״, יחיה, ואני הריני עתה ממלא מקומו של הרב בק״ק[43] נבוכה יע״א[44] ומקבל ״אדום״[45] אחד נוסף על שכר שחיטתי ואין אני מצפה עוד לעזרתך (כל זה נאמר בנשימה אחת), אבל אני חפץ לקבל נחת ממך, בני. ראה, כמה מאושר הוא שלמה פרנקל, ששב אל אבותיו (אברמזון מתפלא מאד בלבו: מה אבא סח? הלא שלמה לא שב עוד!), אך הרבי לא יקבלך עד שתשוב בתשובה שלמה: הרבי גדול הוא ונורא על כל סביביו, ומשרתיו עושי רצונו חוקרים ודורשים אחרי כל בן־ישיבה הנוטה מן הדרך. הגבאים[46] מתחקים[47] בגלוי ובסתר על צעדי כל איש. השמשים בודקים בחורים ובסדקים, קורעים את הלב מתוך החזה, מעלים אותו על השולחן ובודקים אותו. ואחרית החוטא מרה. הסירה, איפוא בני, את אלוהי הנכר מתוך חיקך, הסירה את ה״ביכל״[48] ״התחיה״[49] מתחת למַדיך. אם תעשה זאת, אסע עמך תיכף אל ה״רבי״, תיכף ומיד...

— ביום־השבת?

— פיקוח־נפש![50]

— וגם הסעודה השלישית[51] עוד נספיק לאכול שם?

— בוודאי! ראה והביטה. שם הכל מוכן כיד הרבי: בשר ודגים וכל מיני מטעמים. ולא תוסיף עוד לרעוב כאשר רעבת.

— טוב, אוי טוב! תן לי פרוסת חלה ואכוססנה[52] בשיני. גה־גה־גה...

— מה אתה, בני? זולל וסובא? רעבתן?.. ראה, הנה הנה ז׳ופיצת[53]־המשי הארוכה... הנה הרבי הולך אחריך...

ר׳ יצחק נעלם, והבן התחיל רועד רעדת־קדחת ונס על נפשו, מבלי דעת למה הוא נס. ״במנוסה תצאו״[54] דובבו שפתיו, והוא רץ, רץ, רץ. הרבי הולך אחריו, שומר את צעדיו, רוצה לגלות את מצפוניו[55], והוא הלא חטאתו נגדו. ה״ביכל״ מונח בחיקו בשבת!

— הלא שרפתי את הכתבים, הלא שרפתי את המאמר... — התחנן אברמזון על נפשו — וללא־הועיל. ההכרח לנוס לא נתמעט. להיפך, הוא גדל מרגע לרגע, התנשא, גדל, החריד. הרבי התחיל כבר לרדפו, והוא רץ דרך הרים ובקעות, דרך מקוָאות[56] של זיעה וסדנות[57] של ברזל. במקוה אחת של זיעה טבל כהלכה ואחר עלה ולא נסתפג וטיפס על גבעה גבוהה. מה זאת? כאן מתגוררת היא? הלא אצלה יוכל להיסתר ולקרוא את ״התחיה״ שלו.

— אל תעבור הלאה! — קורא לו הרבי בעוז ומכה באצבע צרדה[58] —

כל העינים נתמלאו פחד ותמיהה.

— אבל, אברמזון, שפט־נא...

— שפוט? — העיף הוא גם עליה מבט מורה[29] — שפוט? מה לי לשפוט? איני רוצה לשפוט! איני רוצה לדבר! ארור אני!.. ארורים אתם!.. מי קרא אתכם, נבלי־נבלים?!.. עבודתכם... הנפט... הנפט המעט... בחנות האלמנה... הילולא וחינגא[30]... חברשטיין, פטרוב, בלומין, צאו במחולות... הילה...

הוא תפס בחפזון את כובעו ויצעד צעד אחד אל הפתח "להימלט[31] מגי־ההריגה"[32], ואולם פתאום הפך פניו כלפי המסובים, וימת לבם. פניו נשתנו תכלית[33] שינוי ויהיו לאחרים... מבטו, שהיה מן הרגע הראשון כזה של הלום־רעם[34], נתהפך... ואברמזון השליך את כובעו מעל ראשו לארץ ויהי מורט שערותיו.

כג

יום שבת היה בנבוכה[35], עיר מולדתו הקטנה של אברמזון. אור שמש זרוע על פני כל הכיכר שלפני בית־התפילה לנוצרים. יהודים ממלאים את בתי־המדרש, מתפללים, אוכלים דיסה ולפת[36], ישנים שנת הצהרים ויוצאים אחר־כך להתהלך קצת ברחוב לפני בתיהם ובתוך חצריהם, כשהם בלא קפוטות וכשטליותיהם הקטנות המצויצות[37] נשקפות מתחת שולי חזיותיהם. "הקיץ הלא כבר בא". ר' יצחק, אביו של יעקב אברמזון, בכל החריצים שבפניו ובזקנו הארוך המגודל, ששיבה זרקה בו, כעין אותו זקן של ליב טולסטוי[38], הולך מאיש לחברו, מפייסו בדברים, מבקש סליחה אלף אלפי פעמים — ובודק את הציציות[39]...

— וציציותיך שלך, יעקב בני, פסולות?[40] אה, פסולות? — מניע אביו הזקן בראשו השעיר ועיניו זולגות דמעות, דמעות, דמעות...

אברמזון אינו יכול לנשוא את צערו של אביו ולראות ביגונו הגדול והקשה, והוא שואלו בחנינה רבה ואיומה ולבו מכהו ונמס — — —

— אבל מה עלי לעשות, אבא, מה עלי לעשות?

— מה עליך לעשות, בני? — עונה ר' יצחק וקולו כקול מדבר לתוך קדירת חרש — עתה מעמדי הוטב, בעזרת השם, מפני שהרב

— למ׳נ׳שם ! [20] — קרא גם גברילוב השיכור מפינתו. הוא ידע הרבה מלות יהודיות.

— לא, באמת ובתמים, — קראה בלומין — זו כל החדשה ?

— ומה היא החדשה של מרתי ? — הוסיף גריגורי ניקולאיביץ׳ להתחרות — כלום נכבדה היא מזו ?

— חדשתי ? — הועבו [21] פני יוָה איסאקובנה — אגיד את האמת : עדיין הדבר אינו ברור, איך ומה. לעת עתה רק שמועה. שמועה עוברת...

— שמועה ?

— כי...?

— כי... באמת, אין הדבר ברור עוד...

— אבל מה ? מה ??

— מה ? אומרים, כי... גם בעיר ה...ה...

— פרעות ? [22] — נעץ בה אברמזון את מבטו וקולו היה דומה להד.

— גם אתה כבר שמעת זאת ?

— אני ? לא. אני יודע כך. אני הלא יושב פה כל העת. אני לא שמעתי, אני יודע כך...

כל הראשים הוסַבו אליו. בחדר השתררה דומיה. הכל הרגישו בחובתם לשאול על פרטי הענין, להביע הצטערות...

— אלוהים, מה נורא הדבר ! — קראה, לאחרונה, רוזאליה מאקסימובנה.

— והיהודים היו כצאן־טבחה ? [23] — שאל שמואל — לא הגנו על עצמם ?

— עתה ישתמשו הציונים במעשה זה — קרא גם חברשטיין — יקראו עצרה [24], ירבו בצבעים, יבכו את הדם, יראו את שנאת העמים אלינו...

— ויקראו לארץ הקדושה, — סיים פרנקל.

— לי לא נעים כשמדברים על דבר כזה בפני גריגורי ניקולאיביץ׳, — לחשה זינאידה מאקסימובנה מתחילה באזני רוזאליה מאקסימובנה ואחר־כך גם באזני יוָה איסאקובנה.

גריגורי ניקולאיביץ׳ שתק שעה קטנה ואחר פתח את פיהו : אַגיטאציה [25], פרופאגאנדה [26], מפלגה, השכלת־העם, לומפ־פרוליטאריאט [27]...

— חדלו־נא ! — שאג פתאום אברמזון ויך באגרופו על ראשו — האַלמו [28] אך לרגע, פטפטנים נבזים ! זה האדון חברשטיין... זה... מעז... מעז... בעת צרה... חשבונותיו... עבודתו... ביטול־עבודתו...

לקרוא קצת בעתונים. אברמזון, אתה הלוא אינך קורא עתונים? אח, לא, עירבבתי: הלא זה חברך דוידובסקי לא היה קורא. ואני — גדולה אהבתי להעתונות. אמנם, עתונינו הרוסים... לכל החדשות שאנו יודעים אין גם זכר שם...

— ויש חדשה, אשר גם ינָה איסאקובנה אינה יודעת עוד!

קולו המתחרה של פטרוב, אמנם, גילה לה, כי כונתו, בלי ספק, אינה לאותה החדשה המדאיבה[10], אשר נודעה לה בצהרים ואשר לא מצאה חפץ בלבה לדבר עתה על אודותיה; ובכל זאת אמרה, שאם מרמז הוא לזו שבדעתה, הנה היא יודעת כבר.

— ומה את יודעת? לא, אינך יודעת ע.ד!

— אמור, איפוא, מה?

— לא, אמרי תחילה מה את יודעת.

— לא, אמור אתה תחילה!

— אני מתחילה? נו, הבה ואומר אני תחילה. וזה הדבר. חה־חה־חה. זה הדבר: בקרתא[11] א. נוסדה כיום חברה חדשה, שתעודתה[12] היא כך: היות שהחורף חלף עבר, הלך לו, האביב בא, השלג נמס, השמים ישמחו, הארץ תגל, לנהרות קורא דרור ולכל היקום...

— בקצרה, בקצרה, פואזיה[13] זו כבר שמענוה...

— לקולך אשמע, ינָה איסאקובנה! ובכן, בקיצור, בקיצור גדול, בקיצור שבקיצור, ובכן, שם החברה: „מבלי שנותיהם וימיהם בנעימים". מטרת החברה: לבלות את ימי הקיץ הבא בטיולי־שעשועים, להתקין מסעות בסירות־דוגה[14] על פני רפשון[15] הנהר...

— וזה הכל?

— לא, לא הכל. תקנות החברה עשר במספר. נפשי בתקותי, כי העלמה בלומין תוסיף איזו תקנה מקורית. ובכן, אתחיל מן הסעיף הראשון. סעיף א': לחברים ולחברות מתקבלות כל העלמות אשר...

— ואני היושבת־ראש; ואני היושבת־ראש! — לא נתנה זינאידה מאקסימובנה להמשיך.

— וכבר בחרו קומיסיה[16] קטנה לבחור קומיסיה גדולה עם ועד פועל[17] אחד לבחור שני ושני קומיטטים[18] לכונן שלישי — התנער גם מנשה.

— כובד־ראש והקשבה! — צעק גם הסטודנט — ובכן, למחר, ינָה איסאקובנה, את מתבקשת לקחת חבל[19] במעשי חברתנו... התשמעי?

יוסף חיים ברנר

מסביב לנקודה

כב

היתה השעה העשירית.

ה״נשף״ [1] בבית קצמאן היה בעצם ״חומו״: בעל־הבית אחז בשתי ידיו חתיכת לחמנית; בעלת־הבית הגישה תה והעירה כמן הצד הערות׳ עוקצניות; זלדה צחקה, נאבקה, גזרה על ימין ועל שמאל, זכתה לעצמה בכל חפץ הנופל בידה: רוזאליה מאַקסימובנה נתנה רוח בין מלה למלה ודיברה למקוטעים על דבר התפתחות האדם על פי חכמי אנגליה וסייעה לשיחת חברשטיין אישה על דבר מיני סטודנטים ופועלים; ״סייפא וספרא״ [2] הוכיח את צדקת בעלי־ה״ברית״; [3] שמואל האזין לכל מלה והתחיל ב״ילמדונו רבותינו״; רק נחומ׳ל היה האחד, שהסיח את דעתו [4] לדברי בטלה והתרפק ככלב קטן על חיקו של גריגורי ניקולאיביץ׳ ושאלו: הישיר? הישיר?... ובקבלו רשיון, היה משורר בקולו, קול־ילדים, מבלי הביע ברור את המלות:

[5] Труд и горе, капли пота,
Пополам со слезой...

– За тяжелою работой — החזיקה על ידו [6] זינאידה מאקסימובנה וציפצפה וקוננה [7] בקולה העלז, המצלצל והחי...

...ונדמה לו לאברמזון, כי את כל המחזה אשר לנגד עיניו ראה כבר פעם בחלום, לפני שנים אחדות: אלו הקולות, אלו התנועות, זו השירה... מוזר ומטושטש...

— אה, יןה איסאַקובנה!... — התנשא גריגורי ניקולאיביץ׳ ממקום־מושבו, כשראה את הנכנסה, וישתחווה.

— איחרתי? — קראה בלומין בקולה הער והרענן; היא היתה מלובשה בגדי אביב קלים פשוטים — ואני נכנסתי ככלות הוראותי [8] אל הביבליותיקה [9]

לבעיותיו הוא. ערכי הציונות והמהפכה והאושר האישי משתלבים ומסתבכים זה בזה, והעלילה מתפתחת באמצעות הדיאלוג המתמיד בין גיבורי הסיפור.

מספריו:

״כל כתבי״, ת״א, 1924—1930; ״אגרות״, ת״א, 1941; ״כל כתבי״, ת״א, תשט״ז.
תרגומים: ״בעל הבית ופועלו״ לטולסטוי, 1919; ״החטא ועונשו״ לדוסטויבסקי, תרפ״ד; יצירות אחדות של האופטמאן, ועוד.

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: אגרות י. ח. ברנר, הוצ׳ דבר, שני כרכים, תש״א.
תולדות חייו, מאת י. יערי (פולסקין), ת״א, תרפ״ב.
י. ח. ברנר — מבחר דברי זכרונות, ערוך בידי מ. קושניר, הוצ׳ הקיבוץ המאוחד, תש״ד.
חיי ברנר, א. ז. רבינוביץ, הוצ׳ אחדות העבודה, ת״א, תרפ״ב.

הערכות וביקורת: מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 155—158.
תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך ב׳, עמ׳ 416—449.
חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 113—129.
כתבים, מאת י. ח. ברנר, הוצ׳ עם־עובד, 1953 (הקדמה מאת מ. פוזננסקי).
יוסף חיים ברנר, מאת י. שה־לבן, מסה, הוצ׳ המרכז לתרבות ת״א, תש״א.
לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מאת ג. קרסל, הוצ׳ ספרית הפועלים, 1965, עמ׳ 370—372.
ספרות על פרשת דורות, מאת ישראל זמורה, הוצ׳ מחברות לספרות, תש״י, עמ׳ 40—45.
ברנר המספר, מאת י. פיכמן, ברנר המבקר, מאת י. פיכמן; שני מאמרים אלה ראו אור בירחון ״אחדות העבודה״, כרך שלישי.
מבקרים בספרותנו, מאת נ. גרינבלט, הוצ׳ גזית, ת״א, תש״ז.
מאמרים רבים ב״התקופה״, כרך ה׳.

יוסף חיים ברנר

(1881 — 1921)

מספר ומבקר. נולד באוקראינה. כבר בגיל צעיר נטה ללימודים כלליים והושפע מהספרות הרוסית של אותה תקופה (דוסטויבסקי, טולסטוי, גורקי). עד לעליתו לארץ ישראל ב־1909 ישב בוארשה, לונדון ולבוב ועסק בכתיבה. ב־1903 יצא לאור סיפורו "בחורף". עם עליתו לארץ ישראל עבד כפועל בחדרה ומאוחר יותר החל עובד במערכת "הפועל הצעיר", ועסק בתרגומים מספרות העולם. עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה שימש כמורה בגימנסיה "הרצליה". ב־1921 נרצח על־ידי הערבים במאורעות של אותם ימים.

סיפורו הראשון "פת־לחם" (1899) מקפל בתוכ: את גרעינן של כל יצירותיו האחרות. בולטת בו אוירה פסימית וקודרת המשקפת את לבטי הדור היהודי הצעיר ברוסיה בתקופת העליה השניה. גישתו של הסופר אל המציאות היא פשוטה, בלתי־אמצעית ובלתי־מזויפת; מכאן נימת התוכחה שבדבריו. הוא מחפש את המוחלט הן בחיובי והן בשלילי.

כמנדלי חתר גם ברנר אל ההערכה העצמית, אלא שמנדלי ראה בעיקר את הדלות החומרית כיסוד רעוע לחיי העם בגולה, ואילו ברנר הבליט את הדלות הרוחנית, ולא הרשה אף לקרן־אור אחת להסיח את דעתו מן האמת המרה. גיבוריו יוצאים דופן ברגישותם ובחיטוטם המתמיד בנפשם ובסובב אותם, ולפיכך הם מוצאים ביטוי בצורות המונולוג, המכתב או היומן המרכיבות את יצירותיו.

"מסביב לנקודה"

סיפור זה נכתב ב־1904 ופורסם ב"השלוח". תורגם לאידית ורוסית. גיבור הסיפור יעקב אברמזון הנו דיוקנו של ברנר עצמו. הוא קשור אל העירה היהודית וערכיה למרות שהוא בז להם ומנסה להינתק מהם. הציונות והסוציאליזם, כשני פתרונות אפשריים לבעית העירה והכלל היהודי, נבחנים על־ידיו כפתרונות אישיים

קלה היתה הריצה במורד־ההר. אנשים רצו ועברו חד את אחד, כשהם מתחדקים בקמשונים וחרולים. מבינות לגזעים וערערים נצנצו אותם מיני העשבים, שהעין כבר לא ראתם מעצם ימי־הילדות...

המשעולים התפתלו דרך רכסים ושיפועים. על אדני־החלונות, פרוצי השמשות, ישבו ברכיבה בנות־ההפקר ואכלו פת־שחרית.

האחת שאלה את העוברים מתוך לעיסה:

— והחבל היכן נשאר ?

בטרם אות הארגעה[38]

צפיפות במקלט עם דמדומי בוקר. חבלי שינה ושרידי חלומות נסוכים על פני בנות־השכנים הרכות בשנים. מבעד ללהג[39] הרב קולטת האוזן כעין זמזום דק מן הדק בשמי השמים...

קורא, מושך החוץ — ואתה עובר את הסף. הס!... דממה וחוסר תנועה ורק אנקורים מצייצים בשיחים הטלולים[40]. הצצת אל השמש העולה, ומוכה־סנוורים[41] אתה רואה רגע את הכל בגוון אדמומי. אבל הנה שבה לך ראייתך — והעולם זך וצלול מבראשונה. עמוק ומלא תוכן כל פרט — כאשר יראה ויחוש אותו פרפר בן יומו. הנה נזדעזע הזלזל[42] לאחר שהאנקור[43] חרד מעליו ופרח לו; והנה כאן איחרת ולא ראית את הצפור כלל — ורק את הזלזל הנך רואה ברטטו...

מה נהדר היקום בטרם ארגעה!

נתיב החלב[44]

חצות בפרבר. האיפול[45] במלואו. חושך ושחור. שאגות הארי בגן החיות נשמעות כאנחות. בקולי קולות אנושיים מייבבים התנים[46] בשדות הסמוכים, בקולי קולות אנושיים.

ורק נתיב החלב ברקיע מושך אליו את העינים בכוח — חתימת אור יחידה באופק הכללי. הסתכלתי בו ארוכות, הסתכלתי עד בוש[47]. בכתמי אור רוטטים אלה, שם, שם בשמי השמים, נתרכזה כל ההווייה —

נתיב החלב אל נא יוקח מעל ראשינו!

מכוסים בהרות־שמש ועיניו פתוחות לרביע; [28] שני סדקים בדמות חצאי־לבנה דקים הציצו כמו מבעד לאלפי פרסאות.

אצלו בחול התגוללו: מגבעת הפוכה, חושן [29] מסואב וחבל דק.

— מי הוא, יהודי או קתולי? — זאת היתה ראשית שאלתו של כל הבא החדש.

— יהודי! — ענה קול לרגעים, שהעביר עננה על פני היהודי וצל של הנאה מסותרת על פני הקתולי.

ההמון התדחק [30], התחכך, רחש [31] והתלחש. בנות המשעולים הסמוכים, בנות־ההפקר [32], נתונות בחלוקיהן ומשולבות זוגות־זוגות, הביטו בעיני־בעתה, בהלחצן אחת אל חברתה. נשי־שוק סחו:

— שומר־הגן מספר, כי בחתכו את החבל, עוד היה הגוף חם.

— ואנשים הרבה כל כך ראוהו, ואף אחד לא הכירו.

— בודאי זר הנהו, הוריו גם אינם ידועים עדיין.

— הרעב הביאו לידי־כך — שיערה האחת.

אחרת ענתה:

— רואים אתם חבל זה? חבל של תלוי, מי שרוכש אותו לו, הריהו מצליח.

— הצדה, הצדה! — בקעו השוטרים בהמון.

הופיע פקיד־בולשת אחוז־שינה, למראהו קמה הרוח מעט.

הוא שם עין מזלזלת כלפי מטה, הוציא פנקס ועפרון וציוה לעשות את ה״חיפוש״. הדחק והדחף התגברו ואי־אפשר היה לראות כלום. מאצל הפקיד נזקר פתאום איש גבה־קומה בעל מגבעת־תבן רחבת־שולים עם עורף שמן, מתכפל. הוא פלט איזה חידוד [33] וצחק. הצחוק היה צלילי, שאנן, שבע־נצחון.

מאחורי הכתפים התלבט באותה שעה עלם צעיר כבן שבע־עשרה, כחוש, בעל לסתות בולטות, לבוש מעיל חסר־גון מעל לחלוק מסואב. הוא גימא [34] ושאף והתפרץ... כאילו שם מתעללים באחיו, והוא, כמו בחלום, רוצה לצעוק בכל מאמצי־כוחו ואינו יכול.

כשהחלל [35] הורם לבסוף מן הארץ והוטל לתוך העגלה החתומה [36], העשויה לכך, וכוסה במכסה־הבד הכהה — נעשה ניחא [37] לכל.

— עתה ישן! — קרא האחד בקול רם.

— לא רצית לחיות, הרי...

והעגלה זזה ממקומה לאורך־השדרה.

— לויה יפה נוהרת אחריו — העירה אשה אחת.

המולדת, בית־האב הרחוק עם גגו וארובת־עשנו, המחשבות הישנות והניגונים הישנים — כל אלה התלכדו יחד, התנדפו, נזולו [10]. הקרקע, כמו בכוח־איתנים, ניתקה מתחת כפות־הרגלים, בסחפה אחריה גם את העבר, גם את העתיד. לרגעים סחרחר הראש מפני האמצע [11].

בצדי־הדרכים נדף ריח־קארבול [12], ופחד בלתי־נתפס העיק על הלב. נחשי־ניר [13] מגוונים, משולשים, ריחפו ברקיע, צפו לאט, הגביהו עוף וכשכשו בזנבותיהם, כדגים בנהר.

הבעית [14] דבר־מה.

בערוב היום ירד ערפל חם, ומבעדו הסתמנו גולות [15] בתי־היראה [16] מטושטשות וחסרות־צלבים. פנסי־הגז נהפכו לכדורי־אורה ערפליים גדולים והאירו את עלי הערבות הסמוכות להם. מעל לצמרת־הגן עמם [17] חרמש־הירח [18] כגחל [19] מבעד לקרום־האפר.

נדדה השינה. בעד שמשות־החלונות העליונות נראו תכופים כוכבים נופלים; נפול נפלו לאט, בגררם אחריהם חוטי־שני.

ואך לפנות־בוקר תקפה שנת־משובה [20], שינה עליזה. במשעולים הצרים והמעוקלים, שמאחורי גן־ההר, כבר שקטה ההוללות הפרועה, הוללות־ההפקר, וגריהם חייכו על משכבותיהם מתוך חלומות מגוחכים. העיר אותם בבוקר־השכם קול טורד, שרוחה הורגשה בו, כאילו הלם קול זה בבת־אחת את הדבר המבעית.

— על ההר נמצא תלוי.

עוד בחצי־הדרך פגה ההתעוררות הנעימה, הכרוכה בכל מאורע חדש, ושעמום של חולין מילא את הנפש. נדמה, כי זה עידן ועידנים נמשכת ריצה זו, ריצה בלי־קץ, בלי תכלית. לאן?

במעלה־ההר כבדה הנשימה ופקו [21] הברכים. אנשים רצו ועברו חד את אחד, כשהם מתחדקים [22] בקמשונים [23] וחרולים [24]. מבינות לגזעים נצנצו אותם מיני־העשבים, שהעין כבר לא ראתם מעצם ימי־הילדות...

במבוא־הגן, מסביב לעץ עקום־בדים [25], נתהוה מעגל של אנשים, נשים וטף — אחוזי־שינה, לא מרוחצים, עם עינים מלאות מוגלה [26]. המעגל התפרץ לתוך המרכז, אבל לרגעים התפוצץ והתרחב, בגלותו שני שוטרים מזוינים.

כל אחד חתר אל הגוף המת, שהיה מוטל פרקדן [27] לרגלי העץ. זה היה גוף של עלם צעיר כבן שש־עשרה. שער־ראשו הצהוב היה מסורק ומפולג, פניו היו

ג. שופמן

תלוי

שרב צהוב העיק על הכרך. תכלת־הרקיע עטתה לחלוחית[1] ורודה וגולות־העינים התכווצו ורעדו, גגות־הפחים, אבני־הכביש וגוויות־השיש העדומות, שבצלעי־החומות, הבהבו כמו עופרת נמסה, ונעים היה להביט אל העפר השחור והלח הנחפר מבטן־האדמה, מקום שם תוקנו צנורות־המים, ואל עלי הערבות[2] שבצדי המדרכה, אלה העלים הרחבים, בעלי השנים, שנשיבת־חום חלפה בהם לרגעים וגילתה בעצלתים את צדדיהם התחתונים, החיורים.

איזו[3] גושי־עננים של שחור־תכלת נערמים בקרבת השמש ומכבידים ומגבשים את חומו. באויר מתחולל פתאום מעין שנוי. מה שם? מבינות להמון המנומר נזקרים[4] בהיסח־הדעת הסוסים השחורים עם עיניהם האפלות, והשלהבות רועדות מתוך פנסיהן לאור היום הבוער. זמרת־הכומר השאננה הולכת ומתרחקת, הלויה עוברת, הנו כבר המלוה האחרון המפגר מהתהלוכה והמהדק דרך־ריצתו את שרוך נעלי׳. כמדומה, שגם בוכים שם? בכו, בכו, ספדו על יום הולדתכם, ספודו!

מה נעימה היא זעקת־השבר, זה הילל[5] האנושי המתבטל ברחבי־האויר. יפרפרו־נא לבותיכם, יפרפרו מעט! טוב, טוב.

החלכאים[6] העורים בעלי המשקפים השחורים שרו את נגוניהם הישנים, הנגונים המשעממים, והקטעים הציצו לתוך העינים והושיטו את כובעיהם. ניגנו תבות־זמרה, ועל גביהן רחשו התוכיים, קרצו עין, כפפו את צפרני אצבעותיהן והוציאו מתוך הקלפי[7] את פתקאות־המזל.

שער־הראש סבוך ופרוע, הצפרנים מגודלות, כפות־הנעלים גולשות לרגעים על חלקת־האבנים, ורטט רע עובר בכל יצורי־הגו. משוגע־הרחוב, חשוף החזה השעיר, המתהלך שאנן בבת־צחוק נוחה על שפתיו, אינו מעורר זועה כמלפנים; איזו קורבה[8] נרחשת אליו, ועיני־השגעון הדלוחות[9] שלו כבר מובנות הן מעט.

או רוצים לקשור קשר עם זולתם. הכרך הגדול מעוצב כדרקון או מפלצת מיתולוגית המרוקנת את בני־האדם מכל רגש וזהות.

מספריו:
כל כתבי ג. שופמן, 4 כרכים, ת״א, תרפ״ז—תרצ״ה; **בטרם ארגעה**, ת״א, תש״ב; **במלקחיים**, ת״א, תש״ד.
תרגומים: ״כתבים נבחרים״ לפטר אלטנברג; ״בת שחף״ ו״גן הדובדבנים״ לצ׳כוב; ״קיין וארתם״ לגורקי.

ביבליוגראפיה:
מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 815—818.
תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, עמ׳ 142—159.
כל כתבי ג. שופמן, כרך א׳, הוצ׳ דביר, 1960.

הערכות וביקורת: ברדיצ׳בסקי, כרך א׳, חלק שלישי, הוצ׳ שטיבל.
ריבלוב מ., ״ספר המסות״, ניו־יורק, תרפ״ח.
קלוזנר י., ״יוצרים ובונים״, כרך ב׳, עמ׳ 221—238.
״ליובל שופמן״, ״מאזניים״, תרצ״א, גליון כב—כג (כאן גם ביבליוגראפיה של מאמרי ביקורת על שופמן, ערוכה בידי ב. שוחטמן).
לחובר פ., ״ראשונים ואחרונים״, ספר שני, תרצ״ה.
פיכמן י., ״פרקי שופמן״, ״מולד״, חוב׳ 25.
פנואלי ש״י, ״ג. שופמן״, ״מאזניים״, גליון כא, תש״ו.

גרשון שופמן

(1880 —)

נולד ברוסיה הלבנה ורכש חינוך עברי מסורתי בחדר ובישיבה. ב־1902 החל לפרסם סיפורים שזכו לביקורת חיובית. באותה שנה גויס לצבא הרוסי, בו שרת שלוש שנים. במשך שנים רבות נדד בארצות שונות ועסק בכתיבה ועריכה. ב־1938 עלה לארץ ישראל, בה המשיך בכתיבה. סיפוריו פורסמו ב״דבר״, ״מאזנים״ ו״ידיעות אחרונות״ ואף זכו בפרס ביאליק ובפרס ישראל.

סיפוריו של שופמן בנויים בצורת רשימות קצרות וממצות ומבטאים קטעי הרהורים ומחשבות. סגנונו עשיר ומקורי ונושאי יצירתו מגוונים ורחבים. הם מבטאים את רשמיו וחוויותיו באישיותו של המספר וקשורים בקורות חייו. הוא מתאר את חיי הכפר וחיי העיר, חיי חיילים והווי ישראלי. קשת רחבה של דמויות מאכלסת את סיפוריו: יהודים ונוצרים, אנשי־מעשה ואידיאליסטים, פושעים ונשים עלובות.

האימפרסיוניזם הלירי־המאופק והפלאסטיות שבתאורים הם מן היסודות האמנותיים האופיניים ביותר לציוריו ולסיפוריו. בשטח זה הגדיל לעשות יותר מכל הקודמים לו בספרות העברית. הערצת היפה והוקעת הכיעור הן ללא ספק מן הקוים הבולטים בסיפורי שופמן, ומכאן גישתו הפסימית לעולם המציאות הסותר את חוויותיו הפנימיות וכן הסמליות המיסטית המצויה ביצירתו, למרות היותה לכאורה ריאליסטית קיצונית.

״תלוי״

הכרך הגדול וחסר המסגרות הנו הרקע ואף הגיבור של הסיפור. בני־האדם המתוארים כאן תועים ותלושים מכל וכל. מועקה כבדה ואוירה קודרת מקיפים אותם מכל עבר. בני־האדם הם לעולם בודדים וזרים זה לזה ואינם מסוגלים

שבקומודה[151], המכוסה מפת רקמה, זו שהיתה ניצבת ליד הדלת משמאלה. כשסגרה אמא אחריה את הדלת, פלטה הגתית[152] הגדולה, שהיתה תלויה בקיר שלמראשותי הסופה[153] הרכה, הד חלש ונוהם רכות וארוכות, ואוריאל ניצב והתחיל מביט בהנאה קלילה שבמנוחה ממשמשת[154] אל אותו הסדר הנוח שמסביב, ונדמה לו משום־מה, שפה גם התקרה יותר גבוהה היא משבשאר החדרים, ובצבצה[155] בלבו פתאום איזו נטיה של חיבה כלפי אחותו לינקה, שרוחה היא זאת, כנראה, המרחפת בזה. וכשישב במיטה הצחורה ונחיריו התחילו פתאום זזים ושואפים בכמיהה שבקדחת את אותו הריח המיוחד, המצוי תמיד בחדרי הנשים, אותו הריח הקל והאורירי, שיש בו משום[156] בשמים שונים, שאינם נתפסים, ומשום דבר אחר שבתהייה, שגם הוא אינו נתפס, התחילו פניו מגחכים אורות כל־שהוא; ומדי התפשטו במתינות את בגדיו, חשב באותה הנאה, שסופה מכביד קצת מחמת שאט[157] כבוש שבנפש:

— לינקה זו — הרי היא כבר ריבה[158], כנראה...

אבל אותה מנוחה רופפת, שהתחילה מתבצרת לאט לאט בנפשו, נדפה פתאום מיד, כשראה את הסומכות הנוצצות של מכשירי הכתיבה הממורטים, והנה תחוב שם מכתב אחד סגור, שלא פתחו אותו משום־מה. ואדריסתו[159] רפרפה והזכירה לו איזה דבר, שהיה רגיל בו. הוא השתחוה מתונות ונטל את המכתב — ומיד היו כבר ידיו הופכות בו ופותחות אותו במהירות ושפתיו פטפטו מחמת תהייה שבקוצר־רוח:

— אח, מילי זו...

המכתב היה כתוב אליו. שם היו רק דברים אחדים. פזר, אותו דוד פזר, שבכתם אופיר[160] לא יסולא[161], כותב לה היום, שהוא, אוריאל, יוצא את קיוב לבוא הביתה. אוריאל, ידידה אוריאל! שני ימים ולא יותר הרי היא חפצה, שיבלה אתה יחד באחד הכרכים הגדולים כל היכן[162] שהוא רוצה. שישיב לה מיד. אם לא ישיב לה מיד או שישיב לה, חס וחלילה, בשלילה — הרי היא בקרוב אורחה שאינה רצויה אצלו. אדם חביב, אדם יקר! שישיב לה מיד ושישיב לה דוקא: הן. והנה גם האדריסה שלה. אח, אוריאל.

אוריאל הניח את המכתב בכיסא שאצלו, אגב אותה משיכת כתפיים שבליאות שהרגיזוה:

— ואותה רוח תזזית[163], שנכנסה פתאום בזו...

ואחר־כך היה שוכב במיטה והיה מביט ארוכות אל אור המנורה שאצלו ויונק פפירוסה אחר פפירוסה.

פקחית זו שלי שהקדחת תאכלנה שם, אל אלוהי אבותינו, אותה בריה שלי, שחנוני בה האלוהים, ש־כחה, נו! שכחה ולא השגיחה מי בהם הבכור! הרי זאת המצאה מצדה של אשה, אה?" חה־חה. אני זוכר היטב... "שייכות היא... באמונה, רבנית, הריני אומר אמנם: אילולא אותה שיבה שזרקה בזקני זה... אה! אה! לסמרמורת[144], כמו שהיא רואה אותי יהודי!" חה־חה. אני זוכר. לאו. וכמה התחבט אז אבא באותה "שאלה"[145], אה? שני ימים רצופים, כמדומה? חה־חה. זוכר הוא אותה מהומה שבבית...

אמא, שהיתה מקשיבה לו וצוחקת ומקבלת נחת, נתכרכמו פתאום פניה והיא קראה בהתלהבות שבגאוה נהנית:

— שלושה! מה אתה סח? שלושה ימים רצופים...

— שלושה? חה־חה־חה...

וזו הבטיחה באותה התלהבות גופה:

— שלושה ימים רצופים; אפשר לאו? הוא אומר: מהותה. גיהנום היה אז בבית... סדום! מלתא זוטרתא[146] היתה זו? אותה מדוכה[147], שטיפל בה אבא, שיחיה, ורבי משה ריש מתיבתא[148], לאריכות ימיו של זה, ושלישי להם היה... אה? מי היה אז השלישי שבהם? כמדומה...

אבא ניגש בינתיים מתונות וניצב אצלם והפסיק אותה ממושכות:

— אה־ה?

אמא כבר נפנתה אליו והתחילה שואלת בהתלהבות:

— זוכר אתה, אפשר, מי...

אבל זה כבר סר משם וקרא בניחותא:

— אה־ה!

וחזר בנחת אל טיולו הקודם. בקרוב לאחר זה ניגש, וניצב אצל אוריאל, ונטל ממנו פפירוסה, והציתה מתונות במנורה, וכיבה אותה מיד במלילה ומלמל בחולשה:

— נא! אני ראשי חלש קצת. רצונכם — שבו לכם פה.

ופרש אל חדרו.

לאחר־זה שידל אוריאל גם את אמא, שתחזור ותשכב. זו הביאתהו בתחילה אל חדרו שמשכבר הימים, זה שבא אחריו בירושה ללינה אחותו, ופרשה גם היא. פה היתה המנורה היפה, שאמא הדליקה בטרם צאתה. משרה אורה שלוה ונוחה בטפיטים[149] ובקבוצת הגלויות המצוירות שבכתלים ובקטנוניות[150]

בתה וגם זה רק בבוקר. אני, יהי שם אדני מהולל והלואי גם להבא, איני זקוקה לו כלל. אלא מאי? נשארה לינקה, שתחיה, בלבד; אבל אותה פרה שלנו, שלא אפתח פה ל...[132]

הכל ניחא. אלא מה משונה? משונה אינו אלא אותו דבר, שהוא הגה והגה בספרים הללו ופתאום חדל. למה חדל? אבל כלום לא אחת היא לו — למה? ודאי היה אז נימוקו אתו;[133] אבל זה כבר אבד. בפירוש[134], בפירוש. אותו נימוק, שבאחד הימים היה, כמדומה[135] לו, חשוב במאוד מאוד, זה אבד; אלא שאבידתו של זה כבר אינה חשובה שכמותו[136]. אלא מאי חשוב? חה. כמה מהשטות יש באותה שאלה. אלא מאי חשוב? נפלא — כמה שדופות[137] המלים הללו. כה חשוב? חה. פגרי מלים — בהחלט. ראויות וכדאיות לאותם הספרים המחוכמים — בד בבד[138]. מה חשוב? הנה הוא — ריח יבש ומחניק זה של אותם הגמלים המזוהמים שבארצות המזרח שנבלו[139], סרחונה שפג של אותה הרגשת המות. זו הנוקשה והמסואבה[140] מחמת כליה שבדורות, הזוחלת ונפוצה כלפי חמה לוהטת מקברותיהם המרובים של אותם הפראים הנרפים, אלו הכוכים הלבנים והסתומים, הצומחים שם בשרב, ככמהים וכפטריות[141] הללו אצלנו אחרי הגשם... מה חשוב?

אוריאל הביט פתאום אל סביבו וקם באיזו חרדה שביאוש. מה־זה היה לו? פתאום הכתה גלים בלבו איז: תשוקה נמרצה ומשונה במאוד, והוא החליט לגשת מיד אל אבא, אל אבא זה גופו, המטייל לו פה בנחת, ולשאול אותו תחנונים — לשאול אותו תחנונים רותחים והומים:

— אבא! הלא אמת הדבר, שיש אלוהים בשמים, אה? פשוט — אלוהים גדולים וטובים... או אפילו שאינם טובים — אמת, אה?

אבל מיד גנח פרא ופניו חורו ובשפה נשוכה חזר וישב. ומיד אחר־זה מיהר והפסיק את אמא המסיחה — הפסיק אותה באיזו קלילות קודחת שבמשובת גדולים[142] פורצת:

— ובריל־ליזר גלושר, אמא? מה את בריל־ליזר גלושר? אה? חי בודאי סבא זה גם היום והוא מספר תמיד בשבחה של אותה גדיה לבנה, זו הממליטה לו מדי שנה בשנה תאומים? חה־חה... אח, אני זוכר כל אותו דבר היטב. לאו, אמא. כיצד? לאו. כיצד היה אומר? אה!... "מה תאמרי לזה, רבנית, אה? הצרות הללו שלי אני — הריני אומר אמנם: אה! אה! המליטה לי אתמול גדייתי הלבנה תאומים — זכר ונקבה. פטר[143] רחם הוא לה. מילא. אבל זקנה

תחובה לו באזורו שחגר וחברתה היתה מטפלת בזקנו הקלוש ותוחבת את קצהו אל פיו אגב איזו נהימה טרופה[118]. מפרק לפרק היה ניגש והיה ניצב גם הוא אצל המסובים, וידו האחת, זו שאוחזת בזקנו, היתה קופאה אצל פיו, ומבטו היה מתחיל מצטמצם ומחליק ואינו נאחז בפני אמא המספרת, והיה שואל ממושכות — משל ממרחקים:

— אה־ה?

ובטרם זו היתה פונה אליו ומתחילה משיבה לו, היה כבר חוזר שוב אל טיולו, אגב אותה קריאה ממושכה גופה, אלא שבניחותא[119]:

— אה־ה!

אוריאל היה יושב בכיסאו והיה גומא[120] מפרק לפרק מכוסו ושולח את ידו נרפות ופותח איזה ספר מאלו הרבים שלפניו, והיה סוגרו וחוזרו ופותחו ומביט בו אגב אורחא[121] וסוגרו שוב. אמא היתה מדברת בפרה ובחלב שהיא נותנת להם, וראשו של אוריאל היה כבד והיה הומה קצת, ומחשבות תלושות ומשונות במקצת היו זוחלות וחוזרות וזוחלות בו בלי־חמדה. אמת, אמת. הרי זה אבא, לאחרונה. אבא, הבא בסוד אלוהים ואוריאל הילד חוסה בצלו ונפשו שלוה וחם לו. הנה הוא — אבא. האבא הוא זה? חה. מה פירושה של אותה מלה — אבא? אבא... וזאת היא אמא. אשה קטנה ומקומטה זו, המספרת בחולשה וצוחקת נחרות[122] קצת, הרי זאת אמא. כמה כל זה משונה! אותה אירינה ואסיליובנה הארמית[123] ואחריה מילי ואחרי זו, כמדומה לו, כל הנשים שהוא זוכר היו לפרקים תכופות שואלות אותו משום־מה באיזה חום נוגה שבלב, אם יש לו אם. הלזאת כיונו? חה. והספרים הבלים הללו, אלו הנודפים[124] באבק ובנייר שנתקלקל מרוב שכיבה, הם אותם הספרים גופם, שהיה הוגה בהם ימים רבים. אפשר — דיברו באחד הימים האותיות המתות והמשונות הללו לאותו לב שפרח והיה חרד להיים? גם היום יש לבות פורחים וחרדים לחיים ולקולם וגם היום הולכים ומדפיסים ספרים באותיות המשונות הללו. יש אשר גם הוא פותח אחד מאותם הספרים וקורא בהם ואזניו תצלינה[125]. מה שם הספר הזה, למשל, האכול אבק דורות שנתפגל?[126] ניחא[127], שבראשו כתוב לאמור: דברי שלום. לקוטים ואמרים. מפז יקרים. ומזהב פרוים[128]. קול אדני על המים. מאתי זנב האריים[129] הק'[130] שלום וכולי, וכולי. וניחא, ששם כתוב — ניחא, ששם כתוב: פרירגה פרליפומיני מאת ארטור שופינהויר[131]. הכל ניחא.

— ובאמת. הלא גם אתה זוכר. אבא, שיחיה, אינו שותה חלב מימיו אלא

חה! אוריאל יצא אז מפה — הרי את זוכרת? נו — ותנצב״ה[108]. תנצב״ה, חה־חה... ואני — אני אחר. זקנה. אני רוצה לישון.

הוא ישב בקצה המיטה והתחיל משקיט אותה נרפות ואמר לשדלה בדברים וניסה להשיאנה לדבר אחר;[109] אבל כל כמה שטרח הוא בכדי, וזו התחילה לובשת בחפזה את בגדיה והיתה טורדת אצלו אגב פטפוט קודח שבאושר צוחק. חה־חה. כלום מה הוא מדבר! מה הוא מדבר! מה שלא פיללה ולא חשבה... זהו באמת מה שלא פיללה ולא חשבה, חה־חה... הלא רואה אתה — ואותה מטורפת, שונאי ישראל[110], פרחה לה דוקא היום... כשהפקרות[111] זו של אותה ריבה[112] הריהי כבר — אח! אח! רואה אתה? אבל לבה שלה, לב אם, זה ניבא לה אתמול. הרי הם יושבים ומסובים יחד את[113] אבא שיחיה אל הארוחה שבלילה, והנה נוטלת החתול ומתחילה פתאום רוחצת. חה־חה. היא אינה משגיחה כלל וכלל בזה, שהוא ודאי שיהא צוחק לה: דאגה היא זו לה — יצחק לו כנפשו, ובלבד... והיא אומרת לסבתא זו, שכנתם שנכנסה אצלם, הריהי אומרת: הנה תראי, סבתא. אורח יבוא אלינו הלילה. הלה[114] יושבת וסורגת את פוזמקה ומסיחה לה לפי תומה:[115] לינקה היא, שתחיה, זו שתבוא, רבנית. חה־חה. זו מסיחה לה ככה — והיא גם היא מסכימה, לכאורה, לדבריה: כנראה, אמנם לינקה היא זו, שתחיה. אבל לבה — זה לבה: הוא מגיד לה אחרת... חה־חה. אלא מאי? שלדבר כבר היא יראה... וגם בשל אבא, שיחיה... אותו כבר ראה מסתמא? ראה? אח, אבא זה! את לבה כבר אכל, שימיו יאריכו! מדי לילה בלילה הוא מאחר כל־כך לשבת וגם ביום אינו נח אלא חטופות[116]. והיא כבר יראה להגיד לו דבר. אח, היא כבר חרדה להזכיר בפניו אפילו חצי דבר. מיד, משהיא מוציאה איזה הגה קל מפיה, הרי זה בא באותה נזיפה פסקנית שלו:

— אדם סח, נו! לכי, לכי, זקנה...

— חה־חה...

אמא ירדה ואוריאל היה נלאה במאוד והיה יושב באולם הקודר, וכוס תה היתה מבהיקה לפניו צלולות, וסמוֹנָר היה רותח בדרגש[117] שאצל הדלת אשר לחדר האוכלים, וריבה אחת מדולדלה ומדובללה ונסוכת שינה היתה נושאת את ידיה האדומות והתלויות לה והיתה מנקשת ברגליה הנרפות והכבדות, ואמא היתה יושבת לנוכח, והיתה מספרת לו שונות, והיתה צוחקת ומזרזת אותו מפרק לפרק לאיזה דבר, שהיתה, כנראה, בטוחה בו מאוד, שזה יגרום לו הנאה מרובה. אבא היה כל אותה שעה מטייל בנחת ארוכות, והיתה ידו האחת

אוריאל ניגש אליה פתאום, משל נזכר לאחרונה באותו דבר מיצר[94] ששכח, ודחפה בכונה יתירה שברוגזה כבושה. זו החלכה[95] נחבטה רכות ברצפה וקמה והתחילה מתמודדת[96] ברשרוש יבש, ואוריאל ישב בקנפי בהרחבה וירק ונקם כבושות:

— אח, את! אה?

בקרוב היה כבר אוריאל נושק לאמא, כשזו שוכבת במיטתה ופניה הקטנים נסוכים שינה ואושר המחריד את הנפש. בתחילה היה זה אוחז ארוכות את ראשה החם בכפו האחת והיה מביט אליה ונפשו שותקת קרות ומשונות; אבל פתאום היה, כאילו נפתרה לו בבת אחת חידתם הכמוסה של אלו הפנים שקומטו באכזריות כזו ושל הספיחים[97] הגזוזים והלבנים הללו, שבפדחתה[98] הנופלת, אלו שהיו מבצבצים מתחת לכבולה[99], שניתק לה מחמת שכיבה, והוא חרד כל־שהוא והרים במקצת את ראשה והגיש את פניו אל אלו שלה ושאל ברוח כבדה וחפצה טובות:

— ואתם פה — הרי אתם מזקינים לכם, אה?

אבל זו היו ידיה הקטנות והצפודות[100] במשהו חרדות ומתלבטות לו בפניו ובצוארו והיו מחליקות בקדחת אוכלת בכתפיו, והיא פטפטה והיתה צוחקת מחמת אושר:

— פטור, נו! הרי גם זו דאגה! ובלבד שיחנני[101] מי שלא נטלתי לשמו את ידי ואת אבא שיחיה באריכות ימים. אח, אוריאל בר בטני![102] ואני לא פיללתי שתבוא... לא פיללתי... לא חשבתי, שתהא ציית[103] להם לאבא ולאמא שהזקינו... אח, ילדים, ילדים! אבל היא הנה שכחה, שהילדים שלה אינם אוהבים מוסר ביותר... נו, נו — שוב לא תהא חוזרת ומדברת כזה. אחת היא[104] לה כבר — ובלבד שבא... ובלבד שבא... אבל — אח! למה היא מטרידה אותו הבל[105] בפטפוטי נשים אלו? מסתמא הוא רוצה לאכול? הוא עייף מסתמא? אח! תה ודאי שהוא רוצה, מיד יהיה הכל. כי אימתי יצא מקיוב? הלא מקיוב בא אליהם? אח! אח! הפטפוטים הללו!

אוריאל הרגיש פתאום, שהוא באמת חסר אונים;[106] אבל זקנה מאושרת זו, המפרכסת ומוזרזת אצלו במיטתה... את, כצל, ידידי, כצל זה בנדודיו, זר ומנודה[107] ונכר סביבו, אתה בא אל נוה התמימים והשלוים הללו. מה היה אילו קרא פתאום לזקנה זו, לאמור:

— אמא, כסבורה את — אוריאל אני? הה־הה, אוריאל כבר אבד, זקנה,

— נו... פירושו של דבר הוא... הב נא. הלא פפירוסה הבאת מסתמא ?[87]

אבל כשהגיש אוריאל ופתח לפניו את תיק הפפירוסות שלו, כבר לא הרגיש זה בכלום, ושמאלו, שהספיקה אדהכי[88] וחזרה אליו, היתה כבר אוחזת בקצה המשקפיים שאצל רקתו הגבוהה והמשורגה כחולות, והוא היה מביט אל ה"כתב" שלפניו, אגב נהימה קלילה שבקריאה מרוכזת. אוריאל נטל פפירוסה ותחבה לו בימינו השלוחה. אז הרים אליו זה את ראשו אגב ריהטא[89] וקרא בחפזה:

— אה ?... נו, טוב, טוב.

בקרוב פסק ממשנתו ושלח מתונות את ידו, והוציא משום־מה את המנורה מקופת הספרים שמסביבה והגישה למו[90] פיו, והתחיל יונק ומצית בה את הפפירוסה שלו. ומדי החזירו אותה לאחר זה למקומה, פלט מתונות ובקמיטה מהלכת שבמצח:

— ס־ס־ס... נו! שכזה הוא הדבר. ס־ס־ס... שכזה הוא הדבר. באת — הרי אתה אורח. הרי אתה אורח. ס־ס־ס...

אחר־כך שתק קצת והביט אל אוריאל קצרות וחודרות, ופתאום ינק מהירות מהפפירוסה והתחיל מכבה את אשה במלילה[91] וקרא שוב:

— פירושו של דבר הוא — ס־ס־ס... נו! אני נהנה שבאת. אני נהנה באמת.

ומיד חזרה שמאלו שוב אל קצה המשקפיים, שאצל רקתו המבהיקה משורגות[92]. והוא סיים נמוכות ומהירות קצת, מבלי אשר הרים את פניו מגליונותיו:

— נו... הסירה את האבק — או ש...כה? תחפש שם — תמצא מסתמא גם איזה דבר שבאכילה... נו!

אחר־זה חזר אבא אל משנתו ואל אותה הנהימה שלו החרישית והתכופה. אוריאל קם והביט אל סביבו שוממות ונואשות. היו הפינות שלנוכח ריקות וקודרות קצת והכתלים הציצו אליו זרות וקרירות. אותו הראי השומם, שהשתחוה לו נמוכות ממזרח הבית, גם הוא לא הבטיח חדוה ללב. בתחילה ניגש אוריאל סתם אל אחד החלונות שבזוית וניצב אצלו והתחיל משרטט בזהירות יתירה איזו שלשלת משונה בזגוגית המבהיקה שלפניו; אבל פתאום גנח ופסק ויצא אל חדר האוכלים האפל. שם היו הסמונרים[93] וכלי הנחושת הממורטים מבהיקים מהפינה, והכיסאות הגבוהים היו ריקים ומסודרים אצל הקירות, והקנפי האדומה שמשמאל לדלת היתה פנויה ובזוייתה האחת היתה רובצת החתול ונוהמת.

למדי מרוב משמוש. לפניו היו פה ושם פזורים גליונות שונים, צהובים ושאינם צהובים, שהיו כתובים צפופות ובדמות קשה כפופה, ואוריאל הכיר בהם מיד את ה״כתבים״, אותם שהיה בימי ילדותו יושב וכותב בפקודת אבא ימים ולילות, אלו ה״כתבים המפרכסים״[74], לפי הרגשתו אז, המלאים רזים וסודות טמירים[75], המדברים ללב החרד: אתגליא[76], ואתכסיא[77], ובחינות, והארות שבנפש, וכל אותם הגימטריאות[78] וראשי־התיבות המשונים והארוכים, שאבא היה תמיד צוחק בהנאה, כשזה היה שואל אותו לפשרם[79] אגב כתיבה, והיה פותרם לו ומבטיחו, שכשיגדל, יהיו הללו נהירים[80] לו יותר. לא הרחק מהגליונות הללו היו מוטלים והיו מבהיקים לו באיזו חמימות שבידידות נושנה משקפיו הצלולים של אבא. זה ישב והתחיל מטפל באותם הגליונות ומסתכל בהם מפרק לפרק מצומצמות אגב הכנה לדיבור. אוריאל הביט אליו לאור המנורה המאדימה וצמרמרת[81] זרה החרידה את יצוריו[82]. אותם הקמטים החדשים, שנתוספו במצח הגדול והגאה הזה ובפינות הלסתות הללו, שהיו כאילו תפחו קצת אצל אותו חוטם רחב במשהו — אלו היו נושמים באיזו רוח קרה ופסקנית[83], שאינה נושאה פנים[84] לשום איש. וזו הלבנונית הניכרת, שהיתה מאפירה חדשות בפאות הארוכות ומתחת לסנטר המקומט קצת — אח, זו היתה גוררת אחריה, ובטרחנות יתירה מדי, מחשבות כה זרות וכה משונות, לכאורה, שבאמת אין בהן משום חידוש כלל וכלל. אוריאל הביט סתומות אל אותו הלול הממורט[85], שהיה מצהיב נוגות בכירה המסוידה, וחשב, כשלבו היה אטום:

— אלא מאי היית אתה סבור ?

ובלחיצה קלה שבלב נטל לו כיסא וקרא אגב ישיבה קריאת סתם:

— הרי כבר קרוב לשתיים, אבא, ואתה...

אבל מיד נתפס ונשתתק, חה. מיד יקבל נזיפה — והוא יהא ראוי לה באמת.

— המ! המ!

אבא, שהיה מטפל בגליונותיו וכפו האחת היתה מגששת לפניו ומחפשת את המשקפיים, כנראה, הרים אליו את פניו באותו קוצר־רוח שבנפש פזורה, זה שהיה מרקיד תמיד את פאותיו כל־שהוא, ;מיד הקשיבו אזני אוריאל קצרות ופסקנות:[86]

— אדם סח, נו!

אוריאל המציא לו בשתיקה את המשקפיים וזה הרכיב אותם לחטמו ופשט אגב פיזור שבנפש והניח את שתי ידיו זו אצל זו לפני אוריאל:

כה חמה ושלוה, אותה חזיה, המתחילה אצלו משיפולי [55] הצואר [56], הפתוח תמיד, וגומרת למטה מהמתניים, אצל שתי הציציות [57] הלבנות והארוכות, התלויות ויורדות לו בברכיו. אוריאל לא זז ממקומו וקרא בחיבת־פתאום רכה ותוהה במקצת:

— אבא!

הלז, שהיה כבר אצל הדלת הפתוחה והמפותחה [58] אשר לבית, ניצב והפנה אליו פנים גדולים וסגלגלים [59] במקצת, שפאותיהם היו ארוכות וקצת מסולסלות וזקנם היה קלוש [60] למדי ומדובלל [61] כל־שהוא, והתחיל מסתכל בו אותה הבטה מצומצמת שהיתה מכרסמת [62] תמיד את פניו החורורים. הופכת אותם בוחלים [63] במקצת מחמת יסורים שבהקשבה — אותה גופא [64], שהיתה תמיד מטילה אימה מגוחכה כל־כך בלבות הרבה ממכריו של אוריאל, כשהללו היו אומרים לסור אל ביתו. אוריאל הביט אליו וצחק צחוק אילם וחיור ופטפט שוב נמוכות:

— אבא!

הלז הכירו, לאחרונה, וקרא:

— אה... נו, טוב, טוב. פלא הוא! ואני אמרתי — אותה סופה שלנו היא שבאה. נו, נו — בוא ותקבל שלום.

בחדר האוכלים המרווח, שאליו בא אוריאל קודם כל, היתה דממה שבאפלה, והאפלה היתה אפרורית במקצת — כנראה, מחמת אותו תריס, שלא הגיפוהו. ובאחת הפינות היתה החתול נוהמת בחלומה רכות. אוריאל הניח שם את ילקוטו ופשט את אדרתו ובא אל האולם הגדול שמאצל [65]. בדלת ניצב ושפתו היתה נשוכה. נושנות [66]. נושנות שככה הכבידו. אותו האולם הגדול והקודר ושולחנו האדום והקודר כמותו שבטבורו. זו התקרה המסוידה והנמוכה קצת, המאדימה כהות מחמת אור מנורתו הלבנה של אבא, אותה המנורה הניצבת, שיצאה ובלטה מקופת הספרים [67] הרבים והגדולים, שהיו אצלה פתוחים וסגורים וכפופים לתוכם והקיפוה מסביב. לארכם של שני הכתלים שמנגד, שהיו שרויים בצל, היו מכהים קדורנית [68] שני הקנפי [69] האדומים שמכבר, ושדת [70] בגדים רחבה מאוד ונמוכה יותר מדי היתה מצהיבה שלא במקומה ומשמאל לדלת. אבא נכנס ראשונה ודיבר בלחש, אגב רמיזה שבאזהרה כלפי אותה דלת לבנה וסגורה שמימינו:

— אלא שתהא זהיר. שתהא זהיר. שהרי אמא ישינה.

אחר־כך ישב לאטו בכיסא הרפוד [71], שהרפידות [72] שבסומכותיו [73] נתדלדלו

השמש באדמומית רכה והמצילות[37] אשר במסגדים[38] תבכינה גלמודות וכבושות. חרש תבוא, כשהיא מלבינה באודם הנוגה, וחרש תהא מתחככת אצל כתלי הבית ומניחה אגודת ורדים חיים בחלונו הפתוח של אוריאל והוא לא יראה. אגודת ורדים חיים, ששזרה אותם בכפות שרחש[39] ירוקות, כסגנונה מאז, ופארה אותם בכוכבי זכריני[40] ודגניות[41] פזורים. תניח בלאט ותכנס לה אצל לינקה אחותו; ובקרוב תהא יושבת אצלו ונבטת מחלונו החוצה. ראשי האילנות שבפרדס הקרוב יהיו מוארים ויהיו מזהיבים. פז[42] יצחק בחלונות. פאתי[43] שמים שלנוכח יאדימו ויצהיבו ויחורו. השטח יכבוש ויכבוש את נשימתו. זו תהא חיורה ותהא נוגה ותהא נכספת למרחקים, והשמש תהא אדומה ותהא בוכה ותהא נפרדת ויורדת. פתאום יכבו החלונות. צללים יבואו. השטח יתקרר. אפלולית תרד ותקום דממה. אז תקום כצל ותיגש אליו חרש וחרש תדבר לו תחנונים:[44]

— קחני אל ההרים, אוריאל — אל צאת החמה, אה?

אוריאל הביט אל סביבו והצית שוב בפפירוסה ונזכר משום־מה והחליט בלבבו, שהוא ימות ככלב. ככלב ימות יחידי ומוטל באיזו אשפה[45] ורואיו לא יאמרו אֵיו. פתאום חרדה האפלולית הגדולה שקפאה מסביב ויריה[46] חזקה נפלה באוהל התיאטר[47], שבפנים הפרדס הקרוב. התחילו כלבים נובחים ברחובות ומחיאות־כפיים מהירות נשפכו כרסיסים. מיד אחר זה הכתה[48] מקהלת המנגנים איזו מנגינה מתחטאה[49] ואוריאל קם ונטל את אמתחתו; אבל בטרם הספיק לגשת אל הדלת החומה, שאחד הליצנים רשם בה בנתר[50] צלם[51] גדול, נפתחה זו מבפנים, וזה שפתח אותה, לא הביט אפילו אל אותו שבא וחזר, והתחיל מתרומם לאטו בשליבות[52] הבודדות, אשר לפרוזדור הצר, כשכפו האחת אוחזת ומחליקה בכנפו האלכסונית של הסולם ושולי הזופיצה שלו הארוכה מפוזרים מתחת ומטפחים בשליבות. אוריאל נשאר ניצב בפתח. הוא הביט אל קומתו של זה, שהיתה גבוהה במקצת, ואל כתפיו, שהיו רחבות למדי, לפי אותה קומה, והיו תלויות ויורדות לו כל־שהוא, ובלבו שנלאה נדפה[53] פתאום בחזקה והתחילה לוחצת חריפות אותה חמימות שבשלוה תמימה, שאבדה לו לנצח, חמימות שלוה ורוויה זו, שנפשו הרכה, זו שהיתה תמיד חרדה ומתלבטת כמוסות[54], היתה ניזונית ממנה לצמאונה הגדול בימים שהיו, באותם ימי הילדות הרחוקים כשהיה מוטל לפרקים בחיקו החם והבוטח של זה והיה חובק בתאות־נפש שבקדחת ומחליק בחיבה בישנית ומתחטאה את חזייתו השחורה והארוכה, המפיקה ביטחה

הקופא, ומתחבטת[20] אטומות[21] ומשתתקת בחבית הריקה שמתחת. חה. השד משחת![22] אפשר — חדלה אחת מאלו פה ולו רק יום אחד? ואם לא חדלה — מה חסר בה? התחילה לוחצת ולוחצת תוגה קטנה ומכבידה — אותה תוגה נוהמת, הנוקרת ויש בה מארסה[23] של חרטה. נמס פתאום ואבד מיד איזה גל שקפא כבר ודבר אחד קרוב, לכאורה, מאוד, שקולו כבר נשכח, התחיל פתאום תוהא ומטיח דברים שנונים[24] והיה צובט ואינו צובט בחזה שנלאה:[25]

— אח, בכדי שרשתי[26] מלב — באמונה, אוריאל, בכדי...

אוריאל גנח וישב אצל אמתחתו והצית[27] בפפירוסה[28]. באורוה הסמוכה נחר[29] פתאום סוס ברמה וחדל. אחר־כך התחיל שוב כוסס נרפות[30]. ומאחוריו, בחצר המולדת, כנראה, היתה פרה רובצת והיתה נושמת כבדות ורצופות. אלו דברים שהבריות נאנחים ואומרים להם: משל כחלום... נתרוקנה פתאום אותה מלה מתוכה והיה קשה לתפסה. כחלום... ההיה כל אותו בינתיים מר וקשה ורק חלום? או שזה אינו אלא חלום? חה. זר הדבר קצת ומביא במקצת גם לידי צחוק, באמת. הרי אתה רוצה — והנה אתה יושב ויונק בפפירוסה[31] ומקשיב לצריחותיו של אותו רגלי שמאחורי הנהר והכל היה כלא־היה. הכל. ממש — אתמול היתה אותו דבר. היום. הלילה. אויר סופג זה לא נח אפילו מרשמיו החיים. הנה הם מרחפים מסביב — מרחפים אצל הגינה שנרדמה ומפרכסים[32] בטרפים[33] המטוללים והדם כה חי ומתרשם. בת׳קה, בת׳קה זו החיורה, בת׳קה הנוגה, אותה ילדה נפלאה, שהיתה כה חביבה וכה קרובה ללב. הרכה! הנה היא מטפסת ונאנקת פה אצל הגינה. טורחת וטורחת ונאנחת ונאנקה תחנונים — לשוא. ידה זו השלוחה, ידה הרכה והחיורה, השלוחה בקדחת אל פרחי הלילכים[34] שבפנים הגינה, הנה היא חרדה ומפרכסת ונמשכת ומחפשת ואינה משיגה — להותה[35] הגדולה, היא אינה משיגה את האשכלות הנפלאים, שהיא כל־כך להוטה אחריהם — כל־כך היא אוהבת אותם — אוי, אוי, יראה נא, חי נפשה, אוריאל... אוריאל! וכי מה יפסיד אם יקטפם בשבילה, אה? אדם פחות שכמותו. ולא זו — אלא שהוא יושב ומלגלג לה. או שמא אינה כדאית אפילו לזה, אה? אינה כדאית? אמת? והנה היא חדלה מטופליה[36] והאויר הרוה והשוקט סופג את יגונה הרב:

— אמת, כי מזוהמה היא — זה אמת... אמת, אוריאל... או, כמה היא מזוהמה!

ומחר תבוא שוב. ילדה חביבה זו ויגונה היפה. בנטות השמש תבוא. בנטות

א. נ. גנסין

בטרם

ארוכות וטורדות[1] היתה דוהרת אותה מרכבה קלה, שהיתה רתומה לסוס אחד, זו שנטל לו אוריאל לאחר שירד, והיתה רצה לה יחידה ברחובות השוקטים, והיתה שואגת שואנות[2] ומנקשת רסיסים באבני המרצפה הרחבה ומרגיזה את הכלבים שבפנים החצרות הסגורות והלבנות; והללו, שמאצל אותן החצרות, היו בתחילה נישאים[3] נכחה[4] ברוגזה גדולה ומקפצים בחוצפה יתירה דוקא כלפי סנטרו של אותו סוס ויורטים לו את דרכו[5], ונשארים, לאחרונה, מלוים אותה בנביחה ארוכה וחופזים בזנבותיהם[6], ומשתתקים לאט לאט וחוזרים להם מתונות[7] למקומותיהם אגב נהימה של צדיקים:

— נ־ר־ר־ר... כ־ך! אלא מאי?[8] שמא היית סבור — בכדי[9] אנו חיים, אתליט? נ־ר־ר...

אבל הנה חדל רוגז ודממה הוטלה. המרכבה נטתה מאבני המרצפה והתחילה רצה רכות במסילת החול הכבושה שבצדדים, ובקרוב[10] נשארה ניצבת אצל אותה גיגית־הכניסה הירוקה, שהיתה זה כבר מבהיקה קפואות כלפי האפלולית[11] המחוירה שברחוב, ואוריאל התחיל נושם לרוחה וסופג לתוכו את הדומיה השאננה[12], שהיתה רוויה מטל ומדושנה מאותם הריחות שבלילה, הנפוצים וזוחלים מהגנות המלבלבות. מתונות ירד מהמרכבה ונטל את אמתחתו והניחה על הספסל שאצל אותו בית נם, זה שחמשת תריסיו כולם לבנים וכולם, מלבד האחד שבטבורו[13], מוגפים[14] היטב — אותו בית יפה ושוקט, שאוריאל היה אומר לו בשכבר הימים[15] בית־מולדת. לכאורה, היה פה הכל כמו שהיה לפנים, אפלולית ושקט ואזוב בגג שלנוכח. אותה חתול מנומרה[16], זו שהלילה מאפירנה והיא נודדת מתונות בחודה[17] של הגדר הארוכה וסורחת[18] את זנבה אחריה. גינת פרחים מלבלבת זו, הכובשת[19] את נשימתה הריחנית בתוכה, ואלו טיפות הטל הגדולות, הנופלות לפרקים מאותו צינור ירוק, זה שיורד מגג הפחים

"הצדה", הזמן (ירחון ח'), וילנה, 1905; "בינתיים", לונדון, 1906; "בטרם", "רשפים" (חוברות ט"ו—מ"ה), וארשה; "בגנים", "ספרות" (ספר ד'), וארשה; "קטטה", "הצפירה", נובמבר 1912; "אצל", "נתיבות" (ספר א'), וארשה, 1913; כתבי גנסין, 3 כרכים, מרחביה, 1946.

(גנסין כתב גם שירים ופרסם אותם בירחונים שונים, וכן מאמרי־ביקורת. מאמרי־הביקורת שלו חתומים בשם א. נ. אסתרזון).

ביבליוגראפיה:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ' יבנה, 1959, עמ' 195—198.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ' יזרעאל, 1951, כרך ב', עמ' 379—398.

על יוצרים ויצירה, (א. נ. גנסין), מאת י. פיכמן, כל כתבי פיכמן, הוצ' דביר, 1959, עמ' רמד—רנא.

ספרות על פרשת דורות, מאת י. זמורה, הוצ' מחברות לספרות, תש"י, עמ' 29—54.

יצר ויצירה, מאת י. רבינוביץ, הוצ' ראובן מס, 1951, ירושלים.

ספורים, מאת א. נ. גנסין, מבוא מאת פ. לחובר, וארשה, תרע"ד.

כתבי א. נ. גנסין, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 1946, 3 כרכים.

לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מאת ג. קרסל, כרך א', הוצ' ספרית הפועלים, 1965, עמ' 494—495.

פ. לחובר, "א. נ. גנסין, חייו ויצירתו", "ראשונים ואחרונים", ספר שני, הוצ' "דביר", ת"א, תרצ"ה, עמ' 136—158.

בן־ציון בן שלום, "אורי ניסן גנסין", מונוגראפיה, הוצאת התאגדות הסופרים העברים "מפלט", קראקוב, תרצ"ה.

ש. שטרייט, "פני הספרות", ספר שני, עמ' 217—233.

אורי ניסן גנסין

(1879 — 1913)

מספר עברי, נולד ברוסיה הלבנה לאב שהיה ראש הישיבה היהודית בעיר. למד בחדר ובישיבה ויחד עם זאת השיג השכלה כללית בכוחות עצמו.

ב־1898 החל בעבודתו הספרותית. שני ספוריו הראשונים ״הצדה״ ו״בינתיים״, יחד עם סיפוריהם של ברנר ושופמן, מסמלים את ראשיתו של הסיפור העברי המודרני. גנסין כתב את יצירותיו המשובחות ביותר בישיבת פוצוב — שם שהה בשנים 1908—1912. מחלת־לב גרמה לפטירתו בוארשה בגיל 32.

סיפוריו של גנסין מעלים את עולמם הפנימי של הצעירים היהודים התלושים מן העירה היהודית ומן העולם החיצוני כאחת. מעטה בסיפורים אלה ההתפתחות העלילתית והם מתפתחים כולם סביב עולם הרגשות והחלומות של הגיבורים והמציאות המשתקפת מבעד לעיניהם. המאבק בין הפרוזאיקן והליריקן ניכר היטב בסיפורי גנסין, שעיקרם בתאור רגשות ותחושות הניתנות לעיבוד פיוטי־לירי.

״בטרם״

סיפור זה עשיר במוטיבים פסיכולוגיים ובציורי־נוף נפלאים. הגיבור הראשי אוריאל אפרת בורח מפני אימת החיים והמות גם יחד; הוא אוהב את החיים, אבל אלה שסביבו מעוררים בו רק גועל־נפש. הוא מבקש מפלט בפשטות ובתמימות, קרוב לחיים הטבעיים. הוא רוצה באושר האהבה הטהורה, אך אין הוא מסוגל לאהוב... לגביו אין דבר בעל קבע בעולם הזה: תקוות, חלומות, אהבה — כל אלו אשליות שאין בהן מן הממש.

מתוך ״בטרם״ מובא כאן הפרק הרביעי.

מספריו:

״צללי חיים״, וארשה, 1904; ״סעודה מפסקת״, ״ספר השנה״ השלישי, וארשה;

הבקיע לו דרך בין האכרים. אצל הפתח נתקעה פתאם כף רחבה ונוקשית[146] של פיבקא בידו:

״שלום עליכם, ר־רבי!״

״שלום שלום״, נשתמט הרב ויצא בחפזון, ״אין פנאי...״.

״שלום, שלום״, נענה אחריו פיבקא, ״לך לשלום, ר־רבי, וה׳ יצליח דרכך...״.

הפרישה[147] בשעה זו היתה יפה לשני הצדדים ואיש לא עכב בה. פיבקא מהר וסגר אחרי הבורח את הדלת בכח גדול, כאומר: ״יברכך!...״[148] והרב טפס ועלה במסירות נפש לתוך העגלה.

״הייא, איוואן, איוואן!״ — התחיל הרב לזרז את המחמר...

מה הבהלה? לברוח? לאן? — על שאלות אלו לא היה הרב בעצמו יודע מה להשיב, אלא שבאותה שעה לא שאל ר׳ ליפא כלום ולא הרבה חקר. כל מה שעשה — כאלו נעשה מאליו, בלא דעת ובלא חשבון... אחת שאלה נפשו ועליה התפלל בכל לבו: ״רבונו של עולם, עשה לי נס וישתרבב הדרך מהלך אלפי אלפים פרסא[149]. שנים תחלופנה, יובלות יעברו — ואני אהיה נוסע ונוסע ונוסע... ואם איני כדאי — קח נא את נפשי, רבונו של עולם, מוחלני[150] לך את הכל — וקח נפשי...״.

אבל תפלתו של ר׳ ליפא לא נשמעה: העגלה נשאה אותו על כנפי נשרים והדרך הלטושה[151] והחלקה קפצה כנגדו. אחרי הלילה המעונן יצאה שמש החרף והארץ הלבנה האירה ושמחה. העורבים שמנקרים בדרך פנו מקום לעגלה המעופפת וקבלו את פניה בצריחותיהם הצרודות: קרע, קרע!

בוש ר׳ ליפא מפני העורבים ומפני זהר החמה ולובן השלג, כבש ראשו בחיק אדרתו ונשתקע שוב בהרהורי יאוש. ומשעה זו ואילך לא ראה ולא שמע ולא הרגיש עוד שום דבר. הפקיד[152] את רוחו ביד אלהי הרוחות ואת גופו הרצוץ בידי העגלה הטסה:

״יהיה מה שיהיה...״.

ח

ובחצות היום, כש״הקהל״ בעירה יצא מבית־הכנסת והלך בהדרת שבת ובנחת בצדי הרחוב ובאמצעו, והכל נותנים ומחזירים ״ברכת שבת״ זה לזה — בו ברגע נחלצה[153] ובאה כנגדם מן המבוי[154] עגלה מהירה וקלה, ובתוכה — אוי לעינים! — הרב ר׳ ליפא!...

מנקביה, חשף זרוע והתחיל להניח תפלין ולומר בקול רם ובנגון של חול את ברכות השחר.

הדלת סבבה בינתים על צירה בלי הרף ואכרים עטופי גלימות ואחוזי[136] שוט התחילו יוצאים ובאים. הבית נתמלא צנת שלג והבל פה ועשן מחורקא[137] וריח גלימות עם בעיטות רגלים ושיח שפתותיהם[138]...

פיבקא מתכון ועובר בתפלתו על־פני משכב כבודו של הרב דוקא, מזמר בקול רם ובנגון של חול "הללויה, הללויה". ובשעת מעשה הוא נותן בהרב הישן עין בדקנית מן הצד כזה שאומר: "ישן, ישן, רבי, ותערב לך. עתה איני חושש לך עוד. עתה רשאי אתה אפילו לקום...".

ובאמת, ברגע הזה הזיז הרב את גופו הכושל זיז כל־שהוא. "חזק ואמץ, פיבקא!" אמר בעל־האכסניא לנפשו, "ראה, אל נא תקלקל!..."

ופיבקא נבלע מיד בעשן המחורקא ובערב רב[139] של גלימות, אורב משם בעין פקוחה להרב ומזמר בנגון של חול ובקול ענות[140] גבורה: "הללויה, הללויה!"

ז

והרב שלנו כיון שנתעורר — כל מכאוביו הקיצו עמו: "אח, אח, אח! כל הראש לחלי וכל העצמות מרוסקות!" — זקף בקושי גדול את חצי גופו ופקח את עיניו. מה זאת? היכן הוא? במרחץ? לא, באכסניא. היכן השבת? אין זכר לשבת! אכרים. המונו של חול. והרי מיחם רותח שם כנגדו!

"אם כן", החרידה מחשבה איומה את כל עצמות הרב ופניו המכורכמים[141] נתכרכמו יותר, "אם כן, הייתי ישן והולך כל יום השבת וליל מוצאי שבת עמו. כאן על הספסל, לעיני פיבקא ולעיני הגויים, הייתי מוטל וישן "מעת־לעת"[142] שלם. ובלא קדוש, ובלא תפלה, בלא הבדלה. מה אתה עושה עם ליפא, רבונו של עולם?..."

אימה[143] חשכה נפלה על הרב ויאוש גדול תקף את לבו. כמעט שנתעלף. מאד מאד המר[144] לו אלהים, יותר מדי... "ולמה?" זעק לבו בקרבו, "אמור לי, רבונו של עולם[145], למה?"

מתוך עב הענן של עשן המחורקא הגיח ויצא עם השוט שבידו הערל איוואן: "עת לנסוע, רבי, העגלה מוכנה".

הרבי קם לאנחות ממקומו ושם פניו אל הפתח. נוד התנודד כשכור ובקושי

מתחלה חשב שאין זה אלא אחיזת עינים[119] ומעשה שדים. גחן והביט שוב, עין יפה יפה: הביט מלמעלה ומלמטה ומן הצד — ”חייכם, הרב! הוא הוא! הרי חטמו השופר, והרי פניו פני הגרוגרת[120]...”.

פיבקא היה כמטורף: ”מה זאת? שבת — והרב... שכור אני או משוגע...”

פתאם טפח באגרופו על ראשו: ”אי פיבקא, אי חם בן־חם![121] ודאי טעות יש כאן, וטעות מגונה... בחשבון ימי השבוע טעית, פיבקא! כן, כן, פיבקא, נפלת בפח[122], אוי לך ואוי לחיך... עם עשו[123] גרת, ובעונותיך הרבים החלפת סדר זמנים. אַ־אַ, מעשה יפה, ענין יפה, ביהדותי... מחר וידעה כל העירה... פה!

וכיון שעמד פיבקא על עיקר הדבר מיד קפץ לבער[124] את כל סימני השבת מן הבית, קודם שיתעורר הרב ויראנו בקלקלתו[125]. קודם כל, העביר מעל השלחן את מנורות הנחשת ואת שיורי הסעודה ואת המפה הלבנה. אחר־כך קפץ ונכנס לחדר־המשכב והבהיל את אשתו ואת בתו מן המטות:

”עושו[126], חושו, נבלות! הייא, הייא, מגפה תהי בכן!...”

”מה כאן, מי כאן?” — נתעוררה האשה בבהלה רבה.

”רדי שאולה, בהמה גסה[127], אל נא תרימי קול! עמדי מיד ומהרי[128] את החמין[129] מתוך התנור...”.

שעה קלה לא ידעה מה בעלה סח. וכשהסביר לה זה על־ידי נגיחה גדולה באגרוף את הענין על בורין[130] — קפצה ונתלבשה ומהרה אל התנור.

”הכל, הכל הוציאי, מגפה תהי בך”, קרא הבעל, ”הדיסא, הפשטידא. אל העביט[131] שפכי, אל העביט. שריד ופליט אל יהי להם!”

ובן־רגע נהפך כל מראה הבית ויהי לאחר. יצאה השבת ובא החול במקומה. בתנור הגדול רחב הפה דלקה אש. המיחם הכרסתן נתמלא גחלים בוערות והתחיל מזמזם. נשמע קול גרזן ופטיש בבית: המשרת יוכים עומד ובוקע עצים ותוקע יתדות וקובע מסמרות לצורך ושלא לצורך. פיבקא בכבודו ובעצמו עומד כפוף על הערבה[132] ולש את הבצק בכל כחו. הבת הבוגרת, בתולה גבוהה, נפוחת פנים ומפוחמת[133], שעמדה מטושטשת באמצע הבית ולא הבינה מכל הנעשה כלום, נטלה בינתים מיד אביה המלוכלכת בבצק שתי מכות־לחי וצביטה אחת — ועמדה לקלף בולבוסין אל תוך סיר גדול מלא מים. ”קלפי, קלפי, מגפה תהי בכן!” — קורא ומזרז פיבקא כשהוא בעצמו טורח בלישה בכל כחו... מצפה היה פיבקא כל רגע שיתעורר הרב — וכשגמר את הלישה והרב לא נתעורר, נזדרז וחבש מצנפתו הבלה והמעוכה, שבצבוצי[134] מוך[135] מציצים

ועיני הרב זלגו דמעות. מצחו וזקנו ושפמו הפשירו וירדו אף הם מים. ראשו של הרב ואבריו כבדים עליו כמטילי°°° עופרת. רוצה הוא לזוז — ואינו יכול. "אפשר הגיעה שעת מיתתי" — חרד הרב חרדת מות ופניו צללו°°° — "יזק. וזהו הפרעה! עת להתודות...".

ושפתי הרב התחילו רוחשות וידוי מאליהן. "אוי, אוי, אל רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד... אנא, אל נא, רחם נא! רבונו של עולם, סלח ומחל. בשר ודם, רמה ותולעה°°°... רגלוהי דבר נש!... אמנם חטאתי, עויתי ופשעתי... אבל אלה הצאן, אשתי וילדי, מה חטאו?"

ושעה מרובה שכב המשולל בחדרי לילה. כל גופו שטוף זעה קרה ובעצמותיו כאש בוערת. מתוך הקדחת היה מדמדם°°° וקורא בלחש פסוקים משונים. כדרך הזיה: ביחד לקוטי מסכתות עם פסוקי תורה, מאמרי חז"ל עם דברי תפלה ותחנונים מעין "תקון שבועות"°°°... הרהורי דשמיא°°°, בענין שכר ועונש, גיהנם וגן עדן, חבוט הקבר°°° ומלאך דומה°°° התרוצצו במוחו המסוכסך בערבוביא יחד עם מילי דביתא,°°° אשת אלמנה, יתומים, בת בוגרת, חזקת°°° הרבנות, מכס השומרים...

ובהרהורים רעים כאלו התלבט הרב העלוב והיה גונח ונאנח עד עלות השחר. כמעלות השחר נפלה עליו תרדמה קשה ועכורה, תרדמת מעונה ובעלי יסורים, שבאה מתוך נשימה כבדה וקצרה — ויישן.

ז

ובה בשעה שהרב ר' ליבא מוטל באכסניא שוממה על הספסל, מקופל בתוך אדרתו, כלו שרוי בזעה ובספוגת מים של הפשרת זקן ופאות, רואה חלומות קשים וישן — הקדוש־ברוך־הוא יושב ברקיע ועושה את שלו: מקריא בשחר את התרנגולים ונוטל חשך מפני אור. וכיון שקרא הגבר°°° ודרך האכסנאים הקבצנים המחזרים°°° כבוא בקעה לתוך הבית אורה חוורת־רועפת ומצוננת של שחר יום חרף — מיד נתעורר ירחמיאל בעל־המלון. נתק, מה! והקיץ משנתו. בקפיצה אחת ירד ממטתו. נעל מגפיו הכבדים. נתן אדרתו הקצרה על כתפיו — ויצא אל החדר הגדול, לראות מי הוא זה שבא לבית מלונו בלילה. ונשתומם והגיע — ויהי לפלא: לפניו על הספסל נמצא מוטל סרוח במלוא אדרתו — הרב! ר' ליבא!

לתוך העגלה. ״באמת לאמתו, על־פי עומק הדין, איני מחויב כלל למסור נפשי על הדבר. אדרבא! נסיעה בשבת אינה אלא מדבריהם, שבות, ועל השבות...״.

ר׳ ליפא נמצא יושב בינתים בתוך העגלה ממש. אלא שהוה משתדל עדין, מתוך אנחה ואנקה, לישב שם ישיבה דחוקה, שלא כדרכה, לשם שנוי... העגלה שרכה דרכה בחשך והלקלקות ור׳ ליפא ״קבל שבת״ בלחש, בלב נשבר ונדכא...

לא עליכם, כל עוברי דרכים! ליל החרף נשתרבב בעיני ר׳ ליפא כיובל. הסוסה העלובה עיפה כבר והלכה בלא כח. העגלה רקדה על־גבי יתדות הדרכים והרקידה עמה את גופו הרצוץ של ר׳ ליפא, כמעט שנתפרדו עצמותיו בדרך. אילני יער, זקנים מסולסלים, רחבי ענפים ומסובלי שלג, עברו לעיניו בתוכחת של שתיקה ובזעף גדול. ומסבכי אלונים, קטני יער, הציצו בראשיהם המתודדים מתחת לכובעיהם הלבנים והיו תמהים ומשתוממים: כי הוא זה ואף זה הוא אותו ר׳ ליפא, רב העיר ומרא דאתרא, אשר מלאו לבו לנסוע בשבת... קוצים ודרדרים כבשו פניהם בקרקע מבושה. הרוח בין הסבכים היתה מתיפחת ובוכה: אוי אוי מחלול השם, ואוי אוי לעלבונה של תורה!

ח

כחצות הלילה הגיעה סוף סוף העגלה עד בית מלון אחד, שעומד בודד על־יד הדרך והוא משוקע עד חלונותיו בשלג. הסוסה העלובה [illegible] מתנשמת ועיפה עד מות והנוסעים היו שבורים ורצוצים. זקנו ופאותיו ושפמו וראש אדרתו של הרב נקשו מקשה אחת של זכוכית. מכאן ואילך אין לנסוע בשום פנים. יצא אליהם גוי זקן, מחזיק האכסניא. ירד הרב אל האכסניא והעגלה נקלטה בתוך שער החצר.

בחדר שנכנס בו הרב שלטו קור ושממון ואור כהה של עששית קטנה מפוחמת. מן החדר הסמוך עולה נחרת הבעלים הישנים. על־גבי השלחן עומדות שתי מנורות של נחשת שבלו נרותיהן, ועל־גבי המפה, בד עבה ארג יד, מפוזרים מיני פירורים ועצמות, שיורי סעודה של ליל שבת. ר׳ ליפא הפך פניו, שלא להסתכל לשם. וכשהוא קרוש כלו מקור ועטוף בבגדיו הכבדים התנפל כל עוד נפשו בו על־גבי ספסל ערום וקשה הסמוך לכותל וטמן ראשו בתוך אדרתו.

״יען, הוא, הרב, חלל שבת... כמה גדול חלול השם! איך יישא מחר את פניו? ומה יענה ביום־הדין? אוי אוי לאותה בושה!...״.

רצה הרב לצעוק צעקה גדולה ומרה — ולא יכול. כל ישותו נתקפלה ונקרשה בתוך מחשבת אימה של מלה אחת:

"שבת!"

וכשחזר אליו במקצת כח הדבור — יצאה השאגה מגרונו מאליה:

"איוואן! אי וי!"

בשאגה זו, שפרצה מעומק הלב ונאמרה בשלש המלים היחידות הידועות לרבנו מלשון הערלים, היו כרוכים בה ביחד: זעקת תמרורים ובקשת רחמים, פחד אלהים וצדוק הדין, חרטה וקובלנא, ועוד כמה וכמה דברים, מה שאין הפה יכול לדבר...

איוואן היה עומד בשעת מעשה ומטפל מתוך חרוף וגדוף בעגלה ההפוכה ובמושכות הסבוכות. בועט היה פעם בפעם בכרסה של הסוסה הרזויה ופוקד עליה עון אבות ואמהות עד אלף דור. בגמר התקונים הזמין את ה"ריבוך" לעליה. הרב נושא את עיניו אל הלילה: מאין יבוא עזרו — ועזר אין. רגע עלתה במחשבה לפניו, שלא לזוז מכאן, ויהי מה. פה בשדה ילין ושם ישבות. יהרג ואל יעבור. כלום מעטים הם ה"מעשיות" בחסידים ואנשי מעשה שקרה עליהם הוא ביערים ובמדבריות?.. הרי המעשה ב"אריאל" יוכיח! וכי לא הזמין לו הקדוש־ברוך־הוא לצותו חסיד במדבר ארי לשמירה עד "הבדלה" ולרכיבה אחר "הבדלה"?...

אבל כשחזר ר' ליבא ונסתכל באפלת הלילה — מת לבו. משמאל עינו מבטת כמין יער מתמ. יער כבד ואפל, מלא רעש גדול ויללות מוזרות, ומקבלנו. סתם יער בחזקת סכנה: ליסטים יש בו וחיות רעות... ומימין — הרי שדה שומם ורחב ידים, עטוף כולו תכריכים לבנים. מתוך השלג מבצבצים ויוצאים סיני גילמות וזרדים נוטים, שלובן ושחור מעורב בהם ונראים כמצבות "בית עלמין". השם יודע מי הללו: שדים, חיות, מתים, או סתם סבכי קוצים... מכל עבר ופנה, מתוך האפלה, מסתמנים ובאים עליו מחנות מחנות של ברדלסים והפריצים...

"לאו!" הרהר בו ר' ליבא, "פקוח נפש דוחה שבת, "וחי בהם" — ולא שימות בהם, ועל הנס אין סומכין, ומי יודע אם כדאי אני שיעשה לי נס..."

ור' ליבא רואה בחוש ברדלס גדול, נורא מאד, עומד מכוון כנגדו, פותח עליו גיצוצות מעיניו וחורק עליו שניו עקומות... בשרו של ר' ליבא סמר מפחד ועיניו יצאו מחוריהן...

"לאו ולאו!" פוסק הרב מתוך חרדת מות ונקישת שנים. מטפס ועולה

ד

מאותו הרגע שזזה העגלה ורבנו נתכנס באדרותיו יפה יפה — הרגיש פתאם כעין חום נעים, מתוק ממש כדבש, שמתפשט והולך בכל האברים. שמורות [71] עיניו נאחזו בחבלי [72] תנומה, וראשו התחיל מתנדנד. "הי־הי־הי, השמן!" — שחק הרב לתוך חיק עצמו, והרגיש כעין גרגרי חול בעיניו — "שמן זית זך!..." וברגע שעברה העגלה את הגשר הקטן מחוץ לכפר נפלה על הרב תרדמת [73] אלהים — ויישן.

ואיוואן הערל עדין היה יושב לו בשעה זו על דוכנו ומסיח קצת עם הסוסה שיחה קלה, שיחת רעים מטוב לב, מבטיח לה בשעת רצון כמה וכמה הבטחות טובות לעתיד לבוא, ובלבד שתלך לה ולא תט מן הדרך הישר [74]. ובעוד שהוא מסיח עמה כך — והנה נשמטו השוט והמושכות מידו, ראשו עם מצנפת הכבשים צנח אל חיק הגלימא, ובן־רגע — והנה הוא נוחר כ"דבר אחר" [75]...

והסוסה כיון שהרגישה את עצמה בת־חורין, מיד שכחה את כל דברי המוסר של בעליה ואת כל הבטחותיו הנעימות לעתיד לבוא, וכשהגיעה לפרשת דרכים [76] עמדה ושהתה רגע אחד, כזו שנמלכה בלבה: לכאן או לכאן? — ופתאום משכה את העגלה בכל כחה ונטתה, דרך פשרה, לא לכאן ולא לכאן, אלא לאמצע דוקא, לצד השדה.

ובינתים נתענן היום והחשיך על הסוסה בדרך. השלג ירד בשפע, והוא גס ולח, מערבב את העולם ומטשטש את הדרכים. הסוסה התחילה, כנראה, לפקפק, שמא לא כהוגן [77] עשתה, וכבר היתה מהרהרת בתשובה, אבל מפני שלא ראתה בעיניה, עיני בהמה, תקנה לדבר, הפקירה עצמה בידי שמים והיתה מוספת והולכת לה באפלה, עצובת רוח וקטופת אזנים [78], פוסעת לה בלאט, כמו בעינים עצומות, על־גבי תלי תלים של שלג וסבכי קוצים, פוסעת ונגררת אחריה את העגלה ומה שבתוכה... ומי יודע עד היכן היתה הסוסה מגעת, לולא אירע לה פתאם איזה מכשול — והעגלה נהפכה, שני הנוסעים שלנו הקיצו בבהלה רבה בתוך ערמת שלג — ומסביב להם חשך ואפלה.

"יהאי מאי די [79] נשתומם הרב ופרכס לצאת מתוך השלג, פתאם זכר כל אשר נעשה וכעין מכת קרדום כבדה הלמה ראשו:

האוך [80], שבת!

ור׳ ליפא, שהוא חלוש ורך לב בטבעו, לא יכול לראות בצערו של בעל־הבית ועשה עמו חסד של אמת וטעם עוד קורטוב [64] ושוב קורטוב...

ובינתים רד היום, יום הששי הקצר. ר׳ ליפא שנתבסם קצת אף הוא, התעורר אמנם אחת ושתים ונסה לעמוד על רגליו הכושלות מלפני השלחן: "א־א־א", טען בפרישת כפים ובגמגום שפתים, "ערב שבת! היום הקצר..." אבל ר׳ גצי לא יאבה ולא ישמע, ר׳ גצי תופסו בשתי ידים ואינו מניח.

ובשעה זו יושב לו בשלוה בחדר־הבשול המחמר [65] איוואן ומיטיב את לבו אף הוא בסעודת המצוה. הנאה מרובה יש לו על שעשו לתינוק הרך את דתו — ומתוך חדוה הוא משלשל לתוך גרונו רביעית אחר רביעית: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים...

ובתוך כך השמיע האורלוגין שלש. ר׳ ליפא נדחף ועמד מלפני השלחן בחפזון גדול, אבל הרגלים אינן נחפזות כלל. וכשעמד ונתעטף בעטיפתו הכפולה ומכופלת: באדרת הדובים ובאדרת הכבשים, ונתאזר [66] באזור האדום והכניס רגליו לתוך שתי החביות, הקורדיקין הכבדים, שוב לא נשמעו לו הרגלים כלל וכלל. תחת לעקור את עצמו ממקומו נחבט פתאם ר׳ ליפא במלא גופו המסורבל על ספסל אחד ונמצא יושב באמצע הבית. ר׳ ליפא מזיז את גופו: אֱ־אֱ־אֱ — ולבטלה! אינו זז ממקומו.

"השמך", שבא בעצמותיו של ר׳ ליפא, עשה, כנראה, את שלו. ואולם ר׳ ליפא לא הצטער על זה כלל. אדרבא, דעתו היתה בדוחה ולבו טוב עליו, ובשעה שגופו היה משתדל מתוך שטיחת כפים ונענע אצבעות להסיע עצמו בעל־כרחו ממקומו — היה פיו מצחקק [67] מן הגרון בקול צפור דק, מצחקק ודובב:

"הי־הי־הי, ר׳ גצי, הרגלים..."

"הי־הי־הי", שחקו כל המסובים אף הם, "הרבי!..."

סוף סוף, בעזרת הנותן ליעף [68] כח ובעזרת מקצת מן המסובים, נעקר הגוף המסורבל ממקומו, ושתי הבריות הנאות, הרב ר׳ ליפא, שיחיה, ובן־לויתו [69] המחמר איוואן, להבדיל, יצאו יחדו בשעה טובה ומוצלחת מן הבית, וכשהם מסיעים זה לזה ונסמכים זה על כתפו של זה טפסו ועלו אל עגלת־החרף [70] בשלום.

ושוב יושב לו רבנו ברוחה בתוך העגלה, כשגופו מעוטף ורגליו מכוסות, ושוב יושב לו איוואן על הדוכן. שריקה גדולה ושמחה — והסוסה נשאה את הרגלים...

וכאן אנו מגיעים לעיקר המעשה.

"כיד המלך": [52] דגים, כמה שנאמר: התנינים הגדולים! בשר — עגל שלם, תריסר אוזים ושלשה ברבורים אבוסים! [53] ואין צריך לומר "שאר ירקות", כגון מיני זפק ממולאים, אלו הקיבות המפולמות [54] ואותם החזות והלשונות והקורקבנים המטוגנים וכדומה לזה מהנהו מיני מוליתא [55]. ועכשו הלפת! [56] אותה הלפת המצומקת [57] הנודעת לתהלה.

מניחים אנו מיני מאכל ובאים עכשו למיני משקה. ר' גצי, דעו לכם, הריהו יהודי פשוט, בלי חכמות יתרות. וכשאומרים: יי"ש [58] — פירושו: יי"ש! היינו, פשוטו כמשמעו: לא פחות מ"תשעים וחמש", ודוקא ישן. היינו? [59] יי"ש המשומר במרתפו קבור באדמה זה ימים ושנים, ולכתחילה — שומעים אתם — לכתחלה נגנז לשם הנכד הראשון, שעתיד לבוא. אדרבא [60], ישתה נא הרב, רק עוד כוס אחת, כוס זעירה זו — גצי תקע לתוך כף ידו של הרב צנצנת בת רביעית הלוג [61] — נא ונא! ישתה נא הרב! אל נא יתירא! וכי יי"ש הוא זה? אין זה יי"ש כלל! הרי זה שמן זית! זולף הוא לכוס ואין קולו נשמע. שמן זית זך ממש! כמו ששמו גצי! נא, לחיים, רבי, לחיים!...

גצי המוכסן נתבסם [62]. פניו השעירים והשמנים נתלהטו והבהיקו כפני מיחם מצוחצח ועיניו טבלו בשומן... פעם בפעם היה נועץ אצבע בלבו, מנקש ודובב בלשון עמוסה לעצמו: "גצי, יודע אתה? אר־; הרי אתה מעתה זקן... סבא אתה! שומע אתה? חי, חי, חי, אתה נעשית סבא. ואשתך מה היא? ס־ס־סבתא!... היכן את, ס־ס־סבתא! גשי נא הלום, הסבא ישתה עמך ל־לחיים! בואי, בואי, אל נא תתביישי, הרב יענה אמן... לא כך, ר־ר־רבי!"

וכאן תופס ר' גצי את הרב בזרוע, אוחז בכתפיו בכל כחו ומנדנדו כשק של בולבוסין, ופתאם נופל על צוארו ומתחיל לנשקו בכל פה. מתוך רוב שמחה ותענוג הוא שוחק ובוכה כאחד על הכבוד, חי־חי־חי, הכבוד שעשה ר' ליפא, הרבי שיחיה, לו לגצי, חי ראשו, הכבוד. ואלמלא הוא, הרבי שיחיה — הים, הים, הים...

"נו, נו, דידך! לחיים" — מניח ר' ליפא את דעתו של גצי הבוכה, ומוזג בזהירות גדולה מן הצנצנת. "לחיים! הבכיה למה? אין צורך בבכיה. אין צורך..."

ר' גצי מתנחם ומוחה דמעה מעל פניו בשרוול: "יפה אומר הרב. כמו ששמו גצי! אין צורך בבכיה. אין צורך. אלא לחיים. ושוב לחיים! ודוקא לחיים! היינו — לחיים ממש! ל־ל־לחיים של פרנסה... אוי, אוי, רבי", וכאן מתחיל גצי בוכה שוב בדמעות שליש: [63] "אוי, אוי, אוי, פר־ר־נ־סה!..."

ר׳ ליפא נכנס לחדר שני, אל הרבנית, ועשה שם מה שעשה ושהה שם כמה ששהה — ויצא מלובש בחלוק לבן ובזופיצא [40] של שבת, נכון לדרך. כאן בחדר ראשון נתעטף שוב על־גבי הזופיצא באדרת השלוחה. נעל על־גבי מנעליו השחורים את הקורדיקין הצהובים, חבש על גבי הירמולקא [41] את הצניף הטהור, צניף של שבת, שנס את מתניו [42] באזור האדום של השליח איוואן — ומהודר בבגדים אלו של תערובת קודש וחול עמד ר׳ ליפא ונשק את המזוזה ויצא את הבית.

עגלת־החרף, שעמדה לפני הבית, היתה גדולה ומוצעת שחת הרבה. ור׳ ליפא עלה ונתישב בתוכה ברוחה, כזה שיושב בשלו. הערל כסה את רגלי הרב בקש ובגבבא [43], ועלה וישב אף הוא. שריקה אחת — והעגלה החליקה על־פני השלג.

ג

הדרך היתה טובה וחלקה והסוסה זריזה, ממש קפיצת הדרך... [44].

מקץ שעה, עוד לא האיר היום, והרב בא אל הכפר, אל בית בעלי־הברית.

הקרואים כבר נתאספו. אחרי שתית חמין עמדו להתפלל בעשרה, כדין. קצב אחד, שבא דרך מקרה אל הכפר לקנות עגלים, נמצא בעל קול נאה, וירד לפני התיבה [45]. ה״עברי״ שלו היתה אמנם לקויה קצת. קצת טעה ב״משיב הרוח״ [46] וקצת ב״טל ומטר״ [47] — אבל אין בכך כלום. סוף־סוף רקקו ב״עלינו״ [48] ונפטרו מן התפלה בשלום. ובשעה טובה החל סדר ״הברית״.

התינוק הוכנס בחתוליו ועבר מיד ליד. הדוד מסרו לדוד האב, דוד האב לבן האח, בן האח לאבי האב, אבי האב לאבי האם וכו׳ וכו׳ — עד שנפל אל חיק ה״סנדק״ ועשו לו שם מה שעשו... לאחר המעשה חזר הדבר חלילה: [49] שוב העלו את הגוף הקטן והאדמוני, העקוד בידיו וברגליו והוא פועה ומפרפר כלו, ושלחוהו בדרך שבא: מחיק הסנדק ליד האב, מיד האב ליד אבי האם, מיד אבי האם ליד אבי האב, וכן להלן — עד שחזר למקור מחיתו, אל מאחורי הקלעים [50], ושם נשתתק קצת.

וכאן מגיעים לעצם העיקר — לסעודה...

המוכסן ר׳ גצי הריהו יהודי מכניס אורח, בעל עין יפה ולב רחב מטבעו אפילו בשאר כל הימים, ועכשו שזכהו הקדוש־ברוך־הוא וקימהו לראות נכד קטן, בכור לבת הבכירה — כל־שכן [51] וכל־שכן! ומאליו מובן, שהיתה הסעודה

אבל כבר אמרו חכמים: הכל תלוי במזל! ונגד המזל, דעו לכם, אין עצה ואין תבונה ואין זריזות...

שמעו נא מעשה נורא.

ב

לאחר שגמר ר׳ ליפא כל ה״אמירות״ שבהשכמה והתחיל לכון לבו לתפלה — צוחה פתאם הדלת, ואל הבית נכנס עמוד הבל וערל [25] עמו.

״מה לו לזה שהשכים לפתח?״ — תמה ונבעת קצת הרב, מתכוץ מפני גל הצנה שבא לבית.

הערל העמיד את השוט אצל המזוזה, הפשיט בתי־ידיו [26], ירד לתוך חיקו ולבסוף הוציא משם ומסר ליד הרב אגרת מקופלת, קמוטה ומלוכלכת מצדי צדדים. הרב כלה לקרוא את האגרת ונענע בכתפיו:

מעשה שטן... לבו הגיד לו! הנגיד ר׳ גצי, זה המוכסן [27] העשיר שבכפר הסמוך, מזמינו ל״ברית״ [28]. ״הנה כפי״ — כך הוא כותב באגרת — ״הנה כפי שהוא, ר׳ גצי, מכניס היום את נכדו הראשון, הבכור לבתו הבכירה, בבריתו של אברהם אבינו, ״באשר על־כן״ הוא מכבד אותו, את הרב, שיחיה, ב״סנדק!״ [29] עליו, על הרב, שיחיה, להטריח אפוא את כבודו ולרדת אל הכפר — ותיכף ומיד. עגלת־החרף השלוחה עומדת ומחכה...״

המוכסן ר׳ גצי אמנם איננו סופר מהיר, במחילה [30], ומכתביו לא ירוץ הקורא [31] בם, אלא שנתחכם הפעם וצרף אל האגרת שלשה פירושים מספיקים.

פירוש אחד — שטר כסף חדש, בן שלשה רו״כ [32], נתון בתכריך [33], שטר ״חי ומדבר״, שעבר באותו מעמד מיד ליד, מיד הערל ליד הרב, להבדיל [34].

פירוש שני — שק מלא בולבוסין [35] גדולים ובצדו כפות [36] אוז קרקרני, שמן ומפוטם. את הזוג הנאה הזה הורידה השפחה מן העגלה — והרי הם מונחים בחדר־הבשול.

והשלישי, ליתר באור — אדרת שער חמה ורחבה עם קורדיקין [37] של לבדים [38], ששלח לו ר׳ גצי על־ידי אותו ערל משלו, מבגדי החרף של ר׳ גצי בכבודו ובעצמו, כדי שיתעטף בהם הרב, שיחיה, יפה יפה — ויחם לו בדרך.

שלשה פירושים ברורים אלו האירו מיד את עיני הרב וכרגע הקיף בשכלו הבהיר את כל הענין.

״מה, מה לעשות״, נתאנח הרב. ״בודאי כך רצונו של הקדוש־ברוך־הוא. ברית מילה, מצוה כגון זו!... ואף על־פי־כן צריכים להמלך [39] ברבנית״.

ח. נ. ביאליק

יום הששי הקצר

א

אם בערבי שבתות סתם כל הזריז משובח — ביום הששי[1] אפשר על־אחת־כמה־וכמה![2] ביום הששי הקצר אסור להתרשל![3] התרשלות כל־שהיא — ואתה בא, חלילה[4], לידי[5] חלול שבת[6]. השטן הרי מקטרג[7] דוקא בשעת הסכנה.

אין אפוא[8] שום חדוש בדבר, אם הרב ר׳ ליפא, שיחיה[9], יהודי חלוש ופחדן מטבעו, התחיל להתחכם לנגד[10] יום הששי הקצר מבעוד שחר:[11] מחמיר היה על עצמו! ירא וחרד הוא מאד מאד, שמא יאחר, חלילה, שעה קלה — ונמצא כל סדר יומו מתקלקל.

וסדר היום של ר׳ ליפא אל יהא זה קל בעיניכם. צאו וחשבו: תקון חצות[12], היינו ״תקון רחל״[13] עם ״תקון לאה״;[14] תהלים עם מעמדות;[15] אמירות ו״פרפראות״[16] שלפני תפלה ולאחריה, תפלה עצמה, פרקי משניות, שעור בגמרא, שנים שלשה סמנים ב״שלחן ערוך״[17], ולבסוף שנים מקרא ואחד תרגום[18] בפרשת השבוע — זהו ״לה״; ועכשו ״לכם״: היינו סעדא דלבא[19], אכילה! מה לעשות? בשר־ודם! ועל כרחך[20] אתה אוכל... אחרי חצות היום הרי לך ״סדרה״[21] חדשה: מרחץ, נטילת צפרנים[22], שחיקת טבק לכבוד שבת וכדומה. הוסף על זה: פסקי שאלות, ולפעמים ״דין תורה״[23]. התגרה, כידוע, מצויה דוקא בערבי שבתות... ובינתים — אין לך ״יום״! פונה אתה לכאן ולכאן — והנה ה״שקיעה״...

אין אפוא, כאמור, שום תמה, אם הרב ר׳ ליפא התגבר[24] כארי וקם ביום הששי הקצר בעלות השחר ותיכף לנטילת ידים נזדרז והתחיל בעבודה מיד. הלואי שיכנס ויצא בשלום! חרד הוא על כל רגע קטן שלא יצא לבטלה, ועינו נתלית משעה לשעה אל אותו זקן מופלג הכבד באברים ובשנים — או האורלוגין העתיק, התלוי כנגדו על הקיר. מאד מאד ירא וחרד ר׳ ליפא, שמא יגרע, חלילה, דבר מחוק יומו — ונמצא נכנס לשבת שלא מתוך דעה צלולה, חס ושלום.

הוא משחק, אבל בלא "חי־חי־חי", שאין[54] קולו נשמע. הדבר תמוה, ואני מתירא קצת — ואף־על־פי־כן מסתכל... הרצפה שבתוך המראה משופעת[55] ושלולית האור באמצעיתה נוטה להשתפך... ושאר הכלים אף הם מוטים או תלויים כלם בנס... הוי, אם יפול, חס ושלום, המכתש, למשל, מראש הארון — פץ! — יהא מפצע[56] את המח... לבי פג[57] מפחד סתום, אבל מיד אני מתחזק ומציץ שוב. צריך אני לעמוד על סודו של הדבר — ויהי מה! מאחורי המראה ודאי יושב לו שם איזה לץ או "מזיק"[58] נעלם והוא העושה בלהטיו[59] את כל הקסמים האלה. "להציץ לשם או שלא להציץ?... מי יודע, שמא תפגעני[60] יד נעלמה במכת־לחי. היבצר[61] מן המזיק דבר?..." ואני מסתכן ותופס במסגרת המראה, מציץ במה שלאחור — וסולד[62] מיד... שוב מציץ — ושוב סולד... פתאם נתנדנדה המראה ועמה הרצפה, החדר, הכלים, אני עצמי — פץ! לבבי תעה, עיני חשכו, ואני מתמוטט ונופל תחת שברי המפולת...

כששבה אלי רוחי, ראיתי שהחדר, ברוך השם, לא נתמוטט, אלא המראה נשמטה מעל שני המסמרים התחתונים ונשארה תלויה רק בוו העליון לבדו. מבין דופן המסב והכותל בולט מקצת מפנקסו של אבא. הוא נפל מסתמא[63] מאחורי המראה ונתקע בין הדפנות. לא אירע אלא היזק[64] קטן: מבהלה קפצה התרנגולת על השלחן והפילה כוס, ושבר אחד של זכוכית נתז לתוך שלולית האור והוא נוצץ עד מאד, כאלו נעשה לו נס גדול פתאם...

סופו של מעשה זה היה, כסופם של כל מעשי ידי בבית אבא — סטירות לחי.

ובאותו היום נגמר דיני ל"חדר"[65].

סמוך לעונה זו עקר אבי דירתו מן הכפר וקבע ישיבתו בפרבר העיר הקרובה, ואני נפלתי בחלקו של מלמד[66] תינוקות אחד, מבני הפרבר[67] ההוא.

ומסתורין שצריכים עיון [34], ואני תועה ואובד בתוכם כנמלה זו בין העשבים... אף הם חיים להם בחשאי [35] כמוני ורק לבי לבדו יש לו עסק עמם. אם דבר אלי איש, שמעתי ולא שמעתי, וכששאלוני דבר, הייתי לוטש עיני [36] ושותק. לבי היה תקוע [37] תמיד במקום אחר: בכתם שבכותל או בזבוב פורח. נשמתי היתה נכנסת כמין "דבוק" [38] בעובי כל דבר ושוכנת בתוך עצים ואבנים דוממים, סופגת מהם את הכל ואינה משיבה כלום...

מבני הבית לא השגיח בי אדם. אבא קפדן, חלוש וטרוד. איני יודע במה הוא טרוד; ואמי היתה נזכרת בי, אבל לעולם לאחר הזמן. "אוי ואבוי, התינוק לא אכל עדין... התינוק לא נתרחץ עדין... היכן התינוק?" והתינוק, כלומר, אני שמואל'יק, הייתי יושב לי באותה שעה במקום מוצנע, תחת המטה או בכוך [39] שתחת התנור, או בחצר מאחורי אחת הגדרות, יושב ומשחק עם עצמי. השכנות, כשבאתי לידן, היו מציצות בי מתוך מין חשד, מראות באצבע כלפי הצדע [40], לסימן שאין מחי כשורה, רחמנא לצלן [41], ומתלחשות ורוקקות [42]. וכשנכנסה בינתים אמי היו משתתקות פתאם...

מכל כלי הבית משכה ביותר את לבי המראה הישנה, זו שהיא תלויה למעלה מן המסב [43]. בעיני היא הגדולה שבחידות עולמי. כל פעם שאני מזדקף על המסב כנגדה, אני רואה בתוכה שוב חדר וכלים, את עצמי ואת הארון שכנגד עם כלי הנחשת בראשו, הם הם ממש בדמותם ובצלמם, אלא שבתוך המראה כולם מוטים ועומדים במדרון [44], מוכנים כל רגע לנפילה; והדבר כלו מוקשה: [45] ראשית, מאין באו כל אלה לתוך המראה? והשנית, מדוע לא יתמוטט הארון עם כלי הנחשת שבראשו?...

נתתי את לבי לחקור לעת מצוא [46] את הענין על בוריו [47], ושעה יפה לכך נזדמנה לי מהרה. בני הבית יצאו למקום שיצאו ואני נשארתי יחידי. השעה שעת הצהרים. באמצע הרצפה שטוחה צורת החלון כעין שלולית משובצת [48] של אור — וזבובים באים וטובלים שם. תרנגולת מנומרת [49] מטילת לה בלאט, פסיעה פסיעה קטנה, ומקרקרת בחשאי קרקור קלוש, כמי שחטפתה תנומה. כל אימת [50] שהיא נבלעת בעמוד האור נוצותיה מזהיבות וכלה נעשית סכויה [51] וזהרורית [52]. קפצתי ועליתי על המסב ושרבבתי [53] את עצמי כנגד המראה — יש ויש! שמואל'יק שני עומד כנגדי ממש וחוטמו נוגע בחוטמי. נרתעתי קצת לאחורי — ואף הוא נרתע. מתקרב אני — אף הוא מתקרב. אם כן, הרי אני מעוה את פני ושולח לשון — ואף הוא כך. "חי־חי־חי" — משחק אני — ואף

ח. נ. ביאליק

אגודלי[1] וחידות העולם

(מתוך "ספיח")

מעולם לא היה שלום אמת ביני ובין אבא. דומה[2] שהיה מתקשה בי משעת לידתי, כזה שנפל לידו מקח[3] רע ואינו יודע מה לעשות בו: לתשמיש[4] — לא יצלח, ולמכירה — אין קונה. מזלי גרם, שאבוא לאבא ולאמא בהיסח הדעת[5], לאחר שכבר השיאו את רוב בניהם ונתיאשו[6] מולדות[7] חדשים. אני שמיני לבטן הייתי ובן זקונים[8]; וכשברכה עלי המילדת את אבי ב"מזל טוב" — עקם הוא את חטמו[9] קצת... כך סחה אמי לשכנותיה. ועוד סחה[10], שלשים יום אחר לידתי נגזרה עלי גלות: הוטלתי אל חיק מינקת[11] נכריה בעירה סמוכה. המינקת היתה צמוקת דדים[12], במחילה[13], וכשהייתי צווח לחלב היתה נותנת אגודלי בתוך פי למציצה...[14] כשהובאתי משם היו רגלי עקומות, כרסי[15] נפוחה[16] ועיני בולטות כשני כדורי זכוכית. חוץ מזה הייתי נוהג לאכל סיד מטיח[17] הכותל, לכסוס[18] פחם ולמצוץ את האגודל...

הרגל זה של מציצת אגודל נעשה לי כטבע שני[19] ולא הרפיתי[20] ממנו ימים רבים. כל עת שהייתי משוקע[21] בהרהורים הייתי מוצץ את האגודל. אבא, שהוא קפדן[22] מטבעו, היה סוטרני[23] על כך וקורא לי "בעל מציצה", "איש המקטרת"[24] — האגודל שבין שני נדמתה עליו כמקטרת בפי זקן בעל מחשבות — אבל אני לא הייתי חושש לו[25] ולמכות ידו, לשמותיו ולכנוייו. הוא בשלו ואני בשלי; וכיון שהיה יוצא מתוך הבית, מיד הייתי פורש לקרן זוית[26], יושב בדד, מהרהר מוצץ... על מה ובמה הייתי מהרהר — איני יודע. מקופל הייתי כחומט[27] בגרתיקי[28] והוזה בהקיץ. כל מה שהייתי רואה ושומע מסביב, נראה לי כעין חלום ולבי היה מתמלא תמהון[29] אלם עם הרהורים שאין להם שם ודמות. תוהה הייתי על הכל... קשקש[30] האורלוגין[31], הצל והכתמים על־גבי הקיר, שתיקת חדר ריק, האצלולית[32] תחת המטה, הסנדלים המוטלים שם, הזהרורין[33] הדקין שבזיו החלון, אבק פורח — כל אלו הם רזי עולם

337

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: ח. נ. ביאליק — אגרות, חמישה ספרים, תרצ״ה—תרצ״ט, נקבצו אחר מותו ונערכו ע״י פ. לחובר, הוצ׳ ״דביר״.

פ. לחובר, ״ביאליק — חייו ויצירותיו״, הוצ׳ ״דביר״ תש״ד.

י. פיכמן — ״ח. נ. ביאליק, חייו ומעשיו״, הוצ׳ מחלקת החינוך של כנסת ישראל, ת״א, תרצ״ג.

י. פיכמן, ״שירת ביאליק״ (ידיעות ביוגראפיות למכביר), הוצ׳ מוסד ביאליק, תש״ו.

ח. ח. גליקסברג, ״ביאליק יום־יום״, הוצ׳ הקיבוץ המאוחד, תש״ה.

הערכות וביקורת: מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 94—102.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ׳ דביר, תשי״ז, ספר רביעי, עמ׳ 36—136.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך ב׳, עמ׳ 213—288.

בדרכי הספרות, מאת א. ל. שטראוס, הוצ׳ מוסד ביאליק, ירושלים תשכ״א, עמ׳ 105—147.

כל כתבי ביאליק, הקדמה מאת י. פיכמן, הוצ׳ דביר, תשי״ד, עמ׳ 3—24.

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, תשי״ג, עמ׳ 9—16.

ארחות יצירה, מאת בנציון בנשלום, הוצ׳ מסדה, 1966, עמ׳ 27—68.

ביאליק וטשרניחובסקי, מאת ב. קורצווייל, הוצ׳ שוקן, תשי״ד.

דברים כהוויתם, מאת ראובן צור (עיונים בשירי ביאליק), הוצ׳ ספרי דגה, 1965.

מקרא בארבעה שירים של ח.נ. ביאליק, מאת עדי צמח, חוברת ״עי.נים״, תשכ״א.

שלוש אשמורות, מאת אלי שביד, הוצ׳ עם עובד, 1964, עמ׳ 13—49.

העולם שמסביבו בפעם הראשונה. עולם זה מלא מסתורין וזרות; הוא נמשך אליו והוא ירא ממנו בעת ובעונה אחת. הציוריות והסמליות שביצירה זו הופכות את היסודות האוטוביוגראפיים של הסיפור למוטיבים אנושיים־כלליים, וכמו כן נותנות בידי הקורא מפתח חשוב להבנת אישיותו ויצירתו של ביאליק. בסיפור זה באו לידי מזיגה המשורר והפרוזאיקן.

״יום הששי הקצר״

בסיפור זה מתאר ביאליק סדרה שלמה של מאורעות מבדחים ומשעשעים, היוצרים תמונה עליזה של ההוי היהודי בעירה כפרית. יחסו של ביאליק ליצירה העממית שפע אהבה והוקרה.

י. פיכמן בהקדמתו ל״כל כתבי ביאליק״ מיטיב להעריך צד זה שביצירתו של המשורר: שתי הבדיחות העממיות ״יום הששי הקצר״ ו״אלוף בצלות ואלוף שום״ נכתבו בוירטואוזיות כזו, כאילו בכוונה תחילה להוכיח, שאין כמוטיב העממי מוסיף חיזוק. קשה לצייר לעצמנו דברים תמימים יותר, מעוטי ״תוכן״ יותר מהלצות אלה, ואף־על־פי־כן נתלו עליהן מחצלות של הומור ומראות כאלה, שהיו יכולות לשמש לבוש ביצירות פיוטיות ״רציניות״. אבל ביאליק שמח על העושר הזה — על שהצליח למלא בכוחה של היצירה העממית את כל מה שמרומז בתוכה — מה שהחשיב כל־כך ביצירת שלום עליכם. מה שכתב בנוסח העם — כתב תמיד מתוך חדות יצירה, כמעט מתוך הרגשה של ״קיום מצוה״ (שם, עמ׳ 22).

מספריו:

״שירי ביאליק״, 2 כרכים, ורשה, 1902; ״אריה בעל־גוף״, ורשה, תרס״ה;
״מגילת האש״ אודיסה, תרס״ו; ״חזון ומשא״, אודיסה, תרס״ו; ״משירי הזעם״,
אודיסה, תרס״ו; ״עשר שיחות לילדים״, ברלין, תרפ״ג;
״שירים ופזמונים לילדים״, ת״א, תרצ״ג; ״דברים שבעל־פה״, תרצ״ג—תרצ״ה;
״אגרות ביאליק״, ת״א, תרצ״ה—תרצ״ח; ״כל כתבי ביאליק״, ת״א, תרצ״ט;
״אגרות ביאליק אל רעיתו״, ת״א, תשט״ז.

מתרגומיו: ״דון קישוט״ לסרואנטס; ״וילהלם טל״ לשילר; קטע מ״יוליוס קיסר״ לשקספיר; ״הדיבוק״ לאנסקי.

חיים נחמן ביאליק

(1873 — 1934)

אבי השירה העברית המודרנית. נולד באוקראינה והתיתם מאביו בהיותו בן שבע. חיי משפחתו ויסוריו מתקופת ילדותו מצאו ביטוי נאמן בשירתו ובסיפוריו (״ספיח״). יתמותו הפכה לסמל חייו ושירתו ובעקבות זה אף לסמל האומה. ביאליק רכש את חינוכו בישיבה בוולוז׳ין, כשהוא שוקד על ספרי הגמרא ויחד עם זאת מרחיב את ידיעותיו בספרות הרוסית. שם גם החל בכתיבה, ועד מהרה נדפסו שיריו בירחונים רבים ושמו יצא לתהילה בתפוצות ישראל. את פרנסתו מצא בתחילה כסוחר יערות ועצים ואחר־כך בשדה החינוך והתרבות. יחד עם רבניצקי יסד את הוצאת־הספרים ״מוריה״ וכן ערך עמו את ״ספר האגדה״. ביאליק המשיך בכתיבה בד בבד עם עבודתו התרבותית והציבורית.

שירתו של ביאליק מצטיינת במקוריות בתוכן ובצורה. גדולתו ניכרת בלשונו. הוא הגיע לשלמות בצירוף מטבעות־לשון של הסגנון המקראי, לשון המשנה והאגדה. ביאליק אף תרם תרומה חשובה לספרות־הילדים (״שירים ופזמונים לילדים״), וכן העשיר את הספרות העברית במאמרי־ביקורת, במסות ובתרגומים. ביצירתו ניכרות השפעותיה של הספרות העברית מן התנ״ך, התלמוד, ספרות ימי־הבינים ועד לתקופת ההשכלה. הוא היה צמוד למסורת הרציפות הישראלית ולאמונה בכוחות הרוחניים של האומה. סימן־ההיכר החשוב ביותר של ביאליק כמשורר עברי־לאומי הוא ללא ספק הרגשת הזהות שחש בין גורלו האישי ובין גורל עמו. בד בבד עם היותו משורר הלאום והתחיה של עם ישראל ניתן לחוש בשירתו בצלילים אנושיים שימצאו בלבו של כל אדם, ללא הבדלי לאום, רשמים חיים המבטאים את חוויותיו האישיות של המשורר. כתביו קובצו והוצאו לאור במספר רב של כרכים ואף תורגמו לשפות לועזיות.

״ספיח״

הסיפור מבטא חלום ומציאות בחייו של ילד יהודי (המשורר עצמו) הרואה את

אוֹי שֶׁאַתָּה נוֹסֵעַ,
וְאוֹי שֶׁאַתָּה נוֹסֵעַ!...
אוֹיָה, עַל מִי כֹּה תַּעַזְבֵאֵנִי? – –

וניסל גופו דופק מהירות במכונת־התפירה ונותן תבל[143] בנעימה לפי דרכו: מפרפר[144] שפה ומטרטר[145] לשון, עושה קול חצוצרה ועונה

פְּרֶטוּרְטוּ – פוּרֵטוּרטוּ – תַּעַזְבֵאֵנִי!...

בני חורין הם, איש הישר בעיניו יעשה לו — ולא עלי הם מתגעגעים... אני — אין אף אחד שישתתף בצערי כל זמן שאני חי... בדד, גלמוד — ומן הגדר יריע הצרצור בקול...

ומפני מה לא נולדתי גם אני בכרך גדול, אצל אבותיה של פרילי, שאהיה אוהב ונאהב וחפשי כמוה?

או שיעשה לי בליל זה הנס של ר׳ אלעזר בן־עזריה — אקום בבוקר והרי אני כבן שלושים, יהודי בעל זקן, יושב לפני פתחי חנויות עם יהודים שכמותי ומספר בשמועות וחדשות שונות; את הישר בעיניך תעשה — ואין מוחה.

או שיבוא אליהו ויגלה לי הסוד של רואה־ואינו־נראה —

ומתוך נחמה של מעשי נסים עוטפני המראה היפה והחביב שהיה מבקרני לפעמים על משכבי בלילות:

...אני נישא בתהום שמים, משוטט בין כוכבים; הם מסביב ישוטו, אחור וקדם ירחפו, יסובבו, ממעל לראשי אל תחת רגלי כשלג־אורות ירדו, ומתחת רגלי בשפעת זיום יתאבכו[146] ויעלו דממה, ואני שט ונישא בתוכם לאין תכלית... יתנערו — ויחדיו כעדת צפוריות נרחפה, בדממה ובמהירות קלה נרפרפה, טסים מבלי השב אף רוח כל־שהוא בדומית התהום; מעלה ומטה אנו מרפרפים ושטים במהירות נפלאה, מרפרפים ומנצנצים בתהום אפילה פושרת.

ואותה הפעם, גם הלבנה עברה לפנינו ועמנו, יחד אתנו שטה, ומתוכה פני פרילי נשקפו אלי בחמלה רכה ודוממה — —

״ורקה החולבת!״ — אני מבטא בחריקת שנים את כינויה, מניף אגרופי בתוך החבית אל מול חצרנו ונוהם בקרבי כחיה רעה זועמת:

— המתיני, ורקה, המתיני... שאול אורידך!...

פסקה הקריאה, ואני יושב כפוף בתוך החבית, ראשי על ברכי נופל, ונפשי משתקעת בהרהורים רעים ומרים, הרהורי נקמה: ולואי שימצאוני כאן מת, מוטל בפישוט ידים ורגלים בתוך חבית זו מאחורי הגדר, — וידע לו אבא!... ואמא — איך היא תצעק, איך תבכה אז וכמה מעלות טובות תתנה[139] אז עלי — אין עוד חסרונות!... היא תטפח[140] בידיה על שדיה ועל פניה, תזעק במכאובים: ״בני, תכשיטי! בני, בני, למה עזבתני?!״... ואני מת... אפילו גולדה תזעק, תמרוט מקלעותיה ותקרא: ״הוי, אחי הטוב! אחי יקירי! מה אעשה בלעדיך?״... (וגם הפעם תשנה קולה שיהיה כקול האם ותספר בשבחי כגדולה...) תגדל הילדה, וגם אבא לא יתאפק עוד ויגעה בבכיה... וידעו, ידעו כולם אשר עוללו לי... גם שני אחי, יהודה־ליב וחיימיל יבכו עמהם, יהיו פועים כטלאים — אך בעוד שעה הלא ישחקו ב״סוס ורוכב״, ואני — כאילו לא נוצרתי, וכאילו לא עשיתי להם ״כנורות״... רק אחת לא תבכה עלי כלל — צירלי (אחותי היונקת) — ולה מה הומה לבי... היא כל־כך שמחה ושוחקת לקראתי תמיד, — ומעתה לא אראנה עוד עד עולם... מת... והשכנות — גם הן כולן תבואנה לתנות עם אמא עלי: ״נטיעה רכה... תלמיד־חכם קטן״... ודודתי סוסיה העגונה בעלת השינים הרקובות — לפני ניגון קינתה מי יעמוד ולא יריד בבכי? היא תקונן למראשותי, תבקשני שאלך למענה (תמיד הריהי מבקשת שאלך לה בשליחות...), ״שאלך ואבוא לפני כסא־הכבוד להפיל תחינותיה ולהיות שם מליץ[141] טוב עליה: ״יונה תמה! נשמה כשרה! עופי ולפני קונך המליצי עלי הנעלבה״...[142] והילדה קורעת לב — גם דמעותי נוזלות מעיני על לחיי... כמה רחמנות! נער שאינו עדיין אפילו ״בר־מצוה״ — הריהו צריך לילך להיות מליץ טוב!... באדמה יקברוני, ואמא תמאן הנחם — כל הלילות בכה תבכה עלי...

אף אני, את מותי אני מבכה בטרם אלך ואינני...

ומאחורי הגג של בית־הכנסת עולה הירח והוא אדמוני... מביט הוא לתוך אותה חבית שנער אחד אומלל מושכב בתוכה למות — ואין לו בכך כלום... מבית ניסל חייט, חבר קולות דקים וצלולים התחילו עונים ביבבה, — הנערות התופרות שם בגדי חתונה מצפצפות כצפרים בנעימה אחת, בשירה של געגועים תמשוכנה ותעגינה:

אדמוני מבעד לזכוכיתה המפוחמה ופורשת צללים גסים על הכל. מתוך הצללים נשקפות תיבות של מיני סחורה וקופסות פחים נושנות בציורים מטושטשים[125], דגים מיובשים, חבילות חבלים, רסנים ואגודות של מגלבי עור חדשים, שריח בורסקי[126] וזפת ועיטרן[127] נודף מהם. על הרצפה שפוך נפט המפעפע[128] סרחון, וזרועים בו גרגרי אורז, — ומקללת אמא את גולדה אחותי שעשתה "היזק" זה:

— בשר נבילה! עיניך יצאו מחוריהן? ידיך יבשו גולם! ולואי שאקפחך — ובלילה זה, רבש"ע![129]

ויוצא אבא מתוך הבית, מקמט מצחו ומצמצם גביניו[130], ראשי אצבעותיו תולשות ומורטות בזקנו הקצר, ומבטי זעמו ישלח באלכסון... בדרך הילוכו חודר מבטו גם בי — והוא עובר ויוצא מתוך החנות. נשען בתריס הפתוח הוא עומד, שתים מאצבעותיו מוללות[131] ומוללות קווצה[132] דקה של סנטרו, נמצאה השערה היוצאת — מריטה, ונעקרה מן השורש...

אפשר, הם כולם אינם יודעים כלל מאותו המאורע? — ומחר ידעו?...

— ערב טוב, ר' חנא...

הוי... הרבי, הרוח בלבו, בא להתאונן עלי! — כמו סכין קהה[133] נתחב בלבי קולו הצרוד ועשה קרע... ועד שהוא מתחיל לספר עם אבא, שלא חשב לעצמו חובה לענות ל"מלמד" על ברכתו — נמלטתי מן החנות אל הבית, ומן הבית אל החצר, ושם בריצה ובטיפוס ובדילוג מגדר לגדר ומחצר לחצר, כגנב הנמלט מפני רודפיו — הגעתי עד חבית אחת שכובה שניטלו שוליה, ובה נחבאתי. ריח החומץ שנודף בתוכה שם מחנק לנשימותי התכופות, מחלחל בגרוני — ואני מתאפק ואיני משתעל אפילו שיעול כל שהוא...

— גרשון! גרשון! — שומע אני קול גולדה אחותי הקורא מחצרנו וגוער בי, ואני דומם כאבן.

קולה של אחותי השמחה לכלימתי מרגיזני מאד; תמיד בשעת קלקלתי[134], היא רוצה למשול בי, מתגדלת[135] עלי ומשנה אז את קולה שיהא נשמע ממש כקולה של אֵם בשעה שהיא גוערת ומתרה בבן־ממרה...

— גרשון! והרי אני קוראת לך — גרשון!!

האיך לא תירא "קליפה"[136] זו מפני? כלום אינה יודעת, שאם לא היום, הרי מחר השב אשיב לה על קריאה של מרות[137] זו? אסחבנה במקלעותיה[138] ואדרכנה באפי, ברגל ארמסנה — צפרדע זו!...

— גרשון! — גאֶרשון!! — גאַאֶרשון!!

ומעשיות וספרו... ובבוקר עם צאת השמש — ״וישא יעקב את רגליו וילך ארצה בני קדם״ — — ובתוך כך אני לוטש עיני [112] אל החורבה הנשקפת לי מערפלו של הערב, שקו דמדומיו כהה כבר; שם מעבר לנחל היא מקדירה — וחשודה היא בעיני... חורבה שוממה בשדה ועזובה מבלי ״מזוזות״ [113] — — וכמו צל ענקי שחור עולה בכליל־אש [114] כהה, ירקרקת־אדמדמת — עולה ומתנשא משם לאטו... סמר בשרי [115], ואשא את רגלי ואברח, לבוא מהר... הביתה — —

בגבולם של בתי העיירה אני — ומה תמאן נפשי לבוא שמה... אני עומד, פונה לשדה — ומתירא, פונה לעיר — ורע לי... והנה שלד של נבלת־בהמה מלבין כשיד בעצמותיו הניחרות; בועט אני בגולגלתו הריקה, ומיני זוחלים קטנים נחפזים ורומשים הימנו נבהלים, לבי רע, ואני מבקש לעשות דבר שיש בו כדי ״להכעיס״, דבר שאינו נאה לבנו של חנא־בן־הרב ולא יאה לתלמידו של חוימילי־גרגרת; להתפרץ אני רוצה מפניהם, למרוד בהם וב״דרך־ארץ״ זו שהם מלמדים אותי, — ואני בועט ובועט בנבילה, מכה באחת הצלעות לפרקה מן השדרה, בועט וגם נוגע בה בידים, בכוונה להטמא גם ״במגע״ גם ״בהיסט״ [116] נבלה, שהיא ״אב הטומאה״... ״טומאה״ — טומאה זו מה היא? מפני מה מכים ומבזים אותי עליה? זו ״תורה״ וזו ״חכמה״, אשר ״ליד־שערים לפי־קרת מבוא־פתחים תרונה?״ [117] זו היא שהיתה אצלו ״אמון״, ״שעשועים יום יום ומשחקת לפניו בכל עת?״... [118] טומאה — ״טומאה רצוצה בוקעת ועולה עד שמי־שמים״ — האיך נבילה זו בוקעת לשמים?... והנקמה הרצוצה, זו הכבושה בלבי כמשקע של שמרים [119], מתחילה תוססת ומתחמצת בקרבי כיין לפני חמה; להתפרץ, להתהפך ל״אחר״ [120] אני רוצה, להתחמץ [121] — לרע לי ולרע להם... רוח רעה ושחורה אני רוצה להשליט בי, להתקלס גם בהם וגם ב״טומאה״, שיראתם היא, — ואני תופס בקרניו הקלופות של השלד, סוחב את הנבילה, סוחב ומתקלס ב״אב הטומאה״ — עד שאני נתקל בגדר. גפה [122] דחויה ופרוצה זו מקפת את ה״תלמוד־תורה״ וה״הקדש״ [123] שבקצה העיר, — ואני תולה ותוקע את השלד על הגדר, בשביל שיתקלסו מחר גם בני התלמוד־תורה בטומאה ארורה זו...

ואני הולך הביתה בנשמה טמאה ושחורה, ממרה וסוררת — ויהיה אשר יהיה — —

בחנותנו, שלפני הבית, מעשנת עששית [124] קטנה. שלהבתה קודחת ככתם

סנדלים גסים מתלבטים ומחרידים; מן העשב חגבים מנתרים[105]; הולך הוא לו בנחת כמטייל לרוח הערב, נושא בידו אפסר[106] ושפתותיו דובבות בתפילת מנחה:

— עגל אתה מבקש, קטן? — והוא מורה לי בידו על בית־אכרים בודד שאצל הבאר — הנה שם, בין החרולים[107], עגל אחד עומד — לך וראה אם שלך הוא.

והוא הולך לו לדרכו, אל סוסו זה הבודד בשדה; אך כנקודה נעה נראה לי בריל זה במרחב הככר, ונדמה לי כי זוהי הנקודה היחידה של חירות ונחת שיש בעולם... וגם אני רוצה להיות נקודה כזו, או שלא להיות כלל בעולם... משתטח אני על העשב ומסתכל למעלה, — הרקיע כקערת זכוכית כחולה ירקרקת מכסה על כל, על המגרש ועל רכסי ההרים ועל בתי העיר הקטנים, שעשן דק וערפל דק חתולתם[108] — והרי גם אני לעצמי אני... בריה קטנה תחת כפת השמים, נבדלת מכל, תועה אובדה מבלי מצוא מקום לה... אפרוח שנפל מקינו ואינו יכול לעוף... ובדמיוני: קן נסתר ושאנן בין עפאים[109], אבוא אתכנס בו, רק קצה חרטומי אשלח כמעט קט[110] החוצה וממעוני הקטן אביטה בעולם הגדול הנרדם... העפאים עלי ישאו, וצפרדע מתחת תהגה בסוד; גהו־גהו... תקרא אלי תנומה ואני אישנה לי...

כן! אסור לי לילך הביתה. פה בשדה אלין, וכאור בוקר אשכימה ואלכה לי. אברחה אל אשר ישאוני רגלי, אל אשר יראוני עיני... אל אחת הערים אבוא... לשואב־מים אהיה נשכר, אתו אשאב מים מן הבאר שבשדה, אתו בעגלתו אסע, את דלייו אשא, אלך לבקש סוסו בערבין — ואת חוימילי גרגרת לא אביט עוד!... יהרגני אבא הרוג, ואל חוימילי לא אלך עוד... פה אלינה...

ונפשי בקרבי קשבת, בצפיתה להקשיב ולחזות בליל זה מה שלא חזיתי עוד מעודי... כיעקב אבינו בשעתו: ״ויצא יעקב מבאר־שבע וילך חרנה, ויפגע במקום וילן שם, כי בא השמש... ויחלם... סולם... וראשו מגיע השמימה... מלאכי אלהים עולים ויורדים... והנה יי נצב עליו״... ופירש רש״י: ״לשמרו״, ופירש רבי: ״מפני מי? מפני מזיקין וחיות רעות שבשדה״ — ומי ישמור אותי מפניהם?... לבי מתפעם...[111] ועדיין אני מתחזק ואומר: אותי ישמרו נערי בעלי־העגלות היוצאים לרעות סוסיהם לילה במגרש הזה וללון פה. אתם אשב אצל המדורה, זו שבכל לילה היא נשקפת לי מעל לגגות — מאחורי הגגות מרחוק — בוערת בשדה ככוכב אדמדם... הם שירים ישירו

ואני בורח — אנוס על נפשי, אנוסה — — —

אל המנהרה, שלקצה גבול העיר והשדה — שמה באתי. אל תחת הגשר בין הקוצים והברקנים נסתרתי, שם תקנתי בגדי על גופי — והריני אורב ממסתור כלסטים [95] מזוין: לקטתי לי אבנים — אם שלח הרבי אחרי רודפים מחברי, ויבואו — אנפץ גולגולתם...

אני יושב ומצפה — אין איש בא... ובשעת פנאי זו איני רוצה אפילו לחשוב מה יהיה לחשוב מה יהיה בסוף; חפשתי ומצאתי בכיסי חוט של פשתן וצרור של דונג, ואני מתקין לי מהם אנך [96] לצוד בו עכבישי־שדה מחוריהן שבתוך העשב.

כליתי מלאכתי — ואצא ממארבי אל המגרש. השמש אך נעלם מן האופק — שעת המנחה [97] עוברת, ואני, בכוונה להכעיס, איני רוצה להתפלל "לו"... אך בכדי שלא להתגרות "בו", כביכול, יותר מדאי — הריני מחליט לכפר פניו בערבית [98], שכל הלילה זמנה, בשתי פעמים שמונה־עשרה [99], — והוא רחום יכפר עוון...

וזיו הארגמן שבקצה הרקיע הולך הלוך וחוור, הלוך וכהה. בכל הככר הרחבה אין איש, גם הצאן והבקר לא יראו בה עוד... אך מרחוק נראה לי סוס אחד שחור, בודד יעמוד שם בצואר נטוי לקרקע ורועה, הנה הרים ראש והתחיל מתקומם ומדלג בשתי רגליו הקדומות [100] שהן כבולות לו; עמד וחזר והשפיל צוארו לכרסם בעשב השדה. נתעופפה לילית מפרפרת כנפים, נאנקה בקולה הצורם — ונעלמה מאחורי ההר... מן ההר הצומח [101] פפושויות (תירס) יורדים במשעול עקוב [102] כנופיה של פועלים ופועלות, מכושיהם על שכמיהם ובמקהלה יחד ירונו: מקול הגברים העכור קול הנשים הדק בוקע ועולה — ושירתם זו קוראה מרחב שדות, הד הרים ויערים אשר שם... ו"שם" זה הלא קרוב הוא, מאחורי הר־הפפושויות זה, — וכמה רחוק הוא ממני, רחוק כאפסי שמים... רק פעם בימי חיי הייתי "שם" — העוד אשוב אחזה את הארץ ההיא, או בדמי־ימי [103] אמות מידי חוימילי גרגרת, אשר ישית [104] קץ לחיי?...

ומה יהיה להבא? — ביום מחר מה אעשה?... אבא ואמא מה יעשו לי?... מכות ובזיונות, וחברי כולם יתקלסו בי... והאכזר האדמוני?... לבי הומה לי, נכמרו רחמי על נפשי העלובה והבזויה, ואבקש לבכות — — — והנה בריל שואב־המים עובר לפני, אצלי; את סמרטוטיו המסובאים והטופחים, שהוא לבוש בעבודת היום, החליף לשעת מנוחתו בלבושים יבשים; על רגליו הערומות

רואה אני, כי משתכר הוא בריח, בכדי לאמץ כוחו ולעשות בי משפט אכזרי... הנה הוא יוצא ממקומו, מצוה ברמיזה לשני חברי היושבים עמי, שיצאו, — והם יוצאים בתדוָה ממקומם. והריהו מושכני מן השולחן בצביטת הבשר, מושכני מבלי הוציא אף הגה אחד מפיו, ואני אוחז בו בשולחן בכל כוח, והוא נעתק ממקומו ונגרר אחרי, והתלמידים מתפזרים — ב״קונה״ מבקש הרבי להעמידני... בן שתים־עשרה אנוכי, ומלאך־דומה זה עושני כדרדקא[88] לעונשין. — ואילו ראתה זאת פריל! — — —

הוצאתי בידים חזקות ממני... בכל מאמצי כוחי הדל, בתעצומתם של כל רמ״ח אברי אני נלחם, נלחם ונזהר לבלתי הכות חלילה את הרבי, בשעה שכעסי משיאני[89] לנשוך ולכסכס[90] בשיני, לפחות, אחת מארבע אצבעותיו שבכף ימינו, — אני רק מתנגד לו ומשתמט לבל יתעלל בגוויתי... אך הרבי הארוך חזק ממני וכבשני בין רגליו — והריהו מכניס ידיו לחגורת מכנסי ומטפל להתירה... שנינו מתאבקים בדומיה... נשמטתי מבין ברכיו ובשארית כוחי אני מחזיק מכנסי בשתי ידי; הוא מפילני ארצה, ואני מתכנס ומצטנף עד שכל גופי נעשה מקופל כקפוד; הוא גוחן עלי, מבקש מבוא לכפתורי מכנסי — ואינו משיג; הוא מהפכני, ואני מתגולל ככדור על הארץ... בכל מיני זיין, שניתנו לי מבריתי, אני מגין על מכנסי, — צבת־שיני תפסה בבית־זרועה של כתונת־הרבי, והוא נושם ושואף, דוחק ידו בכרסי, — ונמשכה כותנתי מתוך מכנסי, ונקרע בית זרועו[91] של הרבי. הרבי נרתע —

רוח באביך! — התפרצה געיה מגרוני כלפי הרבי ובעטה רגלי בכרסו... ועד שקפץ הוא לאחור ועמד שלא ליפול — תפסתי כובעי ונזדקרתי בבת־ראש[92] ההוצה — — —

אני רץ כבוער באש, בורח ונס דרך המבוי[93] לפרבר הגויים שבקצה העיירה... עדר העזים והעגלים נכנסים לעיר, — העז הלבנה של שכנתנו הכירתני, פועה ורצה לקראתי — ואני נס כרוצח שנמלט, רץ ומחזיק מכנסי וכותנתי בשתי ידי... ילדה אחת ערומה, המעפרת בעפר על אם הדרך, נבהלה, זקפה עלי עיניה, נתעוררה, חיזקה מתניה בידיה, והריהי רצה אחרי בכותנתה הארוכה ועונה עלי שיר של ערבית בלשון נלעגה[94]:

הָעֵדֶר יָשׁוּב, פָּנָה יוֹם
וּבַחֶדֶר עוֹמֵד הֲדוֹם.
הָרַבִּי מַלְקֶה בִּרְצוּעַת עוֹר,
וְהַתִּינוֹק חָשׁ בְּאָחוֹר...

— חיים־מאיר — לוחש לי "כדרלעומר" 85 הארוך היושב לימיני.

— חיים־מאיר — אני חוזר אחריו בשפה רפה...

ושוב צחוק — צחוק לבבות צוהלים בחשקם... רימני חברי, מכשול נתן לפני ונפלתי... והרבי אינו מכה, הוא אך הבט יביט בי. גם לו גם לי מר, מר לשנינו. מי יתן ומת האחד משנינו!... שפתי נעות... יהי רצון שתבוא מחלה על הרבי, שיפול למשכב ולא יקום, או מיתה־משונה תחטפהו, שיטבע במקוה מחר בבוקר בשעת טבילה...

— הראה לו — מצוה הרבי לכדרלעומר, לנסות גם אותו דרך אגב.

כדרלעומר הארוך מראה לי בתיבה שעמדו בה מקרוא, והרבי פוטרני הפעם רק במבט, מבט של התראה רבה על להבא... נותן אני את אצבעי על תיבה זו, כאילו ניתנה לי לאחזה למשמרת, פן תעשה לה כנפים לעוף...

— אין מורין באצבע — מזכיר לי הרבי כלל גדול (תקנה, שלא יהיו החברים סומכין על המורה באצבע ויביטו לצדדין) — עיניך עדיין לא יצאו מחוריהן...

ואני נותן עיני ומשעבד את נפשי לאותו מקום, אך מחמת בושה לא אדע נפשי... עיני הולכות בשורות לפי קריאתו של השונה (עכשיו זה יודע אני שהשונה הוא אהרן־"סרחון") וראשי — שוב הזיה ושעמום ישופוהו...86.

לוא יכולתי לעוף — ופרשתי לפתע את כנפי ואעוף דרך החלון לדרור... אעופה, ארחיק נדוד, עד בואי קישנוב העיר הגדולה ואשב שם בבית אבותיה של פרילי — הלא אנשים אחים אנחנו. את שנינו יתנו לגימנזיה87. בגימנזיה אחת נלמד. יחד עם "פוליה" אלך בבוקר לגימנזיה... אנו הולכים לגימנזיה והולכים — רחוקה הדרך לגימנזיה (נעים לי מאד להגות במחשבה מלה זו: גימנזיה...) בצהרים אנו שבים יחד מן הגימנזיה, ואז יבוא מורה — "מורה" ולא "מלמד" — ללמדנו רק תנ"ך ודקדוק בלבד... לפנות ערב — ואני ופוליה יוצאים לטייל לפני התחנה, לראות במסילת־הברזל... ומרכבות הברזל באות בשריקה וטיסה, רצות מבלי סוסים...

— היכן קורין?

זועת־מות ואפילה אחזה נפשי, — נדמה לי באותו רגע, כי נופל אני אל תחת גלגלי הרכבת הרצה כנגדי — והברה נפלה ונפסקה מפי, — כמעט שקראתי אותה, את פרילי־פוליה לעזרה...

[illegible] פותח הוא את קופסתו, קומץ הימנה טביקא, סוגרה ומעמידה — ושואף בשאיפה ארוכה את כל הטביקא לאחד מנחיריו, עד שנקוו דמעות בעיניו.

ויענקילי הקטן גמרו כבר תלמודם, ונער אחר התחיל שונה אחריהם יחידי — אבל מי הוא ?

— הב... אמ... ג... — מגמגם אני ומטיל הצצה על חברי, בתקוה כי אחד מהם ילחש או ירמוז לי על השונה, — אבל כולם אך צוחקים למשבתי...[81] ואני מתכוון לקרוא שם זר לגמרי, שלא מחברי התלמידים, בכדי שיהיה לי כאמתלא, שלא שמעתי שאלת הרבי מיראתי אותו... והרבי מביט בי וממתין בעינים קמות [82]. שפתי נעות וחרדות, נעות לומר מה:

— הפ... פ... — ואני נבהל מפני השם המתלבט בפי, ובטרם שאתאפק למצוא שם אחר, זה נדחק ומתמלט בלחישה:

—פפ־פריל !

פרץ של צחוק בקולי קולות, מריטות לחי כגחלים בוערות, ואחריהן מהלומות סוקלות ראשי, גבי וערפי — ובכי־פרא מתפרץ מגרוני ברוק שבפי, במיץ־אפים ודמעות עינים...

— כאן... — שומע אני את קול הרבי הנושם ושואף בזעפו, הוא מראה המקום שעמדו בו.

ולעיני המזילות דמע, רק תוהו לבן שנקודות של אש־צבעים מרחפות בו — — —

יסורין ממרקין [83]; ומהומה זו שבאה עלי כאילו הדיחה [84] את נפשי מן השעמום כמטר סוחף, רק שנאה עזה וכבושה תאכל קרבי כחלודה, ריח של שנאה נודף אלי מן הרבי, זיקי משטמה יורות עיני ועיניו אלו לאלו, אף שאין אנו מביטים זה בזה... למה לנו, לשני שונאים כאלו לישב יחדיו כל היום, אל שולחן אחד זה כנגד זה ? הן גם מטפחתו האדומה וקופסת־הטביקא שלו המוטלות על השולחן, — הן גם את אלו אני שונא כמות. גם קדשיו, הטלית ותפילין שלו, התלויים בשקם על הכותל, שנאה נפשי כתועבה... ושוב עמדה לפני השאלה הארורה, בדמות מכשפה רעה הבאה לענות נפש על לא דבר, היא העומדת לפני:

— היכן קורין ?...

וגם הפעם איני יודע... מביט אני על הרבי, והוא, כאילו נתרכך ממבטי המבקש רחמים — שואלני בקול נמוך:

— ומי אומר את השיעור ?

ואני שותק, מפני ששוב איני יודע...

מסובב אני כפתור שני, כפתור מן המעיל, כופף ראש ומתבונן לראות במה כוח חוטו גדול, ועם זה, אני רואה את עצמי במחזה: מלובש אני לתפארת כבנו של הדוקטור הרופא שבעירנו, — חולצת תכלת ומכנסי סאמיט[76] קצרים, וגם רגלי שלי נשקפות ארוכות וקרומות[77] בגרבים מתוחים יפה, תלתלים מכתירים ראשי, ועל הולצתי צווארון־מלחים לבן ורחב, ואני ופריל יוצאים במחול זה מול זה ומפליאים לעשות בריקודינו, וכל המחותנים מתפלאים ומוחאים לנו כף... ומחי־כף צרב לחיי:

— היכן קורין?

נבהל ומשתומם אני מביט אל הרבי המתקומם עלי, מביט כמת זה שהעירו מלאך־דומה[78] בשאלתו הידועה: מה שמך?... את שמי אני זוכר, ואלמלא מת הייתי בשעה זו, הייתי אומר: גרשון, אבל, היכן קורין — איני יודע... והרבי בדרישתו עומד, מחריש הוא ומסתכל, לוטש עיניו ונועצן בי, שיניו חרוקות, נחיריו מתרחבים, שפמו הצהוב סמר והפיקה החדה שבגרגרתו עולה ויורדת כבשעת שתיה — שותה עלי כעס כמים...

— הראה! הראה, ממזר! היכן עומדין? — הרוח באביך!

הוא משתער עלי — ואני מצטמק, הוא רועד מכעס, ואני — מאימה, וחברי מסביב צוחקים ונהנים מהפסקה זו... מחזה זה של כעס וקלון, שאגה וחרדה — כמים קרים הוא לנפשם העייפה מהבלה ושעמומה של תורה... ושוב דממה וליטוש עינים; ידי הולכת ונמשכת למעלה בכוח תביעת מבטו של הרבי, נמשכת ועולה על השולחן... שני עמודים של תיבות לפני בגמרא ושני עמודים גדולים מאלו ברש״י — והיכן אמצא בכל אלה את התיבה הדרושה שלא שמעתיה?... בלבי אני מתפלל לעושה נפלאות ומכון פסוק מפורש לשם סגולה:[79] ״עשה עמדי אות לטובה״[80] — סומך על הנס, וכמטיל גורל כן נפלה ידי בבת־אחת, להראות באשר תראה — ולתמהוני, כל חמש אצבעותיה פרושות על שני הדפים יחד!...

יגילו חברי ויריעו בצחוק, אך הרבי עודהו מחריש ומסתכל בי:

— מי אומר את השיעור? — הוא מסנן לי שאלה מבין שיניו החרוקות. אני שותק, איני מבין מה הוא סח.

— ענה! — נתן עלי בקול שאגה ניחרה.

עכשיו, אני זה מבין שאלתו מה היא, אבל להשיב עליה איני יודע. מי היה שונה בשעה זו? זכורני, שנשמע לי קול יחידי — נראה, שמשה בריינה׳ס

כפתור אחד מן החזיה שלי כבר ניתק, בסובבי אותו שלא מדעת... אני מציץ הצצה של גניבה לחוץ — עוד היום גדול, ודאי עוד כשתי שעות נהיה יושבים בחדר, וכבר יגעתי בשברי חלומות והזיות... ראשי כראש שכור, אזני שומעות ואינן מכניסות כלום כדי הכרה; נתרוקן המוח, ורק מלה קשה אחת מלעיזה[67]־מוזרה — כשכרתוק" — מקשקשת תוך הגולגולת בלי הפסק, כדפיקתו של שעון — ורע לי... האא! — נפח היום, וזרם רוח קל בא דרך החלון ונושא ממרחק ריח־מה רטוב וענוג עם קול צוויץ של דרור מתעלסת[68] בחוץ... ואני זה מבקש לי דמיון אחר, מחזה חי ונאה... במתכון אני מעלה לי זכרונה של פרילי שארתי:

ריבה זו, או כמו שהיא רוצה שיהיו קורין לה: פוליה, מעיר־הפלך[69] באה לחתונה שהיתה במשפחתנו "בשבת שלאחר שבועות", — עם אביה באה, ונתארחו בביתנו. ילדה קלה בגופה היא, ובכל ניעה ואמירה שלה נימוס של חן, נימוסי כרך גדול ראיתי בה, — כחי"ש היא אומרת ולא רי"ש... פניה הלבנים ענוגים ממוזגים וָרוד וארגמן וזרועים בעברי החוטם המוגבה נקודות־חמה[70], "סובין"[71] דקין־דקיקין; עיניה הכחולות פתוחות לרוָחה וחוסות לבטח בצילן של גבות ושמורות שחרחרות, שהן הפך נעים ומתמיה לשער ראשה, שמראהו משי צהוב; סנטרה בליטה נאה הוא מעל לכפל פימה[72] צחה ורכה — פלח אפרסק טוב ונחמד... ובצאתה במחול תעשה נפלאות ברגליה — כרעים[73] דקות ומיושרות שגרבים ורודים מתוחים עליהן כקרום דק והן נשקפות מתחת שולי שמלתה הקצרה ככרעי חסידה רוממה... — ואני, בשני הימים שנתארחה בביתנו, לא נועזתי ולא נדברתי עמה אף דבור קל, והיא ראתני כאילו איני. רק בליל החופה, כשיצאתי בריקוד אחר "מרק הזהב" עם כל היהודים שטלטלו רגליהם, עמדה היא והביטה בי רגע — ותתנפל בצחוק אל חיק אמי ותקרא: "אוי, דודתי, כמה מגוחך הוא במחול!" — ומיד נשתמטתי מן המעגלה[74] המקפצת ופניתי בכלימה גדולה כבושת גנב וביקשתי לנוס. אך אמי החזיקה בי וקירבתני דרך חבה. התחילה מוחה במטפחתה זיעת פני ואמרה לה לפוליה: "ומה תאמרי כשיהיה, אי"ה[75], למדן מופלג? אז הרי יבקשנו אבא שיהא זה "חתן שלך!"... מיד צמצמה פוליה את חוטמה כמו מריח רע — וחרפה שמה מחנק לגרוני... ולמחרת היום — נסעה פרילי — — —

ומאז הריני מזכיר לי את דמותה שבע ביום. תחילת זכרונה — תרעומת, אך לסוף, שלום אעשה לה. וגם עכשיו קרא דמיוני לפרילי־פוליה — ותבוא...

מוחך חוט ארוך שאינו נפסק וכורכו על שיטה סבוכה, והשיטה — רדיפת ערב־רב [61] של מלים בלתי ממשיות שהן מתנדפות ונשאות עליך כאבק פורח, כמהומת הבל נדף זה שעל הסטיו העליון שבמרחץ — ועתה, לך והוה תופס את אלו שאין בהן תפיסה?... אמנם, רואה אני שחברי תופסין, — כיצד? יושבים הם בראש כפוף ובעינים מושפלות לתיבות שבגמרא בכדי לצרף שמיעה לראיה, — ובכן, הרי גם ראשי שלי כפוף וגם עיני שלי מושפלות לתיבות; ומה אעשה אם מבין לתיבות ולעינים קופץ כנגדך איזה דמיון שהוא, מרחף ושט, שט ומושך אותך לעולמות אחרים? אני אמנם קשור בכל עיוני אל ה"שיטה", — ובכן גם היא, השיטה גופה, נמשכת ונסרכת [62] עמי לאותם העולמות של הפקר, והדמיון עושה עמה שם בלהטיו ערבוביה של צורות ולא "שיטה"...

קול צרוד רוצע באזני, גורר ודוחק מלים וחצאי מלים, והמלים נשנות בגמגום על ידי קול דק הנסחב אחרי הצרוד — שונין בגמרא, סוחטין [63] ומפרשין אותה כגון כך:

"ה־כא — כאן... ולד הטומאה [64] זה ששנינו במשנה — "בול־ד ולד עסקינן" — אנו מדברים בולדו של ולד הטומאה, היינו, ולד שבמשנה נטמא לא באה הטומאה, אלא בולד הטומאה, שהוא ראשון, ונעשה זה ולד־ולד, דהיינו שני לטומאה — "דה־וי ליה" — ונעשה בשר זה שנגע בולד־ולד זה שהוא שני — "שלי־שי" — רק שלישי לטומאה בלבד — — —"

אנה אפנה ואנה אלך לבקש מלים אלו ששבעתים מהן אינן כתובות כלל בגמרא? תלכנה להן לבדן, ואני, כאשר אבדתי — אבדתי... הנה יקום הדמיון וישחק לפני... צלצול פעמונים — עגלה עברה בחוץ... נוסע שם אב־הטומאה, בצורת בעל־עגלה מלא רבב; וולד הטומאה, קטן שחוטמו זב, רץ אחרי העגלה בבכי, — גם הוא רוצה לנסוע עם אביו למרחקים... לא כך, — אני הוא הנוסע... אני נוסע ברכיבה. רוכב אני ברחובות — רוכב על העז הלבנה של שכנתנו... הרחובות שוקטים ודוממים, אין איש רואה בי ובמעשי... החלי־רע [65] נשא את כל הבריות, ורק אנוכי והעז נשארנו לבדנו בתוך העיר העזובה ועושה אני מה שלבי חפץ — אין מוחה בידי... [66] אני גועה בקול גס כשור: מהה! — והד בתים ריקים ושוממים יענה לי, — וצפרים נבהלות תתעופפנה... זורק אני בהן קטניות, והן נופלות ארצה ונעשות ולדות וולדי־ולדות של טומאה — — —

על פני ועל גופי כזבובים, או כתולעים... תש [40] גופי, חלוש ופולט זיעה, גם שערותי גם כותנתי דבקו לבשרי, ואני כולי כאבטיח כבוש בציר [41] מלוח... מבהיקה החמה אורה ומזדהבת, ובמוחי עלטה וסנורים [42] — כל הרשמים מוחשים [43] לי כמו מבעד לערפל... ועדיין אני מתאמץ במחשבה לקלוט מלה אחר מלה מפי אומריהן אל פי שלי הפתוח, ומבקש לכוון כל מלה שאני תופסה על־פה ולקבעה על גבי תיבה [44] שבכתב שלה, בגמרא; אבל המלים הללו, שאינן מובנות לי, קופצות על התיבות המוזרות ודולגות מן הפנים אל הרש״י [45] מן הרש״י אל הפנים, ופתאום הן נעלמות גם מן הפנים גם מן הרש״י ופורחות באויר... תוהו־ובוהו נעשה במוחי, ואני — אבדתי דרך...

חוזר אני לעיוני [46], לבקש תיבות למלים, אולם הפעם לא בדרך הישר כמו שהתיבות סדורות לשורותיהן, לרוחב העמוד, אלא מחזר אני ומחפש באותם המשעולים העקלקלים [47] העוברים בינות לתיבות ממעלה למטה, לאורך העמוד — ואלו מתפתלים [48] ומשתברים, מתאחדים ומתפרדים ומתפצלים [49] כנהרות ופלגים שבמפת־הארץ, נפלאים אורחותיהם... [50] ומשנתתי את נפשי לתעות במוצאיהם ומבואיהם של המשעולים הללו, בכדי להתפזר מן השעמום והזיהום — שוב אין התיבות תיבות והאותיות אינן אותיות, אלא עולם אחר מבולבל בוצץ [51] כנגד עיני...

ואת חטאי אני מזכיר — מעודי אך כשה אובד הייתי בערבות הגמרא הסלאָוויטאית שלי, ורבי — ״חוימילי גרגרת״ — אף שהיה גם ״אדמוני״ וגם כהן, לא היה יכול לשעבד בכל כעסו ואכזריותו אלא את גופי בלבד, שיהא זה יושב מבלי נוע ושעיניו יהיו מושפלות לתוך הגמרא, אך נפשי, הנשמה החטאה [52] שבקרבי, זו לא נשתעבדה לא לחפצו שלו וגם לא לרצוני שלי, וכמה שהייתי רוצה בכל תוקף לשעבדה מפני היראה — לא הועלתי כלום. יושב אתה כחמש שעות רצופות מבלי כל הפסקה בחום הצהרים שלאחר חצות; יושב בלחץ ובדחק, בריח־מרחץ של בשר אדם מזיע, בתוך ד׳ אמות [53] מחליאות [54] אלו, שאין בהן אלא ספרים ישנים שנתמרטטו [55] ופרצופים עייפים ומשועבדים של אנוסים [56] קטנים, שאכזרי צהוב מנצח עליהם כל היום בעינויי נפש, מושכם ומשקיעם בעל כרחם [57] באיזה ענין מסוכסך שהם אינם רוצים בו כלל; ובכדי שיהא ענין לא רצוי זה שגור [58] על פה בכל השקלא־וטריא [59] שלו, שונים ומשננים אותו לך משעה לשעה ומיום ליום בלי שינוי כל שהוא, משננים מתוך בכי, צעקה ומכה, גניחה, קללה וניגון; ניגון שהוא מושך ושוזר [60] מתוך

— ר׳ חני־נא סגן הכה־נים אומר — — — הו והו! עוד בבוקר ראיתי כי שבוע של חושך בא לקראתנו בזכותו של ר׳ חנינא זה. משנכנסתי לחדר מצאתי את הרבי זה יושב ומקמט מצח, נושך ולועס את זקנו ומהפך בדפי הגמרא אילך ואילך — מבקש מה שקשה למצוא... התלמידים גם הם כולם יושבים כבר מסביב לשולחן, יושבים כאלמים ומראים ברמיזה ״עליו״, כי בדאגה וברוגזה ״הוא״, והוא הרבי, אף לא קדמני ב״ברוך הבא״ כראוי למאחר לבוא... ישבתי, ו״הוא״ אף עין אחת לא נתן בי, כי את שתיהן נעץ במהרש״א[28], ומתוך נגינתו החשאית שתססה מתוך נחיריו שנתנפחו ונתקשו, הכרתי, שהענין מסתכסך ומסתבך עלינו... אחר כך פתח הרבי ופתחנו גם אנו אחריו בקול: לשונותינו נמשכות ונגררות אחרי לשונו, המגמגמת אף היא באותו ענין, ושפתותינו מדובבות[29], חציין פתוחות וחצין סגורות נותנות הן לבומ״פ[30] וגיכ״ק[31] שיתנדפו דרך האף, ושאר האותיות נלעסות ומסתננות דרך השינים, בשביל שיהא הרבי שומע במוצא־פינו כל מה שלבו חפץ... ו״הוא״ על כל שמועה שהוא שומע וגם על מה שאינו שומע הריהו מתרעם וכועס, מכה בראשינו, סוטר על לחיינו, מכה באגרוף על כתפינו, ובפרקי אצבעותיה של כף ימינו, שנקטעה אגודלה, הריהו דופק על לוח לבנו, לנטוע בו את הדברים כמסמרות[32]:

— אם לא תשעבדו את ראשכם, גויים, ממזרים, — חיים אקבר אתכם בשבוע זה! — שיטת ר׳ חנינא סגן הכהנים לפניכם!

כך זרז אותנו הרבי והתרה[33] בנו פעם בפעם; ונפשנו כצפור כבושה תוך יד חזקה — מפרכסת[34] כל היום לצאת, ואין מוצא... ועכשיו, גם החכם מכל אדם לא עמד לנו להוציאנו מידו של סגן הכהנים זה.

ונוטים קוי השמש בדרך החלון הקטן ויורדים על ראשינו, ומתנועעים משה בריינה׳ס ויענקילי הקטן ושונים ביבבה[35] דקה; אחרי הרבי ילכו והוא מנהלם בקולו הצרוד והמר ובנטיות בוהן ידו זה המדומה, שאינו אלא בכוח ולא בפועל...[36] הם תועים בלשונם, וכולנו — עלינו לישב כפופים על הגמרא, ל״הקשיב״ ולנהום חרש אחריהם כל מלה ומלה היוצאת מפיהם — וצר... צר לי בין הכותל המזיע והשולחן המזוהם, צר לי בין שני חברי שכפפו אלי את ראשיהם משני צדדי, להסתכל בגמרא שלפני שלשתנו, ומחנקים אותי בהבל פיהם — ורוח אין... מטעם הרבי אסור גם לנפנף בכובע שבראש, והכובע שלי — שארית החורף הוא ועשוי במוך[37] — מטפיח[38] ומעלה עלי הבל גם הוא, וטפות גדולות של זיעה זולגות משערות ראשי וקווצות פאותי[39], זוחלות

ומצמצם עינים קודרות לעיין בתוכה — סימן מובהק לצריך עיון שבגמרא... ושוב אנו תמהים:

— לא את "הפסוקים"?...

— את הגמרות אמרתי — רוח באביך! — מתמרמר הרבי וסוטר על ראשו של המקשן[15], הוא פייטל קל־וחומר.

משמע, סדרי בראשית משתנים: בשעת "הפסוק" — גמרא... הלב מתחמץ[16]: למה נדחה עלוב זה — הפסוק "משלי", מפני תקיפה זו — הגמרא "פסחים"? שוב גמרא, ועוד גמרא...

מסרבין ומתרעמין בנהימה דקה מתוך החוטם — והגמרות ניטלות.

חוטמי שלי גם הוא נרגן[17] עלי מאליו ועיני כהות בהבל של דמעה מרוב צער... עדיין קשה עלי להאמין בגזירה רעה וכפולה כזו שתבוא; החופשה ניטלה לפני שעתה וגמרא ניתנת גם שלא בשעתה. כנגזל אני יושב בתוך חברי הצפופים על הספסלים לכל עברי השולחן, שהעלו עליו פסחים תחת משלי — ונפשי בקרבי ל"פסוק" תערוג...[18] עלובה מיוגעה זו, אמנם, לא חשקה ביותר לחכמתו של שלמה המלך, כי זו, מה חידוש יש בה? אפילו אמא גם היא יודעת להטיף לי דברי חכמה כגון אלו, גם היא אומרת תמיד שהחכמה — כלומר התורה, דהיינו הגמרא — יקרה היא מכל וכל, והמלך החכם מכל אדם אינו אלא מוסיף משל לדבר, שהתורה, כלומר הגמרא, מין אשה היא העומדת בשוק ומרננת וצווחת לבריות ו"על גפי מרומי קרת"[19] היא מכריזה על עצמה תהילות ותשבחות מוגזמות ומופלגות... ובכן, לא חכמת שלמה לקחה לבי; ולא לזה נכספתי[20] כך באותה שעה; אלא למה? לרננה שדברי חכמתו נאמרין בה כשיר של נחמה לנפש שחלשה בעמל היום. כל היום מחטטת הגמרא ורוצעה באוזן ובמוח מבלי כל רחמנות, תבוא שעת הפסוק — והרי זמרה נוחה, המרצה[21] אפילו את רבנו ומרשלת[22] כעסו מעלינו; נעימה זו משתפכת ומבשרת לנו את הערב הקריר, כי קרוב הוא לבוא עם חופשתו משיבת הנפש, את שוב העדרים מן השדה ואת צאת הכוכבים והלבנה בשמים — והנה... "אילת אהבים ויעלת חן"[23], זו הגמרא הסלאוויטאית ש"דדיה ירווך בכל עת" — היא נפתחה לפני על דפיה הנכתמים, הטפוחים ומסואבים[24] מזיעת ידים... עוד ניכרות הן הדמעות שנפלו על דפים אלו לפני לחם הערבים, והיא זו תשוב תקראנו "לשקוד על דלתותיה"[25], — פת בשומן עם שומניות ודובדבניות שבסעודה, למה לכם? — "לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי!"[26] "שמעו כי נגידים אדבר"[27]:

ש. בן־ציון

מרד ומרדות[1]

— הכנסו! —

פקד פתאום קולו הניחר[2] של הרבי; ומתוך החלון הפתוח, הוא גופו נגלה עלינו בירמולקא הקמוטה ובפנים המיוגעים, גוחן וסוקר בעין זועמת את כל מחננו — אחד עשר תלמידים שנתפזרו בסעודת בין־ערבים, כל אחד עם מזונו שלו על גבי הסטיו[3] של חמר המחובר לכותל. אנחנו כולנו נבהלנו לפקודה זו ומתוך לעיסה ושיחה עמדנו משתאים זה לזה, ואין מבין ואין מגיד למה נגזלת כך היום שעה קצרה זו של חירותנו... אל. לאלו מתמיהים[4] עינים ואלו לאלו שואלים בלחישה:

— כל כך מהרה?...

— הכנסו, הרי אמרתי לכם! — מתמרמר הקול הניחר ושונה פקודתו.

גזירה היא... אך חנא־הירש וראובן־״שאר־ירקות״[5] הקדימו והערימו[6] עליה, הם כבר נמלטו אחורי הבית לפינה שבחצר... באמתלא[7] של ״אשר יצר״[8] הצילו אלו בהצלה פורתא[9] זו, שכן, כלל גדול הוא ב״חדר״, חוק ולא יעבור:[10] אין יוצאין בשלשה... ואנו נגררים מתוך אונס ונכנסים בפנים של תרעומת לחדר נמוך זה שעדיין לא פג הימנו גם קצת הבלה של זיעת הצהרים... רק פייטל־״קל וחומר״[11] עושה את עצמו זריז והריהו מזדקר לפנינו כגדי; בה והטיל שיורי סעודה שלו על הכירים, נחפז אל הארגז שהרבי יושב עליו בראש השולחן, חטף משם את ״הפסוק״[12] וראשון נתישב במקום שלו מתוך קפיצה של חדוה, כאילו שש הוא לתורה בכל חשק נפשו — נפש רמיה!...[13].

את הגמרות תקחו — אומר הרבי ומניע את גופו ממתניו ולמעלה בנענועים גדולים, מכוץ עור פניו ומעקם צורתו בשרבוב[14] שפתה התחתונה, ומשתפס פאה אחת של זקנו הצהוב הריהו מושכה מן הסנטר עד לחוטם, משפיל

״מעבר לחיים״, ת״א, תרפ״ד; ״כל כתבי״, ת״א, תש״ט.

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: **כל כתבי ש. בן־ציון**, הוצ׳ דביר, 1959.
פתיחה מאת יעקב פיכמן, עמ׳ 24—25.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור, הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך שני, עמ׳ 369—376.

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 122—123.

סופרינו — ממאפו עד ביאליק — תולדותיהם, הערכותיהם ופרקים נבחרים מיצירותיהם, מאת י. ליכטנבום, הוצ׳ אחיאסף בע״מ, 1958, עמ׳ 265—272.

שבועון ״מאזנים״, שנה ד׳, גליון לזכרו, ובו האוטוביוגראפיה שלו, ומאמרים של קלוזנר, שמעונוביץ ואחרים.

״דור וסופריו״, מאת י. ח. רבניצקי, ספר שני, עמ׳ קו—קטו.

״דברים שבעל פה״, מאת ח. נ. ביאליק, ספר שני, עמ׳ רלה—רלט.

״יוצרים ובונים״, כרך שני, שני מאמרים, עמ׳ 113, 199, מאת י. קלוזנר.

״סופרים״, מאת א. אפשטיין, ניו־יורק, תרצ״ה, עמ׳ יט—מו.

שמחה בן־ציון (שמחה אלתר גוטמן)

(1870 — 1932)

נולד בבסרביה. כבר בגיל צעיר נתעורר בו הצמאון להשכלה. ב־1889 נדפסו סיפוריו הראשונים באידיש ובעברית. ב־1900 בא לאודסה ויסד יחד עם ביאליק ורבניצקי את הוצאת־הספרים ״מוריה״. ב־1905 עלה לארץ ישראל, ובה ישב עד לפטירתו. בשנים אלה עסק בן־ציון בחינוך ובהוראה, בעריכה ובתרגום. הישגו החשוב ביותר באמנות הסיפור הוא ״נפש רצוצה״, שנדפס תחילה ב״השלוח״ והופיע לאחר מכן בכתביו המכונסים.

יצירתו עוסקת בעירה היהודית וקוראת תגר על החינוך הישן המסורתי. המספר הוא ריאליסטן מובהק וגישתו ביקורתית מעיקרה. בסיפורו ניכרת השפעה מסוימת של מנדלי מוכר ספרים, בעיקר בתאור ההוי היהודי בגולה. כמנדלי ידע לפרוש יריעה סגנונית של סאטירה והומור. במזיגה זו של תאורים ריאליסטיים ולירקה יש לפרקים גודש של פרטים ושל רטוריקה.

״נפש רצוצה״

בסיפורו הגדול והחשוב ביותר מתאר בן־ציון את חיי הילד העברי בבית וב״חדר״ על בסיס נסיונו וזכרונותיו האישיים. חיים אלו רדופים בעינויים, משברים, שאיפות ותקוות לתמורה. המספר מצליח לתאר בבהירות ודקות מצבי־נפש מורכבים שמתחתם צומחים הגעגועים העזים אל המרחב והחופש. הגיבור שחייו מלווים בפחד, היסוס, בושה וחוסר־אונים שואף למרוד בחיים השוממים, ובכך הוא משמש סמל לילד היהודי באותה תקופה. גם כאן משמשים בערבוביה הריאליזם והרומאנטיות, שהם מסגולותיו הבולטות של ש. בן־ציון.

מספריו: ״כתבי״, כרך א׳ (״בודד יורד״, ״נפש רצוצה״);
כרך ב׳ (״בדור עובר״, ״מתוך מהפכה״), יפו, תרע״ד;

את פשר חורבן עמו ותגיד את האמת במלואה... יגיד? למי יגיד? מי קרא אותו להיות מוכיח לגוי? מי ישמע לו? והאם לא הגידו להעם הזה דבר? האם לא באו גואלי העם ונביאיו בכל פעם ונדחו? האם לא שמן[86] לב העם הזה? האם חי עוד אלהיו? — — —

זה שנים אשר הוא נושא בחובו את הרעיון הנורא על יאוש עמו ואבדן עמו. את רעיון החורבן הוא נושא בלבבו בעת שמסביבו קוראים לבנין עם ומנסים גם לבנות... כאבל התהלך בין החתנים. לא דיבר לאיש מזה, וישמור את הדבר בלבו. הוא התרחק מאוהביו, התרחק ממכריו. הוא דחה גם את הנפש היותר קרובה לו בשלילתו. בוגד! קראה לו. בודד ומתאבל בפנימיותו על הריסת עם והריסת נפשו, הלך ממקום למקום, באין מעשה ובלי כל כשרון למעשה, וימצא רק עמדה בסגור לבבו. — ובלילה אחד לקחהו השטן ויעמידהו בחרדת תהום זה. הוא גילה מערומיו לפני איש לא ראוי לשמוע דברים כאלה ולא יבין דברים כאלה.

הגיעה השעה השנית בלילה. הכל שמם מאדם ושתיקת האפס פורשת את כנפיה על מרחבי עיר חיה ביום וישנה בלילה וחוטאת במסתרי הלילה. בושה! רגשי בושה וכלימה כיסו את פניו. שבץ הצער[87] בא בו, צערו של עם ויחיד. הוא כושל; הוא נשען אל אילן ומכסה את פניו בידיו. הוא בוכה באין הפוגות...[88].

יהיה כנצר[75] נתעב[76]. קול מצהלות רכבי מכבי־אש נשמע; וכי תעבור מרכבה עליו ורוצצה את ראשו. מה יתנו ומה יוסיפו לו חייו?

הוא תועה מרחוב לרחוב, ממגרש למגרש. כבר עברה חצות־הליל, והוא הולך וחושב לאחריתו ולכל אשר לו. לו הרגש כי עתה צריך הוא לבוא בחשבון עם חייו, להתבונן לראשית מעשיו, למנות חסרונותיו הנפשיים ולבדוק אחרי שגיאותיו בחיים אחת אחת. אין מפלט ואין מענה. אפס הקץ[77]. לא בלילה הזה לבד הוא נכשל, כי אם זה כבר. מיום שעמד על דעתו[78] הוא הולך ותועה, הולך ותועה. איזה מעשה שלם עשה בחייו? אימתי התעצם לעשות את אשר נטל עליו, ואימתי מילא את אשר התוה[79] לו רוחו?

נופל הוא וגלוי־עינים. את חייו שבר בשכבר הימים[80]. את רגש בני עמו הסיר מעל לבבו. הוא דחה כל היסודות הציבוריים ממנו וירמוס כל הנחלה[81] אשר הנחילוהו. הוא הרס הכל ועזב הכל. הוא עזב את עמו.

את עמו עזב! מה עזב? גופות נשברים, צללים, רק צללים. מה אתם רואים בישראל חוץ מצללים? אבל הצללים הללו יושבים ברוחו, במהותו ובכל אשר בו. אומרים: ״זרעו של אברהם כלה״, והם לא כלו. היחיד כלה, אבל חזקים המה מהיחיד. אתה ומחשבותיך יכלו באפס מעשים, והם לא יתמו, וילעגו לך לעג...

מצוקת נפשו גדלה. מרגיש הוא כי צערם של רבים אוחז עתה בערפו. כמו רוחות אזלין ערטילאין[82] מכל הדורות באות וקורעות את נשמתו ומוכיחות את נשמתו... הרפו ממני! הוא קורא ואין מניח לו.

לאט הוא הולך, הכל אפס. הוא בא שקוע במחשבותיו עד שדרת האלונים המקיפים את העיר, ויושב על ספסל ארוך ואומר להירגע מעט. הוא מעביר לפניו זכרונותיו וחושב באביו הירא והחרד ובבקעים שעשה הוא בלכתו מאתו... הוא חושב במלחמותיו הנפשיות, בעמדו עוד ברחוב היהודים, ואחר־כך, כאשר יצא משם והתפלש[83] במחילות[84] המחשבה עד רדתו. הוא התעמל[85] כל הימים ומסר את נפשו בכל פעם. ובעד מה עשה כל זה? בעד רעיון שלילי, בעד חורבן! הוא סתר ואין בונה, הוא שאל ואין משיב, אין תשובה! ולו ימות עתה, הוא וכל אלה החושבים מחשבות על אפס עמם כמוהו, עוד אז תישאר השאלה הנוראה הזאת בלי פתרון: נודד נצחי זה על מה הוא חי? ולמה הוא חי?

לא כן! הוא קם ומישר את גוו באיזה אומץ. לא! עליו עוד לחיות. הוא יוסיף לחיות ויקבץ שארית כוחותיו לעבודה אחת גדולה, לעבודה אשר תמצא

השומע מי שיהיה, ובלבד כי מצא לו אוזן. לו עבר עתה איזה מכר רחוק הימנו, אז תפש בבגדיו לאמור: "לך עמי ואספר לך מחיי, ושמוע תשמע תוגת בן־אדם, באין עם ובאין אלהים!" אבל המפקח לא יחוס עליו ומביט בכל פעם לעלית ביתו. הוא כבר אמר לזר בפירוש שרעיתו תדאג לו, כי הן עברה כבר השעה האחת־עשרה ולא יוכל עוד לאחר. האיש הזה, שהשתוקק אחרי דבריו של המבקר, שימים ולילות חיבל תחבולות איך להוציא ממנו דבר ואיך לפתוח את פתחי־פיו, הסיר עתה את אזנו ממי שכרע לפניו. והזר לא ירף ממנו ולא יתנהו לכת. הוא הרגיש כי אחר שיעזבהו עתה יכשל ויפול. כתינוק המחזיק בסינר אמו, כי יירא מפחד לילה, כן אחז בכנפי בגדיו של המפקח ואמר: "עוד רגע אחד עמוד נא אתי, אתה לא תדע מדוע דחיתי את הכל. לא תדע". צערו העז טילטלו בכל גוו[68]. אבל המפקח נשמט ממנו בחזקה, מיהר לפתוח את השער במפתח אשר בידו, ובפרידת־שלום חטופה נפרד מהדובר. השער סבב על צירו בלי רחם...

נדהם נשאר הזר עומד לפני הבית הזה בעצם הליל, מוכה בפניו ובכל גופו. עולמו חשך בעדו. לו היה הרגש כאילו גורש עתה לארץ רחוקה ואין איש עמו... כבית־קברות היה כל המגרש מסביב לו. אנה יפנה עתה, אנה יפנה? צעק מנהמת לבו. הנה מה יעשה כשאפס לו המאור שבחייו? מה יעשה? הוא אבד הכל בבת־אחת. הוא עתה כאיש מתגולל מראש ההר לתחתיתו ואין מעצור. הוא נכלם עד שאול נפשו...[69]

וכאב עצום הרגיש בראשו ובחזהו, רגליו כבדות מנוע. הוא מנסה ללכת מכאן. אבל אנה ילך? איהו הוא עתה? הגידו לו איה הוא? ומה מעשהו עלי אדמות? והאם לא משגה הוא, קרא בקול, האם לא הכל שגיאה אריכתא[70]? הכל?

הוא כועס ומלא־חימה על אשר הכניע עצמו כל כך. הוא כמו נפל מלוא קומתו ארצה. הוא כועס על כל העולם ועל מין האדם יחד. חטאת־מרי הם החיים. נפילה אחר נפילה. אין רחם בעולם ואין מפלט. צערו גדול מנשוא!

הוא עומד לרגעים ומאסף את מחשבותיו הסוערות. חפץ הוא למצוא את הנקודה אשר אבד. הוא מנענע את ידיו. פתאום באה בו כמו התעוררות מה. לו היה נושא מקל בידו היה מכה בו בחזקה נגד כלונס[71] המנורה. היה מכה כל עובר ושב. לו יכול להפריע עתה את מנוחת שוכבי־ליל, אלה הסרוחים[72] על מיטותיהם; ובא אחד ממגיני־הסדר[73] והוליך אותו למשמר או לבית־חולים. אחרי צודדת־נפשות[74] העוברת לפניו ילך. הוא יתמכר לטומאת האדם, עד

זרות על אודותיך; ובכן עליך להשכיל ולומר לו עוד דבר אחד, אשר יכסה שוב בצעיף עליך". ובאמרו אותו דבר מצא כי תחת להיטיב הרע, ויוסף לדבר, כי לא יכול אחרת.

המפקח עמד מעל כסאו לשמוע היטב דברי המדבר, ויבלע כל דבריו, לא הפסיקו בינתים, לא ענה לו מפורש, רק ניענע לו בראשו. איש אחר לא היה אז באולם־המקרא; והזר עומד לפניו ומדבר. הוא מדבר ולבו יך עליו על זה, ומתחרט הוא על כל דיבור ודיבור. כל חללי דעלמא[57] היה נותן לו היה עוד עומד בשתיקתו לפנים. ולו לא התבייש, כי אז התנפל לפני המפקח והשביעהו לאמור, כי ישכח את כל אשר דיבר אליו. וככל אשר הוא חפץ לכבוש עצמו כן מוסיף הוא לגלות עצמו ולהוציא רוחו. המפקח לא האמין למראה עיניו, כי אמנם עומד לפניו האיש הזה ומדבר. — — —

הגיעה שעת סגירת בית־המקרא. השוער בא לכבות את המנורה, המפקח לבש את מעילו העליון ויקח את חסות־הגשם[58] בידו ללכת הביתה, והזר מלוהו ומדבר עמו על המעלות. שניהם באו אל הרחוב. על המפקח להשמאיל ועל הזר להימין; והוא הולך את[59] המפקח הלאה ומדבר עמו. הוא מדבר ומשיח[60] משבתו בעיר הזאת, מבדידותו, מעברו, מצערו והגיגו[61]. החור אשר נקב במצודת לבבו התגדל, והדברים כמו מתפרצים ממנו. — הוא מדבר על עקת[62] חייו, על עמלו ויאושו בדבר היהודים. כל מלה אשר הוא מוציא מפיו הרי היא כשרטת[63] בנפשו. אבל איזו יד נעלמה דוחה אותו לדבר ולדבר...

רוח קר נשב ברחובות המוארים על יד העששיות[64]. זרים היו לו החוצות האלה, שהלך בם המפקח; ולו הרגש כאילו עבר בשעה האחרונה עשר שנים. הוא מדבר ומשיח ולבבו נגרש[65]. הוא רואה בפני האיש כי כבר שבע לשמוע דבריו, והוא מוסיף לדבר. המפקח הוציא בלאט את מורה־השעות[66] מצלחתו ומביט בו, גם בעל נימוס היה; והזר עצם את עיניו מראות, לא יכול אחרת.

וילך וישיח מבלי חדול. לסוף עמדו לפני פתח בית המפקח. זה מסתכל בחלונותיו המאירים, כי תחכה לו אשתו, והזר עומד ומדבר. הוא מתחיל זה עתה שיחה שלמה והרצאת־דברים על צערו הגדול. הוא כמתחנן לפניו כי יעמוד אתו בחוץ, וכי יקשיב עוד לדבר הזה, את כל היקר לו היה נותן לו להמפקח לו הלך אתו עתה לבית־משתה חמין[67] והסב עמו על שולחן אחד, והוא היה יושב ומספר לו על נגעי לבבו כל הלילה. נפשו צעקה לוידוי, להתגלות־לב, יהיה

ויחזור. ובעלותו על המעלות[49] טעה עוד ויעל עליה אחת יתירה. מה לו? —

הוא ירד מטה, פתח את דלת בית־המקרא וישב על מקומו, כמעשהו יום יום. לקח עתון לקרוא בו, ולפתע ראה כי הוא לבש את בגדו הקצר ולא את הארוך, כדרכו. היתה לו התגלות זו כאילו נשכו נחש. הרגיש כי סר כוחו.

גם רגע לא יכול שבת על מקומו. הוא קם ממושבו. הוא עומד על יד ארון־הספרים. והדבר, שעשרות עשרות ספרים עומדים בשורה ושבידו לקרוא כל אחד מהם, לא יתנהו להוציא גם אחד. הוא שב וישב בפינתו. אין לו מנוחה עוד, איזה דבר החל להעסיקו, והוא חשב בו וחפר[50] בו, חיטט[51], חיטט. והנה עלה בלבו הרעיון לקום עוד פעם ממושבו ולשאול את המפקח בדבר ספר. הוא אמר לעצמו: לא תעשה את הדבר הזה. הוא ידע והרגיש כי רק תואנה[52] היא זאת מצדו, אבל הרצון הזה התעצם במוחו ועוררו לקום, נלחם עמו והכריעו.

לתמהון המפקח, שלא פילל דבר כזה, ראה את הזר קרב אליו. אי־מנוחה תפשתו, אבל הנה האיש כבר עומד לפניו. קם ויאמר אליו: ״מה חפץ אדוני?״ שאלהו הזר לאמור: ״הגם יתנו כאן ספרים, לקחתם הביתה?״ ענה לו המפקח כי כן הדבר. ביקש מאתו הזר את הספר ״קורות ישראל ואמונתו״. ענהו המפקח כי אינו להם, וגם לא ידע ממנו. — והספר ״דעת אלהים בארץ״? — ״גם זה אינו לנו; לנו ספרים עברים מעט, גרץ[53] יש לנו״. ״גרץ״, גימגם הזר ואחר־כך שתק. המשא־ומתן בדבר הספרים כלה; אבל בעמדו קרוב אצל האיש, לא יכול להתאפק ואמר לו עוד דבר אחד, שלא מן הענין, ושאלהו: ״איזה יום בחודש זה היום?״ המפקח חטף אותו דיבור הימנו כאשר יחטוף הרעב חתיכת־לחם. והזר התחרט תיכף על הדיבור; אך כיון שאמר זה אמר עוד דבר אחד, ואחריו עוד דבר שלישי וגם רביעי. הוא מרגיש עקיצה בנפשו על כי הוא עושה זאת, הוא מניע רגלו לשוב אל מקומו — ללא הועיל.

והוא עומד לפני המפקח, לא שב על עקביו, כמו אסור הוא אל המקום הזה. הוא ישוח למקוטעים[54] ומוציא דיבור דיבור בערבוביה; הוא רוצה בכל דיבור למחות את הרושם הקודם לו, ויסתבך בזה עם אמרים אחרים, שעוד קשים לו מן הראשונים. הוא כנאשם בעמדו לפני הבוחן־בדין, והתעקש שלא לגלות את האמת; וכשנפל הימנו דבר על־כרחו, אז מוסיף הוא לספר דברים אחרים, לבנות בזה מצודה[55] מול חוקרו ודורשו. הזר חושב בפנימיותו: ״הן יצאת מגדרך[56] ולגלות מעצמך לאיש, ואם תפסיק פתאום אז יעשה לו זה מסקנות

הנה שלושה בתים מזה פיתוח־עץ[35] על השער וראש דוב בו. את הראש הזה ראה אתמול ושלשום בעברו שם; האם יש שיטה בדבר? קרון של מסילת־הברזל העירונית[36] ממהר לעבור, והוא אומר לקפוץ על מעלותיו ולנסוע בו. הרעיון, שבעשר פרוטות ישא זה הקרון את האדם בזמן קצר עד קצה העיר השני, החל לשעשעהו.

הוא הלך הלאה ובא אל מגרש, שממנו נפתחים שלושה רחובות. הוא יושב על ספסל משופע לנוח ומסתכל במוט ברזל שעלתה בו חלודה. הוא מרים עיניו לבית־חומה גבוה[37] ומונה בו את החלונות. הוא קם והולך. נערה תלמידה עוברת וכנור בנרתיקו תחת אצילי[38] ידיה; והוא תמה על כי אין איש דולק[39] אחריה, להוציא זה מידה.

הגיעה השעה השנית. הוא יושב בבית מרזח[40] אל שולחן קטן ואוכל ארוחת־הצהרים בלי חפץ. מגישים לו מרק ובשר וכוס שכר[41]. והוא פותח כיסו ומשלם דמי האכילה מיד. כן הוא עושה יום יום. בשעה זו באים עוד אורחים לאכול ולשתות, ואין איש יודע מה לו.

מה יאמרו המסובים לו יוודע להם כי חלה פתאום במחלת הרוח, או לו יקום ויירק בפני אורח בלתי־רצוי לו, היושב למולו? מה היה לו חתכו את ראשו, והוא עוד חי והולך? מכונת־אדם הנקראה גוף היא כמכונת־הטבע, היינו הך; ועם כל זה לא היינו הך...[42] מי שם חיץ[43] בין האדם ובין החי? איך אפשר לחיות בעולם הגשמי?[44] איך אין מתביישים בני־אדם להיות מדברים עם חבריהם? מה זה ענין הדיבור והתגלות־הלב?

הוא שב למעונו, החליף את בגדו וישכב על המרבד, חציו חולם וחציו מתנמנם. חדרו של אדם הוא בית־מועד[45] ביום. בשעמום יבקש לו מנוח.

היום רד. בקושי התרומם ממשכבו וירחץ את ידיו ופניו. הוא לא ילך היום לבית־המקרא! הוא עומד על יד החלון ומסתכל לפאתי[46] קדים וכבדות בלבו. מה אבד להם לבני־אדם בחייהם? תהום, הכל כמו תהום, וגשר, גשר אין.

בא המועד לפתיחת בית־המקרא. עוד לא העלה נר בחדר וממלכת הלילה החלה. מבלי חשוב הרבה, עזב האיש את מעונו והלך במסילה, שהוא הולך בה זה שנה בעת הזאת. לאט לאט הוא צועד. רכבים הנוסעים לבית־הנתיבות[47] יעצרוהו בדרכו. המה עברו והוא הולך הלאה. הוא כבר בא אל הרחוב, מטרת חפצו, בה בירת קהילת היהודים, ששם בעליה בית־המקרא, והשער הגדול של ברזל, המוביל אליו, ניכר למרחוק; והוא עבר עליו, מהלך איזה[48] בתים,

זאת. אבל על אחת התפלא, מה לאיש בעל דעות חפשיות [24] ולחדשות בעניני היהדות? ומה ימריץ את לבבו לדעת את המעשים בכל יום בעולם היהודים, אם אין לבו שלם עם עם היהודים?

שני ירחים רצופים חשב המפקח את המבקר הזה למסית ומדיח [25] ולאיש שדבר לו עם איזו חברה נסתרה... הוא גם חשב בזה לאסור עליו לבוא לבית־המקרא, כי למה יתן יד לפושע? ופעמים קרה שהתחיל מתירא לשבת עמו לבדו. — לו היה הרגש כי בעת הדממה השוררת והשתיקה המוחשית [26], אשר מילאה את חלל בית־המקרא, יקפוץ הזר ממקומו ויחל לצעוק בקול משונה. ואז גם גמר בדעתו כי בבואו יגש אליו וידרוש ממנו במפגיע [27] שיאמר לו מה שמו ומה שיחו [28], אבל נוכח כי אין לו כל צדקה [29] לזה. המפקח הזה, אדם שמילא דבר משרתו בשויון־רוח [30] זה שנים רבות, ולא נשתנה אצלו מאומה, ויהי הכל אחד בלבבו ובמעשיו, סבל בנפשו מזה המאורע ורוחו השוקט לא מצא מנוח. — — —

היה יום מעונן. בחדר אחד, נשכר מבעלת־בית עם כליו לעוברי־אורח [31] יחידים, איחר איש גר אשר ידור שם זה כמה, לקום ממיטתו. החמין [32], שנתנו לו בבוקר, עמדו על השולחן הסמוך למיטה מבלי שנגע בהם; וכלב הבית שהתרועע את הגר, כלב אמיץ ויפה מגזע ארץ שוטלנד [33], התכווץ היום וישכב. עד הצהרים לא הורמו וילוני החלונות בחדר. והשוכב מתהפך על צדו ומבקש בכל פעם מקום חדש בכר לנוח בו. מה היה לו היום? הוא מנסה לתפוס איזה רעיון; אבל רק קרעי־מחשבה באים במוחו מבלי קשר. היום הוא יום שלישי בשבוע. מה יעשה איפוא? לו הרגש כאילו יפגר עתה הכל בלכתו.

יושב האיש במיטתו שומם ומביט לארבע זויות החדר. הוא מציג את רגלו על המרבד ונוגע בעור החלק של הכלב. הוא מחפש את כותנתו. איה הם המנעלים, שהציגם אתמול אצל הסף? הוא מתבייש לרחוץ עתה את בשרו בקערה. רגשות דוקרים אותו כשיני החי. הוא כבר לבוש למחצה ויושב על חודה של המיטה. מדוע לא יפתח את החלון ולא ישאף רוח? פסוק אחד של איזה חוזה החל לנסר במוחו; נדמה לו כאילו הוא שומע מרחוק קול יללה...

בעצלתים [34] התלבש ועזב את חדרו, לא סגר הדלת אחריו, ובבואו החוצה היו לו הרחובות היום כמו חדשים. — הוא הולך בלי מטרה ונוטה הצדה מפני כל הנפגש עמו. מה רב הוא מין האדם!

הוא עומד לפני חלון בית־ממכר־ספרים ומביט בשערי הספרים החדשים.

״מי היה האיש הזה? מה מעשהו בעיר הזאת? מאין בא ומה טיבו? בית־שבת־תחכמוני [11] למדעים לא היה בעיר, כי יאמר שהוא אחד מן השוקדים [12] על דלתותיו. גם לא נודע למפקח באיזה רחוב גר זה ובאיזה פרור [13]. בימה של העיר הגדולה היה נבלע המבקר המוזר ההוא, בכלות שעות הקריאה, והיה מתגלה בהחילן; מה שנעשה עמו בעשרים ושתים השעות שבינתים, בין סגירה לפתיחה, לא נודע.

פעם ניסה המפקח לאחר שעת הפתיחה, בחשבו כי ישוב הזר על עקביו [14], וימצאהו עומד לפני הדלת, מבלי לזוז משם. פעם אחרת ניסה לקחת מעל דגלי העתונים את הגליונות בני־יומם ובני־השבוע ולשום תחתיהם את אלה שכבר עבר עליהם זמנם; והמבקר הלז [15] לא פנה אליו ולא שאל אותו לסיבת הדבר; הוא ישב וקרא בהם, בעתונים הישנים, ועבר עליהם, כאילו הם חדשים מקרוב באו. לא פעם ולא שתים עלתה מחשבה על לבו של המפקח, ללוות את הקורא הזה מרחוק, בלכתם מבית־המקרא, למען יראה את המקום אשר שמה הוא הולך. היתה עת שגם חשב על הזר כי אין רוחו שלם אתו [16], ויחל לצרף לו סימנים לזה; אבל מצא כי לא כן עמו: מבט אחד על המבקר ועל היחש [17] שהיה פרוש עליו פיזר את הרהוריו אלה. הזר עשה רושם כאיש שנושא איזה סוד בתוכו [18] או כמי שקרהו אסון. אבל מה זה אותו הדבר? מה קרהו? חידה היא.

וראו זה, בימי שבתות וביומי־דפגרא [19] ליהודים, שאז באו לבית־המקרא מספר אנשים לקרות — כי קרוב היה בית־התפילה לבית־המקרא, וצעירי בני־ישראל, שלהם או לאבותיהם איזה חוג רוחני עברי, באים אחרי ״שמיעת הדרשה״ לבית־המקרא — בימים האלה הזר המבקר בין אלה לא נמנה וחשך רגלו [20] מבוא... זמן־מה חשב המפקח אולי מקרה הוא, ולא שם לב לזה; אבל אחר־כך, כאשר החלה ביאת המבקר להעסיק אותו ברוב, ובראותו כי שבת שבת אינו רואה את פניו בין הבאים ובימות־החול יבוא בתמידות ולא יפסיק אף יום אחד, אז אמר לעצמו: הזר הזה אינו אוהב לשבת במסיבת אנשים קוראים [21]; או יוכל הוית וזה היה נהיר [22] לו ביותר — שההד הדתי השורר בבית־המקרא בימים כאלה לא לחפץ הוא למבקר. המפקח לא היה מסופק כלל שרגלי האיש הזה אינן צועדות על מפתן בית־תפילה ושגם ב״ימים נוראים״ [23] ישאר במעונו ולא יצא להתפלל עם אחיו. — הוא חשבו בלבו לכופר ולאדם שאינו מאמין באלהים. לו היה הדבר ברור כל כך, עד כי תמוה תמה שעד עתה לא ידע

מ. י. ברדיצ׳בסקי

הזר

בבית־מקרא [1] עברי באחת מערי אשכנז הגדולות, שעברים בה לא רבים וקוראים עברים כמעט לא־כלום, והוא פתוח שעות שתים בערב, בשביל המפקח והשוער, המנורות והשלחנות, כי מעטים מאד האנשים הבאים בו, ביקר יום יום, יותר משנה תמימה, איש זר כבן שלושים, גבה־קומה, בעל פנים כהים ומפיקים [2] מחשבה; והוא לבוש תמיד בגד ארוך שחור, שלא יחליפהו בכל עתות השנה. לא עצרהו הגשם וכל רוח קר בחוץ, לא איחר לבוא ולא הקדים לצאת. בעת פתיחת שערי בית־המקרא נכנס ראשון, ישב שם כל שעת היותו פתוח וקם לצאת בכלות השעה העשירית והד עשרה צלצלי־שמע [3] חדל. לילה לילה היה בא שמה, ישב על מקומו, על יד החלון בפינה ולא החליפו באחר. הוא היה עובר על שורת העתונים התלויים על הקיר לפי גדלם ולשונם, בראשון החל [4] ובאחרון כילה [5], וקרא הכל במתינות ולא בחפזון; הוא לא לקח לו שני עתונים בבת־אחת, לא פסח אף על אחד; ובישבו לקרוא לא ישב מוטה [6], לא העלה רגלו האחת על השניה ולא הרים את העתון ממעל לעיניו, כי אם אחזו משופע על השולחן וגם לא נשען על ידו. בכל עת שבתו בבית־המקרא לא הוציא הגה מפיו; לא קם ממושבו לצעוד אל העבר השני, אשר שם עומדים בתיבת־הספרים המלונים והספרים הכוללים, לעיין בהם, כדרך הקוראים; וגם לא דרש כל הימים מאת המפקח ספר למקרא או עתון מוקדם [7]. בבוא איש או נערה פעם לבית־המקרא, לא הרים את עיניו להביט אליהם. לא לקח אליו רשימות־ספרים, שהושמו על השולחן למראית עין [8], או הודעות, כרוזים, הזמנות לדרשות, ולא נגע בהם. פעם קרה שקדמהו קורא אחר וישב במקומו, ואז כמו תמורה [9] היתה בו ויהי קם ויושב, קם ויושב; וראו בו כי הפריעהו זה הדבר מאד. עיניו היו נעוצות [10] ביושב כמתחננות, מרגע לרגע החליף את העתון שבידו באחר; ובלכת הקורא החדש מבית־המקרא ופינה לו המקום, מיהר לשבת שם ופניו שבו אליו.

סופרינו — ממאפו עד ביאליק, מאת י. ליכטנבום, הוצ׳ אחיאסף, ירושלים, 1958, עמ׳ 230—264.
לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מאת ג. קרסל, כרך א׳, הוצ׳ ספרית הפועלים, 1965, עמ׳ 322—326.
מ. י. ברדיצ׳בסקי — חייו ופועלו, מאת י. קשת, הוצ׳ הספרים ע״ש מאגנס, ירושלים, האוניברסיטה העברית, 1958.
כתבי מ. י. ברדיצ׳בסקי — בן־גוריון, הוצ׳ דביר, תש״ך.
ברנר י. ח., כל כתבי, כרך ז׳.
כצנלסון רחל, ״מסות ורשימות״, הוצ׳ עם עובד, תש״ו.
ריבולוב מ. י. ״ברדיצ׳בסקי המספר״, ״מאזניים״ ז׳.
״התקופה״, כרך י״ג, מדור הביקורת מוקדש לברדיצ׳בסקי.
״הפועל הצעיר״ תרפ״ב, גליון ז׳ מוקדש לברדיצ׳בסקי.

של ה״תלוש״, הנמצא תמיד ״בין התחומים״, ״במחניים״ ״ומעבר לנהר״ (שמות סיפורים העוסקים בנושא זה). כאן אין המחבר מתאר את העולם הממשי, הריאלי, אלא את עולמם הפנימי של גיבוריו, והוא נותן ביטוי לתהיה האופינית לבני דורו ואשר העסיקה רבים מן הסופרים שבאו אחריו.

״הזר״

סיפור זה מתאר לפנינו את דמותו של ה״תלוש״, אדם שאין לו מקום בחיי הקהילה היהודית מחד, ומאידך אין לו חיים בלעדיה. העלילה מקוטעת ושבורה ואין היא אלא מסגרת שבאמצעותה הסופר מתאר ומאיר את עולמו הפנימי של הגיבור ״הזר״, המחפש טעם לחייו.

מספריו:

כתבי, ליפסיה, תרפ״א—תרפ״ה; כל סיפורי, ח״א, תשי״א; כל מאמרי, ת״א, תשי״ב; ״צפונות ואגדות״ ת״א, תשט״ז; ״ממקור ישראל״, ת״א, תרצ״ח—תש״ה. (מילון א. שאנן).

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: מ. י. ברדיצ׳בסקי — סיפורים אוטוביוגראפיים: ״מערפילי הנוער״, ״בין הפטיש והסדן״ ועוד, כולם מכונסים בספר ״מחוץ לתחום״.
״מאזניים״, שנה א׳, גליון ל״א — ״ימי ברדיצ׳בסקי האחרונים״.

הערכות וביקורת: **מילון הספרות החדשה העברית והכללית** מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 130—133.
תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ׳ דביר, תרפ״ז, כרך ג׳, חלק ב׳, עמ׳ 72—90.
תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. אורינובסקי — בן־אור, הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך ב׳, עמ׳ 177—231.
מיכה יוסף בן־גוריון — לקט ומבוא, מאת יהודה ארליך, הוצ׳ עם עובד, תש״ח.
חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 103—113.

מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גוריון)

(1865 — 1921)

מספר, מבקר והוגה דעות. נולד באוקראינה למשפחה חסידית. נודע בילדותו כעילוי מבטיח. במשך תקופת־מה נדד ממקום למקום, השתלם בלימודים כלליים והיה פעיל בתנועת התחיה. ב־1890 יצא לגרמניה להמשיך את חוק לימודיו ואף הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. בלימודי הפילוסופיה נתגלה לפניו עולם זר ושונה שהדגיש את ההבדלים בין האנושות בכללותה לבין היהדות. ברדיצ׳בסקי פרסם לאחר לימודיו עבודות־מחקר בספרות העברית והנוצרית הקדומה וכן ספרי אגדות. משנת 1911 עד לפטירתו (1921) ישב בברלין ועסק במחקר וכתיבה. יצירתו מבטאת את דרכי החשיבה הפילוסופית. בולטים בה הנטיה למקורות ראשונים, חיפוש מהות האמת — תוך הצגת שאלות ותמיהות וחקירה מדוקדקת. בניגוד לאחד העם וחסידיו, אשר ראו ביהדות חזיון היסטורי אחד ורצוף, הבדיל ברדיצ׳בסקי בין תקופות שונות בהיסטוריה היהודית ולא ראה בהן המשך אחד. הוא היה עוין את השגרה וההווה שעיקרם דבקות במסורת ובתורה שבכתב. לדעתו המסורת יצרה חיץ בין העם והחיים ולפיכך יש למרוד בה, תוך כדי שינוי ערכים בהיסטוריה ובתפישת היהדות: מן המלאכותי והמופשט אל הטבעי והחי, מן הספר אל החיים. הוא סבר כי חירות פנימית גמורה נחוצה בשביל התעוררות הרצון ליצור משהו מקורי, ומכאן הצורך לפרוק את עול העבד על מנת להשתחרר מהבלי האמיתות השגרתיות והמקובלות, ולחיות חיים תוססים, חיים של ממש. יצירתו הספרותית של מ. י. ברדיצ׳בסקי פורשת אספקלריה רחבה של דמויות והווי של העירה היהודית הנאבקת על חיה. בסיפורים אלו ש״גיבורם״ הוא העירה היהודית ככלל בולטת הנימה הפאטאליסטית והתחושה כי חיים אלו נעלמים והולכים, ולפיכך יש לתארם ולהציב להם יד ושם. יחד עם זאת מתאר ברדיצ׳בסקי גם גיבורים שניתקו עצמם מן העירה או מן המסורת אולם לא מצאו את מקומם מחוץ לה. סיפורים אלו נותנים ביטוי ראשוני לדמותו

ובאחד הלילות כאשר שכבה פועה אצל מושי ולא ראתה שנה אמרה: ״הידעת מושי? — עוד ילדה קטנה הייתי ואני יושבת על ברכי אם אמי, ועתה זכרתי. ספרה לי אם אמי יום אחד דבר נורא: אדם היה בעדן, הוא ואשתו יחד, ובבוקר יום אחד גורשו שניהם מן הגן, והם לא ידעו מדוע. היתה עליהם יד אלהים הגדולה — ופתאום היו חייהם עליהם למשא...״

ומושי גם הוא היה נדהם ונבוך ופרוע, ויהי רואה חלומות בהקיץ [68]. ופעם אחת אמר: ״אם נפקחו עיני האדם לראות, לא יועיל לו כי ישוב לסגור אותן. המראות אשר ראה רגע לא יעזבוהו עוד...״

והדבר [69] חדל מפיהם ולא הוסיפו לדבר איש אל אחיו ימים על ימים. היו כאלמים.

ופעם אחת בבוקר, כאשר הקיץ מושי משנתו, ראה והנה הרבץ אשר על יד ימינו ריק ופועה איננה. אז הבין כי קמה בלילה לברוח, לרדוף אחרי־המחנה ולהשיגו — ויצר [70] גם הוא את צרורו וילך.

ובבואו עד המחנה גם הוא וירא אותה, והנה היא הולכת יחפה אחר משה האיש ולא תסור עוד מאחוריו. כצל תהלך אחריו בכל אשר ילך. אז לעו שפתיו בדממה: ״לכדה התורה את עצם החיים ותכניעם...״

והוא גם הוא הלך אחרי המחנה וידבק בו ונפשו לא ידעה מדוע כצל הלך.

וכאשר פגש בפועה ותראהו, חש בנפש פתאום כי בחלה רוחו בה ולא יכול עוד כלכל את מבט עיניה וינס מפניה. ופועה גם היא לא יכלה לשאת אותו ותתחמק מפניו כפעם בפעם.

וששונם סר מהם עד עולם.

”לא תשא את־שם אדוני אלהיך לשוא — לא ינקה אדוני את אשר־ישא את־שמו לשוא —”

ופועה מפטפטת ודוברת, מפטפטת ודוברת: ”השבעתיך בשם אלהים, השבעתיך בשמש יומם ובירח לילה, השבעתיך בשמים ובארץ: תנני ואמוץ [59] בשפתי את יין הרקח [60] מעל שפתיך, כי צמאתי לשפתיך, תנני ואשכיר [61] את נפשי מדמך הלוהט, כי לדם כלתה נפשי, תנני ואשך בשני את בשרך הרטוב, כי לבשר אדם חי התאויתי, תנני ואחנקך בידי אלה עד אם אמותת אותך מעט מעט בעצם ידי!”

”זכור את־יום השבת לקדשו — ששת־ימים עשה אדוני את־הארץ, את־הים ואת כל אשר בם —”

ושפתי מושי נעות, והוא לא ידע מה, ושפתיו מלחשות: ”הרביצי [62] עלי את עינך היוקדת! תלהטני נא עינך ותמוגגני [63], עד הנדפי ועד חדלי מהיות! הוי פועה, אשקע־נא בך עד לתהומות נשמתך העמוקות! רכו תלתליך ממשי ומעדר הקצובות [64] אשר בשדה תחפנס, ענוגות שערותיך מן הגומא [65] אשר על שפת היאור! היו חמוקי [66] ירכיך כעמודי פרעה אשר על־פני רעמסס! היו שני שדיך כגבעות המור, אשר ארבץ עליהן בצהרים!”

”כבד את־אביך ואת־אמך — לא תרצח — לא תנאף — לא תגנב — לא־תענה ברעך עד שקר —”

ופתאום הלבינו פני מושי מאד. בא הקול מן הסערה ויגיע עד לפנה החבויה אשר במערה הפנימית ויחרידהו ממקומו.

”לא תחמוד בית רעך — לא תחמוד אשת רעך —”

ופועה השתערה פתאום ממקומה ותקם: ”התשמע? התשמע, מושי?” ופועה ומושי שמו את אצבעותיהם באזניהם לבלתי שמוע...

וחרדה גדולה נפלה עליהם, והם לא ידעו מה, ורק יראו לפתע פתאום יראה גדולה אשר לא הבינו מה היא...

וימים עברו וכל המחנה הגדול החונה אל מול פני ההר הלך ונסע ועבר. המדבר היה ריק כאשר היה. הסלעים עמדו אלמים ויביטו אל תוך הישימון — ותהי הדממה כבראשונה.

והיראה אשר נפלה על השנים הלכה הלוך וגבור. לא ידעו עוד מנוחה — והם לא ידעו מדוע. כמו סבל [67] מעמסה רבץ עליהם.

סר מהם פתאום ששון חייהם...

ופתאום רגזה [51] כל הארץ מתחת, למן הקצה האחד ועד הקצה השני, והשמים ממעל נבקעו פתאום ויקרעו, למן הקצה האחד ועד הקצה השני, ואותות זרים ונפלאים מאד ונוראים מאד נראו בשמים ובארץ. אורות אדומים ואורות כחולים הלכו על כנפי רוחות, ולשונות־אש ושרביטי־להבות התלקחו, וכוכבים גדולים, נוצצים ומהבהבים מאד, נראו מתוך הרקיע בעצם היום [52], ומן הצפון עלה וזרח פתאום אור ירוק־כהה. ברגע הזה התנודדה האדמה, ופתאום קפא כל היקום תחתיו: העצים חדלו מצמות, וכל צמח וכל שיח אשר בשדה עמד מגאות, חגוי הסלעים פערו את לועם הנורא ויחכו לדבר־מה, וכל החיה וכל הבהמה וכל אשר נשמת רוח חיים באפו עמד תחתיו ויחכה. שרף [53] מעופף חדל פתאום מתעופפתו בחצי השמים [54] ויקשב, ועל הארץ זחל צפעוני גדל טבעות ויזקוף פתאום את ראשו וישמע.

ובתוך המערה בפנה הפנימית כרע מושי ברגע הזה לרגלי פועה ויבט אל תוך עיניה —

ופתאום והנה קולות וברקים ולפידים וענן כבד יורד ורובץ על ההר ועל כל הארץ מסביב ועל כל עמק ועל כל גבעה. כל המדבר הגדול עצר בעד נשמת אפו ויעמוד ויקשב. וקול שופר וקול קרן יובל [55] חזק מאד נשמע פתאום, וההר עשן ועשנו עולה השמימה כעשן הכבשן. ומחנות הכהנים עומדים בתחתית ההר [56], מערכות מערכות, ואחרי הכהנים מחנות לויים, מערכות מערכות, ואחריהם עם רב כחול אשר על שפת הים, וכתנותיהם לבנות אחרי הוכבסן [57], ועל פניהם רובצת אימה גדולה וחשכה.

וערפל כבד עולה ועוטה את כל ההר.

והברקים והקולות והלפידים הולכים הלוך וחזק, ופתאום והנה קול, והקול איננו קול, כי־אם רעם, ובכל אלה תשמע מן הסערה כל מלה ומלה מפורשה ויש אשר יחשוב השומע כי תשמע המלה עד קצה כל כנף מארבע כנפות הארץ ועד קצוי האי הרחוק מכל האיים: —

”אנכי אדוני אלהיך — לא יהיה לך אלהים אחרים על פני —”

אך בעצם הרגע הזה תלחשנה שפתי פועה באזני מושי חרש: ”יפיפית מני אדם! מה־יפית, מה־יפית!”

”לא תעשה לך פסל וכל־תמונה — לא תשתחוה להם ולא תעבדם —”

ומושי אוחז בכף ידה שכור אהבה ולשונו לעה [58], והוא לא ידע מה —:

”אהבתיך מכל בנות הארץ! מה אהבתיך, מה אהבתיך!”

לא התרפקו איש על אחיו, כי אם שקעו, צללו, דבקו, התמזגו יחדו וימוגו איש בתוך רעהו: נפש אחת ובשר אחד — — —

וימים על ימים עברו וחדשים על חדשים, ויהיו כשלש שנים.

ויש אשר חרה אפם כי יש שמש בשמים והוא יהיה להם לפעמים למפריע, ויש אשר עבר עליהם רוח־קנאה כי יש נשמת חיים על־פני האדמה גם עוד מלבדם, ויש אשר התמרמרו כי יש עץ ושיח־שדה וצפור בשמים ואבן וגרגר־חול גם חוץ מהם, וכל אלה יהיו לרגעים לשטן [41] להם ולבדידותם ולאהבתם לחייהם. למה זה ברא אלהים את כל אלה? למה לא ברא רק אותם שניהם לבדם?...

והם לא ידעו כי יושבים הם בהר סיני...

ויום אחד בבוקר והנה רעש גדול מסביב כרעש שעטת [42] אלפי בני־אדם עם מחנות עדרים כבדים ורבים, עדרי צאן ובקר ובהמה רבה.

ומושי ופועה השתאו מאד. מי זה ערב את לבו [43] להרוס לבוא [44] עד פנתם השוקטת ולשדד את רבצם [45] החבוי ולהחריד אותם מאשרם ואהבתם? — וכאשר יצאו פתח המערה וישאו את עיניהם, והנה עם רב ועצום מאד חונה נגד ההר.

אז שמעו דבר זר ונפלא מאד: תורה תנתן פה לעם הזה וחוקים ומשפטים...

ופועה ומושי לא הבינו דבר. למה זה תורה? למה חוקים ומשפטים? — כמו בוז שכן על שפתי שניהם.

...והתורה תכבוש את כל העולם אשר מסביב, למקצה [46] האדמה האחד ועד הקצה השני, והחוקים והמשפטים יכניעו תחתיהם את כל יושבי הארץ, כל גוי ואדם אשר על־פני האדמה...

ומושי ופועה שמעו ויהי כל הדבר עליהם למעמסה גדולה. למה תהיה תורה אשר כזאת לשים חחים [47] בלחיי האדם ולמה לא יתנו לעצם החיים להיות כאשר הם ובאשר הם? — כמו לעג עלה על שפתם. לו רק לא תבאנה כל הקטנות האלה להפריע אותם מעט מתוכן חייהם הגדול! — אז מהרו לבוא אל סתר פנתם אשר במערה הפנימית ויתחבאו שם, אשר לא יעלה אליהם קול מן החוץ ולא יגיע עד אזנם, ובעוד רגע התרפקו איש על אחיו, לב אל לב ונשמה לקראת נשמה — ואת כל אשר ראו ואת כל אשר שמעו שכחו.

והעם העצום, אשר לא יספר מרוב [48], מתקדשים [49] ומכבסים את שמלותם יום אחד ויום שני, ובהיות היום השלישי והיו כולם נכונים [50].

לא היה להם בלתי־אם למשא ולמעמסה ולעול, ויש כי השמים היו להם למפריעים, להפריע אותם מעבודת הקודש אשר להם מאהבתם, ויש כי האדמה היתה להם למעצור ולענין, אשר ימנע אותם מתוכן חייהם הגדול. סודם הנפלא היה בלבם גם ביום וגם בלילה, ועין כל זר ומגע כל דבר מן החוץ היה להם לשטן. והיה כאשר עבר פעם בחדש או בשנים איש הלך על פני חלקת המקום, אשר ישבו שם, וידברו אליו שתים שלש מלים ולא שאלו דבר ולא בקשו לדעת דבר, וימהרו בעוד רגע ויסתתרו ויתחבאו מפניו בסתר פנתם החבויה, ואם רועה נודד בא עד ההר עם מעט צאנו, וימהרו ויתנו לו מן הגרגרים ומן הפרגים האדומים אשר לקטו, ויקחו מעמו חלף [30] מתנם מן הלחם אשר נתן להם, וימהרו כרגע ויחלפו ויתחבאו.

שקע כל העולם מסביב, לא היתה תבל ולא היה דבר, ורק היה מושי בעד פועה ופועה היתה בעד מושי — וזה כל החיים.

בוקר לעת מוצאי [31] שמש שכבו בפתח המערה, ערומים שניהם, שמאלה על לבו וימינו תחת ערפה, והם חולמים בעינים פקוחות ומביטים השמימה.

″ראה־נא″, אמרה, ″תלתליך רכים כקוי־שמש ענוגים, והשערות אשר ליתר הגברים הלא קשות ומתוחות. בחורי עיניך בוערים שני שמשות, ובחורי עיני אחרים הלא רק שתי אבנים בהות [32]. כבן־אלהים יפית אתה והאחרים אינם בלתי־אם כתולעי־אדמה, רעי־תאר ורעי תנועה. מלא־סוד אתה, כמו הפלא הגדול אשר אין לו שם, והאחרים בהירים [33] כעצם יום — ואני את היום לא אוכל כלכל″ [34].

ולעת ערב, בצאת הכוכבים הגדולים והמצהירים [35], שכבו איש על־יד אחיו, ערומים שניהם, ועיניהם כדרבונות [36] תקועים במכסה השמים.

″ערומה את″ [37], אמר, ″וכבדת חום עצור, כמו הפרח ביער האיתן במדבר שור. מלאה את כליון־נפש תמיד כמו שיר לעת ערב על־פני שדה נעזב. כל עצם מעצמיך מביאה לידי נסיון [38] כמו פי־חרב [39]. אורבת את וקוראת, אורבת וקוראת לי, כמו האור המתעה והכחול אשר על־פני הבוץ″.

ולעת צהרים: —

″כמו כוכב″, אמרה, ″אתה לי, אשר יפול אל תוך חיקי בחשכת הלילה, כאשר יפול רץ כסף [40].

″עמוקה את″, אמר, ″נוראה ואפלה וקודרת, כמו באר″.

והם לא נשקו איש את אחיו כי־אם אכלו איש את בשר רעהו בכל־פה;

עטרת ציצים[23] מציצי הפרגים האדומים העולים פה פרא ולוהטים, והציצים ירעדו ברוח מדי[24] רוצנו!״

ככה עברו יחדיו ויבואו עד מרה, וככה באו ממרה עד אילים. באילים מצאו שתים־עשרה עינות מים ושבעים תמרים. אז רצו שניהם ממעין אל מעין, במעין הראשון החלו ובאחרון כלו, ויהיו שואבים בחפני[25] כפיהם את המים ונותנים איש לרעהו לשתות, הנער נתן בחפניו את המים על פי הנערה והנערה על פי הנער — ויהיו משחקים בקול גדול, עד כי רעשו שבעים התמרים לקולם. אחר כן נחפזו לבוא אל התמרים ויעברו אותם כלם, בתמר הראשון החלו ובאחרון כלו, ופתאום עברה עליהם תשוקה עזה לעלות על ראש תמר ולשבת שם, ויטפסו ויעלו איש איש על ראש התמר האחד, וישבו איש איש בתוך צמרתו במעבה הסנסנים[26] והעלים הרחבים, חבוי איש מפני רעהו, ויקראו איש לרעהו: ״יונה או יון?״ — ויהיו צוהלים בקול גדול ובשאון ובחדוה גדולה, עד כי רגשו שתים־עשרה העינות לקולם. לא ידעו הילדים את נפשם ולבם רן מרוב אשר וטובה ונחת.

ומאילים הלכו ולא ידעו את הדרך ויבאו אל מדבר סין, ובמדבר סין תעו שלשה ימים ושלשה לילות ויבאו לרפידים, ומרפידים הלכו ויראו והנה הר לנגד עיניהם, ולא ידעו מה הוא ומה שמו. ופועה אמרה: ״עיפה אנכי מעט״, ומושי אמר: ״חפץ אנכי לישון מעט״, ויהיו כשני ילדים, ויבאו אל תוך ההר וימצאו להם מערה בסתר החגוים[27], ויראו כי טובה להם המערה לשבת בה, ויכינו להם מושב ויכוננוהו ורבץ חול רך ערכו להם, ויאמרו: לא נוסיף עוד ללכת, כי פה נשב עד עולם ועד — וישבו שם.

והם היו כילדים קטנים.

כל העולם אשר מסביב היה בעיניהם כלא היה וכלא נברא. השמים לא נחשבו בעיניהם בלתי־אם ככל אשר היה להם דבר עם אהבתם, והאדמה — ככל אשר דרשו מעמה מעט אוכל או מעט טרפי[28] פרי להחיות את נפשם, ומקץ רגע שכחו אותם ויזכרו רק את נפשם לבדם ואת אהבתם הגדולה. לא היה להם כל חפץ לראות פני אדם או לשאול דבר, כי השפיקו[29] השנים איש לאחיו בכול, דבר לא חסרו. ויש כי כל המעשה אשר נעשה בחוץ ומסביב להם

אבל ממחרת היום לא ראה עוד איש ברעמסס או בפיתום אותם, והם אבדו פתאום מקרב העדה.

לילה ויום, לילה ויום הלכו שניהם יחדו, איש ידו בכף רעהו, והם מטלטלים בחזקה את זרועות ידיהם בלכתם, ולאן הם הולכים לא ידעו ואין הם יודעים מה הם חפצים. כשני ילדים היו, קטנים וטהורים ותמימים — ולבם בקרבם רק רן. מן השדה אשר על פני רעמסס באו סוכותה, ומסוכות לאיתם, ומאיתם למגדול אשר לפני פי־החירות, והם לא ידעו איה הם וגם את שמות המקומות לא ידעו — ולבם בקרבם רק רן. ביום השלישי בבוקר נשאו את עיניהם ויראו והנה סגר עליהם[10] פתאום המדבר הנורא, מדבר שור, והערבה הגדולה רובצת לנוכח עיניהם, עד אפסי[11] מרחקים נוראים, אשר לא תוכל העין להשיגם — והם נתנו פתאום בשחוק קולם וירונו. מה להם מדבר ומה להם ערבה? היו כחבצלת הנכריה אשר בגאיות, וכמו עגור המתעופף בשמים, אשר לא ידע דאגה, הלוך הלכו ולקט כל חציר אשר יאכל וכל שיח אשר בין החרולים וכל צמח אשר עם הגדרות, ויש אשר מצאו פקועות־שדה בריאות[12] או קשואים ושומים, ויש אשר אכלו וגם הותירו, ואז יעשו להם שחוק ויתנו את הנותר בצרור וישימו אותו על חוט וישאו שניהם יחדו — ולבם בקרבם רק רן. כאשר להט[13] אותם השרב[14] יומם[15], התיצב הנער על יד הנערה כפת תמרים[16] ארוכה בידו, ויהי משיב לנוכח פניה רוח קל וצח מעט, ובלילה בהיות הקרח האוכל שכבו שניהם באחת הפחתים[17]. לב אל לב ובשר לעומת בשר, ויתחממו ויחם להם. ויש אשר פתאום נתך[18] הגשם השוטף ארצה וברקים הלכו בשמים עם שרביטי[19] לפידים ארוכים, אז עמדו רגע תחתיהם ולא ידעו מה לעשות — ופתאום פרץ קול שחוק גדול מפי שניהם, והם מתנפלים איש על אחיו ומנשקים פתאום איש לאחיו בלי קץ ובלי מעצור. ויש אשר נעורה הסערה הגדולה ותהי שורקת בקול גדול, וחית השדה התחבאה במעונותיה ועוף השמים חרד אל קניו, והם נצבו שניהם רגע אחד תחתיהם ולא ידעו מה — ופתאום נתנו יד איש לאחיו וימתחו את אצילות[20] זרוע תיהם ואת ראשיהם הפשילו לאחור ויחלו לרקד פתאום במעגל סביב. אז ידבר מושי אל פועה לאמר: ״הבי־נא[21] הפעם ונרוץ יד אל יד! לקראת המדבר הגדול נרוץ ואל נוה[22] הדשא הירוק אשר מנגד! בתוך סבך היער העבות נבוא ונסתתר בין השיחים! את שמלותינו ואת כתנותינו נפשוט מעלינו וערומים נרוץ כיום הוולדינו! הבי־נא, הבי, ונעטר למצחנו הבוער

ד. פרישמן

בהר סיני

בשנת ארבע מאות ועשרים ותשע לשבת בני ישראל בגושן, כשנה אחת ומשלוש[1] חדשים לפני צאת העם כולו ממצרים, הם ונעריהם וזקניהם יחד, לעבור את המדבר הגדול ולבוא עד כנען, ונער היה בין ילדי העברים, העובדים בחומר ובלבנים על החומות החיצונות ברעמסס, ושמו מושי, והנער עודו צעיר ורך מאד, בטרם תצמח לו שערת זקנו ובטרם תמלאנה לו שבע־עשרה שנה. ביום צאתו מבטן אמו השליכה אותו המילדת אל היאור, כמצות המלך, כי אשה יראה היתה ורכת־לב, אשר יראה את חמת פרעה, ויהי הילד שט על פני המים כמחצית היום ורביעית[2] הערב, ובערב נשאוהו הגלים ויגיעוהו[3] עד הסבך אשר עם שפת היאור וישאר תלוי בתוך הסוף. ויראוהו ויוציאוהו משם האנשים וינצל, ומני אז[4] קראו לו "פלאי" על שם הנפלאות אשר עשה בו אלהים, להיות סוכך עליו בכפו, ואמו קשרה לו על צוארו חוט ארגמן משזר[5] כפול שבע, ויהי החוט על צוארו כל הימים. אכן כאשר גדל הנער והוא עובד על החומה ברעמסס עם העובדים, וירא באחד הימים את אחת הנערות, את פועה, והיא ילדה בת שלש־עשרה שנה ושמונה חדשים, מן העובדות בשדה אשר על פני פיתום — וברגע הזה חרדה[6] כף־השידים[7] אשר היתה בידו ותצנח לארץ. גם הנערה נבהלה פתאום מאד. אז ידעו שניהם בלבם, כי ברגע ההוא היתה עליהם יד אדני הגדולה וכי מפלט[8] אין עוד מפניה.

ושלשה־עשר יום, לילה ויום, בקשו שניהם איש את אחיו ולא מצאו, וביום הארבעה־עשר לעת ערב ראה אותה פתאום עומדת לבדה בשדה. אז נגש אליה, כאשר יגש איש אל אדם אשר דבר עמו רק זה אתמול או אשר עזב אותו לפני רגע, ואחז בידה ושאל: "על מה אנחנו עוד מחכים פה?" — והנערה רעדה בכל יצורי גוה[9] ולא ענתה דבר. רק עיניה לבדן ענו.

הספרות העברית החדשה לזרמיה, מאת א. שאנן, הוצ׳ מסדה, 1962 כרך ב׳, פרק י״ג.

במדבר, מאת ד. פרישמן, הוצ׳ כנסת, תל־אביב, תש״י (ההקדמה מאת א. ר. מלאכי).

י. פיכמן — ״על אגדות פרישמן״, ״מאזניים״, כרך ז׳, עמ׳ 228.

י. קלוזנר — ״יפה הרוח״, ״השלוח״, כרך כ״ג, עמ׳ 289—297.

עוסקות בתאור המאבק שבין התשוקה לבין התורה, בין החיים והמוסר. ב״בהר סיני״ מוצאים אנו הדים למאבקו של הפרט, כיבוש יצריו ושעבודם לחוקים, למצוות התורה האלוהית.

מספריו:

״כתבים נבחרים״, 4 כרכים, וארשה, תרנ״ט—תרס״ה; ״כל כתבי״, 8 כרכים, וארשה, תר״ע—תר״ף; ״כתבים חדשים״, 5 כרכים, וארשה, תרע״א—תרע״ב; ״כל כתבי״ (כולל תרגומים), 10 כרכים, וארשה, תרע״ד; ״כל כתבי (שירים), כרך אחד, וארשה, תרפ״ה; ״אגדות״, ניו־יורק, תרפ״ז; ״כל כתבי״, 8 כרכים, וארשה תרפ״ט; ״סיפורים ושירים״, ניו־יורק, תרצ״ח; ״מבחר כתבים״, ת״א, תש״ז; ״תרגומים״, ת״א, תשי״ד. כל כתבי פרישמן כולל תרגומים, ירושלים תשכ״ד.

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: ד. פרישמן — מכתב אוטוביוגראפיה לש. ל. ציטרון, משנת 1898, נדפס בכתב־ידו ב״התקופה״, כרך י״ד—ט״ו; אגדות דוד פרישמן, ערוכות בידי א. ר. מלאכי, ניו־יורק, תרפ״ז; סוקולוב נחום — דוד פרישמן, ״אישים״, ספר שני, עמ׳ 20—35.

הערכות וביקורת: מילון הספרות העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 644—648.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, עמ׳ 83—105.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ׳ דביר 1927, חלק ג׳, עמ׳ 78—124.

סופרינו, ממאפו עד ביאליק, מאת י. ליכטנבום, הוצ׳ אחיאסף, ירושלים, 1958, עמ׳ 200—229.

על ספרותנו, מאת ד. סדן, מסת־מבוא, הוצ׳ ראובן מס, ירושלים תש״י, עמ׳ 33, 41, 46, 45, 50, 51, 52.

עטרה ליושנה, מאת א. קריב, הוצ׳ דביר, תל־אביב, 1956, עמ׳ 133—237.

דוד פרישמן

(1860 — 1922)

מספר, משורר ומבקר. נולד בפולין. רכש בבית הוריו חינוך מסורתי בד בבד עם השכלה כללית והמשיך את חוק לימודיו האקדמאיים בפילוסופיה, פילולוגיה ותולדות האמנות.

יצירתו של פרישמן רב־גונית ועשירה והיא כוללת שירים, סיפורים, פיליטונים ודברי ביקורת. כן עסק בתרגום מבחר יצירותיהם של גדולי הסופרים האירופיים ושימש כעורך בעתונים כגון "הצפירה", "הדור", "התקופה". פרישמן הכניס לספרות העברית הרבה מצורות הספרות הכללית ומצורות הסגנון האירופי, אבל בגישתו המערבית מצויים גם קווים מזרחיים, יהודיים־מקוריים. הוא נמשך אל המסתורי, הסודי והנעלם והושפע בעיקר מן היופי הפנימי שבדברים ובטבע האנושי. תשוקתו של פרישמן ליופי ולחיים היא נימה חדשה בספרות העברית של ימיו, וגישה זו עזרה לשחרר את הסיפור העברי מן האלמנט השכלי הכבד ומן המלאכותיות שהיו אופיניים לו עד ימיו. היסוד המסורתי־עממי אינו בולט ביצירותיו, ובמקומו משרטט המחבר דמות אוניברסאלית של הפרט כיצור אנושי. עולם הערכים והעקרונות האסתטיים, הבולטים בעבודתו של פרישמן עצמו, הנחו אותו גם בתרגומי יצירות מופת מספרות העולם, המשמשות ביטוי להשקפת־עולמו ולטעמו הספרותי, כגון: "קין" לביירון, משירי היינה, גיטה ופושקין וכו'.

"בהר סיני"

האגדה היא אחת מן הצורות הספרותיות שבהן משתמש ד. פרישמן. הוא כתב אגדות בעלות צורה וסגנון עתיקים המשולבות בתוכן מודרני. באגדות הראשונות שלו (כגון "המלאך הקטן") מורגשת השפעתו של אנדרסן; אולם האגדות התנ"כיות "אגדות המדבר", שהן מאוחרות יותר, מצטיינות במקוריותן ועושרן. מקום התרחשותן הוא המדבר, בתקופה הראשונה שלאחר מתן תורה. אגדות אלה

אביו, שנפל לו בירושה. ואם לא היית עדיין בשדה־הקברות, גרום נחת־רוח להכתריאלי וקום ולך־נא אתו לשם וקרא את הכתובות העתיקות והמחוקות מעל־גבי המצבות הדהויות[89] והרעועות, הפוך בהן והפוך בהן, והיו בעיניך כפרק מדברי הימים לעם קדומים, עם ממושך[90] וממורט...[91] ואם בעל־נפש אתה ולב רגש חננך אלהים, אז תעמוד ותביט, מחריש ומשתאה אל העיר העניה הזאת ואל בתי־קברותיה העשירים, ולא תתאפק עוד ותקרא עליה את הקריאה העתיקה, הכתובה בתורת העתיקה:

מה־טבו אהליך יעקב, — משכנתיך ישראל!...

רוָחים[80], ואף־על־פי־כן מעולם לא אמר אדם לחבירו: ״צר לי המקום שאשב בכתריאליבקה״...

עיקר כבודה ותפארתה של כתריאליבקה, שבו יתפארו הכתריאלים, הוא בית־הקברות הישן. בית־קברות זה, אף־כי עשבים כבר עלו בקבריו ואילנות צמחו מתוכם ואפילו מצבה אחת לא נשתיירה בשלמותה, מכל־מקום הריהו משמש להכתריאלים לנוי, כעין חמדה גנוזה הוא להם, כעין עשירות, כעין אוצר בלום[81], שכל הנוגע בו כנוגע בבבת־עינם[82]. ויש טעם לדבר: מלבד ששמורים בו קברות אבותיהם ואבות אבותיהם וקברות הרבנים והצדיקים והלומדים המפורסמים, גאוני עולם ועמודי תבל, יש לשער, כי שם מצאו קברם גם אותם החסידים והישרים והתמימים, שמסרו נפשם על קדושת־השם בימים ההם, בימי גזירת ת״ח ובימי חמלניצקי...[83] אדמת המקום הזה אדמת־קודש היא להכתריאלים, נחלת־אבות, היקרה בעיניהם מכל יקר, כולה שלהם היא ואין לזרים חלק בה. האדמה הזאת יחידה היא להם, המצמיחה אילנות ודשאים, ואוירה אויר־נשמות, ורוח צח ורענן מנשב בין עפאים...[84].

מה רבה התכונה במקום הזה בתחילת ימות הבציר, כשראש־חודש אלול מגיע והימים הנוראים ממשמשים ובאים! הוי, מה רבה התכונה! המוני בני־אדם, אנשים ונשים וטף, מסתופפים והומים בפתחי שערים, הללו נכנסים והללו יוצאים, ורבה המהומה, ורבה התנועה, ורבים הקולות. וכי קלה זו בעיניך — להשתטח על קבר אבות? מכל המקומות ומכל קצוי־ארץ נוהרים יהודים לכאן סייעות־סייעות[85] להשתטח על קברות[86] הקדושים, לבכות ולתנות[87] לפניהם צרותיהם וענות־נפשם הגדולה. קבלה היא בידינו: אין לך מקום טוב לבכי ולדמעות כשדה־הקברות העתיק אשר בכתריאליבקה. אמת, גם בבתי־התפלה אשר שם יכול תוכל להוריד דמעות ולגעות בבכי כל־צרכך, בהתעטף[88] עליך נפשך. אבל כלום דומה בכיה לבכיה?

בית־הקברות הישן בכתריאליבקה הוא גם מעין צנור של פרנסה, השופע לכמה וכמה כתריאלים: לחוצבי המצבות ולבעלי האכסניאות, להחזנים ולהשמשים ולשאר הבריות, שמלאכת הקודש מלאכתן. וכיון שימי אלול מגיעים — ״עת הקציר״ מגיעה להמוני הקבצנים ופושטי־היד, לבעלי־המומים והנשים הצדקניות, העוסקות בצרכי־צבור.

״האם היית בשדה־הקברות שלנו?״ — ישאלך הכתריאלי מתוך גאוה ומתוך גדלות מרובה, כאדם השואל את חבירו, אם כבר היה בכרמו, כרם

המקולין[66] והאטליז, את המרתפים והשולחנות והאצטבאות השונים, ושם מקום השוק בכל בוקר, עת שהמוני בני־הנכר, אכרים ואכרות, נאספים לעיר ומביאים ליושביה כל מיני סחורה וצרכי־אוכל־נפש, כגון: דגים ובצלים, צנון וחזרת, סלקין ובולבוסין[67] ושאר ירקות למיניהם. סחורה זו הם מוכרים להיהודים הכתריאלים וחוזרים וקונים מאתם מיני סחורה ופרקמטיה[68] אחרים, שהם צריכים לגופם, כגון: כובעים ומטפחות ובגדי־צבעונין ונפט ומסמרות של ברזל וכיוצא באלו. וכך מתפרנסים הכתריאלים ורואים חיים בעולמם. אמת, פרנסתם זו עלובה ודלה היא, בצמצום ולא ברוח, ואף־על־פי־כן פרנסה שמה. בכל אופן, טוב מי שיש לו מעט ממי שאין לו כלום... ושם, באותו המגרש עצמו, מתכנסין גם העזים למשפחותיהן ותישי הקהלה[69], רובצים כולם להנאתם בראש כל חוצות, מתחממים לאור החמה ונהנים מזיו העולם. שם אתה מוצא את בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות ושאר בתי־התפלה שבעיר, מלבד המון ה"חדרים"[70] ובתי תלמוד־תורה, במקום שתינוקות יושבים צפופים ודחוקים על־גבי הספסלים ולומדים תורה ותפלה מפי רבותיהם ושרים ומזמרים וצווחים בקולי־קולות, עד שתחרש כל אוזן משמוע... ופנה מיוחדת הוקצתה[71] שם גם לבית־המרחץ, במקום שבנות־ישראל טובלות ומטהרות במקוה, גם להקדש[72], במקום שיהודים עניים מסתלקים מעולמם ומתים, וגם לשאר המקומות הנאים הנחוצים לכל אדם באשר הוא אדם... לא, עיר הכתריאלים לא זכתה עדיין לצנורות של שופכין[73] ולמאורות האלקטרי"א[74] ולשאר אותן המותרות[75], המצויות בכרכי הים[76], מה יתנו לה ומה יוסיפו לה אלו? "שמעו־נא, רבותי: סוף כל אדם למיתה; הכל מתים במיתה אחת, והכל שבים לעפר אחד, ועל הכל סותמים גולל[77] אחד". — כך היה אומר רבי רב ישראל המלאך דווקא בשעת שמחה והתעוררות, אחרי שהיה שותה כוס לרויה ומרים כנפי קפוטתו ומכין עצמו לרקד לפני הקהל.

ואולם בשכר זה זכתה כתריאליבקה לבתי־קברות נהדרים, שאין דוגמתם בכל המדינות והאיפרכיות[78] ובהם תתפאר נגדה־נא לכל הערים. שני בתי־קברות יש לה להעיר המבורכה הזאת: בית־קברות ישן ובית־קברות חדש. אמנם גם בית־הקברות החדש כבר נתישן כל־צרכו ונתמלא קברים, מן הקצה אל הקצה, עד שיש לחשוש, כי בשעת מגפה, חלילה, או בשעת פרעות ושאר צרות ופורעניות, המתרגשות[79] ובאות על ישראל, יגדל שם הדחק והלחץ עד אפס מקום... אבל אין בכך כלום. הכתריאלים גם בחייהם אינם יושבים

ושוב מעשה בכתריאלי, שהפליג בים־אוקינוס והגיע עד מדינת אמריקה... אולם אם אומר לספר לכם על חכמי הכתריאלים, על מעלליהם[51], פתגמיהם והמצאותיהם הנפלאים, הרי לא תספיק לי שעתי לכך, גם אם אשב ואספר עמכם שלשה ימים ושלשה לילות רצופים. ולפיכך מניחים אנו את כל אלה ועוברים אל עיר הכתריאלים גופה ואל מראיה מבפנים ומבחוץ.

רצונכם לדעת את מראה העיר כתריאליבקה? — הרחק תרחיקו ממנה מהלך תחום־שבת, ואז תראוה כולה כמות שהיא. מרחוק תתגלה העיר לעיניכם בכל הודה והדרה. כתריאליבקה הרים סביב לה[52], כלומר: על הבתים הרבים, העומדים צפופים ודחוקים במורד, כפה[53] הקדוש־ברוך־הוא הר כגיגית. הבתים — בתי־חמר קטנים ונמוכים ורעועים[54], והם נראים כמצבות עתיקות בבית־עלמין[55] עתיק־יומין — מצבות עקומות וכפופות, שהשחירו והעלו אזוב מרוב ימים. רחובות ושוָקים אל תבקשו בכתריאליבקה. כשנבנתה עיר הכתריאלים, לא מדדו אותה באמת־הבנין[56] ולא תארו אותם במחוגה[57], וגם רוַח לא שמו בין הבתים. כך היא דרכם של הכתריאלים מעולם: כיון שהם רואים מקום פנוי לאויר, מיד הם באים ומעמידים בנין עליו, לקיים מה שנאמר: לשבת יצרה[58] — כלומר: לא נברא עולם אלא לישוב. חייב אדם לכבוש מקום בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא ולישב עליו, ולא להסתכל בו וליהנות מזיוו. מה ענין הסתכלות והנאה לכאן?...

ואף־על־פי־כן יהא לבכם סמוך ובטוח[59], כי מצוא תמצאו בכתריאליבקה גם כעין רחובות. רחובות גדולים ורחובות קטנים, רחובות ארוכים ורחובות קצרים, מלבד המון סמטאות ומבואות וקפנדריאות[60]. שמא תאמרו: הרחובות הללו אינם ישרים ביותר; עקומים הם ונפתלים ודרך־עקלתון[61] דרכם — דרך הרים ובקעות, שיחין ובורות, מרתפים ומערות, קרפפים[62] וחצרות? אם כן, הרשות בידכם לבלתי[63] לכת שם יחידים בלילה באין פנס מאיר לפניכם! להכתריאלים עצמם אל תדאגו הרבה: חזקה[64] על הכתריאלי, היושב בעיר כתריאליבקה, בתוך אחיו הכתריאלים, שלא יאבד דרך ולא יכשל חלילה בשעת הליכתו. כל אחד ימצא את דרכו לביתו, לאשתו ולבניו, כצפור זו, המוצאת את דרכה בעופה לקנה ולאפרוחיה...

מלבד הרחובות הללו, המנויים לעיל, יש לה לכתריאליבקה עוד מקום אחד, מגרש גדול ורחב־ידים, העשוי כעין חצי־עגול ונמצא בטבור העיר ובאמצעיתה. שם אתה מוצא את כל החנויות ובתי־המרכולת[65] למיניהם, את

אצל רוטשילד. הגע בעצמך[40]: אדם מישראל שוהה בפאריז — ואת פני רוטשילד לא יראה?! ואולם קצת חסרון[41] יש בדבר — שומר־הסף אשר לרוטשילד אינו נותן רשות להכנס. "מה טעם?" — טעמו ונימוקו עמו: "קפוטה[42] קרועה". — שוטה שבעולם — עומד הכתריאלי וטוען, — אלמלא היתה קפוטתי שלמה — — כלום הייתי מכתת רגלי[43] ונודד לפאריז?" בקיצור, רע המעשה, ואולם יהודי כתריאלי יודע לכלכל[44] דבר ולמצוא עצה בשעת הדחק. נמלך[45] ונגש אל שומר־הסף ואמר לו כדברים האלה: "לך ואמור לאדונך, כי לא קבצן חלילה ולא מחזיר על הפתחים מתדפק על דלתו, אלא סוחר ואיש־מעשה בא אליו והביא לו ממרחקים מין סחורה נפלאה, שדוגמתה לא ימצא בפאריז בעד כל הון ביתו".

שמע רוטשילד דבורים אלו, מיד צוה על שומר־הסף אשר לו להביא לפניו את הסוחר הנפלא עם סחורתו הנפלאה. "שלום עליכם". — "עליכם שלום. — שב־נא, במטותא ממך[46]. מהיכן הוא יהודי?" — "מכתריאליבקה". — "מה טובות תשמיעני?" — "שמע־נא, אדוני רוטשילד, ידבר־נא עבדך דבר באזניך. עיקרו של דבר כך הוא: אומרים עליך במקומותינו, שברך אלהים מעשיך ומצבך איננו רע, בלא עין־הרע[47], — הלואי שיהא חלקי עמך[48], אם־ירצה־השם, כשאשוב לביתי, והייתי שלו במעוני. וגם כבוד, כנראה, לא מנע ממך, כמאמר הבריות: מי שיש־לו מאות, יש־לו דעות. כלום אתה חסר עכשיו אלא דבר אחד: חיי נצח[49]. ובכן, הבאתי לך סחורה זו למכירה".

שמע רוטשילד מלים אלו על־דבר "חיי נצח" — מיד קפץ ממקומו ושאל את הכתריאלי: "מה־יקר? בכמה תעלה לי סחורה זו?" — "בעד סחורה זו תשלם לי, אדוני רוטשילד (כאן נמלך היהודי בדעתו רגע), כערכך שלש מאות". "שמא תפחית קצת מן המקח?" — "לא, אדוני רוטשילד, ממחירי זה לא אסור. חייך וחיי ראשך, שיכולתי להרבות במחיר סחורתי פי־שנים ופי־שלשה. אלא מאי? אחת דברתי — ולא אשנה". — כך אומר הכתריאלי, ורוטשילד עומד ומונה על כפו שלש מאות במזומנים, אחת ואחת. קבל הכתריאלי את המעות, מיד מהר ושלשל אותן לתוך כיסו ופנה ואמר אל רוטשילד כדברים האלה לאמר: "רצונך, אדוני רוטשילד, לחיות חיי נצח — איעצך לעקור דירתך מפאריז זו ההומיה[50] ולילך ולהתישב אצלנו בכתריאליבקה, ואז מובטח לך, שלא תמות לעולם, משום שכך אנו מקובלים איש מפי איש: מיום שהיתה כתריאליבקה לעיר, עדיין לא מת בקרבה אפילו עשיר אחד"...

בריות דלות ועליזות ושמחת־עולם על ראשן. שמא תאמר: שמחה זו מנין להם? ויש לומר: לא כלום. חייב אדם לשמוח בחלקו ולראות חיים בעולמו. כי תפגוש, למשל, ביהודי כתריאלי וכי תשאלהו: ״על מה אתה חי?״ — וענה אותך ואמר: ״על מה אני חי? הרי עיניך הרואות, חא־חא, על־כרחי[31] אני חי״... אכן חידה היא ותהי לחידה! בכל עת ובכל שעה, שאתה יוצא לרחובה של עיר הכתריאלים, אתה נתקל בבני־אדם א״ו, המתרוצצים כל ימיהם אָנה ואָנה, רצוא[32] ושוב, נחפזים ונרגשים, בהולים וטרופים, כעכברים הללו בשעת מגפה, זה לכאן וזה לכאן, ואין שעתם פנויה להם לעולם. ״לאָן אתם רצים?״ — ״לאן אנו רצים? הרי עיניך הרואות, חא־חא, רצים אנחנו. כסבורים אנו, אולי יקרה[33] אלהים לפנינו ונרויח ליום השבת״...

להרויח ליום השבת — זוהי מטרתם כל ימיהם ואליה הם נושאים את נפשם. כל מה שהכתריאלים טורחים, אינם טורחים אלא לכבוד השבת. בכל ימות החול עובדים הם בזעת אפם, מפרכים גופם בכל עבודה קשה, מענים נפשם ברעב ומונעים לחם מפיהם ומפי בני־ביתם — ובלבד שיעשו שבתם כהלכה. ואמנם, בהתקדש יום השבת בכתריאליבקה — וחפרה[34] יהופיץ, ובושה אודיסה מפניה, ואפילו פאריז עצמה כקליפת־השום[35] היא לעומתה.

אמרו עליהם על הכתריאלים: מיום שנבנתה כתריאליבקה, לא נמצא יהודי בתוכה, שירעב ללחם ביום השבת. כלום ראית מימיך אדם מישראל, שאין לו דגים בשבת? ואם דגים אין לו, הרי יש לו בשר, ואם בשר אין לו, הרי יש לו דג־מלוח. ואם דג־מלוח אין לו, הרי יש לו חלה. ואם חלה איננה, הרי יש לו פת־קיבר[36] ובצלים. ואם פת־קיבר אין לו — ילך וישאל מאת שכנו. ביום השבת הבא ישאל שכנו מאתו, ״גלגל הוא החוזר בעולם״[37]. — כך ימשול לך הכתריאלי משל ויראה לך בידו, היאך גלגל זה חוזר בעולם... הכתריאלים הללו דרכם במשל ובמליצה תמיד, ודבריהם — דברי חכמים וחידותם. את כל אשר לו יתן הכתריאלי בעד משלו. הרבה קבלות[38] יש בידינו מפי הכתריאלים, כמה וכמה ספורי־מעשה נפלאים, שלכאורה[39] הם נראים כבדותות וריח אגדה נודף מהם, ואף־על־פי־כן הרשות בידינו להחליט, אם מעשים שהיו הם.

למשל: מעשה באחד הכתריאלים, שקצה נפשו בכתריאליבקה והרעב היה עליו למשא. מה עשה? עמד ויצא מעירו והרחיק נדוד לארצות רחוקות לבקש אָשרו בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא. וכך היה נודד מעיר לעיר וממדינה למדינה עד שהגיע לפאריז. כיון שהגיע לפאריז, מיד עמד עליו יצרו לפתותו, שיכנס

והרדיפה, הבהילות וטירוף־הדעת, הקנאה והתאוה ושאר הדברים הטובים למיניהם, שבני־אדם יגעו כמה יגיעות עד שעשו אותם מתוקנים לפניהם, כגון: תרבות, השכלה, פרוגר״ס ודומיהם, שאדם הגון ובעל דרך־ארץ[14] נוהג כבוד בהם. הוי על הכתריאלים העלובים הללו! המעט מהם, כי לא שמעו מימיהם את שמע האבטומוביליי״ן וספינות־האויר[15], הנה גם את מסילת־הברזל[16] לא ראו עיניהם מעולם. ולא עוד אלא שימים רבים לא האמינו כל־עיקר ולא אבו שמוע, כי יש מסילת־ברזל בעולם. ״אין ז: — היו הללו אומרים בחריפות־לשונם — אלא בדותא[17], השערה בעלמא[18], שאין הדעת סובלתה, מיני חלומות ודברי־הבאי[19], הקלוטים מן האויר, עורבא פרח[20], יום אתמול כי עבר!״... ולא זזו מהשקפתם זו, עד שהיה מעשה ואחד משלהם, בעל־בית מבעלי־הבתים הכתריאלים, נזדמן למוסקבה וחזר משם, ובחזירתו נשבע בכל קודש, כי הוא עצמו נסע על־פני מסילת־הברזל כשעה וחצי... והיו הכתריאלים דנים ומהססים בענין זה ימים רבים, מרננים[21] אחרי אחיהם הנוסע ודורשים אותו לגנאי: הא כיצד? היאך מעיז יהודי את פניו[22] להשבע על שקר בפני כל עם ועדה? לימים נתבררו ונתלבנו[23] הדברים: אתו הכתריאלי, שחזר ממוסקבה, ספר ושייר[24], אמנם רק כשעה וחצי נסע על־פני מסילת־הברזל, אבל את שאר הדרך עבר רגלי. אם כך ואם כך — וענין זה של מסילת־הברזל עובדה היא, עובדה קיימת, שאין להכחישה ולפוטרה בלא־כלום: [25] וכי ראית מימיך אדם מישראל נשבע בכל קודש על דבר שלא בא לעולם? ובפרט, שיהודי זה הסביר להם על־פי דרך השכל את כל הענין כולו עם פרטיו ודקדוקיו[26], את תכונת מסילת־הברזל ואת טבע המכונות ואת טיב שאר הכלים והמכשירים, ובאר להם באֵר היטב, היאך הגלגלים חוזרים, והיאך הארובה משמיעה שריקתה, והיאך המרכבות טסות על־פני המסילה, והיאך אחינו בני־ישראל יושבים בתוכם להנאתם ונוסעים למוסקבה... ועמדו הכתריאלים והטו אזניהם והקשיבו לדבריו ונענעו לו ראשיהם, כמסכימים ומאמינים לכל הגה היוצא מפיו — ובלבם בזו לו ולחלומותיו: ״אכן רואים אנו עין בעין מעשי הקדוש־ברוך־הוא ונפלאותיו! הגלגלים חוזרים, הארובה משמיעה שריקתה, המרכבות טסות על־פני המסילה, אחינו בני־ישראל יושבים בתוכן להנאתם ונוסעים למוסקבה — וחוזרים שוב לכתריאליבקה״...

כך טבעם של הכתריאלים מאז ומעולם, שאינם בעלי מרה־שחורה[27] והעצבות זרה לרוחם. אדרבה, הכתריאלים הללו כבר יצאו להם מוניטין[28] בכל העולם, שליצנים נפלאים הם, בעלי חדוד[29] ובעלי לשון שנונה[30] ובעלי טבע חי ועליז.

שלום עליכם

עיר הכתריאלים

עיר הכתריאלים, שאליה אנהגך ואביאך, ידידי הקורא, מקומה באמצע של ״תחום־המושב״ [1] המפורסם לשבח, מטבורה של אותה הפנה המבורכת, ששם אחינו בני ישראל מרובים באוכלוסין [2], יושבים צפופים וכבושים כדגים מלוחים ופרים ורבים [3] כבני־אדם. שם העיר המהוללה הזאת — כתריאַליבקה.

למה נקרא שמה כתריאליבקה? — על שם יושביה.

גלוי וידוע לכל, שהעני מישראל כמה וכמה מדרגות לו, כמה וכמה שמות מצטרפים לו, כשמות יתרו [4] בשעתו. יש עני סתם, ויש עני שבעניים; האחד נקרא רש, והשני מסכן שמו; יש מחזיר על הפתחים, יש קבצן ומקבל ופושט־יד, וכנגדם אתה מוצא יורד מנכסיו, ודל, וחלכה [5], ואביון, ועני־ואביון. כל אחד מן השמות הללו, המנויים בכאן, כשאתה אומרו בעל־פה, אי־אתה אומרו אלא בניגון מיוחד ובהטעמה מיוחדת, כדי לציינו ולהבדילו משאר חבריו... ועוד שם אחד מצינו [6] לעני, שם מוזר קצת ומשונה, והוא — כתריאלי. ואף שם זה ניגון מיוחד לו והטעמה מיוחדת. למשל, כשאדם רואה עמידתו, עמידת דל וריק, מיד הוא אומר על עצמו דברי־זמר, מטעימם בניגון הטעמים, כעין מרכא־כפולה [7], הכתובה בתורה: ״אוי, הרי אני, בלא עין הרע, יהודי כתריאלי!״... הכתריאלי אינו, חלילה, עני סתם, כמו שאר העניים שבעולם, וגם גבר לא־יצלח [8] איננו. הכתריאלי הוא עני מיוחד במינו, עני שאין העניות מנולתו [9]. אדרבה [10], בכל מקום שאתה מוצא עניותו של הכתריאלי, שם אתה מוצא גדולתו.

עיר זו של הכתריאלים, המרוחקת ומובדלת מעולמו של הקדוש־ברוך־הוא בפנה נדחת, במקום לא עבר אדם בו, עומדת על תלה [11] זה ימים רבים חולמת ותפושת־הרהורים, עוטיה [12] ושוממה ועזובה. דומה, שאין לה שום שייכות [13] לשאר העולם אשר מסביב לה ולכל אותו השאון והרעש, המהומה והמבוכה, המרוצה

מספריו:

יצירתו העשירה של שלום עליכם תורגמה לעברית בידי חתנו י. ד. ברקוביץ וקובצה בשלושה־עשר כרכים: "חיי אדם" (2), "מנחם מנדל", "טוביה החולב", "כתריאלים", "אדם ובהמה", "ימים טובים", "קומדיות", "מחזות", "סיפורי מעשיות לילדי ישראל", "מדברים בעדם", "מ.טיל בן פייסי", "סטמפניו".

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: "חיי אדם", מאת שלום עליכם. "הראשונים כבני אדם", ביוגראפיה מפורטת של שלום עליכם בחמישה ספרים, הוצ' "דביר", מאת י. ד. ברקוביץ. "דור וסופריו", מאת י. ח. רבניצקי, כרך א', עמ' קיב—קמג; כרך ב', עמ' כט—לג.

הערכות וביקורת: "איש עברי", מאת י. קלוזנר: "השלוח", כרך לב. "בשעה זו", מאת ח. ברנר, כרך ג', יפו, תרע"ו, כל כתבי, כרך ז', עמ' 327—331. "מחקרים ונסיונות", מאת פ. לחובר, עמ' קיט—קכח. "מכתבים על דבר הספרות", מאת ד. פרישמן. על "חיי אדם", ד. קמחי, "השלוח", כרך לח, עמ' 540—545.

מאמרי־ביקורת חשובים על שלום עליכם ומחקרים יסודיים על חייו ויצירותיו מצויים ביחוד באידיש, בכתביהם של ש. ניגר, י. י. טרונק, ג. אוסלנדר ואחרים. חלק מהם תורגם לעברית.

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ' יבנה, 1959, עמ' 833—838.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ' יזרעאל, 1951, כרך שני, עמ' 342—364.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ' דביר, תשי"ז, ספר שלישי, חלק שני, עמ' 32.

היסטוריה של הספרות העברית החדשה, מאת פרופ' י. קלוזנר, הוצ' אחיאסף, 1953, כרך ששי, עמ' 385—386, 439, 453.

שלום עליכם (שלום רבינוביץ)

(1859—1916)

מספר אידי ועברי. נולד באוקראינה והתחנך בעיר הקטנה וורנקה, המת ארת ביצירותיו בשם כתריאליבקה. בגיל 17 עשה את נסיונותיו הראשונים בספרות. כמו־כן פרסם תדירות מאמרי־ביקורת בעתונות. ב־1905 היגר לארצות־הברית, שם המשיך בעבודתו.

שלום עליכם נמנה בין מעצבי דמותה של הספרות האידית. הלשון העברית בתקופתו היתה עדיין דלה מכדי לשמש את צרכי הספרות הריאליסטית. יצירתו מצטיינת בדמיון עשיר, טוב־לב ועין חדה ואירונית. בתאורי היהודים בכפר, בעירה ובכרך בולט חוש־ההומור המפורסם של המחבר, העולה בד בבד עם רישומים טראגיים של המציאות הגלותית. במיוחד שתיים מדמויותיו זכו לפופולאריות רבה: ״טוביה החולב״ ו״מנחם מנדל״. שני אלו מבטאים את שני הצדדים של המנטאליות היהודית: מחד, הרדיפה אחר הממשי — הצד המעשי האקטיבי של יהדות הגולה, ומאידך התקוה, האמונה ללא גבול. שני צדדים אלו, המתנצחים זה עם זה, הם מקור הגיחוך וההומור בסיפורי שלום עליכם. והעירה כתריאליבקה היא המהווה רקע ומקור לצילומיו וציוריו של ההווי היהודי.

״עיר הכתריאלים״

לפי דברי שלום עליכם עצמו, אין הסיפור אלא ״חלק מן: סדרת סיפורי העיר כתריאליבקה, חיי אנשיה הקטנים, צרכיהם ומנהגיהם בבית ובחוץ״. זהו הנושא המרכזי שבו עוסק המחבר. לפנינו עולה המשבר הגדול שהתחולל בחיי ישראל בסוף המאה שחלפה, ושלום עליכם עוסק בתאור תהליכי ההסתגלות של היהודי למציאות חדשה וזרה. אולם, בניגוד למנדלי הסאטיריקן, אין שלום עליכם כועס ומלגלג אלא מתאר את גיבוריו מתוך הומור ורוח טובה, ואנושיותם של גיבוריו גוברת על אזלת־ידם וחולשותיהם המגוחכות.

איך יתכן, שלא יתרומם משפלותו ולא ירגיש בכל חדרי לבו את האור השופע עליו לטהרו מזוהמתו ?

כך חושב הנביא, והעם מוסיף חזוק למחשבה זו, בקראו פה אחד בהתלהבות: ״כל הדברים אשר דבר ה׳ נעשה״.

ובלב שקט עוזב הנביא את המחנה והולך להתבודד בראש ההר, להשלים ולשכלל את תורת הצדק. אך לא ארכו הימים מאז נעלם מעיני העם, והעבד המצרי התפרץ ממחבואו וברגע אחד הרס כל ״מגדלי הרוח״, אשר בנה הנביא על יסוד אמונתו בכוח האידיאל. ״קול אלהים״ נחבא מפני ״קול העם ברעה״, והכהן, אשר בו בטח הנביא, בהיותו לו ״לפה״ לפני פרעה ולפני העם, — הכהן הזה עצמו נמשך אחר ההמון ועשה לו ״אלהים״ כרצונו ״ויבן מזבח לפניו״... הוא ראה בדבר צורך השעה, והכהן הלא איש־השעה הוא...

ולצרת הנביא אין גבול. כל עמלו הרב, כל התעודה הגדולה אשר ראה בחזון לעמו, כל תקותו אשר שעשעה נפשו בדרכו הקשה — הכל היה לאַין. והיאוש תקפהו וכוחו תש. ״לוחות הברית״ נפלו מידיו ונשתברו, ואמונתו בעצמו ובמפעלו נעה בקרבו. עתה נוכח לדעת, כמה קשה הדבר לברוא ״עם סגולה״ מחומר עכור כזה, ורגע אחד עולה רעיון על לבו, לעזוב ״עם קשה־ערף״ זה ולמסור ״לוחותיו״ למתי מספר הנאמנים בבריתו, למען ישמרו הם את תורתו ויקנו לה מעט מעט לבות הטובים שבבני האדם, עד כי יהיו ״לגוי גדול״, — והוא ישוב לו המדברה, אל צאנו.

אבל הנביא לא כהן הוא, כי יכנע בנקל לפני החיים וישנה מערכי לבו לפיהם. כמעט עבר הרושם הראשון — וחוזר הנביא לתעודתו ומחליט ללכת הלאה, ויהי מה. מכיר הוא עתה בטיב העבודה הקשה, הנכונה לו בעתיד. כבר נכרתה מלבו האמונה ב״מהפכה פתאומית״ ויודע הוא, ש״באותות ובמופתים״ וב״מראות אלהים״ אפשר לעורר התלהבות לשעה, אך לא לברוא לב חדש, לעקור ולטעת רגשות ונטיות באופן שלם וקיים... ועל כן הוא מזדין בכל כוח סבלנותו, לשאת טרחו ומשאו של ההמון הזה ולחנכו לאט לאט עד שיהיה מוכשר לתעודתו.

וכה תעבור העת הראשונה. הנביא מורה ומחנך, סובל וסולח, ובסתר לבו תנחמהו התקוה, כי לא יארכו הימים וחנוכו יעשה פרי ובעיניו עוד יראה את עמו מגיע לסוף תעודתו בארץ נחלתו.

והנה — מעשה המרגלים !

והמטרה הראשונה הושגה. פרעה וכל חילו טובעו בים סוף, ומשה עומד בראש עמו החפשי, לנחותו אל ארץ האבות.

״אז ישיר משה״. רגשותיו עברו לבו ומשתפכים בשיר — והוא מאושר.

ולא ידע הנביא אז, כי עומד עודנו אך בראשית דרכו, כי העבודה העיקרית, היותר קשה, עוד לא החלה: פרעה אבד, אבל מעשיו קיימים; האדון חדל מהיות אדון, אבל העבד לא חדל מהיות עבד. עם שנתחנך בבית־עבדים דור אחר דור, אינו יכול לעקור מלבו בבת אחת רשמי החנוך הזה ולהיות בן חורין אמתי, אף אם כבר הוסרו הכבלים מעל ידיו.

אבל הנביא מאמין בכוח האידיאל. בטוח הוא, כי האידיאל הגדול, שהוא מתעתד לתת לעמו, יהיה בו די כוח לעקור משורש כל נחלת העבדות ולברוא לו, לעם־עבד זה, לב חדש, לב מלא עוז ושאיפה למעלה, למעלה, ככל אשר תדרוש ממנו תעודתו הגדולה.

ומאסף הנביא את עמו ״בתחתית ההר״ וקורע לפניו את השמים ושמי־השמים ומראה לו את ״אלהי אבותיו״ בצורה חדשה, בכל גדלו העולמי.

״כי לי כל הארץ״ — קורא אלהי ישראל ״מתוך האש״. לא כמו שחשבתם עד עתה, אתם ושאר העמים, שכל עם ומדינה יש להם אלהיהם לעצמם, שידם תקיפה בגבולם והם נלחמים אלו באלו ומנצחים אלו את אלו, כהעמים המשועבדים להם. לא כן! אין בעולם אלהי ישראל לבד ואלהי מצרים לבד, אלא אל אחד, שהיה הוה ויהיה, — הוא אדון כל הארץ ומושל בכל העמים. ואל־עולם זה הוא אלהי אבותיכם. העולם כולו מעשה ידיו הוא וכל בני האדם בצלמו נבראו, אך בכם, בני אברהם בחירו, בחר להיות לו לעם סגולה ״ממלכת כהנים וגוי קדוש״, שתקדשו שמו בעולם ותהיו למופת לשאר בני האדם בחייכם האישיים והחברתיים, שיתכוננו על יסודות חדשים, ברוח האמת והצדק.

״צדק צדק תרדוף!״ — ״מדבר שקר תרחק!״ — לא תשאו פנים לתקיפים, ״וגר ויתום ואלמנה לא תענו״. אך גם לצד החלשים לא תכריעו את הכף, ״ודל לא תהדר בריבו״. לא שנאה וקנאה, ואף לא אהבה וחמלה יהיו לכם לקו־המדה בחייכם, כי אלו ואלו מקלקלות את השורה ומעוותות את הישרה, אלא — צדק צדק!

״השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש״ דברים נעלים ונשגבים כאלה? והעם אשר שמע כזאת, אף אם מאות שנה היה שקוע בעבדות ושפלות —

ידע, לא יצלח[86] להטות לב מלכים לחפצו. אבל הוא יבוא קודם כל אל עמו, יאסוף את "זקני ישראל"[87], ידועי שם בבית המלך; להם יגלה ראשונה את הבשורה הגדולה, כי פקד[88] אלהים אותם, וטובי העם אלה יבינוהו "ושמעו לקולו"[89] והם ילכו עמו אל פרעה, למסור לו דבר האלהים בלשון שהוא שומע...

אך אם גם הם, זקני ישראל, "לא ישמעו בקולו"[90], כי "לא יאמינו" במשלחתו?[91]

אז — יודע הוא מה לעשות. לא לחנם נתחנך בבית פרעה על ברכי החרטומים...[92] "להטים"[93] אמנם שנאה נפשו, אבל מה יעשה, אם "זקני ישראל" אך באלה יאמינו ודרך אחרת אין ללבם?...

גם "בני אלהים"[94] יש אשר יפלו משמים ארצה, וגם הנביא יש לו בחייו "רגעי־נפילה" שבהם "נבואתו" מסתלקת ממנו ו"בשר ודם"[95] שבו מושכהו[96] לבצת החיים. אבל אך רגע יחדל הנביא מהיות מה שהוא צריך להיות, מה שהוא מוכרח להיות: איש־האמת. כמעט עָלה על לבו של משה הרעיון הזה, לקנות לו את הלבבות בלהטי־החרטומים, — ו"הנביא" בקרבו התעורר בכל עוז נגד מחשבת־פגול[97] זו: היה לא תהיה[98]! מאז החל לשמוע "קול אלהים", היתה לו הלשון רק תשמיש[99] של קדושה, לבוש חיצוני של אותו הקול האלהי שבקרבו פנימה; אבל "איש דברים"[100] — איש שדבריו אינם אלא כלי זיין להשגת חפציו[101], בלי קשר אמתי עם מה שבלבו מבפנים — איש דברים לא היה "גם מתמול גם משלשום"[102] ולא יהיה גם היום וגם מחר. מחיר כזה לא יתן גם בעד גאולת עמו, ואם אי אפשר לה לזו לבוא אלא מתוך "להטים", תבוא על ידי אחרים, והוא ישאר באמתו, בודד במדבר:

"בי, אדוני, שלח נא ביד תשלח!"[103]

אבל לא נקל לו להנביא להשאר במדבר. ה"אש" העצורה בעצמותיו, אשר זה עתה היתה ללהב ועוררה כל כוחות נפשו לפעֻלה, — האש הזאת לא תשקע עוד ולא תתן לו מרגוע עד שימצא דרך להוציא מחשבתו אל הפועל[104].

וסוף סוף מוצא הנביא את מבוקשו, את "הצנור", שימשיך את השפעתו אל העם. אח יש לו במצרים, נשוא פנים[105], משבט הלוי, היודע לכוין דבורו לפי צרכי הזמן והמקום. הוא יאמין לו גם בלי להטים וילך עמו גם אל הזקנים וגם אל המלך; הוא — ה"כהן" לעתיד — ידע למצוא המפתח הנכון ללב כולם:

"ודברת אליו... ודבר הוא לך אל העם, והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים"[106].

"ואמרתי לא אזכרנו... והיה בלבי כאש בוערת עצור בעצמותי ונלאיתי כלכל ולא אוכל"[74].

וזוכר הנביא, כי עוד בימי נעוריו, בראשית פגישתו עם החיים, היתה ה"אש" בוערת בלבו ולא נתנה לו מנוח. מני אז עשה כל מה שבכוחו להשליט את הצדק בעולם — והאש לא שקטה. את מיטב שנותיו וכוחותיו אכלה המלחמה — והוא לא נצח. עתה הגיע כבר לימי זקנה, עוד מעט וינוס לחו[75] ויהיה כאילן־סרק[76] שאינו עושה פירות, כסנה[77] הזה שנגד עיניו. וכי אפשר לו עתה למצוא עוד דרכים חדשים למטרתו ולהשיג בזקנותו מה שלא עלתה בידו[78] בילדותו? מה לו לעשות עוד ולא עשה, ומדוע עוד האש בוערת בלבו ותרגיז מנוחתו גם עתה?

ופתאום שומע הנביא "קול אלהים" בקרבו — הקול הידוע לו כל־כך! — קורא אליו מאיזו פנה נשכחה בתחתית הלב.

"אנכי אלהי אביך... ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים... ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים"[79].

"אלהי אביו"... "עני עמו"... איך יכול לשכוח כל זה עד עתה? את אלהי העולם[80] עבד באמונה, בעד הצדק הכללי נלחם כגבור; במדין ובכל מקום אשר דרכה כף רגלו השתדל תמיד להציל עשוק מיד עושהו והטיף לאמת, לשלום ולצדקה. — ואת אלהי אביו שכח. ואת עמו לא זכר. ואת הלחץ אשר מצרים לוחצים אותו, לא העלה על לב! — — —

ותקוה חדשה צומחת ועולה בלב הנביא, ומרגע לרגע היא מתחזקת והולכת, והוא מרגיש, שיחד עמה הולך גם כוחו הלוך וגדול וימי נעוריו מתחדשים. הוא יודע עתה את הדרך אל המטרה, אשר רדף אחריה כל ימיו. בין אנשים זרים לו כלה כוחו עד כה, אשר כגר[81] היה בעיניהם גם אחר שבתו בתוכם ימים ושנים, ולא חשבוהו[82] ולא שמו לב אל לקחו[83], ואם בשם אלהיהם קרא — לא האמינו לו... אבל עתה הוא הולך אל אחיו בני עמו, ובשם אלהי אבותיו ואבותיהם ידבר אליהם. הם ידעוהו ויכבדוהו, הם יטו אוזן לכל אשר ידבר, ישמעו ויעשו — וממלכת הצדק, אשר נשא בלבו עד כה, תוסד[84] בארץ על ידי עמו זה, אשר יוציא מבית־עבדים.

והרעיון גדול ויפה כל־כך, עד כי ישכח הנביא רגע אחד את כל המכשולים אשר על דרכו, ובעיני רוחו רואה הוא את עצמו כבר במצרים בתוך עמו. אל פרעה לא ילך לבדו. יודע הוא מראש, כי איש כמוהו, אשר שפת חלקות[85] לא

״איש מצרי מכה איש עברי״ [61], התקיף רומס ברגל גאוה את החלש: זה הוא החזיון הראשון, מעשה בכל יום, — ומתמרמר הנביא ועומד לימין החלש. מעט מעט הוא הולך ומכיר את החיים יותר ורואה חזיון עוד יותר מעציב: ״שני עברים נצים״ [62], שניהם אחים, שניהם חלשים, שניהם עבדים לפרעה — והם נצים ומכים זה את זה ... ועוד הפעם מתקומם הצדק בלב הנביא, והוא מתעבר [63] על ריב לא לו. ובפעם הזאת נוכח לדעת, כי לא דבר נקל [64] הוא להלחם מלחמת הצדק, כי החיים חזקים ממנו והרוצה לעמוד נגדם מביא את עצמו בסכנה. אבל הנסיון הזה לא הועיל לו להיות ״פקח״ [65] מעתה ולהשמר לנפשו. קנאת הצדק גרשה אותו מארצו ומולדתו, ומיד כשהוא בא למקום ישוב חדש, עודנו יושב על הבאר מחוץ לעיר, עוד לא הספיק למצוא מכיר שיאספהו אל ביתו, — וכבר הוא שומע קול הצדק הנעלב, והוא רץ לעזרתו תיכף. לא עברים נצים הפעם, כי אם בני עם אחר אשר לא ידע. אבל מה בכך? הנביא אינו מבחין בין אדם לאדם, אלא בין צדיק ורשע. הוא רואה רועים תקיפים גוזלים משפטן של נשים חלשות — ״ויקם משה ויושיען״ [66].

זה הוא כל מה שאנו יודעים מחיי משה עד עמדו לפני פרעה — והוא אז כבר ״בן שמונים שנה״! [67] לא נחשבו בעיני המסורת כל השנים הרבות ההן לטפל במאורעותיהן, לפי שלא היו אלא הקדמה והכנה לעיקר מפעלו של הנביא. ואם בכל זאת הוציאה מן הכלל שלשה מקרים אלו, שקרו לו להנביא בצעדיו הראשונים על דרך החיים, ואנו רואים, ששלשתם תכונה אחת להם: התנגשות הנביא עם החיים לשם הצדק, — הרי רשאים אנו להאמין, שההתנגשות הזאת היא היא שרצתה המסורת להטעים, כדי להראות לנו את הנביא מוכתר [68] בתכונותיו הנבואיות עוד בראשית דרכו, ומזה נקיש [69] על השאר, שגם אחרי כן, בכל ימי נדודיו הרבים, לא חדל להלחם מלחמת הצדק בלי הרף, עד שהגיעה שעתו להיות גואל לעמו ומורה צדק לבני אדם, לא אך לשעתו, אלא לדורי דורות.

והתגלותה של אותה השעה הגדולה היתה במדבר, הרחק משאון החיים. כבר עיפה נפש הנביא במלחמתו הנצחית, והוא מבקש לישב בשלוה. ועוזב הוא את בני האדם ונעשה רועה צאן. עם צאנו הולך הוא המדברה, ״ויבוא אל הר האלהים חורבה״ [70]. אבל גם שם מנוחה רחוקה ממנו. חש הוא בנפשו, שעדיין לא מלא את [71] תעודתו [72], וכוח נסתר בעומק לבו דוחפהו ואומר לו: מה לך פה? לך עבוד, לך הלחם, כי לכך נוצרת! הוא רוצה להסיח דעתו [73] מן הקול הזה — ואינו יכול. הנביא שומע ״קול אלהים״ בקרבו, אם יחפוץ ואם ימאן:

משתיהן יחד: שלטון הצדק המוחלט בנפשו של הנביא, בדבריו וכל מעשיו. בהיותו איש האמת, אי־אפשר שלא יהיה גם איש הצדק. כי מה הוא הצדק, אם לא האמת במעשה? ובהיותו איש הקצוות, אינו יכול לשעבד את הצדק — כמו שאינו יכול לשעבד את האמת — לשום תכלית צדדית, לותר עליו במקום שהשעה צריכה לכך או אף במקום שרגש האהבה או רגש החמלה מתקומם לו. הצדק של הנביא הוא על כן צדק מוחלט, שאינו מוגבל משום צד, לא מצד הצרכים החברתיים ולא מצד הנטיות האישיות.

ולפי שכך הוא מצבו של הנביא, שמצד אחד אינו יכול לתקן את החיים לפי רוחו בהחלט, ומצד אחר אינו מוכשר לרמות את עצמו ולהעלים עין ממגרעותיהם, — לכן אין ביכולתו לעולם להשלים עם חיי־ההוה, שהוא שרוי בתוכם. וגרעין של אמת יש במושג ההמוני, הרואה בנביא קודם כל "מגיד עתידות"[50]. כי אמנם אין לו להנביא בעולמו אלא חזון לבו לעתיד לבוא, ל"אחרית הימים"[51], שבו הוא משתעשע ומתנחם מעת לעת, כש"כוס היגונים"[52] מתמלאה ואין בו כח עוד לצעוק ולהתמרמר על הרעה, שהוא רואה מסביב לו בחיי ההוה.

אבל כשם שאין הנביא נשמע לחיי השעה[53], כך גם חיי השעה אינם נשמעים לו, ואינם מקבלים השפעת רוחו בדרך ישרה, בלי אמצעי[54], עד שתעבור תחלה דרך "צנורות" ידועים, שבהם היא מסתגלת לתנאי החיים החיצוניים, כדי שיהיו בני אדם יכולים לעמוד בה[55]. וה"צנורות" האלה גם בני אדם הם, אשר אמנם למעלת הנביא לא יגיעו ו"קיצוניותו" זרה להם, אבל קרובים הם לו ברוחם יותר מן ההמון ומסוגלים להיות מושפעים ממנו עד גבול ידוע. והם המה ה"כהנים" של האידיאל הנבואי, העומדים בינו ובין החיים ומוליכים את השפעתו בדרכים עקלקלים[56], בכל שעה לפי צרכה, מבלי להקפיד על טהרתה ושמירת עצמותה ברדתה לעולם המעשה.

כך אני מצייר לי את הנביא בצורתו הטהורה. קויה היסודיים של הצורה הזאת מוצאים אנו בכל נביאי האמת, שעמדו להם[57] לישראל מימי הושע ועמוס עד ירמיהו ויחזקאל, אבל יותר מכולם בולטת היא בכל יפעתה[58] באותו הציור האידיאלי של "אדון הנביאים".

כשיוצא משה מבית חנוכו לשוק החיים, מיד הוא פוגש בעלבון[59] הצדק, ומבלי להרבות מחשבות, תובע הוא תיכף את העלבון הזה ותיכף מתגלע[60] הריב הנצחי שבין הנביא ובין החיים.

לעתיד לבוא[39], לדור שעדיין לא בא ולארץ שעדיין לא נכבשה, והמסורת לא העלימה מאתנו, שבין החוקים המיוחסים למשה יש שיצאו לפעולה רק לאחר כמה דורות ויש שלא נתגשמו בחיים בשום זמן.

אלא מה הוא משה?

זאת ידעה המסורת והודיעה לנו בדברים מפורשים: "ולא קם עוד נביא בישראל כמשה"[40]. הוי אומר:[41] נביא הוא משה. ולא נביא כשאר נביאים, שמציאותם המוחשית נתגלתה בעמנו בצורתה האמתית רק בימי המלכים, אלא — כמו שקראו לו למשה בדורות המאוחרים — "אדון הנביאים"[42], כלומר טופסה[43] האידיאלי של הנבואה הישראלית במובנה היותר צרוף והיותר נעלה.

ושוב סוקר אני בלבי בבת אחת כל מה שהעליתי זה כבר מתוך קריאה ומתוך עיון על דבר מהותה של הנבואה הישראלית ומעמיד אני את הכל על העיקרים האלה:

שתי תכונות יסודיות יש לו להנביא, שבהן הוא נבדל משאר בני אדם:

א) הנביא הוא איש האמת. רואה הוא את החיים כמו שהם וקולט רשמיהם בלי נטיות עצמיות, ומה שרואה הוא מגיד כמו שרואה, בלי חשבונות צדדיים. ומגיד הוא את האמת לא מפני שרצונו בכך, לא מפני שבדק ומצא, שכן מחויב הוא לעשות, אלא מפני שכן מוכרח הוא לעשות, מפני שזו היא תכונה מיוחדת לרוחו, תכונה, שאין ביכלתו להשתחרר ממנה, אפילו אם רוצה הוא להשתחרר. ויפה אמר אחד החוקרים האנגליים (Carlyle): כל אדם יכול להגיע למעלת הנביא בבקשת האמת, אלא שכל אדם יכול להיות כך, באמצעות רצון כביר ויגיעה מרובה, והנביא אינו יכול לבלתי[44] היות כך, לפי שזהו עצם טבעו.

ב) הנביא הוא איש הקצוות[45]. מצמצם הוא דעתו ולבו באידיאל שלו, שבו הוא מוצא תכלית החיים ולו הוא רוצה לשעבד את החיים עד הקצה האחרון, בלי שיור כל שהוא. בפנימיות נפשו נושא הוא עולם שלם, אידיאלי, ולפיהו יעמול לתקן גם את העולם החיצוני, המוחשי. מכיר הוא הכרה ברורה, שכך צריך להיות, וזה מספיק לו בשביל לדרוש בכל תוקף, שכך יהיה באמת, ואינו יכול לקבל שום אמתלא[46], ואינו יכול להסכים לשום פשרה, ואינו נח מזעפו[47] ותוכחתו[48], אף אם כל היקום[49] יתנגד לו.

ומתוך שתי אלו התכונות היסודיות יוצאת תכונה שלישית, המורכבת

בבירור גמור, שמשה האיש לא היה כלל, או שלא כך היה, לא יגרע על ידי זה מאומה ממציאותו ההיסטורית של משה האידיאל, זה שהלך לפנינו לא רק ארבעים שנה במדבר סיני, אלא אלפי שנה בכל ה״מדברות״[24], שהתהלכנו בהם ממצרים ועד הנה.

וכשם שמציאותו של משה זה אינה מוטלת בספק אצלי, כך גם מהותו ברורה לי ואינה עלולה להשתנות על ידי שום ״מציאה״[25] ארכיאולוגית. וכך אני אומר: הרי האידיאל הזה נוצר ברוח עמנו, והיוצר — בצלמו[26] יוצר. צורות כאלה, שבהן מגשם[27] רוח העם את שאיפותיו הפנימיות, הולכות ומתרקמות[28] בו כמו מאליהן[29], שלא מדעת וכונה ברורה, ועל כן אי אפשר להן אמנם, כידוע, להנצל מ״קשוטים״ יתרים וזרים, ואין מדקדקים עמהן[30] בפרטים, שיהיו כולם מכוונים אל הרעיון העיקרי; אבל כשאנו מסתכלים בכללותו של הציור, מוצאים אנו בו תמיד אותו הרעיון העיקרי, שבשבילו נוצר, אותו הגרעין, שמתוכו צמח כל האילן.

ובכן הנני סוקר בלבי בבת אחת כל המסורה[31] על דבר משה ושואל אני את עצמי קודם כל: מה טיבו של משה? כלומר מאיזה מין הוא האידיאל הלאומי, שנתגשם במשה? שהרי אינה דומה צורתו של גבור־מלחמה לזו של גבור־מחשבה וכו׳, וכשאנו באים להסתכל בציור, צריכים אנו לברר לעצמנו ראשונה, מה טיבו של האידיאל, שראה הצייר ברוחו ורצה לצור לו צורה.

ומסתכל אני בדמות דיוקנו[32] של משה ומוסיף לשאול:

איש־מלחמה הוא זה?

לא! שהרי אין בכל הציור שום רמז לגבורת־הזרוע ואין אנו מוצאים את משה אף פעם אחת עומד בראש המחנה ועושה נפלאות במלחמה עם האויב. רק במלחמת עמלק[33] אנו רואים אותו על שדה המערכה, אבל הוא אינו אלא עומד ומתבונן במהלך המלחמה ומשפיע על גבורי ישראל מכוחו המוסרי, מבלי להיות עמהם בגוף המעשה[34].

או איש מדיני הוא?[35]

לא! שהרי כשהוצרך לעמוד לפני פרעה ולשאת ולתת[36] עמו על ענינים מדיניים, לא מצא ידיו ורגליו[37] בלי עזרת אהרן אחיו, שהיה לו ״לפה״[38].

ובכן — ״מחוקק״ הוא?

גם זה לא! שהרי כל מחוקק נותן תורתו לבני דורו, בהסכם לצרכי חייהם באותו זמן ובאותו מקום, שהוא והם חיים בו. אבל משה יוצר חוקים

אחד מהם לעצמו היא בודאי ״אמת״ במובן המוחשי, אבל — אמת שאינה מוסיפה ואינה גורעת כלום, ולכן היא כאלו אינה, במובן ההיסטורי. ״וורטר״ [11] של גיטה, למשל, לא היה אלא ציור דמיוני, אבל מאחר שהשפעתו על הדור ההוא היתה גדולה כל־כך, עד שרבו בגללו המאבדים עצמם לדעת, — הרי הוא מצוי אמתי במובן ההיסטורי הרבה יותר מאיזה אשכנזי [12] מוחשי, שחי באותו הדור לא בדמיון, אלא במציאות ממש, ומת ונשכח מלב והיה כלא היה. ועל כן איני מתפעל כלל, כשמעלים המלומדים במצודתם [13] איזו ״אמת״ חדשה ביחס לגבור היסטורי ידוע, כשמראים הם באותות ומופתים, שפלוני הגבור הלאומי, החי בלב העם ומשפיע על הלך רוחו [14], לא היה ולא נברא, או שהויתו המוחשית לא היתה דומה כלל לתמונתו שנחקקה בדמיון העם; — אלא אומר אני לעצמי במקרים כאלה: כל זה טוב ויפה, ובודאי עתידה ״אמת״ זו למחוק או לשנות סעיף אחד או פרק אחד מספרי הארכיאולוגיא, אבל ההיסטוריא לא תמחוק את גבורה בשביל כך ולא תשנה את יחוסה [15] אליו, לפי שההיסטוריא האמתית אין לה עסק [16] עם פלוני בן פלוני האיש המת, שלא נגלה אלא למלומדים ולא לכלל העם; היא יודעת אך את הגבור החי, שנחרת בלבבות והיה לכוח פועל בחיים, ומה לה [17] אם היה הכוח הזה בזמן מן הזמנים אדם חי מהלך על שתים [18], או שלא היה מעיקרו אלא ציור נפשי, שנקרא עליו שמו של איזה אדם מוחשי? בין כך ובין כך מציאותו ודאית [19] לה, מפני שפעולתו מורגשת לה.

ולפיכך, כשאני קורא את ההגדה בליל פסח ורוחו של משה בן עמרם — זה גבור הגבורים, הנצב כעמוד אור על מפתן ההיסטוריא שלנו — מרחפת לפני ומרוממת אותי ל״עולם העליון״ [20], — איני חש [21] כלל באותה שעה לכל אותן השאלות והספקות, שחכמי אוה״ע [22] מונים אותנו בהם: אם באמת היה האיש משה במציאות, אם באמת חי ופעל באופן מתאים למה שמקובל באומתנו, אם באמת היה הוא ״מושיעם של ישראל״ ונותן התורה הזאת בצורה שנשתמרה בידינו, וכדומה מן השאלות; — אלא מבטל [23] אני בלבי כל אלה בבת אחת בתשובה פשוטה וקצרה: זה משה האיש הקדמון, שאתם מבקשים לברר מציאותו ומהותו, אינו ענין אלא למלומדים שכמותכם, אבל אנו יש לנו משה אחר, משה שלנו, זה שצורתו קבועה בלב עמנו מדור דור והשפעתו על חיינו הלאומנים לא פסקה מימי קדם ועד עתה. ומציאותו ההיסטורית של משה זה אינה תלויה כלל בחקירותיכם, כי אף אם הייתם מצליחים להראות

אחד העם

משה

כשאני שומע את החוקרים מתפלספים[1] בדבר השפעתם של ״גבורי ההיסטוריא״ על מהלך החיים של המין האנושי, שהללו אומרים: ״הגבורים״ הם יוצרי ההיסטוריא, והעם אינו אלא חומר ליצירתם; והללו אומרים: לא, כי העם הוא הכוח המקורי, ו״גבוריו״ בכל דור הם אך תולדות[2] מחויבות[3] ממצבו של הדור; כשאני שומע את הוכוחים האלה, אומר אני לעצמי: כמה עלולים הפלוסופים לעצום עיניהם מראות מה שלפניהם ולבקש בדרכים רחוקים את הקרוב להם! והרי הדבר גלוי, שגבורי ההיסטוריא האמתיים, כלומר אלו שנהיו לכוחות פועלים בחיי המין האנושי לדורות[4], אינם כלל בריות מוחשיות[5] שהיו במציאות באיזה זמן. כי אין לך גבור היסטורי, שלא נצטיירה צורתו הרוחנית בדמיון העם באופן שונה לגמרי ממה שהיתה במציאות, והציור הדמיוני הזה, שיצר לו העם לפי צרכיו ונטות רוחו[6], הוא הגבור האמתי, שהשפעתו מתמדת והולכת, לפעמים אלפי שנה, — ולא האוריגינל[7] המוחשי, שהיה זמן קצר במציאות, והעם לא ראהו כלל כמו שהיה.

וכשאני רואה את המלומדים מתאבקים בעפר[8] ספרים וכתבים עתיקים, בשביל להעלות מקברם את ״גבורי ההיסטוריא״ בצורתם האמתית, ומאמינים הם עם זה, שמאבדים מאור עיניהם לשם ״האמת ההיסטורית״, — אומר אני לעצמי: כמה עלולים המלומדים להפליג[9] בערכם של חדושיהם, ואינם רוצים לראות דבר פשוט זה, שלא כל אמת ארכיאולוגית היא גם אמת היסטורית. האמת ההיסטורית אינה אלא זו, שמגלה את הכוחות הפועלים בחיי החברה האנושית. כל שפעולתו בחיים ניכרת, אף אם מצד עצמו אינו אלא ציור דמיוני, הרי הוא כוח היסטורי ממשי ומציאותו היא היסטורית; וכל שאין רשומו[10] ניכר במהלך החיים הכלליים, אף אם מצד עצמו אין מציאותו המוחשית בזמן מן הזמנים מוטלת בספק, אינו אלא אחד מאלפי רבבות הנמצאים, שמציאותו של כל

אחד העם, מבחר מאמרים, מבואר בידי ד״ר י. פרנקל, הוצ׳ ראובן מס, ירושלים, תש״י, עמ׳ 29; 45; 50; 51; 62; 64.

קופמן י. — ״עיקרי דעותיו של אחד־העם״, ״התקופה״, כ״ד, עמ׳ 421—439;

קלוזנר י. — ״יוצרים ובונים״, כרך ב׳, עמ׳ 25—51;

שילר ש. — ״סופר לוחם״, אח״ע, כתבים, ירושלים, תשכ״ז;

שטרייט ש. — פני הספרות, א׳, עמ׳ 200—220;

פיכמן י. — אחד העם, ״כנסת״, אודיסה, עמ׳ 275—284.

לציון ואת התחדשות החיים במולדת העתיקה. משה הוא האידיאל של האומה, אידיאל שהתגלם בצורה מוחשית בדמותה של אישיות נעלה, המסמלת את המהות הרוחנית של העם הנבחר. מציאותו של משה הנה אמת היסטורית. האידיאל הלאומי הוא לפיכך לא איש מלחמה או מחוקק אלא נביא. סגולותיו העיקריות של הנביא הן ״איש האמת, איש הקצוות ונושא דגל הצדק המוחלט״.

הובא כאן החלק הראשון של המאמר בלבד.

ממאמריו: ״משה״; ״עבר ועתיד״; ״לא זה הדרך״; ״על שני הסעיפים״; ״כהן ונביא״.

ביבליוגראפיה:

רשימות ביבליוגראפיות: פ. לחובר — תולדות הספרות העברית החדשה, חלק ג׳, ספר א׳, עמ׳ 219; יוחנן פוגרבינסקי — הדפסה מיוחדת מתוך קרית־ספר; הרשימה כוללת כל מה שנכתב על אחד העם בעברית עד תרצ״ה.

תולדות חייו: אחד העם — ״פרקי זכרונות״, ״רשומות״, כרכים ה׳, ו׳; ״אגרות אחד העם״, כרך ג׳, עמ׳ 133—134; גליקסון מ. — ״אחד העם, חייו, פעלו״, ירושלים, תרפ״ז, 176 עמודים; קלוזנר י. — ״יוצרים ובונים״, כרך ב׳, עמ׳ 1—42.

הערכות וביקורת:

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 19—21.

כל כתבי אחד העם, ההקדמה מאת ח״י רות, הוצאת דביר, 1947.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951, כרך ב׳, עמ׳ 142—177.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ׳ דביר, תשי״ז, ספר שלישי, חלק ראשון, עמ׳ 181—208.

אחד העם (אשר צבי גינצברג)

(1856 — 1927)

סופר ופובליציסטן. נולד באוקראינה למשפחה חסידית. עוד בנערותו פנה לתרבות ההשכלה. מאמרו הראשון ״לא זו הדרך״ פורסם באודסה ב״המליץ״ (1889) וזכה לתגובות נמרצות וסותרות. באותה תקופה נוסד בהשפעתו אגודת ״בני משה״, וכן יסד וערך את הירחון ״השילוח״ בברלין. ב־1907 התישב בלונדון, ועמד בראש המתנגדים לציונות המדינית של הרצל. ב־1912 עלה אחד העם לארץ ישראל והתישב בתל־אביב. על אף בריאותו הלקויה שקד על עבודתו הספרותית ונטל חלק פעיל בחיים הציבוריים.

אחד העם שימש את בני דורו בבירור בעיותיהם העומדות על הפרק. ערכם של מאמריו לא חלף עם הזמן, מאחר שלא צמצם את דיוניו בתחומי הבעיות האקטואליות בלבד אלא העלה את מאמריו לדרגת מחקרים מדעיים־היסטוריים. מאמרים אלה קובעים את החוקיות הפועלת בחיי היחיד והציבור ומגלים את שורשיהם ההיסטוריים־פנימיים, ומסיבה זו ערכם קיים לגבי כל דור ודור. כמו כן פיתח אחד העם את רעיון נצחיותו של עם ישראל ויחודו על בסיס היעוד הנבואי, וקרא להקמת מרכז רוחני בארץ ישראל לשם מימוש האחדות הלאומית של העם הנבחר. השקפה זו, המנוגדת לשיטת הציונות המדינית (שפותחה על־ידי הרצל וסיעתו), עוררה פולמוס נרחב בתנועה הציונית.

הפובליציסטיקה של אחד העם בנויה על דרך ההרצאה הדדוקטיבית. מבנה המאמרים, סגנונם ובהירותם הלשונית מהווים מלאכת מחשבת ספרותית, ורבה חשיבותם והשפעתם עד ימינו.

״משה״

המאמר ״משה״ הוא המשך למאמר ״כהן ונביא״, בו הדגיש אחד העם את היעוד הנבואי של האומה. יעוד זה כופה את העם היהודי את השיבה

ונגלו השמים, שמים בהירים וזרועי כוכבים. ומעל לגג הדיר הפתוח שטה לה הלבנה בנחת... בנעימות שטה לה ועברה... היא אך עברה, והזקן רומז בידו השמימה — וגם הם נפתחים. חצי שער לימין וחצי שער לשמאל... ושוטף במרומים שפע של אור, אור אלהים רוטט, ומתוך האויר השוטף, הרועד נשמע קול נגינה וזמרה. הפמליא [137] של מעלה אומרת "חצות", מלאכים משוררים, מרננים מלאכים — מנגנים. ובפי כלם נגון אחד, ואל הנגון ההוא מכון בטנונו של אברהם׳ל, מרחף הוא ועולה אל עולם הזמרה, אל האויר המתנועע והמתנשא והרועד במרומים — —

ונרעש העולם ונפחד...

ושוב רמז הזקן למעלה, וננעלו שערי השמים, נפסק קול הזמרה, כוכבים שטים ונוצצים מתוך רטט, כאילו מתוך נחת רוח טמירה [138] ועצובה — —

ורמז עוד, ושני חצאי הגג יורדים זה לזה ומתלכדים, וסוגרים את התיבה...

הנאספים — משתוממים עוצרים נשימת אפם, ואברהם אינו מרגיש בכל זה — הוא עושה את שלו והבטנון את שלו:

— בו, בוה, בוהה, בוהההה...

ופתאם הבטנון עם הקשת נפלו מידי אברהם׳ל, והוא קם, פנה כלפי הקהל, התחיל "שמע ישראל", ובקול הנגינה ממרומים... והתעלף —

הזקן תפס בו. ולמלצרים נתן צו:

— שאוהו אל בית־ההקדש! [139] —

מלאו אחרי צו.

הרב מקרוקא, — אומר הזקן, לאחר שנשאו את אברהם׳ל — לא למשתה־חתונה באת, כי אם להלוית־[140] המת. אברהם׳ל נתבקש לפמליא של מעלה, בטנון נעדר [141] שם...

ונעלם יחד עם בני־לויתו [142]...

וכך הוה.

למחרת היום נפטר אברהם׳ל בבית־המדרש, והרב מקרוקא וכל האורחים לוו אותו אל בית־העולם [143].

אומרים, שאותו זקן היה ר׳ ליב שרה׳ס...

הדבר מתקבל על הלב!

והבטנון עושה את שלו...

— בו, בו, בוה, בוהה...

מה זאת?

ופתאם, מעבירים הכל עיניהם מעל הרב מקרוקא אל הדלת התיכונית[123], משם נשמע רעש, קול צעדים נשמע, מלצרים ממהרים לפתוח, קוראים בבהלה:

— לא, לא; סעודת עניים[124] תהא בפני עצמה...

מתחילים להבין, עניים רוצים להכנס. הרב מקרוקא פוקח את עיניו ורוצה לומר דבר מה, מן הסתם, שיתנו להכנס, מעצמו מובן...

אבל באותו רגע נראה בפתח איש זקן בספודיקיול[125] קרוע, זקנו ופאותיו הלבנות פרועות, — מחזיר על הפתחים[126] בתוך שאר חבריו: אבל עינים לו, והעינים מישירות[127] ומפיקות חכמת מלכים ותנועת ידו כתנועת יד מלך — ונבהלו המלצרים ונרתעו לאחוריהם... רמז בתנועת יד ופנו לו דרך והזקן הלבוש בגדי קובץ־על־יד[128], בעל העינים והתנועות של מלך, נכנס, ואחריו חברת עניים כמותו, והוא בא לאמצע הדיר ונצב. מאחוריו כל חברת הקבצנים — והקרואים נדהמים ומחרישים, הרב מקרוקא גם כן, ואברהם׳ל אינו מרגיש ועושה את שלו, גבו הכפוף, רואים, רועד, ידו מנהלת את הקשת אילך ואילך[129], והבטנון מתאנח:

— בו, בו, בוה, בוהה...

והמלך הזקן לבוש הטלאים[130] פותח את פיו — האורחים מתכופפים ע״ג השלחן מלפנים, משלחנות אחרים קופצים אך בלאט, בלי רעש, על בהונות[131] רגליהם — העינים נמשכות אל פי הזקן, כמו ע״י[132] כשפים, נשואות אל שפתיו — והזקן קורא: — חצות! — ומוסיף אחרי דומיה קלה:

— הרב מקרוקא, — אברהם׳ל מנגן ״חצות״... אין אתה מאמין, הרב מקרוקא, הלא אזניך פקוחות, הט אותן ושמע[133]! זוכה אתה לשמוע, כיצד אברהם׳ל מנגן לחצות! בשביל זה השתלשל[134] הדבר שתתחתן עם הפרנס מלובלין, שתהא טומאשוב באמצע הדרך... ואתה תשמע ובזכותך ישמעו כל המסובין... איש לפי מדרגתו... אתה הנך מבין בנגינה...

— בו, בו, בוה, בוהה — מנגן לו אברהם׳ל את נגונו — והעולם מחריש ותוהא, כאילו שלטו בו כשפים, והזקן מרים יד ימינו ורומז לספון[135], נבקע הספון ונפתח — חציו לימין וחציו לשמאל, כ״כנפי״[136] הסוכה.

כסף, ומשתפך כל זה לתוך זמזומן העליז של הנשים אצל השלחן, — ועל גבי ההמולה צפה שיחה בעניני תורה אצל שלחנו של הרב מקרוקא — ופותחים הכליזמרים בנגון עליז... שלש קאפעלות הומות רועשות, מרב חדוה רוטטות [112] להבות הנרות ע״ג השלחנות וע״ג הכתלים מסביב. נשען הרב מקרוקא במשענת הכסא ופניו מפיקים נחת, — מבין גדול היה בנגינה...

ומ״הפריילִיכס״ [113] עוברות הקאפעלות ל״וולאַך״ [114], עברו, באין מרגיש כשוהים על פני מים, — ״וולאַך״ שוחה, שוטף — כנור קרוקאי מנגן, מדבר דבורים, פותח חדרי לבב ונשפך אל תוכם... ושלש קאפעלות מלוות אותו בנחת וברוך... ודומה, נחל שוטף, נהר הוויכסיל השתפך בנהר, והוא מתנדנד בנחת, והומה ורוטט לכבוד החתן והכלה ולכבוד הרב מקרוקא ושאר האורחים היקרים, וצפור־פלאים מרחפת על פני המים ומנגנת נגון כה מתוק, מלא חן וחנינה — וקול הכנור ״יעלה״ [115] חרישית ועוד ״יעלה״, זו אחר זו; והנה עליה — קולות עליזים, שמחים, צוהלים — ושוב ירידה ל״יעלה״ — אמנם, יום שמחה וששון הוא היום, אבל שכינתא בגלותא! [116] ושוב תרועת ששון: בכ״ז [117] חתונה כזו, קבוץ של לומדים כזה, והרב מקרוקא בראש (את הנגון חבר החזן מלובלין...), והקאפעלע נסחפת עם הזרם, הכלים רועשים, הקולות עולים מעלה־מעלה, מטפסים מתוך חדוה ממדרגה למדרגה...

ולפתע פתאם נפסק הכל, כאילו פקעו לפתע פתאום כל הגימין [118], נאלמו דום [119] כל הכלים — דממה, ובתוך הדממה: בו, בו, בוהה... קול הבטנון. אברהם׳ל לבדו מנגן. כל העינים נשאו אליו, נתלו על גבו — הס, אין מעיף עפעף, וידו של אברהם׳ל מנהגת בקשת!

— בו, בו, בוה, בוהה...

זאת עשו הכליזמרים במכוון, לשמח בזה את הקהל...

אבל הדבר לא עלה בידם...

עומדים הם ומצפים, שיפרץ העולם בשחוק, אך העולם מביט באברהם׳ל ומעביר עיניו על הרב מקרוקא; במעמדו אין צוחקין, הפנים מתקמטים, השפתים מתעוותות [120], השחוק מתפוצץ לרסיסים בתוך העינים, אבל עוצרים את הצחוק בכל מאמצי כח. הרב מקרוקא מחשה! [121] הרב מקרוקא יושב נשען על כסאו, השטריימ׳ל [122] על משענת הכסא. גבותיו מורדות על עיניו — האם אינו מנמנם, הרב מקרוקא?

מעשה ובטומאשוב היתה חתונה גדולה, חתונה, שאינה נקרית אלא פעם ביובל [96]!

אטו מלתא זוטרתא [97] היא! הפרנס־חודש [98] מלובלין התחתן [99] עם הרב מקרוקא, וטומאשוב — באמצע הדרך!

רוצה הפרנס מלובלין להנות את הרב מקרוקא בשמחת חתונה — למען ידע עם מי התחתן!

מצוה הוא להוציא מן המרתף חבית של דינרי [100] זהב להוצאות [101] החתונה; שוכר ושולח לטומאשוב מלצרים, להכין הכל כיד המלך [102] — כיאות לגביר בתוך אחיו ולפרנס־חודש מלובלין, שזכה להתחתן את הרב מקרוקא!

באים המלצרים מלובלין לטומאשוב ומבקשים קודם כל מקום מרווח לחתונה: אורחים מלובלין יבאו, אורחים מקרוקא ואורחי המקום, עדת טומאשוב! ובכן — גבירים, בעלי בתים, מיוחסים, למדנים, רבים יושבים על כס מדין [103]...

ושלוש קאפעלות תהיינה מנגנות: הקאפעלע מלובלין, הקאפעלע מקרוקא, והקאפעלע מטומאשוב, שאינה רוצה לוותר על זכותה בעד כל הון דעלמא [104]!

ובקצה העיר, כמעט מחוצה לה, עומד דיר [105] גדול, שמיבשים בו בימות החורף עצים. עתה הדיר ריק, העצים — על גדות הוויכסיל, מוכנים לשוט לדאנציג... נפלו המלצרים על המציאה ושכרו על חשבון הגביר את הדיר הגדול כתיבתו של נח, מצאו צייר וצייר אותה מבפנים בכל מיני ציורים נאים, וקשטו אותה, כסוכה, בכל יריעות יקרות, והעמידו שלחנות מן קצה התיבה אל הקצה, לגברים לחוד ולנשים לחוד, ועל הקירות תלו פנסים של ניר וקנים. רחבות — בשביל ארבעים מנינים נפש. ומבואות — לנשים לחוד, למלצרים לחוד, מבוא מיוחד למנגנים, ושער גדול באמצע להקרואים [106] הנכבדים וע״ג מצויר כתר תורה, לכבוד הרב מקרוקא ואורחים אחרים...

והגיע התור [107], הוא יום החופה, ואורחים באים ובאים, בעלי הבתים בעיר מביאים את האורחים בצל קורתם [108] בכבוד גדול. מפנים לפניהם את מבחרי חדריהם... וכשהגיעה השעה המוצלחת, והתכנסו אחר החופה לסעודה הגדולה, וכשנדלקו הנרות במאורות שעל השלחנות ובפנסי הניר והקנים ע״ג [109] הקירות, והתנוצצו נזמי הנשים, השביסים [110] ובתי־הנפש [111] — נמלא הדיר אורה, ועל הכל אור התורה — הלומדים, מלובלין וקרוקא, לומדי טומאשוב באמצע... והרב מקרוקא בראש.

הולכת שורה של מלצרים, נושאים קערות גדולות מלאות דגים, מצלצלים כלי־

ואינו שותה ואינו מדבר אליה; חשבונות עם הקאפעלע עושה היא, את חלק הריוח מוסרים לידה... ומה היא חסרה עוד?

ולאברהם׳ל כנראה, גם כן לא חסר מאומה. בתחלה נחרו בו [88] המנגנים, טענו שאינו מכון אל הנגון; שהבטנון שבידו מנגן בפני עצמו... הם פוסקים כבר מנגינתם, ואברהם׳ל עודנו עושה את שלו בתכלית השלמות, כאילו הוא משתתף בקאפעלע אחרת, המנגנת באיזה מקום במרחק, ושאין איש שומע אותה, אלא הוא בלבד. אבל במשך הימים הסכינו [89] עמו... אצל "פריץ" ידעו כבר מה לעשות. כשבא הנגון לידי גמר, אחד מחבריו תופס בקשתו של הבטנון ועוצר בעדה, — ובחתונות של יהודים נותנים לו בכונה להמשיך את נגונו, והעולם מתפקע מתוך צחוק; הנאספים צוחקים, בפרט המסובין בשעת הסעודה הגדולה!

והקהל ודאי שהפיק [90] רצון מעם אברהם׳ל. הוא שותק תמיד. אינו צועק ומחרף ומקלל כחבריו. בשעת מחול הוא פונה עם בטנונו אל הקיר, וגבו אל המחוללת... ובשום אופן [91] אינו טועם במשתה חתונה: פתו בסלו... ואין רואה אפילו, אימתי הוא אוכל. והעיקר, בכל ימות השנה אפשר לצאת בו ידי חובת קורא [92] לבית־הכנסת.

הא כיצד?

מנהג היה בידו של אברהם׳ל זה, ששתי פעמים ביום ערב ובקר הוא אומר "שמע ישראל" ומנגן על בטנון. בבקר כשזרחה החמה, לעת ערב כשהחמה שקעה, ועוד הוא מנגן "חצות"... [93] בבקר ובערב היה מקים מצוה זו מחוץ לעיר על יד הנהר על האחו, ובחצות לילה בשוק. וקולות בטנונו היו משתפכים בדומית הליל וחודרים דרך שערים ודלתות ותריסין אל הבתים, אל תוך הלבבות.. ורצופים הקולות תמימות עמוקה ומלבבת, וכל מי שפטיש השמש לא העירו, מתנער לקול הבטנון: בו, בו, בוה, בוהה... ויהודים קופצים מעל משכבם וקמים לעבודת הבורא [94], מדליקים נרות ורצים ל"חצות". —

הפריצים עוזבים בשעת מחול את רעיותיהם וקופצים בזעם אל אברהם׳ל שלא התכוון אל המנגינה, ומורטים פאותיו; הנאספים אל משתה של יהודים, מתבדחים מלעיגים לאברהם׳ל, אבל המתנער לקול בטנונו לעבודת הבורא מתלונן:

— המסכן... תם [95], ואיזה דבר צפון במנגינתו התמה..

ועוד אומרים:

— נשמה אלמת... רוצה לדבר עם בוראו ובפיו אין לשון...

יום הולך ויום בא, הקור הוקל, השלג נמס במקצת... יום הששי בא, הולכים לכבוד שבת אל המרחץ, שואלים זה לזה על בטנון — אין יודע חדשות. ופתאום קרון של אכר בא ונצב בטבור השוק, ובקרון — הבטנון הקפוא... מהרו ונטלו את הבר־מינן [72] וקברוהו לפני הדלקת הנרות... גזירה [73], שמא ינדע לפקידים ויצוו לנתחהו, וכמעט [74] שלא הגיעו לידי חלול שבת. למחרת, האלמנה מעכבת הקריאה, — חמשה ״תולעים״ פעוטים השאיר לה הבטנון. במוצאי־שבת [75] מתאספים לאספה, קוראים להמנגנים... לקהל אין שום מוצא [76] לכסף, ועצתו שתסתפק המקהלה בלי בטנון ושכרו יתנו לאלמנה; טוענים הכליזמרים [77]: אי אפשר! קאפעלע בלי בטנון לאו שמה קאפעלע; — בשמחות של יהודים, אפשר אולי, אם יצו הקהל, לצאת ידי [78] חובת מקהלה בלי בטנון, אולם ״פריץ״ בלי בטנון לא ישא רגלו למחול... טוען הרב, שלקיים נפש מישראל שוה יתר הרבה מקאפעלע וממחולו של פריץ; טוענים הכליזמרים, שהרב, במחילה [79] מכבודו, בטלן [80] בעניני נגינה... וקם רעש: שקצים [81]! —

בין כה וכה, והחוקר והדורש שלנו, אותו בעל־בית, שכה התחכם לחקר את הבחור, קם והקיש על גבי השלחן:

— הסו, רבותי!

הוא טכס עצה [82]. בחור יש בעיר, שנפשו חשקה בבטנון והוא יודע ודאי לנגן... יעמדו וישיאו בחור זה לאלמנה, ויהי הזאב שבע גם הכבש שלם, — הקהל יצא ידי חובתו!

אפשר שנאמרו הדברים לשם בדיחה בלבד, אולם הקהל והרב מצד אחד והמנגנים מצד שני אחזו בעצה זו, כאחוז הטובע בקרש; האלמנה גם היא הסכימה לכך והבחור אברהם גם כן, ועוד באותו חדש העמדה החופה...

ובהיסח־הדעת [83] עברו לידי הבחור אברהם אשה וחמשה ילדים ובטנון עם קשת.

את [84] אשתו הוא חי בשלום: הביתה אינו בא; לן הוא בחוץ לפני הפתח. כל היום הוא סובב בשוק או מחוץ לעיר מתבודד לנפשו; חוץ [85] כשיש איזו שמחה בעירה או משתה אצל פריץ, והוא מנגן שם.

כשהוא רעב, הוא בא, מקיש בחלון. מוציאה לו אשתו פת לחם, והוא נעלם עד אשר ירעב שנית... השכנות שואלות את ה״בטנונית״ [86] לשלום־הבית [87], והיא שוחקת: מאשרה היא בבנות! למה צריכה אשה זקנה? הוא אינו אוכל

הפעם נראתה בת־צחוק על־פני הבחור:

— מהתל [48] אתה בי, בעל־הבית; אבא אינו עונש!

בינתים דפקו לתפלת מנחה, ובעל־הבית קם ומהר אל בית־המדרש, להתפאר בין מנחה למעריב באזני המתפללים, איך חקר ודרש את הבחור.

דבר זה עלול היה כמובן, להיות ענין לענות בו לכל העירה כלה, אלמלא מעשה אחר שאירע.

לקהלה היתה מקהלת מנגנים, קאפעלע [49] בלע״ז: שני כנורים, חליל, אבוב [50], מצלתים [51], מה שקורין ״בומציקצק״ [52], וכדי שתהא ה״קאפעלע״ שלמה, היה, כנהוג, גם בטנון [53]. קאפעלע עניה, מנגנת בשמחות וחתונות של יהודים, מאספת קצת מעות בפורים וחנוכה, ופעמים, כשהיו המנגנים האחרים בהסביבה עסוקים היו מזמינים אותה גם למשתה של פריצים פחותים. בחריפות בנגינה, מעצמו מובן, קאפעלע זו לא הצטיינה...

ואירע מעשה: בימות החורף, קאפעלע חוזרת לפנות בקר ממשתה של ״פריץ״ [54]. והקאפעלע מבוסמת [55] קצת, לאכול כדבעי [56] — אסור, אכלו כזית [57] מלחמם... והולך ״העולם״ [58] מפוזר, זה מזמזם, זה הומה [59], זה מקלל; והבטנון שכליו [60] כבד ביותר, נגרר אחריהם לאטו, בשלג, כל עוד רוחו בו [61], — איש זקן היה וחלוש. קורא הוא לחבריו הצועדים לפניו ומתחנן, שלא ימהרו כ״כ [62] ושלא יעזבוהו לבדו — אין שומע. ומפוזרים הם, כאמור, זה בכה וזה בכה [63]. בינתים מתחילים לריב זה עם זה, מתחילים לקלל זה את זה, לרגלי סכסוך [64] בחשבון. כאמור, מבוסמים... בינתים האויר משתנה; ושלג חדש בא בסערה. ״העולם״ נושא את רגליו ופוסע פסיעות גסות; פג [65] קצת היין ומתחילים רצים. באו אל העיר, וממהר איש איש לביתו ונופל, כהרוג על מטתו, — אולם שנתם לא ארכה עליהם. הבטנון לא שב, וזוגתו [66] רצה [67] על בתי המנגנים בזעקת שבר, מושכת אותם מעל מטותיהם: היכן בעלי? היכן בעלי?

שכורים עוד מיין ואחוזי שנה [68], מתנערים הם בקושי ומתחילים להבין בקושי מה שמדברים אליהם. וכשהבינו, אימה [69] חשכה נפלה עליהם, קפצו ורצו חוץ לעיר לבקש את הבטנון. ובשדה אין דרך ואין משעול, תכריכים [70] לבנים וחלקים — שלג רענן, רך ותמים, צא ומצא היכן מוטל הבטנון — —

ושבים הם כלעומת [71] שיצאו. עוד תקוה אחת, אפשר התחכם הבטנון וסר אל אחד הכפרים.

ובעל־הבית, שלא ראה ולא הרגיש בנעשה באויר אוטם [42] את אזניו וקורא:

— רב [43], רב!

הבחור מחזיר את חלילו לתוך חיקו [44], אבל לקול החליל יצאה גם בעלת־הבית, אחריה — המשרתת. שני זוגות צעירים נגשו אל החלונות והציצו, ובעל־הבית רוצה להתפאר בפניהם בחכמתו ובחדודיו, והוא מוסיף ושואל:

— ובמה, בחור היית מתפרנס ביער?

— בפטריות!

הוא, לפחות, מבחין בין רעות לטובות בפטריות!

— וקודם לזה, בכפר?

— מכל אשר נתנו לי!

— מי היה נותן לך?

— האכר, האכרה, גם הכומר והמוזג [45]...

— ומה היו נותנים לך?

והבחור ענה בתמימות, — היו נותנים לי כרוב, תבשיל חם, גם בשר, גם לחם, אלא שהוא היה אוכל אך את הלחם, מאכלים אחרים היה נוטל וזורק לצפרים.

— ומשום מה רק לחם?

הוא אוהב אך ורק את הלחם... מאכלים אחרים הוא מתעב...

גם אותו הזקן ביער שאלו מה הוא אוכל. וכשהגיד לו שאינו אוכל אלא לחם בלבד, שמח הזקן, ואמר שהוא אוהבו בגלל זה; ובגלל זה למדתי לדבר עם אבא, — ואת הזקן כל־כך אוהב, כל־כך אוהב... וגם את "השמע" הוא קורא בכונה [46] גדולה משום שכך צוה הזקן...

ובעל־הבית אינו נותן לו עוד ללכת, ושואל:

— ואלמלי [47] היה מצוה אותך הזקן לגנוב?

היה גונב.

— לגזול?

היה גוזל. אלא שלא יצוה עליו כזאת, — איש טוב הוא, אותו זקן.

— אבל אילו היה בא ומצוה עליך, למשל, לשפוך דם, לרצוח נפש? היה עושה...

ולא היית מתירא מפני אבא?

— משום מה יהא ירא מפניו?

— מפני ענשו.

— ולהתפלל אתה יודע ?

— להתפלל ?

ומוכרח בעל־הבית להסביר לו את פירוש המלה. ואחרי תשעה קבין של שיחה [32] טורדת, מתחיל הבחור לשער :

— לשוח [33] עם אבא ?

— כן, כן ! שמח בעל־הבית ועיניו מתהפכות מצחוק.

הוא יודע ״שמע ישראל״.

— מי למד אותך ?

ומספר הבחור בגמגומים ודלוגים רבים שהלך מן הכפר אל העיר, דרך היער ופגע [34] בו ביער זקן מופלג [35] אחד, ואותו הזקן אמר לו מי הוא ״אבא״, וכיצד מסיחין עם אבא, כלומר — למד אותו ״שמע ישראל״. ובאמת אינו מבין פירושן של המלות בלשון אבא, אבל אותו הזקן אמר לו, שיש לאבא מזה נחת־רוח . . .

— ואימתי אתה קורא את ה״שמע״ ?

פעמַים בכל יום . . . אני קורא ומנגן . . .

— מנגן ? על איזה כלי ?

בהיותו בכפר היה מנגן בעשבים, בגבעולי הסוף [36], אחר־כן למד לעשות חליל מעץ. כאן, בעיר, נתנו לו מתנה : חליל של חמר [37]. . . ובחליל זה הוא מחלל ב״שמע״. . .

— ואם היו נותנים לך כנור ?

פני הבחור כלהבים [38], עיניו מתיזות רשפים [39], ולשונו נעשית פתאום בת־חורין.

— כנור, הה, לו נתנו לי כנור ! כלתה נפשי לכנור, נפשי חשקה בכנור. בכנור כזה שיש להמנגנים בעיר. ביחוד באותו הכנור הגדול, בזה שנושאים על רצועה של עור על הגב. — — —

— טוב מאד . . . יתכן, שיתן לך מי כנור כזה, אבל הראה נא, אם אתה יודע לנגן, במה כחך גדול . . .

והבחור מוציא מחיקו חליל חמר ומחלל . . .

הוא מחלל, וראה זה פלא : קול ברמה נשמע [40], מחנות צפרים נראו, והן מצפצפות, מצפצפות, כאלו הן עונות על חליל הבחור. והבחור הרגיש בהן תיכף ומיד, ונשא עיניו אליהן בחלילו, מתוך בת־צחוק [41] נעימה, — הוא מכיר אותן . . .

— ושם־משפחתך ?

הבחור אינו מבין מה זה שם־משפחה! איזה צורך לאדם בשם־משפחה ? הלכל[28] אדם שם־משפחה ?

— ודאי. כמה ״אברהם״ בעולם, יכולים להחליף...

— ומה בכך ? כל אברהם — אברהם!

— ובכן מי אתה, בחור ?

— בנו של אבא[29].

— ומה שם אביך.

— אבא.

— ואיה מקום מגורו של אביך ?

— במקום מגורי[30] אבא שלך!

הבחור מרים את אצבעו למעלה.

״כפתור ופרח״[31] — מחייך בעל־הבית ומוסיף ושואל:

— ואב אחר אין לך ?

— חס ושלום!

— ואם יש לך ?

— לאיזו צורך ?

בעל־הבית מתגולל מתוך צחוק.

— מותר ללכת ? — מבקש הבחור רשות.

אך עוד דברים לבעל־הבית.

— תיכף, תיכף... ומאין אתה, חכם שלי ?

— מן הכפר!

— מה שמו, והיכן הוא הכפר ?

זאת איננו יודע!

— אבל רחוק מכאן ?

הוא הלך, הלך, הלך...

וכה הוא חוזר על ה״הלך״ עד ששפתיו מתיגעות והוא מקצר ומסיים:

— ועוד הלכתי...

— כמה ימים וכמה לילות ?

לא ענה.

בעל־הבית חושב רגע ושואל:

— רק היום...

— ועד היום?

עד היום — התבלבל מאד. בדרך הלוכו פגש עכבר... ואותו העכבר היה מצפצף. ובלי ספק תעה ולא מצא דרך. אחר־כך קראו לו ממרום... איזו צפור קראה לו, חזר לאחוריו, וכדומה, ואל מקום שליחותו בא היום...

ואת האיש מצא וזה אמר לו... אך מה שאמר לו כבר נשכח, או שלא הבין לכתחילה. הפכפך[19] הבחור, ומחייך הוא בתמימות ומבקש סליחה, ופושט את ידו הצנומה:

— פת לחם...

במשך כל הזמן לא אכל מאומה.

בעירה בלי מסחר ועסקים, בימות־החמה ימים ארוכים של בטלה, — יושבים להם בעלי־הבתים בחלונותיהם, מביטים החוצה ומפהקים... ושוב נושאים עיניהם אל השוק אולי ירחם, ויקרה דבר־מה, ויהי ענין לענות בו[20] ולהמלט מן השעמום.

ביום כזה, יושב לו בעל־הבית מן הפקחים אצל חלונו ורואה והנה בחור עני זר. הוא קורא לו. יגש אליו אותו הבחור! כבר תפש והוציא להרג[21] את כל הזבובים. יחקור וידרוש עתה אותו הבחור, הן[22] חדש הוא, מקרוב בא...

— סור נא אל ביתי, בחור.

הבחור אינו רוצה, מנענע לאות סרבונו[23] את ראשו מימין לשמאל.

— משום מה אינך רוצה?

— כך!

בעל־הבית מחייך. אָנה[24] ה׳ לידו מציאה[25] כשרה. אם הבחור אינו רוצה לבוא אליו, יצא הוא אל הבחור.

— מה שמך, בחור?

— מה שמי? — חוזר הבחור על השאלה — מה שמי? כמדומה[26] לי: אברהם!

— אינך יודע בודאי?

— בודאי... האיך[27] אפשר לדעת בודאי?... איני יודע בודאי... אפשר אברהם אפשר שם אחר...

יצחק ליבוש פרץ

שמע ישראל

ויהי היום ובבקר לא עבות[1] נראה בטומאשוב העירה, שעל גבול גליציה, בחור עני. ואותו הבחור מצניע לכת[2] ונחבא[3], ואינו נראה אלא לפרקים[4], כשהוא בא לבקש אוכל.

מילא[5], כל הפושט יד[6]...

וכיון שהבחור ההוא אינו מבקש פרוטות ואינו לוקח שום מאכל, אלא פת חרבה[7] — בודאי שאין בודקים למזונות.

אבל זר ומשונה הבחור. עינים לו והן כאילו צופות למרחקים ואינן רואות את הנעשה בד' אמות שלהן[8]. וכן האזנים, עושה הוא בתנוך אזנו[9], כמו שעושין בעפעפי העינים, כאילו הוא חש וקולט תמיד קולות וצלילים ממרחקים... אף־על־פי שהדממה בעירה כהדממה[10] קודם תקיעת שופר.

ומשום שהוא צופה ומאזין למרחוק, הוא נרעש[11] כשפונים אליו בדבר קל, ונחרד כאילו הרגיזוהו משנתו בעולם אחר...

וכשהוא שומע ועונה, אינו משיב אלא בתכלית[12] הקצור: "הן או "לאו".

וכשצריך לענות יותר, הוא מתבלבל תיכף, ונאחז באיזה[13] סבך[14]. מצחו מזיע, עיניו נחרדות, וסוף־סוף משתתק. —

וכשרוצה איזה בעל־בית להשתמש בו לשם שליחות, הבחור נשמע לו; הוא הולך אחרי צו, אבל אינו ממלאו לעולם. נעלם הוא לאיזו ימים ושב, ודברים בפיו — מעולם התוהו[15]... ולא מחמת[16] עצלות, חס ושלום[17], אלא מתוך הרהורים והזיה, רחמנא ליצלן[18]...

— היית במקום פלוני ?

— הן...

— ואותו האיש מצאת...

חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ דביר, 1953, עמ׳ 97—102.

תולדות ספרות ישראל, מאת י. צינברג, הוצ׳ ספרית הפועלים, 1958 (תורגם מאידית ע״י ש. ז. אריאל וב. קורא).

ראובן בריינין — מבוא ל״חסידות״ של פרץ, ניו יורק, הוצ׳ קדימה.

י. ח. ברנר, ״כל כתבי״, כרך ז;

פ. לחובר, מחקרים ונסיונות, ספר 1, עמ׳ צה—קיח;

י. פיכמן, ״מעברות״, כרך א׳, עמ׳ 66—72;

י. קלוזנר, ״יוצרים ובונים״, כרך ב, עמ׳ 123—164;

א. א. קבק, ״השלוח״, כרך לז;

מ. קליינמן, ״דמויות וקומות״, ״השלוח״ לב, עמ׳ 257—269;

י. רבינוביץ, ״הפועל הצעיר״, תרע״ה.

היותו בור ועם־הארץ נגינתו משפיעה על המלאכים — וזאת בזכות אהבתו לאלוהים ובזכות העובדה שפירנס אלמנה וחמישה ילדים. בדרך זו מודגש האידיאל החסידי של טוהר הנפש, לימוד תורה וקיום מצוות.

אגדות־העם של פרץ מציגות עולם נכסף, הכולל גבורה רוחנית, מסירות נפש, כיבוש היצר, קדושה וטהרה. האמונות התפלות והאגדות העממיות משמשות את פרץ כאלגוריות — משלים עמוקים לאידיאלים מוסריים שאליהם שואף הסופר.

מספריו העבריים:

כל כתבי י. ל. פרץ העבריים והמתורגמים מיידיש, מהדורה שלמה ראשונה, התרגום והעריכה בידי שמשון מלצר, 9 כרכים, הוצ׳ דביר, ת״א, תש״ז — תשי״ז.

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: י. ל. פרץ, ״זכרונות״, בתרגומו של שמשון מלצר בכרך ט׳ של כל כתביו; י. ח. זגורודסקי, ״לוח אחיאסף״, תרס״ב; פ. לחובר, ״תולדות הספרות העברית החדשה״, ספר שלישי, חלק ב׳, עמ׳ 42—70; י. קלוזנר, ״יוצרים ובונים״, כרך ב׳, עמ׳ 125—135; נחום סוקולוב, ״אישים״, ספר שני, עמ׳ 36—71; ״י. ל. פרץ ויצירתו״, מונוגראפיה מאת ש. ניגר ודברי הערכה מאת ששה סופרים עבריים, הוצ׳ ״דביר״.

הערכות וביקורת: הספרות העברית החדשה לזרמיה, מאת א. שאנן, הוצ׳ מסדה, 1962, כרך שני, עמ׳ 205—225.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת פ. לחובר, הוצ׳ דביר, תשי״ז, ספר שלישי חלק שני, עמ׳ 42—70.

תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ יזרעאל, 1951; כרך שני, עמ׳ 105—125.

מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ יבנה, 1959, עמ׳ 654—658.

סופרינו — ממאפו עד ביאליק — תולדותיהם, הערכותיהם ופרקים נבחרים מיצירותיהם, מאת י. ליכטנבום, הוצ׳ אחיאסף, 1958, עמ׳ 174—199.

יצחק ליבוש פרץ

(1851—1915)

מספר ומשורר עברי ואידי. נולד בפולין למשפחה מיוחסת. רכש חינוך מסורתי וכללי והחל את פעילותו בפרסום שירים. שירו הראשון ״השותפות״ פורסם ב״השחר״, וכן פרסם בוארשה קובץ שירים ב־1877. לאחר מכן חלה הפסקה של עשר שנים בעבודתו, ובתקופה זו היה לעורך־דין מצליח. ב־1887 שב לעבודתו הספרותית המגוונת ואף החל לכתוב באידיש.

יצירתו מהווה קשת רחבה הכוללת יצירות אפיות, ליריות, דרמאטיות, פיליטונים ומאמרים, דברי ביקורת ועניני מדע פופולאריים. בכל אלה בולטת השפעת הספרות האירופית, על זרמיה השונים. י. ל. פרץ נטה לאימפרוביזציות ספרותיות וקשה למצוא קביעות ואחידות בתפיסתו האסתטית ומדרכו הרוחנית. מכאן אף השניות בכתביו — מחד סאטירה עוקצנית ומאידך ליריקה נוגה נוסטאלגית על חיי החסידות והמון־העם המאמין בה. המחבר השתמש בשפה האידית כמכשיר להפצת דעותיו המהפכניות, אולם הצליח להוכיח שלשון זו עשויה לשמש מקור לא־אכזב ליצירות ספרותיות משובחות כגון ״חסידות״, ״מפי העם״. יחד עם זאת נשאר פרץ נאמן ללשון העברית.

״שמע ישראל״

סיפור זה מופיע בקובץ ״מפי העם״ כפרק בסדרה ״נשמות אילמות״, המורכבת מארבעה סיפורים. עם זאת ניתן לראותו כסיפור עצמאי מבחינת ערכו האמנותי. קובץ הסיפורים ״מפי העם״ משמש פה לתורתה של תנועת החסידות והשקפת־עולמם של החסידים. החסידות נתכוונה לחנך את ההמונים המתנוונים בבורותם ולשתפם בעבודת הבורא ״בדרך הלב״, היינו התפילה והכוונה. לפיכך אהבת האלוהים (ולאו דוקא לימוד התורה) מספיקה לזכותם בעולם הבא. גם אברהם הבטנון ב״שמע ישראל״ הוא ״נשמה אילמת״. הוא יודע רק תפילה אחת, ולמרות

היה בסופם. ודאי שהיו מדרדרין ומתגלגלים כאגוזים עם שאר אביוני ישראל עד שאבדו מן העולם. אלא את לייזריל פגשתי לאחר ימים בכסלון, עובר ברחובותיה, בתור איש משוגע של הקהל, ונערים קטנים רצים אהריו ומתקלסים [110] ואומרים: עלה משוגע [111], עלה משוגע!...

ללא הועיל, העניים והאביונים יהיו מחזירים תדיר על פתחיהם ונפרעים [100] מהם מדעתם ושלא מדעתם, יתנו ויחזרו ויתנו לצרור נקוב [101], כפי כחם ויותר מכפי כחם. על־כרחם ייחדו בתי "הקדש" [102] לאורחים דלים ונודדים; על כרחם יפזרו ממונם לבטלנים עלובים, חלשים ונדכאים, גם לעצלים ונרפים; על־כרחם יפרנסו אלמנות, יכלכלו יתומים; על־כרחם יהיו קרוביהם וקרובותיהם העניים בני־ביתם ומבשרם לא יתעלמו, ועל־כרחם יתנו צדקה לדברים הרבה, שאין להם שיעור, עד שתקצר ידם וימעיטו צרכיהם והוצאותיהם, ויתמעטו העסקים ויקפחו הרבה את פרנסותיהם ויתרוששו, ונתוספו עניים חדשים על הראשונים. והלכו עניי המקום ההוא למקום אחר ועשו לו גם הם כמעשי העניים שלפניהם, ופשה [103] תפשה המספחת [104] בישראל ותרבה העניות וכל מיני דלות ואביונות.

— הרואה אתה, רבי יחיאל־מרדכי, מה הצפרדע הזו עושה בקפיצתה לתוך הבריכה? כשקפצה נעשו סביבה תלמים במים, ותלמים אלו חוזרים ועושים סביבם עוד תלמים אחרים, והתלמים הולכים ונעשים ומתפשטים אילך ואילך ואינם פוסקים. הסבה קטנה ומועטת ותולדותיה מרובות, הולכות ונמשכות. דליקה נפלה בקבציאל וממנה לרעות הרבה תוצאות — ובאחרית הימים כל בית ישראל יבכו את השרפה!

— כבר קדמוך חכמים — אמר רבי יחיאל־מרדכי בנדנוד כתפו וידו ובעקימת שפתים זו של חובשי בית־המדרש [105], שממעטים חשיבות הדברים של אומרם, לפי שמצינו [106] אותם אצל רבותינו, ואם כן מאי קא משמע לן [107]? — והרי כך אמרו חכמינו במדרש שיר־השירים: "מה אגוז זה אתה נוטל אחד מחברו וכלן מדרדרין [108] ומתגלגלים זה אחר זה, כך הם ישראל, לקה אחד מהם כלם מרגישים".

— ומאי תקנתם, רבי יחיאל־מרדכי? — אמרתי בנפש מרה — אי שמים [109], וכי לעולם יתרשלו ליטיב דרכם ומעמדם, שלא יהיו מדרדרין ומתגלגלים זה אחר זה כאגוזים?!...

רבי יחיאל־מרדכי נתן ידו על פניו, גנח ונאנח ולא החזיר לי כלום. ישבנו מחרישים ושותקים, וכל אחד שקוע במחשבות לבו.

עוד מעט והקבציאלים זזו ממקומם ברעש והמולה והלכו למסעם, הם ונשותיהם ובניהם, ולייזריל המשוגע פוסע ונגרר אחריהם. ואני בסוסי ובעגלתי הולך עמם לשלחם. וכשבאנו לפרשת־דרכים נפטרתי מהם בדמע והלכתי לדרכי.

את הקבציאלים העלובים האלה לא ראיתי עוד בימי חיי ולא ידעתי מה

אחינו בנערינו ובזקנינו, בבנינו ובבנותינו, אולי יחוסו עלינו, אולי ירחמו. ומה אתה סובר, רבי מנדלי, הנצליח את דרכנו?

— כלום היית חושש [91], רבי יחיאל־מרדכי, באחד מאברי גופך פעם אחת בימיך?

— מה שאלה היא זו, רבי מנדלי! חושש אני וחושש במתנים, לא עליכם, כלום אין אתה מכיר בפני ובעצמותי, שאיש מכאובות ומדוכדך ביסורים אני?

— ואיזו תרופה אתה עושה לזה, רבי יחיאל־מרדכי?

— בתחלת יסורי המתנים, בימים הראשונים, כשהיה בידי לעשות מה לרווחתי, הייתי מתאמץ להסיח דעתי מהם ולא עשיתי כלום, מיחל ודומם לתשועת ה׳. עכשיו כשהיסורים קשים מאד ואין בידי כלום, אפילו כשאני רוצה, ואף התחבולות מסופקני אם היו לי עתה מועילות, עכשיו אני חושש לא לבד במתני אלא בכל רמ״ח [92] אברי, והריני כחרס הנשבר [93] לא עליכם. אבל כנגד מה [94] אתה שואל לי, רבי מנדלי, דבר זה שאינו מענייננו?

— כנגד מה? — אמרתי בנפש מרה — כנגד הקבציאלים הנשרפים וכנגד הרבה מיני אומללים ועוד אלפי אביונים משונים אחרים. כלם הם האברים הדווים [95] והנגועים בגופם של ישראל! לו חכמו ישכילו זאת בני־בריתנו, היו משתדלים בתחבולותיהם להעלות רפואה לאבריהם הנחשלים, להחזיקם ולהחלימם במועצות ודעת בעוד מועד, עד שלא תתגבר המחלה, שלא יהא הכאב נצח והמכה אנושה מאנה [96] הרפא ותלך ותזיק לכל הגוף. אלמלי היו אחינו משתתפים בצערם של הקבציאלים, בבוא אידם [97], ואיש מעירו היה להם לעזר בפרוטתו, היתה פרוטה מצטרפת לפרוטה ועלתה לסכום גדול, עד שהספיק להם בקרב ימים לבנות חרבותיהם ולשוב לעבודתם כבתחלה, ולא היו אנוסים להיות גולים ממקומם, נודדים ותועים בעולם. ועתה... עתה שמע, רבי יחיאל־מרדכי, ואגידה את אשר יקרה אתכם וכל מי שכמותכם, האובדים והנדחים, ואת אחינו אנשי מקומנו זה, באחרית הימים [98]. הקבציאלים, העזובים בלי משים [99], כשאר האומללים ובני עוני שכמותם, כשנהדפו ממצבם והתחילו לנפול, נפול יפלו מטה יותר ויותר, בל יקומו ובל ישובו עוד למעמדם. מה שיקבצו על יד יאכלו בדרך, וסופם להיות קבצנים נודדים ומדולדלים ונגע בבית ישראל. והנגע הזה ילך ויתפשט בעמנו בכל גופו, יביא רקב בעצמיו ויגרום לו מכאובים ויסורים קשים. לא היו אחינו סומכים לכל הנופלים אצלם ומתנדבים ונותנים לכל מעט ברצון, מיד לעת התמוטטה רגלכם, סופם שיתנו לכם אחרי כן הרבה; באונס

הם כאברי הגוף אחוזים ותלויים זה בזה, משפיעים זה לזה, מתפרנסים זה מזה, מתקיימים וכלים ואובדים זה על ידי זה. קצתם רעה באה עליהם ורבים נתונים בצרה. דליקה נפלה בקבציאל ונשרפו בתים מספר — וכל בני ישראל שם יבכו את השרפה! עליה יבכו כל בני קבציאל, אפילו אלה שלא היו להם בתים מימיהם. יבכו בטלניה [84] ומלמדיה, דייניה ושמשיה, חזניה ושוחטיה, שדכניה וחתניה וכלותיה, חנוניה ותקרניה וסרסוריה וכל המון קבצניה.

לבי לבי עליך, תינוק אומלל! רחם ארחמך, עמי, עם עני ואביון!...

— חנה, חנה! — נשמע קול אבי הילד הישן קורא לאשתו — קומי ושאי את חיים־יענקלי. הנה הוא שוכב על ברכי רבי מנדלי ויהיה עליו למשא.

— אוי לה לאם ואוי לה לנפשה! — קראה חנה באהבה ורחמים רבים ושלחה את ידיה להחזיק בבנה — ראו נא איך הוא שוכב, סגולתי ומחמד עיני. מעמל נפשו תתעטף [85], שמאלו תחת לראשו ומנמנם לו כצפור. לא שבע ימים ולא שבע חיים וכמה צרות ראה בעולם!

— הניחו לו ויישן! אין דבר, אין דבר, ישכב לו וינוח מעט — אמרתי להוריו ונכנסתי בדברי שיחה עם אבי הילד, איש טוב ותמים ויודע תורה — הגידה נא לי, רבי יחיאל־מרדכי, איך הייתם ניזונים ומתקיימים בשעות הרעות, שהתרגשו ובאו עליכם?

— ברוך אלהינו, שעשה נסים לנו וקימנו ובטובו חיינו — השיב רבי יחיאל־מרדכי, נושא עיניו כלפי שמים בשבח והודיה — מה היהודי צריך למזונו ולקיום נפשו? היהודי די לו בקב בולבוסין [86] מערב שבת לערב שבת. היינו מסתפקים במועט ובטחנו בשמו הגדול, יתברך, ובחסד אחינו בני ישראל.

— ואחינו בני ישראל באו לעזרתכם ממקומות מושבותיהם?

— מעיר אחת ומהכפרים הסמוכים שלחו לנו איזו [87] עגלות לחם תיכף לאחר השרפה, ומשאר העירות לא הגיע לנו כלום. חוץ מנדבות של יחידים, והן מועטות.

— למה נתעצלתם להודיעם בכתב את צערכם, כי בצרה גדולה אתם?

— כתבנו, רבי מנדלי, כתבנו, גם משולחים [88] מיוחדים שלחנו בתפוצות ישראל, לאסוף נדבות בשבילנו, ומכולם אין קול ואין עונה [89]! וכשראינו, שאין מאחינו בא לעזרתנו ואי אפשר לנו עוד להתקיים, קיימנו בעצמנו מאמר רבותינו "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" [90], והננו הולכים עתה למקומם של

בתנאים, הבכיה גדולה ביותר, ממש כמו בתשעה באב[72]. זו בוכה וזו בוכה שתיהן בוכות — ואני לבי דוי. אוי, אלמלי כלב לקק את לבי היה משתטה[73] מיד! מה אעשה ומה אפשר לי לעשות? הריני מוכן לעשות עוד זאת: אשתי ובני־ביתי ילכו להם לעצמם, לבקש עזרה בצרה עם כל הנשרפים, ואני אלך לי בפני עצמי, לקבוץ[74] על־יד בערי היהודים להכנסת כלה[75]. ומה אתה סובר, רבי מנדלי?

— מה אומר ומה אדבר — אמרתי לו לשלמה הדברן — הכנסת כלה אף היא סחורה ועסק טוב, ומעלתה אצלנו היה דים חשובה עוד יותר ממעלת הנשרפים.

ובשעה שהקבציאלים מדברים עמי היו הקבציאליות מוסיפות תבלין משלהן ומטעימות את הדבור של בעליהן בקינות[76] ובאנחות ובאלות[77] ובקללות, על פי דרכן. גו הצפרדעים נשאו קולן ויקרקרו בתוך הבריכה, והחסיל[78] והצלצל[79] מבין תבואות שדה השמיעו קול שריקות — ויהי רעש וצוחה, המולה ויללה במחנה.

אין דבר ממוגג את לבי ומעורר בקרבו המון רגשות נשגבים, מעין רגשי אהבה וחסד ורחמים וגעגועים ועוד הרבה, שאין לפרש מה הם ומה שמם, כפני ילד תמים כשהוא ישן, וביותר כשמתנמנם מתוך חולשה או מתוך ענויים של שבט מכהו. אחד מן התינוקות האומללים, תינוק חלש ורפה כח, נגש ובא אלי, בשעה שהייתי עסוק בדברי שיחה, הניח ראשו על ברכי ונתנמנם — ואנכי לא ידעתי. וכשנפסקה שיחתי והרגשתי בו, יחד נכמרו נחומי[80] וזרם שוטף של הרגשות עצומות המו בתוכי. נסתכלתי בפניו הנעימים והצנומים, שאין בהם טפת דם, בשפתיו הנצרבות והפתוחות מעט, בזרועות ידיו הדלות והרפות, אחת נתונה על חזהו, שמתנפח ועולה, מתקמף ויורד, ואחת תלויה ברפיון, וכלם רוח חן ותחנונים שורה עליהם ודבר עצב נשמע בם: קינים והגה[81] על יסורים ומכאובים, מחילה וסליחה ובקשת רחמים, ריוח והצלה — נסתכלתי והשתפכה עלי נפשי! נתמלאתי רחמים ורחשי[82] קודש מאד נעלים ואבקש לבכות, לחבק את בן־עוני זה, את אנשי מקומי המעונים ואת כל בני עמי המדוכאים ולנשק כלם מנשיקות פי. נסתכלתי פעם בילד תמים זה ופעם בהקבציאלים מרי נפש ושבעי רוגז[83], נענים ושפלים ורצוצים, והייתי משוגע ממראה עיני. אי שמים, צעק לבי אל ה׳, כמה מעונים וכמה משונים הם היהודים בדרכי חייהם ומזונותיהם וספוק צרכיהם מכל אומות־העולם! מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, שאישיו

ונזדמנו לי קונים, ובחורבנה של קבציאל איתרע[58] מזלי ונקפחה[59] פרנסתי!

— עני אני ואומלל מאד לכל הדעות — הסביר לי נחום המלמד בטוב טעם ודעת — כשהיו בעלי־בתים הייתי מלמד בניהם בחדרי ומתפרנס בדוחק, עכשיו כשאין בעלי־בתים, תינוקות מניין? אם אין תינוקות, אין חדר, אם אין חדר ותורה — אין קמח[60].

— כהאי גוונא[61] אומר גם אני: אם אין בתים אין מזוזות — הגה ברוחו הקשה יוסף־שמשון סופר סת״ם[62] — בזמן שקבציאל היתה קיימת הייתי כותב מזוזות. עכשיו אם אין בתים מזוזות למה?

— ואנחנו — נענו כמה קבציאלים מהידועים אצלנו בשם כלי־קודש: שמשים ובעלי־תפלות, עוסקים בצרכי צבור ומשמשיהם ומקורביהם ומקורבי מקורביהם, מיני גבאים־משונים, שדכנים, קברנים, מגידי תהלים ולומדי משניות ונבוני לחש וכיוצא בהם מחבורתא קדישתא[63] — אנחנו עתה כרועים בלי צאן, כאזוב בלי קיר[64] וכדגים בלא רקק[65]. אוי לנו ואוי לעוללינו וטפנו, אין לחם ואין שמלה, אין בעלי־בתים ואין קציני עם! אנו ליה[66], ועינינו עתה לקרובינו ולגואלינו ולמכירינו ולנדיבינו. יטפלו נא הם בבנינו, יחזיקו נא בידינו עד שירחם המקום את קבציאל ויבנה עירנו ונשוב גם אנו לפרנסתנו.

— אין צרה כצרתי — התאונן שלמה הדברן ושפך לפני שיחו — צרתי היא צרת הבת! הביטה וראה את חרפתי, את בתי הינדא־רחל השוממה שם. היא היתה מאורשה לאיש והחתונה היתה מוגבלת[67], כפי המדובר בתנאים[68], ליום ל״ג בעומר זה, והכל שריר וקים[69] בינינו, המחותנים. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? עשה הקדוש־ברוך־הוא שרפה גדולה בעיר ונתנזקו[70] כמה וכמה אנשים, וגם אני בתוכם. ואין מקשין[71] על הקדוש־ברוך־הוא למה עשה כך, בודאי הוא יודע מה שעושה. וכיון שנתנזקתי ממילא נעשיתי עני ולא סלקתי ההתחייבות מצדי, כפי המדובר בתנאים, לא משום שלא רציתי לסלק, חס־ושלום, אלא פשוט משום שאין בידי כלום. ומה אמר החתן, זה הבחור הנאה? החתן אמר: איני רוצה! אם אין העיקר, בתך למה לי? ועמד וקרע את התנאים. היוצא לנו מזה, בתי אינה מקודשת, ושבה להיות בתולה כבתחלה. והרי היא יושבת שוממה בבושה וחרפה, מורידה דמעות ובוכה, ואשתי תחיה אף היא מורידה דמעות ובוכה עלי לאמור: גזלן, למה עזבת את החתן! גזלן, למה אין אתה חס על בתך! כל רעותיה הנה זה נשואות ומיניקות בנים, והיא, גזלן, עדיין בתולה! אנא נוליך את חרפתנו? — והיום, בל״ג בעומר זה, זמן החתונה, כפי המדובר

זה ומי למקום זה, אלא שהדעות בתוכנו משונות, למקום שהללו רוצים לילך רוצים גם אחרים, ובכן אנו דבוקים יחדו באגודה אחת, מדיינים זה עם זה, מתרעמים ורוגזים בדרך וכל אחד מנאץ את חברו ומקניטו. היה נא אתה, רבי מנדלי, לדיין והכריע בינינו!

— התפזרו, קבצנים! — אמרתי להקבציאלים בלשון רכה — התפזרו להנאתכם ולטובתכם. למה אתם נדחקים, צפופים ומריבים ומתקוטטים ומכעיסים איש את חברו? הלא בזה אתם גורמים רעה לעצמכם, איש יורד לחיי חברו ועניים הרבה מהפכים בחררה[48] אחת, ועוד תעלו עליכם חמת אחרים וצעקתם, שתפשטו עליהם כילק[49] ותהיו למשא[50] על הצבור. חוסו נא על נפשכם והתפזרו, בני ישראל!...

וכשראיתי שדברי אינם נשמעים חדלתי לדבר אליהם עוד, נענעתי עליהם בראשי ואומר בלבי: גם השרפה לא תפריד ביניכם, יהודים!

— לנו הם נותנים זבוריות[51], את הגליל בטלון[52], ולהם הם לוקחים עדיות[53], את כסלון[54] וסביבותיה. גם לנו חלק ונחלה בכסלון! — מתרעמים הללו.

— לא נמחול[55] על זכותנו, גם לנו נשמת ישראל ומיוחסים אנחנו כמוכם! — הללו מתרגזים וצועקים.

— תפח רוחכם!

— יכנס הרוח באבי אביכם!

— יהודים חביבים — אמרתי לאותם הקבציאלים הצועקים ביותר — הגם אתם בנשרפים? והרי בעלי־בתים לא הייתם מעולם.

— למאי נפקא מינה[56], בעלי־בתים או שכנים, עכשיו כלנו אביונים — השיבו לי דברים של טעם — בתים לא היו לנו, אבל דירות היו לנו. בדיוטא[57] התחתונה של בית יעקב־שמשון היינו דרים, איש ובניו בקרן־זוית שלו, ומשנשרף ביתו חסרנו דירתנו, ואנה אנחנו באים?

— דירתי היתה בבית המדרש — צעק עזריאל הבטלן — וכיון שנשרף אין לי עוד מקום לינה, והריני ככל הנשרפים.

״אלמלי ניתן פה להפשפשים, הקובעים דירתם בבתי בני־אדם ובמטותיהם, אף הם היו באים בטענה זו״ — הרהרתי בלבי באותה שעה.

— לי היתה השרפה הרג וחנק כאחד — התאונן דוד־יהודה החנוני — כשהשנים היו כתקונן והקבציאלים שרויים בבתיהם הייתי שוכר לי חנות

ובעון כלי־הכביה [32], שהם בבל־יראה [33] ובל־ימצא בעיר, והשוטים האלו לא הבינו ולא שמו על לב, שכמה וכמה שנים עברו על קבציאל כמות שהיא משעת בנינה ולא ידעה רע... האמת היא כמ: שנאמר: ״אם ה׳ לא ישמור עיר שוא שקד שומר״ [34] — אם אש ממרום ישלח ה׳ גם מים רבים לא יוכלו לכבותה [35].

אין חכמה ואין תבונה ואין טענה לנגד מקרא שכתוב, ובכן הרכנתי ראשי ונשתתקתי.

הקבציאלים עיפים ויגעים, הולכים ונכשלים בהליכתם וגם ברכי כשלו מעמל הדרך, ולפיכך עמדנו לנוח מעט אצל חורשה אחת, על יד בריכה קטנה. על ערבים בתוכה תלו [36] הקבציאלים תרמיליהם וסמרטוטיהם וישתטחו להם שטוח [37] על פני האדמה. הגברים נאנחים ונאנקים, מדיינים ומכעיסים זה את זה ומתיעצים על עיניהם בזעף; נשים מקוננות, מקללות את יומן ומצלצלות בקול; יונקים ממשמשים בשדי אמותם, מבקשים חלב להשיב נפש ואין — השדים צומקים, ועוללים שואלים לחם ובוכים. וזה לייזריל, המשוגע התמידי [38] של קהלת קבציאל, אף הוא בין הגולים מקהל עדת:, בגדיו פרומים, ראשו פרוע והכובע אינו מיושב עליו כראוי, אלא משתמט [39] ויורד לערפו. הוא תועה והולך פעם אחר זה ופעם אחר זה, כפרה אחר העגל, פוצה פה ומביט, מוציא לפעמים קול הברה משונה מנחיריו ואינו דובר דבר. ואני יושב דומם [40] בתוך הקבציאלים המרודים [41], דואג ומתאבל על שברם הגדול, ועולמו הנאה של הקדוש־ברוך־הוא חשך בעדי. אוי, מה לי עוד להבריאה הזו וליפיה? היא תתן לאחרים הודה ולא לנו היהודים, חום השמש לא יהיה לי עוד למשיב נפש כי אם לאש להבה, רוח צח הוא לי לרוח משחית, וקטורת [42] יבול שדה ועשבות הרים קיטור [43] היא לאפי, בהגיגי [44] תבער אש, שרפה ורוח ותמרות־עשן אני רואה בחזון — ויהי לאבל שיר הצפרים ורנתן לקול בוכים!...

— ואנה אתם הולכים, אחי? — פתחתי את פי אחרי שתיקה ממושכה ואמרתי ברחמים רבים.

— להיכן יהודים נשרפים הולכים? — החזירו לי בני החבורה במנוד ראש ואנחה — להיכן שכל עניי עמנו הולכים, למקומות אחינו בני ישראל הרחמנים, ובידינו כתבי־תעודה, מקוימים בחתימת הרב וראשי קק״נו [45], שנותנים לנו יפוי־כח [46] וזכות לחזור על פתחי נדיבים. שקדו אלופי הקהל לתקנת [47] הנשרפים וחלקו להם את ערי ישראל בגורל. כתות הרבה הלכו לרוחות העולם מזה ואנחנו לרוחות העולם מזה, ועכשיו אנו צריכים כאן עוד לחלוקה שניה בינינו, מי למקום

ומנגנים לחתנים וכלות היום ברחובותינו, בכל תחום [18] ישראל. הנני משתתף בשמחתם ומרחוק אשא להם שלום וברכה, שיהא זיווגם עולה יפה ויציצו [19] למזל־טוב מעיר שם, כעשב השדה פה. ועד שאני מסתכל בטוב ה׳ בארץ חיים ונהנה בלבי, נראו לי מנגד כתות־כתות של בני־אדם הולכי דרך, מקלם בידם ותרמילם על שכמם ודמות מראיהם כקבצנים גמורים. אמת, פגיעת קבצנים [20] בדרך דבר מצוי הוא, וחוק לישראל הוא מימות־עולם [21], שיהיו קבצנים מחזירים [22] על העיירות בתחום־מושבו תדיר, אלא שפע מרובה של קבצנים, בשיירות־שיירות גדולות כאלה — זו היתה לי תמיה [23] גדולה, והתמיה גדלה עוד הרבה יותר כשראיתים מקרוב, והנה קבציאלים הם, אנשי מקומי!

— הוי קבציאל נוסע!... — קראתי מבוהל ומבולבל למראה עיני את המחנה הגדול הזה של אנשים ונשים, עוללים ויונקי־שדים, כלם קרועי בגדים ויחפים, רעבים וצמאים ופניהם מפוחמים כשולי־קדרה [24] מה זה, אחי, ועל מה זה?...

— אוי, חרבה עירנו! — נענו ואמרו כלם כאחד — אמנם קבציאלים אנו וקבציאל אין עוד!

— שוד משדי בא, גזר־דין משמים! — נשמע קול בכי מבין הנשים.

— קצף ה׳ על קבציאל עד מאד! — מקוננים אנשים.

— בעונותינו הרבים — התחילו נכבדיהם מספרים — בעונותינו התלקח הפיח [25] באחת מארובות־העשן...

— בארובת־העשן של נפתלי האדמוני — נכנסו אחרים לתוך דבריהם — בארובתו התלקח הפיח, ואש יצאה, בעונותינו, מארובת־העשן של נפתלי האדמוני, לא גרופה [26] ולא קטומה [27], ותלך על כנפי־רוח ותאחז בגגות של קש וגבבא [28] ובקירות בתי־עץ נמוכים וסמוכים זה לזה ובערו כלם יחדו, ותהי צעקה גדולה בעיר, מהומה ומבוכה רבה — ואין מכבה. אוי, מה היה לנו! לא חמל ה׳ את נאות [29] קבציאל, ממרום שלח אש ושרף את עירנו!

— אחי! — נתעוררתי עליהם בטענה עצומה — פתחתם באש מארובת־העשן של נפתלי האדמוני וסיימתם באש ממרום! מה ענינה של אש משמים לכאן?

— האש משמים נתגלגלה ובאה על ידי ארובת־העשן של האדמוני — השיבו לי אחי התמימים — היינו הך [30]. והראיה [31], כמה שנים עמדה ארובתו אינה גרופה ואינה קטומה, כארובות הרבה אצלנו, אף־על־פי־כן בחסד השם יתברך לא אירע כלום... יש מהטפשים הצדיקו עלינו את השרפה, שהיא באה בעון סמיכות הבתים בדוחק גדול עד אפס מקום, ובעון גגות של קש ובעון התנורים, שלא נעשו כהלכה,

מנדלי מוכר ספרים

הנשרפים

דבר זה שאני מספר לכם עכשיו, רבותי — זמנו בשנה הראשונה להשרפה[1] הגדולה בק״ק[2] קבציאל[3].

אותה השרפה נכתבה לזכרון בפנקסה של הקהלה, והקבציאלים התחילו מונין לה השנים של כל מאורע ומאורע בחייהם. אומרים, למשל: לידתו של פלוני, חתונתו וקבורתו של פלוני בשנת כך וכך להשרפה; גזרת הירמולקיות[4], גזרת כתבי־הסמיכה[5] להמלמדים ומיתת הילדים בשביל החטאים בעיר, העפוש[6] וצחצות המקוה[7] והנהר המזוהמין, בשנת כך וכך להשרפה. עדיין יש במקומנו זקנים וזקנות מזמן השרפה הזו, וכשהם יושבים לפרקים בין־השמשות מאחורי התנור בבית־המדרש ומספרים בה, הצעירים שותים בצמא את דבריהם ועיניהם זולגות דמעה.

אני בעצמי לא הייתי בעיר בשעת השרפה, הלכתי בדרך מרחוק, הלוך ונסוע ממקום למקום בעגלתי הטעונה ספרים. ובימים ההם אין כתבי־העתים[8] ליהודים כמו בזמן הזה. אין כתבנים, ואין בעלי־לשון ובעלי־מאמרים וכיוצא בהם; אין מכריזים על עגונות[9], אין סופדים על המתים ואין מפרסמים את השרפות בקולי־קולות; המעגן מעגן[10] והמת מת ונקבר בחשאי, ובתים ובתי־מרחצאות נשרפים ואין מודיע, ולפיכך נשרפה קבציאל ואנכי לא ידעתי.

ויהי היום ואני מתנהל לאטי לרגל סוסי, הפוסע פסיעות קטנות בצדי הדרך, תולש עשב ואוכל לו בנחת־רוח. אותו היום ל״ג בעומר[11-13] היה, יום זה מימות־החמה, שאדם מישראל אינו נוהג בו אבלות, והבריאה היפה בזיוה וכליל־תפארתה[14] מותרת לו בהנאה. הריני מרים פעמי[15] רגלי והולך ומסתכל באילן נאה וניר נאה, בדשאים וירקות ותבואת־שדה. הדודאים נותנים ריח ובעל־כנף מטיבים נגן לי בתרועה, ואני שומע ומדמה לי במחשבתי את הכנור והתוף, את החליל והחצוצרה, את הפנדורה[16] והצימבל[17], כל כלי־זמר האל, שמשמיעים קול

של י. פיכמן, הוצ׳ ״דביר״, תשי״ד; מאמרי הביקורת של ח. נ. ביאליק על מנדלי (כל כתבי ביאליק); מאמריו של י. ח. ברנר (כל כתבי ברנר, שבעה כרכים, עמ׳ 219—267); מאמריו של ד. פרישמן (כל כתבי פרישמן, כרך א וכרך ב).

כסאטיריקן (״סוסתי״), הופכת כתיבתו לקינה מזעזעת. ביצירתו החשובה ״בעמק הבכא״ גוברת מדת הרחמים על מדת הדין, ומנדלי מספר ומתאר בהומור רך ולבבי הספוג חמלה ואהבה.

״הנשרפים״

המוטיב החוזר בסיפור זה הוא קינתו של מנדלי על יסוריה הנצחיים של האומה ובמיוחד סבלם של ילדים רכים, שאותם אוהב המספר בכל לבו.

מספריו העבריים:

״משפט שלום״, וילנה, 1860 ; ״תולדות הטבע״, ליפסיה, תרכ״ב ; ״למדו היטב״, וארשה, 1863 ; ״בואו חשבון״, ז׳יטומיר, תרכ״ו ; ״האבות והבנים״, אודיסה, 1868 ; ״ספר דברי הימים לבני הרוסים״, אודיסה, תרכ״ח ; ״פרק שירה״, ז׳יטומיר, 1875 ; ״קיצור מסעות בנימין השלישי״, אודיסה, 1896 ; ״סיפורים״, אודיסה, 1900 ; ״כל כתבי״ (כרך אחד), ת״א, תש״ז.

ביבליוגראפיה:

תולדות חייו: ״רשימות לתולדותי״, אוטוביוגראפיה, תרמ״ט (ב״ספר זכרון״ לסוקולוב, ובספר הששי של כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, הוצ׳ ״דביר״, תרצ״ו). י. ח. רבניצקי — ״דור וסופריו״, בספר שבעה מאמרים על מנדלי ובהם חומר ביוגראפי רב.

הערכות וביקורת: מילון הספרות החדשה העברית והכללית, מאת א. שאנן, הוצ׳ ״יבנה״ 1959, עמ׳ 484—488 ; תולדות הספרות העברית החדשה מאת פ. לחובר, הוצ׳ ״דביר״, תשי״ז, ספר שלישי, עמ׳ 124—180 ; תולדות הספרות העברית החדשה, מאת א. בן־אור (אורינובסקי), הוצ׳ ״יזרעאל״, 1951, כרך א׳, עמ׳ 318—364 ; היסטוריה של הספרות העברית החדשה, מאת פרופ. י. קלוזנר, הוצ׳ ״אחיאסף בע״מ״, 1958, כרך ו, עמ׳ 397—454 ; סופרינו — ממאפו עד ביאליק, תולדותיהם, הערכותיהם ופרקים נבחרים מיצירותיהם, מאת י. ליכטנבום, הוצ׳ ״אחיאסף בע״מ״, 1958, עמ׳ 138—174 ; חוליות בספרות העברית החדשה, מאת ש״י פנואלי, הוצ׳ ״דביר״, תשי״ג, עמ׳ 85—97 ; כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, ההקדמה

מנדלי מוכר ספרים (שלום יעקב אברמוביץ)

(1836?—1917)

מגדולי המספרים העבריים. נולד ברוסיה הלבנה, שם רכש חינוך מסורתי ונודע בשקדנותו ובכשרונו. ב־1856, לאחר תקופת נדודים עם חברו (קבצן חיגר בשם אברהמיל), שימש כמורה בבית־ספר ממשלתי והחל מפרסם מאמרי־ביקורת חינוכיים. עד מהרה נתגלה כסאטיריקן שנון וכמעריץ נלהב של השפה העברית. תחלה פרסם מאמרים שונים בעניני השעד וכן תרגם לעברית ספרים בתולדות הטבע. בכך פתח את תקופת הביקורת בספרות ההשכלה העברית ברוסיה ונתן ביטוי לקשר שבין תנועת ההשכלה והמדעים. בעבודתו זו נתקל לראשונה בצורך ליצירת מלים עבריות למונחים, שמות ומושגים חדשים לשפה העברית. סיפורו הראשון ״למדו היטב״ (נקרא אחר־כך ״האבות והבנים״) פתח את תקופת הסיפור הריאליסטי בספרות ההשכלה. אולם הוא למד לדעת כי העברית אינה שגורה בפי רובם של אנשי הישוב היהודי, ולכן עבר לכתוב באידיש שהיא לשון רוב יצירותיו. את סיפוריו באידיש ״קיצור מסעות בנימין השלישי״, ״ספר הקבצנים״ ו״בימים ההם״ תרגם לעברית, ומשנת 1884 חדל לכתוב באידיש ואת יצירותיו המאוחרות כתב בלשון העברית.

מנדלי הוא אחד ממעצבי הסגנון העברי המודרני. התפתחותו היתה ארוכה. תחילה נקלע כיתר חניכי תקופת ההשכלה לתוך ערבובית הסגנון המליצי הפסבדו־תנ״כי, ורק לאט לאט יצר לעצמו סדר ומשטר והצליח לעצב את סגנונו הבהיר, שבעזרתו תאר עולם רוחני ־גשמי של גולה שלמה. בסגנון זה מרובות ההשלכות לרבדי לשון המקורות, אולם יחודו בכך שהוא משתמש בהן לתאור חיי יום יום של יהודי העירה, ובכך הוא יוצר ניגוד אירוני בין שני העולמות. ביצירתו משלב מנדלי תאורי הווי וסביבה עם ציורי נוף. התאור הופך בהן לתכלית בפני עצמה ומהוה את עיקר היצירה כיון שתוכן סיפוריו פשוט ובלתי־מורכב. מאידך כשמתאר מנדלי את החזיון הטראגי של הגלות

*

חובה נעימה לי להביע בזה את תודתי לכל העוזרים, החברים ועמיתי באוניברסיטאות ירושלים ותל־אביב אשר נתנו ידם בעבודת ההכנה של הספר. עצותיהם והערותיהם החשובות היו לי לעזר רב. ביחוד תודתי העמוקה נתונה לגב׳ גליה סימון ולגב׳ ימימה רבין, שעליהן הוטל התפקיד הקשה להכין את הטיוטה הראשונה של הפרושים התרגילים והמילון שבסוף הספר. תפקיד זה מילאו ביעילות רבה.

כמו כן אני מביע את תודתי, בהוקרה כנה, לפרופסורים חיים רבין, ורפאל ניר מהאוניברסיטה העברית ומר אביב מלצר, מרצה לספרות עברית באוניברסיטת וויסקונסין שעברו על החומר בעיון רב ושיפרו את המקראה במידה נכרת.

לגילה הלפרן שדאגה לצד הטכני של הכנת המקראה לדפוס והדפיסה את החומר בצורה נאה — תודות מקרב לב.

לבתי־ההוצאות ״דביר״, ״עם־עובד״, ״הקיבוץ־המאוחד״, ״שוקן״, ״מסדה״ ו״ניומן״ שרוב הסיפורים הבאים במקראה שלנו, הופיעו קודם בבתי־הוצאות הספרים הנ״ל.

לבסוף הערכתי המלאה למר יצחק מאדר, מו״ל ״פינת הספר״ בחיפה שטרח ועמל הרבה להדפסת המקראה בארץ, ולהנהלת ״דפוס מר״ן״ בירושלים, על הביצוע הנאה של ההדפסה.

מנחם מנצור

מדיסון, וויסקונסין, תש״ל

התוכן

מבוא

1. מנדלי מוכר ספרים / ״הנשרפים״ 1
2. פרץ יצחק ליבוש / ״שמע ישראל״ 14
3. אחד העם / ״משה״ (פרק י׳) 29
4. שלום עליכם / ״כתריאלים״ 42
5. פרישמן דוד / ״בהר סיני״ 52
6. ברדיצבסקי מיכה יוסף / ״הזר״ 63
7. בן־ציון שמחה / ״מרדות״ 75
8. ביאליק חיים נחמן / ״ספיח״ (פרק שני) 93
9. ״יום הששי הקצר״ 99
10. גנסין אורי ניסן / ״בטרם״ (פרק ד׳) 111
11. שופמן גרשון / ״תלוי״ (2 רשימות) 125
12. ברנר יוסף חיים / ״מסביב לנקודה״ (פרק כ״ב, כ״ג) . . . 131
13. פיכמן יעקב / ארבע רשימות 141
14. ברקוביץ יצחק דב / ״כרת״ 147
15. שטיינברג יעקב / ״מות הזקנה״ (א׳) 163
16. ״מות הזקנה״ (ב׳) 174
17. ״החג מחפציבה״ 181
18. שניאור זלמן / ״אנשי שקלוב״ (פתיחה) 187
19. ״אלמותו של תפוח זהב״ 197
20. בארון דבורה / ״שברירים״ 208
21. בורלא יהודה / ״ערבית״ (א׳) 219
22. ״ערבית״ (ב׳) 230
23. המאירי אביגדור / ״העפיפון״ 236
24. עגנון שמואל יוסף / ״תהלה״ (א׳) 246
25. ״תהלה״ (ב׳) 259
26. ״ידידות״ 273
27. ברש אשר / ״מול שער השמים״ 278
28. הזז חיים / ״רחמים״ 289
29. ״הדרשה״ (א׳) 298
30. ״הדרשה״ (ב׳) 306

מילון עברי־אנגלי 313

כל הזכויות שמורות
לאוניברסיטת וויסקונסין.

מקראה של הספרות העברית
החדשה למתקדמים

בשני כרכים

מעובד וערוך עם פרושים ותרגילים

על ידי

מנחם מנצור

ראש המחלקה לעברית וללמודים שמיים
אוניברסיטת ויסקונסין

בהשתתפות
גליה סימון וימימה רבין — עוזרות מחקר

כרך ראשון

פרקי ספרות ומילון

הוצאת „כתב" ניו-יורק